

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYASI

Ш6(4)
F81

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ

2007

Tərtib edənləri:

Hamlet Qoca
Cəlal Bəydili

ISBN 978-9952-34-120-1

840.8-dc22

Fransız ədəbiyyatı – Antologiya

Fransız ədəbiyyatı antologiyası. İki cildə. I cild.

Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 432 səh.

Bu cildə XVII-XIX əsrlər Fransız ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Jan Batist Molyer, Şarl Perro, Fransua Mari Volter, Abbat Prevo, Deni Didro, Pyer Oqüsten Karon dö Bomaşş, Anri dö Sen-Simon, Klod Jozef Ruje dö Lil, Pyer Jan dö Beranje, Anri Mari Stendal, Aleksandr Düma, Viktor Hüqo, Jorj Sand, Jerar dö Nerval və Qüstav Floberin əsərləri daxil edilmişdir.

© "Şərq-Qərb", 2007

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Fransız ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin ədəbiyyatlarından biridir. Bütün ədəbiyyatlar içərisində Avropa və ümumən dünya xalqlarının ədəbi-bədii düşüncəsinə hamısından çox təsir göstərən də odur. Bəşər bədii fikri tarixinə bu ədəbiyyat nəçə-nəçə dünya şöhrətli yazıçı və şair, o cümlədən P.Kornel, J.Rasin, P.Ronsar, J.-B.Molyer (XVI-XVII əsrlər), F.Volter, D.Didro, J.-J.Russo, P.-J.Beranjé, P.Bomarsé (XVIII əsr), O.dö Balzak, V.Hüqo, D.Defo, J.Vern (XIX əsr), A.Ekzüperi, P.Elüar, J.Simenon, A.Kamyu, J-P.Sartr, F.Saqan (XX əsr) və başqa simalar bəxş etmişdir.

Hələ 1600-cü illərdə klassisizm deyilən fransız mədəni cərəyanı bütün Avropa ədəbiyyatında dərin izlər qoymuşdu. 1700-cü illərin fransız yazıçı və şairləri Avropa ədəbiyyatını davamlı öz təsirləri altında saxlamışdılar. XIX əsr boyunca fransız realizmi və simvolizmi bir çox dillərdə yazıb-yaradan sənətkarların ədəbi görüşlərinin təşəkkülünə töhfələr vermişdir. XX əsrdə isə sürrealizm və ekzistensializm Fransanın sərhədlərini çox-çox aşaraq digər yazıçı, şair və mütəfəkkirlərin yaradıcılığına ciddi ölçüdə təsir göstərmişdir.

Fransız yazıçı və şairlərindən bir çoxu forma, dil, tərz və ənənəyə xüsusi əhəmiyyət verərək, başqa dillərdə yazıb-yaradan sənətkarlardan daha artıq dərəcəyə norma və qəliblərə bağlı idilər. Fransızlara antipetik xalq kimi incə hissələrin yabançı və anlaşılmaz olması şəklində vaxtilə söylənmis qənaətin son dərəcə yanlış və tendensiyalı olduğunu fransız ədəbiyyatının bütün tarixi sübuta yetirir.

Avropanın ən köklü ədəbiyyatlarından olan bu ədəbiyyat öz inkişafı boyu daim cəmiyyətə və tarixi proseslərə dərin bağlılığı ilə seçilmişdir. Fransız yazıçılarından bir çoxu həm də tarixçi (Volter, Mişle, Renan) və siyasi mütəfəkkir (Monteskyö, Russo, Tokvill) olmuşlar. Fransız ədəbiyyatı Dekartdan və Paskaldan başlamış üzü bu yana Sartr və Kamyuya qədər homcının fəlsəfəyə son dərəcə yaxınlığı ilə seçilmişdir. Bu ədəbiyyatı Avropanın başqa ədəbiyyatlarından fərqləndirən bir başqa cəhət isə onun incəsənətin digər sahələrinə dərinləndirən və aşkar biçimdə qarşılıqlı nüfuz edə bilmək gücüdür.

Qədim fransız dilinin ilk abidəsi Böyük Karın imperiyanı öz oğulları arasında bölüşdürməsi haqda Verden razılaşması üçün 842-ci ildə hazırlanmış "Strasburq andları"dır. IX-X əsrlərə aid ilk mənzum ədəbi abidələr isə latın mənbələrinə söykənir.

VIII-XIV əsrlərin fransız ədəbiyyatı folklor nümunələri – əmək, toy və s. nəğmələr, əfsanələr, nağıllar şəklində və XI-XIII əsrlərin ədəbi abidələrindən jestlər, kurtuaz ədəbiyyatı, trubadurlar, truverlər və vaqantların lirikası, eləcə də misteriyalar kimi şəhər ədəbiyyatı nümunələrində mühafizə olunmuşdur. Həmin

dövrərin epik poeziya nümunələri sırasında mühüm yer tutan poemalarda döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarından bəhs edilir. Jestlər də VIII-X əsrlərin əvvəlində baş verən hadisələrdən danışan bu poemalar silsiləsindən ibarət idi. Bu dövrün ilk bələ epik tarixi poemaları içərisində ən geniş yayılan Böyük Karın müharibələrini anlayan "Roland nəğmələri"dır.

İlk fransız eposu əsasən jonqlyorlar arasında qorunub qalmış və yazıya alınmışdır. Bu peşəkar şairlər feodal saraylarında tanınmış trubadurların əsərlərini də yayırdılar. Trubadurlar əsərlərini Fransanın cənubunda "provansal" (əyalət) deyilən xalq dilində qoşurdular. Məhəbbət mövzulu bir çox bələ şərq, Fransanın şimalına truver adlanan şairlər tərəfindən gətirilmişdi.

Trubadurların lirikasının qaynağını ilk növbədə Ovidinin poeziyası və "Nəğmələr nəğməsi" təşkil etmişdir. Fransanın güneyindəki bu təcrübəli artıq XII əsrin ortalarına doğru Fransanın şimalındakı truverlər öz ədirlər. Poeziyaya qafiyə də truver lirikasıyla gəlir, yeni ədəbi formalar meydana çıxır. Trubadurların və truverlərin poeziyası kurtuaz mədəniyyəti ilə bağlı olmuşdur.

XII əsrdə meydana gələn və hadisələrin gerçək təsvirini verməyə çalışan mənzum hekayətlərdə kelt mifoloji motivləri özünü göstərir. Bu dövrün ədəbiyyatının başlıca yeniliyi romandır. "İskəndərin romanı", "Fiv haqda roman", "Troya haqqında roman" kimi ilk bələ əsərlər antik materiallar əsasında işlənirdi.

Artur əfsanələrinə söykənən "breton silsiləsi"ylə yanaşı Tristan və İzolda haqda romanlar daha geniş yayılır. Tristan artıq Tom və Berulun eyniadlı romanlarının qəhrəmanına çevrilir.

Bu dövrün ən çox oxunan romanı "Gül romanı"ydı. Onu ayrı-ayrı müəlliflər, o cümlədən o ilk qismlərini Giyom dö Lorris qələmə almışdı.

XII əsrin sonlarında şəhər ədəbiyyatının inkişafıyla bağlı, epos və cənəvər romanlarına parodiya kimi "renardiya" qolu meydana çıxır.

Fransız ədəbiyyatı tarixində XII əsrin ortaları – XV əsrin başlanğıcı fransızca yaradılan sırf yazılı ədəbiyyatın ən qədim formalarının mövcudluğu ilə müəyyənlik qazanır. XIII əsrin ortalarından etibarən poeziya musiqidən bərdəfəlik ayrılır. Bütün bunlar Giyom dö Maşonun yaradıcılığında təcəssümünü tapır. "Maşonun məktəbi"ni allegorizmə meyl fərqləndirir. Maşonun ardınca isə Estaş Deşan, Jan Fruassar, Alen Şartye... gəlir.

Fransız nəsr tarixində XIII əsrin ilk on ili dönüş mərhələsidir. Bu dövrdə noink latıncadan törçmələrin sayı çoxalır, eyni zamanda orijinal əsərlər (IV səlib yürüşünün xronikası), habelə ilk fransız prozaik romanları meydana gətirilir. Zəmanə latın dili də yalnız məxsusi funksiyalar yerinə yetirməklə ədəbi dil kimi fəaliyyətini artıq dayandırır.

XII əsrin dini-mərasimi dramları ana dilində icra olunmağa başlayır. Misteriyaların ən tanınmış müəllifləri sırasında A.Qreban və J.Mişelin adını çəkmək olar.

Orta əsrlər fransız ədəbiyyatının ən tanınmış lirik şairi Fransua Viyondur.

1494-1525-ci illər arasında fransız ordusunun İtaliyanı işğal altında saxlaması İtalyan ədəbiyyatı və sənətiylə təmasda öz bərabərində götürür ki, bu da öz növbəsində fransız İntibahını sürətləndirir. Marqarita Navarralı novellalar toplusu "Heptameron"da Bokkaçonun təsirini gizlətmir. Lakin burada söhbət açıq yamsılardan da getmir.

Fransız ədəbiyyatının İntibah dövrünün ən böyük siması məşhur "Qarantüa və Pantaquiel" müəllifi F.Rabledir. Dövrün digər görkəmli simaları – Ronsar, Dyü Belle, Monten, Denorj, Berto, Voklen, Frene və b. da İntibah ənənələrini davam etdirirdilər. Onların sırasında XVI-XVII əsrlərin qovuşduğu protestant mütəfəkkiri və yazıçı T.A.d'Obinyenin adı xüsusi qeyd olunur.

Fransız mədəniyyəti tarixində təbii böyük inqilabətdə tam iki əsr sürən "klassik dövr" erkən mərhələdə barokko və klassik ənənələrin yanaşı getməsi, XIV Lüdovik zamanında klassisizmin hökmfərməliyi, Maarifçilik dövrünün ensiklopediyaçıları və filosofların fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

XVI əsrin sonlarına doğru artıq fransız ədəbiyyatında faciə teatr səhnələrinin misteriyaları da sıxışdırıb çıxarır. A.Ardinin barokko teatrının əsas süjet xəttini qədim tarix və mifologiya təşkil edir.

XVII əsr fransız ədəbiyyatında klassisizm dövrüdür. Fransada klassisizm son dərəcə böyük təsir gücünə malik ədəbi cərəyan olmuşdur. F.Malerbu, P.Kornel, J.Rasin, R.Dekart, N.Bualo, F.Laroşfuko, B.Paskal, J.Labrüyer, F.Fenel, J.Lafonten və b. fransız klassisizminin görkəmli nümayəndələridir. Onlardan yalnız Dekartın fəlsəfəsi və Kornelin dramaturgiyası yeni estetikanın müjdəsini vermişdir.

Klassisist teatr İntibah ənənələrindən çıxış edirdi. Bu cərəyanın ən dərin təsir gücünə malik estetik manifesti N.Bualonun "Poeziya sənəti" əsəri oldu. Klassisizmin əsasları həmçinin F.d'Obinyanın, J.B.Molyerin, J.Rasinin əsərlərində əksini tapmışdır. Klassisist faciənin çiçəklənməsi J.Rasinin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Klassik komediyanı isə J.B.Molyer yaradır. Fransa və Qərbi Avropa ədəbiyyatında klassik komediya janrının banisi olan sənətkar klassisist idealla uyuşmayan, üstəlik Kornelin və Rasinin əsərlərindən tam fərqlənən yeni tipli pyeslər meydana gətirmişdir.

1660-cı illərdə böyük qəhrəmanlıq romanlarından novellaya doğru dönüş baş verir. Bu dövrdə oxlaq əsərlər meydana gəlməyə başlayır. Laroşfukonun və Labrüyerin yaradıcılığı buna bir nümunədir. Lafonten təmsilə yeni həyat verir. Dirçəliş dövrü ədəbiyyatının süjet və motivlərindən yararlanan Lafontenin yaradıcılığı XVII əsr klassisizmində xüsusi hadisədir.

Lakin klassisizmin yaradıcılarının ölümüylə faciə, komediya və poema janrlarında bir durğunluq özünü göstərməyə başlayır. Rusonun "Yeni Eloiza"-sına bənzər çox oxunan əsər Fenelonun "Telemakin sərgüzəştəri" olur.

1630-cu illərdə fransızca ilk dövrü nəşrlər işıq üzü görməyə başlayır. D. dö Sallo Avropada ilk elmi-ədəbi jurnalın əsasını qoyur.

1690-cı illərdə roman artıq yeni estetikanın – rokoonun təsirini hiss etməyə başlayır. A.-P.Lesaj, A.Prevo, P.Marivo və b.-nin yaradıcılığı bu dövrə təsadüf edir. Marivonun romanları fransız ədəbiyyatının ilk böyük realist romanları sırasındadır. Rokoko ilə həmçinin A.Hamiltonun yaradıcılığı bağlıdır. Rokoko poetikası maarifçilik prozasına (Monteskyönün, Volterin povestləri), sentimental romana (Didronun "Rahibə"si) da təsirsiz ötürmüşdür.

XVII əsrdə fransız teatri (dramaturgiyada Molyer) ənənələrini Renyar, Dankur, Lesaj davam etdirirlər. Əsrin ən dəyərli əsəri dövrün Monteskyö, Volter, Dalamber, Helvetsi, Holbax, Büffon və Russo kimi maarifçilərinin iştirakı ilə meydana gətirilən 35 cildlik "Ensiklopediya" (1751-1772) hesab olunur. Monteskyö, Volter, Didro, Russo həmin dövrün fəlsəfi romanının ən gözəl nümunələrini verirlər. Bu əsrin ilk görkəmli siyasi mütəfəkkiri Ş.L.Monteskyödür. Onun epistolyar fəlsəfi romanı, ideal dövlət quruculuğu axtarışlarına həsr olunan traktatı, eləcə də Volterin fəlsəfi məzmunlu "Kandid yaxud optimizm"i fransız ədəbiyyatının dəyərli nümunələridir.

"Ramonun qardaşıoğlu"nın müəllifi Didro isə dramatik sənətin yeni konsepsiyasını yaradır. Dram sənəti həmin dövrdə Seden, Mersye və dö Bomarsenin yaradıcılığında öz inkişafını davam etdirir. Volter dramaturgiyada klassisist formadan faydalanır ("Edip", 1718). "Dalambere məktubları"nda müasir teatrı bağlı görüşləri Rusonun maarifçilərlə arasının açılmasına səbəb olur. 1760-cı illərdə russoçuluq fransız romanında çevriliş yaradır, 1778-1789-cu illərdə isə Russo ədəbi məkəbi (N.Leonar, S.Mersye...) formalaşır. Əsrin ən tanınmış russoçuları – "Pol və Virginiya" müəllifi (1788) J.Bernarden dö Sent-Pyer, bir də A.P.Şenye olar. Onlar ikisi də romantizmi irəlicədən sezməmişdilər, Russo özü isə artıq romantik hərəkətin sələfi sayılır. Möhz Russodan sonra alınan poeziyasında milli özünüdərk əksini tapır.

İctimai fikrin təşəkkül tapdığı XVIII əsrdə dövrü mətbuat sürətlə inkişaf edir. "Jurnal ensiklopedik" (1756-1773) ədəbiyyat və fəlsəfə məsələlərinə diqqət yetirir.

XVIII-XIX əsrin həddlərində isə Avropa mədəniyyətində görünməmiş dəyişikliklər baş verir. Təcassümünün romantizmə tapan mədəni relyativizm ideologiyası formalaşır. Romantiklər folkloru, xalq mədəniyyətinə üz tuturlar... Romantiklərin görüş və baxışları bu ya digər şəkildə A.L.J. dö Stalin traktatlarında əksini tapmışdır. Onun romanlarında isə romantik ideyalar maarifçilik və sentimentalılıqla birləşir. "Korinna"da dö Sall romantik ədəbiyyatın başlıca mövzularından olan sənətkar cəmiyyətin bir araya sığmazlığını irəlicədən xəbər verir.

Digər mühüm hadisə olan "əsrin övladı" obrazını isə "Rene" (1802) əsərində ilk dəfə F.R. dö Şatobrian yaradır.

Stendal polemik qəhrəmanların toplandığı "Rasin və Şekspir" (1823-1825) kitabında klassisizmin təqlidinə qarşı çıxır, "romantik" prinsiplərin müdafiəsinə qalxır. Klassisist ənənəsinə nüfuzu yalnız 1820-ci ilin sonlarına doğru

sarsılır. Fransız romantizmi yalnız bu zamandan ümummilli hadisə ola bilər və yalnız bundan sonra – 30-cu illərdə yüksək romantizmin şədəvrləri meydana gəlir. A. dö Lamartin (1790), A. dö Vinyi və V. Hüqonun yaradıcılığının təcridi inkişafı fransız romantizminin bu yeni – bərpa (1814–1830) dövrü ilə bağlıdır. Lamartinin və Vinyinin poetik əsərlərində romantik könlülərin tarixəsi danışılır.

Fransız tarixi romanı 1820-ci illərin başlanğıcında V. Skottun təsiri ilə təşəkkül tapır. Lakin tarixi zövqünü Skottdan alan fransızlar tarixiliyə münasibətdə ingilis romançıdan fərqli davranırlar. Balzak və Merime az bilinen tarixi hadisələri əsərlərinin süjet xətti üçün əsas götürürlər, Hüqo isə tarixi hadisələrdən yalnız dövrün koloritini yaratmaq üçün faydalanır (“Paris Notr-Dam kilsəsi”). 1820-ci illərin sonunda isə tarixi romana maraq ümumən azalır; ona yalnız sonralar A. Dümanın “Üç müşkətyor”unda (1844), “İyirmi il sonra”sında (1845) və s. qayıdır. Mövzu dairəsi məhdud olan bu romanlarda isə yetkin səciyyələri yoxdur. Onları intriqalar, koskin mükəllimə, təsvirdə və xarakteristikalarda yıqıcamlıq və s. maraqlı, əyləncəli etmişdir.

1829-cu ildə J. Janenin romanının nəşriylə fransız romantizminin qısa “qeyzli” dövrü başlayır. Dümanın və Hüqonun bir çox əsərləri, O. dö Balzakin, J. Sandin, P. Merimenin povest və hekayələri, Stendalin xronikaları bu və ya başqa dərəcədə “qeyzli” ədəbiyyatla bağlıdır. “Qeyzli romantiklər”ə bəzən J. dö Nervalı da aid edirlər. Novella ustası kimi tanınan P. Merimenin romantizmi isə özünə ironiya və mistifikasiyaya meyli ilə seçilir.

Romantizmin böyük nümayəndəsi, yalnız fransız ədəbiyyatının deyil, ümumən dünya bədii fikir tarixinin ən görkəmli simalarından olan Viktor Hüqonun əsərlərində – şeir və dramlarında, romanlarında humanist ideallar parlaq əksini tapır. Onun yer üzü xalqları üçün əziz əsərlərindən – “Səfillər”i fransız ədəbiyyatının ən yaxşı romanı sayılır.

Məcra ədəbiyyatını E. Syü və bir qədər sonra J. Vernin qələmindən çıxan əsərlər formalaşdırır. Dünya ədəbiyyatı tarixində J. Vern elmi-fantastik romanın yaradıcısı və bu janrın ən görkəmli nümayəndəsi hesab olunur. Onun əsərləri məlumatlarla zəngindir, məcra üslubunda yazılmışdır və dövrün romantik tərzinə uyğun gərgin dramatik süjetə malikdir.

XIX əsrin I yarısında fransız romanı dramın güclü təsirini öz üzərində hiss edir. 1830-cu illərdə roman kompozisiyasının iki – dramatik və xronikal tipləri hakim idi. Balzak diqqətini birinci üzərində cəmləyir. Dövrün filosofu olan Balzakin yaratdığı romanlar bir növ sosiologiyadır. Dünyada romanın taleyini Balzak müəyyən edir və artıq bundan sonra romanın görə biləcəyi bir iş qalmır. Onun “Başəri komediya”sı sənətin yaratdığı çox böyük dünyadır. “Başəri komediya”ya (1829–1848) “Ön söz”ündə (1842) Balzak cəmiyyəti tarixən təşəkkül tapmış mürəkkəb orqanizm kimi təsvir edir. Yazıçı eyni zamanda tarixçi, insan xarakteri və ehtiraslarının analitiki, ən müxtəlif zümərələrin əlaqənin bilicisi olmalıdır. Stendalin əsərinə görə o, incəsənətdə psixoloji təhlilin

göreliliyini söyləyir ki, bu qənaətlər də ədəbiyyatda başlanğıcı Balzak və Stendal prozasından götürən “realizmin” manifesti kimi qəbul olunmuşdur.

1852-ci ildə T. Qotyenin işıq üzü görən toplusu “Parnas” ədəbi qrupunun yolunu açır. Qrupun üzvlərindən Ş. Lekont dö Lil qədim tarixi xəyalında canlandıraraq “əski mədəniyyətlərin səsini duymağa” çalışır, parnasçıların ideal obrazını yaradırdı. 1880-ci illərin sonlarına doğru “Parnas”ın estetikası əhəmiyyətli ölçüdə köhnəlir və yerini yeni cərəyanlara verir.

Fransız ədəbiyyatında naturalizmin doğuluşu Qonkur qardaşları və E. Zolyanın ədəbi-tənqidi fəaliyyəti ilə bağlıdır. 1880-ci illərin əvvəlində naturalizm Floberdan sonrakı nəslə mənsub gənc yazıqların, habelə Zolyanın ətrafında birləşən A. Dodenin, G. dö Mopassanın və b.-nin əsas yaradıcılıq prinsipinə çevrilir.

P. Verlenin şeirlərini və A. Rembonun məcmuəsini isə simvolistlər özlərinin manifesti elan edirlər. Onlar hər ikisi Bodlerin təsiri altında olmuşdu. Verlen öz şeirlərinə jarqon, məhəlli söz və folklor arxaizmləri daxil edirdi. Simvolizmin müəssəssis cərəyan kimi tarixi 1880-ci illərdən başlanır. Həmin illərin sonunda yüksəliş çağını yaşayan bu axın 1891-ci ildən artıq dəbdə olur.

Özünü dünyagörüşü kimi ilk əvvəl lirikada göstərən simvolizm tez bir vaxtda dramaturgiyaya da nüfuz edir. Simvolizm ənənələri modernist cərəyan şairlərinin axtarışlarına da təsir göstərir. P. Valeri və P. Klodelin yaradıcılığı bunun parlaq nümunəsidir.

Bütövlükdə yanaşıldığı zaman isə aydın görünür ki, fransız ədəbiyyatı artıq XIX əsrdə dünya ədəbi hərəkatına öncülük etməkdən qalır.

Fransız yazıqlarının XX əsrin əvvəllərindəki axtarışları əsasən “əsrin sonu”yla gələn böhran əhval-ruhiyyəsiylə müəyyən olunur. Əsrin ilk onilliklərində J. Mariten, Q. Marsel, J. Bernanos, F. Moriak kimi müfəkkir və yazıqların fəaliyyəti genişlənir. A. Frans klerikal-millətçi dünyagörüşünə qarşı çıxır. J. Jirodu, A. dö Monterlan, J. Anuy və J. Koqtonun pyesləri 1920–1930-cu illərdə avanqardist repertuarın əsasını təşkil edir. Apollinerin dramaturgiyası və poeziyası sürrealistlərin qrupunun yaradıcılığına həlledici təsir göstərir.

1924-cü ildə yeni hərəkatın qurucusu və lideri A. Bretonun “Sürrealizmin manifesti” işıq üzü görür. Romanları ekzistensial dünyagörüşünə yaxın olan A. Malro Bretonun təstəsinin fəal üzvü idi. Dadaistlər və sürrealistlərlə bir yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamış L. Araqons çoxları kimi müəyyən vaxtdan sonra sürrealizmdən uzaqlaşır.

Birinci dünya müharibəsinin başlanması ilə müharibə öleyhinə yazılan əsərlərin əsas mövzusunu mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların faciə toqquşması təşkil edir. Bu motivlər J. Düamelin, R. Dorjelesin, R. Rollanın əsərlərində, habelə “Klarte” birliyinin üzvü olan A. Barbüsün, R. Lefevrin, P. Vayyan-Kutyeninin, J. Blokun və b.-nin yaradıcılığında səslənir.

M. Prustun, üzərində 1907-ci ildən işlədiyi 7 romandan ibarət “İtirilmiş zaman sorğusunda” silsiləsinin son cildi 1927-ci ildə işıq üzü görür. XX əsrin

bu çox böyük romançısının estetik-fəlsəfi görüşlərindən fransız mədəniyyəti indi də bəhrələnir.

1930-cu illərin sonu – 1940-cı illərin əvvəlində J.-P.Sartırın, A.Kamyunun ekzistensializmin doğuluşunu xəbər verən ilk əsərləri meydana gəlir. Ekzistensialist romanın hər iki böyük nümayəndəsinin fəlsəfi düşüncələri qələmə aldıkları romanlarında da əksini tapmışdır.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Fransanın faşistlər tərəfindən işğal antifaşist Müqavimət Hərəkatı ədəbiyyatının yaranmasına gətirib çıxarır. 1942-ci ilin sentyabrında yazıçı J.Dekurun Milli cəbhə manifesti meydana çıxır. Müqavimət hərəkatıyla hərbi təyyarəçi A. dö Sent-Ekzüperinin də yaradıcılığı bağlı olmuşdur.

1944-cü ilin 25 avqustunda Parisin azad olunması ilə Fransanın mədəni həyatı tədricən dirçəlməyə başlayır. Lakin 1940-cı illərin sonunda müharibədən sonraya bağlanan ümidlər puça çıxır. Əsrin 50–60-cı illərində isə fransız ədəbiyyatında artıq bir sıra modernist cərəyanlar, xüsusən ekzistensializm, anti-roman (realist roman ənənələrini inkar edən “yeni roman”) və absurd dramı yayılır. Absurdizmin manifesti E.İoneskonun və S.Bekketin əsərləri hesab olunur. J.Jenenin pyeslərindəki absurd dünyada qiyam heç nəyi dəyişmir.

Dövrün ədəbi salnaməsində A.Truyanin əsərləri, M.Drionun silsilə tarixi romanları ilə yanaşı, F.Saqanın məhəbbət mövzulu yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Ənənəvi romanla yanaşı, bu illərdə avtobiografiya janrı da populyarlıq qazanır (F.Moriak, J.Qrin, A.Malro...).

60-cı illərin fransız ədəbiyyatında lirika müasir texnogen sivilizasiyada insanın yerini müəyyən etməyə çalışan fəlsəfi axınla birləşir. Bu illər fransız poeziyasına “yeni realizm” qədəm qoyur. “Yeni roman” isə 1970-dən sonra yerini ənənəvi romana verir. L.Araqonun, M.Yursenarin, J.-P.Şabrolun, A.Şamsonun, B.Klavelin... əsərləriylə tarixi romana qayıdılır.

1970–1980-ci illərin fransız poeziyası mənzərəni fəlsəfi düşüncənin mərkəzinə çevirməsiylə və daha sonra “antisürrealist” qiyamıyla səciyyələnir. 1990-cı illər prozasında XX əsr fransız ədəbiyyatının ən müxtəlif ənənələri birləşir. Müasir dövrün çox az tanınan yazıçılarının yaradıcılığı isə fransız mətbuatında “depressionizm” deyə təqdim edilir...

Söz sənətinin gerçəkdən böyük dünyası olan fransız ədəbiyyatı yüksəklik ideali, mənəvi təmizlik və gözəllik duyğusu aşılayan əsərləriylə bu gün yenə yüz minlərin qəlbinə işıq çiləyir, xəyallar aləmini bəzəyən ölməz qəhrəmanları ilə adilliklərdən uzaqlaşdırdığı insanları ölçətməzlərə səsləyir...

Cəlal Bəydili (Məmmədov)

JAN BATİST MOLYER

(1622-1673)

SKAPENİN KƏLƏYİ

Üç pərdəli komediya

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Arqant

Jeront

Oktav – Arqantın oğlu, Qiasintaya vurulub

Leandr – Jerontun oğlu, Zerbinettaya vurulub

Zerbinetta – qaraçı hesab olunur, amma əslində Arqantın qızıdır və

Leandra vurulub

Qiasinta – Jerontun qızı, Oktava vurulub

Skapen – Leandrın nöqəri, kələkbaz

Silvestr – Oktavanın nöqəri

Nerina – Qiasintanın dayəsi

Karl – kələkbaz

İki nəfər yükdaşıyan

Əhvalat Neapolda baş verir.

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Oktav, Silvestr.

Oktav. Aşiq üçün bundan pis xəbər ola bilməz! Mən bilmirəm ki, nə edim?! Silvestr, yəni sən özün körpüdə çətdin ki, atam qayıdır?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Bu gün səhər gəlir?

Silvestr. Hə, səhər gəlir.

Oktav. Özü də istəyir ki, mənı evləndirsin?

Silvestr. Bəli.

Oktav. Cənab Jerontun qızına?

Silvestr. Hə, cənab Jerontun...

Oktav. Buna görə də onun qızını Tarentdən çağırıblar?

Silvestr. Bəli...

Oktav. Bütün bunların da hamısını mənim əmimdən çıtımışən.

Silvestr. Hə də, əminizdən...

Oktav. Ona da atam özü məktub yazıb?

Silvestr. Hə də, məktub...

Oktav. Deyirsən ki, əmim də bizim bütün işlərimizdən xəbərdardı, hə?

Silvestr. Xəbərdardı də...

Oktav. Ay səni, bir əməlli-başlı danış görüm də! Hər kəlməni səndən kəlbətinlə dartıb çıxarırsan, nə olub?

Silvestr. Day nə deyim e, mən? Özünüz hər şeyi bilirsiniz də... Necə deyirsiniz, elədi...

Oktav. Bir məsləhət ver də mənə, de görüm, belə çətin məqamda neyləyəək?

Silvestr. Allah haqqı, mən sizdən betər özümü itirmişəm!.. Mənim özümə məsləhət verən lazımdı!

Oktav. Lənət şeytana! Atamın bu gəlişi məni tamam öldürdü!

Silvestr. Məni də!

Oktav. Atam xəbər tutan kimi, axırıma çatacaq, dərimizə saman təcək!

Silvestr. Əh, təkcə elə saman olsaydı, nə varyıdı ki! Qorxuram sizin o yelbeyin işləriniz mənə baha başa gəlsin! Ode, görürəm necə qara buludlar alır başımın üstünü, ordan da belimə çomaqlar yağır!..

Oktav. Aman Allah! İndi mən nə edim?

Silvestr. Bax, bu barədə gərək əvvəlcədən fikirləşəydin!

Oktav. Eh, sən də bir tərəfdən beynimi aparma! Mənə dərs deməyə vaxt tapıb...

Silvestr. Cənab, siz o yelbeyin işlərinizlə mənim axırıma çaxaçaqsız...

Oktav. Mən nə edim, hə? Nə qərara gəlir? Necə eləyim ki, bədbəxtlik baş verməsin?

Skapen. Cənab Oktav, nə olub belə? Nə baş verib? Nədi? Deyəsən özünüzü lap itirmisiz! Nə bədbəxtlik üz verib?

Oktav. Eh, Skapen, mənim əzizim, batmışam! Bilmirəm ki, nə edim? Dünyanın ən bədbəxt adamıyam mən!..

Skapen. Niyə axı?

Oktav. Sən bəyəm heç nə bilmirsən?

Skapen. Yox.

Oktav. Atamla cənab Jeront bura, Neapola gəlirlər, mənı evləndirmək istəyirlər.

Skapen. Yaxşı da, burda nə pis iş var ki?

Oktav. Eh, sən axı bilmirsən ki, mən niyə belə nigaranam!

Skapen. Bilmirəm, sizdən asılıdı də, deyın, bilim. Mən ürəyi yumşaq adamam, sizin kimi cavanlara niyə kömək etməyim ki?

Oktav. Ah, Skapen, əyər sən bir şey fikirləşib tapsaydın, mənı bu bədbəxtlikdən qurtarmaq üçün bir yol göstərsəydin, bütün ömrüm boyu sənə minnətdar olardım!..

Skapen. Düzünü deyim sizə ki, əyər bir işə girişdim ha, mənim üçün mümkün olmayan şey yoxdu. Görünür, Allah-təala bir vergidi də, verib mənə, elə şeylər fikirləşib tapıram, elə bicliklər ağıma gəlir ki, gəl görəsən! Deyirlər ki, lotusan... Qoy desinlər də, dərtakələri bu qədər! Bax, özümü tərifləmək olmasın, amma mənim kimi iş bacaran, kələk quran hələ anasından olmayıb! Belə işlərdə kimdi məndən məşhuru? Heç kim! Amma di gəl ki, indi adamın xidmətinə qiymət verən yoxdu! Allaha and olsun, bir dəfə başıma bir əhvalat gəldi, ondan sonra day belə işlərə girişməyəm...

Oktav. Əhvalat? Nə əhvalat, Skapen?

Skapen. Bir dəfə iş belə gətirdi ki, məhkəməylə düz gəlmədim.

Oktav. Məhkəməylə?

Skapen. Hə. Bir balaca çəkişməmiş oldu.

Oktav. Sənin məhkəməylə çəkişməmiş oldu?

Skapen. Hə də!.. Mənimlə yaxşı rəftar etmədi, mən də dünyanın belə ədalətsizliyinə hirsələndim, dedim, bir də belə işlərə qarışmayacağam. Nə iş!.. Yaxşısı budur ki, siz öz əhvalatınızı danışın görüm.

O k t a v. Sən bilirsən də, Skapen, Jeront mənim atamla bir yerdə düz iki aydı ki, alış-veriş işlərindən ötrü səfərə çıxıblar.

S k a p e n. Bilirəm.

O k t a v. Bizi də Leandrla burda qoydular. Məni Silvestrə, Leandrla sənə tapşırdılar.

S k a p e n. Elədir. Mən də öz vəzifəmin öhdəsindən pis gəlməmişəm!..

O k t a v. Bir-neçə vaxt bundan əvvəl Leandr cavan bir qaraçı qızına rast gəldi, vuruldu ona.

S k a p e n. Bunu da bilirəm...

O k t a v. Biz onunla çox yaxıniq, necə bir eşqə düşdüyünü o saat mənə danışdı. Məni həmin qızla tanış elədi, doğrudan da gözəl qızıdı, ancaq Leandrın gözüne görükən dərəcədə yox... Leandr bütün günü dəqiqədə bir o qızın gözəlliyindən, zərifliyindən danışdı, ağlınkamalıni tərifləyirdi, vəcdə gəlirdi ki, o qız necə səhəbat eləyir!.. Səhəbatlərini də əvvəldən axıracan mənə danışdı, məcbur eləmək istəyirdi ki, o qızın hazırcavablığına mən də heyran qalım! Mənə o qədər tənə eləyirdi ki, guya danışqlarına diqqətlə qulaq asıram, söylürdü ki, guya onun o incə hisslərinə biganəyəm...

S k a p e n. Hələ ki, başa düşə bilmirəm, bütün bunlarla mənə ha tərəfə dümsükləyirsiz?

O k t a v. Bir dəfə Leandr sevgilisinin qaldığı yerə gedirdi, mən də onu ötürürdüm. Bir də gördük ki, o çöllü-biyabandakı balaca evlərin birindən inilti gəlir, bərkədən ağlayırlar... Soruşuruq ki, nə olub belə? Hansısa bir arvad ah çəkib dedi ki, orda bir müsibət baş verib, gəl görəsən! Düzdü, o müsibət yad adamların başına gəlib, ancaq sinədə ki, ürək oldu, adama təsir edəcək!

S k a p e n. Axı bütün bunları nəyə görə deyirsiz?

O k t a v. Maraqlı məni bürüdü... Leandrla yola getirdim ki, gedək görək orda nə olub elə? Girib içəri görürük ki, bir qarı can üstündədi, yanında qulluqçu ağlayıb özünü öldürür, elə ordaca bir cavan qız da dayanıb ki, ondakı o gözəllik dünyada heç kimdə ola bilməz!

S k a p e n. Aha!..

O k t a v. Onun yerinə başqası olsaydı, cybəcər görünərdi: əynində cır-cındır pal-paltardı, başına bir sarı ləçək örtüb ki, altından saçları çıxıb çiyninə tökülür. Ancaq qarının yanında dayanıb ağlayan o qız o əyni-başla da elə gözəliydı, adam gözünü çəke bilmirdi ondan!

S k a p e n. Bax, indi hər şeyi başa düşürəm!

O k t a v. Eh, Skapen, əyər sən də o vaxt onu eləcə görsəydin, indi heyrət içindəydin!

S k a p e n. Əlbəttə, mən buna şübhə eləmirəm. Heç görməsəm də, indi bilirəm ki, onun xətti-xalı, gül camalı başqa şeydi!..

O k t a v. Onun o göz yaşları da adı göz yaşları deyildi! Görürsən ki, qızların gözləri qızarı, hıqıldayırlar, elə deyildi! Ağlamağı da özü kimi incə idi!.. Onun o kədərində bir həznlik vardı ki!..

S k a p e n. Hə, görürəm, hamısını yaxşıca görürəm!..

O k t a v. Mənim yerimdə kim olsaydı, ağlayardı!.. Görəydin bir qarını necə qucaqlaydı, "ana" deyib necə əzizləyirdi! Eh, onun o cürə məsumluğu kimə təsir eləməzdi?!

S k a p e n. Hə, doğrudan da çox təsirlidi. Görürəm ki, onun o məsumluğuna yaman vurulmuşuz!

O k t a v. Eh, Skapen, adam vəhşi də olsaydı, o qıza vurulardı!

S k a p e n. Əlbəttə! Buna day nə söz ola bilər?!

O k t a v. Mən nə sözlər tapırdımsa, deyirdim ki, o gözəl qızın dərdi bir az azalsın. Sonra ordan çıxdıq. Leandrın soruşdum ki, gördüyümüz o qız, necə, xoşuna gəldi? Çox soyuq cavab verdi ki, pis deyil... Onun eləcə soyuqluğu mənə pis təsir elədi, ürəyimi açmadım, demədim ki, qızın o gözəlliyi məni dəli eləyib!

S i l v e s t r (Oktava). Bir az qısa eləmək olmaz, cənab, yoxsa ki, sabaha qədər bu səhəbatı qurtarmayacağıq! İcazə verin, mən iki kəlməylə qalanını danışım. (Skapenə.) O vaxtdan da cənab Oktav bir könlüdən min könlüə aşiq olub! Qızın dərdini azaltmaq istəyir, amma öz həyatı da əzab-əziyyətdə dönüb. Cənab Oktav tez-tez onlara baş çəkmək istəyirdi, amma o qulluqçu ki, var, qoymurdu. Arvad öləndən sonra evdə qulluqçu böyüklük eləyirdi. Cənab Oktav da az qalmışdı dəli olsun, and verirdi, yalvarırdı, amma bir şey çıxmırdı. Qulluqçu deyirdi ki, həmin qızın valideynləri guya əsilzadə adamları, düzdü, kasıbdı, yalqızdı, amma cənab Oktavın evlənmək fikri yoxdusa, özünə nahaq əziyyət verməsin. Bundan sonra cənab Oktavın ətirası lap çuşa gəldi. O qədər fikirləşirdi ki, az qalırdı beyni çatdasın!.. Çox götür-qoy elədi, o tərəfini fikirləşdi, bu tərəfini fikirləşdi, axırda da qərar qəbul elədi! Əlqərəz, cənab Oktav indi üç gündü ki, evlidi!

S k a p e n. Başa düşürəm...

S i l v e s t r. Bunun üstünə onu da gəl ki, atası səfərdən qayıdır!.. Əslində iki aydan sonra gəlməliydi... O tərəfdən də əmisi bu

evlənmək əhvalatından xəbər tutub... Bu tərəfdən Oktavı cənab Jerontun ikinci arvadından – deyirlər ki, tarentlidir – olan qızına evləndirmək istəyirlər... Bax, belədi isirlər!..

Oktav. Hələ onu da üstə gəl ki, arvadım kasıbın biridi. Mənim də ki, ona kömək etməyə heç cürə imkanım yoxdu!

Skapen. Vəssalam? Belə boş şeylərdən ötrü, nə olub, ikiniz də özünü itirmisiz? Gör e, bir! Ayıb deyil sənə, Silvestr? Belə bir xırda işin öhdəsindən gələ bilmirsən? Lap balqabaqsan a!.. O boyda kişisən, başını işə sala bilmirsən, bir şey fikirləşib tapmırsan, bir kələk işlətmirsən ki, işləri qaydasına qoyasan. Vay, belə də axmaq adam olar?! Mənim başıma belə iş gələydi, vallah bizim o qocaları barmağıma dolayardım! Vaxt varıydı uşağıydım, bir tikə boyum varıydı; amma clə işlərdən çıxırdım ki, gəl görsən!..

Silvestr. Boynuma alıram ki, Allah-təala mənə belə bir vergi verməyib. Mən məhkəməylə-zadla höcətə girə bilmərəm.

Oktav. Bude, mənim əziz Qiasintam da gəldi.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, cləcə də Qiasinta

Qiasinta. Ah, Oktav! Silvestr Nerinaya düz deyib ki, guya atan qayıdır, özü də səni evləndirmək istəyir?

Oktav. Elədir, gözəl Qiasinta!.. Bu xəbər mənə clə bir dəhşətli zərbə vurdu ki!.. Bu nədir? Sən ağlayırsan? Nə üçündür bu göz yaşları? Yoxsa sən məni xəyanətdə günahlandırırısan? Yoxsa mənim məhəbbətimə əmin deyilsən?

Qiasinta. Yox, Oktav, inanıram ki, sən məni sevirsen, ancaq bilmirəm, həmişə sevecəksən?

Oktav. Bəyəm clə bir şey ola bilər ki, bütün ömrüm boyu səni sevməyim?

Qiasinta. Deyirlər, guya siz kişilər, qadınlar kimi, həmişəlik sevmə bilmirsiniz, deyirlər guya sizin ən güclü cəhətiniz də o saat alışıb yandığı kimi, tez də sönür.

Oktav. Deməli, mənim ürəyim, başqa kişilərin ürəyi kimi deyil, əziz Qiasinta! Öləne qədər səni sevecəyəm, mən buna əminəm!..

Qiasinta. İnəmaq istəyirəm ki, dediklərin kimi də hiss edir-sən... Sənin səmimiyyətinə qətiyyənlə şübhəm yoxdu. Ancaq qorxuram ki, atanın hökmü sənin ürəyindəki o incə hissələri boğsun. Axı sən atandan asılısan, atan da səni başqasıyla evləndirmək istəyir. Hərgah mənim başıma belə bir iş gələ, ölərəm...

Oktav. Yox, gözəl Qiasinta, heç bir ata məni belə bir xəyanətə məcbur cləyə bilməz!.. Mən vətənimdən də ayrılıram, hətta həyatımdan da əl çəkərəm, ancaq səndən ayrılmaram. Hələ heç özünü də görmədiyim o qıza ki, atam məni evləndirmək istəyir, dəhşətli nifrət cləyirəm! Mən qəddar deyiləm, ancaq qoy bu dəniz daşib o qızı mənə tərəf gətirən yolları həmişəlik kəssin!.. Yalvarıram sənə, ağlama, mənim sevimli Qiasintam! Sənin o göz yaşların məni öldür-r, qəlbimi puç edir!

Qiasinta. Əyər sən belə istəyirsənsə, mən də çalışaram ki, daha ağlamayım... O uca göylər mənim bəxtimə nə qismət edirsə etsin, dözərəm.

Oktav. O uca göylər bizi tək qoymaz!

Qiasinta. Sən mənə sadiq olacaqsansa, heç nədən qorxmuram!..

Oktav. Qorxma, mən heç zaman sənə xəyanət etməyəcəyəm!

Qiasinta. Deməli, mən xoşbəxt olacağam!..

Skapen (*kənara*). Allaha and olsun, ağıllı qızıdı, özü də pis deyil, lap mənim istəyimcədi!

Oktav (*Skapenə işarə edərək*). Bax, bu adamı görürsən, istəşə bizə kömək cləyə bilər!

Skapen. And içmişəm ki, bir də heç vaxt belə işlərə baş qoşma-yım, amma siz ikiniz də mənə yaxşıca xahiş cləsəz, onda bəlkə...

Oktav. Sənin köməyindən ötrü təkclə xahiş lazımıdса, bütün varlığımla xahiş edirəm: bizim işimizi öhdənə götür!

Skapen (*Qiasintaya*). Bəs, siz heç nə deməyəcəksiz?

Qiasinta. Mən də sizinçün əziz nə varsa, hamısına and verirəm: bizim məhəbbətimizə kömək edin!..

Skapen. Neyləmək olar, gerek kömək cləyim... Bəşəriyyətin ehtiyacı var belə köməyə... Oldu, çalışaram sizinçün!..

Oktav. Əmin ol ki...

Skapen (*Oktava*). Bəsdirin. (*Qiasintaya*). Siz isə gedin, özü də heç nədən ötrü narahat olmayın.

Qiasinta gedir

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Oktav, Silvestr, Skapen.

Skapen (*Oktava*). Siz də möhkəm durun, atanızla görüşməyə hazır olun.

Oktav. Boynuma alıram ki, bu görüş barədə fikirləşəndə, canıma vicvəcə düşür, görürəm ki, anadangəlmə ağciyərim, özümü ələ ala bilməyəcəyəm...

Skapen. Yox, özünü də görə möhkəm göstərsiz, yoxsa atanız baxdı ki, zəifsi, uşaq kimi, oynadacaq sizi. Gəlin bir sınaqdan keçirək, görə nə olur?.. Çalışın ki, cəsarətli olasız, nə dedi sizə, cavabını qətiyyətlə verin.

Oktav. Nə bacarımsa, eləyəcəyəm.

Skapen. Sınamaq lazımdı, öyrəşəsiniz görə. Görək. Görək, bu təzə rol necə aparacaqsız. Başlayırıq: cəsarətli olursuz, başınızı dik tutursuz, baxışınız da iti olur!

Oktav. Belə?

Skapen. Hə, amma bir az cəsarətli.

Oktav. Necədi?

Skapen. Yaxşı! Elə fərz eləyin ki, mən sizin atanızam, sərt cavablar verin, elə bilin ki, onun özünə verirsiniz. "Ay səni, yaramaz, dardan asmaq lazımdı səni, fırıldaqçının biri, şərəfli bir atanın naxələf oğlu, bu qədər zir-zibildən sonra, hələ bir mənim gözümə də görünürsən? Mənsiz burda oyun qalmaq ki, çıxarmayasan, yaramaz! Zəhmətimin, sənə həsr edədiyim əməyimin axırını budu, hə? Deməli, sən mənə belə cəsarət edirsən, belə hörmət göstərirsən?!" Hə!.. Nə oldu? "Gör sən necə alçaqsan ki, atanın razılığı olmadan nişanlanmış, gizlincə evlənmiş! Cavab ver, yaramaz, cavab ver! Görək nə bəraət gətirəcəksən özünçün?.." Bəs nə lal kimi dayanıb susmusuz? Hə?

Oktav. Mənə elə gəldi ki, elə bil atam özünü danışan...

Skapen. Lap yaxşı də, görə dayanıb gözüünüzü döyməyəsiz!

Oktav. Dayan, qoy bu saat özümü ələ alım, necə lazımdısa, elə də cavab verəcəyəm.

Skapen. Sözümüz sözdü də?

Oktav. Hə!

Silvestr. Atanız gəlir!

Oktav. İlahi, mən batdım!

Gedir.

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen.

Skapen. Cənab Oktav, hara gedirsiz? Dayanın!.. Qaçdı! Bax, ağciyərlilik buna deyərlər!.. Amma biz gedək qocanı qarşılayaq.

Silvestr. Mən ona nə deyəcəyəm?

Skapen. Nə lazımdısa, mən deyəcəyəm. Sən mənim dediklərimi təkrar elə.

ALTINCI GƏLİŞ

Silvestr və Skapen səhnənin dərinindədir, Arqant.

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Belə də iş olar? Həyasızlığa bir bax!

Skapen (*Silvestrə*). Deyəsən xəbər tutub. Gör bir kişiye necə təsir edib ki, öz-özünə danışır!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Həyasızlığın dərəcəsinə bax!

Skapen (*Silvestrə*). Qoy qulaq asaqlar!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Maraqlıdı, görə indi mənə bu nikah barədə nə deyəcəklər?!

Skapen (*kənara*). Bir söz tapıb deyərik!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Bəlkə danacaqlar?

Skapen (*kənara*). Yox a-a!.. Niyə?

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Ya başlayacaqlar özlərini təmizə çıxarmağa?

Skapen (*kənara*). Bax, bu ola bilər!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Yoxsa cürbəcür uydurmalarla başımı aldatmaq istəyəcəklər?

Skapen (*kənara*). Hər şey ola bilər...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Ancaq bütün o uydurmaların mənası olmayacaq!

Skapen (*kənara*). Baxaq, görə də!..

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Məni aldatmaq olmaz!

Skapen (*kənara*). Nahaq özünü də öyrüsüz...

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). Mən o "sevimli" oğlumu lazım olan yerdə gizlədə bilərəm!

Skapen (*kənara*). Biz buna yol vermərik!

Arqant (*elə bilir ki, təkdir*). O laçaq Silvestrin də belini əzmək mənə borc olsun!

Silvestr (*Skapənə*). Əlbəttə, mənə yaddan çıxarmaz!..

Arqant (*Silvestri görür*). A, sən də burdasan, ey evimizin müdrik məsləhətçisi?! Gənclərin nümunəvi tərbiyəçisi!..

Skapen. Cənab! Mən necə də şadam ki, siz nəhayət qayıtdız.

Arqant. Salam, Skapen! (*Silvestrə*.) Mənim ömrlərimi yaxşı yerinə yetirmisən! Day buna söz ola bilməz! Mən səfərdə olanda oğlum özünü çox ağıllı aparıb!

Skapen. Səhhətiniz necə, yaxşıdımı, cənab?

Arqant. Əh, pis deyil!.. (*Silvestrə*.) Niyə susmusan, fırıldaqçı, niyə dinmirsən?

Skapen. Necə gedib-gəldiniz, razısınızmı?

Arqant. Şükür Allaha! Əl çək məndən, qoy bir onun yaxşıca dərslərini verim!

Skapen. Dərs vermək istəyirsiniz?

Arqant. Bəli.

Skapen. Kimin dərslərini vermək istəyirsiniz, cənab?

Arqant (*Silvestri göstərir*). Bax, bu fırıldaqçının!

Skapen. Axı, nəyə görə?

Arqant. Bəs, sən eşitməmişən ki, bunlar burda mənsiz nələr eləyiblər?

Skapen. Nəse dəymişdi qulağıma... Boş şeydi!..

Arqant. Əcəb boş şeydi! Həyasızlıqdı!

Skapen. Sözünüzdə, əlbəttə, həqiqət var, cənab!

Arqant. Bundan böyük ədəbsizlik olmaz!

Skapen. Düz deyirsiniz!

Arqant. Atadan icazəsiz evlənmək!

Skapen. Əlbəttə, yaxşı deyil... Amma mənə bu işi hay-küysüz xətm etmək lazımdı.

Arqant. Səncə elədi, amma mənə elə deyil. Mən bir hay-küy qaldırım ki, alovu qalxıb göyə çatım! Yoxsa deyəcəksən ki, mənim heç hirsələnməyimə də bir səbəb yoxdu?

Skapen. Nə danışsınız, cənab? Mən bu işdən xəbər tutan kimi, o saat sizin tərəfinizi saxladım, elə hirsələndim ki, hətta oğlunuza da açıqlandım. Özünüz soruşun, görün, ona nələr dedim?! Adam gerek sizin kimi ataya həttə bəsləsin, sizin ayağınızın izini öpsün! Elə

sözlər dedim ona ki, heç siz elə sözlər deməzdiz. Eh, nə deyim elə... Amma indi bir az aqlım başıma gəlib, baxıb görürəm ki, əslində o çox da təqsirkar deyil.

Arqant. Bu nə nağıldı belə, danışsın?! Allah bilir, gedib hansı yuvanın quşuna evlənib, özü də təqsirkar deyil?

Skapen. Bəs, necə olsun, cənab, deməli, tale məcbur edib də...

Arqant. Day sənə sözüm yoxdu! Onda bundan sonra nə istəyirsən, elə də. Fırıldaq işlət, oğurluq elə, adam öldür, de ki, tale məcbur eləyib, vəssalam!

Skapen. Aman Allah! Mənim sözlərimi ayrı cür yozursuz e... Mənim dediyim budu ki, oğlunuz öz istəyiylə bu işə girişməyib.

Arqant. Axır ki, girişib?

Skapen. Ay cənab, axı deyirsiniz ki, o özünü qoca fəndi aparsın?! Cavanlar elə ona görə cavandılar ki, cəhəyatlı deyillər, kəllələrinə əziyyət vermirlər. Bude, elə bizim Leandri götürək. Nə qədər öyrətmişəm onu, nə qədər başa salmışam, danlamışam, amma indi elə bir iş tutub ki, oğlunuzun bu onun yanında toya getməli... Siz özünüz bəyəm cavan olmamısınız, dəcəllik-zad eləməmişiz? Axı, deyirlər, cənab, siz özünüz vaxtilə pis kavalər olmamısınız, az dünya gözəli görməmişiz, hə?..

Arqant. Nə ki, düzdü, düzdü! Həcətləməyəcəyəm sənə ilə! Mən o gözəlləri görməyənə görmüşəm, ancaq gətirib işi bu yerə çıxartmamışam!

Skapen. Nə eləyəydi, hə? Görür ki, cavan bir qızdı, özü də oğlunuzdan ötrü hayıl-mayıldı. Sizə oxşayıb e, axı bütün qadınlar sizi sevirlər. Qız da onun xoşuna gəlir, hərdən-bir gəlib qıza baş çəkir, nazıyla oynayır, özünü aşiq kimi aparır, elə ah çəkir ki, qızın ürəyinə yayılır... Axırda qız daha dayana bilmir, oğlunuz da bundan istifadə edir. Qızın qohum-əqrəbası gəlib onları bir yerdə tuturlar, oğlunuza da məcbur eləyirlər ki, evlənsin...

Silvestr (*kənara*). Yaman fırıldaqdı!..

Skapen. Bəyəm siz istərdiz ki, onu öldürsünlər? Hər halda, evlənmək ölməkdən yaxşıdır ki!..

Arqant. Mənə heç kim deməyib ki, əhvalat belə olub.

Skapen (*Silvestri göstərir*). Bude, soruşun bundan, o da cyni sözü deyəcək.

Arqant (*Silvestrə*). Deməli, onu məcbur eləyiblər ki, evlənsin?

Silvestr. Bəli, cənab.

Skapen. Mən sizə yalan deyəcəm?
 Arqant. Onda gərək o saat notariusun yanına gedəydi, deyəydi ki, onu məcburən evləndiriblər.
 Skapen. Özü istəmədi də, getsin.
 Arqant. Axı onda nikahı pozmaq mənim üçün asan olardı.
 Skapen. Nikahı pozmaq?
 Arqant. Əlbəttə.
 Skapen. Yox, siz onların nikahını pozmazsınız.
 Arqant. Pozmaram?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Niyə? Bütün atalıq hüquqlarım da mənim tərəfimdədi, üstəlik orası da ki, oğlumu zorla evləndiriblər!
 Skapen. Sizin oğlunuz buna razı olmaz.
 Arqant. Razı olmaz?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Mənim oğlum?
 Skapen. Bəli, sizin oğlunuz!.. Sizcə asandı onunçün ki, bu cavan çağından qorxdığını boynuna alsın, desin ki, məni zorla evləndiriblər? Heç vaxt bunu boynuna almaz: belə çıxacaq ki, o, sizin kimi ataya layiq oğul deyil, əfəlin biridi!
 Arqant. Cəhənnəmə çıxsın! Mənim vecimə deyil!
 Skapen. O sizin də, özünün də şərəfini qorumaqdan ötrü, hamıya deməli ki, istəyincə evlənin.
 Arqant. Mənə isə elə gəlir ki, bizim şərəfimizi qorumaq üçün o, gərək əksini desin!..
 Skapen. Yox, ömründə bunu deməz.
 Arqant. Mən onu məcbur eləyəyəm!
 Skapen. Vallah, deməyəcək...
 Arqant. Deməz, varislikdən məhrum eləyəyəm!
 Skapen. Siz?
 Arqant. Bəli, mən!
 Skapen. Bəsdirin!..
 Arqant. Necə yəni bəsdirin?
 Skapen. Siz onu varislikdən məhrum eləməzsiz...
 Arqant. Eləməyəm?
 Skapen. Yox.
 Arqant. Yox?
 Skapen. Yox.

Arqant. Bax, buna sözüüm yoxdur! Mən öz doğmaca oğlumu varislikdən məhrum eləyə bilmərəm?
 Skapen. Deyirəm ki, yox də...
 Arqant. Kim mənə mane olacaq, hə?
 Skapen. Siz özünüz.
 Arqant. Mən özüm?
 Skapen. Əlbəttə. Siz buna ürək eləməzsiz.
 Arqant. Eləyəyəm.
 Skapen. Zarafat eləyirsiz, cənab?
 Arqant. Heç zarafat-zad eləmirəm.
 Skapen. Ata məhəbbəti buna imkan verməz!
 Arqant. Lap yaxşı verər.
 Skapen. Yox, cənab, yox!
 Arqant. Sənə deyirəm ki, belə də olacaq!
 Skapen. Boş sözdü, cənab!
 Arqant. Boş-zad deyil.
 Skapen. Vallah, mən sizi yaxşı tanıyıram. Sizin ürəyiniz həlimdi, cənab! Mərhəmətli adamsız siz.
 Arqant. Mərhəmətli-zad deyiləm! Elə hirsələnərəm ki... Yaxşı, bəsdə boşboğazlıq elədin, açıqlandırma məni. (*Silvestrə.*) Yeri get, alçaq, mənim o yanmazımı tap götür. Özüm də gedim cənab Jerontun yanına, danışım ona ki, nə beləyə düşmüşəm! (*Gedir.*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen

Silvestr. Vallah, boynuma alıram ki, sən bicin birisən, bundan sonra işlər qaydasına düşəcək!.. Amma bizim pulumuz qalmayıb daha, borc aldığımız adamlar da düşüblər dalımıza.
 Skapen. Narahat olma, bu da düzələcək. İndi gərək elə bir sadıq adam tapaq ki, istədiyimiz həngaməni çıxartsın – bax, başımı buna görə sındırıram!.. Dayan bir görüm.. Bax, belə dur, papağımı da, bax, belə fırlat, cani kimi, ayağımı da belə qoy, əllərini belində tut, gözlərini də elə qurd gözü kimi, özün də gəl burdan keç, elə bil ki, səhnədə şahsan... Hə... Yaxşı! Gedək. Sənə xəlvətçə bir söz deyim: belə

eləsen, paltarını dəyişsən, bir az hazırlaşsan, sifətdən də, səsindən də heç kim səni tanımaz.

Silvestr. Amma bax ha, məni məhkəməyə nən-zadnan üz-üzə gətirməyəsən, namusuna and verirəm sən!

Skapen. Yaxşı-yaxşı, bizi nə təhlükə gözləyirsə, qardaş malı kimi bölüşürük!.. Cəmi-cümlələri üçcə il sürgün qorxusu mənim kimi əlicənab adamı yarı yolda saxlayacaq?..

İKİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Jeront, Arqant

Jeront. Əlbəttə, belə havada bizimkilər gerek elə bu gün gəlib çıxsınlar. Tarentli bir dənizçi deyirdi ki, yola çıxmazdan əvvəl mənim müvəkkilimi görüb. Ancaq qızımın gəlməyi məsələsi sizinlə danışdığımız kimi olmadı... Oğlunuz haqqında indi dedikləriniz isə, bizim planlarımızı tamam alt-üst cləyir...

Arqant. Narahat olmayın: sizə söz verirəm ki, elə bu gündən girişib bütün işləri qaydasına qoyacağam!

Jeront. Bilirsiniz, cənab Arqant, uşaqları tərbiyə etmək çox vacib məsələdi... Bununla ciddi məşğul olmaq lazımdı...

Arqant. Əlbəttə. Nədi ki?

Jeront. Yeni çox vaxt cavan oğlanlar ona görə özlərini pis aparırlar ki, ataları onları düzgün tərbiyə etməyiblər.

Arqant. Düzdür, belə şeylər də olur. Ancaq siz bununla nə demək istəyirsiniz?

Jeront. Nə demək istəyirəm?

Arqant. Bəli.

Jeront. Onu demək istəyirəm ki, əyər siz oğlunuzu yaxşı bir ata kimi, ciddi tərbiyə eləsəydiz, o da başınıza belə bir oyun açmazdı.

Arqant. Aha, çox gözəl! Deməli, siz özünüzkünü ciddi tərbiyə etmişiz, hə?

Jeront. Bəs, necə?! Mənim oğlum belə bir iş tutsaydı, görərdi ki, nə olacaq!

Arqant. Bəs sizin o oğlunuz ki, "yaxşı atalar kimi ciddi tərbiyə etmişiz", bax, o, mənim oğlumdən da səfeh bir iş görübsə, onda necə? Hə?

Jeront. Necə, necə?

Arqant. Bax, eləcə!

Jeront. Bu nə deməkdi?

Arqant. Bu o deməkdi ki, cənab Jeront, hop deməmiş, hop-panma. Başqalarını günahlandırmazdan əvvəl, adam gerek bir baxıb görsün ki, öz işləri necə, qaydasındadı, yoxsa, yox?

Jeront. Bu cyhamlarını başa düşmürəm.

Arqant. Mən sizi başa salaram...

Jeront. Mənim oğlum barədə nəse çitmişiz?

Arqant. Ola bilsin ki, çitmişəm...

Jeront. Hə? Nə çitmişiz?

Arqant. Sizin o Skapen bayaq nəse deyirdi, nəyəse işarə edirdi, ancaq mən çox acıqlıydım, öyrənə bilmədim nə deyir... Siz özünüz təfsilatını ondan öyrənə bilərsiz. Ya bir başqasından öyrənin, baxın... Mən isə qaçıram vəkilin yanına – bəlkə bir məsləhət-zad verdi ki, bu həngamənin içindən necə çıxmaq. Xudahafiz. (*Gedir.*)

İKİNCİ GƏLİŞ

Jeront təkdir.

Jeront. Nə olub görəsən? Bunun oğlundən da səfeh bir iş tutub?! Başa düşmürəm, atadən icazəsiz evlənməkdən də pis nə iş ola bilər? Bundan o tərəfi adamın heç ağına da gəlmir!..

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Jeront, Leandr.

Jeront. Axırı ki, gəldin!

Leandr (*Jerontun üstünə qaçır ki, onu qucaqlasın*). Ata! Mən elə sevinirəm ki! Axırı qayıtdız!

Jeront (*oğlunu qucaqlamır*). Dayan. Əvvəlcə danışmaq, görək!..

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Leandr. Qoyun bir sizi qucaqlayım, sonra...
Jeront (*onu itələyir*). Sənə deyirlər ki, dayan!
Leandr. Necə? Ata, izin vermirsiz ki, sevindiyimdən sizi qucaqlayım?

Jeront. Yox. Əvvəlcə gərək danışaq!

Leandr. Nə olub ki?

Jeront. Elə dur ki, sifətini görə bilim.

Leandr. Nə üçün?

Jeront. Gözümün içinə bax.

Leandr. Hə?

Jeront. Burda nə əhvalat baş verib?

Leandr. Necə yeni nə əhvalat?

Jeront. De görüm mənsiz burda nə işdən çıxmısan?

Leandr. Ata, bilmirəm e, nə istəyirsiz məndən?

Jeront. Səndən mənə heç nə lazım deyil! Ancaq de görüm neynəmişən burda?

Leandr. Ata, mən elə bir iş görməmişəm ki, sizi acıqlandıra!

Jeront. Heç bir şey?

Leandr. Heç bir şey!

Jeront. Yaman ürəkləndin ha!..

Leandr. Axı mən bilirəm ki, heç nədə günahım yoxdu!

Jeront. Ancaq Skapen sənə haqqında nəse deyib.

Leandr. Skapen?

Jeront. Aha!.. Bax, qızardın!..

Leandr. O sizə mənim bəmədə nəse deyib?

Jeront. Bura belə söhbətlərin yeri deyil, evdə danışmaq sənənlə.
Təz elə, get evə, mən də gəlirəm. Bax, nankor, əyər mənə biabır eləmişənsə, səndən üz döndərəcəyəm: oğlum deyilsən daha! İtil gözündən! (*Gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Leandr təkdir.

Leandr. Deməli, satıb məni! Alçaq! Gərək əslində o özü hər şeyi atamdan gizlədəydi, ancaq birinci satıb məni! Allaha and olsun, bunu belə qoymayacağam, belə bir xəyanətə görə onun cəzasını verəcəyəm!

Oktav. Əziz Skapen! Mən sənə elə borcluyam ki!.. Əhsən sənə! Yaxşı ki, Allah səni mənim imdadıma yetirdi!

Leandr. Aha, sən burdasan! Çox yaxşı! Çox yaxşı ki, düşdün əlimə, alçağın biri, alçaq!

Skapen. Qulluğunuzda hazıram, cənab. Məni şərfədar edirsiniz!

Leandr (*şpaqasını sıyırmıq istəyir*). Mənimlə belə zarafat etmək olmaz! İndicə görəsən bunun axırını!

Skapen (*diz üstə düşür*). Cənab!

Oktav (*Leandri tutub saxlayaraq onunla Skapenin arasında dayanır*). Dayan, Leandr!

Leandr. Yox, Oktav, burax məni, mane olma!

Skapen (*Leandra*). Ah, cənab!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Allah xatirinə!

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Qoy bir ürəyimi boşaldım!

Oktav. Sən bizim dostluğumuz, Leandr, vurma onu!

Skapen. Axı mən sizə neyləmişəm, cənab?

Leandr (*Skapeni vurmaq istəyir*). Mənə neyləmişən, xain?!

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Yaxşı, bədi!

Leandr. Yox, Oktav! Qoy özü xəyanətini boynuna alsın! Bax, indicə! Mən bilirəm, fırıldaqçı, bilirəm nə oyun açmısan mənim başıma! Mənə deyiblər! Ancaq sən elə bilmisən ki, heç kim mənə heç nə deməyəcək, hə?! Hamısını özün boynuna al, yoxsa bu saat şpaqayla qarnını deşəcəyəm!

Skapen. Ah, cənab, yeni doğrudan əliniz qalxacaq mənə?

Leandr. Al boynuna!

Skapen. Neyləmişəm axı mən sizə, cənab?

Leandr. Ay səni, fırıldaqçının biri! Əyər səndə vicdan varsa, özün də ki, neyləmişən?!

Skapen. Vallah, cənab, bilmirəm neyləmişəm!

Leandr (*üstünə atılaraq*). Bilmirsən?

Oktav (*Leandri saxlayaraq*). Leandr!

Skapen. Yaxşı də cənab, əyər bu dərəcədə ki, bilmək istəyirsiz, onda qoy boynuma alım, sizə bağışlanan o bir çəllək ispan çaxırını dostlarımla birgə mən içmişəm... Çəlləkdə də deşik açdım, yerə su tökdüm ki, guya çaxır özü tökülüb...

Leandr. Deməli sən içmişən o ispan çaxırını, ay alçaq?! Mən də qulluğunu söyləyərəm, elə bilirəm onun istəkləridi!..

Skapen. Bəli, cənab, günahkaram!..

Leandr. Yaxşı bildim bunu! Ancaq indi söhbət başqa şeydən gedir.

Skapen. Başqa şeydən?

Leandr. Bəli, başqa şeydən, özü də vacib bir məsələdən! İstəyirəm ki, özün boynuna alsan!

Skapen. Başqa bir şey yadıma gəlmir axı, cənab...

Leandr. (Skapeni vurmaq istəyir). Demək istəmişən?

Skapen. Vay!

Oktav (Leandri saxlayaraq). Yavaş!

Skapen. Yaxşı də, cənab, boynuna al deyərsiz, alaram: üç həftə bundan əvvəl ki, mənə saat verib tapşırıdız çatdırım sizin o qaraçı qıza ha, çirkin-pasın içində gəlib sizi aldatdım ki, guya mənə oğrular döyüb, saati də alıb aparıblar... Saat məndədi, yalan deyirdim...

Leandr. Deməli, mənim saatımı sən oğurlamışan?

Skapen. Bəli, cənab... Mən də görərkim ki, saat necədir, yoxsa, yox?

Leandr. Daha sənə sözüm yoxdu! Sadiq nökrə buna deyərək, e!.. Ancaq yenə də mən başqa şey soruşuram.

Skapen. Yenə siz deyən deyil?

Leandr. Yox, alçaq! Sən görərkim başqa şeyi boynuna alsan!

Skapen. (Kənara). Lənət şeytana!

Leandr. Tez elə, dənən! Vaxtım yoxdu.

Skapen. Vallah, cənab, bundan başqa day bir şey olmayıb.

Leandr. (Skapeni vurmaq istəyir). Olmayıb?

Oktav (onların arasında dayanır). Bəsdir!

Skapen. Yaxşı, nə olur olsun!.. Yarım il bundan qabaq qulyabanı kimi birisi yadınızdadı, taxta ilə sizin başınıza vurdu ha? Gecəydi, siz də ondan qaçanda düşdüz zirzəmiyə, az qaldı boynunuz sınınsın...

Leandr. Hə. Nə olsun ki?

Skapen. O qulyabanı məniydiniz də, cənab.

Leandr. Ah, alçaq! Deməli, səniydiniz o qulyabanı?

Skapen. Hə, cənab, məniydiniz. İstəyirdim bir balaca sizi qorxudum də, axı gecənin yarısı bizi hara gəldi göndərirdiz...

Leandr. Yaxşı, vaxtı gələr, bütün bunları yadına salaram. Ancaq indi gəl çıx mətləb üstə. De görüm atama nə demisən?

Skapen. Sizin atanıza?

Leandr. Hə, fırlıdaq, atama!

Skapen. O gələndən sonra heç üzünü də görməmişəm.

Leandr. Görməmişən?

Skapen. Yox, cənab.

Leandr. Doğru deyirsən?

Skapen. Bəli, cənab. O özü Allahın şahididi.

Leandr. Ancaq mən elə onun özündən eşitdim.

Skapen. Bağışlayın məni, cənab, amma atanız düz söz deməyib sizə.

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Cənab! Sizə pis xəbər gətirmişəm.

Leandr. Nə olub?

Karl. Sizin o qaraçılar Zerbinnətti özələriylə aparırlar. Bir ağlayıb göz yaşı tökür ki!.. Məndən xahiş elədi tez sizə çatdırım ki, əyər iki saatdan sonra girov pulunu çatdırmasaz, bir də onu görməyəcəksiz.

Leandr. İki saatdan sonra?

Karl. Bəli, cənab. (Gedir.)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Leandr, Oktav, Skapen.

Leandr. Ah, əziz Skapen, Allah xatirinə, mənə kömək elə!

Skapen. (vüqarla Leandrin qabağında gəzişir). Aha! "Əziz Skapen!" İndi lazımım, olmuşam "əziz Skapen!"

Leandr. Qulaq as, mən səni tamam bağışlayıram. Lap bunlardan pis iş görməsənə, onu da bağışlayıram!..

Skapen. Yox canım, mənə niyə bağışlıyırsız? Yaxşısı budur, spaqayla dəlmə-deşik eləyin qarnımı. Öldürün məni, canım qurtarar...

Leandr. Yox, yalvarıram sənə, məni xilas et, Zerbinnətti qurtar.

Skapen. I-ı-ı!.. Yaxşısı budu öldürəsiz məni!..

Leandr. Mənim heç sənə əlim qalxar? Yalvarıram, kömək elə! Sən istəsən, hər şey gələr əlindən!

Skapen. Yox, e, yox, deyirəm sizə! Yaxşısı bunu məni öldürsüz!..

Leandr. Sən allah, yaddan çıxar mənim sözlərimi! Xahiş edirəm, fikirləş gör mənə necə kömək cləyə bilərsən.

Oktav. Skapen! Gərək ona kömək cləyəsən!

Skapen. Məni belə incidəndən sonra ona necə kömək cləyim?

Leandr. Yalvarıram, hirsələnib dediklərimin hamısını yadından çıxar, kömək clə mənə, bütün hiylələrini sal işə.

Oktav. Mən də səndən xahiş edirəm.

Skapen. Yox, mən belə təhqiri yaddan çıxara bilmərəm.

Oktav. Yaxşı də, belə kinli olma.

Leandr. Skapen, yəni doğrudan sən belə bir məqamda məni ata bilərsən? Axı mənim məhəbbətim belə bir bəlaya düşüb!..

Skapen. Durduğun yerdə, heç nəyin üstündə adamı beləcə incidəsən!..

Leandr. Mən düz iş görmədim, boynuma alıram.

Skapen. Mənə fırldaqçı deyəsən, alçaq deyəsən, yaramaz deyəsən!..

Leandr. Ah, bilsən necə peşiman olmuşam!..

Skapen. Üstəlik bir şpaqanı da qarnıma soxmaq istəyirdilər...

Leandr. Bütün varlığım səndən üzr istəyirəm, istəsən lap diz də çöküm. Bax, Skapen, mən diz üstəyəm, bir daha xahiş edirəm ki, məni atmayan.

Oktav. Daha, Skapen, bağışlamaq lazımdı.

Skapen. Qalxın, cənab. Gələn dəfə belə çıxmazsınız özünüzdən...

Leandr. Söz verirsən ki, mənə kömək cləyəcəksən?

Skapen. Fikirləşmək lazımdı...

Leandr. Axı vaxt gözləmir.

Skapen. Narahat olmayın. Sizə nə qədər lazımdı?

Leandr. Beş yüz ekyü.

Skapen (Oktava). Bəs, sizə?

Oktav. İki yüz pistol.

Skapen. Bu pulları qopardaram sizin valideynlərinizdən. (Oktava.) Sizin atanızla məsələni demək olar ki, çürütmüşük. (Leandra.) Sizin atanız, doğrudu, xəsisin biridi, amma onunla danışmaq day da asandı. Özünüz bilirsiniz də, Allah ağıl paylayanda, o,

hardasa, başqa yerdəymiş!.. Nə desən, o saat inanır. Bu sözlərdən inciməyin, cənab, siz ona oxşamamırsız!.. Kimdən istəyirsiniz soruşun, hamı deyəcək ki, onun təkə adı sizin atanızdı...

Leandr. Bədi, bədi, Skapen!

Skapen. Yaxşı, yaxşı, utanmalı bir şey yoxdu burda! Ürəyinizə salmayın!.. Baxın! Cənab Oktavın atası gəlir. Birinci o gəlibse, elə ondan da başlayaq. İkiniz də gedin burdan. (Oktava.) Siz isə Silvestra deyən ki, tez gəlib başlasın öz komediyasını.

Leandr və Oktav gedirlər.

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen (öz-özünə). Yaman fikirlidi!

Arqant (Skapeni görür). Adam da özünü bu cürə avam aparar, bu cürə ağılsız iş görür?! Kim çıxdı rastına, ona evlənmək olar? Ah, ağılsız cavanlıq!

Skapen. Salam, möhtərəm cənab!

Arqant. Salam, Skapen.

Skapen. Yəni oğlunuzun evlənməyi barədə fikirləşirsiniz?

Arqant. Hə, Skapen, bu əhvalat məni yaman kökə qoyub!..

Skapen. Həyat elə şeydi ki, cənab, hər gün bəd bir əmələ rast gəlmək mümkündür, gərək hər şeyə hazır olasan. Haçansa qədim bir müdrikün dediyi sözü eşitmişəm, indiyə qədər yadımdadı.

Arqant. Nə sözdü elə?

Skapen. Deyir, ailənin başcısı ki, evdən getdi, qayıdana qədər nəse pis bir iş baş verəcək: ya evi yanacaq, ya pullarını oğurlayacaqlar, ya arvadı öləcək, ya oğlunu şil-küt cləyəcəklər, ya da qızını tovlayıb yoldan çıxaracaqlar. Əyər bunların heç biri olmasa, deməli, o adam xoşbəxtin birisidi! Mən özüm də bütün ömrüm boyu ağılım kəsən qədər çalışmışam ki, bu kəlamı yadımdan çıxarmayım. Evə qayıdanda həmişə hazır oluram ki, Allahın mənə nəse qəzəbi tutub, ya söyəcəklər, ya döyəcəklər, ya asacaqlar, ya vuracaqlar, amma belə bir şey olmayanda, Allahıma şükür cləyirəm, deyirəm, bəxtim gətirib.

Arqant. Yaxşı da cləyirsən, amma mən bu səfəh evlənmə əhvalatı ilə barışmaq fikrində deyiləm. Mən Oktavın taleyini özbaşına qoya bilmərəm. İndicə vəkillə məsləhətləşdim ki, bu nikahı necə pozum.

Skapən. Vallah, cənab, öyər siz mənə inanırsızsa, bu məsələni başqa cürə həll cləmək lazımdı. Özünüz bilirsiz də, bizdə məhkəməyə düşmək nə deməkdi: clə bir sıxma-boğmaya salacaqlar sizi ki, içindən çıxmaq da olmayacaq.

Arqant. Düz deyirsən, özüm də bilirəm... Bəs neyləyim?

Skapən. Deyəsən, mən bir yol tapmışam!.. Mən dərindən bölüşürəm, yazığım gəlir, ona görə də başımı sındırıram ki, sizi bu qayğılardan necə xilas edim. Uşaqların belə şəərəfli valideynləri incitməklərinə baxa bilmirəm, sizə isə, cənab, mənim həmişə xüsusi hörmətim olub.

Arqant. Sənə təşəkkür cləyirəm, Skapən...

Skapən. Buna görə də, Oktava gedən o qızın qardaşıyla görüşdüm. Başkəsinin biridi, ağzını açan kimi, adam öldürməkdən danışır, sənəti belədi də!.. Onun üçün adam öldürmək bir stəkan çaxır içmək kimi bir şeydi! Oktavın evlənməyi barədə söz saldım, sübut clədim ona ki, bu nikahı pozmaq asan işdi: bir halda ki, onu zorla evləndiriblər, atalıq hüquqları da Arqantın tərəfdədi, qanunun müdafiəsi də! Qanun Arqantın hüquqlarını da nəzərə alacaq, dövlətini də, tanışlarını da!.. Onu o qədər başa saldım ki, axırı razılıq verdi, pulla məsələni həll cləmək olar. Siz pulu əsirgəməyin, o, nikahın pozulmasına razı olacaq.

Arqant. Nə qədər istəyir?

Skapən. Əvvəlcə Allah bilir nə qədər istəyirdi!..

Arqant. Yəni nə qədər?

Skapən. Çox e, çox!..

Arqant. Axı nə qədər?

Skapən. Beş yüz-altı yüz pistoldan aşağısına heç qulaq da asmaq istəmiri.

Arqant. Onu görüm altı yüz azara tutulsun! Bizi clə salır, nədi?

Skapən. Eləcə də dedim ona. Heç fikrimə də gətirmədim ki, razı olum, yoxsa yox?! Yaxşıca işarə vurdum ona ki, siz o qədər də sadəlvəh adam deyilsiz, ona ömründə altı yüz yox e, heç beş yüz pistol da verməzsiz. Onunla çox çək-çevir clədik, axırda bax, belə bir qərara gəldik: deyir ki, onun orduya getmək vaxtıdı, pal-paltar almağa pul lazımdı, odur ki, istəsə də, istəməsə də, siz deyənə razı olmaladı.

Deyir görək at alsın, əsgər üçün də clə at tapılmaz ki, altmış pistoldan əskik olsun.

Arqant. Altmış pistol yenə dərđ yaradı, vermək olar...

Skapən. Görək yohər-qayış da alsın, tapança da – bu da iyirmi pistol.

Arqant. İyirmi, o da altmış, clədi səksən pistol!..

Skapən. Tamam doğrudu.

Arqant. Düzdü, çox istəyir, ancaq eybi yox, mən buna da razıyam!..

Skapən. Nökərimə də, deyir, at lazımdı, qoy lap otuz pistolluq at olsun.

Arqant. Yox a?! Qoy cəhənnəm olub getsin, heç nə verməyə-cəyəm!

Skapən. Cənab!

Arqant. Yox-yox! Həyasızlığa bir bax e!

Skapən. Siz istəyirsiniz ki, nökrə piyada gəzsin?

Arqant. Ağasıyla birlikdə necə bilir clə də cləsin!..

Skapən. Yəni belə bir xırda-xuruşun üstündə həsdəliyirsiniz? Sən allah, məhkəməyə-zadə getməyin, nəyiniz var, verin, təkə məhkəməyə işiniz düşməsin.

Arqant. Yaxşı, nə olar, olsun!.. Otuz pistol da verərəm.

Skapən. Bir də deyir ki, qatır lazımdı...

Arqant. Qoy qatırıyla bir yerdə rədd olsun cəhənnəmə! Bunnansa məhkəmə yaxşıdı.

Skapən. Bir fikirləşin!..

Arqant. Artıq heç nə vermərəm.

Skapən. Cənab! Lap bekara bir qatır tapıb alarıq...

Arqant. Heç eşşək də almaram!

Skapən. Bir fikirləşin...

Arqant. Yox, yaxşısı budu, məhkəməyə verin.

Skapən. Gör bir nə deyirsiniz e?! Gör bir nəyə qərar verirsiniz?! Bilirsiniz məhkəmədə nələr baş verir?! Yüz cürə şikayət olur orda, bir hərcmərclik başlayır ki, gəl görəsən, canavar kimi adamın başının üstünü alırlar: bir tərəfdən pristavlar, bir tərəfdən vəkillər, müvəkillər, şahidlər, katiblər, məruzəçilər, onların köməkçiləri, nə bilim mən, hakimlər, mirzələr! – hər biri də qanıdan necə istəyir, clə də istifadə cləyir, lap çöpik-quruşa da tamah salır. Müvəkkiliniz o biri

tərəflə əlbir olacaq, bir keçi qiymətinə satacaq sizi. Vəkilinizi də satın alacaqlar, heç məhkəməyə də gəlməyəcək, gəlsə də başlayacaq, hətərən-pətərən danışmağa, mətləb də qalacaq bir tərəfdə. Katib heç özünüzlə olmaya-olmaya ittiham hökmünüzlə oxuyacaq. Məruzəçinin mirzəsi sənədləri gizlədəcək, ya da elə məruzəçinin özü guya o sənədləri heç görməyib!.. Yox, əyər böyük əzab-əziyyətlə elə cləsəz ki, belə şeylər olmasın, onda da baxıb görəcəksiz ki, aşnalrı hakimləri sizin əleyhinizə çöndəriblər. Cənab, uzaq olun, uzaq olun belə ədalət məhkəməsidən! İşi məhkəməyə vermək, cəhənnəmin içinə girmək kimi bir şeydi. Mən vallah, məhkəmənin əlindən qaçıb dünyanın lap axırında gizləndədim!..

Arqant. Qatır üçün ona nə qədər lazımdı?

Skapen. Cənab! Qatırın da, əsgər atıyın da, nökerin atıyın da, tapançaya, yəhərə-filana, cv sahibəsinə də bir balaca borcu var, əlqərəz, hamısıyın cəmi-cümlətni iki yüz pistol lazımdır.

Arqant. İki yüz pistol?

Skapen. Bəli, cənab.

Arqant (*hirsələ dala-qabağa gəzişir*). Yox, canım, yox!.. Məhkəmə bundan yaxşıdı...

Skapen. Fikirleşin...

Arqant. İşi verirəm məhkəməyə.

Skapen. Başınızı belaya salmayın..

Arqant. Yox, məhkəmə bundan yaxşıdı!

Skapen. Axı işi məhkəməyə verməkdən ötrü də pul lazımdı. Sənədləri düzəltməkçün xərc çəkməlisiz, imzaları təsdiq etmələyçün də xərc çəkməlisiz, etibarmamə üçün də, müvəkillərə də cib xərciylə verməlisiz. Məsləhətçün də pul verməlisiz, vəkillərin çıxışı üçün də, hələ sənədlərin surətini çıxarmağı demirəm!.. Məruzəçilərə xərc çəkməlisiz, sənədləri reyestrə salanda – xərc çəkməlisiz, imza atmağa, arayış çıxarmağa, işi tezleşdirməyə – elə bir ucdan xərciniz çıxacaq. Hələ nə qədər rüşvət verməlisiz! Yaxşısı budu, indidən verin o pulu, əl çəksin sizdən, məsələ də qurtarsın getsin.

Arqant. Necə? İki yüz pistol?

Skapen. Hə, bu day da sərfəliidi. Mən öz fikrimdə məhkəmə xərcələrini hesablamışam, belə çıxır ki, əyər siz bu başkəsənə iki yüz pistol versəz, azı yüz əlli pistol qalacaq cibinizdə! Hələ o qədər əzab-əziyyətdən qurtarmağınızı demirəm. Mən heç üç yüz pistolu

da əsirməydim, teki o hoqqabaz vəkillərin camaatın içində boşboğazlıq etməylərini çəitməyim.

Arqant. Mənim heç vecimə deyil, nə istəyirlər, qoy desinlər.

Skapen. Baxın, özünüzlə bilən yaxşıdı, amma mən sizin yerinizdə olsaydım, işi aparıb məhkəməyə çıxarmazdım.

Arqant. Yox, mən iki yüz pistol verə bilmərəm.

Skapen. Bude, dediyim o zırramadı, gəldi!..

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Onlar cləcə də pullu qatıl qiyafəsində Silvestr.

Silvestr. Skapen! Oktavın atası Arqantdı-nədi, göstər onu mənə!

Skapen. Neynirsiz onu?

Silvestr. Mənə deyiblər ki, guya bacımın nikahını pozmaq istəyir, işi məhkəməyə verir!..

Skapen. Bilmirəm, doğrudan da belə cləmək istəyir, ya yox? Amma sizə iki yüz pistol verməyə razı deyil, deyir çoxdur.

Silvestr. Çor deyir, zəqqutun deyir! Cəhənnəmə, gora deyir! Qoy bir keçsin əlimə, yerindəcə öldürəcəm onu! Qoy sonra lap assınlar mənə!

Arqant qorxusundan oşə-oso Skapenin arxasında gizlənir.

Skapen. Oktavın atası ciyərlə adamdı, bəlkə heç sizdən qorxub-cləmir?

Silvestr. Necə yəni qorxmur, lənət şeytana?! Gəlsin bura, bu saat şpaqayla qarnın yurtum! (*Arqantı görür.*) Bu kimdi belə?

Skapen. O deyil, cənab Oktavın atası deyil.

Silvestr. Bəlkə onun dostudu?

Skapen. Yox, cənab, əksinə, onun qəddar düşmənidir.

Silvestr. Qəddar düşmənidir?

Skapen. Bəli, cənab!

Silvestr. Ay səni! Çox şadam! (*Arqanta.*) Deməli, o alçaq Arqantın düşmənisiz, hə?

Skapen. Hə-hə! İnanın mənə!..

Silvestr (*Arqantın əlini sıxıb silkələyir*). Əlinizi verin! Əlinizi verin! Mən də sizə söz verirəm, namusuma, bax, bu şpaqama, nəyə deyirsiniz, ona and içirəm ki, günü elə bu gün, o firıldaqçının, o alçaq Arqantın axırına çıxacağam, sizin də canınız qurtaracaq! Mənə arxayın ola bilərsiniz!

Skapen. Cənab! Bizdə belə şeylərə icazə vermirlər!

Silvestr. Tüpürüm icazəyə! Mən icazəyə-zadə baxan adam deyiləm! Mənim daha itirəcək bir şeyim yoxdu!..

Skapen. Cənab Arqant da yəqin tədbir görəcək. Dostları da var, qohumları, nöqərləri də var, onu sizdən qoruya bilərlər!

Silvestr. Bax, mən də bunu istəyirəm də, lənət şeytana! Mənə də elə bu lazımdı da! (*Şpaqasından yapışır*.) Tez ələyin, tez ələyin, ey cinlər, şeytanlar! Gətirin onu köməkçiləriylə bir yerdə bura! Hamısını birdən gətirin! Hani bəs onlar? Qoy gəlsinlər də, hücum eləsinlər mənə! (*Vuruş mövqeyində dayanır*.) Ay əclaflar, sizdə belə ürək var ki, mənim üstümə gəlmirsiniz?! Yaxşı, gəl, gəl görüm! (*Elə bil ki, qarşısında bir-neçə rəqib var, hamısını dərmə-dəşik eləyir*.) Aman gözləməyin məndən! Başlayaq! Dayan! Vur görüm! Sən də vur! Qorxma, vur! Hə, alçaqlar, əclaflar, nə oldu?! Bu saat! Bu saat görərsiz! Görərsiz ki, mən kiməm! Dayanın, alçaqlar, dayanın! Alın! Bax, belə! Bu da sənin! Bu da səninin! (*Arqantla Skapenə tərəf döndür*.) Zərbə! Bu da bir zərbə! Ala! Tut gəldi! Aha, qaçırsız?! Dayan, lənət şeytana, dayan yerində!

Skapen. Ey-ey, cənab! Bizim ki, işimiz yoxdu sizdə...

Silvestr. Sırğa ələyin, asın qulağınızdan! Mənimlə zarafat eləmək olmaz! (*Gedir*.)

ONUNCU GƏLİŞ

Skapen, Arqant.

Skapen. Gördüz iki yüz pistoldan ötrü nə qədər adamın atasını yandırdı?! Yaxşı da, Allah uğurlu eləsin!

Arqant (*qorxudan titrəyərək*). Skapen!

Skapen. Nədi, cənab?

Arqant. Mən bu qərara gəldim ki, iki yüz pistolu verim.

Skapen. Çox gözəl, cənab.

Arqant. Gedək onun yanına. Pullar yanımdadı.

Skapen. Yaxşısı budu ki, pulu mənə verəsiniz. Özünüz nəyə görürsünüz bir də onun gözüne? Sizin şəninizə yaraşmaz axı, indicə ona dediz ki, siz cənab Arqant deyilsiz. Bir də qorxuram ki, sizi tanıyandan sonra, daha da çox istəsin.

Arqant. Elə olmağına elədi, amma mən istəyirəm ki, bir görüm də pullarımı necə verirəm...

Skapen. Deməli, mənə etibar etmirsiz?

Arqant. Etibar məsələsi deyil e, hər halda...

Skapen. Allaha and olsun, cənab, iki şeydən biridi: ya mən vicdanlı, təmiz adamam, ya da lotunun biriyəm. Mən nəyə görə sizi aldatmalıyam? Bəyəm başqa adam üçün çalışıram? Öz ağamın dostuycun çalışıram də! Axı siz ağamla qohum olmaq istəyirsiniz! Bir halda ki, mənə inanmırsız, onda qarışmıram bu işə, bir başqasını tapın, qoy o qoysun qaydasına işlərinizi.

Arqant. Yaxşı, ala!

Skapen. Yox, cənab, pulunuzu mənə etibar etməyin. Mənimçün də elə yaxşısı bu olar ki, başqa adam tapasız özünüzə.

Arqant. Ay Allah!.. Götür, görüm!

Skapen. Yox, cənab, inanmırsız – lazım deyil. Kim bilir, bəlkə doğrudan da mən sizi soymaq istəyirəm?

Arqant. Sənə deyirlər ki, götür! Hələ çox çənə-boğaz cləyə-cəyəm səninlə? Ancaq özünü gözlə e, yavaş ol onunla.

Skapen. Arxayın olun, hərif-zad deyiləm mən!

Arqant. Səni cvdə gözləyəcəyəm.

Skapen. Mütləq gələcəyəm. (*Tək*.) Bununla belə qurtardıq. İndi gərək o birisini tapım... Bude, gedir! Elə bil Allah-təala özü bir-bir onları mənim toruma salır.

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Skapen (*özünü elə göstərir ki, guya Jerontu görmür*). Aman Allah! Belə də bəla olar, düşdük?! Bədbəxt ata! Yazıq Jeront, indi onun halı necə olacaq?

Jeront (*öz-özünə*). Nədisə, mənim bərəmdə deyir? Özü də elə bil sarısını udub!

Skapen. Yəni heç kim mənə deməyəcək ki, cənab Jeront hardadı?

Jeront. Nə olub, Skapen?

Skapen (*guya Jerontu görmür, eşitmir, səhnədə qaçır*). Görəsən, harda tapa bilərəm onu? Axı bu bədbəxtçiliyi ona çatdırmaq lazımdı?

Jeront (*Skapenin arxasınca qaça-qaça*). Bir də görüm nə olub?

Skapen. Ora qaçıram, bura qaçıram, onu tapa bilmirəm ki, bilmirəm!

Jeront. Mənəm də, mənəm!

Skapen. Gizlənibdi, neyləyib? Tapmaq mümkün deyil onu!

Jeront (*Skapeni dayandırır*). Dayan bir! Korsan bəyəm? Mən boyda adamı görmürsən?

Skapen. Ah, heç cürə tapa bilmirəm sizi!

Jeront. Bir saatdı dalınca qaçıram! Hə! Nə olub?

Skapen. Cənab!

Jeront. Hə?

Skapen. Sizin oğlunuz...

Jeront. Hə? Nədi? Nə, oğlum, nə?

Skapen. Başına bədbəxtçilik gəlib ki, day danışılarsa deyil!

Jeront. Nə olub axı?

Skapen. Bayaq rastlaşdım onunla, yaman fikirli idi. Bilmirəm nə demisiz ona, amma mənə nəhaq qatmışız bu işə. Getdik ki, limanda bir az gəzişək, fikrimiz dağılsın. Bir də gördük ki, çox gözəl bir türk qalerası¹ dayanıb. Cavan bir türk əlini uzadıb bizi qalerağa dəvət etdi. Biz də getdik. Bizi əntiqə qarşıladı, əntiqə meyvələrə qonaq elədi, əla çaxır verdi – ömründə belə çaxır içməmişdik.

Jeront. Bəs, sən bədbəxtçilikdən danışsən?!

Skapen. Bir dəqiqə dayanın, cənab, indi deyəcəyəm. Biz oturub yeyib-içən vaxt, həmin oğlan qalerağı çıxarar dənizə... Xeyli üzüb gedəndən sonra, mənə oturdtu qayığa, tapşırdı sizə deyim ki, elə bu saat ona beş yüz ekyü göndərməsəz, oğlunuzu aparacaq Əlcəzairə.

Jeront. İşə bir bax e! Beş yüz ekyü?

Skapen. Bəli, cənab! Özü də mənə ikicə saat vaxt verib.

Jeront. Ay quldur! Bıçaqsız qanımızı tökür!

Skapen. İndi, cənab, gərək fikirləşəsiniz ki, o cürə sevdiiyiniz oğlunuzu qul zəncirindən necə qurtarasız!

Jeront. Niyə yolunu azıb gedib o qalerağa girib?

Skapen. Nə biləydi ki, belə olacaq?

Jeront. Qaç, Skapen, tez qaç o gəmiçiyə də ki, onu məhkəməyə verəcəyəm!

Skapen. Ba-ay! Dənizin ortasında nə məhkəmə?

Jeront. Niyə gəlib girib axı o qalerağa?

Skapen. Əcəldi də!

Jeront. Onda, Skapen, indi sən sübut elə ki, sədaqət nökrənsən!

Skapen. Neyləyim ki, cənab?

Jeront. Get ona da ki, mənim oğlumu qaytarsın, mən pul yığıb toplayana qədər, əvəzində səni girov saxlasın.

Skapen. Ay cənab, əvvəlcə bir fikirləşin də nə danışsınız!.. O axmaq bəyəm sizin oğlunuzun yerinə mənim kimi lütün birini saxlayar?

Jeront. Niyə şeytan onu azdırıb? Niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Belə bir bədbəxtçiliyi gözləmərdi axı! Cənab! Yaddan çıxarmayın, mənə cəmi ikicə saat vaxt verilib.

Jeront. Deyirsən ki, tələb ələyir?..

Skapen. Bəli! Beş yüz ekyü.

Jeront. Beş yüz ekyü! Onun heç vicdanı var?!

Skapen. Onda vicdan nə gəzir?!

Jeront. O, başa düşür ki, beş yüz ekyü nə deməkdir?

Skapen. Əlbəttə, cənab, bilir. Bilir ki, beş yüz ekyü ələyir min beş yüz livr.

Jeront. Bəs o alçaq nə fikirləşir, min beş yüz livr yerə tökülüb?

Skapen. Eləsinə qandırmaq olar?

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Düz deyirsiniz, cənab! Amma əvvəldən kim nə bilsin? Sən allah, tələsin, cənab!

Jeront. Ala, mənim dolabımın açarlarıdı.

Skapen. Oldu, cənab.

Jeront. Açarsan.

Skapen. Baş üstə, cənab!

Jeront. Sol tərəfdə yekə açar görəcəksən, çardağındı.

Skapen. Başa düşdüm!

Jeront. Ordakı o köhnə zənbilin içində nə qədər pal-paltar var götür, apar sat köhnə-kürüşçüyə, sonra da pulunu apar mənim oğlumu o əzabdan xilas et!..

¹ Qalera – keçmişlərdə çoxavarlı gəmi (*tarc*.)

Skapen (*açarı geri qaytarır*). O-o-o, cənab, sizi deyəsən qara basır! O cır-cındırdan ötrü mənə heç yüz frank da verməzlər! Bir də ki, vaxt hanı?

Jeront. Axı niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Daha gecdi bu barədə danışmaq! Qaleranı yaddan çıxarın, oğlunuzu fikirləşin, vaxt gözləmir, həmişəlik itirə bilərsiz. Mənim bədbəxt cavan ağam! Yəqin ki, bir daha səni görməyəcəyəm! Mən burda bu boş söhbətlər elədiyim vaxt, bəlkə day səni zəncirləyib Əlcəzairə aparıblar?! O göylər mənim şahidimdiki, sənin üçün əlimdən nə gəlirdi etdim! Əyər səni girovdan almadılarsa, bunun yeganə günahı öz atandadı!

Jeront. Dayan, Skapen, gedim pul götürüm.

Skapen. Tez cləyin, cənab, onsuz da qorxuram ki, gecikmiş olaq...

Jeront. Deməli, deyirsən ki, dörd yüz ekyü?

Skapen. Beş yüz, cənab.

Jeront. Beş yüz ekyü!

Skapen. Bəli, cənab!

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa?

Skapen. Elədi, cənab, amma tez olun.

Jeront. Gözməyə getməyə başına yer qəhət idi?

Skapen. Düzdü e, düzdü, amma bir az tez cləmək olmaz?

Jeront. O qaleranı görüm od tutub yansın!

Skapen (*kənara*). Qalera dan yapışıb buraxmır!

Jeront. Bura bax, Skapen, mənim lap yadımdan çıxıb axı, indicə düz beş yüz ekyü qızıl almışam. Ancaq heç ağıma da gəlməzdi ki, onları məndən tutub alacaqlar! (*Pul kisəsini Skapenə uzadır, amma o saat da əlini çəkir və Skapen nahaq yerə pul kisəsini götürmək istəyir.*) Ala get, oğlumu girovdan al, götür.

Skapen (*pul kisəsini onun əlindən almaq istəyir*). Baş üstə, cənab!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Ancaq o gəmiçiyə də ki, alçağın biridi...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Vıdansızdı...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Yaxşı!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Namussuzdu, oğrudu...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Arxayın olun!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Məndən beş yüz ekyü qopardır, ancaq buna ixtiyarı yoxdu...

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Əlbəttə!

Jeront (*eyni hərəkətlə*). Mənə qalsaydı ona heç bir ekyü də verməzdim!..

Skapen (*eyni hərəkətlə*). Çox yaxşı!..

Jeront (*eyni hərəkətlə*). De ki, əyər əlimə keçsə, onun ciyərini çıxaracağam!..

Skapen. Baş üstə!

Jeront (*pul kisəsini cibinə qoyub gedir*). Tez clə, get, oğlumu al götür!

Skapen (*Jerontun ardınca qaçır*). Dayanın, cənab!

Jeront (*geri çönür*). İndi nə istəyirsən?

Skapen. Bəs, pul?

Jeront. Bəyəm vermədim sənə?

Skapen. Yox, canım, təzədən cibinizə qoydunuz.

Jeront. Dərdin əlindən fikrim özümdə deyil...

Skapen. Hə, yəqin elədi.

Jeront. Axı niyə, niyə gedib girib o qalerağa? Görüm o qaleranı od tutub yansın! O gəmiçini görüm, cəhənnəmə vasil olsun! (*Gedir.*)

Skapen (*tək*). Gör e, puldan ayrıla bilmir! Amma bu hələ hamısı deyil! Məni gedib oğluna şeytanlayırsan?! Baxarsan, necə əvəzini çıxacağam səndən!

ON İKİNCİ GÖLİŞ

Skapen, Oktav, Leandr.

Oktav. Nə oldu Skapen? Mənimçün bir şey qopara bildin?

Leandr. Mənimçün necə? Məhəbbətimə kömək cləyə biləcəksən?

Skapen (*Oktava*). Bax, bu sizinçün iki yüz pistol! Atanızdan qopardım!

Oktav. Ah, sən məni necə də sevindiridin!

Skapen (*Leandra*). Amma sizinçün, cənab, heç nə cləyə bilmədim...

Leandr (*getmək istəyir*). Mənim əlacım ancaq ölməkdir. Zerbinettanı məndən ayırıblarsa, yaşamağımın nə mənası?

Skapen. Dayanın, dayanın! Belə tez yox də! Hara tələsirsiniz?

Leandr (*qaydır*). Bəs sənə mən nə eləməliyəm?

Skapen. Yaxşı, bəsdirin! Bude, sizin də işiniz düzəlib!

Leandr. Ah, dirildin sən mən!

Skapen. Amma bir şərtlə: mənə icazə verəcəksiz ki, atanızdan intiqam alım. Sizə məndən deyicilik elədiyinə görə.

Leandr. Nə istəyirsən, elə.

Skapen. Bax, bunu şahidin yanında boyun olursuz a!..

Leandr. Əlbəttə.

Skapen. Onda alın, bu da sizin beş yüz ckyü.

Leandr. Tez gedək mənim əziz Zerbinettamı qurtaraq!

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

BİRİNCİ GƏLİŞ

Zerbinetta, Qiasinta, Skapen, Silvestr.

Silvestr. Bəli, bizim cavan ağalar bu qərara gəldilər ki, siz bir yerdə olasız. Biz də, neyləyək, onların dediklərinə əməl edirik.

Qiasinta (*Zerbinettaya*). Belə qərardan gözəl nə ola bilər? Belə bir rəfiqəyə mən ancaq şad ola bilərəm. Gəlin biz də, Oktav ilə Leandr necə dostdurlarsa, eləcə rəfiqələr olaq!

Zerbinetta. Mən razı! Dostluq üçün mən həmişə hazıram.

Skapen. Bəs, məhəbbətə?

Zerbinetta. Məhəbbət tamam başqa şeydi. Məhəbbət təhlükədi, mən isə bir o qədər də cəsarətli deyiləm.

Skapen. Elə bilirəm ki, mənim ağama qarşı ədalətli deysizsiz... Sizinçin o qədər yaxşılıqlar edib, onun məhəbbətinə cavab verəcəksiz?

Zerbinetta. Mən onun məhəbbətinə axıra qədər inanmıram... Mənimçün elədikləri hələ çox azdı. Mən hələ də tamam etibar etmirəm. Düzdü, şənəlməyi, çalıb-oynamağı xoşlayıram, ancaq bu o demək deyil ki, hər şeyə yüngül yanaşıram. Buna görə də sənin ağan nahaq elə fikirləşir ki, mənə girovdan alıbsa, məhəbbətimə

nail olacaq. Bu yerdə pul bir şey deyil. Əyər istəyirsə ki, onun məhəbbətinə məhəbbətlə cavab verim, görək and içsin ki, həmişə mənə sadıq olacaq. And içsin, adət-ənənə də necədisə, elə ələsin!..

Skapen. O özü də elə bu fikirdədi. Onun sizə münasibəti çox ciddidi, başqa cür olsaydı, mən heç ona kömək eləyərdim?

Zerbinetta. Əyər belə deyirsənsə, mən sənə inanmağa hazıram, Skapen, ancaq Leandrın atası yəqin ki, bunun əleyhinədi.

Skapen. Eybi yox, biz bunu qaydasına qoyarıq!..

Qiasinta (*Zerbinettaya*). Bizim taleyimiz o qədər bir-birinə bənzəyir ki, dostluğumuz da görək möhkəm olsun. İkimizin də kədəri eynidi, ikimizin də başına gələn bədbəxtlik eynidi.

Zerbinetta. Sizin dərdiniz bir az yüngüldü, heç olmasa bilirsiniz ki, valideynləriniz kimdi, qohumlarınız kimdi, onların köməyi sizə dayaq ola bilər, lap məcbur da eləyə bilər camaatı ki, nikahınızı tanınsınlar. Ancaq mənim heç bir köməyim yoxdu. Onun atası üçün var-dövlət lazımdı, mənim belə bir kimsəsizliyim də onun ürəyini yumşalda bilməz.

Qiasinta. Yox, sizin dərdiniz daha yüngüldü, çünki Leandrın başqasına evləndirmək istəmirlər.

Zerbinetta. Oktavin, ya Leandrın dönük çıxma biləcəyi bizi qorxutmamalıdı. Bizim yaxşı cəhətlərimiz azdı bəyəm? Görək öz qələbəmizə inanaq!.. Mən təkcə ata hökmündən qorxuram!.. Ata hökmünün yanında bizim gözəlliyimiz də heç nədi!..

Qiasinta. Ah, nə üçün ən təmiz məhəbbət də belə mançələlərə rast gəlir? İki ürəyi bir-birinə bağlayan tellər mançəyə rast gəlməsə, məhəbbət necə də gözəldi!

Skapen. Ah, siz nə danışsınız, xanım? Sakitlik, rahatlıq olan yerdə məhəbbət olar?! Xoşbəxtlik ki, buludsuz göy kimi, tərtəmiz oldu, onda heç, bezdirmək səni! Həyatın görək enişə də olsun, yoxuşu da! Qarşıya ki, mançə çıxdı, məhəbbət lap alışıb yanır, kefin, ləzzətin də qiyməti artır!

Zerbinetta. Bura bax, Skapen, danış bir görək o xəsis qocadan pulu necə qopartdı? Deyirlər yaman məzəli əhvalatdı!.. Özün bilir-sən ki, mənə gülməli əhvalatlar danışanda, qiymətini qaytarıram, nə qədər desən, güllürəm.

Skapen. Bunu Silvestr məndən yaxşı danışar sizə. Mənim fikrim indi başqa yerdədi, biri var, ondan intiqam almaq istəyirəm. Ölürem belə bir kefi üçün!

Silvestr. Heç nədən ötrü özünü niyə bıçağın altına atırsan?
Skapen. Belə təhlükəli oyunlar mənə ləzzət eləyir!
Silvestr. Neçənci dəfədi ki, deyirəm, qulaq as mənə, tök bu daşı otəyindən!

Skapen. Yox, yaxşısı budu, mən özüm özümə qulaq asım!
Silvestr. Axı bu həngəməyə nə ehtiyacın var?!

Skapen. Onda niyə məni dilə tutursan?
Silvestr. Ondan ötrü ki, havayı yerə səni çubuqla kötəkləməsinlər.

Skapen. Bel mənimdi, özüm bilərəm, sənin belin deyil ki!
Silvestr. Onu da düz deyirsən: öz belindi, nə istəyirsən, elə!
Skapen. Mən ömründə heç vaxt çubuqdan qorxmamışam, amma, bax, sənin kimi qorxaqları görməyə gözüm yoxdu! Həmişə tir-tir əsirlər, həmişə qorxurlar bir işdən yapışsınlar ki, düşərdüşməzi olar!

Zerbinetta (*Skapena*). Bir azdan sən bizə lazım olacaqsan.

Skapen. Gedin, indi gəlirəm. Mən ona göstərəcəyəm ki, həmin Skapenəm, heç kimi satmamışam, satmaram da!

Zerbinetta, Qiasinta və Silvestr gedirlər.

İKİNCİ GƏLİŞ

Skapen, Jeront.

Jeront. Hə, Skapen, necədi mənim oğlunun işləri?
Skapen. Oğlunuz indi təhlükəsiz yerdədi, amma sizin, cənab, başınızda yaman qəza gələ bilər, yaxşısı budu, evdə oturasız! Qorxuram ki!..

Jeront. Nədi? Nə olub?
Skapen. Bax, biz indi durub burda danışırıq, amma sizi hər tərəfdə axtarırlar, öldürmək istəyirlər.

Jeront. Məni?
Skapen. Bəli, sizi.
Jeront. Kim?

Skapen. Oktavın evləndiyi o qızın qardaşı. Deyir, guya siz bacısının nikahını ona görə pozmaq istəyirsiniz ki, Oktavı qızınızla

evləndirəsiniz. Buna görə də beyninə girib ki, namusunu qorumaqdan ötrü gərək sizi öldürsün. Onun da dostlarının hamısı hərbiçilərdi, sizi axtarırlar, ondan-bundan soruşurlar ki, hardasız? Onun bölüyündən olan əsgərləri öz gözümlə gördüm, kim rastlarına gəlir, sorğu-suala tuturlar, hissələrə bölünüb kəşdiriblər sizin evə gedən yolun qabağını, indi heç öz evinizə də gedə bilməyəcəksiz, hardan keçmək istəsəz, onlara tuş olacaqsız.

Jeront. Əziz Skapen, bəs mən nə eləyim?
Skapen. Vallah bilirməm, cənab, yaman çətin məsələdi... Bir vicivcə düşüb canıma ki!.. Dayan, dayan... (*Səhnənin dərinliyinə baxır ki, guya görsün orda kimsə var, ya yox.*)

Jeront (*qorxudan asaraq*). Hə, nədi?
Skapen (*qayıdaraq*). Heç...
Jeront. Sən bir şey fikirləşib tapa bilməzsən ki, məni xilas edəsən?

Skapen. Bir şey gəlib ağılıma, amma qorxuram özümü şil-küt eləyələr!

Jeront. Skapen, indi sən sübut elə ki, sədiq nökersən! Məni belə bir bədbəxtlik içində atıb getmə, xahiş edirəm!

Skapen. Nə danışırız, cənab? Mən sizə sidqi-ürəkdən qulluq edirəm, belə də gündə sizi köməksiz qoyaram bəyəm?

Jeront. Mən də sənin xəcalətindən çıxacağam, bil bunu! Bax, bu paltarları sənə bağışlayacağam! Köhnələndən sonra...

Skapen. Dayanın bir, cənab. Bude, yaxşı ki, yolda bu torba əlimə keçdi. Girin bu torbanın içinə, sonra baxaq görək... Yox, yox, heç kim yoxdu. Deyirəm ki, girin bu torbanın içinə, amma Allah xatirinə, cıncırınızı da çıxarmayın. Sizi şəlləyəcəyəm dalıma, guya yüküdü, düşmənlərinizin yanından keçib aparacağam evinizə. Orda qapı-bacanı bağlayarıq, adam göndərərək ki, kömək eləsin.

Jeront. Pis fikirləşməmişən!..
Skapen. Hə, elədi. İndi özünü görəcəksiz. (*Kənara.*) Dediysin o böhtana görə sənin başına bir oyun açım ki!..

Jeront. Nə deyirsən?
Skapen. Deyirəm yaxşıca aldadacağınız sizin o düşmənləri!.. Tez eləyin, girin torbaya, amma tərpənməyin orda, nə olur olsun, cıncırınızı da çıxarmayın.

Jeront. Qorxma! Mən öz işimi bilən adamam!

Skapen. Tez ələyin, ode, quldurlardan biri gəlir. (*Səsini dəyişir.*) "Yəni mənə doğrudan o Jerontu öldürə bilməyəcəyəm? Bir Allah bəndəsi göstərdi mənə ki, harda gizlənib ol!" (*Öz səsiylə Jeront.*) Tərpənməyin! (*Səsini dəyişir.*) "Lap yerin dibinə də girsən, səni tapacağam!" (*Öz səsiylə Jeront.*) Cıncırınızı çəkməyin! (*Səsini dəyişir.*) "Ey, o torbanın yanındakı!.." Nədi, cənab? "Ala, bu qızılı sənə verirəm, ancaq göstər mənə ki, harda o Jeront!" Siz cənab Jerontu axtarırsız? "Hə, lənət şeytana, onu axtarıram!" Onu neynirsiz ki, ay cənab? "Neynirəm?" Bəli. "İstəyirəm onu çubuğa qonaq ələyim!" Cənab Jeront kimi adamlara çubuq çəkməzlər, onlarla belə rəftar etmək olmaz! "Necə yeni olmaz?!" O alçaqla, o yaramazla, o səfəhlə belə rəftar etmək olmaz?!" Cənab Jeront alçaq deyil, yaramaz deyil, səfəh də deyil! Zəhmət çəkin, onun haqqında belə sözlər deməyin! "Nə? Sən nə cəsarət edib mənimlə belə danışırısan?" O cürə hörmətli adamı təhqir edəyəndə, bəs mən müdafiə etməyim onu? "Yoxsa sən o Jerontun dostusan?" Bəli, cənab, mən onun dostuyam! "Aha, lənət şeytana, dostusan, lap yaxşı!" (*Çubuqla torbanı döyəcləyir.*) "Al gəldi onda, onun əvəzinə!" (*Guya ki, ağrıdan qışqırır.*) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! Qulaq asın! Vay! Vay! Vay! Yavaş olun! Vay! Vay! Vay! "Bax, bunları məndən ona çatdırarsan! Xudahafiz!" Ah, alçaq qaskonlu! Ah, aman!..

Jeront (*başını torbadan çıxarır*). Vay, Skapen, day bacarmıram!

Skapen. Mənim də yaman aşıımı verdilib, cənab, belimə əl vura bilmirəm.

Jeront. Sən nə deyirsən? Mənim belimə vururdu ki!

Skapen. Yox, ay cənab, çoxu mənim belimə dəyirdi.

Jeront. Nə gopa basırısan? Mənim belimə dəyirdi o çubuqların hamısı, indi də ağrıyır yeri.

Skapen. Yox, deyirlər sizə də! Çubuğun ucu bir-iki dəfə toxundu sizə...

Jeront. Görək lap kənara çəkiləydin ki, səni döyəndə mənə toxunmayaydı!

Skapen (*Jerontun başını torbaya basır*). Gizlənin tez! Ode, biri də gəlir, xaricidi elə bil... "Lənət şeytana! Qaraçı elə bil, qaç bütün gün, tapma, tapma o şeytan Jeront!" Yaxşı gizlənin! "De mana, cənab, siz bildiz qarda Jeront? Mən axtarıram onu!" Yox, cənab, bilmirəm. "Düz dedim! Onu belə lazım mana, o Jeront belə! On çubuq ora! Dort dana da şpaqa! Yapışdı Jeront yerə! Bax, bu şpaqa!" Elədi,

cənab, ancaq mən bilmirəm ki, cənab Jeront hardadı. "Bu torba elə bil tarpaandı!" – Bağışlayın, cənab, siz səhv edirsiniz. "Bu torba na var? Orda na?" Heç bir şey, cənab. "Man istadi bu şpaqa o torba soxmaq!" Yox, cənab, lazım deyil. "Siz qostarsın na var o torba?" Axı sizə nə var ki, mən nə aparıram? "Man bilmək istadi!" Heç nə bilməyəcəksiz. "San na casarat mana?!" Bu mənim köhnə şeylərimdi, cıncındı. "Qostersin! Soz yok!" Yox, göstərməyəcəyəm. "Qostersin yok?" Yox! "Onda mənim çubuq sən belə vurmaq!" Cəsarət etməsiz. "Sen axmaq!" (*Çubuqla torbanı döyəcləyir və guya özünü döyürmüşlər kimi bərkədən qışqırır.*) Vay! Vay! Vay! Cənab! Vay! Vay! Vay! "Sağ ol! Bu mandan balaca dars sənə oyratmaq!" Ay aman! Vay! Səni görüm şeytan aparsın! Ay, öldüm!..

Jeront (*başını torbadan çıxarır*). Vay, məni döyüb əldən aldı!

Skapen. Vay, ölürəm!..

Jeront. Niyə bu alçaqlar elə mənim belimə vururlar?!

Skapen (*Jerontun başını torbaya basır*). Gizlənin! Ode, əsgərlər gəlir, düz altı nəfərdir! (*Cürbəcür səslər.*) "Gedək, bu Jerontu axırı ki, tapmaq lazımdı, yoxsa yox? Hər tərəfi axtarmaq lazımdı! Yorulub əldən düşsək də, bütün şəhəri görə axtaraq! Hər bir dəlmə-deşiyə baxmaq lazımdı! Heç haranı yaddan çıxarmaq olmaz! Hər tərəfi! Hansı tərəfə gedək? Bude, bura! Yox, ode, ora! Sağa! Sola! Yox! Bura! Bural!" (*Öz səsiylə Jeront.*) Yaxşı gizlənin. "Oho, bude, onun nökrədi! Hə, alçaq, de görüm hardadı ağa? Məndə işiniz olmasın, cənablar! "Tez elə! De görüm hardadı ağa? Tez ol! Yolumuzdan eləmə bizi, tez ol!" Yavaş olun, cənablar!

Jeront yavaşca başını torbadan çıxarır və Skapenin hərəkətlərini görür.

"Bu saat tap ağanı, yoxsa səni ölənəcən döyəcəyik!" Mənim başıma nə oyun istəyirsiniz, açın, amma ağamı satmaram! "Sənin canını alacağım!" Nə cləyirsiniz, ələyin! "Aha, özün belə istədin! Tut gəldi!" Vay! (*Çubuqla vurmaq istəyəndə Jeront torbanın içindən çıxır, Skapen isə qaçıb gedir.*)

Jeront (*tək*). Ay alçaq! Ay canı! Quldur! Deməli, sənmışsən, az qala mənə öldürürdün?!

Zerbinetta (*Jerontu görmədən*). Ha-ha-ha! Yox, qoy bir nəfəsimi dərim...

Jeront (*Zerbinettanı görmədən*). Baxarsan, sənin başına nə oyun açacağam!

Zerbinetta (*Jerontu görmədən*). Ha-ha-ha! Əcəb əhvalatdı! Gör necə ələ salıblar qocanı!

Jeront (*Zerbinettanı görərək*). Burda gülməli bir şey yoxdu, heç kimi də ələ salmayıblar!

Zerbinetta. Nə? Siz nə danışsınız, cənab?

Jeront. Deyirəm ki, mənə nəhaq gülürsüz.

Zerbinetta. Sizə gülürəm?

Jeront. Bəli.

Zerbinetta. Nə danışsınız?! Heç kimin sizə gülmək fikri yoxdu!

Jeront. Bəs niyə mənim düz sifətimə hırıldayırsız?

Zerbinetta. Vallah, bunun sizə dəxli yoxdu. İndicə mənə elə bir məzəli əhvalat danışdılar ki, ona gülürəm. Heç özüm də bilmirəm ki, niyə bu qədər güldüm?.. Bəlkə mən də bu işin iştirakçısıyam, ona görə? Ancaq, doğrudan da, day bundan gülməli əhvalat eşitməmişəm ki, pul qoparmaqdan ötrü oğlu atanın başına nə oyun açır!..

Jeront. Pul qoparmaqdan ötrü oğlu atanın başına oyun açır?

Zerbinetta. Hə, hə! Düzdü, siz heç bunu xahiş etməirsiniz, amma məmnuniyyətlə bu əhvalatı danışaram. Mənim, bilirsiniz, belə şeyləri danışmağa yaman həvəsim var!..

Jeront. Çox məmnun olaram, danışın.

Zerbinetta. Hə, danışım da... Mən danışmaqla bir ziyan olmayacaq, onsuz da belə hadisə gizli qala bilməz. Taleyim elə gətirib ki, mən qaraçılar deyilən məxluqlar bir yerdə yaşamışam. Vilayətdən vilayətə köçürlər, fala baxırlar, bir para başqa işlərlə də məşğul olurlar... Burada, bax, bu şəhərdə mənə cavan bir oğlan gördü və aşiq oldu. O vaxtdan bəri o cavan oğlan bir addım da olsun, mənədən kənar durmur. Əvvəlcə, bütün başqa cavan oğlanlar kimi, o da elə bildirdi ki, bircə söz deməyinə bənddi, dayana bilməyəcəyəm, hayıl-mayıl olacağam. Ancaq o gördü ki, mən məğruram. Məğrurluğum onu məcbur etdi ki, fikrini dəyişsin. Hisslərini mənim asılı

olduğum həmin adamlara da bildirdi. Qaraçılar razı oldu ki, pul alıb mənə qaytarsınlar. Bədbəxtlikdən yaxşı ailələrdən olan başqa cavan oğlanlar kimi mənim sevgilimin də işləri pis idi, yeni pulu yox idi. Onun dövlətli atası var, ancaq xəsisin biridi. Dünya hələ elə xəsis görməyib!.. Dayanın bir.. Nədi onun adı? Siz bilmirsiniz, nədi onun adı? Əlbəttə, siz yəqin bilirsiniz, bilirsiniz ki, bu şəhərdə bir nömrəli xəsis kim hesab olunur?

Jeront. Xeyr, bilmirəm.

Zerbinetta. Adı "ron"la qurtarır, ya "ront"la qurtarır?.. O... Oront.. Yox, belə deyil. Je... Jeront? Hə özünü ki, var, Jeront! Yadına düşdü, belədi ki, var! O simicinin adı Jerontdu! Bax, əhvalat belədi. Bizim qaraçılar bu gün şəhərdən çıxıb getmək istəyirdilər, mənim o cavan oğlanım da, pulu olmadığı üçün, mənimlə ayrılmalıydı, ancaq nökrənin bəliyi köməyimizə yetdi. Nökrə onun atasından pulları dartıb qopartdı. Nökrənin adı yaxşı yadımdadı! Skapen. O elə qeyri-adi bir adamdı ki, tərifiylə qurtaran deyil!

Jeront (*kənara*). Ay səni, fırldaqçının biri, fırldaqçı!

Zerbinetta. O qoca səfehli aldatmaq üçün, görün bir necə bəclik işlədib! Ha-ha-ha! Yadına düşəndə adam gülməkdən ölür! Vallah, dayana bilmirəm! Ha-ha-ha! Skapen gedir o simicinin yanına... Ha-ha-ha!.. Gedir o simicinin yanına, deyir ki, guya oğluylla bir yerdə limanda gəzişmişlər... Ha-ha-ha!.. Gəzişmişlər, orda bir türk qalerası görürlər, guya cavan bir gəmiçini onları gəmiyə qonaq dəvət edir.. Ha-ha-ha!.. Guya oturub yeyib-içdikləri vaxt, qalera çıxır dənizə, gəmiçini də guya Skapeni qayıqla sahile göndərir ki, qocaya desin: ya beş yüz ekyü göndər, ya da oğlunu Əlcəzairə aparacağı! Ha-ha-ha!.. Bu yerdə mənim o xəsisim, o simicim qorxuya düşür, bir tərəfdən oğluna yazığı gəlir, bir tərəfdən də pulları vermək istəmir. Beş yüz ekyünü vermək onun üçün üreyinin başına xəncər soxmaq kimi bir şeydi! Ha-ha-ha!.. Heç cürə puldan əl çəkmək istəmir, başını-beynini çatdadır ki, oğlunu necə qaytarsın, ağzına gələn cəfəngi danışır... Ha-ha-ha!.. İstəyir həmin qaləradan ötrü dənizə polis göndərsin... Ha-ha-ha! Nökrəninə yalvarır ki, gedib oğlunun əvəzinə girovda qalsın, guya pul yığıb onu qurtaracaq! Yalandan e!.. Ha-ha-ha!.. İstəyir köhnə cır-cındırını beş yüz ekyüə satdırsın, o cır-cındıra heç otuz ekyü də verməzlər. Ha-ha-ha!.. Nökrə başa salır onu ki, belə şeylər köməyə yetməz, o xəsis də elə hey deyir ki, "axı niyə, niyə gedib girib o qaləraya?" Elə hey qarışqı eləyir. Axırı ki, ahlə-uflla o bir kisə pulun məhəbbətini üreyindən

silməli olur!.. Ancaq deyəsən siz bu əhvalatda gülməli bir şey görmürsüz axı? Hə? Nə deyirsiniz?

Jeront. Deyirəm ki, o cavan oğlan alçağın, caninin biridi! Atası oğlunu belə işlərdən ötrü lap qaydasınca cəzalandıracaq! Deyirəm ki, o qaraçı qız da həyasızın, nanəcibin biridi! Mənim kimi hörmətli bir adama belə şeylər danışmağa cəsarət edir! Ona göstərəcəklər ki, cavan oğlanları toruna salmaq nə deməkdi! Nökər də quldurun biridi! Cənab Jeront onu elə bu gün dar ağacına göndərəcək. *(Gedir.)*

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Zerbinetta, Silvestr

Silvestr. Hara qaçmışız belə? Bilirsiniz indicə kimlə danışırıdız? Cənab Leandrın atasıdı c, bu!

Zerbinetta. İndi başa düşdüm... İşə bir bax!.. Heç bilmədən öz əhvalatını özünə danışmışam!

Silvestr. Nə? Hansı əhvalatı?

Zerbinetta. Həmin əhvalatı də!.. Elə xoşuma gəlmişdi o əhvalat ki, adam axtarırdım danışmağa. Eh, nə olsun e?! Özünə eləyir də, bizə nə istisi, nə soyuğu?

Silvestr. Heç danışmağın yeriydi? Adamın dili gerek uzun olmasın. Öz işləriniz barədə də, heç olmasa, susa bilmirsiniz...

Zerbinetta. Bəyəm başqalarından eşitməyəcəkdi?

Arqant *(səhnə arxasından)*. Ey, Silvestr!

Silvestr *(Zerbinettaya)*. Gedin evə. Ağam məni çağırır.

Zerbinetta gedir.

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Arqant.

Arqant. Deməli, siz əlbir olmusuz, fırıldaqçılar! Sən, Skapen, bir də ki, mənim oğlum – əlbir olmusuz ki, məni aldadasız?! Elə bilirsiniz ki, mən buna dözəcəyəm?

Silvestr. Vallah, cənab, Skapen sizi aldadırsa, bunun mənə dəxli yoxdu, ola da bilməz!

Arqant. Mən ayırd eləyəcəyəm bu məsələni, eləyəcəyəm, ancaq! Mən imkan vermərəm ki, gözümlün qabağında pəstəha açalar!

ALTINCI GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Jeront.

Jeront. Ah, cənab Arqant, mənim başuma bir müsibət gəlib ki!

Arqant. Mənim də dərdim böyükdü, cənab Jeront!..

Jeront. Fırıldaqqı Skapen aldadıb beş yüz ekyünü aparıb məndən!..

Arqant. O fırldaqçı Skapen məni də eləcə aldadıb iki yüz pistolumu əlimdən alıb.

Jeront. Hələ o beş yüz ekyüdən başqa mənə elə qonaqlıq verib ki, deməyə adamın dili də gəlmir. Bütün bunların cavabını verəcək o alçaq!

Arqant. Əlbəttə. Qoy cavab versin ki, hansı cəsarətlə mənimlə belə oyun oynayıb?!

Jeront. Mən gerek onu elə cəzalandırıram ki, başqalarına da ibrət olsun!

Silvestr *(kənara)*. Allahın altında, məndə işləri olmayaydı!..

Jeront. Bu hələ harasıdı, cənab Arqant?! Bədbəxtlik ki, gəldi, dalını gözle!.. Mən güman edirdim ki, bu gün qızımı görəcəyəm... Yeganə təsəllimiydi mənim bu dünyada, ancaq indi müvəkkilimdən eşidirəm ki, qızım çoxdan gedib Tarentdan. Yəqin gəmi batıb, qızım da həlak olub.

Arqant. Bəs siz niyə qızınızı Tarentda qoyurduz? Niyə həmişə öz yanınızca gəzdirmirdiz ki, görəndə üreyiniz açılsın?

Jeront. Bunun səbəbi var idi, cənab Arqant. Ailə vəziyyətim eləydi ki, ikinci nikahımı gizlin saxlamalıydım... Oho, kimi görürəm?!"

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Nerina.

Nerina *(Jerontun qarşısında dizləri üstə dayanır)*. Ah, cənab Pandolf!..

Jeront. O adı daha başından elə, məni Jeront çağır. Əvvəllər olduğu kimi, daha Tarentda başqa ad daşımağıma ehtiyac yoxdu.

Nerina. Ah, cənab, sizi o adla burda axtarmaq, bilseydiz bizi necə çaşbaş salmışdı!..

Jeront. Mənim qızım, arvadım hardadırlar?

Nerina. Qızınız burda, yaxınlıqdadı. Amma onu görməmişdən qabaq, görək məni bağışlayasız!.. Axı onunla tək qaldım, heç bir köməyimiz yox idi, bilmirəm sizi harada axtarım... Qızınızı ərə verdim.

Jeront. Mənim qızım ərliyərdi?

Nerina. Bəli, cənab...

Jeront. Bəs, kimə ərə gedib?

Nerina. Oktav adında cavan bir oğlana. O cənab Arqantın oğludur.

Jeront. Aman Allah!

Arqant. Belə də təsadüf olar?!

Jeront. Tez, tez bizi qızımın yanına apar!

Nerina. Bude, bax, bu evə girməlisiz...

Jeront. Düş qabağa. Gedək, gedək, cənab Arqant!

Silvestr (tək). Bax, qərribə əhvalat buna deyirlər e!..

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Silvestr, Skapen

Skapen. Hə, Silvestr, neyləyir bizimkilər?

Silvestr. İkicə xəbər verəcəm sənə. Birincisi budu ki, Oktavın məsələsi həll olundu, sən demə, bizim Qiasinta cənab Jerontun qızıymış!.. Təsadüf elə gətirib ki, valideynlərinin istədiyi olub. İkincisi də budu ki, qocalar, xüsusən cənab Jeront səni yaman cəzalandırmaq istəyirlər.

Skapen. Boş şeydi! Belə hədə-qorxular mənə təsir etməz!.. Hər dəqiqənin öz hökmü var!..

Silvestr. Bax ha!.. Oğlanlar atalarıyla barışarlar, onda qanın gədar!..

Skapen. Qorxma!.. Onların ürəyini yumşaldaram.

Silvestr. Tez qaç! Ode, gəlirlər.

Skapen qaçır.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Silvestr, Jeront, Arqant, Qiasinta, Zerbinetta, Nerina.

Jeront. Gəl, qızım, gəl mənim yanıma! Əyər indi anan da burda olsaydı, elə sevinərdim ki!

Arqant. Bude, Oktav da gəldi.

ONUNCU GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Oktav.

Arqant. Gəl, gəl, oğlum, gəl sən də bizimlə bir yerdə sevin ki, evlənməyinin axırı necə yaxşı qurtardı! Allah özü!..

Oktav. Yox, ata, məni kiminlə evləndirmək istəsəz də, bir şey çıxmıyacaq! Sizdən gizlətməyən mənası yoxdu!.. Onsuz da siz bilirsiniz ki, mən artıq evliyəm.

Arqant. Elədi, ancaq sən bilmirsən ki...

Oktav. Mən bildiyimi bilirəm, ata!

Arqant. Sənə demək istəyirəm ki, cənab Jerontun qızı...

Oktav. Cənab Jerontun qızı ilə mənim nə işim var?!

Jeront. Bu elə həmin qızdı də!

Oktav (Jeront). Cənab, sizdən artıq dərəcədə üzr istəyirəm, ancaq mən öz fikrimi dəyişməyəcəyəm!

Silvestr (Oktava). Əşşi, bir qulaq asın də!..

Oktav. Kəs səsin! Mən heç nəyə qulaq asmaq istəmirəm!

Arqant (Oktava). Sənin arvadın...

Oktav. Yox, ata, mən ölərəm, ancaq sevimli Qiasintadan ayrıl-maram. Nə istəyirsiniz, eləyin, ancaq mən, bax, bunun sədaqətinə and içmişəm! (Səhnənin əks tərəfinə keçərək Qiasinta ilə yanaşı dayanır.) Mən onu ömrüm boyu sevəcəyəm, başqası mənə lazım deyil!..

Arqant. Bəs elə biz də onu veririk də sənə! Kütün biri, küt! Elə dediyini deyir!..

Qiasinta (Jerontu göstərərək). Elədi, Oktav, bax, bu mənim atamdı, axırı ki, tapdım onu!.. Dərdimiz-sərimiz qurtardı daha!..

Jeront. Gedək bizə!.. Oturub yaxşıca söhbət edərik...

Qiasinta (Zerbinettanı göstərərək). Ata! Sizdən çox xahiş edirəm, məni öziz rəfiqəmdən ayırmayın. O elə gözəl insandı ki, tanıtıqca, siz də çox istəyəcəksiz onu.

Jeront. Sən istəyirsən ki, qardaşını yoldan çıxarmış bu qızı evimə aparım? Bayaq özü ağzına gələnı deyirdi!..

Zerbinetta. Bağışlayın, cənab!.. Ancaq bilsəydim ki, siz kimsiz, heç nə danışmazdım. Axı sizin ancaq adınızı eşitmişdim!..

Jeront. Necə yəni ancaq adınızı eşitmişdim?

Qiasinta. Ata! Mən zəmin oluram ki, o yaxşı qızdı! Qardaşımın da ona bəslədiyi hisslərdə heç bir pis şey yoxdu.

Jeront. Ay səni! Yoxsa, oğlumu doğrudan da belə bir qıza evləndirirəm? Allah bilir kimdi?.. Aralıqda gözənin biridi də!..

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Leandr.

Leandr. Ata! Siz qanınızı qaraltmayın ki, mən əsilzadə olmayan kasıb bir qızı sevirəm. Qaraçılardan ki, onu aldım, indicə mənə dedilər ki, Zerbınetta bizim şəhərli idi, dörd yaşı olanda onu oğurlayıblar, valideynləri əsilzadəymiş. Bax, bu bilərziyi də mənə verdilər. İndi bu bilərziyin vasitəsiylə Zerbınettanın valideynlərini tapmaq olar.

Arqant. Aman Allah! O mənim qızımdı, bu bilərzikdən tanıdım! Düzdü, düzdü! Mən onu dörd yaşında itirmişəm!

Jeront. O sizin qızınızı?

Arqant. Bəli, bu odu, gör necə oxşayır?! Mənim heç bir şübhəm yoxdu!

Qiasinta. Aman Allah! Dünyanın işlərinə bax!

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Karl.

Karl. Ah, cənablar, indicə bədbəxt bir hadisə baş verdi!

Jeront. Nə olub?

Karl. Bədbəxt Skapen...

Jeront. Fırıldağıcıdı o! Əmr eləyəcəyəm ki, assınlar onu!

Karl. Yox, cənab, daha bu barədə narahat olmayacaqsız. Təzə tikintinin yanından keçirmiş, yuxarıdan böyük bir çökic düşüb, yazığın başını elə partladığı ki, beyni görünür. Skapen ölür... Xahiş elədi onu götürək ki, ölümqabağı bir-iki söz desin.

Arqant. Bəs, hardadı?

Karl. Odur, götürürlər.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Onlar, eləcə də Skapen

Skapen (başını sarıyıb, gıya ki, yaralıdı; onu iki hərbçi gətirir). Ah!.. Ah!.. Görürsünüz, cənablar?! Görürsünüz mən nə haldayam?! Ah!.. Mən istəyirəm ki, əvvəlcə sizdən üzrxahlıq eləyim, sonra ölüm... Kimi incitmişəmsə, hamınız məni bağışlayın!.. Ah!.. Cənablar!.. Son nəfəsimdə yalvarıram sizə, bütün olub keçənə görə məni bağışlayın!.. Xüsusən, siz, cənab Arqant!.. Bir də siz, cənab Jeront!.. Ah!..

Arqant. Mən bağışlayıram səni, sakit öl bilsən.

Skapen (Jeront). Sizi, cənab Jeront, hamıdan çox incitmişəm... O çubuq zərbələri...

Jeront. Yaxşı, yada salma onları... Mən də səni bağışlayıram...

Skapen. O çubuqlar mənim tərəfimdən elə bir hərəkətdi ki...

Jeront. Dedim ki, bədi!

Skapen. O çubuqlardan ötrü ölümqabağı vicdanım mənə rahatlıq vermir...

Jeront. Allah!.. Bədi!

Skapen. Mən o çubuqlarla sizi..

Jeront. Deyirəm sənə ki, qurtar! Mən hər şeyi yaddan çıxarmışam!

Skapen. Siz necə də mərhəmətlisiz, cənab! Amma siz siddürəkdən məni bağışlayırsız o çubuqlara görə!

Jeront. Hə, hə, hə, bağışlayıram, tək ağzını mumla! Bağışlayıram – qurtardı getdi!

Skapen. Ah, cənab, sizin bu sözlərinizdən sonra necə də rahat oldum...

Jeront. Yox... Bağışlamağına, bağışlayıram səni, ancaq bu şərtlə ki, öləsən!

Skapen. Necə, cənab?

Jeront. Əyər sən sağalsan, mən səni bağışlamayacağam!

Skapen. Vay! Vay!.. Yenə halım xarab oldu!..

Arqant. Belə ki, bir xoşbəxtlik gəlib bizi tapıb, cənab Jeront, siz onu şərtsiz-zadsız bağışlayın!

Jeront. Siz deyən olsun!

Arqant. Gedək, bir yerdə şam eləyəək, şadlıq eləyəək!..

Skapen. Hələ ki, ölməmişəm, qoy məni də mizə yaxın aparınsınlar!..

SON

ŞARL PERRO

(1628-1703)

BÜLLUR BAŞMAQ

Biri vardı, biri yoxdu, keçmiş zamanlarda varlı-karlı, adlı-sanlı bir kişi var idi. Onun arvadı ölmüşdü. İkinci dəfə çox deyingən, lovğa bir arvad almışdı. Qəddarlıqda tayı-bərabəri yoxdu. Arvadın iki qızı var idi. Hər cəhətdən analarına oxşayan bu qızlar da lovğa, bədxasiyyət idilər. Kişinin bir qızı var idi. O çox mülayim və mehriban idi, lap rəhmətlik anasına oxşayırdı. Onun anası dünyanın ən rəhmdil arvadlarından biri idi.

Ögey ana pis xasiyyətini o saat bürüzə verdi. Xüsusilə ögey qızı görən gözü yox idi. Ögey qızın səmimiliyi onu hövsələdən çıxarırdı. Bu mehriban, xoşxasiyyətli və qəşəng qızla müqayisədə onun qızları həmişəkindən də pis görünürdülər.

Ögey ana evin ən ağır, əzab-əziyyətli işlərini ona tapşırdı: yazıq qız qab-qacağı yuyar, pilləkonləri silər, ögey ananın və onun erköyün qızlarının otaqlarını süpürüb təmizlərdi. Qız evin üstündəki çardaqda, nazik bir döşəkcə üstündə yatardı. Onun bacılarının isə parket döşəməli yataq otaqları, qu tükündən yorğan-döşəkləri var idi, divardan isə döşəmədən tavana çatan güzgülər asılmışdı.

Yazıq qız hər cür əziyyətə dözər və süyülüb danlanmaqdan qorxaraq dərdini atasına belə deməkdən çəkinirdi: çünki atası təzə arvadının sözü ilə oturub duraraq, onun sözündən çıxmazdı. Ögey qız işini qurtarandan sonra ocağın yanındakı küncə qısılib küllün üstündə oturardı. Buna görə də ögey ananın böyük qızı ona Pinti adı qoymuşdu. Kiçik qız isə böyük bacısı kimi kobud deyildi, ona görə də qızı "Zoluşka", yəni "Küllü qız" çağırırdı. Zoluşka köhnə paltarında geyimli-kecimli, bəzəkli bacılıqlarından çox-çox qəşəng idi.

Günlərin bir günü padşahın oğlu ziyafət vermək fikrinə düşür və ölkənin bütün adlı-sanlı adamlarını saraya dəvət edir. Zoluşkanın

bacılarını da ziyafətə çağırırlar. Onlar özlərinə yaraşlıq, qəşəng paltar və şlyapa seçə-seçə bərk sevinirdilər. Zoluşkanın işi isə bir az da artdı. O, bacılıqlarının yubkalarını ütüləməli və yaxalıqlarını kraxmallamalı idi.

Bacılar daha qəşəng geyinmək üçün bir-birilə hey məsləhətləşirdilər.

Böyük bacı deyirdi:

– Mən krujevalı qırmızı məxmər paltarımı geyəcəyəm.

Kiçik bacı da öz növbəsində deyirdi:

– Mən sadə paltarımı geyəcəyəm. Üstündən brilyant düyməli, zərgürlü qolsuz bürüncəyimi də çiynimə salacağam. Belə bürüncək hər adamda olmaz!

Onlar ən yaxşı dəriyə bürməli ləçək sifariş etdilər, ən bahalı lentlər aldılar, hər şeydə də Zoluşka ilə məsləhətləşirdilər; çünki onun paltar seçməkdə böyük zövqü vardı. O, bacılarına kömək etməyə ürəkdən çalışırdı, hətta saçlarını darayıb düzəltməyi də onlara təklif etdi. Bu təklifə onlar həvəslə razılıq verdilər.

Zoluşka onların saçlarını düzəltməyə qızlar ondan soruşurdular:

– Zoluşka, düzünü de, sən də ziyafətə getmək istədinmi?

Zoluşka:

– Ah, bacılarım, məni ələ salmayın! Heç məni ora buraxarlarmı? – deyə cavab verirdi.

– Düz deyirsən, əlbəttə, səni buraxmazlar! Orda sənə kimi pintini görsələr gülməkdən uğunub özlərindən gedərlər.

Zoluşkanın yerinə başqası olsaydı, acıqca onların saçlarını pis darayardı, Zoluşka isə, əksinə, çalışırdı ki, yaxşı darasın.

Bacılar sevindiklərindən və həyəcədən iki gün heç bir şey yemədilər. Çalışdırlar ki, mümkün qədər bellərini tarım çəksinlər və hey güzgünün qabağında fırlanırdılar.

Nəhayət, arzu etdikləri gün gəlib çatdı. Ögey ana və bacılar ziyafətə getdilər. Zoluşka uzun müddət onların ardınca baxdı. Karetə gözəndən itəndən sonra qız acı-acı ağladı.

Xalası Zoluşkanın ağladığını görüb onun niyə belə kədərləndiyini soruşdu.

– Mən istərdim... Mən də istərdim ki... – deyə göz yaşları içində boğulan Zoluşka sözünü bitirə bilmədi.

Lakin xalası onun nə demək istədiyini o saat başa düşdü (axı o, schrbaz idi).

– Sən də ziyafətə getmək istərdin, cləmi? – deyə soruşdu.

Zoluşka ah çəkib dedi:

– Bəli.

Sehrbaz qadın ondan soruşdu:

– Dediklərimə həmişə əməl edəcəyinə söz verirsənmi? Onda sənin ziyafətə getməyinə kömək edəmə. – Qollarını qızın boynuna salıb əlavə etdi. – Get, dirrikdən mənə böyük bir balqabaq gətir.

Zoluşka dirriyə qaçdı, yekə bir balqabaq seçib sehrbaz qadına gətirdi. Balqabağın onun ziyafətə getməyinə necə kömək edəcəyini heç cür başa düşə bilmədi.

Sehrbaz qadın balqabağın içini ovdu, sehrli çubuğunu ona toxundurdu, balqabaq bir anda qızıl suyuna çəkilmiş kəretaya çevrildi.

Sonra sehrbaz qadın siçan tələsinə baxdı. Orada altı diri siçan var idi.

Sehrbaz Zoluşkaya əmr etdi ki, tələnin ağzını açsın. Oradan çıxan siçanların hamısına sehrli çubuğunu toxundurdu. Siçanlar o saat gözəl atlara çevrildi. Beləliklə, altı siçan altı gözəl ata döndü.

Sonra sehrbaz qadın fikrə getdi:

– Faytonçunu haradan tapaq?

Zoluşka dedi:

– Qoy gedib siçovul tələsinə baxım, bəlkə ona siçovul düşüb. Siçovulu faytonçuya döndərmək olar.

– Doğru deyirsən! – deyə sehrbaz qadın onunla razılaşıdı. – Get bax.

Zoluşka tələni gətirdi, içində üç kök siçovul var idi.

Sehrbaz qadın siçovullardan ən böyüyünü, bığlısını seçib çubuğunu ona toxundurdu. Siçovul o saat dönüb kök və bığlı faytonçu oldu.

Sonra sehrbaz qadın Zoluşkaya dedi:

– Bağda, suçiləyənin dalında altı kərtənkələ var. Get, onları mənə gətir.

Zoluşka kərtənkələləri gətirən kimi sehrbaz qadın onları döndərüb altı nöker elədi. Hamının əynində zərbaftalı qəşəng paltar vardı. Onlar kəretanın dalındakı xidmətçi yerlərinə elə cəld sıçradılar ki, elə bil bütün ömürləri boyu bu işlə məşğul olmuşdular.

Sehrbaz qadın dedi:

– Hə, indi ziyafətə gedə bilərsiniz. Məndən razı qaldınmı?

– Əlbəttə. Ancaq, bu cındır paltarda ora necə gedim? – deyə Zoluşka soruşdu.

Sehrbaz qazın çubuğunu qıza toxundurdu. Köhnə paltar o dəqiqə dönüb daş-qaşla bəzənmiş zərxara oldu. Sehribaz qadın əlavə olaraq qıza bir cüt billür ayaqqabı da bağışladı. Dünyada heç bir qız belə gözəl ayaqqabını yuxusunda da görməmişdi.

Zoluşka bəzəkli-düzəkli bir halda kəretaya mindi. Sehribaz qadın ayrılarkən ona dönə-dönə tapşırırdı ki, gecə yarısına qədər mütəlakə qayıtsın.

– Bir dəqiqə belə gecikmiş olsan kəraten yenə dönüb balqabaq, atların siçan, nökerlərin kərtənkələ, gözəl paltarın isə köhnə cındıra dönəcək, – deyə sehrbaz qadın ona xəbərdarlıq elədi.

Zoluşka sehrbaz qadına saraydan gecə yarısına kimi qayıdacağına söz verdi və sevinə-sevinə ziyafətə yollandı.

Padşah oğluna xəbər verdilər ki, ziyafətə naməlum çox gözəl bir şahzadə qız gəlmişdir. O, qızı qarşılamağa çıxdı. Qıza kəretadan düşməkdə kömək etdi və onu qonaqların yığıldığı salona gətirdi.

Salona dərhal sakitlik çökdü; qonaqlar rəqslərini, kaman çalanlar musiqini dayandırdılar, hamı naməlum şahzadə qızın gözəlliyinə heyran qalmışdır.

Hər tərəfdə:

– Nə gözəl qızıdır! – deyə pıçıldadırdılar.

Hətta qoca padşah belə gözünü ondan ayırmayaraq tez-tez arvadının qulağına deyirdi ki, “çoxdan bəri belə gözəl, mələhətli qız görməmişəm”.

Qadınlar qızın paltarına diqqətlə baxırdılar ki, sabah özlərinə o cür paltar tikdirlsinlər. Ancaq belə gözəl parça və mahir usta tapa bilməyəclərindən qorxurdular.

Şahzadə, qızı ən hörmətli yerə aparıb rəqsə dəvət etdi. Qız elə gözəl oynayırdı ki, hamı ona məəttəl qalmışdı.

Bir azdan sonra qonaqlara şimiyyət və meyvə verdilər. Lakin şahzadə, qızla o qədər məşğul idi ki, əlini şimiyyətə heç uzatmadı da. Qız isə bacılarının yanına gedib onlarla mehribancasına danışdı və şahzadənin onu qonaq etdiyi portağalları onlarla bölüşdürdü.

Tanış olmayan bu xanımın bu cür mehribanlığı bacıları təəcübləndirdi.

Zoluşka söhbətin şirin yerində on ikiye on beş dəqiqə qaldığını bildiren saat zəngini eşitdi.

Hamı ilə tələsik görüşüb evə yollandı. Evə qayıdan kimi schrbaz qadının yanına gedib ona razılıq etdi və dedi ki, şahzadə ondan sabah da saraya ziyafətə gəlməsini xahiş etmişdir.

Qız ziyafətdə gördüyünü və eşitdiyini schrbaz qadına danışanda qapının döyüldüyünü eşitdi. Bu, ziyafətdən qayıdan ögey bacıları idi. Zoluşka gedib qapını açdı. Qız özünü elə göstərdi ki, guya yuxudan təzəcə durmuşdur. Gözlərini ova-ova, görməşərək:

– Ziyafətdə nə çox qaldınız? – dedi.

Əslində onlardan ayrılandan bəri yuxusu heç gəlmirdi də.

Bacılardan biri:

– Sən də ziyafətdə olsaydın heç darıxmazdın. Ora bir şahzadə qız gəlmişdi, elə gözəldi ki, dünyada heç tayı-bərabəri olmazdı. O, bizə çox mehribanlıq etdi, bizi portağala qonaq etdi.

Zoluşka şadlığından uçurdu. Qız, bacılarından şahzadə qızın adını soruşdu. Lakin bacılar şahzadə qızı heç kimin tanımadığını, hətta şahzadənin də buna görə pərt olduğunu söylədilər. Qızın kimliyini öyrənmək üçün şahzadə hər şeydən keçərdi.

Zoluşka gülümsəyərək dedi:

– Yəqin o, çox gözəlmiş! Siz xoşbəxtsiniz! Kaş mən də onu görəydim!.. Bacıcan, evdə geydiyin sarı paltarını mənə birçə günlüyə versənə!

Böyük bacı:

– Bircə bu qalmışdı! – deyər cavab verdi. – Öz paltarımı sənin kimi pintiyə verim! Dünyasında vermərəm.

Zoluşka bacısından rədd cavabı alacağını onsuz da bilirdi, ona görə bu cavaba çox şadlandı. Bacısı razı olsaydı bu paltar onun nəyinə lazım idi?

Ertəsi gün Zoluşkanın bacıları yenə ziyafətə getdilər. Zoluşka da getdi. Bu gün o, dünənkindən də qəşəng geyinmişdi. Şahzadə ondan bir dəqiqə belə ayrılmır və qulağına cürbəcür xoş sözlər pıçıldayırdı.

Zoluşka, kefi çox kök olduğundan, schrbaz qadının tapşırığını tamam yadından çıxartmışdı. O, elə bilirdi ki, hələ saat heç on bir olmayıb. Birdən saat on ikini vurdu. O, quş kimi atılaraq cəld evə yollandı. Şahzadə onun dalınca qaçdı, lakin çata bilmədi. Qız tələsik qaçdığından büllur ayaqqabısının bir tayını itirdi. Şahzadə onu üsul-luca yerdən götürdü.

Darvazadakı qarovulçulardan şahzadə xanımın hansı tərəfə getdiyini soruşdu. Qarovulçular şahzadə xanımı deyil, kəndli qızına oxşayan kasıb bir qızın saraydan yüyürərək çıxdığını gördüklərini söylədilər.

Zoluşka karetsiz, nökersiz, köhnə paltarda tövsüyə-tövsüyə evə gəldi. Bütün cah-cəlaləndə ondan yalnız bir tay ayaqqabı qalmışdı.

Bacıları ziyafətdən gələndə Zoluşka onlardan soruşdu ki, bu gün də dünənki kimi şən keçdimi? Dünən gələn şahzadə xanım bu gün də gəlmişdimi?

Bacıları dedilər ki, şahzadə xanım bu gün də gəlmişdi, lakin saat gecəyarısı zəngini vurduqda o, tələsik çıxıb qaçdı. Qaçarkən gözəl büllur ayaqqabısının bir tayını ayağından saldı. Şahzadə onun ayaqqabısını yerdən götürdü və ziyafət qurtarana qədər gözüünü ondan ayırmadı. Məlum oldu ki, şahzadə ayaqqabının sahibi olan şahzadə xanıma vurulmuşdur.

Bacılar doğru demişdilər: bir neçə gündən sonra şahzadənin əmri ilə padşahlıqda olan qadınların hamısına xəbər verdilər ki, büllur ayaqqabı kimin ayağına olsa, şahzadə onu alacaqdır.

Əvvəlcə ayaqqabını şahzadə xanımların, sonra zadəgan qadınların, sonra da saray adamları arvadlarının ayaqlarına ölçüldülər. Heç kimin ayağına olmadı.

Büllur ayaqqabının tayını Zoluşkanın bacılarına da gətirdilər. Onlar ha çalışdırlarsa, ayaqlarını xırdaca ayaqqabıya yerləşdirə bilmə-dilər.

Zoluşka öz ayaqqabısını tanıdı və gülümsəyərək:

– İcazə verin, mən də onu ayağıma geyim, – dedi.

Bacıları cavab olaraq onu lağa qoydular. Lakin ayaqqabını gətirən saray adamı Zoluşkaya diqqətlə baxdı. Saray adamının onun çox gözəl olduğunu görcək dedi ki, ona, ayaqqabını padşahlıqda olan qızların hamısının ayağına ölçmək əmri verilmişdir. O, Zoluşkanı kreslodə oturdur. Ayaqqabı qızın ayağına rahatca keçdi.

Bacılar çox təəccüb etdilər. Zoluşka cibindən ayaqqabının o biri tayını da çıxardıb ayağına geyəndə, bacılar lap mat qaldılar.

Bu vaxt schrbaz qadın hazır olub çubuğunu Zoluşkanın köhnə paltarına toxundurdu. Köhnə paltar dönüb əvvəlkindən də bəzəkli və yaraşqlı bir geyim oldu.

Bacılar ziyafətə gələn gözəl xanımın kim olduğunu görcək Zoluşkanın qabağında diz çökdülər və indiyə qədər onunla pis rəftar etdiklərinə görə ondan bağışlanmalarını xahiş etdilər.

Zoluşka onları ayağa qaldırıb öpdü və təqsirlərindən keçdi. Yalnız onlardan xahiş etdi ki, həmişə onu sevsinlər.

Sonra Zoluşkanı geyim-kecimli bir halda saraya – şahzadənin yanına apardılar. Qız, şahzadənin gözüne əvvəlkindən də gözəl və mələhətli göründü. Bir neçə gündən sonra şahzadə qızı aldı.

Zoluşkanın özü kimi xasiyyəti də çox gözəl idi. O, bacılarını da öz yanına saraya götirib həmə gün onları iki nəfər saray əyanına əvə verdi.

ÇƏKMƏLİ PİŞİK

Biri vardı, biri yoxdu, bir dəyirmançı vardı. Bunun üç oğlu vardı. Dəyirmançı öləndə, var-yoxunu – dəyirmanını, eşşəyini, bir də pişiyini oğlanlarına qoyub getdi.

Qardaşlar atalarından qalan mirası o saat bölüşdurdülər. Böyük qardaş dəyirmanı götürdü, ortancıl qardaş – eşşəyi. Kiçik qardaşa pişik çatdı.

Kiçik qardaşın qanı yaman qaraldı. Axı ona düşən miras payı çox pis idi.

O deyirdi:

– Əgər qardaşlarım bir yerdə yaşasalar bir parça çörəyi düz yolla qazana bilirlər. Mənim işim çətindir. Mən Pişiyi yedikdən və dərisindən də əlcək tikdikdən sonra gərək acından ayağımı uzadıb öləm.

Pişik bu sözləri eşitdi, ancaq incimədi. O özünü tox tutub dedi:

– Ağa, fikir çəkmə. Sən mənə bir torba ver, bir də kolların arasında rahat gəzmək üçün, bir cüt uzunboğaz çəkmə. Onda görərsən ki, sənə düşən miras payı fikirləşdiyim kimi də pis deyil.

Pişiyin ağası onun bu sözlərinə çox da inanmadı. Ancaq onun cürbəcür kələklərini yadına salıb fikirləşdi ki: “Bəlkə Pişik doğrudan da bir şeylə mənə kömək etdi!”

Pişik ağasından çəkmələri alan kimi cəld geydi. Sonra torbaya kələm qoydu, torbanı dalına atıb çoxlu dovşan yaşayan meşəyə getdi.

O, gəlib meşəyə çatdı. Kolların dalında gizləndi, oturub gözəldi ki, cavan, axmaq dovşanlardan biri gəlib kələm üçün torbaya girsin.

Elə təzəcə gizlənmişdi ki, bəxti gətirdi: cavan, təcrübəsiz bir dovşan gəlib torbaya girdi. Pişik cəld torbaya tərəf atılıb bərk-bərk torbanın ağzını bağladı.

Ovunun belə müvəffəqiyyətlə baş tutmasından razı qalan Pişik birbaşa kralın sarayına getdi, qapıda xahiş etdi ki, onu kralın yanına buraxsınlar.

Onu kralın yanına apardılar, Pişik içəri girəndə baş əyib dedi:

– Ey böyük kral! Markiz Karabas (Pişik ağasını belə adlandırdı) mənə əmr etdi ki, bu dovşanı sizə bəxşiş götirim.

Kral dedi:

– Ağana də ki, mən onun göndərdiyi bəxşisdən razı qaldım, çox sağ olsun!

Pişik baş əydi və saraydan çıxıb getdi.

Yenə bir gün o, zəmiyə gedib buğda sünbüllərinin arasında gizləndi. Ovu aldatmaq üçün içində yem olan torbanın ağzını açıq qoydu.

Elə ki torbaya iki dənə kəklik girdi, Pişik o dəqiqə kəklikləri krala apardı. Kral kəklikləri götürüb razılığını bildirdi, sonra əmr verdi ki, Pişiyi şəraba qonaq eləsinlər.

Pişik belə-belə, iki-üç ay dalbadal krala markiz Karabasin adından müxtəlif quşlar apardı.

Bir dəfə Pişik eşitdi ki, kral dünya gözəli olan qızı ilə karetdə çay sahilinə gəzməyə çıxmağa hazırlaşır. O, öz ağasına dedi:

– Əgər mənə qulaq assan, bütün ömrün boyu xoşbəxt olarsan. Bu gün get çayda çimməyə, özü də mənim göstərdiyim yerdə; gerisi ilə sənin işin yoxdur!

Ağa Pişiyin sözünə qulaq asıb çayda çimməyə getdi, amma bunun ona nə xeyri olacağını bilmirdi.

O, çayda çimdidi zaman kral çayın sahilindən keçirdi.

Pişik dayanıb onu gözəlirdi, elə ki karetin yaxınlaşdığını gördü, var gücü ilə çıırmağa başladı:

– Kömək eləyin! Kömək eləyin! Markiz Karabas batır.

Kral bu çığırtını eşidəndə karetdən başını çıxarıb baxdı. Dəfələrlə onun üçün quş gətirən Pişiyi tanıdı. Öz nökrələrinə əmr etdi ki, tez markiz Karabasa köməyə qaçsınlar.

Markizi çaydan çıxarana kimi Pişik karete yaxınlaşıb krala danışdı ki, markiz çiməndə onun paltarlarının hamısını oğrular aparıblar, o, Pişik nə qədər çığırdısa “Oğrular!”, amma köməyə gələn olmadı.

Əslində ağasının paltarlarını bu kələkbaz özü yekə bir daşın altında gizlətməmişdi.

Kral öz saray adamlarına əmr etdi ki, onun ən yaxşı geyimlərinə birini bu saat gedib markiz Karabas üçün gətirsinlər.

Elə ki markiz geyindi, kral onunla mehriban-mehriban danışmağa başladı, sonra ona karətə minib onlarla gəzməyi təklif etdi.

Dəyirmançının oğlu həm qəşəng, həm də boy-buxunlu idi. Odur ki, kral geyimində o daha da gözəlləşmişdi, cavan şahzadə xanım bir könüldən min könülə ona vuruldu.

Pişik sevinirdi ki, tutduğu işlərin hamısı onun öz istədiyi kimi olur. O, karətdən xeyli qabağa qaçdı, biçənəkdə otçaları görüb onları səslədi.

– Ey, otçalarlar! Əgər siz krala deməseniz ki, bu biçənək markiz Karabasındır, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karət biçənəyə çatanda kral otçalılardan soruşdu ki, işlədikləri bu biçənək kimindir.

Pişiyin hədəsindən qorxan otçalarlar bir ağızdan cavab verdilər ki:

– Cənab markiz Karabası!

Kral dedi:

– Bah, markiz, sizin nə qiyamət biçənəyiniz vardır!

– Bəli, hökmdar! – deyərək markiz cavab verdi. – Hər il bu biçənəkdə qiyamət ot olur.

Pişik yenə qabağa qaçdı; biçinçiləri görüb onları səslədi:

– Ey biçinçilər! Əgər siz krala bu tarlaların markiz Karabası olduğunu deməseniz, hamınızı tikə-tikə doğrayacaqlar!

Karət tarlaların yanında keçəndə kral bilmək istədi ki, bu tarlalar kimindir.

– Cənab markiz Karabasındır! – deyərək biçinçilər cavab verdilər.

Kral yenə markizin malikanələrini təriflədi.

Pişik karətdən yenə qabaqda qaçır, qarşısına çıxanlara həmin sözləri demələrini əmr edirdi. Kral markiz Karabası belə hədsiz-hesabsız dövlətinə heyran qalmışdı.

Axırda Pişik qaçıb qəşəng bir qəsəbə çatdı. Bu qəsəbə dünyada ən dövlətli sayılan bir Adamyeyenin idi. Bu tarlaların, biçənəklərin, kralın gördüyü bu yerlərin sahibi də həmin bu Adamyeyən idi.

Pişik qabaqca öyrənib bilmişdi ki, bu Adamyeyən cürbəcür heyvana çevrilə bilər. O, Adamyeyenin yanına gəldi, baş əyib dedi

ki, qəsəbənin hörmətli sahibinin hal-əhvalını bilməmiş onun yanından keçə bilmədi.

Həmin Adamyeyən Pişiyi adamyeyənlərə xas olan nəzakət və gülərlə qarşıladı və ona təklif etdi ki, qəsəbə qalib dincəlsin.

Pişik dedi:

– Məni inandırtdılar ki, siz istədiyiniz heyvana çevrilə bilərsiniz. Məsələn, siz şir və ya fil ola bilərsiniz. Bu düzdür, ya yox?

– Düzdür! – deyərək Adamyeyən sərt səslə cavab verdi. – Sizi şübhədən qurtarmaq üçün bu dəqiqə şirə çevrilərəm. Bir baxın!

Pişik, qarşısında nəhəng bir şirin durduğunu gördükdə elə qorxdı ki, dayana bilməyib cəld dama dırmaşdı, ancaq bunu etmək onun üçün çox asan deyildi, çünki çəkməli-çəkməli dama çıxmaq çətindi.

Elə ki Adamyeyən insan şəklini aldı, Pişik ehtiyatla damdan sürüşüb düşdü, boynuna aldı ki, doğrudan da o, bərk qorxub, elə qorxub ki, heç deyərək bilmir.

Adamyeyən qəhqəhə çəkib güldü.

– Məni bir də inandırtdılar ki, – deyərək Pişik yenə də dilləndi, – guya siz ən balaca bir heyvana da, məsələn siçana və ya siçovula dönə bilərsiniz. Sözlə doğru, mən buna heç inana bilmirəm!

– İnanı bilmirsiniz? – deyərək Adamyeyən bərkdən bağırırdı. – İndi görürsünüz!

O həmin dəqiqə balaca bir siçana çevrildi və döşəmə üstə oyan-buyana qaçmağa başladı.

Pişik siçanı görəndə kimi cəld onun üstünə atıldı və qamarlayıb yedi.

Bu vaxt kral qəsəbənin yanından ötürdü. O, Adamyeyenin bu gözəl qəsəbini gördü, ayaq saxlayıb ona baxmaq istədi.

Pişik karətin çarxlarının səsinə eşitdi, bildi ki, karət körpüyə çatıb, tez onun qarşısına çıxdı.

– Əlahəzrət, markiz Karabası qəsəbəyə xoş gəlib! – deyərək səsləndi.

Kral ucadan dedi:

– Necə, bura cənab markizindir? Demək bu da sizin qəsəbəyinizdir? Mən hələ belə qəşəng qəsəbə görməmişəm! Əgər icazə versəniz içəri giririk.

Markiz gənc şahzadə xanımın karətdən düşməsinə kömək etdi, onunla birlikdə kralın arxasınca qəsəbəyə gətdi.

Onlar böyük bir otağa girdilər. Burada Adamyeyenin dostları üçün müxtəlif yeməklər hazırlanmışdı. Dostları nahara Adamyeyenin

yanına gəlmişdilər. Elə ki eşitdilər kral qəsrədir, içəri girməyə çəkildilər.

Kral bir dəqiqə də gözünü markiz Karabasdan çəkmir, həm onun qəşəngliyinə, həm də hesabagəlməz dövlətinə valeh olmuşdu.

Kral beş və ya altı qədəh şərab içdikdən sonra dedi:

– Cənab markiz, mənə qulaq asın, əgər mənim qızıma evlənmək ürayinizdən keçirsə, birçə kəlmə sözlünüz kifayətdir.

Markiz ehtiramla baş əydi. Belə bir hörmətə qarşı təşəkkürünü bildirdi və bu işə həvəslə razı oldu. Həmin gün şahzadə xanıma evləndi.

Bundan sonra Pişik xüsusi hörmət sahibi oldu. O daha siçanları ovlamırdı, ancaq hərdənbir, elə-belə vaxtını keçirmək üçün onlarla oynayırdı.

QIRMIZIPAPAQ

Biri var idi, biri yox idi, bir kənddə balaca bir qız var idi. Bu qız elə qəşəng idi ki, daha dünyada ondan yaxşısı yox idi. Anası onu həddən artıq sevir, nənəsi isə anasından da artıq istəyirdi.

Nəvəsinin anadan olduğu gün nənəsi ona bir qırmızı papaq bağışlamışdı. O vaxtdan bəri qız hara getsəydi, özünün təzə, yaraşıqlı qırmızı papağını başına qoyub gedərdi, qonşular da onun barəsində beləcə deyərdilər:

– Baxın, Qırmızıpapaq gəlir!

Bir dəfə anası qutab bişirdi və qızına dedi:

– Qırmızıpapaq, get nənənin yanına, bu qutabları və bir küpə yağı ona apar, özü də gör necədir, sağ-salamatdırımı.

Qırmızıpapaq yığışib o biri kəndə, nənəsinin yanına getdi.

Qız meşə ilə gedirdi, birdən qabağına bir boz Qurd çıxdı.

Qurd istədi Qırmızıpapağı yesin, ancaq cəsəət eləmədi, çünki yaxınlıqdan odun doğrayanların baltasının tappılısı gəlirdi. Qurd dodaqlarını yalayıb qızdan soruşdu:

– Hara gedirsən, ay Qırmızıpapaq?

Ancaq Qırmızıpapaq meşənin ortasında dayanıb qurdlarla danışmağın necə qorxulu olduğunu hələ bilmirdi. O, Qurdla salamlayıb dedi:

– Nənəmin yanına gedirəm, bu qutabları və bir küpə yağı da ona aparıram.

– Nənən uzaqdamı olur? – deyə Qurd soruşdu.

– Çox uzaqda olur, – deyə Qırmızıpapaq cavab verdi. – Odur bax, o kənddə, deyirmanın dalında, qıraqdakı birinci evdə.

Qurd dedi:

– Yaxşı, elə mən də sənə nənənə baş çəkmək istəyirəm. Mən bu yolla gedim, sən də bax, o biri yolla get. Görək hansımız tez gedib çatırıq.

Qurd bunu deyib bütün qüvvəsini toplayaraq ən yaxın yolla qaçdı.

Qırmızıpapaq isə ən uzaq yolla getdi. O arxayın-arxayın gedir, orada-burada dayanıb çiçək yığır və dəstə bağlayırdı.

O hələ deyirmanı çatmamış, Qurd gəlib nənənin evinə çatdı və qapını döydü:

– Tıq... tıq!

– Kimsən? – deyə nənə soruşdu.

– Mənəm, nəvəm Qırmızıpapağam, – deyə Qurd incə səslə cavab verdi, – sənə qonaq gəlmişəm, qutab və bir küpə yağ gətirmişəm.

Nənə bu zaman xəstə idi, yorğan-döşəkdə yatırdı. O, elə bildi ki, gələn doğrudan da Qırmızıpapaqdır, odur ki, qışqırıb dedi:

– Bala, ipi tut dart, qapı açılar!

Qurd ipi tutub dartdı, qapı açıldı. Qurd nənənin üstünə atılıb elə o saatca onu uddu. Qurd çox ac idi, çünki üç gün idi heç bir şey yeməmişdi.

Sonra qurd qapını bağlayıb nənənin yerində uzandı və Qırmızıpapağın gəlməsini gözlədi. Çox keçmədi ki, Qırmızıpapaq gəlib qapını döydü:

– Tıq... tıq!

– Kimsən? – deyə Qurd soruşdu.

Qurdun səsi kobud və xırıltılı idi.

Qırmızıpapaq əvvəlcə qorxdı, sonra fikirləşdi ki, yaqin nənəsinə soyuq deyib, səsi tutulub, ona görə də belə danışır.

Qırmızıpapaq dedi:

– Mənəm, nəvənim, sənə qutab və bir küpə yağ gətirmişəm.

Qurd öskürüb bir az incə səslə dedi:

– Bala, ipi tut dart, qapı açılar!

Qırmızıpapaq ipi dardan kimi qapı açıldı. Qız evə girdi. Qurd yorğanı başına çəkib dedi:

– Qızım, qutabları qoy stolun üstünə, küpəni qoy yerə, özün də gəl mənim yanımda uzan. Yəqin ki, yol gəlib yorulmusan.

Qırmızıpapaq Qurdun yanında uzanıb soruşdu:

– Nənə, əllərin niyə belə böyükdür?

– Sən yaxşı–yaxşı qucaqlamaq üçün, mənim balam.

– Nənə, qulaqların niyə belə böyükdür?

– Yaxşı eşitmək üçün, mənim balam.

– Nənə, gözlərin niyə belə böyükdür?

– Yaxşı görə bilmək üçün, mənim balam.

– Nənə, bəs dişlərin niyə belə iridir?

– Belə səni tez yemək üçün, mənim balam!

Qırmızıpapaq nəfəsini çəkməyə macal tapmamış, kinli Qurd qızın üstünə atıldı, ayaqqabıları və qırmızı papağı ilə birlikdə onu uddu.

Ancaq xoşbəxtlikdən elə bu zaman odun doğrayanlar çiyinlərində baltaları evin yanından keçirdilər. Onlar səs–küyü eşidilər, tez yüyürüb evə girdilər və Qurdu öldürdülər. Sonra da Qurdun qarnını yarıb Qırmızıpapağı, onun dalınca da nənəni sağ və salamat çıxartdılar.

FRANSUA MARİ VOLTER

(1694–1778)

KANDİD, YAXUD OPTİMİZM

(*Hekayədən fraqmentlər*)

I FƏSİL

KANDİD GÖZƏL QƏSRDƏ NECƏ TƏRBİYƏ ALMIŞ VƏ ONU ORADAN NECƏ QOVALAMIŞDILAR

Vestfaliyada baron Tunder–Ten–Tronqun qəsridə, təbiətin ən xoş bir xasiyyət bəxş etmiş olduğu bir gənc yaşayırdı. Onun bütün qəlbi simasında əks edirdi. Bu gənc, hər şey barəsində xeyli düzgün və çox sadəildəcəsinə mühakimə edərdi; mən belə güman edirəm ki, buna görə də onu Kandid¹ adlandırırdılar. Bu evin köhnə xidmətçiləri belə güman edirdilər ki; Kandid baronun bacısı ilə qonşuluqda olan lütfkar və namuslu bir əsilzadənin oğlu idi; bu əsilzadə zamanın təxribədici qüvvəsi sayəsində şəcərəsinin məhv olmasından ötrü, əcdadının yalnız yetmiş bir nəslindən artığını isbat edə bilmədiyi üçün həmin xanım heç bir vəchlə ona ərə getmək istəməmişdi.

Baron, Vestfaliyanın ən qüdrətli hakimlərindən biri idi, onun qəsridə həm qapı, həm də pəncərələr var idi; baş zal hətta şpalerlə bəzənmiş idi. Dal həyətlərdəki itlərin hamısı lazım gəltdiyi zaman tam sürü təşkil edir, mehtərlər ovçu olurdular; kənd keşişi böyük bir sədəqə paylayan idi. Onlar hamısı baronu Monsenyor deyə adlandırırdı və o əyləncəli sərgüzəştlər nəql etdiyi zaman gülərdilər.

Onun zövcəsi baronessa təxminən üç yüz əlli givrənəkə gəlirdi, bununla da o özünə qarşı böyük bir ehtiram oyadırdı. Baronessa

¹ Kandid – fransızca tomizüroklı, səmimi deməkdir.

adlı-sanlı qonaqları elə bir ləyaqətlə qəbul edirdi ki, bu ləyaqəti onun hörmətini daha da artırır. Baronessanın on yeddi yaşlı qızı Kuni-kunda, uca, tərəvətli, dolğun və yeməli bir qız idi. Baronun oğlu hər cəhətdən öz atasına layiq bir oğlan idi.

Mürəbbi Panqlos evin kahini idi və balaca Kandid onun dərslərini öz yaş və xarakterinin bütün saf qəlbliyiylə dinlirdi. Panqlos metafizika – teoloqo-kosmoloqo-nihologiya dərsləri verirdi. O səbrsiz bir hərə-kət olmadığını və mümkün dünyalardan ən yaxşısı olan bu dünyada zəngin baronun qəsri – qəsrlərin ən gözəli, baronessa cənabları isə – mümkün olan baronessaların ən yaxşısı olduğunu heyrət ediləcək bir halda isbat edirdi. “Bəllidir ki, – deyə o söyləyirdi, – şeylər başqa cürə ola bilməz; madam ki, hər şey məqsədə uyğun bir surətdə yaradılmış, demək hər şey zəruri olaraq ən yaxşı məqsəd üçün yaradılmışdır. Budur, diqqət edin, burunlar gözlüklər üçün yaranmışdır, çünki bizim gözlüklərimiz vardır. Ayaqlar, yəqin ki, ayaqqabı geydirmək üçün təyin edilmişdir, buna görə də biz onları geyindiririk. Daşlar yonulmaq və onlardan qəsirlər yapmaq üçün əmələ gəlmişdir, odur ki, bax, ibrət sahibi baron bu gözəl qəsrə malikdir. Donuzlar yeyilmək üçün yaradılmışdır, – biz donuz ətinə bütün il uzununu yeyirik. Demək, hər şeyi yaxşı görən adamlar boş danışılar – demək lazımdır ki, hər şey yaxşıya doğru getmək üzərdir”.

Kandid diqqətlə dinləyir və sadəilcəsinə inanırdı: O Kunikunda fəvqəladə dərəcədə gözəl sanırdı, lakin buna baxmayaraq ona bu barədə bir şey söyləməyə belə heç bir vaxt cəsarət etməyirdi. O, belə güman edirdi ki, – baron Tunder-Ten-Tronq doğulmaq sədə-tindən sonra – bəxtin ikinci dərəcəsi – Kunikunda olmaq, üçüncüsü – onu hər gün görmək, dördüncüsü – o məhəllənin və demək bütün dünyanın ən böyük filosofu olan müəllim Panqlosu dinləmək idi.

Bir dəfə Kunikunda qəsrin yaxınlığında, park adlanan kiçik ormanlıqda gəzərkən, doktor Panqlosu kollar arasında gördü, o burada baronessanın kiçik, əsmər, çox sevimli və çox utancaq qulluqçusuna təcürbi fizika dərsləri verirdi. Kunikunda, elmlərə çox böyük həvəskar olduğundan, nəfəsini içəri çəkərək, qarşısında ardı-arası kəsilmədən təkrar edilən təcürbələrə seyrə başladı. O, doktorun sübutlarını olduqca aydın bir surətdə anladı, onların rabitə və ardıcılığını mənimsədi. Gənc Kandid üçün qaneedic qədər, onun özü üçün də qaneedic olan bu təcürbə üçün özünün bir obyekt ola biləcəyini

düşünərək, dalgın, həyəcanlı və bilik arzusu meyili ilə dolmuş bir halda oradan uzaqlaşdı.

Qəsrə qayıdarkən Kandidə rast gəldi və qızardı; Kandid də qızardı. O, Kandidi qırıq bir səsle salamladı və utanmış Kandid, özünün belə anlamadığı sözlərlə ona cavab verdi. Ertəsi gün, nahardan sonra masa başında çəkildikləri zaman, Kunikunda və Kandid özlərini şirna dalında gördülər. Kunikunda dəsmalını əlindən saldı, Kandid onu qaldırdı, Kunikunda məsumcasına onun əlini sıxdı. Oğlan sürətlə, həyəcan və fəvqəladə bir nəzakətlə gənc baronessanın əlini öpdü; onların dodaqları birləşdi, gözləri yanır, dizləri titrəyir, əlləri əsirdi. Baron Tunder-Ten-Tronq şirmanın yaxınlığından keçirdi, işin səbəb və nəticələrini özünə bəlli edib möhkəm bir təpiklə Kandidi qəsrdən bayıra fırlatdı. Kunikunda özündən getdi. Gözlərini təzəcə açmışdı ki, baronessa onu silələməyə başladı; beləliklə, bütün mümkün olan qəsrlərin ən gözəlində və ən xoşunda böyük bir qələyan və həyəcan əmələ gəlmişdi.

II FƏSİL

BOLQARLARIN YANINDA KANDİDİN BAŞINA NƏ GƏLMİŞDİ

Dünya cənnətindən qovulmuş Kandid ağlaya-ağlaya gözlərini göyə dikə-dikə, nəzərlərini tez-tez gənc baronessalardan ən gözəlinin yaşadığı ən gözəl qəsrə çevirərək haraya getdiyini bilmədən uzun müddət yürüdü. Şam etmədən, tarlaların üzərində, iki şırım arasında uzandı; qar parça-parça töküldü. Ertəsi günü Kandid tamamilə üzülmüş halda pulsuz, acından və yorğunluqdan ölərək, Valdberhof-frarby-Diqdorf adlanan qonşu şəhərə gəlib çıxı bildi. O qəmgin bir halda meyxananın qabağında dayandı.

Göy paltarlı iki nəfər onu gördü:

– Arkadaş, – deyə onlardan birisi söylədi, – bax, necə qədd-qamətli oğlandır, boy-buxunu da münasibdir.

Onlar Kandidə yaxınlaşıb ən nəzakətli bir tərzdə onu nahara dəvət etdilər.

– Cənablar, – deyə Kandid onlara xoş bir təvəzülə döndü, – siz mənə çox hörmət edirsiniz, lakin iş burasıdır ki, ümumi xərəyin haqqını vermək üçün mənim pulum yoxdur.

– Eybi yoxdur, – deyə göy paltarlılardan biri söylədi, – sizin kimi bir adam heç bir şey verməməlidir; axı sizin boyunuz beş fut və beş düymə olar, deyilmi?

– Bəli, cənablar, mənim boyum doğrudan da belədir, – deyə Kandid təzim ilə cavab verdi.

– Di, masa başına oturunuz, biz nəinki sizin pulunuzu verərik, hətta üstəlik olaraq qoymaq ki, siz bundan sonra da pul cəhətdən çətinlik çəkəsiniz. İnsanlar elə bir-birinə yardım etmək üçün yaranmamışlarmı...

Kandid:

– Doğrudur, – deyə söylədi, – bunu mənə həmişə Panqlos da deyirdi, mən indi görürəm ki, hər şey yaxşılığa doğru getməkdir.

Ona bir neçə pul təklif etdilər. O, bu pulları aldı və öz payını vermək istədi, lakin onlar qoymadılar və masa başında əyləşdilər.

– Bəlkə siz?..

– Ah, bəli! – deyə o cavab verdi, – mən Kunikundanı həssas bir surətdə sevirəm.

Bu cənablardan biri:

– Yox, – deyə söylədi, – biz sizdən soruşuruq: siz bolqar kralını sevməyirsinizmi?

Kandid:

– Heç yox, – deyə söylədi, – axı mən onu heç bir vaxt görməmişəm.

– Necə? O, kralların ən sevimlisidir, buna görə də onun sağlığına içməlidir.

Kandid:

– Tam bir məmnuniyyətlə, cənablar! – deyib içir. – Yeter indi siz bolqarların dayağı, müdafiəsi mühafizəsi qəhrəmanısınız. Sizin taleiniz edilmiş və şöhrətiniz təmin edilmişdir.

Dərhal onun ayaqlarını buxovladılar və alaya sürüdüldü. Onu, sola, sağa dönməyə, sümbəni çıxarıb taxmağa, nişan almağa, atmağa, yürüşə məcbur etdilər və ona otuz kötek vurdular. Ertesi günü o məşqi bir qədər yaxşı yaptı və yalnız iyirmi kötek yedi. Daha ertəsi gün ona ancaq on kötek vurdular. Yoldaşları ona bir əcaibə baxan kimi bağrıdılar.

Tamamilə özünü şaşırmış Kandid, özünün nə üçün qəhrəman olduğunu heç bir tevlə kəsdirə bilməyirdi. Gözəl bahar günlərinin birində, o, bir az gəzinmək fikrinə düşdü, ayaqlarından öz zövqü üçün

istifadə etməyin, heyvanlar kimi insanların da ayrılmaz bir imtiyazı olduğuna inanmış bir halda baş götürüb gözü istədiyi tərəfə yürüdü. Lakin o, heç ikicə mal getməmişdi ki, birdən altı fut boylu digər dörd qəhrəman, onu yaxaladı, əl-qolunu bağlayıb, həbsxanaya atdı. Rəsmi surətdə ondan xəbər aldılar ki, o nəyi tərcih edir: otuz altı dəfə səflər arasından qovulmağını, yoxsa birdən alınma on iki qurşun gülləsinin düzülməsinimi? O nə qədər inandırıcısı da ki, onun iradəsi sərbəstdir və nə onu, nə də o birisini istəməyir, bir şey çıxmadı – iki şeydən birini seçməli oldu. Azadlıq adlanan ilahi nemət üzündən alay səfləri arasından otuz altı dəfə keçməyi kəsdirdi. İki gəzintiyyə tab gətirə bildi; alay iki min əsgərdən ibarət idi ki, bu da Kandid üçün boynundan tutmuş dabanlarına kimi bütün əzələ və əsəblərini açmış olan dörd min ağac zərbəsi demək idi. Üçüncü kecişə başlamaq istedikləri zaman əldən düşmüş Kandid başının dağılmasını tərcih edərək rəcadə bulundu və bu güzəştə nail oldu. Onun gözlərini bağladılar, dizi üstə qoydular. Bu halda bolqar kralı yandan ötürdü; məhkumun günahını sordu; bu kral böyük bir dahi olduğu üçün Kandid haqqında verilən xəbərdən anladı ki, o dünya işlərindən xəbərdar olmayan gənc bir metafizikdir – odur ki, kral əsr bitincəyə qədər bütün jurnallarda mədh ediləcək bir mərhəmət göstərərək, Kandidə həyat bağışladı. Məharətli cərrah Diosqorid¹ tərəfindən göstərilmiş yumşaldıcı əlaclar ilə Kandidi üç həftənin içərisində sağaltdı. Onun bədəninə təzə dəri gəlməyə və o, gözə bilməyə başlamışdı ki, bu zaman bolqar kralı avarlar kralına müharibə elan etdi.

III FƏSİL

KANDİD BOLQARLARDAN NECƏ XİLAS OLDU VƏ BUNUN NƏTİCƏSİNDƏ NƏ BAŞ VERDİ

Heç bir şey bu iki ordu qədər gözəl, bu qədər mütəhərrik, bu qədər parlaq və müntəzəm ola bilməzdi. Borular, fleytalar və təbillər, toplar cəhənnəmdə belə eşidilməmiş bir ahəng yaradırdı. Əvvəl toplar hər iki tərəfdən altı min nəfər tələf etdi, sonra tüfəng atışması dünyalar arasında ən gözəl olan dünyanın üzünü murdarlayan doqquz, yaxud on min sərsəridən xilas etdi. Süngü də bir neçə min nəfərin

¹ İki min il əvvəl yaşamış qədim yunan həkimidir, bir çox tibbi əsərləri var.

ölümünə kafi dərəcədə səbəb olmuşdu. Bunların hamısı bir yerdə ölənlərin sayını otuz min nəfərə çıxara bilirdi. Kandid bir filosofa yaraşacaq tərzdə tir-tir titrəyir və bütün bu qəhrəmanca döyüş müddətində daha yaxşı gizlənməyə çalışırdı. Nəhayət hər iki kral hərəsi öz lagerində minnətdarlıq duasını oxumağa əmr verdikdə, Kandid hərəkət və səbəblər haqqında mühakimə yürütmək üçün, başqa bir yerə getməyi qərara aldı. Ölülər və can verənlər yığını arasında keçib, ən əvvəl qonşu bir kəndə çatdı; bu kənd yandırılmışdı; bu avar kəndi idi, onu bolqar ümumi hüquq qanunlarına görə yandırmışdılar. Bir tərəfdə zərbələrlə şikəst edilmiş qocalar öz uşaqlarını qanlı bağrılarına basaraq yaralı qadınlarının can verdiklərinə baxır; o biri tərəfdə bir neçə qəhrəmanın təbii ehtiyacını ödədikdən sonra doğram-doğram kəsilmiş gənc qızlar son nəfəslərində idilər; bu yanda isə yarıya kimi yandırılmışlar yalvarıb tamamilə öldürülmələrini rica edirdilər. Yer in üstündə kəsilib atılmış əl və ayaqlarla yan-yana beyin parçaları dağılmışdı.

Kandid tələsik qonşu kəndə qaçdı, bu kənd bolqar kəndi idi və avar qəhrəmanları onunla da həmin qayda üzrə davranmışdılar. Kandid mütəmadiyən titrək vücutlar, yaxud xarabalar arasından keçərək öz çantasında bir qədər ərzaq saxlayıb biləaaram Kunikundanı xatırlayaraq nəhayət müharibə meydanını tərk etdi. O, Hollandaya çatışdıqda ərzaq qurtarmışdı; lakin bu ölkədə hamının varlı və mömin olduğunu eşitdiyi üçün o, Kunikundanın gözəl gözləri sayəsində qovulmuş olduğundan qabaq baronun qəsrində gördüyü rəftardan pis rəftar görməyəcəyinə şübhə etməyirdi.

Bir neçə möhtərəm şəxsənd pul diləndi, lakin onların hamısı ona belə cavab verdi ki, əgər o bu sənətinə davam etsə, onu islah evinə salar və orada yaşamağın tövrünü öyrəderlər.

Sonra Kandid bir az əvvəl böyük cəmiyyətdə düz bir saat şəfəqqət haqqında danışan adama müraciət etdi. Natiq ona əyri-əyri baxdı:

– Siz buraya nə üçün gəlmişsiniz? – deyərək sual verdi.

Buna Kandid:

– Vacib bir səbəb varmı?

– Səbəbsiz heç bir hərəkət ola bilməz, – deyərək təvazülə cavab verdi, – hər şey zəruriyyət zənciri ilə bağlanmış və yaxşıya doğru getmək əsası üzrə qurulmuşdur. Kunikundanın cəmiyyətindən qovulmam, alay səfləri arasından keçilmə və çöhrəyi özüm qazana bilincə kimi, dilənməmə lazımı idi; başqa cürə ola da bilməzdi.

Natiq ona:

– Dostum, – deyərək söylədi, – papanın dəccal olduğuna inanırsınız mı?

Kandid:

– Mən onun haqqında heç bir şey cəisməmişəm, – deyərək cavab verdi, – lakin o dəccal olsa da, olmasa da, mənim çöhrəyim yoxdur.

– Sən o çöhrəyi yeməyə layiq deyilsən! Rədd ol, sərsəri, rədd ol, zavallı və mənəndən həmişəlik əl çək! Natiqin arvadı başını pəncərədən çıxarıb, papanın dəccal olmasından şübhə edən adamı görərək... ilə dolu qabı onun başına əndərdi. Ah fələk! Dindarlıq söyi xanımları gör nə dərəcəyə çatdırarmış!

Xaç suyuna heç bir zaman çəkilməmiş Yakov adlı mərhəmətli bir anabaptist¹ qardaşlarından birisi olan ruha malik, ləkəsiz iki ayaqlı məxluq ilə belə amansız və biabircasına rəftar edildiyini görmüşdü. Onu öz evinə apardı, üstü başını təmizlədi, yağla çörək verdi, iki florin bağışlayıb, onu özünəməxsus Hollandada istehsal edilən İran qumaşları fabrikində işləməyi belə öyrətmək istədi.

Kandid təzim edərək:

– Müəllim Panqlos doğru deyirdi ki, dünyada hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədir, – dedi, – çünki mənə sizin bu fəvqəladə alimcənablığınız qaraəbəli cənabla onun qadınının qabalığından, müqayisə edilməz dərəcədə, artıq təsir etmişdir.

Ertəsi günü, gəzinərkən Kandid bədəni irinləmiş, yaralı, ölgün gözlü, ağzi əyri, burnu yaralı, dişləri qara, boğuc səslə, amansız öskürərkən cana gəlmiş, hər dəfə öskürdükcə dişinin birini tüpürən bir dilənçiyə rast gəldi.

¹ XVI əsrdə Almaniyə və Niderlandada nəşr olunan bir təriqətdir. Kəlsinin xaç çəkmək kimi zahirəli əlamətlərini tanımadılar, ümumi əmlak və xeyriyyə işləri tərəfdarı idilər.

**KANDİD ÖZ KEÇMİŞ FƏLSƏFƏ MÜƏLLİMİ DOKTOR
PANQLOSU NECƏ QARŞILADI VƏ
TƏSADÜF NƏ KİMİ NƏTİCƏLƏR VERDİ**

Kandid, dəhşətdən daha artıq mərhəmət hissənə qapılaraq, öz namuslu anabatisti Yakovdan aldığı o iki florimi bu müdhiş dilənçiyə verdi. Eybəcər diqqətlə onun üzünə baxıb hönkürtü ilə ağladı və onun boynuna sarıldı. Kandid qorxu içərisində geri çəkildi:

– Heyhat! – deyə bir bədbəxt digər bədbəxtə söylədi, – siz öz sevgili Panqlosunuzu tanımırsınız mı?

– Necə? Mənim əziz müəllimimsiniz, siz nə üçün bu dəhşətli haldasınız? Sizə necə bir bədbəxtlik üz verdi? Nə üçün artıq o gözəl qəsrdə yaşamırsınız? Qızlar arasında inci olan, təbiətin o nümunəvi əsəri Kunikunda bəs nə oldu?

Panqlos:

– Mən gücdən düşmüşəm, – dedi.

Kandid dərhal onu Anabatistin tövləsinə aparıb, bir az çörək verdi və Panqlos qüvvətə gələndən sonra:

– Hə, – deyə ona sual verdi. – Bəs Kunikunda?

– Kunikunda vəfat etmişdir, – deyə Panqlos cavab verdi.

Kandid bu sözləri eşidər-çəitməz özündən getdi. Panqlos töylədə təsadüfən tapdığı pis sirkəni ona iylədərək Kandidi özünə gətirdi. Kandid gözlərini açdı.

– Kunikunda ölmüş! Ah, aləmlərin ən gözəli necə oldun? Bəs, o, nədən öldü? Atasının o gözəl qəsrindən mənim təpiklərlə qovulduğum üçün deyil ki?

Panqlos:

– Yox, – deyə ona cavab verdi, – bolqar əsgərləri onu tabdan düşüncəyə qədər zorlayıb sonra kəsib öldürdülər, onu müdafiəyə qalxan atasının başını partlatdılar, baronessanı parça-parça kəsdilər; mənim bədbəxt şeyirdimin taleyi eynilə başçısının taleyi kimi oldu. Qəsrin özünə gəldikdə bolqarlar daşı daş üstə qoymadılar: anbarlar, qoyunlar, ördəklər, ağaclar hamısı tələf edilmişdir; lakin bizim intiqamımız yerdə qalmadı, çünki avarlar qonşuda olan bolqar baronunun mülkünü eyni hala salmışlar.

Bu sözlərdən sonra Kandid ikinci dəfə özündən getdi, lakin özünə gəlib, belə hallarda deyilməli olan sözlərin hamısını dedikdən sonra Panqlosun bu qədər acınacaq halının səbəb nəticə və əsaslarını kafi dərəcədə tədqiq etmək istədi.

Həkim:

– Heyhat! Məhəbbət, məhəbbət, bəşər nevinin təsəllisi, kainatın müəfizi bütün həssas vücudların ruhu gözəl məhəbbət! – deyə ah çəkdi.

– Heyhat, – deyə Kandid də səsləndi. – Bu məhəbbəti – ürək-lərin hakimi, ruhların ruhu olan məhəbbəti mən də bilmiş idim; o mənə yalnız bir öpüş və iyirmi təpik bəxş etdi. Lakin necə oldu ki, bu qədər gözəl bir səbəb sizdə belə iyrənc nəticələr törətdi.

– Ah, mənim əziz Kandidim, – deyə Panqlos cavab verdi, – siz ki, bizim əlahəzrət baronessanın Paketta adlı qəşəng qulluqçusunu tanıyırdınız: onun qoynunda cənnət zövqü duymuşdum. İndi görür-sünüz məni taqətdən salan bu cəhənnəmi əzab onun nəticəsidir. O, bu əzablara, görünür, özü tutulmuş, bəlkə də onlardan ölmüşdür. Pakettaya bu hədiyyəni son dərəcə alim bir fransız rahibi bəxş etmişdi; rahibin özü isə, mənbəyini axtarmış olsaq, onu qoca bir qrafinyadan, qrafinya süvari kapitanından, kapitan markizadan, markiza pazdan¹, paz cəzviddən, cəzvid isə hələ rahib şeyirdi ikən onu doğrudan-doğruya Xristofor Kolumbun yoldaşlarının birindən almış. Mənə gəldikdə isə, onu artıq heç bir kəsə keçirməyəcəyəm, çünki tezlikcə özüm ölüb gedəcəyəm.

– Bu nə şəcərədir, Panqlos? – deyə Kandid təəccüb etdi, – onun bacısı şeytanın özü olmaya?

– Yox, yox, – deyə böyük həkim cavab verdi, – bu dünyaların ən gözəlində zəruri olan bir şey, labüd bir ilavədir, çünki Kolumb, mənşə çəşməsinə zəhərləyən, hətta çox zaman onu tamamilə məhv edən və təbiətin böyük məqsədinə açıqdan-açığa mane olan bu xəstəliyi, Amerika adalarının birində tutmasaydı bizdə nə şokolad, nə də qəşənillər olardı; onu da qeyd edirəm ki, bizim qitədə bu xəstəlik dini mübahisələr kimi, hələlik yalnız bizim özümüzmə məxsus olan bir hadisədir; türklər, hindlilər, iranlılar, çinlilər, siamlılar, yaponlar onu hələ tanımayırlar; lakin onların bu xəstəliyi bir neçə əsrdən sonra tanıyacaqları üçün kafi səbəblər vardır. Bunun intizarında ikən, bu

¹ İçoqlan – saray xidmətçisi

**FIRTINA, GƏMİNİN QƏZAYA UĞRAMASI, ZƏLZƏLƏ VƏ
DOKTOR PANQLOS, KANDİD VƏ ANABAPTİST ZAKIN TALEYİ**

Sərnişinlərin bir yarısı, gəminin yana doğru sallanaraq, bütün əsəbləri və bir tərəfdən digər tərəfə çalxaladığı bütün orqanizm mayclarını məruz qoyduğu müdhiş, əqlə gəlməz əzablardan qovrulur, can verirdi; onların təhlükədən qorxmağa belə gücü yox idi. Digər yarısı isə bağırır və dua oxuyurdu; yelkənləri cırılmış, dor ağacları qırılmış, gəmi də sınmışdı. Bacaran işləyirdi, lakin heç kəs bir şey anlamayıb, heç kəs ömr verməyirdi. Anabaptist göyortə üzərində duraraq gəminin idarə edilməsinə bir qədər yardım edirdi; hirs-lənmiş bir matros onu elə itələdi ki, Anabaptist yerə yıxıldı; lakin matros özü şiddətli zərbə nəticəsində müvazənətini itirərək gəmidən başısaşığı kəllə-məyallaq getdi. Sınıq dor ağacına ilişərək asılı halda qaldı. Ürəyi yumşaq Zak dərhal onu xilas etməyə atılıb, kömək edərək onu gəmiyə çıxardı, lakin özünü saxlaya bilməyib, matrosun gözü qabağında dənizə yıxıldı; matros isə onun tərəfinə belə bax-mayıb, onu ölüm pəncəsində buraxdı. Kandid yaxlaşıqda, vəliyyul-nəməsinin bir an üçün su üzünə çıxıb, sonra dərhal dalğalara daldığını gördü. Onun ardınca dənizə atılmaq istədi; lakin filosof Panqlos Lissabon reydinin elə məhz həmin bu Anabaptistin məhv olması üçün mövcud olduğunu isbat edərək onu saxladı. O bunu isbat edərkən, gəmi a priori (yəni onları qabaqlayaraq) çatladı və Panqlos, Kandid və mərhəmətkar Anabaptistin ölümünə səbəb olmuş vəhşi matrosdan başqa bütün yerdə qalan camaat tələf oldu: bu yaramaz matros üzərək sağ-salamat sahilə çıxdı, Panqlosla Kandid də taxtanın üstündə oraya çatdılar.

Bir az özünə gəldikdən sonra, hər ikisi Lissabona doğru yönəldilər, ciblərində bir az pul tapmışdılar, fırtınadan xilas olduqdan sonra özlərini bu pul ilə ac ölümdən də qurtaracaqlarına ümid edirdilər.

Hamilərinin ölümü dalınca ağlaya-ağlaya təzəcə şəhərə girmiş-dilər ki, ayaqları altında yerin tərpənməyə başladığını hiss etdilər;¹ dəniz coşub sahildən çıxır, rixtimdə duran gəmiləri parça-parça edirdi. Alovla kül havada burularaq küçələri, meydanları örtüb basırdı:

¹ 1755-ci ilin noyabrında Lissabonda baş vermiş zəlzələ

xəstəlik bizdə, xüsusən dövlət taleyini həll edən şanlı və ədəbli müftəxorlardan ibarət olan böyük ordularda təəccüb ediləcək bir müvəffəqiyyətə nail olmuşdur; hər bə intizamı bir-birinin qarşısında duran otuz min nəfərlik iki ordunu gördükdə, əmin olun ki, hər birində iyirmi min nəfər mütləq siflisə tutulmuşdur.

Kandid təəccüb etdi:

– Əcaib şeydir! Lakin siz görək özünüzi sağaldasınız.

– Bunu bəs necə etməli? – deyə Panqlos söylədi, – mənim bir qəpik pulum yoxdur, əzizim, bütün yer kürəsində cibindən pul verməmiş, yaxud yalvarıb başqasının pul verməsinə nail olmamış nə dəstür qoymaq olar, nə də qan almaq.

Onun bu sözləri Kandidi aşağıdakı işə vadar etdi: mərhəmətli anabaptist Zakın ayaqlarına qapılaraq öz dostunun vəziyyətini o qədər təsiredici bir şəkildə təsvir etdi ki, yumşaq qəlbli Zak doktor Panqlosu dərhal öz evinə apararaq ona öz hesabına müalicə etməyə başladı. Müalicə zamanı Panqlos yalnız birçə gözünü və bir qulağını itirdi. O, çox yaxşı yazır və hesabı gözəl bilirdi. Anabaptist Zak onu öz müsahibi vəzifəsinə qoydu. İki aydan sonra ticarət işləri üçün Lissabona getməli olduqda iki filosofu da özü ilə bərabər öz gəmi-sində apardı. Panqlos, hər şeyin dedikcə yaxşı olduğunu və bundan yaxşı ola bilməyəcəyini ona izah etdi; Zak razı olmayırdı:

– Mən əminəm ki, insanlar öz təbiətlərini qismən özləri pozmuş, xarab etmişlər, çünki insan canavar yaranmamışdır, canavar halına düşmüşdür. Allah onlara top, süngü verməmişdir, onların özü bir-birini tələf etmək üçün süngü, tüfəng qayırmışdır. Hələ bundan başqa iflası da özləri uydurub, əlavə olaraq borc verənləri aldatmaq üçün iflas edənlərin əmlakını öz əlinə alan məhkəməni də uydurmuşlar”.

– Bunun hamısı zəruridir, – deyə çəp doktor cavab verirdi, – ayrı-ayrı bədbəxtliklərdən ümumi rifah meydana gəlir, odur ki, ayrı-ayrı bədbəxtliklərin sayı çox olduqca ümumi rifah da bir o qədər yüksələcəkdir.

Onlar belə söhbət edərkən, göy birdən tutuldu, hər tərəfdən külək əsdi və Lissabon limanının yaxınlığında ikən, gəmini dəhşətli bir tufan qapladi.

evlər dağılır, damlar uçur, bünövrələr tökülürdü; müxtəlif yaşlı və müxtəlif cinsli otuz min əhali xarabalarda əzilib tələf edilmişdi. Matros söyüş yağdırıb, fit çalaraq:

– Ciblər dolacaq, – deyə səsləndi.

– Amma çox maraqlı şeydir, görəsən bu qərībā hadisə hansı bir razi salı biləcək dəlil ilə əsaslandırılı bilər, – deyə Panqlos qeyd etdi.

– Bu qiyamətdir ki, – deyə Kandid heyran qaldı.

Matros pul axtarmaq üçün canından keçərək dərhal xarabalara doğru getdi, pulu tapdı, aldı, doyuncə vurdu və yuxusunu aldıqdan sonra dağılmış evin xarabalarını meyitlər və can verənlər arasında gözüə ilişmiş birinci qızın çəşnisi satın aldı.

Panqlos onu qolundan çəkib:

– Dostum, – dedi, – yaxşı deyil, ümumi dünya idrakını təhqir edirsiniz. Belə bir zamanda da olurmu?

– Cəhənnəmə ki, – deyə matros cavab verdi, – mən matrosam, Bataviyada anadan olmuşam, dörd dəfə Yaponiyaya getmiş və dörd dəfə xacı ayaqlar altında tapdalaşmışam, sən də öz ümumdünya idrakınla yola gətirəcək adam tapmısan.

Kandid daş çınqılları ilə yaralanmış, hər cür qırıntılarla örtülü halda küçədə yatırdı.

– Heyhat, – deyə Panqlosa müraciət etdi, – mənə bir az şərab və yağ tapın, yoxsa mən ölüərəm.

– Bu zəlzələ yeni bir zəlzələ, yeni bir şey deyildir, – deyə Panqlos cavab verdi, – keçən il Amerikada olan Lima şəhəri tamamilə eyni bir zəlzələyə düşər olmuşam; eyni səbəblər, eyni nəticələr doğurur, yəqin, Limadan Lissabona doğru Şimal xətti keçir.

– Bəli, bu doğrudan da həqiqətə oxşayır, – deyə Kandid cavab verdi, – lakin siz allah, mənə bir az yağ və şərab verin.

– Nəcə yəni həqiqətə oxşayır, – deyə filosof qışqırdı, – mən bunun artıq isbat edildiyini iqrar edirəm.

Kandid özündən getdi. Panqlos yaxındakı bulaqdan ona su gətirdi.

Sabahı günü xarabalarda dolaşarkən, bir az yeməli şey tapıb, özlərini bir balaca bərkitdilər. Sonra diri qalmış əhaliyə yardım göstərməyə başladılar. Xilas etdikləri vətəndaşlardan bəziləri onları belə bir şəraitdə heç də pis olmayan xərayə qonaq etdilər; doğrudur, xərayə çox pərişan bir halda yeyilirdi; həmsəhbətlər yedikləri çörəyi yaşları ilə isladır, Panqlos isə başqa cürə ola bilməyəcəyinə inanaraq onları təskin edirdi.

– Çünki – deyir, – heç bir şey olduğundan yaxşı ola bilməz; çünki Lissabon altında vulkan var isə, demək o başqa bir yerdə ola bilməzdi, çünki şeylər olduğu kimidir, başqa cürə ola bilməz, çünki hər şey gözəldir.

Qara inkvizisiya məmuru onun yanında oturmuşdu, onun bu sözlərini eşitdikdə, çox ədəblə ona müraciət edərək:

– Görünür, siz möhtərəm cənab, ilk günəha inanmayırırsınız, – dedi, – çünki əgər hər şey yaxşıya doğru getmək üzrədirsən, demək nə günəha düşmə, nə də cəza vardır.

– Əlahəzrətlərin məni əfv etməsini rica edirəm, – deyə Panqlos daha da ədəblə ona cavab verdi, – insanın günəha düşməsi və onun lənətlər məruz qalması, dünyaların ən gözəlində zəruri olan bir şey idi”.

– Demək, siz iradənin sərbəstliyini inkar edirsiniz, – deyə inkvizitor sual verdi.

– Əlahəzrət cənabınıza qarşı bir az cəsarət edirəm, – deyə Panqlos cavab verdi, – azadlıq tam və mütləq bir zəruriyyətlə bir sırada gedə bilər; çünki bizim azad olmağımız zəruridir, çünki qabaqcadan nəşib edilmiş iradə... – lakin burada məmur portveyn, yaxud oporto tökən qulluqçusuna başı ilə işarə elədi.

VI FƏSİL

ZƏLZƏLƏNİN QABAĞINI ALMAQ ÜÇÜN YAPILMIŞ GÖZƏL AUTO-DA-FE¹ VƏ KANDİDİN DÖYÜLMƏSİ HAQQINDA

Lissabonun dördüdə üç hissəsini dağıtmış zəlzələdən sonra yerli orənlər belə qərara gəldilər ki, şəhərin tamamilə tələf edilməsinin qabağını alacaq ən yaxşı ilac xalqın qarşısında gözəl bir auto-da-fe mənzərəsini göstərməkdən ibarətdir. Qoimbir darülfünun belə güman edirdi ki, bir neçə nəfər insanın atəş üzərində tənənəli surətdə yandırılması, yerin titrəməsinə mane olacaq ən yaxşı bir ilacdır.

Buna görə ki, öz bacılığı ilə evlənməsi işə olunan bir bisqaylını və donuz piyi ilə doldurulmuş cücəni yeyib, içindəki donuz piyini atan iki portegizlini tutub dama basdılar; çörəkdən sonra da doktor

¹ Doğrudan da zəlzələdən sonra bir az keçməmişdir ki, 1756-cı il 20 iyunda auto-da-le (adam yandırma) yapılmışdı.

Panqlosu və onun tələbəsi Kandidi – birincisini danışdığı sözlər üçün, ikincisini isə, təsvib edici bir halda qulaq asdığı üçün tutub əl-qolunu bağladılar. Hər ikisini ayrı-ayrı olaraq, çox rəsin bir evə saldılar, günəş heç bir zaman onları burada narahat edə bilməzdi. Səkkiz gündən sonra əyinlərinə san-benito geyindirib, başlarını kağız qalpaqla bəzədilər.

Kandid ədəsi və papağı üzərində baş aşağıya doğru çevrilmiş böyük dillər və quyuqsuz, caynaqsız şeytanlar çəkilmişdi. Paqlo-sunkunda isə, şeytanlar caynaqlı və quyuqlu olub, alov dilləri ucu ilə yuxarıya doğru çevrilmişdi. Bu qiyafədə dedikcə təsiredici mevizə və gözəl səkkiz səslə xora qulaq asaraq, təntənəli bir rəsimi keçid yaptılar. Şərqi oxuna-oxuna, ritmi gözləyərək, Kandidi qamçı ilə döydülər. Bisqaylı və donuz piyi ilə arası olmayan iki nəfər portegizli yandırıldı, Panqlos isə, adət ziddinə olaraq asıldı. Həmin elə o günü yer yenə də dəhşətli bir gurgultu ilə silkələnməyə başladı.

Son dərəcə qorxmış, əldən düşmüş, qana batmış və ağlıni itirmiş Kandid tir-tir titrəyərək öz-özünə belə düşündü: “Yaxşı, bu, dünyaların ən yaxşısıdır, bəs görəsən yerdə qalanları necədir? Kaş mənə bir dəfə də qamçılayaydılar; mən buna alışdım, mənə bolqarlar da qamçılamışdı; lakin əziz Panqlos, mənim dünyada ən böyük filosofum, kim bilir nə üstə asılmağını görmək, mənə asandırımı. Ey mənim əziz anabaptistim, ey insanların ən yaxşısı, əcəba, sənə limanda ikən batman vacib idi? Ah, Kunikunda, qızların incisi, əcəba doğrudandamı qərarının yirtılması lazım idi?”

Mevizə, qamçılama, bağışlama və xeyri duadan sonra ayaq üstə zorluqla duraraq, güc-bəla ilə ağır-ağır sürünürdü ki, birdən qoca bir qarı ona yaxınlaşaraq:

– Cəsarətli ol, oğlum, dalımcə gəl, – dedi.

VII FƏSİL

QOCA QARI KANDİDİN QEYDİNƏ NECƏ QALIRDI VƏ O, İSTƏDİYİ ŞEYİ NECƏ TAPDI

Kandid cəsarətli olmadı, lakin qoca qarının ardınca, onun daxmasına getdi; qarı sürtmə üçün bir şişə dərman verib, yemək-içmək gətirdi və sonra yanında lazım olan paltar qoyulmuş sadə, lakin xeyli təmiz bir yataq göstərdi.

– Yeyin, için və yatın, – dedi, – sizi müqəddəs Atox Məryəm, möhtərəm Paduanlı Antoni və müqəddəs Kompostelli Yakovun özü saxlasın. Sabah yanınıza gələcəyəm.

Gördüyü şeylərdən, çəkdiyi əzablardan və daha artıq qarının mərhəmətindən heyran qalmış Kandid onun əlini öpmək istədi. Qarı:

– Təşəkkürü mənə etməməlisiniz, – dedi, – sabah mən yenə gələcəyəm. Yağı sürtüb, yeyin və yatın.

Bütün bədbəxtliklərinə baxmayaraq, Kandid çərəyi yeyib yatdı. Ertəsi günü qarı ona səhər yeməyini gətirib, kürəyini müayinə etdi və onu başqa bir yağla sürtdü; sonra ona nahar gətirdi. Axşam üstü yenə də gəlib ona şam xörəyini gətirdi. Sabahı günü yenə də eyni hal təkrar edildi.

– Siz kimsiniz? – deyə, Kandid ondan xəbər alırdı. – Sizi bu qədər mərhəmətli edən kimdir? Mərhəmətinizə qarşı necə təşəkkür edə bilərəm?

Mehriban qadın ona bir söz belə deməyirdi. Axşam gəldi, lakin bu dəfə xörək gətirməmişdi.

– Dinməzəcə mənim arımcə gəlin, – deyə ona müraciət etdi. Qandidin qolundan tutub, onu təxminən milin dördüdə birini tarla ilə apardı, bağlarla və arxlarla çevrələnmiş tənha bir evə yaxınlaşdılar. Qarı kiçik bir qapını döydü, qapını açdılar. Kandid gizlin pilləkənlə yaldızlı bir kabinetə gətirdi, parça divanın üzərinə oturub qapını bağladı getdi. Kandid bütün bu başına gələn macəranın yuxu olduğunu düşünməyə başlamışdı, bütün həyatı ona müdhiş, hazırkı dəqiqə isə xoş bir yuxu kimi görünürdü.

Bir az keçmədi ki, qarı başı yaylıqla örtülmüş, mücevhəratı ilə işıq saçan, əzəmətli və iztirab içində çırpınan bir qadına güclə yardım edərək içəri girdi. Qarı Kandidə “Örtünü qaldırın” dedi. Gənc oğlan yaxlaşıb cəsarətsiz əlilə örtünü qaldırdı. Necə bir ani təsadüf! Əcəba bu doğrudandamı Kunikundadır, bu doğrudan da Kunikundadır! Birdən-birə gücdən düşdüyünü hiss etdi, bir söz belə deyə bilməyib onun ayaqlarına düşdü. Kunikunda divanın üstünə yıxıldı. Qarı hər ikisini spirtlə islatmağa başladı, özlərinə gəlib danışmağa başladılar; qabaqca yalnız ayrı-ayrı sözlər, suallar və cavablar, ah-uahlar, ağlama və nidalar eşidilirdi. Qarı onlara az səs salmalarını məsləhət görüb, onları tək buraxdı.

– Sizmisiniz? – deyə Kandid Kunikundaya tərəf yönəldi. – Siz dirisiniz? Mən sizi Portigizdə görürəm. Demək sizi, filosof Panqlosun mənə inandırıldığı kimi, zorlamamış, qərarınızı yirtmamışdılar.

– Bunun hamısı doğrudur, – deyə gözəl Kunikunda cavab verdi, – lakin bu hallar həmişə də ölümçül olmayır.

– Bəs, sizin atanız, ananız? Əcəba onları öldürmüşlərimi?

– Böyük bədbəxtlik üz verdi, onları öldürdülər, – deyə Kunikunda hönkürərək cavab verdi.

– Bəs, qardaşınız?

– Onu da öldürdülər.

– Bəs, nə cürə oldu ki, siz Portigizə gəldiniz? Mənim burada olduğumu necə bildiniz? Mənim bu evə gəlməmə hansı bir qəribə təsadüf səbəb oldu?

– Mən bunun hamısını sizə nəql edəcəyəm, – deyə Kunikunda cavab verdi, – lakin əvvəl, mənə o məsum öpüşü verib təpik aldığınızı dəqiqdən başlayaraq başınıza gələn macəraları bilmək istəyirəm.

Kandid böyük bir hörmətlə ona tabe oldu; şaşırmış olduğuna, səsinin zəif və titrək olduğuna baxmayaraq, ayrıldıqları dəqiqdən başlayaraq, başına gələn macəraların hamısını tam bir ürək açıqlığı ilə ona söylədi. Kunikunda gözlerini göyə qaldırır mərhəmətli ana-baptist və Panqlosun ölümünə ağlayırdı; Kandid qurtardıqdan sonra qız öz hekayəsinə başladı. Kandid onun bir sözünü belə diqqətsiz buraxmayıb, mütəmadiyən onu gözllərlə yeyirdi.

VIII FƏSİL

KUNİKUNDANIN MACƏRASI

– Allah-təala bolqarları bizim gözəl Tunder-Ten-Tronq qəsrimizin üzərinə göndərmək arzusuna düşdükdə, mən yatağımnda şirin yuxulayırdım; bolqarlar atamı və qardaşımı kəsib, anamı parça-parça etdilər: Altı fut boyunda olan azman bir bolqar bu dəhşətli mənzərəni görər-görməz özüməndən getdiyimi gördükdə, məni zorlamağa başladı; bu məni özümə gəlməyə məcbur etdi; özümə gəlib qışqırmağa, dişləməyə, cırmaqlamağa başladım. Bu zaman bolqarın gözllərini yerindən çıxarmağa çalışırdım; mən onu bilmirdim ki, atamın qəsrində baş verən bu hadisə – adi bir işdir. Yaramaz bıçaqla sol böyrümə bir zərbə vurdu, yeri hələ də qalmışdır.

– Heyhat, ümid edirəm ki, mən o yeri görəcəyəm, – deyə sadəlövh Kandid səsləndi.

– Görəcəksiniz, – deyə Kunikunda cavab verdi, – lakin davam edəlim.

– Davam ediniz, – deyə Kandid onunla razılaşdı.

Kunikunda davam etdi:

– Bu halda bolqar kapitani gəlib mənim başdan-ayağa kimi qana batdığımı gördü; əsgər öz işinə davam edirdi. Kapitan bu ədəbsizlikdən cinlənib onu elə mənim üzərimdə ikən öldürdü. Sonra yaramı bağlatdırıb, əsir olaraq məni öz evinə apardı. Onun evində, çox az olan köynəklərini yuyur, xörək bişirirdim, ətiraf etməliyəm ki, o məni çox gözəl sanırdı, mən də öz tərəfimdən onun gözəl vücudlu olduğunu dana bilmərəm; onun dərisi çox ağ və zəif idi; lakin o, ağıllı deyildi, filosofluqdan da ki, çox uzaq idi, onun doktor Panqlos tərəfindən tərbiyə edilmədiyini dərhal gözə çarpırdı. Uç aydan sonra, o, bütün pullarını sərf etdikdən və mən onu artıq bıqdırdıqdan sonra o, məni Don İssaxar adlı bir yəhudiyə satdı. Bu yəhudi Hollanda və Portigizdə alverlə məşğul olurdu, qadınları olduqca sevirdi. Bu yəhudi mənə bənd oldu, lakin heç bir tövrlə mənə qalib gələ bilmədi. Ona, bolqar əsgərindən daha yaxşı müqavimət göstərə bildim. Ümumiyyətə namuslu qadını bir dəfə zorlamaq olar, lakin bundan sonra onun namusluluğu daha da möhkəmlənir. Bu yəhudi məni özünə alışdırmaq üçün gördüyünüz yaylağa gətirmişdir. Bundan əvvəl mən belə düşünürdüm ki, Tunder-Ten-Tronq qəsridən gözəl bir yer yoxdur, lakin indi yamıldığımı görürəm.

Günllərin birində böyük inkvizitor məni kilsədə günorta ibadətində gördü; gözllərini ayırmadan uzun müddət mənə baxıb, mənimlə gizlin işlər haqqında danışmalı olduğunu mənə ismarladı. Məni onun sarayına gətirdilər. Öz əslimi ona söylədim; bir israiliyə tabe olmağımın mənim ad və şanıma layiq olmadığını mənə təsvir etdi. Don İssaxara onun adını verib mənim həzrəti əqdəsə təslim edilməmi təklif etdilər. Lakin Don İssaxar – saray bankiri və nüfuzlu bir adam olduğundan onun sözlünə qulaq asmaq belə istəmədi. Inkvizitor onu auto-da-fe ilə hədələdi. Nəhayət mənim yəhudim, tabe olub onunla müqavilənamə bağladı; bu müqavilənaməyə görə ev və mən onların hər ikisinininki olmalı idik: bazar ertəsi, çərşənbə və şabax günləri yəhudiyə, həftənin qalan günləri isə inkvizitora baxırdım; Altı aydır ki, bu müqavilənamə bağlanmışdır. İş əlbəttə davasız keçmədi; şənbə ilə bazar arasındakı gecənin hansı əhdə baxdığını: əhdi-ətiqəmi, əhdi-cədidəmi baxdığını həll edə bilməyirlər. Lakin iş burasındadır

ki, indiyə kimi mən onların hər ikisinə müqavimət göstərə bilmişəm, görürür, ona görə də mənə olan sevgiləri soyumayır.

Nəhayət zəlzələ dəhşətlərinin qabağını almaq və don İssaxarı bir qədər qorxutmaq üçün həzrəti əqdəs inkvizitor auto-da-fe bayramı düzəltmək inayətində bulundu. Ayrıca bir hörmət olaraq mənə həmin tamaşaya dəvət etdi. Mənə ən gözəl bir yer verdilər. Günorta duası ilə yandırma arasındakı tənəffüsdə xanımlara serin içkilər verirdilər. O iki yəhudini və öz bacılığı ilə evlənmiş zavallı bisqaylıni yandırdıqları zaman mənə dəhşət qaplamışdı, lakin san-benito geymiş kafir qalpaqlı Panqlosu gördükdə mənim nə qədər heyran qaldığımı, nə qədər pərişan olduğumu, dəhşətimi yəqin ki, təsəvvür edirsiniz. Mən gözlərimi ovuşdurur, diqqətlə ona zillənirdim – nəhayət onu asdılar özüməndən getdim! Təzəcə özümə gəlmişdim ki, sizi tamamilə lüt-üryan gördüm, bu isə mənim üçün dəhşət, dərd və həyəcanın fəvqi idi. Sizə doğrusunu deməliyəm ki, sizin dəriniz mənim bolqar kapitanımınkindən daha da ağ və nəfisdir. Bu mənzərə isə ürəyimi partladan parça-parça edən hissləri birə iki artırmış oldu. Mən qışqırdım: “Dayanın, barbarlar!”, – deyə bağırmaq istədim, lakin səsim tutuldu həm də bütün bağırğılarım mənasız və faydasız idi. Siz qamçılarla döyüldükdən sonra mən düşünməyə başladım: necə oldu ki, sevimli Kandid və həkim Panqlos birincisi 100 qamçı zərbəsi almaq, ikinci isə mənim məhbubum olan həzrəti əqdəsin ömrinə görə asılmaq üçün Lissabona gəlib çıxdılar. Demək, Panqlos hər şeyin yaxşıya doğru getmək üzrə olduğunu mənə dedikdə, mənə amansızcasına aldadılmış.

Həyəcanlı və heyran qalmış bir halda, gah dəhşət içərisində boğulur, gah da gücdən düşərək az qala ölürdüm. Başım, atamın, anamın və qardaşıçığazımın öldürülməsi xatirələri ilə, yaramaz bolqar əsgərinin həyasızlığı, mənə vurduğu bıçaq zərbəsi, mənim qul olmamış gördüyüm aşbazlıq işləri, bolqar kapitanı, iyrenc don İssaxar, murdar inkvizitor, doktor Panqlosun asılması, akkomponimenti altında sizin qamçı ilə döyüldüyünüz o səkkiz səli təntənəli “Miserere” və xüsusən sizi son dəfə gördüyüm günü, pərdə dalında mənə bəxş etdiyiniz o öpüş xatirələri dolu idi. Bu qədər əzabdan sonra sizi mənim yanıma gətirən Allaha təşəkkürlər edirdim. Bu qoca qarıya sizin qeydinizə qalmasını və mümkün olan kimi sizi buraya gətirməsini tapşırıdım. Mənim bu tapşırığımı o çox yaxşı yerinə yetirdi; sizi görməkdən, eşitməkdən və sizinlə danışmaqdan ifadə olunmaz dərə-

cədə həzz alıram. Siz yəqin ki, çox acmısınız, mən də acmışam, gəlsəniz əvvəl şam edək.

Masa başına oturdular, şam etdikdən sonra sözü keçən o gözəl taxtın üstündə yerləşdilər; ev sahiblərindən birisi olan don İssaxar gəlib onları bu taxtın üstündə gördü. O gün şabaş günü idi, odur ki, don İssaxar, öz hüququndan istifadə etmək və öz məhəbbətini qıza göstərmək üçün onun yanına gəlmişdi.

IX FƏSİL

KUNİKUNDA, KANDİD, BÖYÜK İNKVİZİTOR VƏ BİR YƏHUDİNİN BAŞINA GƏLƏN MACƏRƏ

Don İssaxar Babil əsaretindən bəri, İsraildə yaşamış yəhudilərin ən hirsli idi. “Ay Haliley qancığı, – deyə onun üstünə düşdü, – sənə cənaab inkvizitor azdırmı? Mən hələ üstəlik olaraq indi bu yaramazla da görək bölüşəm!” O bu sözləri deyib, həmişə üstündə gəzdirdiyi uzun xəncəri çıxardı və düşmənin də müsəlləh olduğunu əqlinə gətirməyərək, Kandidin üstünə atıldı, lakin bizim ürəyiyumşaq vestfaliyalımız qoca qaridan paltarla bir yerdə yaxşı bir qılınc da almışdı. Dərhal qılıncını çıxardı və yumşaq xasiyyətli olmasına baxmayaraq, yəhudini ölü halda gözəl Kunikundanın ayaqları altına sərdi.

– Müqəddəs Məryəm! – deyə Kunikunda səsləndi, – indi biz nə edəcəyik? Mənim evimdə cinayət işləndi. Polis gəlsə biz məhv olduq.

– Panqlos asılmış olmasaydı, – deyə Kandid söylədi, – bizə bu işdə çox yaxşı bir məsləhət verərdi, çünki o böyük bir filosof idi. O olmadıq üçün gəlin, qarı ilə məsləhətləşək.

Qarı çox təcrübəli idi və öz fikrini təzəcə söyləməyə başlamışdı ki, o biri qapı açıldı. Gecə saat bir idi, bazar günü başlayırdı. Bu gün həzrəti əqdəs inkvizitorunku idi. İçəri girər-girməz əlində qılıncıla duran qamçılanmış Kandid, yerdə sərilmiş meyiti, özünü itirmiş Kunikundanı və məsləhət verən qarını gördü.

Həmin bu dəqiqədə Kandidin ürəyindən belə bir fikir keçdi, o belə mülahizə etdi: “Bu müqəddəs adam camaatı səsləsə, mənə mütəlaq yandıracaqlar, bəlkə də Kunikundanı da mənimlə bir yerdə yandırdılar; o mənim rəqibimdir; öldürmək həvəsindəyəm:

düşünməyin mənası yoxdur!” Onun bu mülahəzəsi çox aydın və ani olaraq keçdi, inkvizitora heyrətindən ayılmağa imkan verməyib dərhal onu qılıncdan keçirdi, inkvizitor yəhudilə yan-yanışa yerə sərilirdi.

– İndi də bu! – deyərək Kunikunda bağırırdı, – bizə aman yoxdur, bizi kilsədən xaric edəceklər, bizim son dəqiqəmizdir. Siz belə yumşaq, mülayim adam, nəfəsinizi dərmədən bir-birinin ardınca yəhudini və prelatı necə öldürə bildiniz.

– Gözəl Kunikundam, adam sevdidi, qışqandığı və üstəlik olaraq inkvizitiya tərəfindən qamçılандığı zaman, doğrudan da nə etdiyini özü də bilməyir.

Bu halda qoca qarı yaxınlaşıb:

– Töylədə yəhərli və qantarqalı üç əndəlus atı vardır, – dedi, – qoy cəsarətli Kandid onları yəhərləsin; Kunikunda, sizin də moyadorlarınız¹ və brilyantınız vardır; oturaq yerimin bir yarısının kəsildiyinə baxmayaraq tezlikcə atlara minək və Qadiksə gedək; hava çox gözəldir; sərin gecədə səyahət etmək çox xoşdur.

Kandid dərhal atları yəhərlədi. İstirahət etmədən otuz mil getdilər; o aralıqda, müqəddəs germandə² də tərk edilmiş evin üstünə hücum çəkdi; həzrəti əqdəsi əzəmətli kilsədə dəfn etdilər, İssaxar isə sallaxanaya atıldı.

Kandid, Kunikunda və qoca qarı isə artıq Siyerra-Marena dalğalarında olan kiçikik Avasen şəhərinə gəlib, meyxanada bu cür söhbət edirdilər...

¹ Pullarınız

² Jandarm dəstəsi

ABBAT PREVO

(1697-1763)

MANON LESKO

(*Povestdən fraqmentlər*)

MANON LESKONUN ƏHVALATI

BİRİNCİ HİSSƏ

Mən oxucunun diqqətini öz həyatımın o dövrünə çəkməli olaçağam ki, o zaman mən Şevalye Deqriyeyə ilk dəfə rast gəlmişdim. Bu təsadüf İspaniya səfərimdən altı ay əvvəl oldu. Tənha yaşadığım yerdən çox az hallarda çıxıb getsəm də, qızımın xoşuna gələn bir iş görmək arzusu məni bəzən kiçik səfərə çıxmağa vadar edirdi və mən hər dəfə mümkün olanda bu səfərləri qısaldırıdım.

Bir dəfə Ruan şəhərindən qayıdırdım; oraya getməyi məndən qızım xahiş etmişdi və mən orada qızımın bəzi malikanələrə varislik etməsi məsələsini Normandiya parlamentində çalışıb düzəltməli idim, çünki ana tərəfdən babamdan qalan varislik hüququmu güzəşt edib qızıma vermişdim. Evrye şəhəri vasitəsi ilə geri qayıdanda, birinci gecəni orada keçirəndən sonra ertəsi gün nahar vaxtı Evryedən beş-altı mil aralı Passi kəndinə gəldim. Kəndə girəndə gördüm ki, bütün kənd əhalisi nə isə həyəcan içindədir; çox təəccüb etdim. Qaç-qaç evlərindən çıxan kəndlilər görkəmsiz mehmanxananın qapısına tərəf dəstə ilə gedirdilər, mehmanxananın qabağında isə iki furqon dururdu. Hələ arabadan açılmayan atların, yorğunluq və istidən tərləmiş olması aydın göstərirdi ki, ikisi də təzəcə gəlmişdi.

Mən dayanıb bu mərəkənin səbəbini soruşdum, lakin bir yerə yığılmış veyillərdən çox az şey öyrənə bildim, çünki onlar mənim suallarına heç fikir verməyib bir-birini basa-basa hey mehmanxanaya

tərəf irəliləyirdilər. Nəhayət, döşü qayıqlı, çiynində fitilli tufəngi olan bir nişançı əsgər qapıda görünəndə ona əl clədim ki, yanıma gəlsin. Bu mərəkənin səbəbini mənə başa salmasını ondan xahiş etdim. O da bunun cavabında: "Cənab, – dedi, – boş bir şeydir, yoldaş-larım! birlikdə bir düjün gəzəyən qızın yanınca Havr-de-Qrasa gedirik, orada bu qızları Amerikaya gedən gəmilərə mindirəcəyik. Bunların içində bir neçə xoşagələni var; görünür, buralı kəndliləri maraqlandıran da elə budur".

Bu izahatdan sonra mən, yəqin ki, oradan keçib gedəcək idim, ancaq bir qarının səsi məni dayandırdı; bu qadın mehmanxanadan çıxan yerdə əlini əlinə vurub dedi: "Bu nə barbarlıqdır! Belə də dəhşət olar! Yazıq qızlar!"

– Nə var, nə olubdur? – deyə ondan soruşdum.

– Ah, cənab, nə olacaq, girin içəri, görün nə var: bu mənzərəni görəndə adamın ürəyi az qalır parça-parça olsun.

Maraq məni atdan düşməyə məcbur etdi; atımı öz mehtərimə verib camaatın içinə girdim, mehmanxanaya keçib həqiqətən çox təsirli bir mənzərə gördüm.

Bellərindəki zəncirlə altı-altı bir-birinə bağlanan on iki qızın içərisindən biri öz siması və zahirə görünüşü ilə seçilirdi, ona bu zəncir əsla yaraşmırdı, başqa şəraitdə mən bu qızı yüksək dairələrə mənsub olan bir xanım hesab edirdim.

Başını aşağı sallamış bu qızın məyus görünüşü, alt və üst paltarının səliqəsizliyi onu cybəcər hala, demək olar, heç salmamışdı, belə ki, ürəyimdə ona hörmət duyduğum və yazığım gəlirdi. Bir də ona görə ki, bu qız belindəki zəncir imkan verirdicə kənara çevrilməyə və üzünü tamaşaçılardan gizlətməyə çalışırdı. Özünü gizlətmək üçün bu qızın sərf etdiyi səydə o qədər təbiilik vardı ki, bu da görünür, onun utancaqlığından irəli gəlirdi.

Bu bədbəxt dəstənin yanınca gedən altı nəfər keşikçi həmin otaqda olduğuna görə mən onların bəzəcisini bir tərəfə çağırıb ondan xahiş etdim ki, bu dilbər qızın taleyi haqqında mənə məlumat versin.

O da ümumi şəkildə məlumat verdi:

– Biz onu polis general-leytenantının əmrinə görə həbsxanadan götüririk. Heç ağılım kəsmir ki, bu qız tərifi bir iş üstündə həbsxanaya düşmüş olsun. Yolda onu bir neçə dəfə dindirdim, ancaq inad edib bir cavab vermir. Yerdə qalan qızlara nisbətən onunla daha yaxşı rəftar etmək haqqında mənə heç bir göstəriş verilməsə də, ona

iltifat edib bir qədər güzəştə gedirəm və belə güman edirəm ki, bu qız öz rəfiqələrindən heç olmazsa, azacıq təmizdir. Burada bir cavan oğlan var, – deyə nişançı əsgər əlavə etdi, – bu qızın bədbəxtliyinin səbəbi haqqında sizə məndən daha ətraflı məlumat verə bilər. Parisin lap özündən bu qızı izləyib gələn bu cavan oğlan arasıkəsilmədən ağlayır. Belə güman edirəm ki, qızın ya qardaşıdır, ya da sevgilisi.

Mən otaqda bu cavan oğlanın oturduğu tərəfə çevrildim. Mənə belə gəldi ki, o, çox dərin fikrə getmişdir. Kədər və qüssənin bunca canlı təmsalını o vaxtdək heç görməmişdim. Çox sadə geyinmişdi, ancaq ilk baxışdan görünürdü ki, tərbiyəli və əsil-nəcəbətli adamdır. Ona yanaşdım. Yerindən qalxdı, onun gözlərində və hərəkətlərində o qədər nəzakət və nəciblik vardı ki, qeyri-ixtiyari özümdə ona qarşı rəğbət duyudum.

Yanında oturub:

– Sizi narahat etmərəm ki? – deyə soruşdum. – Lütf edib məni maraqlandıran bir şey haqqında məlumat verə bilərsinizmi? Mən bilmək istərdim ki, bu dilbər qız kimdir; zənnimcə bu gözələ belə bir vəziyyət heç yaraşmır.

Cavan oğlan çox nəzakətlə cavab verib dedi ki, öz adını çəkmədən bu qızın kim olduğunu deyə bilməyəcəm; çox əsaslı səbəblər isə onu öz adını gizli saxlamağa vadar edir.

Cavan oğlan keşikçiləri göstərərək, sözlünə davam etdi:

– Bununla belə, sizə bildirə bilərəm ki, bu xəbislərə də çox yaxşı məlum olduğuna görə mən bu qızı dəlicəsinə sevirəm və bu eşqim məni dünyada ən bədbəxt insan etmişdir. Parisdə onu azadlığa çıxarmağa nail olmaq üçün hər tədbirə əl atdım. Nə xahiş, nə zərəklik, nə də güc – heç biri bir nəticə vermədi; bu qərara gəldim ki, onun dalınca gedim və lazım gələrsə, hətta dünyanın lap o biri başına çatım. Onunla birlikdə gəmiyə minəcəyəm. Amerikaya gedəcəyəm. Ancaq bu nə dəhşətli qəddarlıqdır, – deyə keşikçiləri nəzərdə tutaraq əlavə etdi: – Bu iyrənc məxluqlar mənə icazə vermirlər ki, ona yanaşım. Bir fikirləşmişdim ki, Parisdən bir neçə lye aralıda onlara açıqdan-açığa hücum edim. Dörd nəfər dəliqanlı ilə sözləşib razılaşmışdım; onlar mənə söz vermişdilər ki, yaxşı mizd alıb mənə kömək etsinlər. Ancaq əclaf çıxıb bütün işi mənim üstümə yıxdılar və pulumu götürüb qaçdılar. İstədiyimə güclə nail olmaq mümkün olmadığına görə silahı yerə qoymağa məcbur oldum. Keşikçiləri dilə tutmağa başladım ki, icazə versinlər mən də onların dalınca

gedim və bunun əvəzində onlara pul verim. Pul qazanmaq ehtirası onları buna razı olmağa məcbur etdi. Onlar hər dəfə mənə öz sevgilimlə söhbət etməyə icazə verəndə məndən pul almaq istədilər. Pul kisəm çox tez boşaldı. İndi məndə heç bir su da olmadığına görə onlar çox insafsız hərəkət edir və hər dəfə öz sevgilimə, heç olmazsa, bir addım yaxınlaşanda mənə kobud-kobud tutub geri itələyirlər. Lap bu yaxınlarda, mən onların hədə-qorxularına baxmayaraq öz sevgilimə yaxınlaşmaq istəyəndə, bu həyasızlar tüfənglərinin lüləsini mənə sarı çevirdilər. Bu ağgözlərin gözünü doyuzdurmaq və yolu piyada gələ bilmək üçün mən indiyədək minib gəldiyim dəlir yabımı da burada satmalı oldum.

Cavan oğlan bütün bunları danışanda xeyli sakit görünəndə, axırda onun gözləri yaşardı. Onun sərgüzəşti mənə son dərəcə təsirli və qeyri-adi göründü.

Mən ona dedim:

– Heç də sizi məcbur etmirəm ki, bütün sirrinizi açıb mənə deyəsiniz, ancaq sizə heç olmazsa, bir şeydə faydalı ola bilərsəm, məmnuniyyətlə sizin qulluğunuzda olaram.

Cavan oğlan bunun cavabında:

– Heyhat! – dedi. – Daha heç bir ümidim qalmamışdır! Amansız taleyimə tabe olmalıyam. Amerikaya gedəcəyəm. Orada sevdiyim qızla, heç olmasa, azad yaşayacağam. Bir dostuma məktub yazdım, Havr-de-Qrasda ondan bir qədər kömək alacağam. Çətinliyim ancaq bundadır ki, oraya getmək və bu bədbəxt qızın yoldakı əzabını bir qədər yüngülləşdirmək üçün pulum yoxdur, deyə cavan oğlan əlavə etdi və qəmgin-qəmgin öz sevgilisinə baxdı.

– Nə olar ki, – dedim, – sizin çətinliyinizi mən həll edəərəm. Sizdən xahiş edirəm, bu cüzi məbləği məndən qəbul edəsiniz. Son dərəcə təəssüf edirəm ki, sizə başqa cür kömək edə bilməyəcəyəm.

Ona dörd luidor verdim və çalışdım elə verim ki, keşikçiləri bunu görməsinlər, çünki belə güman edirdim ki, onlar cavan oğlana pul verdiyimdən xəbərdar olan kimi ona etdikləri iltifat əvəzində daha bahalı qiymət tələb etməyə başladılar. Hətta ağıma belə bir fikir gəldi ki, onlarla sözləşib razılığa gəlmişəm və beləliklə cavan oğlana lap Havr şəhərinədək öz sevgilisi ilə azad danışmaq imkanı təmin edim. Keşikçilərin başçısına əl eləyib yanıma çağırıdım və təklifimi ona bildirdim.

O özünün sırtıqlığına baxmayaraq bir qədər çəkinə-çəkinə:

– Cənab, – dedi, – iş onda deyildir ki, biz onun qızla danışmasına heç icazə vermirik, iş ondadır ki, bu oğlan həmişə qızın yanında qalmaq istəyir. Bu işə bizim üçün sıxıntılıq törədir. Tamamilə təbiidir ki, bu sıxıntının əvəzində pul vermək lazımdır.

Mən də bunun cavabında dedim:

– Onda gəlin fikirləşib bir qərara gələk; neçə vermək lazımdır ki, siz bu sıxıntıyı hiss etməyəsini.

O heç tərəddüd etmədən məndən iki luidor istədi. Mən pulu lap o dəqiqə də verdim.

– Ancaq, – dedim, – ehtiyatlı olun, mənə kələk gəlmək xəyalına düşməyin, çünki mən öz ünvanımı bu cavan oğlana verəcəyəm ki, mənə məktub yazsınız; heç nəzərdən qaçırmayın ki, mən sizə ciddi cəza verməyin üsulunu taparam.

Bu iş mənə altı luidora başa gəldi.

Tanımadığım bu cavan oğlanın ədəb və nəzakətlə, səmimi minnətdarlıqla mənə təşəkkür etməsi nəticəsində mən qəti olaraq yəqin etdim ki, o yaxşı bir ailədə anadan olmuşdur və əliaçıqlığına tamamilə layiqdir. Mehmanxanadan çıxmadan əvvəl bu cavan oğlanın sevgilisi ilə bir neçə kəlmə danışdım. Bu gözəl qız mənə elə mehribanlıq və insanı vələh edən ədəblə cavab verdi ki, mən çıxıb gedəndə qadın xasiyyətini başa düşməyin necə çətin olduğu haqda ağıma bir yığın fikir gəldi.

Öz malikanəmə qayıdandan sonra mən bu əhvalatın sonrakı gedişi haqqında heç bir xəbər almamışdım. Aradan iki ilə yaxın vaxt keçdi və mən bu əhvalatı, demək olar, tamamilə unutmuşdum ki, elə bu zaman baş verən bir təsadüf hər şeyi, hətta əhvalatın ən xırda təfəsilatını öyrənməyimə imkan verdi.

Mənim tərbiyə etdiyim Markizlə birlikdə Londondan Kale şəhərinə gəlmişdim. Əgər səhv etmirsə, “Qızıl Aslan” mehmanxanasına düşmüşdük; bəzi səbəblərə görə bütün o günü və sonrakı gecəni burada keçirməli olduq. Günüortadan sonrakı saatlarda küçələrdə gəzirkən vaxtı ilə Passidə rast gəlib görüşdüyüm bir cavan oğlanın sifəti öləri gözümə dəydi. Əynindəki paltarları acınacaqlı halda idi, üzünün rəngi birinci dəfə gördüyümə nisbətən daha çox qəhmşidi. Qoltuğunun altında köhnə yol torbası vardı, elə bil şəhərə təzəcə gəlmiş yolçu idi. Burasını da qeyd etdim ki, zahiri çox gözəl olan belə xoşsifət bir insanı unutmamaq o qədər də asan deyildir; odur ki, onu dərhal tanıdım.

Mən Markizə dedim:

– Gərək bu cavan oğlanla danışım.

O da mənə tanıyanda nə qədər sevinib şad olduğunu təsvir etmək çətindir.

Əlimi öpərək ucadan:

– Ah, cənab, – dedi, – mənim üçün nə böyük xoşbəxtlikdir ki, öz sonsuz təşəkkürümü sizə bir dəfə də bildirirəm.

Haradan gəldiyini ondan soruşdum. Bu yaxınlarda gəmi ilə Amerikadan Havr-de-Qrasa, indi isə dənizlə oradan gəldiyini bildirdi. Ona:

– Görünür, – dedim. – Pul cəhətdən korluq çəkirsiniz. Düşdüyüm “Qızıl Aslan” mehmanxanasına gəlersiniz; mən də bu saat gəlib orada sizinlə görüşərəm.

Mən həqiqətən mehmanxanaya qayıtdım; onun bütün bədbəxtliklərinin təfəsilatını və Amerika səfəri zamanında başına gələnləri öyrənmək arzusu ürəyimdə alovlanıb yanırdı. Hər cür nəvaziş edib onu əzizlədim və sərəncam verdim ki, heç bir çatışmazlığı olmasın. O da heç gözləmədi ki, öz həyatının tarixini mənə danışib nağıl etməsini ondan özüm xahiş edim. O mənə:

– Cənab! – dedi. – Siz mənimlə o qədər nəcib rəftar etmişsiniz ki, sizdən bir şey gizlətməmiş olsam, mənə haqlı olaraq məzəmmət edib alçaq nankorluqda təqsirləndirərlər. Mən istəyirəm ki, siz mənə nənki bədbəxtlik və müsibətlərimi, hətta mənə ədəbsizliyimi və ən ayıb qüsurlarımı da biləsiniz: mən əminəm ki, siz mənə pisləyəndə qeyri-ixtiyari olaraq, mənə yazığınız da gələcəkdir.

Mən burada oxucunu xəbərdar etməliyəm ki, öz başına gələn əhvalatlar haqqında onun mənə danışdığına qulaq asıb qurtaran kimi hamısını yazdım, odur ki, hər kəs nağıl etdiklərimin tamamilə səhsiz, dəqiq və dürüst olduğundan əmin ola bilər. Bu dürüstlük, hətta cavan sərgərdanın son dərəcə gözəl bir dillə mənə izah etdiyi fikir və hisslərinin ifadəsində də özünü göstərir.

Budur onun mənə nağıl etdiyi hekayə ki, mən öz tərəfimdən bu hekayəyə onun axırınadək bir tək kəlmə də əlavə etməmişəm.

On yeddi yaşında idim; Amyen şəhərində fəlsəfə sinfini bitirirdim; mənə oraya, “P” şəhərində ən yaxşı ailələrdən birinə mənsub olan ata-anam göndərmişdilər. Həyatım o qədər mənalı və sakit keçirdi ki, müəllimlər mənə bütün məktəb üçün nümunə kimi

göstərdilər: iş bunda deyildi ki, mən bu cür tərifi qazanmaqda haqlı idim, bunun üçün qeyri-adi səy göstərdim; mənə təbiətən xasiyyətüm yumşaq və sakitdir, elmlərə təbii bir həvəslə səy göstərdim; belə ki, bir qüsura adi nifrət duymağı mənə üçün yaxşıq hesab edirdilər. Mənə əsil-nəcəbətim, dərslərdəki müvəffəqiyyətim və kifayət qədər cazibəli zahiri görünüşüm mənə şəhərdə bütün hörmətli adamların tanışlığı və hörmətini təmin etmişdi.

Camaatın qarşısında verilən imtahanları başa çatdırmış və hamının təvəccöhünü qazanmışdım; belə ki, bu imtahanlarda iştirak edən yerli yepiskop ruhaniliyə daxil olmağı mənə təklif etmiş və demişdi ki, orada mən başqalarına nisbətən daha çox fərqlənə bilərdim, halbuki ata-anam mənə Malta cəmiyyətinə daxil etmək istəyirdilər. Onların arzusu ilə mən cəmiyyətin xacını boynumda gəzdirdim və Şevalye Deqriye adını almışdım. Tətil zamanı yaxınlaşırdı, atamın yanına qayıtmağa hazırlaşdım; o, yaxınlarda mənə Akademiyaya göndərəcəyini vəd etmişdi.

Amyen şəhəri ilə vidalaşmış oradan ayrılarda birçə şeyə heyfslənirdim: bir dostumdan, ürəklə bağlandığım dostumdan ayrılığımıza... Bu dostum məndən bir neçə yaş böyük idi. Onunla bir yerdə oxuyurduq, ancaq onun ailəsi çox varlı olmadığına görə özü üçün ruhanilik peşəsini seçmişdi və mən Amyendən gedəndən sonra ruhaniliyə layiq olan elmləri öyrənmək üçün orada qalmalı olmuşdu. Onun xüsusiyyətinin gözəl cəhətləri vardı. Başına gələn əhvalatları sizə danışdıqca onun bu gözəl cəhətlərini, xüsusən, dostluqda göstərdiyi elə cidd-cəhd və alicənablığını görə bilərsiniz. Qədimdən şöhrət qazanmış heç bir timsal bu cidd-cəhd və alicənablıqla müqayisə edilə bilməz.

Əgər mən o zaman onun məsləhətlərinə qulaq asmış olsaydım, dair dərrakəli və xoşbəxt olardım. Əgər mən, heç olmazsa, ehtiras girdabına düşdüyüm zaman onun məzəmmətlərinə fikir vermiş olsaydım, özümün xoş güzəranımın və şanımın bir hissəsini məhv olmaqdan qoruya bilərdim. Lakin onun bütün bu qayğıkeşliyi ona heç bir səmərə vermədi; qayğıkeşliyinin bu faydasızlığı onu ancaq diltor və məyus edirdi, xüsusən o hallarda ki, bəzən mən onun qayğıkeşliyini özüm üçün ayıb bir şey hesab edib sözüne qulaq asırdım və nəsihətlərini zəhlətökən bir şey kimi rədd edirdim.

Amyendən çıxıb getmək vaxtımı təyin etmişdim. Lakin, heyhat! Bu vaxtı bir gün əvvəlcə təyin etmiş olsaydım, atamın yanına təmiz

vicdanla gələ bilərdim! Məhz mənim şəhərdən ayrılacağım günün əfəşində mən dostum Tiberjlə (onun adı Tiberj idi) küçədə gəzər-kən gördüm ki, Arrasdan bir dilican gəlir; biz bu dilicanın dalına düşüb bu cür minik arabalarının dayandığı karvansarayadək getdik. Hər şeyi öyrənib bilmək marağından başqa bizi orada cəlb edən heç bir səbəb yox idi. Dilicandan bir neçə qadın çıxıb dərhal uzaqlaşdı; ancaq çox gənc bir qadın qaldı və görünü, onun yanınca gələn sinli bir kişi onun şeylərini dilicandan çıxardanadək həyətdə ləngidi. O gənc xanım mənə o qədər füsunkar bir qız kimi göründü ki, cinslər arasındakı qadın-kişi fərqi üzərində hələ ömrümdə heç vaxt düşünmədiyim, qızlara gözümlün ucu ilə olsa da, hələ heç baxmadığım halda, dərrakəli və təmkinli olub öz nəfsimi saxlamağı bacarmağım həmişə hamını heyran etdiyi halda, mən birdən-birə ona bənd odum, bu xanıma dəlicəsinə vuruldum. Mənim bir nöqsanım vardı – son dərəcə cəsarətsizdim və çox tez sıxılıb utanır, kaxırdırdım, – burada isə mənim bu qüsurlarım məni dayandırmadı, mən özüm qəlbimin hakimi olan bu xanımın yanına gəldim.

Bu xanım yaşca məndən kiçik olsa da, mənim iltifatımı qəbul edib heç sıxılmadı. Amyen şəhərinə nə üçün gəldiyini və burada tanışları olub-olmadığını ondan soruşdum. Xanım bu sualıma çox açıqşüurlə cavab verib dedi ki, ata-anası onu burada monastırda qoymaq üçün göndərmişlər. Cəmi bir dəqiqə bundan əvvəl qəlbimi dolduran məhəbbət bütün varlığını elə işıqlatdı ki, buna bənzər bəd bir xəbər mən eşitsəydim sarsılırdım. Danışığımız elə bir şəkli almışdı ki, o, mənim hissələrimi tamamilə başa düşürdü, çünki məndən daha təcrübəli idi: ata-anası qızı monastıra onun öz xoşu ilə deyil, onun arzusu xilafına göndərirdilər və yaqın bu niyyətlə göndərirdilər ki, onda özünü tez bürüzə verən qüvvətli ehtirasın qabağını alsınlar, məhz bu ehtiras sonralar həm onun, həm də mənim bütün bədbəxtliklərimizə səbəb oldu. Onun ata-anasının bu mərhəmətsiz niyyətinə qarşı çıxmaq üçün lazım olan bütün dəlilləri qəlbimdə təzəcə törəmiş məhəbbətimdən və məktəbin verdiyi natiqlik bəlağətindən aldım. Mən danışanda o, nə sərtlik, nə də etinasızlıq göstərmədi. Bir dəqiqəlik sükutdan sonra dedi ki, onu gözələyən iztirabları aydın təsəvvür edir, lakin görünür, Allah işin məhz belə olmasını istəyir, çünki fələk onun üçün bir çarə göstərməmişdir. Onun quzu kimi həlim baxışı və bu sözləri söylərkən səsindeki həzinlik, yaxud da, daha yaxşı desəm, məni həlak olmağa sürükləyən taleyin əmrinə

icazə vermədi ki, onun cavabını, heç olmazsa, bircə dəqiqə ləngidim. Mən onu əmin etdim ki, əgər mənim vicdan və namusuma, həmçinin mənə təlqin etdiyi hədsiz dərəcədə incə duyğulara, heç olmazsa, bir qədər bel bağlayıb güvənməyə razı olarsa, bütün həyatımı sərf edib çalışsəm onu öz ata-anasının zülmündən azad edim, xoşbəxtliyə çatdırım. Mən çox dəfə bu barədə düşünəndə təəccüb edirdim ki, görəsən, o zaman bu qədər cəsarət və danışiq sərbəstliyi mənə haradan gəlmişdi; burasını da mənə lazımındır ki, məhəbbət hər addımbaşı bir xariqə yaratmasaydı, çətin ki, onu ilahi bir qüvvə kimi tanımış olardılar; mən öz sözlərimlə bunu israr edirdim.

Tanımadığım qəşəng xanım çox gözəl başa düşdü ki, mənim yaşda olan bir adam yalançı və adamaldadan ola bilməz; etiraf etdi ki, əgər mən onun azadlığını ona qaytarmağın bir çarəsini axtarıb tapa bilsəm, mənə hətta ölümdən xilas etməkdən də çox minnətdar olacaqdır. Mən təkrar etdim ki, hər şeyi etməyə hazıram, ancaq lazım olan çarəni bir göz qırpmında fikirləşib tapmaq üçün kifayət qədər təcrübəli olmadığımı görə qeyri-müəyyən bir cavabla kifayətləndim ki, bunun da həm mənə, həm də ona xeyri çox az idi.

Onun qoca arqusu qayıdıb bizə yaxınlaşanda bu qəşəng xanım kifayət qədər fərsətlə hərəkət edib mənim ağıl kəmliyimin köməyinə gəlməsəydi, bütün ümidlərim yaqın ki, puç olub gedərdi. Bu qəşəng xanımın, onu ötürüb yola salan qoca kişi gələndə məni “kuzen” (xalaoglu) deyər adlandırmağa başladığını və mənə burada, Amyen şəhərində rast gəldiyini özü üçün böyük xoşbəxtlik hesab etdiyini zərrə qədər sıxılmadan dediyini eşidəndə, mən təəccüb etdim; qəşəng xanım davam edərək dedi ki, indi o monastıra girməsini guya sabahadək təxir etmək fikrindədir və bu axşam mənimlə birlikdə şam yeməkdən zövq almağı özünə icazə verir. Mən də onun bu hiyləli kələyinə tərəfdar çıxıb ona məsləhət gördüm ki, mehmanxana düşüb orada qalsın; əlavə edib dedim ki, bu mehmanxananın sahibi Amyenə köçməzdən əvvəl atamın mehtəri olduğuna görə mənim əmrime qulaq asmağa hazırdır.

Mən özüm onu mehmanxanaya apardım, onun yanındakı qoca kişi nə isə bir az donquldandı, dostum Tiberj isə bütün bu əhvalatdan bir şey başa düşmədiyi halda, ağzından bir kəlmə söz çıxarmadan mənim dalıma gəldi. O, bizim danışığımızı eşitmirdi və mən öz məhəbbətimi qəşəng xanıma elan edəndə o, həyətdə gəzinirdi.

Onun fərasətli və tədbirli olduğundan çəkidiyimə görə onu başımdan eləmək üçün mənə bir qulluq göstərməsini ondan xahiş etdim; o da bu xahişimi yerinə yetirməyə razılıq verdi. Beləliklə, mən mehmanxanaya gələndən sonra öz qəlbimin sultanı ilə təklikdə söhbət etmək mənə qismət oldu.

Çox keçmədən yaqın elədim ki, mən heç də öz haqqımda düşündüyüm kimi uşaq deyilmişəm. Mənim qəlbim, əvvəlcə heç güman etməyirdim minlərlə çox zərif və incə duyğularla doldu. Bütün damarlarıma çox şirin bir hərarət axdı. Məni bir müddət üçün danışq sərbəstliyindən məhrum edib nitqimi kəsən və ancaq gözlərimdə ifadə olunan coşqunluq içində idim.

Madmazel Manon Lesko – o xanım özünü belə adlandırdı, öz cazibəsinin bu cür təsir etməsindən, görünür, çox şad idi. Mən fikir verib gördüm ki, onun özü də çox həyəcan keçirirdi. O etiraf etdi ki, onun fikrincə mən çox sevimliyəm və o, öz əzadlığı üçün özünü mənə minnətdar hesab etməklə xoşbəxt olacaqdır. Maraqlanıb kim olduğumu məndən soruşdu və cavabını alandan sonra mənə daha artıq təvəccöh göstərdi, çünki adlı-sanlı nəsiləndən olmadığına görə mənim kimi pərəstişkarı ələ keçirməklə özünü ruhlanmış hiss edirdi. Biz öz həyatımızı birlikdə düzəltmək yollarından çox danışırıdık.

Çox uzun düşüncələrdən sonra biz qaçmaqdan başqa bir çarə tapa bilmədik. Xanımın yanında gələnlə qocanın sayıqlığını kütləşdirib onu aldatmaq lazım idi, çünki adı nökrə olsa da, sarsaq deyil idi. Biz bu qərara gəldik ki, şəhər açılanadək mən danışq bir poçt arabası tutaram və dan yeri ağaranda hələ qoca yuxudan ayılmamış mehmanxanaya gələm; biz gizlicə gözəndən itib düz Parisə gedərik və oraya çatan kimi kəbin kəsdirərik. Mənim yanımda, təqribən, əlli ekyü pul vardı ki, bunu da gündəlik xərcliyimdən saldırmışdım; xanımın da pulu mənimkindən, demək olar, ikiqat artıq idi. Uşaqlıq təcrübəsizliyi ilə biz belə güman edirdik ki, bu qədər pulun heç sonu olmayacaq; odur ki, bu pulla hətta bəzi başqa tədbirlərimizi də müvəffəqiyyətlə görə biləcəyimizə kor-koruna bel bağlayırıdık.

Axşam yeməyini heç vaxt hiss etməyirdim zövq və ləzzətlə yeyəndən sonra mehmanxanadan çıxıb gətdim ki, planımızı həyata keçirirəm. Hazırlığımız çox zəhmət tələb etmədi, çünki ertəsi gün atamın yanına getmək fikrində idim, belə ki, mənim çox az şey-süyyüm yığışdırılmışdı. Heç bir maneəçilik görmədən tapşırdım ki,

mənim çamadanımı götürüb aparsınlar və poçt arabası şəhər saat beş üçün hazır olsun, yəni o zaman üçün ki, şəhər darvazaları açılmış olurdu; ancaq heç fikrimə gətirmədiyim elə bir maneəçiliyə rast gəldim ki, az qala mənim bütün planımı alt-üst edəcəkdı.

Tibedrij məndən cəmi üç yaş böyük olsa da, yetkin ağı və möhkəm həyat qaydaları vardı. Mənə son dərəcə zərif və incə hisslər bəsləyirdi. Manon kimi qəşəng dilbərin təkəcə zahiri görüşünü, onun yanına getmək arzumu bildirmiş olmağım və Tiberji başdan ələyib yanımdan uzaqlaşdırmağa çalışmağım onu Manon Leskoya vurulduğundan şübhəyə düşməyə məcbur etmişdi. Tiberj məndən ayrılıb gedəndən sonra mehmanxanaya qayıtmağa cəsarət etmədi, çünki qayıdıb gəlməklə mənim xatirimi sındırmaqdan çəkinərək, mənə öz evimdə gözləmək üçün oraya getmişdi; odur ki, axşam saat onda öz evimə qayıdanda onu orada gördüm.

Onun gəlməsi məni pərt etdi. O, dərhal başa düşdü ki, mənim evimdə olması mənə ağır gəlir.

O mənim üzümə:

– Mən yaqın etmişəm ki, – dedi, – siz nə işə bir plan fikirləşibsiniz və istəyirsiniz onu məndən gizlədəsiniz; bunu mən sizin sifətinizdən başa düşürəm.

Mən xeyli sərt cavab verib dedim ki, öz fikir və niyyətlərim haqqında ona hesabat verməyə məcbur deyiləm.

– Əlbəttə, belədir; ancaq siz həmişə məni dost adlandırmışsınız; dostluq işə tələb edir ki, aramızda müəyyən etibar və düzlük olsun.

Tiberj öz sirrimi açib ona demək üçün məni elə təkidlə və o qədər dilə tutdu ki, heç vaxt ondan heç bir şey gizlətmədiyimə görə öz ehtirasını onun yanında açıqdan-açığa etiraf etdim.

O, mənim bu etirafımı çox pis qarşıladı; odur ki, mən qeyri-ixtiyari olaraq, titrəyib əsməyə başladım. Məni xüsusilə dılxor edən şey bu idi ki, çox ehtiyatsızlıq edib qaçmaq niyyətində olduğumu açib ona demişdim. Tiberj dedi ki, mənim ən vəfalı dostum olduğuna görə mənə maneə olmaq üçün özündən asılı olan hər şeyi edəcəkdir, lakin əvvəlcə məni öz fikrimdən daşındıra biləcək mülahizələrin hamısını mənə deyəcək və əgər mən bundan sonra da öz uğursuz qərarımdan əl çəkməsəm, mənim bu qərarımın dərhal qabağımı ala biləcək şəxslərə müraciət etməli olacaqdır. Tiberj bu barədə on beş dəqiqədən artıq çəkən ciddi bir nitq söylədi və sözünü hədə-qorxu gəlməkdə qurtarıb dedi ki, əgər mən tamamilə ədəblə, ağıl və

dərrakə ilə hərəkət edəcəyimə söz verməsəm, mənə ələ verəcəkdir. Ağzımdan yersiz söz qaçırdığıma çox məyus olmuşdum. Burasını da qeyd edim ki, məhəbbət iki-üç saatın içində mənim ağlımı son dərəcə keskinləşdirmişdi; mən dərhal fikirləşib başa düşdüm ki, nə yaxşı mən sabah qaçmaq niyyətində olduğumu Tiberjə deməyə hələ macal tapmamışdım; buna görə də axıradək söylənməmiş sözümle onu aldatmaq qərarına gəldim.

– Tiberj, – dedim, – mən sizi həmişə özümə dost hesab edirdim, lakin istədim ki, sizi öz etirafımla sınaqdan keçirdim. Məhəbbət giriftarı olduğum doğrudur, mən sizə bir kəlmə də olsun yalan deməmişəm, ancaq qaçmaq məsələsinə gəldikdə, belə işlər fikirləşmədən, hər nə cür gəldi görülmür. Sabah saat doqquzda mənim yanına gəlin, əgər mümkün olsa, öz sevgilimi sizə göstərərəm, onda siz özünüz həll edəsiniz, bu hərəkəti etməyimə layiqdir, ya yox.

O öz dostluğunun möhkəmliyi haqqında xeyli deyəndən sonra məndən ayrılıb getdi. Bütün gecəm öz işlərimi qaydaya salmaqla keçdi; dan yeri ağaranda mehmanxanaya, Manonun yanına gedib gördüm ki, mənə gözləyir. Küküyə baxan pəncərənin qabağında durmuşdu; mənə görən kimi qapını açmağa tələsdi.

Səssiz-səmirsiz bayıra çıxdıq. Manon öz şey-şüyündən yalnız alt paltarlarını götürdü; onu mən özüm aparırdım; fayton yola hazırdı; odur ki, biz dərhal şəhəri tərk etdik.

Tiberj onu aldatdığım aşkara çıxandan sonra özünü necə apardığını sizə sonra nağıl eləyəcəyəm. Mənim bəmədə onun səy və qeyrəti heç də soyumamışdı. Onun bu səyinin nə dərəcəyə çatdığını və bunun əvəzində nə böyük mükafata layiq olduğunu mən sonra düşündə nə qədər göz yaş axıtdığımı öyrənəcəksiniz.

Mümkün qədər uzağa getməyə ələ tələsirdik ki, hələ gecə olmamış Sen-Deniye gəlib çatdıq. Mən ata minib faytonun yanına gedirdim, belə ki, biz ancaq atlar yenidən qoşulanda söhbət edə bilirdik; Parisin qapısına çatıb, demək olar, təhlükəsiz bir yerdə olduğumuza görə vaxt tapıb qəlyanaltı edə bildik, çünki lap Amyenin özündən bir şey yeməmişdik. Manona mənim chtirasım nə qədər güclü olsa da, mənim sevgilim də mənə eyni dərəcədə chtirasla qızgın sevdini mənə göstərə bildi. Bir-birimizi nazlayıb zövq verməkdə o qədər az chtiyat və təmkin göstərdirdik ki, təklidə qalacağımız dəqiqələri gözləməyə səbir və qərarımız çatmırdı. Mehtərlərimiz

və mehmanxana sahibləri bizə heyərlə baxırdılar; mən fikir verib gördüm ki, bir-birinə dələcəsinə vurulub bənd olan bizim kimi yeniyetmələri görmək onlar üçün çox qəribə idi.

Kəbin kəsdirmək fikrimiz Sen-Denidə unuduldu; biz kilsənin əmlərinə əməl etməyib ər-arvad olmuşduq və hətta bu barədə heç düşünməmişdik. İncəlik və daimilik sevon xasiyyətimlə mən, şübhəsiz, daim xoşbəxt ola bilərdim, bu şərtlə ki, Manon axıradək mənə vəfalı qalayıd. Onu daha çox tanıdıqca, onun yeni-yeni cazibəli keyfiyyətlərini daha tez-tez kəşf edirdim. Onun ağılı, onun qəlbi, onun xasiyyətinin yumşaqlığı və onun gözəlliyi ələ möhkəm və füsunkar bir zəncir kimi bir-birinə bağlanmışdı ki, mən bu zənciri heç vaxt qırmamağı özüm üçün xoşbəxtlik hesab etməyə hazır idim. Ah, o dəhşətli dəyişiklik! O şey ki, mənə ümitsizlik verdi, mənim üçün səadət ola bilirdi. Mən öz xasiyyətimdəki sadiqlik üzündən fəni insanların ən bədbəxti oldum, halbuki mənə belə gəlirdi ki, bu sadiqlik mənə ən şirin qismət və məhəbbətin misli olmayan töhfələrini vəd edir.

Parislə "V" küçəsində yerləşən məbelli bir mənzil tutduq; mənim bədbəxtliyimdən bu mənzilimiz məşhur baş iltizamçı cənab de "B"-nin evi ilə yanbayan idi. Aradan üç həftə keçdi; bu müddət ərzində mən öz chtirasımla o qədər məşğul olmuşdum ki, ailəmizi və mənim gözəndən itib yox olmağımın atamı nə beləyə salacağını, demək olar heç fikrimə gətirmirdim. Lakin mənim yaşayış tərzimdə heç bir namussuzluq olmadığına və Manon özünü son dərəcə təmkinlə saxladığına görə bizim sakit güzəranımızın özü buna kömək etdi ki, məndə öz insanlıq vəzifəmi başa düşmək şüuru yavaş-yavaş oyandı.

Mən bu qərara gəldim ki, ilk fürsətdə atamla barışacağam.

Mənim sevgilim o qədər sevimli idi ki, əmin idim atamın xoşuna gələcək, ancaq bu şərtlə ki, atam, onun fərasət və ləyaqətlərindən xəbərdar olaydı. Sözün qısa, mən özümə bununla təşkilik verirdim ki, atam bizim kəbin kəsdirməyimizə razılıq verəcəkdir, çünki bütün bu işi öz gücümle görə bilmək ümidim yox idi.

Mən öz planımı açıb Manona dedim və onu başa saldım ki, burada məhəbbət və insanlıq vəzifəsindən başqa vəsait çatışmazlığına da eyni dərəcədə nəzərə almaq lazımdır, çünki bizim pul ehtiyatımız son dərəcə azalmışdı və mən bu ehtiyatımızın guya tükənməz olduğu fikrindən azad olmağa başlamışdım. Manon bu təklifimi xeyli soyuq

qarşıladı. Lakin Manonun etirazları onun incəliyindən və atam harada olduğumuzu öyrənəndən sonra bizə köməklik etməyə razılıq verməse, məni itirə biləcəyini deməsindən irəli gəldiyinə görə mənim əleyhimə çox rəhmsiz bir zərbə hazırlandıqı hətta ağılıma belə gətirmirdim. Manon pulumuzun çatışmazlığı haqqındakı qeydimin cavabında dedi ki, bir neçə həftəlik güzəran pulumuz vardır, sonra isə o əyalətdə yaşayıb ona təvəccöhü olan bəzi qohumlarına məktub yazıb onlardan köməklik alar.

Manon rədd cavabını elə nazla, mehrbanlıqla dedi ki, mən təkcə onun varlığı ilə yaşadığıma və onun qəlbinin təmizliyinə bir dəqiqə belə şübhəli olmadığuma görə onun cavabı və qərarını sevinclə qəbul etdim. Pulumuzu xərcləməyin və hər gündü xərcimizi ödəməyin ixtiyarını ona verdim. Aradan çox keçmədən fikir verib gördüm ki, süfrəmizdəki yeməklər xeyli yaxşılaşmış və Manon qiymətli şeylər geyinib-keçinməyə başlamışdır. Mən çox yaxşı bilirdim ki, bizim on iki-on üç pistoldan artıq pulumuz qalmır; odur ki, bizim sərvətimizin belə açıq-aşkar artdığının mənə təəccüb gəldiyini ona bildirdim. Manon bu sözümlə güldü və məndən xahiş etdi ki, heç sıxılmayım.

Manon cavab verib dedi:

– Məgər mən deməmişdim ki, pul tapacağam.

Onu həddindən artıq səmimiyyətlə sevdiiyə görə belə boş bir şey üçün narahat olub təvsiyə düşmədim.

Bir dəfə günortadan sonra evdən çıxıb gedəndə xəbərdarlıq etmişdim ki, bu gün həmişəkəndən gec qayıdacağam; evə qayıdanda çox təəccüb etdim, çünki məni qapıda iki-üç dəqiqə gözləməyə məcbur etmişdilər. Bizimlə, demək olar, yaşlı olan kiçik bir qız bizə qulluq edirdi. Bu qız qapını mənə açanda nə üçün belə ləngidiyini ondan soruşdum. Qız karıxmış bir halda burnunun altından mızıldanıb dedi ki, qapını döydüyümü eşitməmişdi. Mən qapını birçə dəfə döydüyümə görə etiraz edib dedim:

– Bir halda ki, qapını döydüyümü eşitməmişsiniz, bəs nə üçün gəlir açdınız?

Mənim bu sualını onu heyrətləndirib çətinliyə saldı; qız özünü itirib dedi ki, bu işdə onun heç bir günahı yoxdur, çünki xanım ona əmr etmişdi ki, cənab de “B” içəridəki pilləkənlə aşağı düşənədək qapını açmasın.

Mən o dərəcədə çaşdım ki, evə girməyə təqətim çatmadı. Bu qərara gəldim ki, bir işim olduğunu bəhanə edərək, evdən uzaqlaşım

gedim; qıza əmr etdim, öz xanımına desin ki, mən tezliklə qayıdım gələcəyəm, lakin ona tapşırıdım ki, mənimlə cənab dö B. barəsində danışdığı haqqında xanıma, bir kəlmə də olsa, söz deməsin.

Mən tamamilə diltor olmuşdum və pilləkəndən düşəndə gözlərimdən yaş axırdı; hansı hisslərimin bu göz yaşına səbəb olduğunu başa düşə bilmirdim.

Rastıma gələn ilk kafeyə girdim; kiçik bir stolun başında oturub ürayimdə nələr baş verdiyini özüm üçün aydınlaşdırmağa çalışdım. Bir az bundan əvvəl eşitdiyimi təkrar etməyə kişiliyim çatmırdı. Belə düşünmək istəyirdim ki, mən səhv etmişəm; odur ki, iki və ya üç dəfə can atdım ki, durub evə qayıdım və mənə məlum olan şeyi heç aşkara çıxartmayım. Mənə belə gəlirdi, Manonun məni aldatdığı əsla inanılası şey deyildir; mən belə bir şübhəyə düşdüyümü ona bildirməklə onu təhqir edə biləcəyimdən qorxurdum. Mən ona pərəstiş edirdim. Dərəcəsindən artıq məftun idim, buna heç şübhə ola bilməzdi; mən onu dəlicəsinə sevdiiyəm dəfələrlə sübut etmişdim, o da eyni şəkildə hərəkət etmişdi: bu halda mən onu necə təqsirləndirib deyə bilirdim ki, mənim qədar səmimi və vəfalı deyildir? Məni aldatmaq üçün onun əlində nə kimi əsaslar ola bilərdi? Hələ üç saat bundan əvvəl Manon mənim incə nəvazişimin müqabilində məni əzizləmiş, oxşamışdı. Çox çətin ki, mən hətta öz qəlbimi onun qəlbindən yaxşı biləydim! “Xeyr, xeyr, – deyə öz-özümə təkrar etdim, – olası şey deyildir ki, Manon məni aldatmış olsun. O çox əla bilir ki, mən təkcə onun varlığı ilə yaşayıram, o bilməyə bilməz ki, mən ona həddindən artıq pərəstiş edirəm; mənə etina etməmək üçün burada nə əsas ola bilər?”

Buna baxmayaraq, gizlincə qaçan dö B.-nin bizim evə gəlməsi məni çaşırdı. Bu yaxınlarda Manonun bizim nağd pulumuza çox artıq qiymətdə yeni şeylər aldığını da xatırlayırdım. Bunların hamısı yeni bir oynaşın əlaçılıqlığına bənzəyirdi. Bəs Manonun mənimlə danışanda mənim bilmədiyim gəlir mənbələrindən çox xatircəm danışması? Bütün bu tapmacaların mənə tamamilə təskin edə biləcək əlverişli cavabını tapmaq çox çətin idi. Sonra, axı Parisdə yaşadığı vaxtdan etibarən mən heç vaxt onu gözümdən qoymurdum. Bir iş olsun, gəzinti və ya əyləncə yeri olsun, biz həmişə bir-birimizin yanında olurduq; Allah eləməsin! Bir dəqiqəlik ayrılıq həm mənim, həm də onun ovqatını son dərəcə təlx edirdi. Biz hər dəqiqə deməli idik ki, bir-birimizi sevirik: yoxsa biz narahatlıq və nigarəncilikdən

ölə bilirdik. Bir sözlə, mən təsəvvür edə bilmirdim ki, bir an üçün Manonun fikri məndən başqa bir adamın yanında ola bilər.

Nəhayət, mən özümü inandırtdım ki, bu sirrin həllini tapmışam. “Cənab dö “B” – dedim, – çox böyük əlaqəsi olan iş adamıdır; yəqin ki, Manonun qohumları ona bir qədər pul göndərmək üçün onun vasitəçiliyindən istifadə etmişlər. Ola bilsin ki, Manon bu vasitə ilə pul almışdır; bu gün isə cənab dö B. bizə gəlib Manona yenə də pul gətirmişdir. Yəqin ki, Manon mənə heç gözləmədiyim bir xoş xəbər vermək üçün zarafat edib bunu məndən bir müddət gizlətmək qərarına gəlmişdir. Çox ola bilsin ki, mən qəhvəxanaya gedib narahat olmaq əvəzinə evə qayıtsaydım, Manon bunların hamısını özü mənə nəgill edərdi; hər halda mən özüm onunla danışanda bunun söhbətini açsam, bunu məndən gizlətməyəcək”.

Özümü bu fikrimin yəqinliyinə elə inandırtdım ki, hətta qüssəmi xeyli yüngülləşdirdi. Elə o dəqiqə evə qayıtdım. Manonu həmişəki incəliklə öpdüm. Manon məni mehriban qarşıladı. Əvvəlcə öz fikrimi açıb ona demək istəyirdim, ancaq özümü saxlayıb demədim, çünki belə ümid edirdim ki, birdən Manon məni qabaqlayıb əhvalatın hamısını mənə nəgill etmək fikrinə düşər.

Bizə axşam yeməyi verdilər. Mən süfrə başına çox şad oturdum, ancaq aramızda qoyulan şamın işığındə mənə belə gəldi ki, mənim əziz sevgilimin üzündən və gözlərindən qəmli olduğu sezilirdi. Bu səbəbə görə mən də qeyri-ixtiyari qüssələndim. Fikir verib gördüm ki, Manonun mənə baxışında əvvəlkilərə nisbətən fərq var, nə isə mənə başqa cür baxır, mən başa düşə bilmədim ki, bu baxışda sevgi əlaməti var, yoxsa mərhəmət əlaməti; ancaq mənə belə gəldi ki, bu baxışda incə və kədərli bir hiss vardı. Mən də ona çox diqqətlə baxırdım; ola bilsin, Manon da mənim baxışımla qəlbimin halını duyurdu. Nə yemək yeyə bilirdik, nə də söhbət edə bilirdik. Nəhayət, mən gördüm ki, onun qəşəng gözlərindən yaş damlaları yuvarlanır – məkrli gözyaşları!

Mən ucadan:

– Aman Allah! – dedim, – əzizim Manon, bu nə haldır, sən ağlayırsan, o qədər dərdliyə ki, gözündən yaş gəlir. Bəs nə üçün dərdindən mənə bir kəlmə də demirsən?!

Manon bunun cavabında bir neçə dəfə içini çəkdi və beləliklə, mənim təşvişimi ancaq artırmış oldu. Məni titrətmə tutdu, öz yerimdən qalxdım; sevgimin bütün hərəkəti ilə yalvarıb-yaxardım ki, göz

yaşlarının səbəbini açıb mənə desin; onun göz yaşını qurudanda mən özüm də ağlayırdım. Lap həlsizləşmişdim. Mənim bu dərd və iztirabımı bir barbar görmüş olsaydı, hətta o da mütəəssir olardı.

Mən büsbütün Manonla məşğul olduğum zaman ayaq tappıltıları eşitdim: pilləkənlə bir neçə adam yuxarı qalxırdı. Ehtiyatla qapını döydülər. Manon məni öpdü və əlimdən sürüşüb qurtulan kimi tez öz otağına keçdi, dərhal qapını bağladı. Mən bu qərara gəldim ki, Manon üst-başını qaydaya salmamış qapını döyən yad adamların gözlünə görünmək istəmir. Odur ki, özüm qapını açmağa gətdim.

Mən qapını açan kimi üç kişinin məni tutduğunu hiss etdim; bu kişilərin atamın nökrələri olduğunu tanıdım. Onlar məni tutanda zorakılıq etmədilər: doğrudur, bunlardan ikisi əllərini tutmuşdular, üçüncüsü ilə ciblərimi axtarıb, yeganə silah kimi üstümdə gəzdirdiyim kiçik bıçağı bir cibimdən çıxartdı.

Onlar mənə istər-istəməz hörmətsizlik etdiklərinə görə üzr istədilər və açıq ürəklə dedilər ki, atamın əmri ilə hərəkət edirlər və böyük qaradşım aşağıda məni karetdə gözləyir. Mən elə mütəəssir olub sarsılmışdım ki, heç bir cavab vermədən və müqavimət göstərmədən onların məni qabaqlarına qatıb aparmalarına mane olmadım. Qardaşım, doğrudan da, məni aşağıda gözləyirdi. Məni karetdə qardaşımın yanında oturdular; sürücü onun əmrinə əməl edərək, bizi atların var gücü ilə Sen-Deni yoluna apardı. Qardaşım məni çox mehribanlıqla öpdü, ancaq bir kəlmə də olsun danışmadı, belə ki, mən öz ixtiyarıma verilən boş vaxtdan istifadə edib öz dərdimə qala bilirdim.

Əvvəlcə hər şey elə zülmət pərdəsi ilə örtülmüşdü ki, ağılıma bir güman gətirə biləcək heç bir işıq yeri görmürdüm. Mənə alçaqcasına xəyanət edib satmışdılar; ancaq bu xain kim idi? Birinci olaraq, ağılıma gələn adam Tiberj idi! “Vay səni, xain! – deyərək təkrar etdim, – əgər mənim bu gümanım doğru çıxarsa, əcəlin çatmışdır”. Sonra fikirləşib müəyyən etdim ki, Tiberj mənim harada olduğumu bilmirdi; odur ki, mənim olduğum yeri onun vasitəsi ilə öyrənmək mümkün deyildi. Manonun özünü təqsirləndirməyə, belə bir cinayətə yol verməyə mənim qəlbim cəsarət etmədi. Axırncı görüşümüzə gördüyüm kimi onu son dərəcə kədərləndirən dərdi, onun göz yaşları və mənə bəxş etdiyi incə busə çox müəmmalı görünürdü, ancaq mən bunun səbəbini hər ikimiz üçün ümumi olan bəlanın bir növ qabaqcadan hiss olunmasında görməyə meyl göstərirdim. Məni ondan

ayıran bədbəxt hadisədən məyus olduğum zaman da mən öz səfərdən belə güman edirdim ki, məndən çox Manon mərhəmət edilməyə layiqdir.

Çox düşündəndən sonra bu nəticəyə gəldim ki, yəqin, tanışlarımdan biri Paris küçələrində məni görüb atama xəbər vermişdir. Fikirləşib elə qərara gəldim ki, bütün məsələ ya mənə töhmət verməklə qurtaracaq, ya da atam öz atalıq hökmü ilə daha şiddətli tədbirlər görəcək. Öz-özümə qərar verdim ki, hər şeyə səbirlə dözəcəyəm və məndən nə tələb edilərsə, hər şeyi edəcəyəm söz verəcəyəm; beləliklə, mən ümid edirdim ki, tezliklə Parisə qayıtmaq və mənim çox qiymətli Manonumu yenə də xoşbəxt və şad etmək imkanını özüm üçün təmin edəcəyəm.

Aradan çox keçmədən Sen-Deniyə gəldik. Mənim sükut edib bir şey danışmadığımdan təəccüblənən qardaşım belə güman edirdi ki, mənim sükut etməyimin səbəbi atamdan qorxmağımıdır. Odur ki, qardaşım mənə təskinlik verməyə başladı və əmin etdi ki, əgər mən yenə də itaət edib öz övladlıq vəzifəmi yerinə yetirər və atamın təvəccühünü qazanmağa çalışırsam, atamızın sərtliyindən qorxmaq əbəsdir. O, əmr etdi ki, mən gecəni Sen-Denidə qalım, həm də ehtiyat üçün üç nökrə də mənim otağımda yatmalı idi.

Amyendən Parisə gələndə yolda Manonla birlikdə düşdüyümüz mehmanxanada qalmaq mənim üçün çox ağır oldu. Mehmanxananın sahibi də, onun nökrələri də məni tanıyıb başıma gələn bədbəxt əhvalatların əsil mənasını başa düşdülər. Eşitdim ki, mehmanxana sahibi mənim barəmdə belə dedi: "Bıy, bu ki, bənd olduğu gənc bir qızla ayyarım bundan əvvəl bizim mehmanxanaya gələn qəşəng oğlanın özüdür! Amma qız da çox qəşəng idi ha! Yazıqlar, necə bir-birlərini nazlayırdılar. Allah mənə qənim olsun, yalan desəm, çox təəssüf ki, onları bir-birindən ayırmışlar!" Mən özümü elə göstərdim ki, guya bir şey eşitmirəm və çalışırdım adamların gözüne az dəyim.

Sen-Denidə qardaşımın ikinəfərlik minik arabası varmış; səhər tezdən onunla birlikdə bu arabaya minib ertəsi günün axşamında evimizə gəldik. Qardaşım atamla məndən əvvəl görüşdü ki, yolda özümü çox yaxşı aparıb ona itaət etdiyimi nəğil etməklə onun könlünü alıb ürəyini yumşaltsın; odur ki, atam məni gözlədiyim qədər sərt qarşılamadı. Mənim sevgilim haqqında dedi ki, keçirdiyim vələlə mənim üçün haqdır, çünki heç kəskin tanımadığı bir qıza qoşulmuşdum; o

ümid edirdi ki, mən ağıllı-kamallı oğlan olaram, ancaq bu cəncəlli əhvalatdan sonra belə güman edir ki, daha ağıllı olacağam. Atamın bu sözlərini ancaq öz fikirlərimlə uyğunlaşa biləcəyi mənada başa düşdüm. Mehriban olub məni bağışladığı üçün atama təşəkkür edib söz verdim ki, bundan sonra daha üzüyolə, daha ehtiyatlı olacağam. Ürəyimdə şadlıqdan çiçəyim çırtlayırdı, çünki əmələ gələn şəraitə baxıb yəqin etmişdim ki, gecə keçib şübhə açılanadək evimizdən lap azad sürüşüb qaça biləcəyəm.

Süfrə başında oturub axşam yeməyinə başladıq; Amyendə mənim qazandığım qələbə və qəhrədən vəfalı sevgilimlə birlikdə oradan qaçdığım barədə zəfərləndik. Mənə edilən hücumu səmimiyyətlə qarşıladım; mənim üçün hətta çox xoş oldu ki, daim bütün fikrimi məşğul edən məxluqdan danışmağa mənə icazə vermişdilər; ancaq atamın ağzından çıxan bir neçə kəlmə söz məni diqqətlə qulaq asmağa məcbur etdi. Atam cənab dö B.-nin hiylə və qəzəblə ona bir qulluq göstərdiyini sözarası qeyd etdi. Mən cənab dö B.-nin adını atamın ağzından eşidəndə özümü itirdim və çəkinə-çəkinə xahiş etdim ki, bu barədə daha ətraflı danışsın. Atam üzünü qardaşıma tərəf çevirdi və bu əhvalatı mənə xəbər verib-vermədiyini ondan soruşdu. Qardaşım bunun cavabında dedi ki, mən yolda son dərəcə sakit olduğuma görə özü bu qərara gəlmişdi ki, məni dəli-divanəlikdən xilas etmək üçün belə bir tədbirə əl atmağa ehtiyac yox idi. Fikir verib gördüm ki, atam öz izahatını başa çatdırmağın zəruri olub-olmadığı məsələsində tərəddüd edir. Ancaq mən o qədər təkidlə xahiş edirdim ki, atam güzəştə getdi, daha doğrusu, çox dəhşətli bir əhvalatı nəğil etməklə məni mərhəmətsizcəsinə sarsıtdı.

Atam əvvəlcə məndən soruşdu, doğrudanmı mən o qədər səfədlilik edib daim belə güman edirmişəm ki, guya mənim sevgilim məni sevir. Buna qəti cavab verib dedim ki, sevgilimin məni sevdiyindən tamamilə əminəm və dünyada heç bir qüvvə məndə ona qarşı zərər qədər şübhə oyada bilməz.

Atam ucadan qəhqəhə çəkib:

— Çox gözəl, çox gözəl! — dedi. — Sən doğrudan da sarsaqmışsan, sənən bu səfədlilik mənim hətta xoşuma gəlir. Mənim əziz Şevalyem, heylif ki, biz səni Malta cəmiyyətinə düzəltmişik; sözə baxan, itaətkar və üzüyolə olmaq üçün sənən çox gözəl xasiyyətin varmış! — mənim, necə dəyərlər, uzağı görməyən bəsirətsiz və hər kəsə tez

inanan sadələlvh olduğum barədə atamın dediyi bu cür zarafatıyana söz az olmadı.

Mən susub bir şey demədiyimə görə, atam öz nitqini, nəhayət, davam etdirib qeyd etdi ki, onun hesabına görə Amyendən çıxıb gəldiyim gündən başlayaraq, Manon məni on iki gündən artıq sevməmişdir.

– Mənə məlumdur ki, – deyə atam əlavə etdi, – sən Amyendən keçən ayın iyirmi səkkizində çıxmışsan, bu gün təzə ayın iyirmi doqquzudur; cənab dö B. mənə on bir gün bundan əvvəl məktub yazmışdır; mən belə güman edirəm ki, sənin sevgilinlə tanışlıq üçün ona cəmi səkkiz gün lazım olmuşdur; beləliklə, keçən ayın iyirmi səkkizindən sonrakı ayın iyirmi doqquzunadək keçən otuz bir gündən on bir və səkkiz günü çıxsaq, yerdə on iki gün qalacaq. – Bundan sonra atam yenə qəhqəhə çəkib gülməyə başladı.

Atamın danışığını dinlədikcə ürəyimin döyüntüsü sanki sustalırdı, çox qorxurdum ki, bu faciəli komediya hələ qurtarmadan ürəyim tamam dayanacaq.

– Əgər sənə məlum deyilsə, – deyə atam davam etdi, – bil ki, cənab dö “B” sənin sevgilinin ürəyini çala bilmişdir; o mənə kələk gəlmək fikri ilə inandırmaq istəyirdi ki, guya qızı sənin əlindən almaqdan məqsədi mənə qulluq göstərmək imiş. Onun kimi adamlardan bunca nəciblik gözləmək olmaz, xüsusilə ona görə ki, mən onunla tanış deyiləm. – Bu cənab sənin atam olduğumu qızın vasitəsi ilə öyrənəndə özünü əngəldən xilas etmək istəyərək, sənəin harada olduğunu və pozğun bir həyat keçirdiyini xəbər verdi, başa saldı ki, səni ələ almaq üçün güc işlətmək lazımdır. O, səni tələyə salmağın üsulunu mənə yazdı; sənəin qardaşın həm onun özünün, həm də sənəin sevgilinin göstərişlərindən istifadə edərək, fürsət tapıb səni qəfildən tutdu. İndi sən öz müvəffəqiyyətinin nə qədər möhkəm olduğunu görüb lovğalana bilərsən. Sən tez qalib gəlməyi bacardığın halda, əldə etdiyini saxlamağı bacarmırsan, Şəvalyə!

Bu nitqin hər bir kəlməsi qəlbimi dişib keçirdi ki, davamına qulaq asmağa daha təqətim qalmamışdı. Süfrədən qalxdım, amma otaqdan çıxmaq istərkən bir neçə addım atmamışdım ki, yerə yuxulub bayıldım. Mənə tez kömək edildiyinə görə özümə gələ bildim. Açılan gözlərimdən yaş sel kimi axmağa başladı. Səsim clə yanıqlı çıxdı ki. Həmişə məni çox incə hisslərlə sevən atam qəlbimin bütün atəşi ilə mənə təsəlli verirdi. Mən onun dediklərini anlamırdım. Onun ayaq-

larına döşəndim, əllərimi carpazlayıb yalvardım ki, məni buraxsın Parisə gedim və orada “B”-ni xəncərlə öldürüm.

– Yox, yox, deyə təkrar edirdim, – heç ola bilməz ki, bu adam Manonun qəlbini özünə tabe edə bilsin, o, Manonun iradəsini qırması, onu ağı ilə, zəhərlə bihuş etmişdir; yəqin ki, zora əl atmışdır. Manon məni sevir; heç mən bunu bilməyə bilərəmmi? Çox ola bilsin ki, Manona xəncərlə hədə-qorxu gəlib, məni tullamağa məcbur etmişdir. Bir görün, bu adam Manon kimi dilbəri əlimdən almaq üçün nələr etməmişdir! Allah, Allah, heç olası şeydirmi ki, Manon mənə xəyanət etsin, məni daha sevməsin!

Mən dərhal Parisə qayıtmaqdan başqa bir şey danışmadığıma və bu məqsədlə hər dəqiqə yerimdən qalxdığıma görə atam yəqin, bu qərara gəldi ki, belə həyəcanlı vaxtında məni heç bir şey sakit edə bilməz. Odur ki, daha bir söz deməyib məni yuxarı mərtəbədəki otağa ötürdü və yanımda iki nökrə qoydu ki, mənə göz olsunlar. Mən özümədən çıxmışdım; heç olmazsa on beş dəqiqəliyə Parisə gedə bilseydim, bunun üçün min dəfə canımdan keçirdim. Başa düşdüm ki, ürəyimdəkiləri açib deyəndən sonra mən bu otaqdan o qədər də asanlıqla çıxıb bilməyəcəyəm. Otaqdakı pəncərələrin hündürlüyünü gözəyari ölçdüm. Bu yolla qaçıb gizlənməyin heç mümkün olmadığını yəqin edəndən sonra hər iki nökrəylə yumşaq dillə, nəzakətlə danışmağa başladım. Mən dalbadal an içib onlara söz verirdim ki, əgər mənim qaçmağıma razılıq versələr, vaxtı gələndə onları vərədlət sahibi edərdəm. Onları dilə tuturdum, yaltaqlıq edirdim, hədə-qorxu gəlirdim; ancaq bu təşəbbüsüm də bir nəticə vermədi. Nəhayət, bütün ümidim kəsildi. Bu qərara gəldim ki, canıma qəsd eləyim, özümü yorğan-döşəyə saldım. Bütün gecəni və ertəsi günü o vəziyyətdə qaldım. Səhərçağı mənim üçün gətirilən yeməyi yemədim.

Günortadan sonra atam mənə baş çəkməyə gəldi. Çox mərhəmətli olduğuna görə çalışırdı ki, öz məhrəbən təsəllisi ilə mənim kədərimi yüngülləşdirsins. Ağzıma bir şey alıb yeməyi mənə clə qətiyyətlə əmr etdi ki, onun bu möhkəm iradəsinə tabe oldum. Aradan bir neçə gün keçdi; bu günlərdə mən ona söz qaytarmamaq üçün yeməyi ancaq onun yanında yeyirdim. Atam əvvəlki kimi yenə də bir çox dəlil gətirirdi ki, mənim sağlam düşüncəmi qaytarsın və vəfasız Manona qarşı mənə nifrət oyatsın. Əlbəttə, mənə Manona daha hörmət ola bilməzdi; onun kimi ən yüngülbeyin, ən məkrli məxluqa mən necə hörmət edə bilirdim? Ancaq qəlbimin ən dərin

güşəsində nəqs edilmiş füsunkar simasının cazibəli cizgiləri olduğu kimi yerində dururdu. Mən bunu çox aydın dərk edirdim. "Bu cür əzab-əziyyət və rüsvayçılıqdan sonra, – deyirdim, – ölə bilərəm, bəlkə də ölməliyəm; ancaq min dəfə can verib ölsəm də, mənim nankor Manonumu unuda bilmərəm!"

Atam mənim həmişə çox əzab çəkdiyimi görəndə heyrət edirdi. Şərəf və namusun tələb etdiyi qaydalara əməl etdiyimi bildiyinə və Manonun etdiyi xəyanətin məndə nifrət oyatdığına şübhə etmədiyinə görə atam, yaqın, bu qərara gəlmişdi ki, mənim Manona vəfa və sədaqətimin səbəbi müəyyən ehtirasdan daha çox, mənim ümumiyyətə qadınlara olan meyildir. O, bu fikrinin doğruluğuna o qədər inanmışdı ki, bir dəfə öz ata məhəbbətinə arxalanaraq mənimlə çox açıq danışdı.

– Şəvəlye! – dedi, indiyədək mən belə xəyal edirdim ki, sən Malta cəmiyyətinin xacını döşündə gözdirecəksən, ancaq indi görürəm ki, sən özünə qadınları planıma uyğun gəlmir. Sən gözəl qadınları sevirsen. Sənin xoşuna gələcək bir arvad axtarıb tapmağa mən hazıram. Mənə vicdanla cavab ver görüm, bu barədə nə fikirdəsen?

Mən dedim ki, daha mən qadınlar arasında heç bir fərq qoymuram və başıma gələn fəlakətdən sonra onların hamısına eyni dərəcədə nifrət edirəm.

Atam gülümsəyib dedi:

– Sənin üçün cəsləni axtarıb taparam ki, Manona oxşayar, ancaq ondan vəfali olar.

– Heyhat! – deyə mən cavab verdim, – əgər siz mənə yaxşılıq etmək istəyirsinizsə, Manonu yenidən mənə qaytarın. Əziz atam, inanın ki, o, mənə xainlik etməmişdir; belə müdhiş alçaqlıq etmək onun öləndən gələ bilməz. Sizi də, mənə də, Manonu da namərd B. aldatmışdır. Əgər siz Manonun nə qədər incə, nə qədər səmimi olduğunu bilsəydiniz, onunla tanış olsaydınız, özünüz də onu seversiniz.

– Sən uşaqsan, – deyə atam etiraz etdi. – Onun haqqında sənə dediklərimdən sonra, adam bu dərəcədə qəflətdə qalıb kor ola bilərmi? Axı o qızın özü səni satıb, öz qardaşının ixtiyarına verdi. Sən görək onun heç adını çəkməyəsen, əgər ağlın olsa mənim mərhəmətimdən istifadə edərsən.

Mən aydın gördüm ki, atam haqlıdır. Amma qeyri-şüuri bir hiss mənə məcbur edirdi ki, vəfasız Manonun tərəfini saxlayım.

Bir dəqiqə susandan sonra:

– Heyhat! – dedim, – tamamilə aydındır ki, mən dünyada ən iyirənc bir xəyanətin miskin qurbanı olmuşam. Bəli, – acığımdan göz yaş tökə-tökə davam etdim, – mən görürəm ki, hələ uşağam. Mənim insanlara çox tez inanmağımdan istifadə etmək onlar üçün çətin olmayıb, ancaq, indi mən bilirəm ki, onlardan intiqam almaq üçün nə etməliyəm.

Atam istədi ki, mənim nə fikirdə olduğumu aydınlaşdırsın.

– Mən Parisə gedəcəyəm, – dedim, – B.-nin evinə od vuracağam, onu vəfasız Manonla birlikdə diri-diri yandıracağam.

Belə odlu-alovlu danışmağım atamı güldürdü və bu danışığıdan sonra mənim dustaq vəziyyətim daha da ağırlaşdırıldı.

Mənim belə dustaqlığım altı ay çəkdi və birinci ayın içində mənim ruhi-halımda elə bir dəyişiklik olmadı. Bütün duyğularım ondan ibarət olurdu ki, Manonu qəlbimdə nə cür təsəvvür edirdimsə, ancaq bundan asılı olaraq, nifrət və məhəbbət, ümid və ümitsizlik hissləri arası kəsilmədən bir-birini əvəz edirdi. Gah mənə elə gəlirdi ki, Manon qızların ən gözəlidir; bu dəqiqələrdə yenə də ona qovuşmaq arzusu məni üzüb haldan salırdı; gah da onu alçaq, vəfasız bir aşna, məşuqə kimi təsəvvür edirdim; belə dəqiqələrdə isə min dəfə and içib özümə söz verirdim ki, onu axtarıb tapacağam, cəzasına çatdıracağam.

Mənə elə kitablar gətirdilər ki, bunların köməyi ilə mən ruhumu müəyyən dərəcədə sakit edə bildim. Sevdəyən müəlliflərin əsərlərini bir də oxudum. Yeni məlumat əldə etdim. Qəlbimdə yenə də elm öyrənməyə fəvqəladə bir şövq oyandı. Bu şövqümün mənə sonralar necə fayda verdiyini sizə danışacağam. Horatsi və Vergiliinin əsərlərini əvvəlcə oxuyanda, bir sıra yerləri mənim üçün tutqun və qaranlıq qalmışdı; məhəbbətin təsiri ilə əldə etdiyim təcrübə nəticəsində bunlar mənim üçün xeyli aydın oldu.

"Encida"nın dördüncü kitabını şərh edən aşiqanə izahat yazmışam, bunu nəşr etmək fikrindəyəm və belə ümid edirəm ki, bu yazım oxucuların xoşuna gələcəkdir. Bunu yazanda öz-özümə dəfələrlə təkrar edib deyirdim: "Əfsus ki, vəfəli Didonanın məhz mənim qəlbim kimi bir qəlbə ehtiyacı vardı!"

Dustaqlıq günlərimin birində Tiberj yanıma gəlib mənə baş çəkdi. Məni elə səmimi qucaqladı ki, heyrət etdim. İndiyədək onun mənimlə olan münasibətində heç elə bir şey görməmişdim ki, adətən bir yaşda olan cavan oğlanlar arasındakı məktəb dostluğundan fərqli

olsun. Bu səfər mən gördüm ki, Tiberj çox dəyişmiş və onu görmədiyim beş-altı ay içində yetkilənmişdir; onun siması və danışığı tonu məndə müəyyən bir hörmət hissi oyatdı. O mənimlə bir məktəb yoldaşı kimi deyil, daha çox ağıllı bir məsləhətçi kimi danışdı. Qəflətən məhəbbət belasına uyduğum üçün çox kədərənirdi. Sonra da bu beladan şəfa tapdığım üçün məni təbrik edirdi; onun fikrincə bu məhəbbət belasından sonra mən xeyli yaxşılaşmışam; Tiberj məni öz gənclik xətalarımdan istifadə edərək, gözümlü açmağa, sadəcə zövq alıb yaşamağın boş bir şey olduğunu başa düşməyə çağırırdı. Mən ona çox təəccüblə baxırdım. Tiberj bunu hiss etmişdi.

O mənə:

– Əzizim Şevalye, – dedi, – mən sizə tamamilə doğru deyirəm, mən bunların doğruluğuna çox ciddi təcrübə əsasında inanmışam. Mən də sizin kimi hissiyata qapılmağa çox meyil göstərirdim, ancaq eyni zamanda tale mənə səxavət meyli də bağışlamışdı. Mən fikirləşdim, günahsızlıqla günahın səmərəsini müqayisə etdim və bunların arasındakı fərqi dərhal anladım. Göylərin köməyi mənim düşüncələrimi möhkəmləndirdi. Mən dünyəvi həyata nifrət bəslədim. Lakin, – deyərək Tiberj əlavə etdi, – məni hələ bu həyata bağlayan, ondan rahibliyə qaçmağıma mane olan nədir, bilirsinizmi? Sizə bəslədiyim səmimi bağlılığım. Sizin qəlbiniz və zəkanızın çox gözəl keyfiyyətləri mənə məlumdur; ələ bir nemət yoxdur ki, sizə müyəssər olmasın. Zövq zəhəri sizi düz yoldan çıxartmışdır. Bu, səxavətliklik üçün bilirsiniz necə böyük itkidir! Sizin Amyendən qaçıb getməyiniz məni elə dərddə saldı ki, o gündən bir an belə üzüm gülmədi. Heç bilirsinizmi mən necə tədbirlər əl atdım.

Tiberj nağıl etdi ki, onu aldadıb öz sevgililə qaçdığını öyrəndəndən sonra o, bir ata minib dalımcə gəlir, lakin mən təxminən beş saat əvvəl hərəkət etdiyimə görə gəlib mənə çatı bilmir; buna baxmayaraq, mən Sen-Denidən çıxıb gedəndən yarım saat sonra Tiberj oraya gəlib çatır. Mənim Parisdə qalacağımi yəqin bildiyinə görə düz altı həftə orada qalıb məni axtarır, öz gümanıma görə mənə rast gələ biləcəyi hər yerdə baş vurur, ancaq məni tapa bilmir; nəhayət, bir gün mənim sevgilimi bir teatrdə görür; onun oynındə elə dəbdəbəli paltar varmış ki, Tiberj bu cah-cəlalı, geyimi, yəqin ki, ona vurulan yeni bir pərəstişkarın aldığı dərhal ağılına gətirir, nəhayət, Taberj Manonun mindiyi kəretin dalınca evinədək gedib, onun qaravaşından öyrənir ki, Manon cənab B.-nin pulla saxladığı məşuqəsidir.

– Mən bununla kifayətlənmədim, – deyərək Tiberj davam etdi, – Manonun evinə getdim ki, sizə nə olduğunu ondan öyrənəm. Manon sənin adını məndən eşidən kimi danışığı kəsdi; ondan heç bir şey öyrənməyib öz yerimə qayıtmağa məcbur oldum. Orada mən sizin başınıza gələn bədbəxtlikdən xəbər tutdum və öyrəndim ki, bu bədbəxtlik hadisəsi sizi çox diltor etmişdir; ancaq bundan sonra sakit olduğunuz öyrənib yəqin edəndə sizə baş çəkmək istəmədim.

– Mən ah çəkərək:

– Demək, siz Manonu görmüşsünüz? – deyərək soruşdum. – Heyhat! Siz məndən xoşbəxtsiniz, çünki mən onu bir daha görməyəcəyəm, axı məhkum edilmişəm.

Tiberj ah çəkib danışdığıma görə məni məzəmmət etdi, çünki bu halım onu göstərdi ki, mən bu azarımdan hələ yaxamı qurtarmamışdım. Tiberj mənim xasiyyətimin möhkəmliyindən və səmimiliyindən elə ustalıqla danışdı ki, mənə birinci dəfə baş çəkmiş olmasına baxmayaraq, mən də onun kimi hərəkət etmək, dünyanın bütün zövq və ləzzətindən əl çəkmək və ruhani olmaq arzusu oyandı.

Bu fikrim məni o qədər maraqlandırır ki, aludə etdi ki, tək qalanda ancaq bunu düşünürdüm və ağılıma başqa heç bir şey gətirmirdim. Mənə buna oxşar məsləhət verən Amyen yepiskopunun dediyi sözləri xatırlayır və işdir həyatda bu yolla getməyi qərara almış olsam, gələcəyimin çox xoşbəxt olacağını mənə dediyini yadıma salırdım. Bu mülahizələrimə mənim dindarlığım da əlavə olundu. Öz-özümə düşünüb deyirdim ki, “Mən müqəddəs bir xristian həyatı keçirərəm, elm və dinlə məşğul olaram, bu isə mənim təhlükəli sevgimin fikrini çəkməyimə mane olar. Ən adə insanları heyran qoyan hər şeyə nifrət edərdəm və qəlbimin ancaq hörmət etdiyim adamları sevdini möhkəm bildiyimə görə həyəcan və arzularım da az olar”.

Bununla əlaqədar olaraq, çox sakit, dinc və tənha bir həyat keçirəcəyimi təsəvvürümə gətirirdim. Tənha yerdə kiçik bir ev, kiçik ağaclıq və bağın bir guşəsində sakit-sakit axan kiçik bir çay, seçilmiş müəlliflərin əsərlərindən ibarət kiçik bir kitabxana, ləyaqətli və ağıllı yaxın dostlar, yaxşı, sadə və babat yemək xəyalımda canlanırdı. Mən bu xəyalıma Parisdə yaşayan bir dostumla məktublaşmağı da əlavə etmişdim; bu dostum heç də mənim gözümlün qurdunu öldürmək üçün deyil, sadəcə boş-boş vurmuxan insanların ağılsız hərəkətlərini nağıl edib mənə əyləndirmək üçün günün yeni hadisələri haqqında mənə məlumat verməli idi. Öz-özümə düşünüb deyirdim:

“Məgər bu, xoşbəxtlik deyildirmi? Məgər bu yolla mənim bütün ümidlərim yerinə yetməyəcəkmi?” Şübhəsiz ki, bu cür plan mənim meylimə tamamilə uyğun idi. Lakin bu qədər hikmətli həyat qaydasına yekun vurandan sonra mən hiss edirdim ki, qəlbim yenə nə isə çatışmayan bir şey də istəyir; bu çox gözəl tənhalıqda daha başqa bir şey arzu etməmək üçün mən orada Manon ilə birlikdə yaşamaıyıldım.

Tiberj tez-tez yanıma gəlib öyüd-nəsihətlə beynimə yeritdiyi fikrini daha da möhkəmlətmək istədiyinə görə mən bu qərara gəldim ki, öz planımı açıb atama deyim. O mənə dedi ki, özlərinə bir həyat yolu seçməkdə öz uşaqlarına azadlıq verməyə həmişə tərəfdar olmuşdur və indi mən özüm üçün nə cür həyat qaydası qursam, atam buna bir söz demir, ancaq bir atalıq haqqı üzərində ısrar edir ki, bu da öz məsləhəti ilə mənə kömək etməkdir. Onun verdiyi çox ağıllı məsləhətləri məni öz fikrimdən daşıdırmağı o qədər nəzərdə tutmurdu, nə qədər ki, öz fikrimi tamamilə şüurlu şəkildə yerinə yetirməyə həvəsləndirirdi...

DENİ DİDRO

(1713-1784)

RAMONUN QARDAŞI OĞLU

(Pamfletdən fragmentlər)

Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis.

Horat., Liv. II satir. VII¹

Havanın yaxşı və ya pis olmasına baxmayaraq mən həmişə axşam saat beş radələrində Pale-Royal² gəzməyə çıxıram. Məni daima tək və dalgın bir halda d'Arjanson skamiasında oturub düşünən görürsünüz. Oradaca əyləşib siyasət, məhəbbət, fəlsəfə və bədii zövq məsələləri haqqında mühakimə yürüdər, düşüncələrimin istədiyi səmtə baş alıb getməsinə tam sərbəstlik verərəm. Fua xiyabanında düşgün gənclərimizin ağıldan yüngül və əxlaqsız bir qadının gülər üzünə, qaynar gözüne, məğrur yerisinə valeh olub dalınca düşəndə, yeni birisinə rast gələn tək onu buraxıb o birisini izlədiyi kimi mənim də ağılım beynimdə oyanan mənalı-mənasız fikirlərin dalınca eləcə baş alıb gedər. Mənim də əxlaqsız qadınlarım mənim fikirlərimdir.

Hava həddindən artıq soyuq, ya da çox yağışlı olanda Rejans³ qəhvəxanasında daldalanıram. Orda şahmat oyununa baxıb əylənirəm. Dünyada heç yer şahmat oyununda Parisə çata bilməz, Parisdə isə bu oyunun ən yaxşı oynanıldığı yer Rejans qəhvəxanasıdır.

¹ Dörd üçün doğulmuşdur. – Horatsi, II kit. satira, VII (*lat.*).

² Pale-royal – Fransada kardinal Rişlye tərəfindən inşa edilən saraydır. XVIII əsrdə həmin sarayın parkı ictimaiyyətin istifadəsinə verilmiş və saray binasının bezi tikililərindən dükən və qəhvəxana kimi istifadə olunmuşdur.

³ Rejans qəhvəxanası – Pale-Royalda Paris şahmatçıların sevimli yeri idi. Didro tez-tez buraya gəlib qəhvə içər və şahmat oyununa baxarmış.

Reyin¹ qəhvəxanasında dərin dərrakə sahibi Leqal, fəndgir Filidor və təmkinli Mayo bəhsə girmişdimi, burada dünyanın ən misli olmayan şahmat oyunlarına təsadüf etmək, dünyanın ən axmaq, ən bədab sözlerini eşitmək olar. Burada təəccüb edilesi bir şey yoxdur. Leqal kimi ağıllı bir adamın eyni zamanda böyük şahmatçı olması nə qədər təbiidir, Fuber² və Mayonun da böyük şahmatçı və axmaq olması o qədər təbiidir.

Bir axşam yenə də həmin qəhvəxanada idim. Çoxlu müşahidə edir, az danışır və daha az eşitməyə çalışırdım. Bu zaman bizim məmləkətin ən əcaib, ən qəribə məxluqlarından birisi mənə yaxınlaşdı. Allahın kəramətindən də ki, belələrindən heç kasadlığımız yoxdur. Bu adam, ucalıqla alçaqlıq, sağlam düşüncə ilə sərsəmliyin qəribə bir məxluqatından ibarət idi. Mənə belə gəlir ki, namus və namussuzluq anlayışları onun başında xüsusi tərzdə biri-birinə qarışmışdı. Belə ki, o, təbiətdən töhfə aldığı yaxşı sifətlərini aşkara çıxarıb qətiyyənlə öyünmədiyi kimi, pis keyfiyyətlərindən də utanmağın nə olduğunu əsla bilmirdi. Onun bir xüsusiyyəti də sağlam bədənə, çılğın təxəyyülə və olduqca möhkəm sağlam ciyərlərə malik olmasında idi. Ona rast gələndə vücudu qarşısında mat qalmasanız, güclü səsinə o saat qulaqlarınızı tıxayar, ya da ki, qoyub qaçmağa məcbur olarsınız. Aman Allah! Heç insanda bu cürə də qüvvətli ciyərməli olar?! Bəzən o, ölümcül xəstə kimi arıq və solğun görünür... Onun ordu-ordundan keçmiş olur... Elə bil neçə gündür ki, heç nə yeməmiş və ya trappistlərin monastirindən indicə çıxmışdır. Gələn ay o tamamilə dəyişir. Onu piy o qədər basır ki, sanki bütün bu bir ay müddətində varlı bir ağanın süfrəsi başından heç əskik olmamış, yaxud da ki, bernardintlərin³ monastirində bəslənmişdir. Bu gün o, çirkli paltar, yırtıq şalvarda, cır-cındır içindədir və demək olar ki, lap ayaqyalındır. O, tanışlarıyla görüşməkdən çəkinirmiş kimi başını aşağı salıb gedir... Adamın ona o qədər yazığı gəlir ki, az qala, çağırır

¹ Rey – Rejans qəhvəxanasının sahibi

² Kermiyü də Leqal, Filidor, Mayo, Fuber – XVIII əsrin məşhur şahmatçılardır. Onların içində daha görkəmli Filidor (1726-1795), eyni zamanda bəstəkar olmuşdur; O, Qretri ilə bərabər fransız komik operasının əsasını qoymuşdur.

³ "...trappistlərin monastirində... bernardintlərin monastirində" – 1663-cü ildə əsası qoyulan trappist monax ordeninin nizamnaməsi özünün sortliyi ilə şöhrət qazanmışdı. Bu nizamnaməyə görə həmin ordenin üzvləri məcburi fiziki əməklə məşğul olmalı, ot yeməməli idi və s... Bernardintlərin monax ordeninin üzvləri isə əksinə eşyü-şeyrlə dolu bir həyat tərzini keçirməkləri ilə məşhur idilər.

lap dilənçi payı vermək istəyir. Sabahı o pudralanmış, ayağında ayaqqabı, yaxşı geyinmiş, daranmış halda sanki nəzərləri cəlb etmək istəyirmiş kimi başını dik tutaraq yeriyir, adama elə gəlir ki, o, doğrudan da ağıllı-başlı bir adamdır. Güzəranından asılı olaraq, o, bəzən qəmli, bəzən də çox nəşəli olur. Səhər yuxudan duran kimi onun birçə qayğısı vardır: günorta yeməyini kimin evində yesin; günorta yeməyini yedimi, o, kimin evində şam edə biləcəyini düşüncə. Gecə də onun dərdinin üstünə bir dərd qoyur. Hərgah ev sahibəsi kirayə pulunu gözləməkdən səbri tükənib açarı əlindən almayıbsa, o, pay-piyada çardaqdakı balaca otağına qayıdır, bəzən də şəhər kənarındakı aşxanaların birisinə gedib bir parç pivə ilə bir parça çörəyi qabağına qoyub səhərin açılmasını gözləyir. Əgər cibində altı suyu yoxdursa (bu da çox tez-tez olur) o ya dostlarından birisinin sürücüsünün yanında, yaxud da adlı-sanlı ağalardan birisinin tövləsində özünə sığınacaq tapır. Burada mehtər atların yanında, samanın üstündə ona yer verir. O, bu yumşaq döşəyindən qalxanda səhər-səhər saçlarına ilişib qalan saman çöplərini görmək olar. Hava yaxşı olanda o, bütün gecəni ya Sena sahilindəki xiyabanda, ya da ki, Yelisey meydanında gəzişir. İşqlarıdan o, dindənən və bəzən də bir həftədən bəri əynindən çıxartmadığı paltarında yenidən şəhərdə görünür. Əslində mənim bu cür adamlardan xoşum gəlmir. Elə adamlar da olur ki, belələrinə yaxınlıq, hətta lap dostluq edirlər. Mənim sə diqqətimi onlar ayda-ildə bir dəfə təsadüf düşəndə cəlb edirlər. Özü də məhz xasiyyətlərinə görə. Belə ki, onlar kəskin dərəcədə hamıdan seçilib tərbiyəmiz, kübar həyatımız, ədəb qaydaları, qanunlarımızdan doğan ürəksizliyi yeknəsəqliyi pozurlar. Belələri cəmiyyət içində düşdümü maya xamı acıdan kimi təsir edir, adamları hərəkətə gətirir, hər kəsin insanı mahiyyətinin müəyyən qismini üzə çıxarır. Onlar insanı yerindən oynadır, ayıldır, hər şeyi təqdir və təkdirə məcbur edir, həqiqəti aşkara çıxarır, yaramazların maskasını yırtır, namuslu adamları tanımağımıza səbəb olur. Yalnız bu zaman sağlam düşüncəli bir adam kimi, diqqətlə baxıb ətrafımızda nələr baş verdiyini görür, qabağımda duran kim olduğunu anlayır.

Mən onu çoxdan tanıyırdım. O tez-tez bir evdə olardı. Məhz bacarıq və qabiliyyəti sayəsində bu evin qapıları onun üzünə açılmışdı. Bu evdə ev yiyələrinin yeganə qızları yaşayırdı. O, qızın ata və anasına və içmişdi ki, onların qızı ilə evlənəcək. Qızın ata-anası çiyinlərini çəkərək üzünə gülümüş və ona dəli olduğunu demişdilər. Bir də gördüm ki, işi düzəlib. Ona istədiyi miqdarda bir neçə ekvü

borc verdim. O, bilmirəm nə təhər etmişdisə bir neçə əməlli-başlı evlərə də ayaq açmışdı. Bu evlərdə, onu həmişə açıq süfrə gözləyirdi. Lakin bircə şertlə, o, icazə almadan ağzını belə açmamalı idi. O susar, hiddət və qəzəbindən dodaqlarını gəmirir, amma yeməyindən qalmazdı. Bu ağır vəziyyətdə o, necə də qərribə görünərdi. Hərgah özünü saxlaya bilməyib ağzını açdısa, süfrə başındakıların hamısı bir ağızdan qışqırdılar: Ramo! Bu zaman gözləri qəzəbindən qızarıb hədəqəsindən çıxar və o daha böyük hiddətlə yeməyinə davam edirdi. Siz onunla tanış olmaq istəyirsiniz? Buyurun adını bir də deyin: Ramo! O, kilşə məhnlərinin mütemadi yeknəşəqliyindən canımızı qurtaran, musiqi nəzəriyyəsi sahəsində heç vaxt nə özünün, nə də başqasının anlamadığı çox dumanlı şeylər və apokaliptik¹ həqiqətlər sayıqlamış məşhur bəstəkar Ramonun qardaşı oğludur. Onun əmisi müəyyən əhəng və melodiya parçalarından məhrum olmayan, əlaqəsiz fikirlərlə, gurultu, partıltı, pıçılıtlı səsləri, qələbə duyğuları və arası kəsilməyən yorucu rəqs motivləri ilə dolu bir neçə operanın müəllifidir. O, florensiyalı² rəqibini dəfn etdikdən sonra gözü baxa-baxa özünün də italyan virtuosları³ tərəfindən dəfndiləcəyini əvvəlcədən hiss etdiyi üçündür ki, olduqca qəmgin, qaraqabaq və davakar idi. Hətta, səhər-səhər yuxudan durarkən burnunun üstündə sızığan görünən gözəl qadınlar belə, sağ ikən öz şöhrətlərini itirmək qorxusu ilə yaşayan müəlliflər qədər acıqlı olurlar. Marivo və Krebilyon oğulun⁴ taleyi buna canlı misaldır.

¹ Anokaliptis – aydın, aşkar, şeksiz, şübhəsiz.

² Florensiyalı – Lyüllü Jan Battist (1632-1687) – fransız bəstəkarıdır, öz məşhəriyyəti ilə florensiyalıdır. Lyüllü fransa musiqisində klassizmin başçısı idi; onun yaratmış olduğu və musiqili rəqətlər əsasında bəstələnən klassik saray opera janrına qarşı Didro, Russo və digər ensiklopediyaçılar mübarizə apararaq, musiqidə burjuva realizmin yolunu müdafiə etmişlər.

³ "...italyan virtuosları tərəfindən dəfn ediləcəyini..." – Ramo Lyüllü üslubunda rəqətlər deklamasiya opera janrının tərəfdarı idi. Lyüllü və Ramonun klassisizmə qarşı çıxıb musiqinin həyata yaxınlığı, sadəliyi və təbiiyyəti uğrunda mübarizə aparan fransız maarifçiləri, şort musiqili rəqətlərin yerinə musiqinin danışığın mənə və emosional əhənginə uyğun gəlməsini, xarakter və personajların psixologiyası ilə musiqinin uyğunluğunu tələb edərək italyan komik operası – buffa istinad edirdilər. İtalyan komik operasının 1752-1754-cü illərdə Parisdəki qastrolları ensiklopediyaçılar ilə musiqidə klassizmin nümayəndələri arasında kəskin münaqişəyə səbəb olmuşdu. Həmin münaqişə ("bufonların müharibəsi") adı ilə məşhurdur.

⁴ Marivo Pyer (1688-1763) – romanlarındakı və sevgi psixoloji komediyalarındakı şort şablona qarşı maarifçilərin mübarizə aparan fransız yazıçısıdır. 1746-cı ildən sonra Marivo, demək olar ki, mətbuatda çıxış etmirdi. Krebilyon-oğul (Klod, 1707-1777; dramaturq olan atasından ayrılmaq üçün onu belə adlandırmışlar) – XV Lyüdovik dövründə fransız zadəganlığının sevimli yazıçısı, bir sıra şəhvani romanların və novellaların müəllifidir.

Ramo mənə yaxınlaşaraq: "Aha, belə də, siz də burdasınız, cənab filosof! Bu avaralar məclisində nə görsünüz? Yoxsa siz də bu taxta qırıqlarını (şahmat və dama oyununu lağ ilə belə adlandırlar) orabura tərptəməyə nəhaq yerə vaxt sərf edirsiniz?..."

Mən: Xeyr, lakin özgə bir yaxşı məşğələm olmayanda arada onların yerini dəyişdirməyi yaxşı bacaranlara baxıb xüsusi həzz alıram.

O: Belə də siz çox az həzz ala bilərsiniz. Leqal və Filidordan başqa heç kəs bu oyundan yaxşı baş çıxarmır.

Mən: Bəs, cənab dö Bissi?¹

O: Madmazel Kleron² nə cür aktrisdırsa, o da o cür şahmatçıdır. Onlar ikisi də öz oyunlarını ancaq hər kəsin öyrənə biləcəyi dərəcəyə çatmışlar.

Mən: Sizi razı salmaq çətindir və siz görürəm ki, ancaq dahi şəxsiyyətlərə güzəştə gətməyə razısınız.

O: Bəli, şahmat, dama, poeziya, nəqlii sənətdə, musiqi və bu kimi digər cəfəngiyatlarda beləyəm. Axı, bu sənətlərdə miyanə olmağın nə faydası var?

Mən: Elədir ki, var, faydası azdır. Lakin çox adam öz qüvvəsini bu sahələrə sərf etməlidir ki, onların da, içindən dahi çıxa bilsin. Dahi milyondan bir yetişir, amma gəlin bütün bunları bir yana qoyaq. Sizi xeyli zamandır görmürəm. Sizi görməyəndə heç yadıma düşmürsünüz də. Amma həmişə sizinlə yenidən görüşməyə şadam. Bu arada nə işlə məşğul idiniz?

O: Siz, mən və başqaları adətən nə ilə məşğulsa mən də onunla məşğul idim. Bəzən yaxşı, bəzən pis, bəzən də heç bir iş görmürdüm. Bir də ki, acırdım, yeməyə imkanım olanda yeyirdim. Yeyəndə ürəyim yanır və susuzluğumu yatırımaq üçün bəzən su içirdim. Ona kimi saqqalım uzanırdı, saqqalımı qırıxdım.

Mən: Nahaq yerə, müdrik görünmək üçün sizdə çatışmayan bircə şey varsa, o da saqqaldır.

O: Düz deyirsiniz, alınm hündür və qırıqlıq, baxışım kəskin, burnum iti, yanaqlarım enli, qaşlarım sıx qara, ağzım qaydasında,

¹ Bissi Klod Anri dö Tiar (1721-1810) – qraf, general, akademik; aktrisa Kleronun aşnası olmuşdur.

² Kleron (1723-1803) – məşhur fransız dram aktrisası, tomtoraqlı klassik faciə üslubunun ibarətli ifadəsinə qarşı sadəlik və təbiiyyət uğrunda mübarizə aparan Didronun müdafiəçisi və həmfikirilərindən olmuşdur. Didro özünün "Aktyor haqqında paradoks" əsərində Kleronun bilavasitə hissə deyil, ağıla əsaslanan oyununa aktyor oyununun gözəl nümunəsi kimi baxır.

dodaqlarım irəli çıxmışdır, sifətim isə dördkündür, əgər yekə çənəmi də saqqal бүürmüş olsaydı, mərmər, yaxud tuncdan əla бүstüm alınardı.

Mən: Sezar, Mark Avriel və Sokratla yanaşı.

O: Xeyr, özümü Diogen və Frina¹ ilə yanaşı daha yaxşı hiss edərdim. Mən birincisi kimi həyasızam, ikincisi kimi gözəl qadınların məclisinə həvəslə gedirəm.

Mən: Özünü yaxşı hiss edirsiniz?

O: Adətən bəli. Bu gün isə bir o qədər də yox.

Mən: Əşsi nə danışırınsız! Sizin ki, qarnınız lap Silenin qarnına bənzəyir, hələ sifətiniz...

O: Sifətimi isə bədənimin dal tərəfinə oxşatmaq olar, deyilmi? Nə edə bilərəm, görünür, sevimli əmimi arqladan dərd məni yoğunladır.

Mən: Yeri gəlmişkən, deyiniz görüm, heç sevimli əminizi görürsünüzmü?

O: Bəli. Küçədə görürəm, ötəri...

Mən: Bəyəm sizə kömək etmir?

O: Əgər ömründə kömək etdiyi bir adam belə tapılsa, onda bilin ki, bu köməyi özü də bilmədən eləyib; o da bir cürə filosofdur. Ancaq özü haqqında düşünür. Bütün dünya isə onun nəzərində bir çürük qoza belə dəyməz. İstər arvadı, istər qızı ağılları istədiyi vaxt əl-ayağını uzadıb ölsün, vecinə almaz. Təki bircə məhəllə kilsəsinin zəngi *duodetsima* və *septdetsima*² ilə vursun. Bu ona kifayətdir. Dahilərin bu xasiyyətinə yüksək qiymət verirəm. Onlar ancaq bir şeydən başqa qalan heç nəyə yaramır. Onlar vətəndaş olmağın nə demək olduğunu, ata-ana olmağın, dost olmağın nə demək olduğunu bilmirlər. Öz aramızdır, hər şeydə onlara bənzəmək lazımdır, amma bircə şərtlə ki, bu cinsin çoxalıb artmasını arzu etməyəsən. Bizə adi adamlar lazımdır, dahi adamlar lazım deyil. Bəli, bəli lazım deyil. Bu dünyanın simasını dəyişdirən onlardır, axmaqlıq isə ən kiçik

¹ Sinoplu Diogen (e.ə. IV əsr) – kinyi məktəbinin nümayəndəsi olan qədim yunan filosofu. Diogen maddi nemətləri, sərvət artıqlığını, cismani zövqləri rədd edib belə hesab edirdi ki, müdrik olan kəs ancaq ən zəruri maddi və mənəvi nemətlə kifayətlənə bilər. Özünün hər cür hərəkətinə "həya etmədən" nümayiş etdirən bir adam kimi məşhurdur və qədim dövrün özündə belə onun haqqında bir çox lətifələr olmuşdur.

Frina (e.ə. IV əsr) – öz gözəlliyi ilə məşhur olan Afina gətərası, heykəltaras Praksitelin natəvəsi olmuşdur.

² Musiqi qammasının on ikinci və yeddinci səsləri

şeylərə belə o qədər nüfuz etmiş, o qədər qüvvətlidir ki, hətta onun özünü belə sakit və asanlıqla dəyişmək olmur. Onların düşüncələrinin bir qismi həyata keçir, qalan şeylər isə köhnədə olduğu kimi qalır. Burada da arlekin¹ kostyumuna ya da ki, incilin ikiliyinə bənzər bir şey meydana gəlir. Əsil müdriklik Rablenin² təsvir etdiyi rahibin müdrikliyidir. O, həm adamın özünün, həm də özgəsinin dincliyi üçün yaxşıdır. Öz borcunu birtəhər yerinə yetir, monastır başçısını həmişə təriflə, bir də ki, camaatın ağılı kəsdiyi kimi yaşamağına mane olma. Madam ki, əksəriyyət mövcud qayda ilə yaşamaqdan şikayət etmir, deməli, yaxşı yaşayır. Hərgah tarixi yaxşı bilsəydim, sizə sübut edərdim ki, yer üzündəki bütün pis işləri həmişə dahilər törətmişdir. Lakin mən tarixi bimirəm, çünki ümumiyyətlə, heç nə bilmirəm. Heç zaman heç nəyi öyrənməmişəm. Buna görə öyrənmədiyim üçün əgər günüm pis keçibsə, Allah mənə lənət ələsin! Bir dəfə ağılı dörd adamın ağılna bəs edən bir Fransa nazirinin³ yanında idim. O, iki dəfə ikinin dörd olduğunu sübut eləyirmiş kimi, asanlıqla dünyada xalq üçün yalan qədər xeyirli, həqiqət qədər ziyanlı heç nə olmadığını sübut eləyirdi. Onun dəlillərini olduğu kimi xatırlamıram. Lakin dediklərindən belə çıxırdı ki, dahi adamlar iyrəncdir və yeni doğulmuş uşağın alnında təbiətin bu təhlükəli vergisindən nişanə oldumu, onu o saat ya boğmaq, ya da itlərin qabağına tullamaq lazımdır.

Mən: Dahilərdən zəhləsi gedən bu cənablar, amma özlərini dahi hesab etməkdədirlər.

O: Məncə onlar ancaq öz ürəklərində belə fikirləşə bilirlər. Amma belə düşüncələrini ağıllı kəsmir ki, cürət eləyib boyunlarına alsınlar.

Mən: Düzdür, təvəzökarlıqdan. Deməli, dahilərə dərin nifrət bəsləyirsiniz, deyilmi?

O: Möhkəm.

Mən: Lakin yadımdadır ki, siz bir zaman adi bir adam olmağınızdan şikayətlənirdiniz, indi isə başqa şey danışırınsız. Siz dahi

¹ İtalyan xalq komediyalarında təlxək

² ..."Rablenin təsvir etdiyi rahibin müdrikliyi..." – deyəndə Rablenin "Qarantüa və Pantaqrüel"də təsvir olunan qəhrəmanlarından biri – qardaş Jan nəzərdə tutulur. (1 kitab, 39–40 fəsil)

³ "...bir Fransa nazirinin yanında..." – Hersco dö Şuazel nəzərdə tutulur. 1761–ci ildən hərbi nazir, 1766–cı ildən etibarən isə xarici işlər naziri olmuşdur.

adam da, adi adam da olmağınızdan cyni dərəcədə şikayət eləsəniz, heç vaxt müəyyən bir qənaətə gəlməlisiniz ki, sonra da bu əqidənizin üstündə möhkəm dayana bilərsiniz. Hətta sizinlə razılışıb, dahi adamların adətən qərribə olduğunu, yaxud necə deyirlər, *hər böyük ağılda ağılsızlığın müəyyən bir nişanəsi olduğunu qəbul etsək belə* yenə də biz dahinin dahiliyini inkar edə bilmərik. Biz bir nəfər belə olsa dahi yetimləyən əsrə nifrət edəcəyik. Dahilər onları yetirən xalqın iftixarıdır. İnsanlar gec və ya tez onlara abidə qoyacaq və onları bəşər nəslinin xeyirxahları kimi qiymətləndirəcəklər. Qoy sizin ağıllı naziriniz məni bağışlasın, lakin mən elə zənn edirəm ki, yalan müvəqqəti fayda versə də o, nəhayət ziyan gətirməli, əksinə həqiqət müvəqqəti ziyan gətirməli olsa da, sonra mütləq müəyyən vaxtdan sonra xeyir verməlidir. Buna görə də bu qənaətə gəlirəm ki, müəyyən ümumi nöqsanı ifşa edən, yaxud böyük bir həqiqəti kəşf edən dahi daimi ehtiram və hörmətə layiqdir. Belə bir adam müəyyən əqidənin, yaxud da qanunun qurbanı ola bilər. Amma qanun iki cürdür. Birisi ədalətli, ümumin rəğbətini qazanan qanun, o biri təsadüfdən və ancaq insanların cəhəlpərəstliyindən doğan qanun. Bu sonuncu qanunları pozmaq üstündə ittiham olunanlar ancaq müvəqqəti olaraq ləkələnib biabır edirlər; lakin zaman sonradan bu ittihamı rədd edib hakimlərin və xalqın üstünə atır, onların özlərini daimi bir ləkə ilə damğalayır. Sizcə indi bu gün dünyanın nəzərində bu biabırçılıq ləkəsi ilə kim damğalanmışdır; Sokratı, yoxsa onu zəhər içməyə məcbur edən hakimmi?

O: Sokratın elə olmasının ona nə xeyri oldu?! Onu elə buna görə də ölümə məhkum etmədilərmi? Onu elə buna görə də öldürmədilərmi? Məgər, o, sakit adam idi? O, ədalətsiz qanunlara nifrət bəsləməklə dəlisov adamların həmçinin ədalətli qanunlara qarşı çıxmasına səbəb olmamışdı? Məgər o, dikbaş və qərribə adam deyildimi? Bu saat siz özünüz, az qala, dahi adamların xeyrinə olmayan bir şeyi etiraf etmişdiniz.

Mən: Qulaq asınız, əzizim. Cəmiyyətdə pis qanunlar olmamalıdır. Əgər cəmiyyətdə qanunlar həmişə yaxşı olsaydı, dahi adamları da təqib etməzdilər. Mən heç də həmişə, dahinin qərəzkarlıqla, qərəzkarlığın isə dahililə bağlı olduğu fikrində deyiləm. Axmaq adamlar ağıllı adamlara nisbətən daha qərəzkar olur. Hərgah dahi adamlar doğrudan da başqaları ilə rəftarında həmişə kobud, dözülməz, vasvası, pis olsaydılar belə, siz bütün bunlardan nə nəticə çıxarardınız?

O: Beləsinə boğmaq lazımdır.

Mən: Tələsməyin, əzizim, qulaq asın. Mən əminiz Ramonu misal gətirmək istəmirəm, çünki kobud, rəhmsiz və daşqəlblə bir adam, pis ər, pis əmi olsa da onun dahi adam olduğu, öz şəxətini irəli apardığı əsərlərinin onca il sonra unudulmayacağı hələ böyük şübhə altındadır. Mən sizə Rasini misal gətirmək istəyirəm. Çünki o, həm dahi idi, həm də yaxşı adam hesab olunmurdu. Yaxud Volteri götürək...

O: Məni təntitməyin, mən mübahisədə ardıcılığı sevən adamam.

Mən: Sizcə, Rasin Briasson¹ kimi öz balaca dükanına qısılib qalan, Barbye² kimi arşınından bir an ayrılmayan, hər il öz arvadının müntəzəm surətdə dünyaya qanuni bir uşaq gətirməsinə imkan verən yaxşı ər, yaxşı ata, yaxşı əmi, yaxşı qonşu, namuslu tacir olub özge heç nəyə yaramasaydı, yaxşı olardı; yoxsa hiyləgər, xain, şöhrətpərəst, paxıl və kinli bir adam olub amma – “Andromaxa”nın “Britannik”in, “İfigeniya”nın, “Fedra”nın, “Ataliya”nın³ müəllifi olsaydı yaxşı olardı?

O: Məncə bu iki nəfərdən birincisi olmaq mənfəətli olardı.

Mən: Bu sizin güman etdiyinizdən də artıq dərəcədə həqiqətə yaxındır.

O: Bir gör siz filosoflar necə qərribə adamlarsınız. Deməli, belə çıxır ki, biz düz söz deyəndə bunu ya ağılsızlar kimi bədahətən, ya da təsadüfən deyirik. Nə danışdığımı bilən elə birçə sizin tayfadır. Xeyr, cənab filosof, siz nə danışdığınızı yaxşı bildiyiniz kimi, biz də nə danışdığınızı çox yaxşı bilirik.

Mən: Deyək ki, lap belədir. Niyə bəs Rasinin məhz siz deyən kimi olması daha yaxşı olardı.

O: Çünki yaratdığı bütün gözəl əsərləri ona heç iyirmi min frank da xeyir vermədi, halbuki o, Sen-Deni və ya Sent-Onore küçəsində yaxşı bir ipək mallar sövdəgəri, kalan müştərisi olan əczaxanaçı, yaxud baqqaliyyə alveri edən bir adam olsa idi, özünə böyük varidat toplayıb dünyanın heç bir ləzzətindən də bənəsinə getməzdi. Məsələn, o, hərdən bir mənim kimi yazıq bir təlxəyə də onu güldürdüyünə və hər dəfə yanına gözəl bir qız gətirdiyinə görə pistol bağışlayardı. Qızlar isə ömrü boyu arvadının üzünə baxmaqdan bezikən bu

¹ Briasson Antuan Klod – kitab satıcısıdır. “Ensiklopediya”nın nəşrində iştirak etmişdir.

² Barbye – Parisdə məşhur ipək malları sövdəgəri olmuşdur.

³ “Andromaxa”, “Britannik”, “İfigeniya Avliiddə”, “Fedra”, “Ataliya” – Rasinin (1639–1699) faciə əsərləridir.

binavanı əyləndirərdilər. Biz onun evində gözəl kef məclisləri düzəldər, çoxlu puldan qəşəngə qumar oynayır, əla şərablar, əla likörlər, əla qəhvə içər və sonra da çıxardıq şəhər kənarına seyrə. Görürsünüzümü, nə demək istədiyimi yaxşı bilirəm. Siz gülürsünüz? Amma icazə verin deyim: belə olsaydı, onun üçün, ətrafındakılar üçün də çox yaxşı olardı.

Mən: Mümkündür. Təki namuslu ticarətdən qazanmış olduğu sərvətdən pis işlər üçün istifadə etməyəydi, təki o, bütün ətrafındakı qumarbazları, bütün o tüfeyliləri, həyasız yaltaqları, bütün o pozğun avaraları yanından qovaydı və öz prikeşiklərinə əmr edəydi ki, öz arvadlarından bezən kişiləri əyləndirmək naminə ara düzəldən adamı ölənə kimi kətləkləyədilər.

O: Nə danışırırsınız, cənab! Necə yəni kətləkləyədilər. Düz-əməlli, mədəni şəhərdə adam kətləkləməzlər. Oğraşlıq namuslu sənətdir. Hətta bir çox mənsəb sahibləri də onu özlərinə peşə eləmişlər. Sizcə bəs necə olmalıdır, dövlətli adam öz pulunu qəşəng süfrəyə, qəşəng məclisə, qəşəng şərabə, gözəl qadınlara, dünya keyfinə də xərcləməyib bəs nəyə xərcləyəcək? Mən dövlətli olub heç nədən həzz almamaqdansa avara olmağı üstün tuturam. Nə işə... qayıdaq Rasiyə. Bilirsinizmi o, ancaq onu tanımayan adamlara, özünü öldürən sonra xeyir vermişdir.

Mən: Elədir. Amma siz onun yaxışını da, yamanını da tərəziyə qoyun. O, min ildən sonra belə insanların gözlərini yaşardacaq, bütün bəşəriyyət onunla fəxr edəcək. O, insanı humanist, rıqqətli, incə olmağa səsləyəcək. Onun hansı ölkədən olduğunu soruşacaq, Fransaya qibtə edəcəklər. O, vaxtı ilə indi dünyadan köçmüş olan bir neçə adamın iztirabına bais olmuşdur ki, bu adamlara əslində bizim özümüzün də yazığımız gəlmir. Onun nə nöqsanları, nə də günahları bizi qorxutmalıdır. Əlbəttə, təbiət onu böyük istedad sahibi etməklə yanaşı, həmçinin xeyirxah yaratsaydı, lap əntiqə olardı. O, bir ağacdır ki, onun ucundan yaxınlıqda basdırılan bir neçə başqa ağaclar qurumuş, dibində göyərən otlar məhv olmuş, lakin o, ucalıb başını buludlara dayamış, səmada qol-budağını dərdyana yaymışdır; onun nəhəng gövdəsinin dibində dincəlməyə gələn, gəlmiş olan, gələcək heç bir kəsdən o, öz kölgəsini əsirgəməyib və əsirgəməyəcəkdir. O daim vaxtaşırı bar gətirib, gözəl bəhrələr vermişdir. Əlbəttə, bircə bunu arzu etmək olardı ki, Volterdə Dyuklonun mülayimliyi, abbat

Trübənin sadəliyi, abbat d'Olivyenin¹ düzlüyü də olaydı. Madam ki, bu belə deyil, onda gəlin hadisələrə imkan daxilində düzgün yanaşaq. Gəlin bir anlığa zaman və məkan daxilində olduğumuzu unudaq, nəzərimizi gələcək qərinələrə, ən uzaq ölkələrə, gələcək nəsillərə sarı çevirək. Bəşər nəslinin taleyi haqqında düşünək. Əgər biz kifayət dərəcədə alicənab deyilikse heç olmazsa təbiətə hörmət eləyək ki, hər halda o bizdən daha müdrikdir. Əgər şöhrət ehtirası ilə alışıb yanan Qryozun² başına birdən soyuq su töksəniz ola bilsin ki, onun şöhrət ehtirası ilə yanaşı ilhamını da söndürmüş olarsınız. Hərgah siz Volterin tənqiddə qarşı həssaslığını azaltsanız onda, o, daha nə Meropanın³ qəlbinə nüfuz edə biləcək, nə də sizi həyəcanlandıra bilmək iqtidarında olacaqdır.

O: Yaxşı, madam ki, təbiət müdrik olduğu qədər də qüdrətlidir, bəs onda nə üçün dahiləri eyni zamanda mərhəmətli yaratmayıb?

Mən: Siz belə bir mühakimə üsulu ilə dünyanın bütün qayda-qanunlarını inkar etdiyinizi hiss edirsinizmi? Axı bilmirsinizmi ki, dünyada hər şey əla olsaydı, əlanın yer üzündə qədri bilinməzdi.

O: Siz haqlısınız. Ən əsas məsələ, sizin və mənim canlılar arasında olmağımdadır, məhz sizin və mənim. Qalan nə olur olsun. Məncə şeylərin ən gözəl nizamı o nizamdır ki, mən də onda varam, mən olmayan ən kamil dünya nəyimə lazımdır, belə dünya istəyir lap dağılsın. Mən yaşamağı hər şeydən üstün tuturam. Hətta həyasız bir boşboğaz kimi yaşamağı yaşamamaqdan üstün tuturam.

Mən: Yəqin sizin kimi düşünən və eyni zamanda mövcud qayda-qanunun əleyhinə çıxan adam öz varlığının da əleyhinə çıxdığını görmür.

O: Bu doğrudur.

¹ Dyuklo Şarl Pino (1704-1772) – tarixçi və əxlaşünas. Abbat Tryuble Nikola (1697-1770) – Volterin lağa qoyduğu miyanə, məhsuldar ədəbiyyatçı. Abbat d'Olivye Pyer Jozef (1682-1768) – filoloq və dilçi, fransız akademiyasının üzvü, dilin "təmizliyini" gözləyənlərdən biridir. Çox güman ki, Didro adları çəkilən adamların haqqında danışarkən qəsdən istisna ilə danışır ki, oxucu onların əməlinin kitabda deyilənə oxşadığını başa düşsün.

² Qryoz Jan Batist (1725-1805) – fransız ədəbi, moişot şəkili çəkən rəssamların görkəmli nümayəndəsi. Qryozun üçüncü silkin moişot və ailə xeyirxahlığı təsvir edən rəsmləri Didronun bədii ideyalarına çox uyğun gəldiyindən onu "Salonlar" əsərində yüksək qiymətləndirmişdir. Qryoz Didronun dostu olmuş və portretini çəkmişdir.

³ Meropa – Volterin eyni adlı faciəsinin (1743) qəhrəmanı.

Mən: Onda gəlin olana olduğu kimi yanaşaq. Görək bizə nəyin bahasına başa gəlir və nə verir. Tərifləmək və ya pisləmək üçün haqqında kifayət qədər məlumatımız olmayan və məhz zəruriyyət-dən doğduğuna görə haqqında yaxşı da, pis də deyə bilməyəcə-yimiz küllü və tamı isə bir kənara qoyaq. Bir çox ləyaqətli adamlar belə düşünlər.

O: Sizin nə dediyinizi yaxşı başa düşmürəm, yəqin ki, bunlar nə isə fəlsəfəyə aid məsələdir; mənim isə fəlsəfə ilə heç bir əlaqəm yoxdur. Mən birçə onu biliram ki, nə isə başqa bir şey olmaq istəyirəm. Məsələn, bəxtim gətirsə dahi və ya böyük bir adam olmağı arzulayıram. Mənim yanımda dahi adamları tanıfayəndə o saat qəzəblənirəm. Mən paxılam. Onların şəxsi həyatlarından onları alçaldacaq bir şeyi eşitdikdə, buna böyük ləzzətlə qulaq asıram, bu söhbətlər canıma yayılır, onları mənə yaxınlaşdırır və mənim heç nəyə layiq olmadığını asanlıqla sinirməyimə kömək edir. Öz-özümə deyirəm: əlbəttə, sən heç vaxt "Məhəmməd"i¹, ya da Mopuya² mədhiyyəni yazma sən. Deməli, mən heç nəyəm, bu da mənə toxunur. Bəli, mən dəyərsiz adamam və buna görə özüməndən zəhləm gedir. Yanımda hər dəfə "Nazənin Hindistanın" üvertiyurası çalınanda, yanımda hər dəfə "Tənarin dəhşətli uçurumları", yaxud "Ey gəcə, sonsuz gəcə"³ ariyaları oxunduqda kədərli öz-özümə demişəm: "Sən ömründə heç vaxt belə şeylər yarada bilməyəcəksən". Mənim bu əsərləri yazan öz əmimə paxıllığım tutur. Hərgah o, öləndən sonra portfelində fortepiano üçün bir neçə gözəl şərqî tapılsa mənə olduğum kimi qalmaq, ya da əminim yerini tutmağı təklif etsələr heç tərəddüd etmədən ikinciyyə razı olaram.

Mən: Hərgah sizi kədərləndirən elə bu isə doğrusunu deyim, çox da dərd çəkməyinə dəyməz.

O: Bunlar boş şeydir və tez unudulur.

¹ "Məhəmməd" – Volterin faciəsi (1741) öz məzmunu etibarilə dini xürafat və qatı mövhumata qarşı çevrilmişdir.

² Mopu Rene Nikola (1714–1792) – VI Lyüdivikin kansleri, 1771-ci ildə Paris parlamentini ləğv etmişdir. Mopu tərəfindən edilən mürtəcə dövlət çevrilişi Fransada böyük narazılığa səbəb olmuşdu; lakin bununla belə Volter öz seçirləri və məktublarında maarifçilərə qarşı amansız olduğuna, Kalas və Labbarın edamına formən verdiyinə və s. görə parlamentin ləğvini alqışlayırdı. Didkonun "Ramonun qardaşı oğlu"nu 1771-ci ildən sonra yenidən islamı Volteri mozməmmət etdiyini göstərir.

³ "Nazənin Hindistan" (1735) – Ramonun operası; "Tənarin dəhşətli uçurumları" və "Ey gəcə, sonsuz gəcə" – həmin operadan ariyadır.

Bunu deyərək o "Nazənin Hindistan"ın üvertiyurasını və "Dəhşətli uçurumlar" ariyasını oxumağa başladı. Sonra davam etdi:

– Qeyri-müəyyən bir duyğu sanki içimdən baş qaldırıb deyir: Ramo, axı sən çox istərdin ki, bu iki pyesi sən yazmış olaydın. Hərgah iki belə pyes yazmağa müvəffəq olsaydın, o zaman əlavə iki başqasını da yazardın. Bir neçə pyes yazdıqdan sonra, sənənin də əsərlərini hər yerdə çalar və oxuyardılar. Onda sən başını dik tutaraq yeriyər, özün öz şəxsi ləyaqətini duyurdun. Səni barmaqda göstərib "gözəl qavotların müəllifi bax odur", – deyərdilər. (*O, qavotları oxumağa başladı; sonra şadlıqdan gözləri yaşarmış və rıqqatə gəlmiş bir halda əllərini ovuşdura-ovuşdura davam etdi.*) Sənənin gözəl evin (*o, əli ilə otağın enini və uzununu ölçdü*), gözəl yatağın (*o, yatağa sərilib gərənədi*), ələ şərabların (*şərabı yoxlaymış kimi dilini marçıldatdı*), qəşəng ekipajın (*ona minirmiş kimi ayağını yuxarı qaldırdı*), gözəl qadınların (*o, sanki əlləri ilə onların sinəsinə toxunur; ehtirasla üzlərinə baxırdı*), üzlərlə hər gün ətrafında dolanıb sənə mədhiyyə deyən avaraların olacağı (*o, sanki bütün bu avaraları: Palissonu, Paunsineni, ata və oğul Freronları, Laportu* öz yanında təsəvvür edirdi. *O özünü çəkmiş bir halda onları dinləyir, mərhəmətli bir halda onları dinləyir, mərhəmətli bir halda danışdıqlarını təsdiq edir, üzlərinə gülümsəyir, onlara nifrətini bildirir, onları yanından qovur, yenidən geri çağırırdı; sonra yenə davam etdi.*) Bir gün səhər gözümü açıb gördüm ki, hamı mənə deyir ki, sən böyük adamsan; "Fransız ədəbiyyatının üç yüz illiyində"² oxuyub gördüm ki, mən doğrudan da böyük adamam. Axşam özüm də bu əqidəyə gələrdim ki, doğrudan da böyük bir adamam. Mən daha indi böyük bir adam, dahi Roma

¹ Palisso Şarl (1730–1814) – mürtəcə, satqın ədəbiyyatçı, ensiklopediyaçıların əleyhinə çevrilmiş "Filosoflar" (1760) adlı həcv-məzhəkənin müəllifi. Bu əsərinde o, Dordidun adı ilə Didronu səhnəyə çıxarıb ona satır. Puansen Antuan Aleksandr – Palisso, Freron və onların tərəfdarları tərəfindən müdafiə edilən dramaturq. Freron Eli Katrin (1718–1776) – tonqıdçı, publisist, Volterə və ensiklopediyaçılara qarşı mübarizə aparən mürtəcə ədəbiyyatçıları dostosinin başçısı, "Ədəbi il" jurnalının redaktoru, Volterin dəfələrlə gülüş obyektinə olmuşdur; onun oğlu, Lui Mari Stanislav atasından sonra həmin jurnalı redaktə etmişdir. Laport Jozef – abbat, publisist və ədəbiyyatçı, mürtəcə Freron-Palisso qrupu ilə maarifçilər arasında tərəddüd edən "Ədəbi icmalçı" jurnalının redaktoru.

² Didro "üç yüz illik" deyəndə Antuan Sabatye dö Kastrın Palissonun iştirakı ilə kompilyasiya edib ensiklopediyaçıların düşmənlərini mədh edən "Fransız ədəbiyyatının üç yüz illiyi" kitabını nəzərdə tutur.

kimi qulaqlarımı oxşayan təriflərin şirin ahəngi altında mürgülərdim. Hətta yuxuda belə simam hər şeydən razı bir görkəm alardı, köksüm yüngül və azad bir halda qalxıb enər, böyük bir adam kimi xoruldayardı.

Danışmağında davam edərək skamyaya yayıldı, özünü xəyalında tutduğu müqəddəs bir rüyada təsəvvür edirmiş kimi gözlərini yumdu. Bir anlıq təsəvvür etdiyi bu dincliyin şərbətini nuş edib ayıldı, gər-nəşdi, əsnədi, gözlərini ovdu və bir daha göz gəzdirib özünün həyasız yaltaqlarını axtardı.

Mən: Demək siz zənn edirsiniz ki, xoşbəxt adamın yuxusu da başqa cürdür, deyilmi?

O: Bəli, bəs necə! Mən yazıq, mən biçarə, axşam öz çardağıma qayıdıb misgin yatağıma girərək yorğanın altında büzüşəndə sinəm sıxılır, nəfəsim daralır, zarlıdaya-zarlıdaya nəfəs alıram. Halbuki dövlətli bir adam yuxuya gedəndə clə xoruldayır ki, yataq otağının divarlarını titrədib küçəni başına götürür. Lakin indi mənə kədər-ləndirən ləyaqətsiz, cılız bir adam olmağım və lazımcına xoruldaya bilməməyim deyil.

Mən: Hər halda sizi bu da kədərləndirməlidir.

O: Başıma gələnlər bundan da kədərlidir.

Mən: Başına nə gəlmişdir?..

O: Siz həmişə mənim halıma müəyyən dərəcədə yanaşmısınız. Çünki mən zərərsiz bir məxluqam. Ürəyinizdə mənə nifrət etsəniz də, lakin mən hər halda sizi əyləndirirəm.

Mən: Doğrudur.

O: Başıma gələnlərin hamısını sizə danışacağam.

O, danışmazdan əvvəl köksünü dəridən ötürdü və əlləri ilə başını tutdu. Sonra yenidən sakit bir görkəm alıb mənə müraciət etdi:

– Siz bilirsiniz ki, mən nadan, axmaq, sarsaq, sırtıq və tənbeləm. Bir sözlə bizim burginyonlar demiş dələduzam, fırıldaqçı və qarın-quluyam.

Mən: Nə küyçüsən!

O: Xeyr, lap düzünü deyirəm. Bir kəlməmə söz ola bilməz. Siz mənə inanın, heç kim mənə özüm tanıyan kimi tanımır. Mən hələ olub keçənlərin hamısını demirəm.

Mən: Deyin, nə deyirsinizsə sizinlə razılaşaacağam ki, əsəbiləş-məyəsizin.

O: Siz mənə inanın. Mən clə adamlarla durub-oturmuşam ki, onlar məhz bu saydığım keyfiyyətlərə malik olduğum üzündən mənə sevmişlər.

Mən: Təəccüblüdü! Bu vaxta qədər clə güman edirdim ki, adamlar özlərinin belə xasiyyətlərini ya gizlədir, ya onların üstün-dən keçir, ya da başqasında bu xasiyyətləri gördükdə onlara nifrət edirlər.

O: Siz səhv edirsiniz! Elə də şey olar? Əmin olunuz ki, Palisso tək qalıb fikrə gedəndə bundan da bədtər fikirlərə düşür. Mənə inanın ki, o da, dostu da qabaq-qabağa oturanda ikisi də eməlli-başlı fırıldaqçı olduqlarını boyunlarına alırlar. Necə yəni, insanlar bu key-fiyyətləri başqasında görəndə nifrət elayır? Siz lap qərībā danışır-sınız! Mənim dostlarım daha insafli idilər, mən elə bu keyfiyyətlə-rimə görə onların yanında böyük hörmət qazanıb süd gölundəcə üzürdüm, mənə alqışlar, mənsiz bir dəqiqə dayana bilməzdilər. Mən bir məclisdə olmayanda onlar təəssüflənərdilər. Mən onların doğ-maca Ramoları idim, onların balaca Ramoları, ağıldan küt, həyasız, nadan, tənbel, qarınqulu, təlxək, heyvan Ramoları! Bu adət etdiyim ləqəblərin hər birisini nəyin bahasına qazanmamışdım?! Bu ləqəb-lərin hər birini dedikdə gah üzümə gülümsər, gah xoş bir söz deyər, küreyimə əl, üzümə sillə, böyrümə dümsük vurur, yemək zamanı qabağıma dadlı bir tikə atardılar. Yeməyin üstündən qalxanda mənə möhkəm sataşdılar, mən bunlara əhəmiyyət verməzdim, ona görə ki, heç nəyə əhəmiyyət vermirəm. Məni istənilən kökə salmaq, gözüüm baxa-baxa mənə hər şeyi demək, mənimlə hər cür rəftar etmək olar, bunlara acıgım tutmur, hələ başımdan aşağı nə qədər hədiyyələr yağardı!.. Mən axmaq bunların hamısını itirdim!.. Bəli itirdim!.. Bütün ömrümdə birçə dəfə, ağıllı bir adam kimi danışmaq istədiyim üçün itirdim!.. Mən bir də belə qələt eləməyəm!..

Mən: Nə olmuşdur ki?

O: Böyük bir qələt eləmişəm, heç bir şeylə müqayisə edilməz, ağlasığmaz, düzəlməsi mümkün olmayan bir qələt!

Mən: Nə qələtdir ki?

O: Ay Ramo, Ramo! Məgər sənə ağıllı adam gözü ilə baxırdılar? Özündə bir balaca zövq, ağıl, sağlam düşüncə əlaməti olduğunu göstərmək istəyirdin! Ramo, mənim əzizim, indi ağılın başına gələr, indi səni yaradan Allahın da, hamilərinin də arzusunun əleyhinə

getməyin nə olduğunu anlayarsan. Nahaq yerə boynunun ardından tutub qapıya tərəf sürükləyib demədilər ki: “İtil burdan, uzunqulaq və bir də görünmə. Buna bax, hələ bir ağılı, dərrakəsini göstərmək istəyir! Bir buna bax, özünün ağılı göstərmək, mühakimə yürütmək fikrinə düşüb... Rədd ol! Ağıllı olmağı və mühakimə yürütməyi biz sənəzsiz də bacarıırıq”. Onda barmaqlarını dişləyib eşiyə çıxdın. Əvvəlcə o axmaq uzun dilini dişləməli idin. Bu yadına vaxtında düşmədi və sən küçədə bir qəpiksiz qaldın. İndi daldalanmağa yer də tapmırsan. Doyunca yeyib içərdin, axı sənə bundan artıq nə lazım idi! İndi onun-bunun qabağından qalanı yeməlisən. Sənin qəşəng otaqların var idi. İndi sənə çardaqda qalmağa icazə versələr, özünü son dərəcə xoşbəxt sayarsan. Sənin gözəl, rahat yatağın var idi. İndi isə səni ya cənab dö Subizin¹ mehtərinin, ya da dostun Robbenin² samanlığı gözləyir. Şirin və rahat yuxu əvəzinə indi bir qulağında atların kişnəməsini, təpik döyməsini, o birisi isə bundan daha pis quru, ruha yatmayan, kobud şeirlərin ahəngindən də min dəfə dözülməz səslər eşitməyə məcbursan. Ay zavallı bədbəxt, nə şeytanın toruna düşdün?!

Mən: Yaxşı, səhvini düzəltmək, geri dönmək mümkün deyilmi? Yəni etdiyiniz səhvlər bu qədər bağışlanmazdır? Sizin yerinizə olsaydım, yenə də elə onların yanına qayıdardım. Siz onlara güman etdiyinizdən daha artıq lazımsınız.

O: Bəli, bilirəm ki, mən yənlərində olmayanda onları indi heç kim əyləndirmir və onlar mənsiz, yamanca darıxırlar.

Mən: Elə buna görə də onların yanına qayıt. Onların bir dəqiqə də sənəzsiz keçinmələrinə, başqa bir əyləncə tapıb əylənmələrinə imkan vermə. Nələr ola biləcəyini kim bilir?

O: Mən işin bu tərəfindən lap arxayınam. Heç nə ola bilməz.

Mən: Çox deməyin, nə təhər olmuş olsa da, başqa birisi yerinizi tuta bilər.

O: Aqlım kəsmir.

Mən: Sizinlə razıyam. Ancaq hər halda mən sizin yerinizə olsaydım, bu pərişan vəziyyətimdə yaxam açıq, saçlarım dağınıq, pəj-

mürdə bir halda oraya qayıdardım. Yıxıldım üzüm üstə, o ilahi xanımın¹ ayaqları altına. Üzüm üstə yerə yıxılıb hiçqıra-hiçqıra boğuş və asta bir səslə yerimdən qalxmadan deyirdim: “Üzr istəyirəm, xanım, bağışlayın mənə. Mən doğrudan da ləyaqətsiz, miskin adamam. O, uğursuz bir halda idi, özünüz yaxşı bilirsiniz ki, sağlam düşüncə mənə yaraşan şey deyil. Sizə söz verirəm ki, bir də ömrüm boyu məndən belə şey görməzsiz”.

Maraqlı burasıdır ki, mən bu sözləri dedikcə, o da sözlərimə uyğun hərəkətlər edirdi: üzüm üstə yerə uzanır, kiminsə sanki ayaq-qabısının burnundan yapışib onu sığallayır, hiçqıra-hiçqıra deyirdi: “Bəli, mənim kralıcam, söz verirəm, həyatımda bir daha belə şey eləməyərəm...” Sonra kəskin hərəkətlə yerindən qalxıb ciddiyyətlə və özbaşına ağıl qoyurmuş kimi dedi:

– Hə, siz haqlısınız; mən özüm də görürəm ki, bu ən yaxşı çıxış yoludur. Onun ürəyi yumşaqdır; cənab Vyeyar deyir ki, ürəyi çox yumşaqdır. Mən özüm də bilirəm ki, onun ürəyi yumşaqdır, lakin gedib fahişə qabağında alçalmaq, daim parterdə küyə basılan o rəzil hoqqabazın ayaqlarına düşmək mərhəmət diləmək! Xeyr, mənə də Ramo deyirlər; mən heç kəsin qarşısında baş əyməyən, halal süd əmmiş Ramonun, Dijon² eczacısı Ramonun oğluyam! Bəli, mən məşhur Ramonun qardaşı oğluyam, cənab Karmontellin³ təsvir etdiyi kimi belə bükülü, əlini frakının⁴ altına gizlədən Ramonun yox, Pale-Royalda hamının gözü qabağında əllərini yelləyə-yelləyə başını dik tutub yeriyan, məğrur Ramonun qardaşı oğlu! Mən forte-piano üçün yazılmış bir neçə pyesin müəllifiyəm. Doğrudur, bu pyeslər heç kəs tərəfindən ifa olunmur. Lakin kim bilir, bəlkə də, ancaq onlar gələcək nəsllə çatacaq və layiq olduğu qiymətləri alacaqlar. Onda onları hamı calacaq. Mənim böyük gələcəyim var!.. Yox, hörmətli cənab, bu mümkün deyil! (*Sağ əlini sinəsinin üstünə qoyaraq sözüünə davam etdi.*) İçimdən bir qüvvə baş qaldırıb mənə: “Ramo, sən bunu etməyəcəksən” – deyir. İnsanın gərəkdir az da olsa bir heysiyyəti olsun. Bu heysiyyəti heç nə boğa bilməz. O, heç

¹ İlahi xanım – Fransız komediya teatrının artisti Adelaida YUS (1734-1805) nəzərdə tutulur. Kleronla bərk çəkirdi.

² “...Dijon eczacısı...” – Didro burada səhv edir: Ramonun atası aptekçi deyil, orqan çalan və Klavessin müəllimi olmuşdur.

³ Karmontel (Lui Karoji, 1717-1806) – dramaturq və rəssam; Ramonun, Didro və Qrimmin portretlərini çəkmişdir.

nədən, bəli, bəli, bir də görürsən ki, heç nədən baş qaldırır, ancaq mən bəzən elə alçalıram ki, hətta birçə liara belə balaca Yusun yanını da öpməyə hazır oluram.

Mən: Buna nə var ki, əzizim. O ağappaq, gözəl, incə və tumbuldur. Onun yanını öpmək elə işdir ki, hətta sizdən də az vasvası olan bir adam bəzən bu dərəcəyə qədər alçaq bilər.

O: Yanı həm müstəqim, həm də məcazi mənada öpmək olar. Bu barədə, xanım Lamarkin¹ yanını həm müstəqim, həm də məcazi mənada öpən yoğun Berjiye²dən xəbər ala bilərsiniz. Mən isə and içirəm ki, bu işdən hər iki mənada zəhləm gedir.

Mən: Hərgah təklif edəydim çıxış yolu sizə xoş gəlmirsə, onda dilənçi kökündə yaşamağa cəsarətiniz olsun.

O: Ətrafımızda hesablarına yaşamaq mümkün olan bu qədr səfəh zənginlər olduğu halda dilənçi kökündə yaşamaq axmaqlıqdır. Bir də ki, dilənçi kökündə yaşayan adamın özünün özündən zəhləsi gedir. Adam buna dözə bilmir.

Mən: Məgər bu hiss sizə tanışdır?..

O: Bəs necə? Dəfələrlə özüm-özümə demişəm Parisdə hər birisi on beş-iyirmi adamlıq on mindən yuxarı qəşəng yemək məclisi açılır. Ay Ramo, nə təhər olur ki, bu qədər məclisdən birində sənə bir yer tapılmır? İçi qızıl dolu pul kisələri var ki, qızıllı sağa da, sola da axıb gedir, birçə sikkəsi də sənə düşmür! Nə qabiliyyəti, nə də ləyaqəti olan, amma dil pöhləvanlığı iddiasına düşən minlərlə sarısaqlar, heç nəyi ilə adamı cəzb edə bilməyən minlərlə xırda-para ədnələr, minlərlə fərasətsizlər gözəlcə geyinirlər. Sənin isə əynin-başın yoxdur! Yəni, bu qədərmi əfəslən! Məgər sən də başqaları kimi yaltaqlana bilməzdin? Başqası kimi yalan demək, yalandan and içib aman eləmək, yalandan şahid durmaq, vəd eləmək, söz verib yerinə yetirməmək, ya da ki, sonradan onu danmaq elə çətin işdir ki, öləndən gəlməyə? Məgər başqası kimi sən də əlini sinənin üstünə qoyub bəli-bəli deyə bilməzsən. Məgər sən filan xanımın hiyləsində başqasından daha yaxşı iştirak edib, filan cənabın da sevgi məktubunu filana apara bilməzsən? Yaxud sən o qədər qabiliyyətsizsən ki, filan

¹ Xanım Lamark – Palissonun hamisi, onun ensiklopediyaçılar öleyhinə çevrilən "Filosoflar" (1760) əsərinin tamaşaya qoyulmasına kömək etmişdir.

² BEREJİYE Nikola Silvestr – mürtəcə ilahiyatçı, "Ensiklopediyaçıların" düşməni, fransız materialisti Holbaxın "Təbiətin sistemləri" əsərinin öleyhinə olaraq "Materializmin təhlili, yaxud "Təbiətin sistemləri"nin təkzibi" (1771) əsərini yazmışdır.

qızın qabağında titrəyən oğlana ürək verib, qızı da onu dinləmək üçün dilə tuta bilməyəsən? Yəni bu elə çətin bir işdir ki, məsələn bizim şəhərin vətəndaşlarından birinin qızını başa salasan ki, o pis geyinib, qəşəng sırğaları, bir qədər kirşanı olsa, donunun krujevası polyak üslubunda olsa ona çox yaraşar?! Məgər ona deyə bilməzsən ki, onun qəşəng ayaqları heç də küçəni piyada gəzmək üçün yaranmamışdır?..

...Xülasə... qəlbimdəkilərin hamısını sizə nəql etməyə çalışdım. Siz isə onları istədiyiniz kimi izah edə bilərsiniz, tək birçə bunu unutmayasınız ki, mən də özüm-özümə nifrət edə bilərəm, Allahın insanlara verdiyi qabiliyyətin heç nəyə yaramadığını görəndə mən də vicdan əzabı çəkə bilərəm. Bu isə insan üçün böyük, ən böyük iztirabdır? Yaxşısı budur adam heç bu dünyaya gəlməyeydi.

Mən onu dinləyirdim. Onun dəyysusluq eləyib cavan qızı yoldan çıxardığı səhnəni ifa edərkən iki biri-birinə zidd olan hiss ruhumu sarsıdır, qəlbimə hakim kəsildi, bilmirdim ki, qəhqəhə çəkib gülüm, ya da ki, qəzəblənirəm. Azı bir iyirmi dəfə, qəhqəhə çəkib gülümək nəticəsində hiddətimi boğdum, azı iyirmi dəfə qəlbimin dərinliklərindən baş qaldıran hiddət saqraq qəhqəhələrə əvəz olundu. Mən ona heyran qalmışdım. Onun bu qədər fərasətli olmaqla yanaşı bu qədər alçaq olması, bu qədər doğru-düzgün fikirlərlə yanaşı bu qədər yanlış və sarsaq fikirlər deməsi, hissələrinin bu qədər pozğunluğu, özünün isə bu qədər iyrənciliyi ilə bu qədər səmimi və açıq olması məni sarsıtmışdı...

Bütün bu danışılanların özünə görə bir mənası var idi. Adətən, adamlar onun bu dediklərinin bir çoxunu ya həyata keçirir, ya da bunu fikirlərində tuturlar, amma bu barədə heç səsini də çıxarmırlar. Müsahibimi onu əhatə eləyən əksəriyyət adamlardan ayıran ən mühüm fərq elə bunda idi. O, özünün başqalarına da xas olan yaramazlıqlarını boynuna alırdı, lakin o, ikiüzlülük eləməirdi. O, da başqaları kimi iyrənc idi. Amma o, özünün pozğunluğunda daha səmimi, daha açıq, daha ardıcıl, bəzən daha mənalı idi. Belə bir atanın tərbiyəsindən çıxacaq uşağın taleyini düşündə məni dəhşət bürüyürdü...

PYER OQÜSTEN KARON DÖ BOMARŞE

(1732-1797)

FİQARONUN TOYU

(Pyes)

İştirak edənlər:

Qraf Almaviva – İspaniya qrandı, Əndəlis qorrixidoru¹

Qrafinya – onun arvadı

Fiqaro – qrafın kamerdineri və saray müdiri

Süzanna – qrafinyanın birinci kameristqası və Fiqaronun nişanlısı

Marselina – saray ekonomkası

Antonio – bağban, Süzannanın əmisi və Fanşettanın atası

Fanşetta – Antonionun qızı

Kerubino – qrafın birinci pəzi

Bartolo – Sevilyalı doktor

Bazil – qrafinyanın musiqi müəllimi

Don Qusman Briduazon – hakim

Dubl Men – məhkəmənin katibi

Məhkəmə pristavı

Qripsoleyli – gənc çoban

Gənc çoban qız – qrafın jegeri (baş avcısı)

Pedriyo – qrafın yegeri (baş avcısı)

Nökərlər, köndlilər

Əhvalat Sevilyadan üç lyelik məsafədə Akuas-Freskas sarayında vəqə olur.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yarım döşənmiş bir otaq. Ortada böyük bir kreslo.
Fiqaro otağı ölçür. Süzanna güzgü qabığında öz gəlinlik paltarına çıxək sancır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro və Süzanna

Fiqaro (*oxuyaraq otağı ölçür*) – Demək beləsi on doqquz, beləsi də iyirmi altı.

Süzanna. Fiqaro, bəri bax görüm, belə yaxşı olur, ya belə...

Fiqaro. Üzü belə yaxşıdır, əzizim, ba-ba-ba... bax belə. Toydan bir gün qabaq gəlinin başında bu çiçəkləri görmək sevən bir ər üçün böyük bir işdir.

Süzanna. Bura bax, sən orada nə ölçürsən?

Fiqaro. Axtarsan, heç nə. Mən elə onu fikirləşirəm ki, qrafın bizə bağışladığı yataq buraya yerləşər, ya yox?

Süzanna. Bu otağa?..

Fiqaro. Qraf bu otağı bizə verir...

Süzanna. Bunu? Mən istəməyirəm.

Fiqaro. Necə yəni istəməyirəm?

Süzanna. İstəməyirəm də!..

Fiqaro. Səbəbi nədir axı? Bu otaq bütün bu sarayda ən münasib bir yerdədir. Bax, bu tərəfdə ağanın otağı, bu tərəfdə xanımın. Bu tərəfdə biri yatır, o tərəfdə o biri. Gecə xanıma bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəng çalar, o saat sən yanında hazır-nazır; yox əgər ağaya bir şey lazım olarsa, bu tərəfdən zəngi dınqıldadar, mən də o saat yanında hazır-nazır...

Süzanna. Yaxşı, birdən o səhər tezdən zəngi çalıb səni bir şey üçün göndərsə, özü də bu yandan qapını açıb hop içəri atılsas, onda nə olar hə? İlkə addımda mənim yatağımın yanında hazır-nazır...

Fiqaro. Sən bununla nə demək istəyirsən?

Süzanna. Onu demək istəyirəm ki, əlahəzrət qraf Almaviva məhaldakı qızlardan əl çəkib öz sarayına qayıtmağı lazım görmüşdür. Ancaq o öz sarayına qayıdır, öz arvadının yanına yox. O özü üçün sənin arvadını göz altı eləmişdir. Başa düşdünmü? Bu otaq da onun

¹ Qorrixidor – İspaniya baş hakimi

üçün çox münasibdir. Başa düşdünmü? Öz ağasına cannan-başnan qulluq göstərən Bazil də bu barədə çox can yandırır...

Fiqaro. Bazil...

Süzanna. Bəli, bəli, Bazil, mənim mahnı müəllimim. Öz ağası üçün iş düzəltmək istəyir... və hər gün dərs vaxtı mənim baş beynimi aparır.

Fiqaro. Aha... bəs belə. Demək Bazil də can yandırır... deməli, onun da qarın ağrısı vardır... Yaxşı, özizim, heç eyni yoxdur. Əgər təpik ya dürtmə qarın ağrısını sağaldırsa, onda mən bəziləri üçün o gözəl dərmandan yazaram...

Süzanna. Bəs sən nə bilmişdin, özizim?.. Sən elə bilirsen ki, ağa mənə qoşmaq istədiyi cehizi sənə qara gözlərinə bağlayır?

Fiqaro. Mən zəhmət çekirəm. Mənim onu almağa haqqım vardır.

Süzanna. Doğrudan da ağıllı adam sarsaq olarmış...

Fiqaro. Belə deyirlər.

Süzanna. Heyif ki, adamlar buna inanmayırlar. Bu cehizi ağa mənə qoşur ki, mən gizlindən yarımca saat onun yanına gedim. Başa düşürsənmi, qabaqlar qanun nə sayaqdı, o sayaq, başa düşdünmü? Sən bilirsenmi ki, o qanun necədir? Hər bir qız gəlin gedən gecəsi öz ağasının yanına getməli və öz qızlığını ona verməlidir. Sən ki bunu bilirsen...

Fiqaro. Əgər qraf öz evlənməsi münasibətilə bu yaramaz qanunu ləğv etmiş olmasaydı, mən heç bir zaman səni onun mülkündə almazdım...

Süzanna. Nə olsun. Əvvəl özü ləğv etmiş, indi də peşiman olmuşdur. Ona görə ki, indi sənə arvadını gizlindən də olsa, ələ gətirmək üçün nə qədər pul lazımsa, əsirgəməyir...

Fiqaro (*alını ovuşduraraq*). Belə də iş olar? Başım lap çatda-mağa gəlir...

Süzanna. Boş yerə başını ovuşdurma! Ara yerdə sızanaqdan-zaddan çıxar, sonra da elə bilirlər ki...

Fiqaro. Sən mənə gülürsən, kələkbaz! Ah, əgər mən o fırl-daqçı oğlu fırldaqçını aldada bilsəydim...

Süzanna. Aldatmaq sənə sənətdir. Sən ki, onun ustasısan...

Fiqaro. Onu aldatmaq necə... ən yaxşı bir işdir.

Odadan zəng səsi eşidilir.

Süzanna. Odur, qrafın da oyandı. Mənə tapşırırmışdır ki, toy günü onun otağına gedim. Sağ ol, Fi-Fiqaro, sən indi başını qurt-dala, bizim işimizi balaca bir fikirləş.

Fiqaro. Onda sən məni öp, qoy fikrim açılsın...

Süzanna. Bu gün mən səni öpsəm, sən mənim oynasım olar-san. Onda sabah ərim olanda, mənə nə deyərsən? (*Fiqaro tutub onu öpür.*) Yaxşı daha bəsidir!

Fiqaro. Sən bilməyirsən ki, mən səni nə qədər sevirəm.

Süzanna (*paltarını düzəldərək*). Sən də bu söz düşüb ağzına, səhərdən axşamacan elə deyirsən. Bircə bilmirəm haçan yorula-caqsan?..

Fiqaro. Nə qədər səhərdən axşamacan deyirəm, yorulmaya-cağam; onda ki, başladım axşamdan səhərəcən deməyə, onda daha deməyəcəyəm. Başa düşdün?

Yenidən zəng çalır.

Süzanna (*uzaqdan öz əlini öpərək*). Ala, bu da sənəni öpüşün! Deməli, biz hesablaşdıq.

Fiqaro (*onun ardınca qaçaraq*). Elə niyə? Sən ki onu o səyaq almamışdın.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro tək

Fiqaro (*əllərini ovaraqla tez-tez gəzişir*). Deməli, qraf həzrətləri, siz istəyirsiniz mənim ağzıma piy sürtəsiniz, qulağıma zəfəran. Özü də mənə təzə mənşəb verir ki, kağız-miğiz daşıyam... Mən isə oturub hey fikirləşirəm ki, bu necə işdir? Hələ təzəcə məni dalandar təyin etmişdi, indi də götürüb özü ilə səfərə aparır və kuryerliyə təyin edir ki, kağızları daşıyam. Başa düşdüm, əlahəzrət! Deməli, bir kərəmə üç məsələ. Siz – siz, mən – siyasi tazi, Süzanna da, deməli, bayır-bacaq arvadı. Mən, deməli, bu tərəfdən kağız daşıyaçağam, sən isə o tərəfdən mənim arvadımın yanına karvan yolu salacaqsan. Mən bu tərəfdən qarda, yağışda oyan-buyana qaçıb sənə külfətinin səadəti üçün çalışacağam, sən isə gizlindən xımr-xımr çalışacaqsan ki, mənim külfətimi çoxaldasan. Niyə, yaxşı sövdədir, əgər baş

tutsa. Ancaq, deyəsən, bu heç baş tutana oxşamayı, əlahəzrət! Bu baş tutmayacaqdır, əlahəzrət! O ki qaldı, o Bazil kəsmişə, heç eybi yoxdur. Mən əgər sənin atanı yandırdım, yandırdım, yandırmadım... Yox, onların ikisini biri-birilə salışdırmaq lazımdır. Bunun yaxasını onun əlinə, onun yaxasını bunun əlinə. Hey, Fiqaro, möhkəm dur! Əvvəlcə zəhmət çək bu toy məsələsini qurtar, ondan da qabaq bu Marselina şöqəribin ağzını malala... yoxsa sənə çox çəpəki baxır; pulları cibş-danla, qrafa da öz yerini göstər. O ki qaldı Bazilə, onun məsələsi asandır. Onu *(yumruğunu düyümləyərək)* düzəldərik.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo, Fiqaro.

Fiqaro. Budur, doktor da gəldi. Zahir batin! Xoş gəlmisiniz, doktor! Mənim ürəyimin təbibi!.. Bu gün axır mənimlə Süzannanın toyudur. Olmaya bizim toyumuza gəlmişsiniz?..

Bartolo. Xeyr, əzizim! Elə bir fikirdə olmamışam...

Fiqaro. O da ola bilər. Mən axı sizin toyunuza balaca bir şetəl qatıb pozmuşdum.

Bartolo. Danışmağa başqa bir söz tapa bilməyirsiniz?..

Fiqaro. Deyəsən, acığınız tutur, doktor! O bir şey deyil. Doktorlar elə acıqlı olurlar, illah ki, mal doktorları. Yəni baytarlar. Sağ olunuz, Marselina, siz hələ də məni məhkəməyə vermək fikrindən daşınmamışsınız ki. Sən ki məni sevmirsən, mən də sənə söz deməyirəm. Daha acığın nəçin gəlir, daha acığın nəçin gəlir? Ancaq iş bərkə düşəndə, doktoru verəcəyəm qabağa...

Bartolo. Necə, necə? Nə dedin?

Fiqaro. Marselina əhvalatı sizə danışar. *(Gedir.)*

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina, Bartolo.

Bartolo *(Fiqaronun ardınca baxaraq)*. Bu gədənin zatında qənberqulu vardır. Qabaqcadan deyə bilərəm ki, bu gədə böyük bir əclafın dərisində öləcəkdir; ancaq əgər dərisini diri-diri soyma-salar.

Marselina. Siz, doktor, yenə də elə əvvəlki kimisiniz. Adam olsa, boğazına bir damcı su tökməzsiz. Adamlar gözünüzün qabağında evlənilirlər. Siz amma elə danışıb-danışıb otursunuz.

Bartolo. Siz də elə həmişə adamı sancmağa yaxşısınız. Yaxşı, mən buraya nə üçün gəlmişəm? Qrafa bir şey olmamışdır ki?

Marselina. Xeyr, doktor, qrafa heç bir şey olmamışdır.

Bartolo. Bəlkə arvadı xəstələnməmişdir. Aldanmış qrafinya... xəstə deyil ki?

Marselina. Qrafinya danırır.

Bartolo. Nədən?

Marselina. Əri onu büsbütün gözəndə salmışdır.

Bartolo *(sevinərək)*. Ona elə yaxşıdır. Bərəkəllah ər! Mənim əvəzimə intiqam alır.

Marselina. Bu qrafın da işindən baş açmaq olmayır. Özü öz arvadına baxmayı, özgeni də qısqaqır.

Bartolo. Arvada baxmadığı danıdığındandır, qısqaqlığı da lovğalığından.

Marselina. Budur, elə bu günü götürək: bir yandan bizim Süzannanı Fiqaroya verir, bir yandan da başından dövlət yağdırır...

Bartolo. Görünür bir blicliyi var, onu örtüb malalamaq istəyir.

Marselina. Yox, lap da elə deyildir. Görünür ki, əlahəzrət qraf öz vəziyyətindən istifadə ilə toy gecəsi gəlin ilə görüşmək istəyir...

Bartolo. Fiqaro? O buna da razı olar.

Marselina. Bazil deyir ki, məsələ ayrı çıxdır.

Bartolo. Aha! Bazil də buradadır? O burada nə gəzir?

Marselina. Öz qaydasilə fırıldaq çevirir. Hamısından yamanı da odur ki, yapışb yaxama hər gündə mənə eşqnamə oxuyur.

Bartolo. Mən olsaydım, çoxdan yaxamı onun əlindən qurtarardım.

Marselina. Nə sayaq?

Bartolo. Heç nə sayaq, sadəcə: gedərdim ona ərə, qurtardı getdi!

Marselina. Yaxşı, bəs nə üçün siz özünüz öz yaxanızı mənim əlimdən bu vasitə ilə qurtarmayırsınız? Siz öz vədələrinizi, bizim çocuğumuzu, unudulmuş bir sevginin son yadigarını yadınıza salınız... Biz onun üzündən izdivac etməli idik...

Bartolo *(papağını çıxararaq)*. Deməli, siz məni Sevilyadan elə ona görə çağırtdırmışdınız ki, bu çərən-pərən sözlərinizi deyəsiz?

Marselina. Yaxşı, bunlar qalsın. İndi ki, siz məni almaq istəməyirsiniz, onda mənə kömək ediniz, özgəyə gedim... bizim keçmişizi bu köməyə məcbur edir.

Bartolo. Ha, ona sözüm yoxdur, böyük məmnuniyyətlə. Təki siz ərə gedəsiniz. Ancaq onu mənə deyiniz görək, sizi hansı bədbəxt almalı olacaqdır?

Marselina. Ax, doktor! Fiqarodan başqa kim ola bilər.

Bartolo. Necə, o cibgir oğlu cibgir...

Marselina. O heç acıqlı olmayır, həmişə kefi kök olur.

Bartolo. Bəs Süzanna nə olsun?

Marselina. Siz mənə kömək etsəniz, o Süzannanı ala bilməz. O mənə kağız vermişdir ki, məni alsın. İndi onu məhkəməyə çəkmək lazımdır.

Bartolo. Yəni lap elə toy günü?

Marselina. Toy olanda nə olar? Adamlar toydan sonra da ayrılırlar.

Bartolo. Yaxşı. Qorxuram axı bu daldan atılan daş kimi topuğa dəysin.

Marselina. Heç yox. Süzanna bütün arvadlar kimi qorxaq və utancaqdır. Biz ona qrafın bu iltifatlarının əsil səbəbini deyərik.

Bartolo. Yaxşı, bundan nə çıxar ki?

Marselina. Bundan o çıxar ki, Süzanna utanar və əvvəlki kimi qrafın təkliflərinə razı olmaz. Qraf isə ondan intiqam almaq üçün mənə kömək edər. Beləliklə toy pozular. Toy da ki, pozuldu, demək, mənim işim düzəldi.

Bartolo. Deyəsən, bu zalımın qızı doğru deyir axı! Bu elə aqlə batan şeydir. O haramzadanın ucundan mənim gözəl-göyçək arvadım əlimdən çıxdı. Mən bu qoca əcuzəni o haramzadanın boğazına səriyə bilsəydim, çox məzəli iş olardı. Özü də şeytan oğlu bir zaman yüz qızılını ötürmüşdür. Ölsə də ondan əl çəkən deyiləm.

Marselina. Ah, bu çox gözəl olar, doktor!

Bartolo. O şeytan oğlunun atasını yandırmaq lazımdır.

Marselina. Onun arvadı olmaq! Ah, doktor, onun arvadı olmaq!..

Süzanna (*əlində enli lentli bir ləçək və qrafınyanın paltarı*). Arvadı olmaq? Kimin arvadı? Olmaya Fiqaronun arvadı olmaq istəyirsiniz?..

Marselina (*acı bir deyişlə*). Nə olar ki? Nədən siz ona gedirsiniz?

Bartolo. Axşam-axşam deyəsən işə düşdük? Arvad ki, acıqlandı, yığışla-küləni, köç... biz, gözəl Süzanna, onu danışdırdı ki, Siz öz ərinizi xoşbəxt edə bilərsiniz.

Marselina. Qrafı ki, hesaba salmaq lazım gəlir, o öz yerində...

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım, sözləriniz həmişə o qədər zəhərli olur ki, adamın xoşu gəlir.

Marselina (*təzimlə*). Təşəkkürə dəyməz, xanım əfəndi! Qraf ki, öz qulluqçalarına bu qədər yaxşılıq edir, onun əvəzində kiçik bir yaxşılığa nə söz ola bilər?

Süzanna. Yaxşı ki, xanım, sizin qısqancılığınızı hamı bilir. Bir də deyirlər sizin Fiqaro ilə xırdı bir haqq-hesabınız vardır...

Marselina. Mən sizin getdiyiniz yol ilə getmək istərsəm, o haqq-hesab daha ciddi ola bilər.

Süzanna. Oho... o yol bütün arvadlar üçün birdir.

Marselina. Oraya bax! Sən çox təmizsən... çək özünü ya!.. Kor kora kor deməsə, korun bağı çatlar.

Bartolo (*Marselinanı dartaraq*). Sağ olunuz, bizim Fiqaronun gözəl gəlini!..

Marselina (*təzimlə*). Əlahəzrət qrafın gizli oynası!

Süzanna (*təzimlə*). Təşəkkür edirəm, xanım əfəndi!

Marselina. Siz çox gözəlsiniz, xanım!

Süzanna (*təzimlə*). Sizin bu qədər özünüzdən çıxmağınız göstərir ki, elədir, xanım əfəndi!.. Görünür, gözəlliyim gözünüze batır.

Marselina. Siz ehtirama layiqsiniz.

Süzanna. Bağışlayınız, xanım, ehtiram ağbırçıklərə məxsusdur.

Marselina (*özündən çıxaraq*). Ağbırçıklərə, ağbırçıklərə!

Bartolo (*onu saxlayaraq*). Marselina!

Marselina. Gedək, doktor, mən özümü saxlaya bilməyirəm. Sağ olunuz, xanım əfəndi! (*Təzim edir.*)

Süzanna. Gediniz, gediniz, xanım əfəndi, mən sizin fırıldaq-larınızdan bir belə də qorxmayıram. Heç bilməyirəm mən buraya nə üçün gəldim...

Kerubino (*içəri qaçaraq*). Ah, Süzanna, səninlə təklidə danışmaq üçün iki saatdır qapıda gələn-gedən güdürəm. Sən, Süzanna, ərə gedirsən, mən isə – saraydan çıxıb gedirəm.

Süzanna. Bu necə olur ki, mənim ərə getməyim səni saraydan qovur.

Kerubino (*şikayətlə*). Qraf məni qovur. Süzanna!

Süzanna (*onun ağzını əyərək*). Bunların hamısı boş şeydir, Kerubino, boş şeydir!

Kerubino. Dünən gecə o gəlib məni sənənin əmin qızının, Fanşettanın, yanında gördü. Mən ona bugünkü rolunu öyrədirdim. Məni görən kimi qraf özündən çıxdı və mənə dedi ki, “cəhənnəm ol buradan, qışmal! Bir də səni bu sarayda görsəm, atanı yandı-raram!” İndi qrafına onu sakit edə bilməzsən, onda mənim işim bitmiş olacaqdır, Süzanna! Mən bir də səni görə bilməyəcəyəm.

Süzanna. Məni nəçin görəcəksən, sənənin ki canın qrafınyanın yanında, ölürsən onun üçün.

Kerubino. Sən nə qədər xoşbəxtsən, Süzanna! Sən həmişə onu görə bilirsən, onunla danışsan, geyindirirsən, soyundurursan. Ah, Süzanna, belə bir səadətə bir-cə gününü üçün mən öz... o əlindəki nədir?

Süzanna (*gülümsəyərək*). Bu – qrafınyanın lenti, bu da – ləçəyidir. Bunlar qrafınyanın saçlarını qucurlar.

Kerubino. Qrafınyanın lenti? Süzanna, o lenti mənə ver.

Süzanna (*onu itələyərək*). Bo... bo... bo... boyuna bax, istəhasına bax... qundaqdan dənən çıxıb... (*Kerubino lenti onun əlindən qarpır.*) Ah... lenti!..

Kerubino (*kreslonun ətrafında o yan-bu yana qaçaraq*). Sən deyindən ki, lenti itirmişsən, ya da ki, itibdir. Axır ki, nə istəyirsən, de, də...

Süzanna (*onun ardınca qaçaraq*). And içirəm ki, üç-dörd ildən sonra sən bir haramzada olacaqsan ki, dünyada tayın olmayacaqdır! Lenti bəri ver, deyirəm sənə!.. (*Lenti almaq istəyir.*)

Kerubino (*cibindən bir qəzal çıxaraq*). Süzanna, qoy bu lent mənə qalsın, əvəzində mən bu romansı sənə verim. Ömrümün ağır günlərində qrafınyanın xatirəsi bütün həyatımı zəhərləyirkən sən Süzanna, bir şəfqət kimi mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan...

Süzanna (*romansı onun əlindən qarpır*). Mənim ürəyimi işıqlandıracaqsan... Siz hələ bunun danışdığına baxınız. Quldurun biri quldur! Mən də sizin üçün Fanşetta deyiləm! Orada gedirlər onu Fanşettanın yanında tuturlar, burada qrafına üçün ürəyi gedir, bu yandan da mənim üçün eşqnamə oxuyur.

Kerubino. Fanşetta yaxşı qızıdır. Heç olmazsa, sözlərimə qulaq asır. Sən heç mənimlə danışmaq da istəməyirsən.

Süzanna. Nahaq yerə sənə qulaq asır... Ey, əfəndim... sənə deyirəm lenti bəri ver... (*Lenti qarpmaq istəyir.*)

Kerubino (*qaçaraq*). Xeyr a... onu görə bilməzsən! Ona mən-dən ancaq həyatımla birgə almaq olar. Yaxşı, romans sənə azdırsa, mən üstəlik səni min kərə öpərəm. (*Onun ardınca qaçır.*)

Süzanna (*dönüb qaçaraq*). Hünərin var, yaxın gəl. Mən də əvə-zində sənə min dəne silə vurmasam, atamın qızı deyiləm. Gedərim qrafınyaya deyərəm. Əlahəzrət qrafa da deyərəm. Deyərəm yaxşı edirsiniz ki, bu avaranı qovursunuz. Deyərəm bir yandan qrafınyaya eşqnamə oxuyur, bir yandan da məni tutub öpmək istəyir.

Qraf içəri girir.

Kerubino (*onu görərək*). Vay, dədəm, vay!.. Daha işim bitdi... (*kreslonun dalında gizlənir.*)

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf Almaviva, Kerubino kreslo ardında.

Süzanna (*qrafı görünə*). Ah!.. (*deyə kreslonun yanına gəlib Kerubionu daldalamaq istəyir.*)

Almaviva (*ona yanaşaraq*). Sən çox həyəcanlısan, Süzanna, öz-özünə danışsan. Axtarsan elə də olmalıdır. Bu gün axı sənənin toyundur.

Süzanna. Siz nə istəyirsiniz, qraf? Sizi burada mənim yanımda görsələr...

Almaviva. Əlbəttə yaxşı düşməz, Süzanna! Ancaq sən bilir-sən ki, sənənin işlərin məni nə qədər maraqlandırır. Mənə qulaq as. Mən öz fikrimi sənə demək istəyirəm. Ancaq vaxtım çox azdır (*kresloya oturur*).

Qraf Almaviva və Kerubino gizlənmiş, Süzanna, Bazil.

Süzanna (*tez*). Mən heç bir şeyə qulaq asmayıram.

Almaviva (*onun əlindən tutaraq*). Bircə söz. Sən bilirsen ki, kral məni Londona səfir təyin etmişdir. Mən Fiqaronu da özümə aparıram. Ona yaxşıca bir qulluq vermişəm. Hər bir arvad da öz erinin ardınca getməyə məcbur olduğundan...

Süzanna. Oh, əgər mən öz düşüncüyümü deyə bilsəydim...

Almaviva (*ona yaxınlaşaraq*). Söylə, söylə, əzizim! Bu gündən mən həmişəlik sənə ixtiyarındayam...

Süzanna (*qorxaraq*). Mən heç bir şey istəməyirəm. Qraf həzrətləri, buradan gediniz, yalvarıram sizə!

Almaviva. Sən qabaqca de görüm, nə demək istəyirdin?

Süzanna (*acıqlı*). Nə demək istədiyimi özüm də bilməyirəm. Sözü yadımdan çıxdı.

Almaviva. Biz arvadın indiki vəzifələri haqqında danışırıdık...

Süzanna. Hə, onu deyəcəkdin: Siz öz indiki arvadınızı doktorun əlindən alıb qaçırdıqdan sonra onun xatirəsi üçün birinci gecə haqqını ləğv etdiniz. Siz Bartolonun nişanlısını qaçırdıqdan sonra onun xatirəsi üçün birinci gecə adətini ləğv etmişdiniz.

Almaviva. Bu qanun təzə evlənənlərin xoşuna gəlməyirdi. Doğrudur, mən onu ləğv etdim, ancaq o çox gözəl bir qanundur. Sən axşam üstü hava qaralanda, bağçaya çıx, biz o qanun haqqında danışaq... Bu kiçik iltifata qarşı mən hazıram ki...

Bazil (*səhnə ardından*). Qraf kimsəni qəbul etməyir.

Almaviva. Deginən buraya kimsə gəlməsin.

Süzanna (*şaşırqaraq*). Siz buradadıq qalacaqsınız?

Bazil (*səhnə ardından*). Əlahəzrət qraf qrafıyanın yanında idi və oradan indicə getmişdir. Bu saat gedib axtararam...

Almaviva. Bir elə yer də yoxdur ki, adam gizlənsin. Budur. Mən kreslonun dalında oturum. Sən tez onu yola sal.

Süzanna onun qabağını kəsmək istəyir. Qraf yavaşcadan onu itələyir. Süzanna çökilib Qraf ilə Kerubinin arasında dayanır. Qraf kreslonun ardına girmək üçün əylərkən Kerubino çevrilib kreslonun üstünə atılır və orada sıxılıb qalır. Süzanna qrafıyanın paltarını Kerubinin üstünə örtüb özü də kreslonun qabağında dayanır.

Bazil. Xanım əfəndi, qrafın yerini bilməyirsiniz?

Süzanna. Qraf mənim nəyimə lazımdır? Məndən əl çək!

Bazil. Siz bir az ağıllı olsaydınız, mənim sorğum sizi acıqlandırmazdı. Fiqaro qrafı axtarır.

Süzanna. Deməli, Fiqaro elə bir adamı axtarır ki, sizdən sonra onun ən böyük düşmənidir.

Bazil. Bir arvadın özünə dost olmaq ərinə düşmənlə olmaq deyil ki...

Süzanna. Sizcə əlbəttə yox... Siz əxlaqsızlıq müəllimisiniz.

Bazil. Sizdən elə bir şey istəyirlər ki, siz onu məmnuniyyətlə özəsinə verəcəksiniz.

Süzanna. Alçaq! Sizə kim ixtiyar verdi ki, buraya gəldiniz?

Bazil. Daha acığınız nə üçün tutur? Heç rahatsız olmayınız. Hər şey sizin könlünüz istəyən kimi olacaqdır. Ancaq siz elə bilməyiniz ki, əlahəzrət qrafın istəyinə əngəl törədə biləcək adam təkcə Fiqarodur. Mənim fikrim başqadır. Təkcə Fiqaro olsaydı, iş asan olardı. Bircə o balaca gədə olmasaydı...

Süzanna. Kim? Kerubino (*qorxaraq*).

Bazil. Bəli, bəli, Kerubino. Səhərdən axşama kimi sizin oyan-buyanınızda qurdalanır. Bu gün səhərdən bu arada girlənir ki, mən gedən kimi sizin yanınıza cumsun. Hə... elə deyilmi? Yalan deyirəm?

Süzanna. Hamısını yalan deyirsən, rədd ol buradan, alçaq!

Bazil. Bəli, mən alçağam! Ona görə ki, hər şeyi açıq-aydın görürəm. O hamıdan gizlətdiyi romans sənə üçün deyilsə, bəs kimin üçündür?

Süzanna. O romansı mənim üçün yazmışdır.

Bazil. Ancaq çox ola bilər ki, o romans qrafıyanın özü üçün yazılmış olsun. Deyirlər gədə qrafıyanın yaman kəsir. Ancaq bir az ehtiyatlı olsaydı, daha yaxşı olardı. Əlahəzrət qrafın bu xüsusa təbiəti bir cürdür. Bu barədə qraf ilə zarafat etmək olmaz.

Süzanna (*nifrətlə*). Siz alçaqsınız. Belə yalan sözlərlə yazığı məhv edə bilərsiniz. Onsuz da qrafın ona acığı tutmuşdur.

Bazil. Mən özümdən deməyirəm ki, bunu hamı deyir də!

Almaviva (*kreslonun ardından sıçrayaraq*). Necə yəni hamı deyir?

Süzanna. Ah!.. Pərvədigara!..

Almaviva. Buna nə oldu. (*Bazilə*) Bazil, tut onu bu kreslodə oturmaq.

Süzanna (*onu itələyərək*). Mən oturmaq istəməyirəm. Heç soruşmadan bir qızın otağına soxulmaq böyük bir rəzalətdir.

Bazil. Mən əlahəzrət qrafın yanında o gədəni zarafatla ələ saldıgıma çox peşimanam, qraf həzrətləri!

Almaviva. O, elə bu gün öz ata-anasının yanına göndərilməlidir. O, əxlaqsız bir uşaqdır. Hələ dünən mən onu bağbanın qızı ilə bir yerdə tutmuşam.

Bazil. Fənşetə iləmi?

Almaviva. Elə qızın öz otağında.

Süzanna. Siz də, qraf həzrətləri, oraya əlbəttə iş dalınca getmişdiniz.

Almaviva. Qapını döyürəm, cavab verən yoxdur. Sənin əmin qızı özünü itirib əl-ayağı əsir... Mən şübhələndim... Bir oyan-buyana baxdım, bir şey yoxdur. Qapılarının dalında bir paltarasan vardır. Üzünə də pərdə çəkilmişdi. Mən heç aldırmadan yavaşca belə pərdəni qaldırdım... (*Paltarı kreslonun üstündən qaldırır.*) Bir də gördüm ki, (*Kerubionu görür.*) Ah!

Bazil. Ha-ha-ha!..

Almaviva. O buraya da soxulmuşdur. Daha sizə sözüüm yoxdur, xanım əfəndi! Siz hələ adaxlı ikən belə işlər görürsünüz, ərə gedəndən sonra nə edəcəksiniz? Deməli, siz burada tək qalmaq istəyirdiniz ki, mənim nökrimi qəbul edəsiniz. Siz işə, əfəndim, yaramaz bir əxlaqsızsınız. Siz öz süd ananıza hörmət etməyi yaddan çıxarıb onun qulluqçusunun otağına soxulursunuz. Elə bir bu çatmayırdı. Lakin mən razı ola bilmərəm ki, mənim ən çox sevdiyim Fiqaro bu sayaqda aldansın.

Süzanna. Burada kimsəni aldadan yoxdur. Siz mənimlə danışarkən o burada idi.

Almaviva (*acıqlanmış*). Bu yalandır.

Süzanna. O gəlmişdi mən qrafınaya yalvarım ki, onun bağışlanmasını sizdən xahiş etsin... sizin gəlişiniz onu elə qorxutdu ki, o, qaçıb bu kreslodə gizləndi...

Almaviva. Yalan deyirsən. Mən içəri girən kimi bu kreslonun üstündə oturdum.

Kerubino. Qraf həzrətləri, mən qorxudan qaçıb kreslonun dalına girmişdim.

Almaviva. O da yalandır; çünki sonradan kreslonun dalına mən özüm girmişdim.

Kerubino. Bağışlayınız, qraf həzrətləri, elə siz oraya keçəndə, mən də buraya atdandım.

Almaviva (*acıqlı*). Şeytan oğlu şeytan! Gör necə də zirəkdir! O, bizim sözlərimizə qulaq asırmış.

Kerubino. Heç yox, qraf həzrətləri! Mən var qüvvətimlə çalışırdım ki, heç bir şey eşitməyəm.

Almaviva (*Süzannaya*). Çox gözəl. Sən artıq Fiqaroya gedə bilməyəcəksən.

Bazil. Buraya gələn var, qraf həzrətləri!

Almaviva (*Kerubionu kreslodan dartıb düşürərək*). Görünür, yer çox xoşuna gəlibdir. Durmaq da istəməyir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Süzanna, Fiqaro, qrafınaya, Almaviva, Fənşetə, Bazil, bir çox kəndlilə nökrələr və qulluqçular. Hamısı ağ geyimdə. Fiqaro əlində ağ lələklər və lentlərlə bəzənilmiş bir gəlin tacı.

Fiqaro (*qrafınaya*). Qrafınaya həzrətləri, biz bu mərhəməti ancaq sizdən gözləyə bilirik.

Qrafınaya. Görürmüsünüz, qraf, onlar sizin yanınızda mənim hörmətimi olduğundan artıq hesab edirlər.

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Sən də bizə kömək elə.

Süzanna. Bundan bir şey çıxmaz.

Fiqaro (*yavaşdan*). Görək. Ancaq sən kömək elə.

Almaviva (*Fiqaroya*). Siz nə istəyirsiniz?

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz qrafınaya həzrətlərinə olan məhəbbətiniz şərəfinə birinci gecənin o eyibli adətini ləğv etmişsiniz. Bu alicənablıq sizin nökrələrinizi çox sevindirir. Bir də hər kəs öz istədiyi qıza özünü öz bacarığı və dəyərilə bəyəndirməlidir. Onun məhəbbətini bir vergi kimi tələb etmək bir canavarlıqdır.

Almaviva. Mən ki o qanunu ləğv etmişəm, daha nə istəyirsən?

Fiqaro (*qurnazca*). Əlbəttə, bu iş üçün bütün nökrələriniz öz alicənab ağalarını alqışlamaq istəyirlər. Mən özüm sizin bu mərhəmətinizi o qədər qiymətləndirirəm ki, birinci olaraq yeni adətlə toy etmək istəyirəm. (*Süzannanın əlindən tutur.*) Bu gəlinin tacı ağ

lentlərlə bəzədilmişdir. Onlar sizin fikirlərinizin saflığını və təmizliyini göstərir. Biz istərdik, Süzanna bu gəlinlik tacını sizin əlinizdən alsın. Biz istəyirik ki, bundan sonra evlənənlər üçün bu da bir adət olsun. Dostlar, siz də qraf həzrətlərindən rica ediniz!

Hamı. Rica edirik, qraf həzrətləri!

Süzanna. Siz bu təriflərə layiqsiniz, qraf həzrətləri!

Almaviva (*öz-özünə*). Şeytan qız!..

Fiqaro. Qraf həzrətləri, Süzannanın gözəlliyi sizin nə böyük bir qurban vermiş olduğunuzu hər şeydən açıq və aydın göstərir.

Süzanna. Siz mənim sir-sifətimdən əl çəkiniz. Yaxşısı budur ki, hamılıqla qraf həzrətlərinin mərhəmətinə təşəkkür edəlim...

Almaviva (*öz-özünə*). Bu yaman tordur.

Qrafinya. Onlarla birlikdə mən də sizdən xahiş edirəm, qraf!

Almaviva. Yaxşı, mən razıyam.

Hamı. Urra!..

Almaviva (*öz-özünə*). Yamanca tora düşdüm... (*Bərkdən*) Ancaq toy təntənəli keçsin deyə, onu axşama qoymaq lazımdır. (*Yavaşdan*.) Bu saat Marselinanın ardınca adam göndərmək lazımdır.

Fiqaro (*Kerubino*). Siz nə üçün bizimlə bir yerdə sevinmirsiniz?

Süzanna. Onun qanı qaradır: qraf həzrətləri onu qovurlar.

Qrafinya. Ah, qraf, mən sizdən xahiş edirəm onu bağışlayınız.

Almaviva. O, buna layiq deyildir.

Qrafinya. O, hələ çocuktur, qraf!

Almaviva. Bağışlarsınız, qrafinya! O, sizin düşündüyünüz qədər də çocuk deyildir.

Kerubino. Mən, qraf həzrətləri, doğrudan da yaxşı iş görməmişəm. Ancaq hər halda mən ağzı-boşuna danışanlardan deyiləm. Mən heç bir vaxt xəbərcilik etməmişəm.

Almaviva (*həyəcanla*). Yaxşı, yaxşı, daha bəsdir!

Fiqaro. Nə var, nə olmuşdur məyər?

Almaviva (*tez*). Bəsdir, bəsdir, mən görürəm ki, hamı onun bağışlanmasını arzu edir. Mən də onu bağışlayıram. Bundan başqa mən onu öz bölüyümə zabit təyin edirəm...

Hamı. Urra!..

Almaviva. Ancaq bu şərt ilə: o, bu saat yola düşüb öz bölüyünə getməlidir.

Fiqaro. Sabah getse yaxşıdır.

Almaviva. Mən belə istəyirəm.

Kerubino. Baş üstə, qraf həzrətləri.

Almaviva. Qrafinya ilə görüşünüz. Sizi himayə etdiyinə görə də təşəkkür ediniz.

Kerubino qrafinyanın qabağında diz çökür, lakin həyəcandan danışa bilməyir.

Qrafinya (*bir həyəcanla*). Sizin burada bir gün belə qalmanızın müsaidə edilməyir. Gediniz və bütün gəncliyinizi keçirib bu qədər yaxşılıq gördüyünüz bu evi unutmayınız. Biz sizin yeni həyatda görəcəyiniz işləri gözdən qaçırmayacaq və hər bir müvəffəqiyyətinizə sevinəcəyik...

Kerubino qalxıb öz yerinə qayıdır.

Almaviva. Siz çox həyəcanlısınız, qrafinya!..

Qrafinya. Doğrudur, qraf, mən inkar etməyirəm. O, mənim qohumumdur.

Almaviva (*yavaşdan*). Görünür, Bazil doğru deyirmiş. (*Bərkdən*.) İndi son dəfə olaraq Süzannanı da öpünüz.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, nə üçün bəs son dəfə? O – həftə səkkiz bən doqquz – burada, son dəfə o buradadır. Məni də öp. Xudahafız. Xudahafız, mənim əziz Kerubinom. Xudahafız (*onu qucur*).

Almaviva. Bəs Marselina haradadır?

Fanşetta. Qraf həzrətləri, o, kəndə doğru getdi...

Almaviva. Bəs, nə vaxt qayıdacaqdır?

Bazil. Allah bilir nə vaxt qayıdacaqdır.

Fiqaro. Allah ələsin ki, getdiyi olsun, gəldiyi olmasın...

Fanşetta. O, doktor ilə birgə gedirdi.

Almaviva (*tez*). Doktor buradadır? Lap yerində gəlib çıxmışdır.

Fanşetta. Marselina yol gedə-gedə bərkdən-bərkdən danışdı. Bir az gedir – dayanır, əllərini belə-belə oynadır, yenə də yola düşüb acıqlı-acıqlı gedirdi. Doktor da onu bilə-bilə sakit etmək istəyirdi. Yaman acığı tutmuşdu. Kəlmə başı da bizim kürəkənimiz Fiqaronun adını çəkirdi.

Almaviva (*onun çənəsindən tutaraq*). Gələcək kürəkəninizin.

Fanşet'tə. Qraf həzrətləri, dünənki məsələ üçün siz bizi bağışlayırsınız mı?

Almaviva (*sözünü kəsərək*). Yaxşı, yaxşı bağışlayıram, bağışlayıram. Qrafınyə, biz gedə bilərik! Bazil, sən mənə deyərsən! Süzanna (*Fiqaroya*). Sən də bir mənə deyərsən, əzizim!..

Fiqaro (*yavaşıdan Süzannaya*). Yaman tora saldıq ha!

Süzanna (*yavaşıdan*). Bərəkallah! Yaxşı gəldin... (*Gedirlər.*)

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, Fiqaro və Bazil.

Adamlar dağılışarkən Fiqaro onların ikisini dayandırıb səhnəyə çəkir.

Fiqaro. Buraya baxınız, iş deyəsən düzələn kimidir. İndi toya hazırlaşmaq lazımdır. Ancaq biz qabaqcadan sözləşməliyik. Belə olmasın ki, tənqidçilərin açıqlandığı gündə nəhs kimi lap xarab oynayan artistlər kimi işimiz baş-ayaq vursun. Bugünkü rollarımızı yaxşı-yaxşı özərləməliyik...

Bazil (*yapma bir görüşlə*). Mənim rolum hamısından ağır olaqdır.

Fiqaro (*onun arxasından yumruğunu göstərərək*). Əvəzində nə kimi gözəl mükafat alacağını bilsəydin, bir dəqiqə belə rahat oturmazdın...

Kerubino. Lakin sən orasını unudursan ki, mən bu gün getməliyəm.

Fiqaro. Amma sən yəqin ki, qalmaq istədin?

Kerubino. Heç getməyim gəlməyir...

Fiqaro. Bilirsən, əzizim, burada bir biclik lazımdır. Sən öz qaydas ilə yola hazırlaş, yol paltarını geyin, oyan-buyana qaç, atını yəhərlə, şeylərini yığışdır. Elə də gurultu qopar ki, hamı sənin yola hazırlaşdığını görsün. Axırda atı min və çaparaq bir baş kəndə. Ora çatan kimi düş, at qalsın, özün piyada birbaş buraya və dal qapıdan həyəətə. Qraf səni getmiş biləcəkdir. Ancaq onun gözüne görünməyəsən.

Kerubino. Bəs Fanşet'tə öz rolunu bilməyir axı?

Bazil. Bir həftədir gecə-gündüz yanından ayrılmayırsan. Bəs bu bir həftədə ona nə öyrədirdin?

Fiqaro. Bu gün ki, işin yoxdur. Get, öyrət də!

Bazil. Ey, mənə bax! Sən bir az özünü gözlə. Atası bərk acıqlanmışdır. O gün qızı da yaman kötkəlməmişdi. Siz orada deyəsən iş arasına tikiş soxursunuz. Özünü gözlə, Kerubino, aradan qənbər qulu çıxarmayasan... Birdən döyüşdürərsən, güvəci qazanla ha...

Fiqaro. Hə, başladı axmağın biri axmaq yenə də məsəl toxumağa... yaxşı, de görək, məsəlin dalı nə deyir?.. Döyüşdürərsən güvəci qazanla?

Bazil. Qazan qalar, sonra güvəc çatlayar.

Fiqaro (*gedərkən*). Ancaq o, biz düşündüyümüz qədər də axmaq deyildir...

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Səhnə geniş bir yataq otağıdır. Sağda bayır qapısı. Solda kabinet qapısı. Arxa divardan qrafınyanın otağına bir qapı daha açılır. Yanda pəncərə.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafınyə sağ qapıdan girirlər.

Qrafınyə (*divan üstə atılaraq*). Süzanna, hamısını yerli yerində mənə söylə!

Süzanna. Mən, qrafınyə, hamısını sizə söylədim.

Qrafınyə. Deməli, o, səni tovlamaq istəyirdi?

Süzanna. Heç yox, qrafınyə! Qraf həzrətləri bir qulluqçu ilə uzun danışmaz. O məni sadəcə satın almaq istəyirdi.

Qrafınyə. Kerubino da elə orada idi?

Süzanna. O, kreslonun dalında gizlənib qalmışdı. O, mənim yanıma gəlmişdi ki, sizdən xahiş edirəm, siz də onu bağışlatdırasınız.

Qrafınyə. O mənim özümə nə üçün deməyirdi? Mən ki onu qovmazdım.

Süzanna. Mən də ona dedim, qrafınyə! O sizdən ayrı düşəcəyinə çox yanır. O sizin lentinizi mənim əlimdə gördü. Lap dəli kimi oldu. Elə atıldı lentin üstünə ki...

Qrafinya. Mənim lentimi? Bu ki çocuqluqdur!
Süzanna. Mən istədim lenti onun əlindən alım, bir də gördüm ki, üzü şir kimi qızmışdır və dedi ki, "sən ancaq onu mənim həyatımla bir yerdə ala bilərsən!"

Qrafinya. Sonra?..

Süzanna. Sonra daha nə? Cin kimidir. Onunla bacarmaq olar? Sizin paltarınızın ətəyini belə öpməyə cəsarət etməz. Odur ki, mənim üstümə atılıb məni qucaqlayır...

Qrafinya. Yaxşı, bunlar qalsın. Deməli, mənim ərim axırda sənə dedi ki...

Süzanna. Açıq dedi ki, mən ona əl verməsəm, o, Marselinanın tərəfinə keçəcəkdir.

Qrafinya (*qalxıb orada gəzişərək*). Sən heç qorxma, Süzanna!.. Mən heç razi olmaram ki, sən əzab çəkəsən. Fiqaronun arvadı sən olacaqsan. O buraya gələcəkdir?

Süzanna. Qraf ova gedən kimi gələcəkdir.

Qrafinya. Pəncərəni aç, bağdan bir az sərin gəlsin. Otaq çox boğanaqdır.

Süzanna. Siz elə qızgın danışırınsız ki, (*pəncərəni açır*) odur, qraf da gedir. Özü at üstə, yanında da Pedriyo; tazılar da baş alıb gedirlər.

Qrafinya. Deyəsən, qapı döyülür?

Süzanna (*ağzında oxuyaraq qapıya qaçır*).

Mən bir gözəl sevmişəm, gözəllərin gözüdür...

Aha, budur, Fiqaro özü də gəldi!

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya oturmuş.

Süzanna. Gəl, əzizim, gəl. Qrafinya səni səbirsizliklə gözləyir...

Fiqaro. Aha, mənim gözəlim, sensən? Qrafinya həzrətlərinin rahatsız olmalarına heç bir ehtiyac yoxdur. Bunların hamısı boş işdir. Qraf həzrətləri mənim arvadımın gözəlliyinə vurulub onu özü üçün oynaşa çevirmək istəyir. Bu, olduqca təbii bir işdir.

Süzanna. Təbii...

Fiqaro. Ona görə də qraf həzrətləri bizə mərhəmət göstərüb məni kuryerliyə, Süzannanı isə səfərat müşavirliyinə təyin etməyi münasib görmüşdür. Deməli, hər şey öz qaydasıyla yerli-yerində...

Süzanna. Az danış, Fiqaro!

Fiqaro. Və əgər Süzanna bu böyük mənsəbi qəbul etməzsə, qraf həzrətləri Marselinaya kömək etməyi münasib görəcəkdir. Bundan aydın nə ola bilər? Adamlar mənim işlərimə mane olurlar. Mən də intiqam alaraq onların işlərini pozuram. Hamı belə edir, biz də belə etməliyik... Biz də öz işimizi onun kimi qurmalıyıq. Hər şeydən qabaq biz onun iştahasını yüngəlməliyik və ona bildirməliyik ki, o, nəhaq yerə özgenin malını öz malı hesab edir. Zəhmət çəkib anasına oxşayanı atasının qucağına soxmasın...

Qrafinya. Lakin bu işi kim görəcəkdir?

Fiqaro. Bu iş artıq görüleb qurtarmışdır, qrafinya! Ona sizin haqqınızda yalan bir kağız göndərilmişdir.

Qrafinya. Mənim haqqımda? Siz dəli olmuşsunuz nədir?

Fiqaro. Xeyr, qrafinya! Siz qorxunuz ki, qraf həzrətləri özü dəli olmasın.

Qrafinya. Onun kimi qısqanc bir adama... o, elə qısqancdır ki...

Fiqaro. Daha yaxşı. Elə adamları elə almaq üçün bir azca qanlarını qaraltmaq kafidir. Bunu arvadlar daha yaxşı bacarırlar. Ondan sonra da qanlarını qızıdırıb balaca bir intriqü düzəltənsiz, işləri qurtardı. Yüngənlərindən tutub çaya susuz aparar, susuz gətirərsiniz. Mən özge bir adam vasitəsilə Bazilə adsız bir kağız göndərdim ki, guya sizi sevən bir nəfər bu axşam toy vaxtı sizinlə təkliddə görüşmək istəyir. Bazilə də o kağızı qrafa verəcəkdir.

Qrafinya. Siz namuslu bir qadının təmiz adı ilə oynamaq istəyirsiniz?

Fiqaro. Bilirsiniz, qrafinya, bu cür bir yalana aldanmayan adam az-az tapılır.

Qrafinya. Bəlkə bunun üçün sizə təşəkkür də etmək lazımdır?

Fiqaro. İndi o özgeşinin arvadilə keçirmək istədiyi vaxtı öz qanuni arvadını güdməyə sərf etməli olacaqdır. Bundan yaxşı nə ola bilər? O elə indidən özünü itirmişdir. Bilməyir hansı birinin ardınca düşsün. Odur, qrafinya, baxınız, bir dovşanın ardınca düşüb dəli kimi çapır. Lakin inandırırəm sizi ki, bu saat fikri başqa bir ovla

məşğuldur. Toyumuz isə sürətlə yaxınlaşır. O bizə qarşı tədbir görməyə vaxt tapmayacaqdır. Qrafınyanın yanında isə bizim evlənməmişə mane ola bilməz.

Süzanna. Marselina mane ola bilər ki...

Fiqaro. Oho... o heç mənim yadımda da yoxdur. O, doğrudan da cəncəlli məsələdir. Bilirsən nə var? Bu iş xatalı işdir. Sən qraf həzrətlərinə bildir ki, axşam bağa çıxıb onunla görüşəcəksən...

Süzanna. Sənin ümidin ona gəlir...

Fiqaro. Əh... ümidin ona gəlir... siz onu yaxşı biliniz ki, heç nədən heç nə düzəldə bilməyən adamlar heç nə edə bilməzlər. Özləri də heç nəyə dəyməzlər. Mənim fikrim belədir.

Süzanna. Yaxşı fikirdir.

Qrafınya. Deməli, siz onun görüşə getməsinə razısınız?

Fiqaro. Razi hansıdır? Heç bir belə də razı deyiləm. Biz başqa bir adamı Süzannanın paltarına geyindirərik. Sonra da gedib onları görüş yerində tutarıq. Qraf qaranlıqda nə bilir ki, kimdir?

Süzanna. Yaxşı, sən mənim paltarımı kimə geyindirəcəksən?

Fiqaro. Odur a... Kerubino ölməyib ki!

Qrafınya. O ki getmişdir.

Fiqaro. Getmişdir, ancaq özələri üçün. Yaxşı razısınız özüm bildiyim kimi edim, ya yox?

Süzanna. Belə işlərdə o ustadır.

Fiqaro. Üç-dörd fitnəni bir yerdə başlamaq və hamısını biri-birinə doladıрмаq... Oho mən anadan vəzir olmaq üçün doğulmuşam. Süzanna. Deyirlər vəzirlik çətin sənəddir.

Fiqaro. Almaq, gətirmək və istəmək. Onun bütün gücü bu üç sözdədir.

Qrafınya. O elə bir qətiyyətlə deyir ki, mənim özümün də ona inanmamış gəlir...

Fiqaro. Mən də elə onu arzu edirəm. Onda nə qədər ki, qraf ovdadır, mən Kerubino bu arzu göndərim, siz onu geyindirib başgözünlü darayınız. Sonra mən onu evə salıb nə edəcəyini öyrədə-rəm. Ondan sonra isə, qraf həzrətləri, mən nə hava çalsam, siz də onunla oynamalısınız! (Gedir.)

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafınya.

Qrafınya. Süzanna, mən heç geyinməmişəm də... indicə o oğlan gələcək.

Süzanna. Qrafınya həzrətləri, siz istəməyirsiniz ki, o buradan getsin?

Qrafınya (güzgü qabağına döşənərək). Kim? Mən? Sən indicə görəsən mən onu necə danlayacağam.

Süzanna. Biz ona bu romansı oxutdurarıq (romansı qrafınyaya verir).

Qrafınya. Saçlarım da heç daranmamışdır...

Süzanna (gülümsəyərək). Mən sizin hörüklərinizi bir az hörüm. Onda o daha da məftun olar...

Qrafınya (ciddi). Nə dedin?

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Kerubino (utancaq bir görüşlə), Süzanna, qrafınya.

Süzanna. Gəliniz, zabit əfəndi! Qəbul edirlər.

Kerubino (həyəcədən titrəyərək bir ahla yanaşır). Ax, Süzanna, bilsəniz bu ad məni nə qədər incidir! O mənə xatırladır ki, mən buradan gedəcəyəm və bir də qrafınyanı görməyəcəyəm... O, o qədər... mərhəmətlidir ki...

Süzanna. Və gözəldir ki...

Kerubino (ah çəkərək). Bəli, gözəldir!

Süzanna (onun ağzını əyərək). "Bəli, gözəldir" gör necə də əzilir. Necə də utanır... Ey, gözəl oğlan, al bu romansı qrafınya üçün oxu görüm.

Qrafınya (notaları açaraq). Bu romans kimindir?

Süzanna. Baxınız necə qızardı! (Yumruğunu onun yanağına dirəyərək.) Dələduzun biri dələduz. Hamısını danışaram ha!

Qrafınya. Qoy romansı oxusun.

Kerubino. Mən, qrafınya, həyəcədən titrəyirəm, ürəyim elə döyünür ki...

Süzanna (*gülərək*). Nya. Nya.. Nyanyanya... hə, tez ol da!.. Utancaq ədib! Zəhmət qəbul edib oxuyunuz. Qrafinya sizin roman-sınıza qulaq asmaq istəyir. Havasını mən çalaram.

Qrafinya. Mənim gitaram yaxşıdır, Süzanna! Onu çal.

Qrafinya oturmuş və əlindəki nota ilə romansın oxunmasını təqib edir. Süzanna kreslonun ardında durub Qrafinyanın əlindəki notalara baxaraq çalır. Kerubino başını aşağı salıb Qrafinyanın qabağında dayanmış titrək bir soslə oxuyur.

Ay ağalar, gənc yaşmda bir gözələ vuruldum,
Həsətilə çox ağladım, ağlamaqdan kor oldum,
Bülbül kimi gül başına dolanmaqdan yoruldum.
.....
Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın, sevgi gəldi sevda məndən sormadı.

Sevda məndən sormadı ki, mən nəciyəm, mən kiməm,
Özəngisiz bir at kimi durağımdan qopardı,
Silab kimi dərələrdən, təpələrdən əşarəq
Onsuz-sonsuz səhralara apardı.

Mən gecələr uyumadım, yatmış tale durmadı,
Qınamayın sevgi gəldi, sevda məndən sormadı.

Qrafinya. Yaman deyil. Adama təsir də edir.

Süzanna (*gitaramı bir yana qoyaraq*). Oho! Təsirinə söz ola bilməz! O barədə bu zalım lap qiyamətdir. Elə oxuduqca, təsir eləyir. Aha, yaxşı yadıma düşdü. Zabit əfəndi, siz bilirmisiniz biz bu gecə gülmək xətiresi üçün sizə arvad paltarı geyindirmək istəyirik. Ona görə də bu saat paltarlarımdan birini geyin, ölçək görək gəlir, ya yox. Sən qabaqca plaşı çıxar (*plasını açır*).

Qrafinya. Birdən gələn-zad olmasın?

Süzanna. Gələndə nə olar? Bu da yaman bir iş deyil ki. Hər halda qapını bağlayım (*qapıya tərəf qaçır*)...

Mən bir gözəl sevmişəm ki, on dörd-on beş yaşı var.

Başını arvad kimi darayanda, lap qiyamət olacaqdır!

Qrafinya. Daraq-maraq lazımsa mənim tualetimdən götür.

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya.

Qrafinya. Toy başlananadək qraf sizin sarayda olduğunuzu bil-məməlidir. Sonradan biz ona dəyərlik ki, sizin təyin edilməniz haq-qında əmrnamə hazırlanmıyadək biz...

Kerubino (*cibindən bir kağız çıxarıb qrafinyaya verərək*). Lakin, qrafinya, budur, əmrnamə yazılmışdır. Bu gün Bazil mənə verdi.

Qrafinya. Yazılmışdır? Sanki bir dəqiqə belə itirməkdən qor-xurlarmış! (*Oxuyur*). O qədər tələsmişlər ki, möhür də yaddan çıxmışdır (*kağızı Kerubinoya qaytarır*).

ALTICI GÖRÜŞ

Kerubino, Qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*əlində böyük bir laçək*). Möhr?.. Hanı möhür?..

Qrafinya. Onun təyin edilməsi haqqında yazdıqları əmrnaməyə möhür də basmamışlar.

Süzanna. Deməli, bu tezkən əmrnamə də hazırdır?

Qrafinya. Mən də onu deyirəm ki, çox tələsmişlər.

Süzanna (*qrafinyanın yanında oturur; əlindəki sancaqları oynadaraq oxuyur*).

Onun bağın gözləri var,
Qələm kimi qaşı var.
Mən bir gözəl sevmişəm ki,
14-15 yaşı var.

Kerubino onun qabağında dizi üstə oturur. Süzanna onun başını darayır.

Qrafinya. Yaxasını düzəlt, qoy arvad yaxasına oxşasın.

Süzanna (*yaxasını düzəldərək*). Baxınız görünüv nə gözəl qız oldu. Mənim lap paxıllığım tutur.

Qrafinya. Qollarını da bir az çırmamaq lazımdır. (*Süzanna onun qollarını çırmayır*). O əlindəki nədir? Lentdir, nədir?

Süzanna. Özü də sizin lentiniz. Elə yaxşı oldu ki, qrafinya özü öz gözilə gördü. Mən ona demişdim ki, hamısını qrafinyaya deyəcəyəm.

Qrafinya. O qan nədir? (*Lenti açır.*)

Kerubino (*utanaraq*). Bu gün səhər atın yükəni keçirirdim. Başını çırpdı əlimi cızdı.

Qrafinya. Heç adam lenti əlinə sarıyar?

Süzanna. Özü də oğurluq lenti. Hani, baxım görüm sən o yükəni orada nə qayırmışdır. Ölmüşün əlinə baxınız, ağ-ap-aq. Bircə baxınız, Qrafinya. (*Öz əli ilə tutuşdurur.*)

Qrafinya (*soyuyq bir deyişlə*). Siz ondansa, bir az plastır götürünüz. Orada mənim tualetimin üstündə vardır.

Süzanna onun başından itəloyir.

Kerubino əlləri üstə yerə yığılır. Süzanna kabinetə keçir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə. Qrafinya.

Qrafinya (*bir neçə vaxt dinməz lentə baxır. Kerubino gözlərini ondan çəkməyir*). Bu lent... bu lentin rəngi mənim xoşuma gəlir... onun itdiyini eşidəndə çox heyfşiləndim.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*gələrək*). Bu saat onun əlini bağlayaq. (*Taftanı və qayçıyı qrafinyaya verir.*)

Qrafinya. Onun üçün öz paltarını götürməyə gedəndə, mənim o biri paltarımdakı lenti də götürsən.

Süzanna Kerubinin paltarını götürüb orta qapıya gedir.

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Kerubino diz üstə, qrafinya.

Kerubino (*gözlərini kütəltərək*). O lent məni hər şeydən yaxşı sağalda bilirdi.

Qrafinya. O lent sizi necə sağalda bilirdi? (*Taftanı göstərərək.*) Bu ondan yaxşıdır.

Kerubino. Bir qadının bədəninə toxunan bir lent... özü də... bir qadının...

Qrafinya. Sizin üçün yabancı olan bir qadının lenti bir dərman kimi sizin yaranızı sağaldırmış. Mən bunu bilməyirdim. Bunu sınamaq üçün mən sizin əlinizə bağlanmış bu lenti gizlədərəm. Qulluqçularımdan birinin əli yaranırsa, biz onun gücünü sınarıq...

Kerubino (*məyus*). O lent sizin yanımızda qalır, mən isə gedirəm.

Qrafinya. Siz ki həmişəlik getməyirsiniz.

Kerubino. Mən nə qədər bədbəxtəm... mən ölürkən də mənim dodaqlarım...

Qrafinya. Ora baxınız... gözlərdən yaş axır (*yaylıq ilə gözlərini silərək*) bəsdir, bəsdir, çocuq! Bütün-bütünə mənasız danışsınız (*qapı döyülür qrafinya bərkədən*) kimdir?

ONUNCU GÖRÜŞ

Kerubino, qrafinya, qaf qapı ardında.

Almaviva (*qapı ardından*). Qapını nə üçün bağlamışsınız?

Qrafinya (*bir həyəcanla qalaraq*). Aman Allah! Bu mənim ərimdir! Aman Allah, mən nə edim? (*Kerubino*.) Siz də belə soyuncaq qollarınız, boynunuz açıq mənimlə tək bir otaqda! Otaq tör-töküntü... o yandan da Fiqaronun kağızı! Özü də qısqanc!..

Almaviva (*qapı ardından*). Qapını nə üçün açmırsınız? Kim var orada?

Qrafinya. Burada... mən... mən təkəm.

Almaviva (*qapı ardından*). Təksiniz, bəs kiminlə danışsınız?

Qrafinya. Kiminlə danışacağam, Sizinlə danışsıram.

Kerubino (*öz-özünə*). Dünənki və bu gün səhərki işlərdən sonra o, məni burada görəni kimi öldürəcəkdir. (*Qrafinyanın bəzək otağına qaçıb qapını örtür.*)

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qrafinya tok.

Qrafinya (*bəzək otağının açarını çıxarıb qraf üçün qapını açmağa qaçaraq*). Belə də ehtiyatsızlıq olar?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya.

Almaviva (*acıqlı*). Siz ki həmişə qapını bağlamırdınız?

Qrafinya (*şaşıraq*). Mən... mən burada Süzanna ilə xırda əskiləri yığışdırırdım. Süzanna elə bu saat getdi.

Almaviva (*onu süzərək*). Siz həyəcanlı kimisiniz.

Qrafinya. Burada qərribə bir şey yoxdur. Biz burada sizin sözü-nüzü danışırıdık.

Qraf. Siz mənim sözü-mü danışırıdınız? Mən çox rahatsızam. Ona görə də ovdan yarımçıq qayıtmışam. Mən bir məktub almışam. Doğrudur, ona heç bir əhəmiyyət verməyirəm, ancaq hər halda o məktub məni çox rahatsız etmişdir.

Qrafinya. Nə olmuşdur? Məktub nədir?

Qraf. Mənə yazırlar ki, müəyyən bir adam bu gün sizinlə görüş-məyə çalışacaqdır. Mən o adamı buradan getmiş hesab edirəm.

Qrafinya. Mən bu gün heç otaqdan çıxmıyacağam.

Almaviva. Lakin bu gün Süzannanın toyudur.

Qrafinya. Nə olursa olsun və kim olursa olsun, hər halda mən bayıra çıxmıyacağam. Mən bərk naxoşam.

Kerubino o biri otaqda stolu yıxır.

Almaviva. Bu nə səsdır?

Qrafinya (*böyük bir həyəcanla*). Səs hansıdır?

Almaviva. Orada kim isə stolu yıxdı.

Qrafinya. Mən... mən heç bir şey eşitmədim.

Almaviva. Sizin görünür nədənsə fikriniz çox dağınıqdır.

Qrafinya. Fikrim dağınıqdır? Nədən?

Almaviva. Qrafinya o biri otaqda adam vardır.

Qrafinya. Orada adam nə gəzir?

Almaviva. Onu mən sizdən soruşuram.

Qrafinya. Yəqin Süzannadır, otağı yığışdırır.

Almaviva. Siz elə indicə dediniz ki, Süzanna çıxıb getdi.

Qrafinya. Getməyinə getdi. Bəlkə sonra qayıtmışdır. Mən bil-məyirəm.

Almaviva. Orada Süzanna isə siz nə üçün bu qədər həyəcanlı-sınız?

Qrafinya. Mən görürəm ki, o qız sizi məndən daha artıq maraqlandırır.

Almaviva. O məni o qədər maraqlandırır ki, mən onu bu saat görmək istəyirəm.

Qrafinya. Zənn edərsəm belə arzu sizdə tez-tez olur. Ancaq sizin bu şübhəniş tamamilə əsassızdır.

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, qrafinya və Süzanna orta qapıdan çıxaraq.

Almaviva. Biz o şübhəni bu saat asanlıqla aradan qaldırıraq (*o biri otağa doğru dönərək*). Süzanna, bəri çıxınız. Mən sizə əmr edirəm.

Süzanna arxada gəzinir.

Qrafinya. O soyuncaqdır, qraf! Bu sayaqda arvadların yanına soxulmaq yaxşı deyildir. O burada mənim ona toy üçün bağışladığım paltarı ölcürdü.

Almaviva. O özü soyuncaqdır. Dili ki, soyunmaq deyildir. Görsənə bilməzsə, danışa bilər ki, (*yenidən o biri otağa müraciətlə*) Süzanna, cavab ver. Sən oradasan yox?

Süzanna səhnənin dərinliyindən qaçıb yatağının altında gizlənir.

Qrafinya (*tez yan otağa müraciətlə*). Süzanna, mən sizə cavab verməyi yasaq edirəm. (*Qrafa*.) Bu canavarlıqdır!

Almaviva. İndi ki o cavab verməyir, onda istəyir geyinmiş olsun, istəyir çılpaq, mən onu görəcəyəm.

Qrafinya (*qapını tutaraq*). Başqa bir yerdə mən sizə heç bir şey yasaq edə bilmərəm. Lakin öz otağımda əminəm ki...

Almaviva. Mən də əminəm ki, bu saat bu əsrarəngiz Süzannanın nə sayaq adam olduğunu görəcəyəm... Mən görürəm ki, sizdən açarı almaq mümkün olmayacaqdır. Ancaq bu qapını sındırmaq da çətin deyildir. Ey kim var orada?

Qrafinya. Yaxşı, çağırınız öz nökrələrinizi, böyük bir gurultu qoparıb bütün sarayı özünüzdə güldürünüz!

Almaviva. Yaxşı, elə olsun. Mən özüm təkliddə də bacara bilərəm. Gedim ancaq bir az çəkicdən, kəlbətindən götürəm. (*Gedir və qayıdır.*) Aha, o orta qapı yadımdan çıxdı. Onu da bağlamaq lazımdır ki, sonradan siz özünüzü lap yaxşıca doğrulda biləsiniz (*orta qapını bağlayır*).

Qrafinya (*özünə*). Pərvədigara! Bu nə işdi biz gördük!

Qraf. İndi otaq hər tərəfdən bağlıdır. Ancaq hər şey olduğu kimi qalsın deyə zəhmət çəkib siz də cəncəlsiz və gürultusuz mənimlə gedə bilərmisiniz! Zənn edərsəm belə boş şeydən boyun qaçırmaya da bilərsiniz (*qolunu açaraq*) buyura bilərsiniz, qrafinya! (*Bərkdən.*) İndi oradakı o Süzanna zəhmət qəbul edib məni gözləməyə məcbur olacaqdır.

Qrafinya. Bu rəzalətdir, qraf! Görülməmiş, eşidilməmiş bir rəzalətdir!

Qraf. İndicə hamısını görürük (*qrafınıyını çıxarıb arxadan qapını açarlayır*).

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna, Kerubino.

Süzanna (*yerindən çıxıb yan qapıya qaçır və açar yerisinə qışqırır*). Qapını aç, Kerubino, qapını aç, mənəm Süzannayam!

Kerubino. Ah, Süzanna, siz görseydiniz nə müdhiş bir vəziyyət idi!..

Süzanna. Bu saat rədd ol get! Bu dəqiqə Qraf qayıdacaqdır.

Kerubino (*qorxu ilə*). Yaxşı, bəs haradan gedim?

Süzanna. Bilmirəm. Sənə deyirəm rədd ol, qurtardı getdi!

Kerubino. Axı getmək üçün yol yoxdur.

Süzanna. O indicə sizi məhv edəcəkdir. Bizim özümüzün də atamızı yandıracaqdır. Tez qaç, hamısını Fiqaroya bildir!

Kerubino. Bu bağcının pəncərəsi çox hündür deyil ki... (*Qaçıb baxır.*)

Süzanna (*qorxaraq*). Tamam iki mərtəbədir. Oradan atılmaq olmaz. Ax, yazıq qrafinya!.. Ay Allah, mən nə edim!..

Kerubino (*qayıdaraq*). Pəncərə bostana açılır. Qovunlardan bir-iki tağını korlamaq lazım gələcəkdir.

Süzanna (*onu saxlayaraq*). Nə edirsən, buradan atılan sağ qalar? Qarpız kimi partdarsan ki!

Kerubino. Mən onunçün yanar təndirə də atılmağa hazıram, Süzanna! (*Süzannanı öpərək.*) Bu öpüş isə mənim üçün yol açar (*deyə qaçıb pəncərədən bayıra atılır*).

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna tək. Qorxudan çığırr.

Süzanna. Ah! (*Kreslo üstə düşür, sonra qalxıb pəncərədən baxır və qayıdaraq.*) Heç izi də görünməyir. Yaman haramzadadır. Gözəl olduğu qədər də cəld və itidir. İndi tez öz yerimə! (*Yan otağa gedir.*) İndi qraf həzrətləri, o qapı, o da siz! Sındıra bilərsiniz! (*Qapını bağlayır.*)

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya otağa gedirlər.

Almaviva (*əlindəki çəkic və kəlbətini kreslo üstünə ataraq*). Hər şey olduğu kimi öz yerindədir. Qrafinya, mən bu saat qapını sındıracağam. Bir də sizə təklif edirəm, qapını açınız!

Qrafinya. Adam da lovğalıqdan bu qədər dəli ola bilmiş!

Almaviva. Qapını açınız, deyirəm! Yoxsa bu saat sındıracağam!

(*Qapıya tərəf gedir. Qrafinya onun qabağını kəsərək.*)

Qrafinya. Dayanınız, qraf, mən sizdən rica edirəm. Doğrudan da mən siz məni bu qədər xain hesab edirsiniz?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz deyiniz, ancaq mən o otaqda kim olduğumu görməliyəm və görəcəyəm!

Qrafıya (*qorxaraq*). Yaxşı qraf, Siz onu görürsünüz. Yalnız qabaqca mənə qulaq asınız. Ancaq sakit...

Almaviva. Deməli, oradakı Süzanna deyildir.

Qrafıya. Hər halda oradakı sizin üçün qorxulu bir adam deyildir. Biz bu gecəki toy üçün oyun düzəldirdik və and içirəm ki...

Qraf. And içmək lazım deyil, deyiniz görək oradakı Süzannadır, ya yox?

Qrafıya. Yox, qraf!

Qraf. Hər halda arvaddır?

Qrafıya. Yox, qraf!

Qraf. Aha, deməli, kişidir. Adı nədir?

Qrafıya. Adını deməyə qorxuram, qraf!

Qraf (*qudurmuş*). Mən onu it kimi öldürəcəyəm...

Qrafıya. Aman Allah!..

Almaviva. Tez cavab veriniz, oradakı kimdir?

Qrafıya. Oradakı uşaqdır, Kerubinodur, qraf!

Almaviva. Aha! Kerubino! Yaramazın biri yaramaz! Mənim sübhələrimin də, kağızda yazılanların da açarı odur.

Qrafıya (*yalvarışcasına əllərini uzadaraq*). Ah, qraf, siz heç güman edə bilməmişiniz ki... mən onunla...

Almaviva (*ayaqlarını yerə döyərək*). Sus!.. (*öz-özünə*) məlun çocuq, haraya gedirəm yolumun üstünə çıxır. (*Bərkdən.*) Artıq açınız, qrafıya. İndi mən hər şeyi bilirim. Bunların hamısında bir cinayət olmasaydı, siz bu gün səhər onunla vidalaşarkən o qədər mütəəssir olmazdınız. O mənim əmr etdiyim kimi çıxıb gedərdi. Sizin Süzanna haqqında yalandan dastan düzəltməyinizə ehtiyac qalmazdı və onu heç kəs belə bir ehtiyatla gizlətməzdi.

Qrafıya. O Sizin gözüünüzə görünməklə Sizi acıqlandırmaqdan qorxurdu, qraf!..

Almaviva (*kəskin bir qəzəblə qapıya doğru baxaraq*). Bayıra çıx, yaramaz çocuq!

Qrafıya (*onun əlini tutub saxlamaq istəyir*). Qraf, yalvarıram sizə, siz elə acıqlanmışsınız ki, mən o yazıq üçün qorxuram. Bir azca sakit olunuz! O bu saat demək olur ki, soyunacaqdır.

Almaviva. Necə? Soyunacaq?..

Qrafıya. Bəli, demək olar ki, soyunacaq. Paltarsız, boynunu açır. O burada arvad paltarını geyinmək istəyirdi.

Qraf. Siz elə onun yanında dayanmışdınız? Yaramaz qadın! Siz bir də bu otaqdan çıxıb bilməyəcəksiniz. O yaramazı isə bu saat mən elə qovum ki, bir də heç bir yerdə gözümə görünmə bilməsin.

Qrafıya (*diz üstə oturub əllərini qaldıraraq*). Onda bir təqsir yoxdur. O getmək istəyirdi, mən onu çağırırdım.

Almaviva (*qızğın*). Uzaq! Özge üçün xahiş etməyin də böyük cəsərdirdi!..

Qrafıya. Yaxşı, qraf. Mən öz otağımın açarını sənə verirəm. Ancaq siz mənə söz veriniz ki, onu salamat buraxarsınız. Ondan sonra mənə nə istəyirsiniz, ediniz.

Almaviva (*açarı alaraq*). Mən artıq heç bir şey eşitmək istəməyirəm.

Qrafıya (*yaylıq ilə üzünü örtüb divan üstə yıxılır*). Pərvərdigara! Yazıq məhv oldu!..

Almaviva qapını açıb və qarşısında Süzannanı görürək.

Almaviva (*heyrlə geriylərək*). Süzanna!..

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, qrafıya, Süzanna.

Süzanna (*gülərək çıxır*). Mən onu öldürəcəyəm. Mən onu öldürəcəyəm. Di öldürünüz, qraf!

Almaviva (*özünə*). Ay dad-bidad! Yaman aldatdılar məni! (*Qrafıyaya baxır və onu hələ də həyəcanlı görürək*). Siz özünüz də heyrlə edər kimi görünürsünüz, qrafıya! Bəlkə orada başqası da vardır (*yan otağa girir*).

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafıya oturmuş, Süzanna.

Süzanna (*qrafıyanın yanına qaçaraq*). Sakit olunuz, qrafıya. O, artıq yoxdur. O, pəncərədən atılıb əkildi.

Qrafıya. Ah, Süzanna, mən lap ölürəm!

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qrafinya oturmuş, Süzanna, qraf.

Almaviva (*pərt olmuş bir halda yan otaqdan çıxır və azacıq sükutdan sonra*). Heç kəs yoxdur. Qrafinya, öz rolunuzu çox gözəl oynadınız!

Süzanna. Bəs mən, qraf həzrətləri?

Qrafinya öz həyəcanını göstərməmək üçün yaylıq ilə örtünüb oturur.

Almaviva (*yanaşaraq*). Deməli, Siz zarafat edirmişsiniz?

Qrafinya (*bir az özüinə gələrək*). Nə olar ki?

Almaviva. Bu yaman zarafatdır.

Qrafinya. Sizin hərəkətiniz də çox yaxşı deyildi.

Süzanna. Qraf həzrətləri, boynunuza alınız ki, sizə hələ bu da azdır.

Almaviva. Şeytan qız! Səni çağıranda nə üçün çıxmırsan?

Süzanna. Mən çalışırdım ki, tez-tez geyinim. Ondan başqa qrafinya əmr etmişdi ki, çıxmayım.

Qraf. Bəs, o məktub?

Qrafinya. Mən o məktubun sizə göndərilməsini istəməyirdim...

Almaviva. Necə istəmədim? Sizin o məktubdan xəbəriniz varmıdır?

Qrafinya. Onu Fiqaro düzəltdi.

Almaviva. Fiqaro düzəltdi!

Qrafinya. Fiqaro düzəldib Bazilə vermişdir.

Almaviva. Bazil isə mənə deyir ki, ona kağızı bir nəfər kəndli vermişdir. Yaxşı, heyvanın biri heyvan! Gör bunun üçün mən sənin başına nə gətirəcəyəm. Bəs o gadə məsələsi nə oldu? Soyuncaq, paltarsız?

Qrafinya. Odur, o sizin qabağınızdadır. Siz əlbəttə onun əvəzinə Süzannanı görməkdən narazı deyilsiniz. Onsuz da deyərsən siz onu görməkdən boyun qaçıran deyilsiniz.

Qraf. Kral həzrətləri mənim yerimə London səfirliyinə sizi təyin etməli idi.

Süzanna. Qrafinyanın otağında başqa bir kişi olmasından şübhələnmək.

Almaviva. Mənə onsuz da cəza verilmişdir.

Süzanna. Qrafinyanın sözüne inanmamaq...

Almaviva. Bağışlayınız, qrafinya!

Qrafinya. Görürsən, Süzanna, mənim ürəyim nə qədər zəifdir? Səni də xarabəyərdirəm. (*Qrafa əl verir.*)

Süzanna. Onlara hələ əl lazımdır, qrafinya!

Qraf öz arvadının əlini bərk tutur.

İYİRMİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro, qrafinya, qraf.

Fiqaro (*töşüyərək içəri qaçır*). Mənə dedilər ki, qrafinya xəstədir. Elə qaçmışam ki, nəfəsim kəsilibdir. Allaha şükür salamatlıqdır.

Almaviva (*soyuq bir deyişlə*). Siz çox mehribansınız.

Fiqaro. Bu mənim borcumdur, qraf həzrətləri! İndi ki, hər şey yerli yerindədir, o zaman qulluğunuza ərz edim ki, sizin bütün gənc qulluqlarınız toyda iştirak etmək üçün qızlı-oğlanlı, dəf nağara ilə bayırda toplaşib, sizin nə vaxt gəlini aparmağıma müsaidə buyuracağınızı gözləyirlər.

Almaviva. Bəs sarayda qrafinyaya kim baxacaqdır?

Fiqaro. Qrafinyaya baxmaq? Qrafinya ki Allaha şükür salamatdır!

Almaviva. Yaxşı bəs o qrafinya ilə gizlicə görüşmək istəyən adam nə olsun?

Fiqaro. Adam hansıdır?

Almaviva. Bazilə verdiyən kağızda göstərilən adam.

Fiqaro. Kağız hansıdır? Kim dedi onu?

Almaviva. Mən bunu heç kəsdən eşitməseydim belə, sənin üz-gözündən bildirdim ki, yalan deyirsən, haramzadə!

Fiqaro. Elə isə onda mən yalan deməyirəm, üz-gözüm yalan deyir.

Süzanna. Nahaq yerə ibarət xərc eləmə! Biz hamısını danışmışıq.

Fiqaro. Nəyi danışmışınız? Nə vardı ki, nə də danışasınız?

Süzanna. Biz onu danışmışıq ki, bayaq sən qrafa kağız yazıb göstərmisən ki, guya Kerubino mən geyinən otaqda olacaqdır.

Almaviva. Bu barədə sən nə deyə bilərsən?
Qrafinya. Artıq gizlənmək lazım deyil, Fiqaro! Oyun qurtardı.
Fiqaro (*düşünməyə çalışaraq*). Oyun... qurtardı?
Almaviva. Bəli, qurtardı. De görüm nə deyə bilərsən?
Fiqaro. Mən... mən onu deyə bilərəm ki... o gün olaydı ki, mənim toyum da olub qurtaraydı. Beləliklə siz müsaidə buyursanız...
Almaviva. Deməli, sən məktubu boynuna alırsan.
Fiqaro. Əlbəttə, qrafinya, siz və Süzanna belə arzu edirsiniz, daha çarə yoxdur. Boynuma almaliyam. Ancaq mən, qraf həzrətləri, Sizin yerinizə olsaydım, Allah haqqı burada sizə danışdıqlarımızın bir kəlməsinə belə inanmazdım.
Almaviva. Gədənin dilinə bir kəlmə doğru söz gəlməyir. Açıq aydın məsələni də danmaq istəyir.
Qrafinya. Eybi yoxdur, qraf, toy qabaqdadır, xətinə dəyməyiniz!

Fiqaro (*yavaşdan Süzannaya*). Mən ona dedim ki, gizlənsin. Vəziyyət qorxuludur.

Süzanna. Sən onu gördün?
Fiqaro. Elə yaman bir halda ki, Allah göstərməsin.
Süzanna. Yazıq, bədbəxt!
Qrafinya. Lakin, qraf, bu yazıqlar bir birinə qovuşmaq üçün tələsiyirlər... Toy məclisini açmaq lazımdır. Artıq gedəlim!
Almaviva (*öz-özünə*). Bəs bu Marselina necə oldu? (*Bərkdən*).
Ancaq mən paltarlarımı dəyişməliyəm.
Qrafinya. Nökrərlərdən başqa kim var ki?
Almaviva. Bu paltarda araya çıxmaq olmaz ki, qrafinya!

İYİRMİ BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna, qrafinya, qraf və Antonio.

Antonio (*əlində sınımsı bir dibçəkdə qərənfil, özü də kefli içəri girir*). Qraf həzrətləri, qraf həzrətləri!..

Almaviva. Nə istəyirsən, Antonio?

Antonio. Əmr ediniz bu bostanıma çıxan pəncərəni taxtalsınlar. Mən sizdən çox xahiş edirəm. Buyurunuz taxtalsınlar... çünki səhərdən axşama kimi oradan bostana zir-zibil atırlar. Budur elə bu

saat oradan diri başlı bir adam atdılar. Xahiş edirəm. Buyurunuz taxtalsınlar.

Almaviva. Bu pəncərədən?

Antonio. Buyurunuz, qraf həzrətləri, zəhmət çəkib baxınız. Görünüz zalım oğlu qərənfilləri necə darmadağın eləyibdir? Buyurunuz, qraf həzrətləri, taxtalsınlar, qurtardı getdi!

Süzanna (*yavaşcadan Fiqaroya*). Bir çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Qraf həzrətləri, o bu gün səhərdən keflidir...

Antonio. Səhər içənin atasına lənət. Mənə hələ dünəndən bir azca kefli kimiyyə... bu da dayandı-dayandı, söz danışdı!

Almaviva (*köpürərək*). Çək o adamı buraya! Haradadır o?

Antonio. Haradadır?

Almaviva. Haradadır?

Antonio. Mən nə bilim haradadır? Mən sizdən soruşuram ki... tez onu buraya çağırtdırınız. Mən sizin nökrərim. Bu bağcanın üstündə qabıqdan çıxıram. İşləyirsən, düzəldirsən, bir də görürsən tarap bir adam yumbalandı, var-yoxu dağıtdı getdi. Bu axı mənim şərafimə toxunur.

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Çarə tap, Fiqaro!

Fiqaro. Bir əvvəlcə onu mənə de görüm ki, bu keflənməyi haçan tərgidəcəksən?

Antonio. Mən içməsəm, lap divara dırmaşaram.

Qrafinya. Boş-boşuna içməkdən nə çıxar?

Antonio. Xırtdayə kimi içmək və istədiyin vaxt istədiyini sevmək. İnsanla başqa heyvanların, qrafinya həzrətləri, fərqi ancaq bundadır.

Almaviva (*qəzəblənmiş*). Sənə deyirəm mənə cavab ver, yoxsa bu saat çıxarıb qovaram!

Antonio. Gözləyiniz, siz məni qovdunuz, mən də o saat çıxdım getdim!

Almaviva. Nə demək istəyirsən?

Antonio. Siz mənim kimi yaxşı bir nökrə qovsanız, deməli, buranız (*alınını göstərir*) laxlayıbdır. Mən də axmaq deyiləm ki, sizin kimi bir ağanı öz yanımdan qovum?

Almaviva (*onun yaxasından tutur*). Sən deyirsən ki, bu pəncərədən adam atdılar?

Antonio. Elədir ki, var, qraf həzrətləri! Elə bu saat. Özü də başdan başa ağ geyimdə. Elə də qaçırdı ki, lap şıdrığı dörd ayaq...

Almaviva (*səbirsizliklə*). Sonra?

Antonio. Mən bir qaçdım ki, tutum onu, birdən ilişdim hasara. Elə tozu aşdım ki, əl-ayağım burxuldu. Elə sərələndim yere ki, gəl görsən.

Almaviva. Sən o adamı tanıyarsanmı?

Antonio. Tanımağına tanıyardım. Nə üçün tanımayıram. Ancaq orası var ki, yaxşı-yaxşı görmədim onu.

Süzanna (*Fiqaroya yavaşdan*). O, onu görməmişdir.

Fiqaro. A kişi, sən də bir dibçək gül üçün nə qiyamət qoparmısan. Elə o qalıb ki, ağlayan. De görüm güllərinin qiyməti nədir? Qraf həzrətləri, zəhmət çekib o yan-bu yanı axtartmayınız. Oradan atılan mən idim.

Almaviva. Sən?

Antonio. Onda sən yəqin bir saatın içində bir belə böyümüşsən. Oradan atılan adam səndən həmi qısa idi həmi də ariq.

Fiqaro. Ay kişi bas sən bu vaxtdək onu da bilmirsən? Adam atdananda bükülür ona görə həm qısa görünür, həm də ariq.

Antonio. Mənə qalırsa, o, çox güman ki, o balaca gədə olmalıdır.

Almaviva. Kim, Kerubino?

Fiqaro. Özüdür ki, var. Sevilyanın lap qapısında atdan diyirləndi və birbaşa sənənin bostanına.

Antonio. Oho... yox, mən onu deyə bilmərəm. Mən onun atdan düşmüş olduğunu görmədim. Bir şeyi ki, görməmişəm, görməmişəm. Yalan deyə bilmərəm.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, mən içəridə idim. O biri otaqda... özüm də ağ xalatda. Ora çox istidir. Siz ki bilirsiniz. Birdən sizin səsinizi eşitdim. Belə bir çaxnaşma qopdu. Bilməyirəm ağlıma o kağız zəhrəmar gəldi, nə gəldi, yaman qorxdum. Birdən ağlıma gəldi, atdandım bostana. Budur, sağ ayağım da bir azca burxulmuşdur (*ayağını ovuşdurur*).

Antonio. İndi ki atılan sizmişsiniz, onda alınız öz kağızınızı, atılarda cibinizdən düşdü qaldı.

Almaviva (*kağızı qaparaq*). Bəri ver görüm! (*Kağıza baxıb bükür*.)

Fiqaro (*özünə*). İşim bitdi!

Almaviva. Siz yəqin qorxudan bu kağızın nə kağız olduğunu və sizin cibinizə haradan gəlib çıxdığını unutmamışsınız. Deyiniz görək bu nə kağızdır?

Fiqaro (*Fiqaro şəşqin bir halda ciblərini qurdalayıb bir çox kağız çıxararaq*). Əlbəttə... orası elədir ki var. Ancaq mənə cibimdə o qədər kağız vardır ki... kim bilir hansıdır... (*Kağızların birinə baxır*.) Aha, Marselinanın məktubu. Dörd səhifə... yaman olmaz... bəlkə o dustaq yazığın ərizəsidir? Yox, yox, o budur buradadır. O biri cibimdə avadanlığın siyahısı vardır.

Qraf ölindəki kağızı açır.

Qrafinya (*yavaşcadan Süzannaya*). Aman Allah! Süzanna! Bu Kerubino üçün yazılan əmməmədir.

Süzanna (*yavaşcadan Fiqaroya*). Hər şey məhv oldu. Kerubino üçün yazılan əmməmədir.

Almaviva (*kağızı bükür*). Hə, hörmətli əfəndimiz, siz ki hər şeyə mahirsiniz. Görünür yaddasınız kütləmişdir.

Antonio (*Fiqaroya yanaşaraq*). Qraf həzrətləri buyururlar ki, görünür yaddasınız kütləmişdir.

Fiqaro (*onu itələyərək*). Sən də burnunu o yana çəksənə! Gözümü çıxartdın ki!..

Almaviva. Hə nə oldu? Yadına düşmədimi? Bilməyirsən bu nə kağızdır?

Fiqaro. Aha, yaxşı yadıma düşdü. O yəqin o yazıq uşağın təyin edilməsi haqqında yazılan əmməmə olacaqdır. Kerubionun, Kerubionun, o yazıq mənə verdi. Mən də yadımdan çıxıb heç qaytarmamışam. Görünüz a... heç huşum başımda deyildir. İndi o yazıq əmməməsiz nə edəcəkdir? Tez qaçıb göndərmək lazımdır.

Almaviva. Dayan, dayan. O bu kağızı sizə nə üçün vermişdi?

Fiqaro (*tutularaq*). Orada... bilməyirəm nə etmək lazımdı...

Almaviva (*kağıza baxaraq*). Burada hər şey yerli-yerindədir.

Qrafinya (*yavaşdan Süzannaya*). Möhr basılmamışdır.

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Möhr basılmamışdır.

Almaviva (*Fiqaroya*). Kimi gözləyirsən? Mən səndən söz soruşuram?

Fiqaro. Yəni orada hər şey, öz yerindədir. Ancaq bir şey çatmayır. Boş şeydir. Ancaq çatmayır da... o deyirdi ki... deyirdi ki...

Almaviva. Deyirdi ki, deyirdi ki... nə deyirdi axı?

Fiqaro. Bu kağıza qraf həzrətlərinin möhrünü basmaq lazımdır. Axtarsanız o elə bir şey deyil, boş şeydir. Heç zəhmətinə dəyməzdi...

Almaviva (*kağızı açıb baxır və acığundan əzir*). Görünür, heç bir şey bilmək olmayacaqdır. Bütün təqsirlər bu Fiqaro şeytan oğlundadır. Ancaq şeytan oğlunu tuta bilməyirəm ki, intiqam alım... (*Acıqlı getmək istəyir.*)

Fiqaro (*onu dayandıraraq*). Qraf həzrətləri, bəs bizim o toy məsələsi nə yerdə qaldı?

İYİRMİ İKİNCİ GÖRÜŞ

Bazil, Bartolo, Marselina, Fiqaro, qraf, Qripsoley, qrafinya, Süzanna, Antonio, qrafın qulluqçuları və köndlilər.

Marselina (*qrafa müraciətlə*). Qraf həzrətləri, onun toy etməyə ixtiyarı yoxdur. Sizdən rica edirəm, ədalətlə bizim divanımıza baxınız... O mənə öz dilindən iltizam və kağız vermişdir.

Almaviva (*öz-özünə*). Budur. Bu da intiqam. Öz qaydasilə hazır...

Fiqaro. İltizam? Nə iltizam? Danış görək?

Marselina. Mən hamısını danışaram. Sən yaramaz bir adamsan.

Qrafinya divan üstə oturur, Süzanna onun arxasında dayanır.

Almaviva. Nə olmuşdur, Marselina?

Marselina. O mənə öz dilindən iltizam vermişdir ki, mənə alsın.

Fiqaro. Mən ondan pul borc almışam. Kağızı da o barədə vermişəm. Qurtardı getdi!

Marselina. Bu şərt ilə ki mənə alsın da! Siz, qraf həzrətləri, bizim baş hakimimizsiniz.

Almaviva. Siz məhkəməyə müraciət ediniz. Mən ədalətlə işə baxmağa hazıram.

Bazil (*Marselinanı göstərərək*). Qraf həzrətləri, onda müsai-dənizlə mənim də Marselinaya qarşı haqqım vardır.

Almaviva. Aha! Kağız məsələsində iştirak edənlərin biri də budur.

Fiqaro.

Az idi arıq-yırıq,
Bir də çıxdı dabani cırıq.

Almaviva (*acıqlı Bazilə*). Sizin haqqınız? Siz hələ mənim yanımda danışmağa cəsarət də edirsiniz? Axmağın biri axmaq!

Antonio (*əllərini şappıldadaraq*). Vallahi ki, qraf həzrətləri, atamın ərвахına and olsun ki, lap tappılı ilə üstünə düşmüşsünüz. Ömründə onun əsil adını bundan doğru deyən olmamışdır.

Almaviva. Marselina, sizin işinizə baxana qədər toy saxlanacaqdır. İşə elə bu gün sarayda bütün camaatın qabağında baxılacaqdır. Siz, möhtərəm Bazil, kəndə gedib məhkəmə üzvlərini çağırınız!

Bazil. Marselinanın işi haqqındamı?

Almaviva. Hə. Doğrudan məktubu sizə verən o kəndlini də getiriniz.

Bazil. Mən onu nə tanıyıram?

Almaviva. Siz çağırmaq istəməyirsiniz?

Bazil. Mən saraya hər bir tapşırığa əməl etmək üçün gəlməmişəm.

Almaviva. Bəs, nə üçün gəlmişsiniz?

Bazil. Mən arqan çalanam. Qrafinya həzrətlərinə gitara, qulluqçalarına oxumaq, nöqərlərinizə də mandalina çalmaq öyrədirəm. Mənim borcum əmr etdiyiniz zaman gitara çalmaqla sizin cəmiyyətinizi əyləndirməkdir.

Qripsoley (*ortaya çıxaraq*). Qraf həzrətləri, buyurursunuz mən bu saat hamısını çağırım.

Almaviva. Sən kimsən, nəcisən və adın nədir?

Qripsoley. Mənim adım Qripsoleydir, qraf həzrətləri! Özüm çobanam, keçə otarıram. Bu gün mənə qoyublar ki, fişəng buraxım. Deməli, bayramdır, vur yerisin! Mən o fırıldaqçılarımızın hamısını tanıyıram. Bu saat hamısını yığib gətirərəm.

Almaviva. Yaxşı, get çağır! (*Bazilə*.) Siz isə zəhmət çəkib onunla gediniz və yolda öz oxumağınızla və gitaranızla əyləndiriniz. O mənim cəmiyyətimdəndir.

Qripsoley (*sevinclə*). Kimdir o sizin cəmiyyətinizdən? Mən?..

Süzanna əlilə onu dayandırıb qrafinyanı göstərir.

Bazil (*heyətlə*). Necə? Deməli, mən Qripsoley ilə gedib onun üçün oxuyum?

Almaviva. Bu sizin vəzifənizdir. Gediniz. Yoxsa mən bu saat sizi saraydan qovaram... (*Gedir.*)

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Səhnədə qrafdan başqa yenə də övvolkiler.

Bazil (öz-özünə). Nə etmək, yumruqla kötük sızmaq.

Fiqaro. Sənin başın ki, xalis kötükdür. And içirəm ki, bir yumruğa sındıraram.

Bazil. Mənə nə düşüb ki, can yandırıb onların toyuna kömək edim? Yaxşısı budur ki, mən özüm Marselinanı almağa çalışaram. (Fiqaroya.) Mənə bax, mən qayındınca sən heç bir şey etmə. (Kreslo üstündən gitaranı alır.)

Fiqaro (onun ardınca baxaraq). Heç bir şey etmə! Sənin öz başın. Qulaqlarımı sallayıb ağanın qayıtmasını gözləyəcəyəm. Allahın var, qiyamətin özünə kimi heç qayıtma! Sənin ki daha işin bitdi. Oxumağın da qaldı o dünyaya. Onda mən özüm başlayım. Ey dostlar, tez başlayınız gəlmimizin şərəfinə (oynayaraq və oxuyaraq dalı-dalı çəkilir. Bazil də başqaları onun ardınca gedirlər).

Fiqaro.

Bu dünyada maldan puldan,
Bir ağıllı baş yaxşıdır.
Dam daram, daram daram!
Dam daram, daram, daram!
Anlamaz bir köllədən
Bir parça daş yaxşıdır.
Dam daram, daram daram!
Dam daram, daram daram.

Oxuyaraq səhnədən gedirlər.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Süzanna və qrafnya.

Qrafnya (divan üstə oturmuş). Gördünüzmü bu yelbeyin Fiqaro öz məktubilə başıma nə oyun açdı?

Süzanna. Mən yan otaqdan çıxırkən siz öz-özünüzdü görseydiniz... Məni görən kimi sap-sarı saldırdın, sonra birdən-birə üzünüz qıp-qırmızı qızardı, elə bil od tutub yanırdı.

Qrafnya. Deməli, o, pəncərədən atıldı!

Süzanna. Heç gözünü də qırpmadı. Gözəl uşaqdır. Lap qov kimi yüngüldür.

Qrafnya. Bağban da nə yerində gəlib çıxdı. Mən özümü elə itirdim ki, heç dilim söz tutmurdu.

Süzanna. Yox, qrafnya, mən bu gün gördüm ki, yüksək cəmiyyətin qadınları yalanı daha yaxşı danışirlər.

Qrafnya. Necə bilirsən? Qraf bu deyilənlərin hamısına inandı, ya yox? İndi birdən Kerubionu sarayda görsə, onda nə olar?

Süzanna. Mən tapşırıram ki, onu yaxşı-yaxşı gizlətsinlər.

Qrafnya. Bütün bu işlərdən sonra mən onu sənin yerində bağa göndərə bilmərəm.

Süzanna. Mən də yaqın ki, getməyəcəyəm. Deməli, yenə də toy işi düyünə düşdü.

Qrafnya. Dayan, birdən sənin, ya bir başqasının əvəzində onun yanına bağçaya mən özüm getsəm nə olar?

Süzanna. Kim, qrafnya? Siz?

Qrafnya. Onda heç kəsi də bu işə qatışdırmaq lazım gəlməz. Mən onun xainliyini elə açaram ki, özünü doğrultmaq üçün bir bəhanə də tapa bilməz. Gözlə fikirdir. Gedək, Süzanna! Tez get, qrafa bildir ki, axşam bağçada olacaqsan; ancaq heç kəsə bir söz belə...

Süzanna. Bəs Fiqaro...

Qrafnya. Bir kəlmə də. Yoxsa yenə başlar özündən hoqqa çıxarmağa, işi daha da korlar. Tez mənim məxmər maskamı bəri getir. Mən də eyvana gedim, bu işi yaxşı-yaxşı fikirləşim.

Süzanna gedir.

İYİRMİ BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Qrafnya tok.

Qrafnya. Bu iş üçün böyük cəsarət lazımdır. Ah, mənim sevimli lentim! (Lenti götürüb qatlayır.) Sən tamamilə mənim yadımdan çıxmırsan. Artıq mən səndən heç bir zaman ayrılmaram. Sən həmişə mənə bugünkü səhnəni, o bədbəxt çocuğun... eh, qraf! Siz nə etdiniz? İndi durunuz, görünüz mən Sizə nə edəcəyəm!

Qrafinya, Süzanna.

Süzanna gəlir, qrafinya lenti döşündə gizlədir.

Süzanna. Buyurunuz, qrafinya, bu da maska!

Qrafinya. Unutma ki, bu iş haqqında Fiqaro bir söz belə bilməməlidir. Eşidirsənmi? Mən sənə yasaq edirəm.

Süzanna (*sevinclə*). Bilirsiniz qrafinya bu elə qiyamət bir işdir ki, mən onu fikirləşdikcə, ağlım başımdan uçur. O bütün işləri birdən-birə qurtarır. İndi nə olursa olsun, hər halda mənim toyum yəqin ki baş tutacaqdır. (*Qrafinyanın əlini öpür. Hər ikisi gedir.*)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Sarayda məhkəmə salonu: hər iki tərəfdə vəkillər üçün kürəkli skamyalar. Ortada iki pilləli bir taxtabənddə qrafın kreslosu. Qabaqda katib üçün stul və kətil. Taxtabəndin hər iki tərəfində Brid və Azon və ya başqa məhkəmə üzvləri üçün yerlər düzəlmişdir.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Pedrilyo.

Pedrilyo. Əmrə müntəzirem, qraf həzrətləri!

Almaviva. Bu saat yaxşı bir at yəhərlə və dörd ayaq bir baş Sevilaya! Gör Kerubino oradadır, ya yox.

Pedrilyo. Bölükdəmi?

Almaviva. Bəli. Onu da yaxşı-yaxşı öyrən ki, oraya haçan çatmışdır.

Pedrilyo. Baş üstə, qraf həzrətləri!

Almaviva. Orada olursa, əmrnaməni ona ver və tez qayıt!

Pedrilyo. Birdən orada olmasa?

Almaviva. Onda daha da tez qayıt və hamısını mənə bildir. Get!

Qraf tok düşünürək.

Almaviva. Mən Bazili qovmaqda heç yaxşı iş görmədim. O məktubu ona özgəsi vermişdir. Orada kimin işə qrafinya ilə görüşmək istədiyini yazılır. Mən gələndə vaxt Süzannanı otağa salıb qapını bağlayırlar. Qrafinya özünü itirir. Kim işə pəncərədən atılır. Buradaca bağban gəlib vur-ha-vur salır. Fiqaro deyir ki, pəncərədən, o atılmışdır. Burada kələf dolaşır, sapın ucunu tapmaq olmayır. Hər halda burada bir şey vardır. Bir tərəfdən baxanda mən də lap ağ ələyirəm. Nəçə yol özüm bu işdən əl çəkmək istəmişəm, ancaq özümü saxlaya bilməyirəm. O mənə mübarizəsiz təslim olmaq istəsəydi bu qədər şirin ola bilməzdi. Bu Fiqaro da gəlib çıxmadı. Onunla danışarkən Süzannanın işi ona deyib-demədiyini öyrənmək lazımdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (*özünə*). Budur, Biz də buyurduq...

Almaviva. Hər şeydən qabaq onu bilmək lazımdır ki, bu xüsusda Süzanna ona bir söz belə olsun demişdir, ya yox.

Fiqaro (*öz-özünə*). Görünür, demişdir.

Almaviva. Mən onu qoca arvad almağa məcbur edəcəyəm.

Fiqaro (*özünə*). Bazilin oynasını almağa...

Almaviva. Sonradan onun da işinə baxarıq. Sonradan ona da bir surət çəkərik.

Fiqaro. Ora baxınız, o mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Almaviva (*dönərək*). Hə? Nədir? Nə olmuşdur?

Fiqaro (*yaxınlaşaraq*). Bir şey yoxdur, qraf həzrətləri! Siz əmr etmişdiniz, mən də gəlmişəm.

Almaviva. Sən nə deyirdin?

Fiqaro. Mən heç bir şey deməyirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva (*təkrar edir*). O, mənim arvadıma surət çəkmək istəyir.

Fiqaro. Mən, qraf həzrətləri, öz-özümə danışmışdım. Marselinanı fikirləşirdim. O mənim arvadıma bir surət çəkib özünü onun yerinə salmaq istəyir.

Almaviva (*səhnədə gəzinərək*). Mən bu saat gəlməni ömrətməmişdim. Nə üçün bu qədər gecikdiyinizi bilmək olarmı?

Fiqaro (*paltarını düzəldərək*). Bayaq bostanda paltarlarımı tamamilə bulaşmışdı. Paltarlarımı dəyişdirirdim, qraf həzrətləri!

Almaviva. Paltarlarımı dəyişdirmək üçün sizə neçə saat lazım olduğunu bilmək olarmı?

Fiqaro. Hər halda, qraf həzrətləri, vaxt istəyir də.

Almaviva. Görünür, burada nökrələrin geyinməsi ağalarınkindən uzun çəkir?

Fiqaro. Onların axı nökrələri yoxdur ki, kömək etsin. Onlar özləri geyinirlər.

Almaviva. Mən axı yaxşı başa düşə bilmədim ki, sizi bu qədər qorxu içərisində pəncərədən atılmağa nə məcbur etdi?

Fiqaro. Yaman qorxulu idi, qraf həzrətləri! Elə bil diri-diri qəbrə atılmışdım.

Almaviva. Mənə bax, haramzadının biri haramzada! Sən bu badalagı kimə gəlirsən. Sən özün yaxşıca bilirsən ki, məni sənə kimi bir qorxu içərisinə atıldığın heç də maraqlandırmayır. Ancaq sən bunu nə üçün edirdin?

Fiqaro. Mən başıma nə daş salım, qraf həzrətləri? Siz elə yalan bir xəbər eşidən kimi elə aqıqlanırsınız, qabağınızcə gələni vurub yıxırınsınız. Hələ orada gözünüzdə bir kişi dolaşıydı qapı-bacanı qırırdınız.

Almaviva. Siz pilləkəndən gedə bilərsiniz.

Fiqaro. Yaxşı məsləhətdir. Pilləkəndən gedəydim, Siz də bəlkə konda tutub atamı yandırardınız!

Almaviva (*acıqlı çıxıraraq*). Balkonda (*öz-özünə*). Mən özüməndən çıxıram. Beləliklə, istədiyimi öyrənə bilmərəm.

Fiqaro. Aha... Xəstədi. Ehtiyatlı ol, Fiqaro!

Almaviva. Mən onu demək istəməyirdim. Bilirsənmi. Mən səni özümə Londona aparmaq istəyirdim. Sonradan bu məsələni düşündüm...

Fiqaro. Siz öz fikrinizi dəyişdinizmi?

Almaviva. Əvvəla siz ingiliscə bilməyirsiniz.

Fiqaro. Əh ingilis dilində nə var ki, onu da bilməydim. Mən bütün İngiltərəni gözərim, heç bir yerdə də dilim dolaşmaz. İstədin yağlı çücə yeyəsən, gir aşxanaya, əlini belə elə (*kabab çəkib bişirməyi göstərir*) o saat sizə mükəmməl xəmirəşi gətirsinlər. Özü də çöhrəksiz. Çox gözəl. Əlavə bir-iki stəkan da yaxşı şərab vurmaq istəsən, əlini belə elə (*əli ilə şüşə qapağın açılmasını göstərir*) o saat sizə dəmir qablarda mükəmməl bir pivə gətirsinlər. Bu da çox gözəl. Küçədə bir arvad gördün, yavaşca əlini yapışdır dodaqlarına balaca marçıldat. O saat görəcəksən ilişirdi silləni qulağının dibinə... deməli, başa düşmüşdür. Doğrudur, ingilislər o yan-bu yanda hərdən bəzi sözlər də deyirlər, ancaq dilin əsil əsası hələ budur ki var. Əgər qraf həzrətlərinin məni burada saxlamaq üçün başqa bir əsasları yoxsa...

Almaviva (*öz-özünə*). Londona getmək istəyir. Görünür, Süzanna ona bir söz deməmişdir.

Fiqaro (*öz-özünə*). O elə bilir ki, mən heç bir şey bilməyirəm. Onu elə burada tutmaq lazımdır.

Almaviva. Mənə bax, nə üçün sənə bütün işlərdən həmişə bir biclik çıxır?

Fiqaro. Adam hər şeydə bir biclik axtaranda, gözüne elə biclik görünür.

Almaviva. Sən öz adını yaman korlamışsan, Fiqaro?

Fiqaro. Mən özüm ki yaman deyiləm. Amma ağalarımızdan hansı biri özü üçün deyə bilər ki, mən yaman deyiləm.

Almaviva. Mən həmişə görürəm ki, sən bir məqsədə çatmaq üçün öyrə-üyrə yollarla gedirsən.

Fiqaro. Başqa cür ola da bilməz. Bir mən deyiləm ki. Burada yüzlərcə adamlar vardır. Hamısı irəli getmək istəyir. Tələsiyir, bir-birini sıxır, itələyir, yıxır. Kim bacarırsa, o, irəli gedir, yerdə qalanı isə basıb əzirlər. Bütün dünyanın işi belədir. Mən isə artıq bunların hamısından bezmişəm.

Almaviva. Necə? İrəli getməkdənmi? (*Öz-özünə*). Bu təzə bir xəbərdir.

Fiqaro (*özünə*). Aha, indi növbət mənimdir. (*Bərkdən*). Qraf həzrətləri, siz məni dalandar təyin etməklə xoşbəxt etdiniz. Yaman yer deyil. Doğrudur, kuryer kimi yeni xəbərlər daşımağa başladım. Ancaq hər halda burada öz arvadımla xoşbəxt yaşaya bilərdim.

Almaviva. Sən onu da özünə Londona apara bilərdin.

Fiqaro. Onda da həftə səkkiz, mən doqquz ondan ayrılacaqdım... Ad da olacaqdı ki, arvadım var. Ağzıma dad qanıma heç zad...

Almaviva. Sən öz ağılınlə və çalışmağınla irəliləyib yaxşı yer tuta bilərdin.

Fiqaro. Yeni ağılınan adam irəli gedə bilər? Siz mənə gülürsünüz. Qraf həzrətləri, adamları irəli aparın iki şeydir: hamıya bəli, bəli demək və yaltaqlıq...

Almaviva. Mənim rəhbərliyim altında bir azca siyasətlə məşğul olsaydın.

Fiqaro. Eh, siyasət də bir şey deyil ki... onu mən çoxdan bilərəm.

Almaviva. Onu da yəqin ingilis dilini bilən kimi bilirsən.

Fiqaro. Ancaq siyasətdə elə bir şey də yoxdur ki, adam özünü göstərsin. Özünü elə tut ki, guya hamının bildiyi şeyi bilməyirsən və hamının bilmədiyini bilirsən. Hamının anlamadığına qulaq as və eşitdiyinə qulaq asma. Özünü elə göstər ki, guya heç kəsini bacarmadığı işi sən bacarırsan. Heç bir şey bilməsən də, həmişə özünü elə göstər ki, guya səndə böyük bir sirr saxlanmışdır. Gir otağa, qapıları bağla və orada bekarçılıqdan qələm çərt. Həqiqətdə boş və sarsaq da olsan, özünü böyük bir alim göstər. Yaman-yaxşı, hər halda özünü elə tut ki, böyük bir adam kimi görünəsən. Xəbərcilərin sayını artır və bütün əclaf adamlara kömək et. Bunların hamısı ilə bərabər möhürləri kəs, özgələrin kağızlarını aç oxu, özün də deginən ki, böyük məqsədlər kiçik vasitələri doğruldurlar. Daha başqa şey lazım deyil. Oldun xalis siyasət adamı.

Almaviva. Sənin dediyin siyasət deyil, intriqadır.

Fiqaro. Siyasətdir ya intriqadır, kim baş açıq? Mənə qalırsa, ikisi də bir yuvanın quşudur. Sonra da buyur, ayırd elə görüm, necə ələyirsən. Məndən ötrü isə köhnə dastanlarda deyilən kimi "öz yarım hamısından əzizdir".

Almaviva (öz-özünə). Qalmaq istəyir. Anlayıram. Deməli, Süzanna hamısını ona demişdir.

Fiqaro. Necəsən, əzizim, öz ağacdır öz omban. Kişisən, davam elə.

Almaviva. Deməli, sən bu fikirdəsən ki, Marselinanın işini udacaqsan.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, siz özünüz bütün gənc qızları əlimizdən alırken mən bir qoca arvadı necə alım? Qoca arvadı almamaq mənim üçün bir təqdir sayıla bilərmi?

Almaviva (rişxənd ilə). Məhkəmədə bütün artıq mülahizələr ortadan çıxır və arada ancaq qanun qalır.

Fiqaro. O qanunlar da bütün böyük adamlar üçün yüngül olur, balaca adamlar üçün ağır...

Almaviva. Sən elə bilirsən mən zarafat ələyirəm?

Fiqaro. Bilməyirəm, qraf həzrətləri! Məsəl var ki, diqqət hər şeydən doğrudur. Məsəllər isə həmişə doğru deyirlər. Dostumuzla düşmənimizi vaxt özü göstərir.

Almaviva. Görünür, ona hamısı deyilmişdir. O, hər halda Marselinanı almalıdır...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf, nökr, Fiqaro.

Nökr. Don Qusman Briduazon.

Almaviva. Briduazon?..

Fiqaro. Bəli, yerli məhkəmə rəisi, sizin nökrəsiniz!

Almaviva. Qoy gözləsin...

BƏŞİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro.

Fiqaro (düşünməkdə olan qrafa baxaraq). Deməli, qraf həzrətləri mənə ancaq bunu demək istəyirdilər?

Almaviva (ayılmış kimi). Mən?.. mən bu salonun məhkəmə iclası üçün təmizlənməsini əmr etmişdim.

Fiqaro. Burada hər şey hazırdır. Budur, sizin üçün böyük kreslo. Məhkəmə üzvləri üçün möhkəm stullar. Katib üçün kətil, vəkillər üçün skamyalar. Camaat üçün döşəmə yuyulmuş. Yerdə qalan çəpə-çünə də daldan dayanarlar. Gedim süpürgeçiləri yola salım. (Gedir.)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf Almaviva tək.

Almaviva. Bu şeytan oğlu ilə bacarmaq olmayır. Dil ilə adamı yuyub aparır. Yox, nə olursa olsun o Süzannanı ala bilməyəcəkdir.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qraf.

Süzanna (*tələsik içəri qaçaraq*). Qraf həzrətləri, bağışlayınız. Qraf həzrətləri!..

Almaviva (*acıqlı*). Nə olmuşdur?

Süzanna. Siz acıqlısınız, qraf həzrətləri?

Almaviva. Nə istəyirsən?

Süzanna. Xanımın kefi yoxdur. Yəqin yenə sinirlidir. Mənə bir az valerian veriniz. Bu saat qaytararam.

Almaviva (*şüşəni ona verərək*). İstəməz, qalsın sizdə... Bir azdan, çox güman ki, sizə də lazım olacaqdır.

Süzanna. Bizdə sinir nə gözür. Bu ağa naxoşluğudur.

Almaviva. Öz adaxlısını sevən və itirən gəlinciyəz...

Süzanna. Siz mənə bağışladığınız cehizdən Marselinanın borcunu vermək olar?

Almaviva. Mənmi bağışlamışam? Mən?

Süzanna (*gözlərini endirərək*). Siz özünüz mənə söz vermişdiniz, bəlkə mən səhv etmişəm.

Almaviva. Mən söz vermişdim, ancaq bir şərt ilə ki, siz mənim sözümə qulaq asarsınız.

Süzanna. Sizin sözlünüze qulaq asıb boyun oymək mənim borcumdur, qraf həzrətləri!

Almaviva. İnsafsız! Nə üçün sən bunu mənə əvvəldən deməyirdin?

Süzanna. Doğru sözü həmişə demək olar.

Almaviva. Deməli, axşam üstü bağa çıxacaqsan?

Süzanna. Mən hər axşam orada gəzirəm.

Almaviva. Bu gün səhər sən o qədər sərt idin ki...

Süzanna. Bu gün səhər axı Kerubino kreslonun dalında idi. Nə edə bilirdim.

Almaviva. Onu doğru deyirsən. O heç mənim ağlıma gəlməmişdir. Yaxşı, bəs Bazil mənim adımdan sənə deyəndə nə üçün acıqlanırdın?

Süzanna. Bu işə Bazili, ya bir başqasını qarışdırmağın nə mənası vardır?

Almaviva. Fiqaroya isə hamısını danışmışsan, deyilmi?

Süzanna. Əlbəttə, Fiqaroya mən hamısını danışmışam. Təkcə onun bilməməli olduğu şeyləri deməmişəm. Ancaq elə şeylər qalmışdır ki, onları o, bilməməlidir.

Almaviva (*gülərək*). Ha-ha-ha. Qiyamət qızsan, Süzanna! Deməli, sən söz verirsən. Sözlünün üstündə durmasan, onda özün bil. Orasını bil ki, görüşə gəlməsən, nə toy olacaqdır, nə də cehiz.

Süzanna (*təzimlə*). Toy olmaz, toy haqqı da olmaz, qraf həzrətləri!

Almaviva. Bunların hamısını bu məlun qız haradan tapır və... ancaq sənin xanımın valerianın gözləyir axı.

Süzanna (*gülərək şüşəni qaytarır*). Sizinlə danışa bilmək üçün bir bəhanə lazım idi, ya yox?

Almaviva (*onu quçmaq istəyir*). Gözəl məxluq!

Süzanna (*onun əlindən çıxaraq*). Gələn var.

Almaviva (*öz-özünə*). O, mənimdir.

Süzanna. Tez gedim hamısını xanımına danışım (*bayıra qaçır*).

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, Fiqaro.

Fiqaro. Süzanna! Süzanna! Qraf həzrətlərilə xüsusi söhbətdən sonra haraya belə qaçırsan?

Süzanna. İndi get məhkəmədə nə edirsən et. Sənin işin udulmuşdur (*deyə qaçır*).

Fiqaro (*onun ardınca qaçaraq*). Dayan, bir danış görək nə olmuşdur... Süzanna!..

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf tək girir.

Qraf. Sənin işin udulmuşdur. Yenə də onlar mənim başımı aldatdılar. Yaxşı, köpək uşağı! Heç eybi yoxdur. Mən bunların hamısının heyfini sizdən çıxaram. Məhkəmə qərarı ədalətli olacaqdır. İntriqa aparırken heç bir vasitədən çəkinmək olmaz... (*Gedir.*)

ONUNCU GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon.

Marselina (*Briduazona*). Möhtərəm əfəndim, mənim işimə qulaq asınız...

Briduazon (*rəsmi paltarda və pəltək*). Ya-a-xşı. Şifahi göstərişinizə qulaq asırıq...

Bartolo. Bu izdivac iltizamıdır.

Marselina. Və borc verilmiş pul iltizamı.

Briduazon. A-anlayıram. Və sairə və sairə...

Marselina. Elə deyil, əfəndim! Burada heç bir sayirə-mayirə yoxdur...

Briduazon. Anlayıram. Deməli, siz borc pul almışsınız.

Marselina. Heç yox! Mən borc pul vermişəm.

Briduazon. A... ha... anlayıram. Deməli, siz öz pullarınızı istəyirsiniz.

Marselina. Heç yox! Mən istəyirəm ki, o, məni alsın...

Briduazon. Aha. İndi anlayıram. Hamısını anlayıram. Deməli, o, istəyir ki, sizi alsın...

Marselina. Heç yox! Bizim məhkəməyə gəldiyimiz də elə ona görədir.

Briduazon. Burada anlaşılmaz nə var ki? Hamısını anlayıram...

Marselina. Siz heç bir şey anlamayırsınız, əfəndim! (*Bartoloya*). Heç bilməyirəm bu nə baş ayaq vurur. (*Briduazona*.) Heç bilməyirəm. Siz bu sayaqnan bizi necə mühakimə edəcəksiniz?

Briduazon. Bəs mən bu yeri pul verib nə üçün almışam?

Marselina (*ah çəkərək*). Belə yerləri satmaq lap böyük günahdır!

Briduazon. Əlbəttə, bu yeri bizə havayı versəydilər, daha yaxşı olardı. Şikayətiniz kimdəndir?

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Marselina, Briduazon, Fiqaro onların ovaraqla girir.

Marselina (*Fiqaronu göstərərək*). Budur, bundan, bu haram-zadadan.

Fiqaro (*gülərək Marselinaya*). Mən sizə mane olmadım ki? Qraf həzrətləri bu saat buyuracaqlar, əfəndim!

Briduazon. Mən bu oğlanı harada işə görmüşəm.

Fiqaro. Məni Sevilyada öz arvadınızın yanında görmüş olarsınız. Mən onu müalicə etməyə gəlmişdim.

Briduazon. Nə vaxt?

Fiqaro. Balaca oğlunuzun doğulduğundan bir il qabaq. İnsafən, gözəl uşaqlar.

Briduazon. O mənim bütün uşaqlarımdan gözəldir. Deyirlər sən burada nadinlik edirsən.

Fiqaro. Zarafat edirsiniz, əfəndim! Belə boş şeydir.

Briduazon. Evlənmək üçün iltizam vermisen? Ax, yazıçıqaz!

Fiqaro. Bilirsiniz, əfəndim...

Briduazon. Heç olmazsa mənim katibimlə görüşmüşsənmi?

Fiqaro. Gərək ki, Dubel-Men olsun?

Briduazon. Bəli, bəli, özüdür. Oho, o çox usta adamdır. Yaman da iş bacarandır.

Fiqaro. Öz təcrübəmdə görmüşəm. Tamamilə doğrudur, əfəndim! Necə ki görüşməmişəm? Möhkəm görüşmüşəm. Nə lazımsa, öz qaydası ilə etmişəm.

Briduazon. Qaydanı pozmaq olmaz. Hər şey öz qaydasında edilməlidir.

Fiqaro. Ona söz ola bilməz, əfəndim! Qayda lazımlı şeydir. İşin əsası müddəilərə ayıdsə, qaydası hakimlərin alınmaz haqqıdır.

Briduazon. Görünür, oğlançıqaz mən düşündüyüm qədr də axmaq deyildir. Yaxşı, özizim, indi ki, sən bizim bütün qaydalarımıza olduğu kimi riayət etmişən, onda biz də sənın işın üçün çalışırıq...

Fiqaro. Məhkəmə adamı da olsanız, hər halda ədalətinizə əmin oluram.

Briduazon. Necə? Bəli, mən məhkəmə adamıyam. Lakin sən ki borclusan və borcunu verməyirsən.

Fiqaro. O, elə çıxır ki, heç kökündən borclu deyiləm.

Briduazon. Elədir, elədir. Ancaq sən nə dedin?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Briduazon, qraf və nökrərlərdən biri.

Nökrər. Ağalar, Əlahəzrət qraf!

Almaviva (*gələrek*). Siz, cənab Briduazon, rəsmi paltardasınız. Bu ev işidir. Adi geyimdə də baxmaq olardı.

Briduazon. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri! Ancaq mən heç bir vaxt başqa paltarda bayıra çıxmayıram. Rəsmi geyim hər şeydən vacibdir. Biri ola bilir ki, qısa quyruqlu bir hakimə gülsün də... lakin elə bir prokuror ləbbadəsi görən kimi özünü itirir. Elə bircə geyimin-dən bədənini titrətmə tutur. Rəsmi paltar, forma – müqəddəs şeydir.

Almaviva (*Saray məmuruna*). Camaatı buraxınız gəlsin!

Saray məmuru (*qapıları cırlıtlı ilə açaraq*). Məhkəmə iclası açıqdır!

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkiylər və Antonio, qulluqçular, kəndlilər toy tarında, qraf böyük kresloda oturur, Briduazon onun yanında stulda, katib stul ardında kətildə, məmur və vəkillər skamyalarda, Marselina Bartolonun yanında, Fiqaro o biri skamyada otururlar. Kəndlilər və qulluqçular həminin ardında ayaq üstə dururlar.

Briduazon (*Dubl Menə*). Dubl Men, baxılacaq işləri oxuyunuz!

Dubl Men. Birinci iş iki nəfər tərəfindən yazılmış bir komedi haqqındadır. Komedi sarsaq olduğundan iki nəfərdən heç birisi onu öz boynuna almaq istəməyir.

Almaviva. Hər ikisi haqlıdır. O biri işi oxuyunuz. Bundan sonra da onlar bir yerdə bir əsər yazsalar, o zaman əsər yüksək cəmiyyətdə hörmətsiz qalmamaq üçün zadəganlardan biri ona öz adını verməlidir. Ədib isə öz məharətinə.

Dubl Men (*o biri işi oxuyur*). Rəncbər Andrey Petrov Petroviç töycü yığandan şikayət edir və artıq aldığı göstərir.

Almaviva. Onun mənə dəxli yoxdur. Ondansa, mən kralın yanında xırda xanları müdafiə edərdəm. O biri işi oxuyunuz.

Dubl Men (*yeni işi götürür. Bartolo və Fiqaro dururlar*). Marselina De-Vert Allyor (*Marselina qalxıb baş ayır.*) Fiqarodan şikayət edir. Atasının adı yazılmamışdır.

Fiqaro. Adı bilinməz.

Briduazon. Adı bilinməz? Adı bilinməz nədir?

Fiqaro. Mənim atamın adıdır.

Dubl Men (*yazır*). Fiqaro Adı bilinməz oğluna qarşı şikayət verir... kimlərdənsiniz? İctimai vəziyyətiniz?

Fiqaro. Bəyzada.

Almaviva. Bəyzada. Deməli, siz bəysiniz?

Katib yazır.

Fiqaro. Allah istəsəydi, mən qraf oğlu da ola bilərdim.

Almaviva (*katibə*). Davam etdiriniz.

Məmur (*zəng çalır*). Ağalar, səs salmayınız!

Dubl Men (*oxuyur*). Fiqaronun yuxarıda qeyd edilən Marselinanı almaqdan boyun qaçırması haqqında müddəi tərəfindən vəkil doktor Bartolo təyin edilir. Müttəhim isə, icma müsaidə edərsə, qayda və adətlərə müxalif olaraq özü-özünü müdafiə edəcəkdir.

Fiqaro. Adət çox yanlış yol ilə gedir. Azacıq biliyi olan bir adam həmişə öz işini hər bir vəkildən yaxşı bilir. Vəkillər boş yere hülqumlarını yırtır və hər nə bilsələr, müdafiə etdikləri işdən bir şey bilmirlər. Onların danışdıqları çox vaxt müdafiə etdikləri adamı daha da təqsirləndirir, qulaq asanları da darıxdırır. İclasdan sonra da özlərini dünyada birinci nətiq hesab edirlər. Mən isə bütün işi üç-dörd kəlmə ilə danışacağam, möhtərəm əfəndilər!

Dubl Men. Üç-dörd kəlmə əvəzinə, səhərdən bir aləm gərəksiz sözlər danışmışınız. Siz müddəi deyilsiniz. Siz ancaq özünüzdü müdafiə etməlisiniz. Buyurunuz, doktor, iltizam kağızını da oxuyunuz.

Fiqaro. Elədir ki var. İltizam kağızı.

Bartolo (*gözlüyünü taxaraq*). Açıq və aydın iltizam kağızı.

Briduazon. Bu saat görürük.

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Bartolo (*oxuyur*). "Mən aşağıda imza edən Fiqaro, Marselina Dö Vert Allyordan iki min pyaster pul almışam. Bu kağızı verən kimi mən aldığım pulları ona qaytarmalıyam və ona evlənməliyəm... və i.ə. imza... Fiqaro". Heç şübhəsizdir ki, bu kağız üzrə müttəhim aldığı pulları qaytarmalı və ikinci iltizama da əməl etməlidir. Bundan başqa bütün məxaric də onun hesabına yazılmalıdır. (*Bartolo ittiham nitqini başlayır*.) Möhtərəm əfəndilər! Bu vaxta kimi məhkəmədə bu qədər maraqlı bir işə baxılmamışdır. Gözəl Falatrıda ilə evlənmək üçün iltizam verən Makedonyalı İskəndərdən başlayaraq...

Alma viva (*onun sözünü kəsərək*). Danışmaqdan qabaq müttəhimdən öz imzasını təsdiq edib-etmədiyini soruşmaq lazımdır.

Briduazon. Siz bu barədə nə deyə bilərsiniz?

Fiqaro. Əfəndilər, kağızı oxuyarkən doktor cənabları bilərək, ya bilməyərək bir səhv buraxdı. Kağızda "pulları qaytarmalı və onu almalyam" deyilməyir. Orada belə olmalıdır: pulları qaytarmalı, ya onu almalyam. Bunların arasında böyük bir fərq vardır.

Alma viva. Kağızda "və" yazılmışdır, ya "ya".

Bartolo. Burada "və" yazılmışdır.

Fiqaro. Orada "ya" yazılmışdır.

Briduazon. Dubl Men, alınız özünü oxuyunuz.

Dubl Men (*kağızı alaraq*). O daha yaxşı olar. Onlar özləri oxuyanda çox vaxt yanlış oxuyurlar. (*Oxuyur*.) Əh-əh-əh... Marselina... əh-əh-əh De-Vert Allyordan... əh-əh... Pulları qaytarmalı və... ya... və... ya... Aydın yazılmışdır, üstünə də mürəkkəb dağılmışdır.

Briduazon. Mürəkkəb dağılmışdır, anlayıram!

Bartolo. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, bu ədat cümlənin iki bərabər hissəsinə bitirdirmək üçün yazılmışdır. Özü də "və"-dür.

Fiqaro. Mən qətiyyətlə deyirəm ki, o ədat cümlənin biri-birinə qarşı qoyulan iki hissəsinə ayırmaq üçün yazılmışdır. Özü də "ya"dır. (*Yanıdakılara*.) O əgər tülküdür, mən də onun quyuğuyam. İstəyir lap latınca desin mən də onun üçün yunanca qırıldadım.

Alma viva. Bu mübahisəni bir nəticə ilə qurtarmaq lazımdır.

Fiqaro. Mən heç bilməyirəm, bu necə ola bilər. Mən həm evlənməliyəm, həm də öz arvadıma pul verməliyəm.

Bartolo. Əlbəttə, bizlərdə ər arvad evlənir, malları isə ayrı-ayrı olur.

Fiqaro. Evlənmək bir qəbz isə, onda ər və arvadın malları da ayrı olur, canları da.

Məhkəmə üzvləri qalxıb öz aralarında sössüz danışirlar.

Bartolo. Bu da sizin kağızınız!

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Məmur. Səs salmayınız, əfəndilər!

Bartolo. Haramzadanın biri, haramzada! Siz öz borcunuzu belə qaytarırsınız?

Fiqaro. Siz, vəkil əfəndi, görünür, öz işiniz üçün çalışırsınız.

Bartolo. Mən bu qadını müdafiə edirəm.

Fiqaro. Ağzınıza hər nə çərən-pərən gəlir danışa bilərsiniz. Ancaq söyüş söymək olmaz. Məhkəmələrdə üçüncü adamın iştirakına yol verildə orası nəzərə alınır ki, dava aparan tərəflər özlərindən çıxmasınlar. Kimsə düşünməmişdir ki, bu bitərəf vəkillər öz vəziyyətlərindən istifadə edib söyüş söyəcəklər və kiməsə də onlara bir söz deməyəcəkdir.

Məhkəmə üzvləri müşavirələrini davam etdirirlər.

Antonio (*məhkəmə üzvlərini Marselinaya göstərərək*). Onlar orada nə pıçıldayırlar?

Marselina. Məhkəmə rəisi rüşvət almışdır. İndi o birilərini də ələ gətirmək istəyir. Mənim işim uduzulmuşdur.

Bartolo (*yavaşdan*). Deyəsən, ona oxşar bir şeydir.

Fiqaro (*gülərək*). Qorxma, Marselina, məhkəmə dayan!

Dubl Men (*qalxıb Marselinaya*). Mən sizi məsuliyyətə çəkirəm. Və məhkəmənin şərfini saxlamaq üçün xahiş edirəm başlanmış iş haqqında qərar çıxarmazdan əvvəl mənim şikayətimə baxılınsın.

Alma viva (*oturaraq*). Yox, katib! Mən özümün təhqir edilməmə məsələsinə baxa bilmərəm. Mən ədalətlə və bitərəf divan etmək istəyirəm. Deməli, müddəi burada nə tələb edə bilər. Ya pulun verilməsini, ya da ərə getməsinə. Bunların ikisi bir yerdə ola bilməz.

Dubl Men. Səs salmayınız, əfəndilər!

Məmur. Səs salmayınız, əfəndilər!

Almaviva. Müttəhim bizə nə deyir? O, evlənmək istəməyir və buna tamamilə haqqı vardır.

Fiqaro (*sevinərək*). Mən işi apardım.

Almaviva. Lakin iltizam kağızında deyilir ki, “bu pulları istənilən vaxt qaytarmalıyam, ya da onu almalıyam”. Ona görə də məhkəmə belə bir qərara gəlir: “ya müttəhim iki min pyastr pul verməli, ya da elə bu gün şikayətçi Marselinanı almalıdır”. (*Qalxır.*)

Fiqaro. Mən məhv oldum.

Antonio (*sevinərək*). Bax bu yaxşı qərardır!

Fiqaro. Ondan sənə nə var?

Antonio. Mənə o var ki, sən mənim bacım qızının əri olma-
yacaqsan. Təşəkkür edirəm, qraf həzrətləri!

Məmur. Əfəndilər, artıq dağılışınsız!

Adamlar çıxırlar.

Antonio. Gedim hamısını Süzannaya danışım.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Qraf gəzişir. Marselina, Bartolo, Fiqaro, Briduazon.

Marselina (*oturaraq*). Vay, ürəyim dincəldi!

Fiqaro. Mənim isə bağrım çatlayır.

Almaviva (*öz-özünə*). Axır ki, intiqamımı aldım!

Fiqaro. Bəs bu Bazil nə oldu? Demişdi gəlib Marselinanın ərə
getməsinə mane olacaq. O da şeytan oğlu gəlib çıxmadı (*getmək
istəyən qrafa*). Qraf həzrətləri, siz gədimisiniz?

Almaviva. İclas qurtardı.

Fiqaro (*Briduazona*). Tfu, dozanqurdu!

Briduazon. Kim? Mən?

Fiqaro. Bəli, bəli, sən!

Briduazon. Anlayıram.

Fiqaro. Hər halda mən onu almayacağam. Mən bəyzadayam.

Qraf dayanır.

Bartolo. Xeyr, alacaqsan!

Fiqaro. Necə alacağam? Mənim ata-anam razı olmamış mən
evlənə bilərəmmi?

Bartolo. Hani, ata-anan kimlərdir? De görək də?

Fiqaro. Siz durunuz. Bir azdan mən onları taparam. 15 ildir ki,
axtarıram.

Bartolo. Axmağın biri! Səninçin ata-ana haradan gəldi? Sən
divar dibində doğulmuşsan.

Fiqaro. Xeyr, doktor, ata-anam məni itirmişlərdir. Ya da məni
onlardan oğurlamışlardır.

Almaviva. İtirmişlər, oğurlamışlar – sübut göstər.

Fiqaro. Quldurlar, qraf həzrətləri, məni ipək bələkdə və bir çox
qızıl şeylərlə birlikdə tapmışlardır. Bunlar mənim bəyzada olduğumu
sübut etmək üçün kafı deyilmi? Bu da olmasa mənim bədənimdə
elə nişanlar vardır ki, onlarla məni törədənlər o saat məni tanıya
bilerlər. Budur, baxınız... (*Sağ qolunu çırmayır.*)

Marselina (*tez qalxaraq*). Sağ qolunda qayçı şəkil?...

Fiqaro. Siz bunu haradan bilirsiniz?

Marselina. Pərvərdigar! Bu odur?

Fiqaro. Bəli, bəli, mən özüməm...

Bartolo (*Marselinaya*). O, yəni kim?

Marselina (*tez*). Bizim Emanoyil.

Bartolo (*Fiqaroya*). Səni qaraçılar aparmışlar.

Fiqaro (*həyacanlı*). Hansı sarayın isə iki addımlığından. Meh-
riban doktor, məni öz nəcib ailəmə qaytarınız və bunun üçün hər nə
istəyirsiniz məndən ala bilərsiniz. Mənim varlı ata-anam mənim
üçün öz qızılarını əsirgəməzlər.

Bartolo (*Marselinanı göstərərək*). Odur, sənin anan odur.

Fiqaro. Deməli, mənim süd anam?

Bartolo. Xeyr, sənin doğma anan.

Almaviva. Onun anası?

Fiqaro. Bu necə işdir? Açıq deyiniz!

Marselina (*Bartolonu göstərərək*). Odur, o da sənin atandır.

Fiqaro. Ay haray... tutmayın məni çıxdım özüməndən...

Marselina. Təbiət özü bunu sənə yüz min yol deməmişdirmi?

Fiqaro. Heç bir yol da!

Briduazon. Məsələ aydındır. Onu, deməli, o almayacaqdır.

Bartolo. Heç mən də almayacağam.

Marselina. Siz də almayacaqsınız? Bəs, sizin oğlunuz? Siz ki mənə and içmişiniz.

Bartolo. Axmaq olmuşam. Anlamamışam. Qələt eləmişəm. Belə xatirələr adamı evlənməyə məcbur etsəydi, onda bütün arvadları almaq lazım gələrdi.

Briduazon. Hər şeyə belə baxılsa, onda kimsə-kimsəni almazdı.

Bartolo. Bu – gəncliyin ağır mirasıdır.

Marselina. Ağır. Həm də çox ağır. Mən öz təqsirimi heç də danmaq istəməyirəm. Lakin otuz illik sakit həyatdan sonra o ağırlığın nəticəsini görmək nə qədər ağırdır. Mən təmiz bir həyat üçün doğulmuşdum. Və namusla yaşayırdım. Lakin gəncliyin təcrübəsiz illərində bir tərəfdən ehtiyac, bir tərəfdən də yalançı dillər, yalan vədlər adamı çəşdirərək təcrübəsiz bir uşaq bu birgə hücumu necə dayana bilər. Burada bizi mühakimə edənlər, ola bilər ki, özləri öz həyatlarında yüzrlərlə zavallıları məhv etmişlərdir.

Fiqaro. Təqsiri hamıdan çox olanların üreyi hamıdan bərk olur. Bu, ümumi qaydadır.

Marselina (tez). Öz etirazlarının fədası olanları atıb təhqir edən insafsız nankor, kişilər, gənclikdə etdiyimiz səhvlərin cəzasını ancaq siz çəkməlisiniz! Siz kişilər hər bir sənəti qamarlayıb yazıq qızlar üçün nə qoymuşunuz ki, onlar da özlərini dolandıra bilsinlər.

Fiqaro. Bunlar soldatlara da tikiş tikdirirlər.

Marselina (həyəcanla). Qadınlar ən yüksək bir mərtəbəyə çatdıqda belə sizdən ancaq gülünc bir hörmət görə bilirlər. Bu hörmət ancaq üzdədir. Həqiqətdə isə biz sizin əlinizdə bir əsirdən başqa bir şey deyilik.

Fiqaro. O doğrudur.

Almaviva (öz-özünə). Doğru dedin qoydun!

Briduazon. Vallahi ki, lap doğru deyir!

Marselina. Yaxşı, oğlum, qoy o istəməsin, haradan gəlmiş olduğuna baxma, haraya gedəcəyinə bax! Mən əminəm ki, arvadın səni hələ onsuz da qəbul edəcəkdir. Öz gözəl arvadınla yaşa və xoşbəxt ol. Həmişə şad, azad və hamıya qarşı mehriban ol. O zaman sənənin anan həmişə səni sevecək və dünyada ən xoşbəxt bir qadın olacaqdır.

Fiqaro. Bunlar hamısı qiymətli sözlərdir, ana! Mən sənənin sözünə bütövlüklə şərikəm... Yaxşı, biz hələ gözəlik...

Almaviva. Bu sarsaq məsələnin heç yeri deyildi.

Briduazon (Fiqaroya). Bəs sənənin bəyliyin necə oldu? Sarayların harada qaldı? Deməli, sən ədalət məhkəməsini aldatmışan.

Fiqaro. Sizin ədalətiniz təpənizə dəysin... mən onun üzündən nələr çəkməmişəm. Hələ o zəhrimar yüz qızıldan ötrü mən, az qalmışdı ki, bu əfəndinin boğazını üzüm. İndi də o mənim anam olmaqdan boyun qaçırır. Yaxşı. İndi ki, göylər məni bu qədər fəlakətdən qorumuşlar, o zaman sən də məni bağışla, ata... Siz isə, anacan, öpünüz məni. Ancaq bir ana kimi öp, a...

Marselina onun boynuna sarılır.

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Süzanna və Antonio.

Süzanna (içəri qaçaraq). Dayanınız, dayanınız, qraf həzrətləri! Qoy onlar evlənməsinlər. Mən bu arvadın pullarını qrafınyanın mənə bağışladığı cehizlərdən verərəm...

Almaviva (öz-özünə). Bu qrafınyaya da Allah bəla versin! Elə bil hamısı mənə qarşı sözləşmişlər (gedir).

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Antonio (Fiqaronun öz anasını qucdüğünü görərək Süzannaya). Bir ora bax, gör nə edirlər.

Süzanna (üzünü çevirərək). Gördüm. Bizim, dayı, burada qalacağımız artıqdır.

Fiqaro (onu dayandıraraq). Heç elə şey yoxdur. Gördüm ki, deyirsən, de görüm nəyi görmüşsən.

Süzanna. Öz səhvim, öz axmaqlığımı və sənəin alçaqlığını...

Fiqaro. Heç nə onu görmüsən, nə də onu...

Süzanna (acıqlı). Mən onu gördüm ki, sən sevinərək evlənirsən. Yoxsa bu hərərətli qucuşmanı haraya yazmaq olar.

Fiqaro (şad bir deyişlə). Qucaqlamağına qucaqlayıram, amma almağına almayacağam...

Süzanna getmək istəyir, Fiqaro onu dayandırır.

Süzanna (*onu sillə ilə vuraraq*). Alçaq! Sənin nə ixtiyarın var mənə saxlayasan?

Fiqaro (*yanındakılara*). Gördünüz? Sevgi belə olar! Lakin ayrılmazdan qabaq səndən xahiş edirəm: sən bir bu dəyərli arvada yaxşı–yaxşı bax... görürsənmi?

Süzanna. Görürəm!..

Fiqaro. Hə necə görürsən?

Süzanna. Çox kifir!

Fiqaro. Yaşasın qısqanclıq!

Marselina. Gözəl Süzanna, yaxın gəl, sənin gələcək qaynanan səni öpsün. Səni bu qədər inciden bu insafsız, mənim oğlumdur...

Süzanna. Necə? Siz onun anasınsınız? (*Onun yanına qaçır qucuşurlar.*)

Antonio. Necə yeni... elə bu saatca vurdu oldu sənin anan?

Fiqaro. Yox, mən bunu ancaq indicə bildim.

Marselina. Yox, mənim ürəyimin daima ona doğru çırpındığı səbəbsiz deyilmiş. Mən ancaq o səbəbini anlamamışam... Məni ona tərəf sürükləyən – mənim qanımdır...

Fiqaro. Məni isə mühakiməm idarə edirdi. Odur ki, həmişə sizdən qaçırdım. Mənim axı sizdən lap zəhləm gedirdi. Sübüt – bu pullar.

Marselina. Onlar sənindir. Al bu kağızı, qoy o sənin cehizin olsun.

Süzanna (*əlindəki pul kisəsini ona ataraq*). Al bunları da...

Fiqaro. Çox sağ olunuz! Təşəkkür edirəm.

Marselina. Yazıq mən! Hələ qız ikən mən dünyada ən rəzil bir qadın olacaqdım. İndi isə mən xoşbəxt bir anayam. Qucunuz mənə, balalarım! Pərvədigara! Mən nə qədər xoşbəxtəm! Ah, bilsəniz mən sizi nə qədər sevəcəyəm!..

Fiqaro. Dayan, ana! Göz yaşığı boğazımı boğur. Bütün ömrümdə bu birinci göz yaşıdır. Lakin mən sevincimdən ağlayıram. Artıq utanmaq istəməz. Qoy kim nə deyir desin, mən həm ağlayacağam, həm də güləcəyəm (*anasını və Süzannanı qucur*).

Marselina. Mənim oğlum!

Süzanna. Mənim əzizim!

Briduazon (*yaşlıqla gözələrini silərək*). Deyəsən, qocalığımda mən də xəriflənmişəm.

Fiqaro. Sizin yanınızda heç bir kədər mənim üçün qorxulu deyildir.

Antonio. Daha sənin də əzildiyin bəsdir. Elə bil uşaqdır, qunmaqdan təzə çıxıbdır! Təmiz ailələrdə qabaqca ataynan ana evlənməlidirlər. Səninkilər düzəlişdilər, ya yox?

Bartolo. Düzəlişdilər. Mən belə bir heyvəronin anasına əl verməşəm, əlim qurusun.

Antonio. Bundan sonra sən onun atası deyilsən, bəlkə anasının oynaşsan. (*Fiqaroya*.) İndi ki belə oldu, daha mən də öz sözümlü geri götürürəm.

Süzanna. Dayıcan!..

Antonio. Necə ki necə? Mən öz bacım qızını götürüb atasız bir adama verəcəyəm?

Briduazon. Əcəb axmaq adamsan! Elə də iş olar? Atasız da adam olmaz ki. Hər halda bir adamın oğlu olmaq lazımdır.

Antonio. Biz o nağılları çox yaxşı bilirik. Mən öz bacım qızını ona vermərəm, vəssalam şüdə tamam, qurtardı getdi! (*Gedir.*)

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Bartolo, Süzanna, Fiqaro, Marselina, Briduazon.

Bartolo (*Fiqaroya*). Get indi bir adam axtar tap ki, səni oğulluğa götürsün (*getmək istəyir*).

Marselina (*ona çatıb belindən tutur və qaytarır*). Dayanınız, doktor, getməyiniz.

Fiqaro (*öz-özünə*). Deyəsən, bu gün Əndəlisdəki bütün axmaqlar yığılmışlar ki, mənim toyuma mane olsunlar.

Süzanna (*Bartoloya*). Mehrəban atacağım, bu sizin oğlunuzdur!

Marselina. Elə bil özünü dayanmışdır. Ağlı da bacarığı da, həтта üzü də...

Fiqaro (*Bartoloya*). Özü də sənə lap havayı tamam olmuşdur. Bir qruş da xərci yoxdur.

Bartolo. Bəs apardığın o yüz qızılım necə olsun?

Marselina (*onu oxşayaraq*). Mən öz oğlunun atasını o, qədər sevəcəyəm ki...

Süzanna (*onu oxşayaraq*). Biz sizi o qədər sevəcəyik ki, atacan!..

Bartolo (*damarları sustalaraq*). Ata! Atacağım! Atacan!... deyəsən mən də bu əfəndi kimi xərifləmək istəyirəm (*Briduazonu*

göstərir.) Balaca uşaq kimi hər yana sürüyürlər gedirəm. (*Marselina və Süzanna onu qucurlar.*) Dayanınız, dayanınız... mən elə deməmişəm, razıyam (*dönərək*). Qraf haraya getdi?

Fiqaro. Mən tez qaçıb onu tapım. Ondan son sözünü qoparmaq lazımdır. Yoxsa təzədən bir intriqa başlarsa biz də təzədən başlamalı olarıq...

Hamısı bir yerdə. Gedək, gedək, bir yerdə gedək! (*Bartolonu da sürüyüb özlərilə aparırlar*).

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Briduazon tək.

Briduazon. "Mən bu əfəndi kimi xərifləmişəm". Belə şeyləri adam öz-özünə təklikdə deyə bilər. Lakin başqalarının yanında... Əcəb buranın adamları axmaqdırlar (*gedir*).

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qəndil və çiçəklərlə, çiçək hövrüklərlə bəzənmiş, xülasə şənlik üçün hazırlanmış bir qalereya. Birinci planda sağ tərəfdə üstündə mürokkəb olan masa və yanında bir kreslo.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Süzanna, qrafinya.

Qrafinya. Paltarlarımızı dəyişdirmək üçün hər şey hazırdır mı? Süzanna. Heç bir şey istəməz, qrafinya. Görüş baş tutmayacaqdır.

Qrafinya. Aha, sən demək öz fikrini dəyişdirmisən.

Süzanna. Mən yox, Fiqaro.

Qrafinya. Siz məni aldadırsınız?

Süzanna. Allah eləməsin, qrafinya! Siz nə düşünürsünüz?

Qrafinya. Sən bağçada öz yerini mənə ver, özün isə heç gəlmə. Beləliklə, sən öz ərinə verdiyin sözü saxlamış olarsan. Mən də öz ərimlə özüm bilərəm. Sizin görüşünüz harada təyin edilmişdir?

Süzanna. Ancaq o yadımdadır ki, bağda olmalıdır.

Qrafinya (*stolu göstərərək*). Qələmi götür, onun üçün müəyyən yer təyin et!

Süzanna. Ona yazım?

Qrafinya. Yazmaq lazımdır.

Süzanna. Ancaq, qrafinya, heç olmazsa siz...

Qrafinya. Mən hamısını öz öhdəmə götürürəm (*Süzanna qələmi alıb oturur, qrafinya ona deyir*). Bu yeni bir mahnıdır:

Bağçamızda şabalıt var,

Çaya atır kölgəsini.

Orada bu gün axşam üstü

Ay işığını salacaq...

Süzanna. Bağçamızda şabalıt var. Bəs dalı nə olsun?

Qrafinya. Sən elə bilirsən başa düşməz?

Süzanna (*yenidən oxuyur*). Düzdür. (*Kağızı бүkür.*) Bəs, nə ilə yapışıdır?

Qrafinya. Bük, sancaq sanc! Cavabı da elə o sancaq olsun. Aşağıdan yaz ki, "möhürünü qaytarınız".

Süzanna (*gülərək yazır*). Ha-ha-ha! Möhrünü! Bu möhr o əmrnamədəki möhürdən daha məzəlidir.

Qrafinya (*ah çəkərək*). Oh!..

Süzanna (*öz paltarında sancaq axtararaq*). Mənim sancağım yoxdur.

Qrafinya (*öz paltarından çıxaraq*). Al sanc! (*Kerubininun lenti yerə düşür.*) Ah, mənim lentim!

Süzanna (*lenti qaldıraraq*). Bu o balaca oğrucuğazın lentidir. Siz o yazıqdan...

Qrafinya. Daha əlində qalmayacaqdı ki? Qurtardın. Yaxşı. Bəri ver!

Süzanna. Siz ki, qrafinya, onu daha bağlamayacaqsınız. O bayaq o gedənin qanına batmışdı.

Qrafinya (*lenti alaraq*). Fanşetdə üçün yarar. Mən onu çiçək gətirəndə ona verəcəyəm.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Gənc bir kəndli qızı, Kerubino qadın paltarında Fanşetta, geyinmiş-kecinmiş qızlar əllərində çiçəklər, Qrafinya, Süzanna.

Fanşetta. Qrafinya, qızlar kənddən sizin üçün çiçək gətirmişlər. Qrafinya (*tez lenti gizlədərək*). Ah, nə gözəl çiçəklərdir! Heyif ki, gözəl qızlar, mən sizin hamınızı tanımayıram. (*Kerubionu göstərərək*.) Bu utancaq qızcıqaz kimdir?

Kəndli qızı. O mənim əmim qızıdır, qrafinya! Toya gəlmişdir. Qrafinya. Gözəl qızıdır. Bu qədər çiçəyi mən apara bilməyə-cəyəm. Ona görə də qonağa hörmət eləyib ondan çiçəkləri alaram. (*Kerubinodan çiçəkləri alıb alından öpür.*) Görünüz nə gözəldir. (*Süzanna*.) Elə deyilmi, Süzanna! O kimə isə çox oxşayır.

Süzanna. Elə bil almanın yarısıdır.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Antonio, qraf və əvvəlkilər.

Antonio. Mən sizə ərz eləyirəm, qraf həzrətləri ki, o buradadır. Onlar mənim qızımın yanında onu bəzəndirirdilər. Paltarları indi də oradadır. Bu da onun papağı, düyünçədən çıxartmışam. (*O qızlara baxıb Kerubionu tanıyır. Yaylığını dartıb açır. Kerubionun saçları yerə düşür. Antonio onun papağını başına taxır.*) Budur, bu da bizim zabit əfəndimiz!..

Qrafinya (*geri sıçrayaraq*). Ah!.. Pərvədigara!..

Süzanna. Haramzadanın biri haramzada!..

Antonio. Mən sizə ərz elədim ki, o buradadır.

Almaviva (*acıqlı*). Buna siz nə deyirsiniz, qrafinya...

Qrafinya. Buna mən nə deyə bilərəm, qraf? Bu məni sizdən daha artıq təəccübləndirir.

Almaviva. Yaxşı, bəs səhər siz nə deyirsiniz?

Qrafinya. Bilirsiniz, qraf, mən bu məsələni artıq sizdən gizlətmək istəməyirəm. O səhər mənim pəncərəmdən atıldı. Biz onu gülmək xətiyəsi üçün geyindirmək istəyirdik. Biz onu bəzəndirirkən siz gəlib çıxdınız. Siz elə özünüzdən çıxdınız ki, o qaçdı, mən də bir qədər tutuldum. Bizim səhər başladığımızı indi bu uşaqlar bitirmişlər.

Almaviva (*sərt bir deyişlə Kerubino*). Siz nə üçün gəlməmişsiniz?

Kerubino (*tez papağını çıxararaq*). Qraf həzrətləri...

Almaviva. Sən bunun cəzasını çəkəcəksən!

Fanşetta. Qraf həzrətləri, Siz həmişə məni öpürkən deyirsiniz ki, "Fanşetta, sən məni sev, hər nə istəsən, sənə verərəm".

Almaviva (*qızararaq*). Mən sənə haçan demişəm?

Fanşetta. Həmişə deyirsiniz, qraf həzrətləri! İndi Kerubino

cəza vermək əvəzinə veriniz onu mənə ərliyə... onda mən sizi çox-çox-çox sevirəm...

Almaviva (*öz-özünə*). Görünüz çocuğun biri mənim başıma

nə gətirdi! Qrafinya. İndi, qraf, Siz buna nə deyə bilərsiniz? Siz mənim şübhələrimi artırmaq və doğrultmaq üçün heç bir şeydən çəkinmirsiz.

Antonio. Deməli, qraf həzrətləri, Siz belə... Lənət sənə kor şeytan! Mən onun atasını yandıraram. Lap elə bil öz rəhmətlik anasıdır.

Almaviva (*şaşırmış öz-özünə*). Deyə burada görünməz bir əl hər şeyi mənə qarşı çevrilir...

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Fiqaro.

Fiqaro. Qraf həzrətləri, qızlarımızı burada saxlamışsınız... çalanlar gözləyirlər, oynayan yoxdur.

Almaviva. Siz də mi oynayacaqsınız?

Fiqaro. Bəs, nə edəcəyəm, qraf həzrətləri?

Almaviva. Siz ki səhər pəncərədən atılanda ayağınız burxulmuşdur. Axsaq ayaqla necə oynayacaqsınız?

Fiqaro (*ayağını tumarlayaraq*). Azacıq ağrıyır. Ancaq eybi yoxdur. Keçər gedər. (*Qızlara*.) Hə, nə oldu, qızlar, gedək də!..

Almaviva. Yaxşı ki, bostanın ləkləri yumşaqmış. Yoxsa atan yanacaqmış... Bəxtin gətirmişdir.

Fiqaro. Əlbəttə, bəxtim gətirmişdir. Yoxsa...

Antonio. Özünü də yerə elə yığılmışdı ki, kirpi kimi büzüşmüşdü.

Fiqaro. Daha nə edim. Bəlkə başqası zirək olub göydə qalacaqdı. Hə, qızlar, ən oldu? Gəliniz də!

Antonio. Kerubino da hələ onda dörd ayaq Sevilaya çapırdı. Fiqaro. Dörd ayaq çapırmış, ya bir ayaq-bir ayaq sürürmüş, kim bilir?

Almaviva. Əmmaməsi də sizin cibinizdə idi? Fiqaro (*bir az heyrlə*). Elədir ki, var, Qraf həzrətləri! Ancaq bu sorğuların səbəbi nədir? Hə, qızlar, nə oldunuz?

Antonio (*Kerubinin qolundan tutub ortaya çıxararaq*). Zəhmət çəkib baxsana! Gördün yox? Bu göstərir ki, mənim gələcək kürəkənciyim mükəmməl bir yalançıdır.

Fiqaro (*heyrlə*). Kerubino... (*Öz-özünə*.) Lənət sənə kor şeytan!

Antonio. İndi başa düşdün yox? Fiqaro. Başa düşməyinə düşdüm. Nə üçün başa düşməyirəm. Ancaq o nə oxuyur.

Almaviva (*soyuq bir deyişlə*). Heç bir şey oxumayır. O deyir ki, qərənfil ləkinə o atılmışdır.

Fiqaro. O atılmışdır? Ola bilər də... mən ki bilməyirəm. Mən bilmədiyim şeyi deyə bilmərəm.

Almaviva. Deməli, sən də atılmışsan o da? Fiqaro. Görünür, elə olub da... Biri ki bir yerdən atılır qoyun kimi elə hamısının atılmağı gəlir... Daha nə etmək, qraf həzrətlərinin acığı tutanda, elə hamının qorxudan yıxılmağı gəlir...

Almaviva. Elə iki nəfər birdən? Fiqaro. İki nəfər nədir? Acığınız tutanda lap iki yüz nəfər birdən yıxılar, o ki iki nəfər olsun! Ancaq onun cibi yoxdur, Qraf həzrətləri, yaralanan ki olmamışdır.

Almaviva. Biz deyəsən komediya oynayırıq...

Musiqi səsi eşidilir.

Fiqaro. Odur başladılar. Qızlar, gəliniz görək. Süzanna, əlini bəri ver.

Hamısı qaçıb gedir. Təkcə Kerubino başını aşağı salıb yerində dayanır.

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Kerubino, qraf, qrafinya.

Almaviva (*Fiqaronun ardınca*). Gədənin həyasızlığına baxınız. (*Kerubino*.) O ki qaldı, Sizə, nahaq yerə özünüzi utanır kimi göstərməyə çalışsınız. Zəhmət çəkib bu saat paltarınızı dəyişdiriniz və birbaşa saraydan bayıra. Bu axşam burada səni gözüm görməməlidir.

Qrafinya. O darıxacaqdır, yazıq... Kerubino (*sevinclə*). Darıxmaq... Mən öz alımda elə bir səadət nişanı gözdürürəm ki, yüz illik qaranlıq dustağı mənim üçün bir səadət sarayına döndərə bilir. (*Papağını örtüb qaçır*.)

ALTINCI GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya dinməz yelpiklə yellənərək.

Qraf. O alımdakı səadət nəyə deyirdi? Qrafinya. Yəqin birinci zabıt papağını deyir. Çocuqlar hər bir boş şey üçün sevinirlər (*getmək istəyir*). Budur, Fiqaro da öz gəlinilə gəlir. Bir az oturaq onları qəbul edək. Sonra tez getməliyəm. Xəstəyəm. Almaviva. Fiqaro öz gəlinilə. Çarə yoxdur. Buna da dözmək lazım gəlir.

Qraf və qrafinya otururlar.

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Qraf və qrafinya oturur. Musiqi marş çalır. Məşəbəyilər çiyinlərində tüfəng, Məhkəmə üzvləri və Briduazon. Kişili-arvadlı kəndlilər. İki gənc qız onların gəlini örpəyi. İki qız onların ölcək və çiçəklər, Antonio Süzannanın ölündən tutmuş gətirir. Bir neçə qız Marselinanın örpəyini və çiçəklərini gətirirlər. Fiqaro Marselinanın ölündən tutub gətirir. Bartolo böyük bir gül dostu ilə hamudan geridə gəlir. Gənc qızlar qrafın qabağından keçərək onların seyləri onun qulluqçalarına verirlər. Kəndlilər və kəndli qadınlar salonun hər iki tərəfindən sıra ilə düzülür. Qabaqca fəndanqor oynayır. Bundan sonra musiqi oxunacaq duetin havasını çalır. Antonio Süzannanın qrafın qabağına gətirir. Süzanna qrafın qabağında dizi üstə oturur. Qraf örpəyi Süzannanın başına örtüb çiçəkləri ona verirken qızlar oxuyurlar. Duetin son bəndində Süzanna qrafın ələyini dartır və göz-

lorilə olındəki kağızı göstərib əlini başına doğru qaldırır. Qraf Süzannanın örpəyini sancaqlamaq bəhanəsilə kağızı onun olından alıb cibinə qoyur. Duet bitinə gəlin qalxıb qrafa tozım edir. Fiqaro onu qrafın olından alıb salonun o biri tərəfinə, Marselinanın yanına aparır. İkinci dəfə fəndəqor rəqsi edilir. Qraf avanssenaya çıxıb tolosik məktubu çıxarır və sancaq əlinə batdığı üçün əlini silkeleyib barmagını sorur və sancaqlanmış kağıza baxaraq:

Almaviva (*musiqi yavaşdan çalır*). Zəhrimara qalasan! Bu arvadlar da hər yer gəlir toqquşdururlar sancağı. (*Sancağı tullayıb məktubu oxuyur və öpür.*)

Fiqaro (*bunların hamısını görüb anasına və Süzannaya*). Deyəsən qız yanından keçirkən ovcuna bir məhəbbət kağızı basdı. Kağıza sancaq sancılmışdı. Qraf həzrətlərinin əlinə batdı.

Rəqslər yenidən başlanır. Qraf kağızı bükür və üstündəki yazını oxuyub yeri axtarır və sancağı tapıb paltarının qoluna sancır.

Fiqaro (*Süzanna və Marselinaya*). Adamın sevdiiyindən aldığı hər bir şey şirindir. Odur sancağı götürür. Amma qərīb sarsaqdır ha!

Süzanna qrafına ilə gözleşirlər. Rəqslər qurtarır. Yenidən duet başlanır. Fiqaro Marselinanı qrafın qabağına getirir. Qraf örpəyi götürür. Duet başlanarkən bayırdan gürultu qopur. Musiqi saxlanır.

Məmur (*qapıda bağırır*). Dayanınız deyirəm sizə!.. Basa-bas salmayınız, hamınız birdən girməyəcəksiniz ki! Ey komanda!... Buraya gəliniz!

Tez keşikçilər içəri girirlər.

Almaviva (*qalxaraq*). Nə var? Nə olmuşdur orada? Məmur. Bazildir, qraf həzrətləri, oxuya-oxuya gəlir. Bütün kəndlilər də ardınca axışib gəlmişlər.

Almaviva. Təkcə özünü buraxınız.

Qrafnya. Buyursanız, mən gedərəm...

Almaviva. Mənimlə bərabər qaldığınız üçün təşəkkür edirəm, qrafnya!

Qrafnya. Süzanna, o bu saat qayıdır. (*Kənarda Süzannaya*). Gedək paltarlarımızı dəyişək.

Qrafnya və Süzanna gedirlər.

Marselina. O gəlir bütün işləri pozacaqdır.

Fiqaro. Sən dayan, mən bu saat onu buradan küründürüm.

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Qrafnya və Süzannadan başqa bütün əvvəlkilər.
Qripsoley və Bazil olındə gitara. Bazil oxuyaraq girir.

Fiqaro (*ona yanaşaraq*). Yaxşı, ucaq qoy ucsun də, daha sən nə vur-ha-vur salmısan?

Bazil (*Qripsoleyli göstərərək*). Mən bu əfəndini əyləndirməklə qraf həzrətlərinə öz itaətini sübut etdim. İndi mən də ədalət tələb edə bilərəm.

Qripsoley. Qraf həzrətləri, o heç mənciyəzi əyləndirmədi. Səsinə salıb boğazının yoğun yerinə bağırır. Daha bunun harası əyləncə oldu?

Almaviva. Siz nə istəyirsiniz, Bazil?

Bazil. Mən, qraf həzrətləri, istəyirəm ki, mənim xüsusi malımı mənə qaytarsınlar. Mən Marselinanın əlini istəyirəm.

Fiqaro (*ona yanaşaraq*). Əfəndim. Siz haçandan bəri axmaq üzü görməmişsiniz?

Bazil. Elə bu saatca qabağımda görürəm.

Fiqaro. Mənim gözlərim sizin üçün güzgünü əvəz edərsə, onda gözlərimə dürtüst baxınız və sözümlə eşidiniz. Siz bu qadına yanaşmış olsanız...

Bartolo (*gülərək*). Eybi yoxdur, canım, qoy sözünü desin!

Briduazon (*onların ortasına girir*). Bağışlayın, əfəndilər, siz biri-birinizlə bu qədər dost ikən...

Fiqaro. Kimdir dost? Biz?

Bazil. Böyük səhviniz vardır.

Fiqaro (*tez*). Belə bir qəsidəxanla dost olmaq.

Bazil. Belə bir qafiyə pərvazla dost olmaq...

Fiqaro. Yaramaz zurnaçı!

Bazil. Siyasi lakey!

Almaviva. Ey mənə baxınız!

Bazil. O heç bir vaxt mənim hörmətimi saxlamayır.

Fiqaro. Sən nə sən ki, hörmətini də saxlayım?

Bazil. Mənim üçün söz çıxarır ki, guya mən axmağam.

Fiqaro. Onu camaat özü məndən yaxşı bilir.

Bazil. Halbuki bütün camaat mənim istedadım haqqında bar-bar bağırır.

Fiqaro. Onlar hamısı sənin istedadından yaxa qurtarmaq üçün bağırır.

Bazil. Eşidirsinizmi?

Fiqaro. Eşitsinlər də, doğru sözə nə söz? Doğru sözümüzdən qorxursansa, boş yerə gəlib şadlığımızı nə üçün pozursan?

Bazil (*Marselinaya*). Siz mənə söz vermişsiniz yox?

Marselina. Nə söz?

Bazil. Siz mənə söz vermişsiniz ki, dörd ilə kimi ərə getmə-səniz, onda özgələrindən qabaq mənə gələcəksiniz.

Marselina. Nə şərt ilə?

Bazil. Bu şərt ilə ki, oğlunuzu tapsanız, mən onu oğulluğa götürüm.

Hamısı. İndi oğlu tapılmışdır.

Bazil. Mən də onu oğulluğa götürməyə hazıram.

Hamısı (*Fiqaronu göstərərək*). Budur, onun oğlu budur.

Bazil (*qorxu ilə göstərərək*). Necə, necə?

Briduazon. Deməli, siz onun anasından vaz keçirsiniz?

Bazil. Belə bir yaramazın atası olmaq dəhşətdir.

Fiqaro. Belə bir yaramazın oğlu olmaq ondan daha yamandır.

Bazil (*Fiqaronu göstərərək*). İndi ki, bu işdə bu da vardır, mən hər şeydən vaz keçirəm (*gedir*).

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Bazildən başqa hamısı.

Bartolo (*gülür*). Ha-ha-ha!..

Fiqaro (*sevincindən hoppanaraq*). Axır ki, o mənim arvadım olacaqdır.

Almaviva (*öz-özünə*). Mənim də oynaxım (*qalxır*).

Briduazon (*Marselinaya*). İndi hamısı razı qaldı.

Almaviva. İki kəbin kağızı düzəldiniz, mən imza edim!

Hamısı. Urra!.. (*Gedirlər.*)

Almaviva. Mən birca saat dincəlmək istəyirəm (*getmək istəyir*).

ONUNCU GÖRÜŞ

Qripsoley, Fiqaro, Marselina, qraf.

Qripsoley! (*Fiqaroya*). Gedim köməyə. Deyirlər böyük şabalıt ağacının altında çıraqban olacaq. Fişəng buraxacaqlar.

Almaviva (*tez qayıdaraq*). Bunu sənə hansı axmaq buyurdu?

Fiqaro. Nə olar ki?

Almaviva. Qrafınyə xəstədir. Bəs o fişənglərə haradan baxacaqdır? Fişəngləri mütləq onun otağındakı evvandan atmaq lazımdır.

Fiqaro. Eşitdinmi, Qripsoley!? Eyvandan.

Almaviva. Şabalıt ağacının altında! Yaxşı yer tapdılar! (*Gedərək öz-özünə.*) Bir şey qalmamışdı ki, görüş yerini yandırsınlar.

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. İndi bu guya arvadı üçün can yandırır!.. (*Getmək istəyir.*)

Marselina (*onu saxlayaraq*). Oğlum, mən sənə ikicə söz demək istəyirəm. Mən sənin yanında təqsirliyəm. Mən sənin gözəl arvadına haqsızlıq eləmişəm. Mən onu qraf ilə əlaqədə bilirdim.

Fiqaro. Siz öz oğlunuzu yaxşı tanıyırsınız. Məni heç bir arvad aldada bilməz.

Marselina. Mən buna sevinirəm, oğlum! Qısqanclıq...

Fiqaro. Axmaqların xəstəliyidir. O lovğalıqdan doğur. Mənim bu barədə özümün xüsusi fəlsəfəm vardır. Süzanna haçan məni aldada bilsə, aldatsın, mən qabaqcadan onu bağışlayıram (*geri dönüb Fanşettanın kimi işə axtarır kimi baxdığını görür*). Əh, əh, əh... mənim baldızım sözlərimizə qulaq asır...

Fanşetta. Heç yox! Mən elə iş etmərəm. Deyirlər yaxşı deyil. Mən burada adam axtarıram.

Fiqaro. Yalan deyirsən, şeytan! Sən bilirsən ki, o burada ola bilməz.

Fanşetta. O yeni kim?

Fiqaro. Kerubino.

Fanşetta. Mən heç onu axtarmıram; çünki onun yerini mən sizdən yaxşı bilirəm. Mən öz bibim qızını axtarıram, Süzannanı...

Fiqaro. O mənim balaca baldızcığazımın nəyinə lazımdır?

Fanşetta. Siz daha özgeşi deyilsiniz. Sizə demək olar. Mən ona bu sancağı verəcəyəm.

Fiqaro (*tez*). Sancaq, sancaq? Onu sənə kim verdi? Soruşmaq olar? (*Özünü saxlayaraq*.) Fanşetta, o sancağı sənə kim verdi?

Fanşetta. Acığımız nə üçün gəlir? Onda mən çıxıb gedərəm, Fiqaro (*onu saxlayaraq*). Yox! Yox! Mən zarafat edirəm. Bu sancağı Süzanna üçün qraf göndərmişdir. Bu sancaq onun əlindəki kağıza sancılmışdı. Görürsən ki, mən hamısını bilirəm.

Fanşetta. İndi ki hamısını bilirsiniz, daha nə üçün soruşursunuz? Fiqaro (*cavab arayaraq*). Mən istəyirdim görüm qraf həzrətlərinin əmri necədir.

Fanşetta. Elə düp-bə-düz siz deyən kimi... Fanşettocan, al bu sancağı öz gözəl bibin qızına ver və de ki, bu böyük şabalıt ağacının möhürüdür.

Fiqaro. Şabalıt ağacının?

Fanşetta. Şabalıt ağacının. Ancaq dedi ki, sancağı elə ver ki, heç kəs görməsin.

Fiqaro. Deyilən sözə qulaq asmaq lazımdır, Fanşetta! Yaxşı ki, sizi heç kəs görmədi. Sizə verilən tapşırığa yaxşı-yaxşı əməl ediniz və qrafın dediklərindən başqa ona heç bir söz deməyiniz.

Fanşetta. Mənə nə düşübdür ki, ona artıq söz danışım? Mən uşaq deyiləm ki? (*Gedir.*)

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Marselina.

Fiqaro. Hə, ana?

Marselina. Nə var, oğlum?

Fiqaro. Eşitdiyim bu sözlər ağır bir qurşun kimi ürəyimin üzərinə düşdü.

Marselina. Görünür, sənə o ürəyin üfülənmiş bir qovuşduq. Hələ bir az bundan qabaq bu qədər sakit ikən, bir balaca sancaq onu vurub dəşdi.

Fiqaro. O sancaq axı Süzannanındır. Qraf onu bayaq yerdən götürdü.

Marselina. Bayaq sən nə deyirdin. Mənim qısqanclıq haqqında öz fəlsəfəm vardır. Haçan Süzanna məni aldada bilsə, aldatсын, mən onu qabaqcadan bağışlayıram.

Fiqaro. Adam, ana, öz hiss etdiyini danışır. Ən soyuq qanlı bir hakim öz işini müdafiə etdikdə qanunları dəyişdirir. Başqa cür yozur. Ancaq bizimki, görünür, öz şabalıt ağacı mülahizəsində bir az tələsmişdir. Mənim üçün hələ gec deyildir. Mən hələ onu atıb ayrısını ala bilərəm.

Marselina. Daha sənəin ağlına sözüm yoxdur. Bircə şübhə ilə hər şeyi qırıb alt-üst etmək! Kim sənə dedi ki, Süzanna qrafı aldatmayır, mütləq sənı aldadır? Sən nə bilirsən ki, şabalıt ağacının yanına o, gələcəkdir, orada nə deyəcəkdir, nə edəcəkdir? Bunların hamısını sən o qədər bilirsənmi ki, soruşmamış, öyrənməmiş qərar çıxarasan? Mən sənı daha ağıllı bilirdim.

Fiqaro (*anasını öpərək*). Sən doğru deyirsən, ana! Ancaq nə edim ki, təbiətim belədir. Sonradan özüm peşiman olacağam. Doğrudan da bir adamı təqsirləndirməkdən qabaq işi yaxşı-yaxşı öyrənib bilmək lazımdır. Mən görüşün harada təyin edilmiş olduğunu bilirəm, sağ ol, ana! (*Gedir.*)

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Marselina tək.

Marselina. Sağ ol! Görüş yerini mən də bilirəm. Mən onu sakit etdim. İndi görək Süzanna nə edəcəkdir. Bəlkə gedib bunların hamısını qabaqcadan ona demək və onu saxlamaq lazımdır? O, o qədər gözəl və mehriban bir qızıdır ki... Öz mənfəətimiz aramızda düşmənlik salmayanda, biz hamımız bu xain canavar kişilərlə vuruşaraq, yazıq qadınlara kömək etməyə hazırıq. (*Gedir.*)

PƏRDƏ

BƏŞİNCİ PƏRDƏ

Bağda şabalıt ağacının altında. Sağda və solda iki cyvan. Arxada meşə, irəlində bir skamya, Səhnədə qaranlıqdır.

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Fanşettanın bir əlində neçə portağal və konfet, o biri əlində kağız fanar.

Faňsetta. O sol eyvanı dedi. Deməli burada. Birdən o olmadı? Onda nə edəyəm? Bu lakeylər də mənə portağal vermək istəməyirdilər. Kiminçindir? Soruşmaq olar? Onu mən özüm bilirəm... Biz də bilirik. Nə olar ki?.. Qraf onu görmək istəməyirsə, acından ölməyəcək ki? Axır ki, bir iki öpüşən yaxamı qurtardım. Eybi yoxdur. Əvəzini çıxar. *(Birdən ona baxan Fiqaronu görür və "Ah!" deyə sol eyvana qaçır.)*

İKİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro böyük bir pləşda və papağının qıraqlarını üzünə endirmiş!
Bazil, Antonio, Bartolo, Briduazon, Qripsoley, qulluqçular və işçilər.

Fiqaro *(qabaqca tək)*. Aha, Faňsetta! *(Gələnləri bir-bir gözədən keçirib sərt bir deyişlə)*. Axşamınız xeyir olsun, ağalar! Siz hamınız buradasınız?

Bazil. Çağırdıqlarının hamısı.

Bartolo. Bu nə geyimdir? Sən, deyəsən, oğurluğa getməyə hazırlaşmısan?

Fiqaro *(həyəcanla)*. Siz buraya toya gəlmişsiniz, elə deyilmi? Briduazon. Elədir.

Fiqaro. Onda heç uzağa getmək lazım deyil. Bugünkü gəlinin və bu yeri seçən hörmətli qrafın şərəfinə bu şabalıt ağacının altında toy şənliyi düzələcəkdir.

Bazil *(yadına salaraq)*. Aha!.. Mən bildim məsələ nə yerdədir. Gəliniz tez buradan gedək. Mənim sözümə qulaq asınız. Bu ağacın altında bir görüş təyin edilmişdir. Mən sizə hamısını danışaram. Gedək...

Briduazon *(Fiqaroya)*. Biz bu saat qayıdırıq...

Fiqaro. Səsimi eşidən kimi hamınız buraya gəliniz. Sizə çox qərribə bir əhvalat göstərməsəm, məndən yaman adam yoxdur.

Bartolo. Ancaq orasını unutma ki, güclülərlə çəkişmə.

Fiqaro. Unutmaram.

Bartolo. Çəkişdin, bərk dayan...

Fiqaro. Orası elədir. Ancaq orası da var ki, pişiyi bərk vurarsan, qayıdıb üzünü cırmaqlar.

Bartolo. Çox gözəl. O, deyəsən dəli olmuşdur.

Briduazon. Oxşayır...

Bazil *(öz-özünə)*. Qraf və Süzanna mənsiz düzəlmişlər. Daha yaxşı. Gediniz, ağalar. Allah səni xoşbəxt etsin, bəy əfəndi! *(Hamısı gedir.)*

Fiqaro *(tək qaranlıqda gəzişərək)*. Ah, qadınlar, qadınlar!.. Mən görüş get deyirkən, boyun qaçırı. Sonra da mənə söz verir. Bu yandan da bu qədər adamın içində... Alçaq kağızı oxuyarkən bir gülürdü də... Yox, qraf həzrətləri, o Sizinki olmayacaqdır. Olmayacaqdır. Siz əsilzadəsiniz deyə özünü böyük bir dahi hesab edirsiniz. Ali nəşəb, sərvət və nəcabət adamın başını gicəldə bilir. Lakin bunları qazanmaq üçün siz özünüz nə etmişsiniz? Ancaq zəhmət çəkib doğulmuşunuz. Bu qədər. Özünüz isə, ən adi bir adamsınız. Mən isə kütlə içərisində itib gedən bir yoxsulam. Bu yoxsulcığaz özünü dolandırmaq üçün o qədər bilik və bacarıq göstərməli olmuşdur ki, məmləkətin bütün idarələri yüz ildə göstərə bilməmişlər. İndi Siz mənimlə çəkişmək istəyirsiniz. Gələn var! Odur! Yox! Heç kəs yoxdur! *(Oturur.)* Mənim toyum çox maraqlı toy oldu. Çocuqkən məni quldurlar oğurlamışdılar. Atam, anam bellı deyildi. Mən quldurlar arasında böyüyüb onlardan təربيə alırdım. Bir azdan mən bu həyatdan bezib doğru bir yol tutmağa istədim. Lakin hər yerdə mənim üzümə vurub qaytardılar. Mən kimyagerlik, əcəçilik, həkimlik, cərrahlıq və daha bir çox şeylər öyrəndim. Çox-çox çalışdıqdan sonra mənə ancaq xırdaca bir baytarlıq yeri verdilər. Bir azdan yazıq heyvanları incitməkdən darıxdım. Özümü başqa işdə sınamaq istədim. Başımı götürüb teatra gəldim. Ondansa boynuma bir kəndir salıb özümü suya atsaydım, daha yaxşı olardı. Əvvəl-əvvəl hərəmxana həyatından bir komediya yazdım. O yandan bir konsul çıxdı ki, burada Məhəmmədə satışıq mısın. O yan-bu yan axır ki, komediyani əkdilər getdi. İşlərim şululaşdı. Ağıl-ağılla bacarmayanda min cür böhtan düzəldirdilər. Xülasə çulum getdi qarnımın altına. Ordum batdı. Azca qalmışdı ki, atım kəlləni yerə. Hər gün gözləyirdim ki, bu saat məhkəmə məmuru gəlib atamı dalıma səriyəcəkdir. Nəhayət birtəhər son gücümü topladım. Sərvətin təbiəti müzakirəyə qoyuldu. Özümün bir qruşum olmadığı halda pulun dəyəri haqqında bir kitab toqquşdurdum. Elə bundan bir az keçmişdi ki, tutub basdılar məni qazamata. İçəri girirən mən bütün ümidlərim və hörmətimlə vidalaşdım. *(Qalxır.)* O zaman bu sudyalardan biri əlimə keçsəydi, mən ona göstərərdim ki, heç düşünmədən qərar çıxarmaq nə deməkdir. *(Təzədən əyləşir.)* Axırda onlar mənə havayı çörək verməkdən yoruldular və günlərin bir günündə qapıları açıb saldılar məni küçəyə. Bayırda da yemək lazım olduğundan mən yenə də qələmimi itilədim və hər kimə çatdım, soruşdum ki, siz də

bu saat vacibli məsələ nədir? Mənə dedilər ki, sən qazamatda ikən mətbuat işləri yüngülləşmişdir. Bircə ancaq hökumət, siyasət, din, əxlaq haqqında yazmaq olmaz; sonra bir də nüfuzlu adamlar, inanılmış cəmiyyətlər, opera və başqa teatrlar bir də bir şeyə dəxli olan adamlar haqqında bir şey yazmaq olmaz. Yerdə qalan şeylər haqqında iki sansurdan keçmək şərtilə istədiyim qəder yaza bilərəm. Bu gözəl hürriyətdən istifadə etmək məqsədi ilə mən bir jurnal çıxarmağa başladım. Adımı da qoydum "faydasız jurnal"; o saat bütün kağız qaralayanlar düşdülər üstümə. Axır ki, jurnalı bağladılar. Mən yenə də qaldım işsiz. Bir hesabdar yeri tapdım. Onu da özgəyə verdilər. Oğurluqdan başqa bir çarəm qalmamışdı. Axırda getdim qumarxanada kart paylayan oldum. Ay başınıza dönüm, hörmətim elə artı ki, ən yaxşı aşxanalarda nahar edirdim. Ən yaxşı qumarxanalar öz qapılarını üzümə açdılar. Yığılan şətdən də pay aldım. İşlərim lap düzəlmək üzrə idi. Mən anladım ki, pul qazanmaq üçün hər şeydən artıq yaşamağı bacarmaq lazımdır. Ancaq orası yamandı ki, dörd yanımda hamısı oğrular, məndən isə doğruluq tələb edirdilər. Odur ki, yenə də işlərim pozuldu. Yenə az qalmışdı ki, kəlləni ağardım. Birdən ağıma gəldi bir ülgüc tapdım, bir də ingilis qayıışı. Abır həyanı atdım yana, düşdüm yola. O şəhər sənin, bu şəhər mənim. Kimə çatırdım, saqqalını qırıb salırdım yola. Asudəcə yaşayırdım. Sevilyada mən bir qreke rast gəldim. Mən onun üçün bir arvad aldım. İndi o da onun əvəzində mənim arvadıma surət çəkmək istəyir. Belə bir ağaya qarşı təkə bir yol var ki, o da intriqadır. İndi də öz doğma anamı almaq qorxusu altında ikən, birdən bir sürü qohum tapdım. (*Ruhlannmış kimi qalxır.*) Az qala üstümdə dalaşırlar. Bu odur? Bəli mən özümə. Bu sənən? Xeyr, mən deyiləm. Sən deyilsən, bəs kimdir? Buyur görək də... Süzanna! Süzanna! Sən mənə nə qədər əzab verirsən? Gəlirlər. Son dəqiqə yetişir. (*Sağ tərəfə gedir.*)

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya Süzannanın paltarında,
Süzanna qrafinyanın paltarında, Marselina.

Süzanna (*yavaşdan qrafinyaya*). Marselina mənə dedi ki, Fiqaro burada olacaqdır.

Marselina. O, burada olmalıdır. Yavaş danış.

Süzanna. Deməli biri eşqname oxuyacaq, o biri də qulaq asacaqdır. Başlayaq.

Marselina. Danışdığınızı eşidə bilmək üçün mən bu eyvanda gizlənəcəyəm. (*Fanşetanın girdiyi daxmaya girir.*)

BƏŞİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafinya, Süzanna.

Süzanna (*bərkdən*). Siz, titrəyirsiniz, qrafinya! Soyuq deyil ki?

Qrafinya (*bərkdən*). Bura rütubətdir. Mən gedirəm otağa.

Süzanna. Mən sizə görək deyiləmsə, müsaide ediniz bu ağacların altında bir az gəzişim.

Qrafinya. Buraya şəh düşmüşdür.

Süzanna. Mən öyrəncəliyəm.

Fiqaro. Hmm... öyrəncəlidir. (*Sağa çəkilir. Süzanna isə sol tərəfə gedir.*)

ALTINCI GÖRÜŞ

Fiqaro, Kerubino, qrafinya, Süzanna.

Fiqaro və Süzanna sağda solda.

Kerubino (*zabit paltarında; o şad bir halda oxuyur*).

Mən gecələr uyumadım yatmış tale durmadı,
Qınamayın sevgi gəldi sevdə məndən sordu.

Qrafinya (*öz-özünə*). Bu Kerubinodur gəlir...

Kerubino. Fanşetta məni daxmada gözləməlidir. Bu arvad kimdir?

Qrafinya. Ah... mən nə edəcəyəm?

Kerubino (*uzaqdan baxaraq*). Səhv etməmə Süzannadır.

Qrafinya (*öz-özünə*). Bu Kerubinodur gəlir... çıxsaa...

Qraf uzaqdan görünür.

Kerubino (*yanaşıb qrafinyanın əlini tutur*). Bəli, bu gözəl Süzannadır. Ürəyimin döyüntüsü göstərir ki, mən səhv etməyirəm. (*Qrafinyanın əlini bağrına basmaq istəyir.*)

Qrafinya (*əlini çəkərək yavaşdan*). Tez gediniz buradan...
Kerubino. Mən çoxdan bəridir ki; burada gizləniyəm. Yəqin mənə acınıb baş çəkməyə gəlmişsiniz.

Qrafinya. Bu saat Fiqaro gələcəkdir.
Almaviva (*yaxınlaşaraq öz-özünə*). Deyəsən, Süzannadır.
Kerubino (*qrafinyaya*). Mən heç Fiqarodan bir belə də qorxmayıram. Sən də heç onu gözləməyirsən.

Qrafinya. Bəs, kimi gözləyirəm?
Almaviva (*öz-özünə*). O tək deyildir.
Kerubino. Sən elə bilirsən mən bilməyirəm? Bu gün səhər mən kreslo dalında oturanda, qraf səni bu görüşə çağırırdı.

Almaviva (*öz-özünə acıqlı*). Yəni də bu məlun Kerubino!
Fiqaro (*özünə*). Sonra da deyirlər özgənin sözünə qulaq asmaq yaxşı deyildir.

Qrafinya. Bu saat buradan gediniz sizə deyirəm!
Kerubino. Əvəzini verməsən getməyəcəyəm. İyirmi öpüş öz yerinə, yüzü də gözəl xanımın yerinə.

Qrafinya. Allahdan istəyirəm mənə yaxın gələsiniz.
Kerubino. Gələrəm, beş də artıq. Sən qrafın yanında qrafinyanın yerini tutmaq istəyirsən, mən də sənin yanında qrafın yerini. Arada Fiqaronun atası yanır.

Fiqaro. Siz hələ bu haramzadaya baxınız!

Kerubino qrafinyanı öpmək istərkən qraf onların arasına girir.
Kerubino onu öpür.

Qrafinya (*çəkilərək*). Ah!..
Fiqaro (*marçiltı eşidincə öz-özünə*). Atasını yandırdı, zalım oğlu, zalım!
Kerubino (*əli ilə qrafın paltarına toxunaraq öz-özünə*). Qraf! (*Deyə soldakı daxmaya qaçır.*)

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, qraf, qrafinya, Süzanna.

Fiqaro (*yanaşaraq*). Mən bilmək istəyirəm ki...
Almaviva. İndi ki, sən daha öpüşmürsən, onda al... (*Silləni Fiqaroya tutuşdurur.*)

Fiqaro. Ayl!.. (*Üzünü tutub çəkilərək*.) Görünür qulaq asmaq da xətasız deyilmiş.

Süzanna (*səhnənin solunda bərkədən gülür*). Ha-ha-ha!..
Almaviva. Arsız oğlu arsız! Kök bir sillə yediyi bəs deyil, hələ bir gülür də!

Fiqaro (*özünə*). Daha ağlamayacaqdır ki, əl özgənin, üz özgənin.

Almaviva. Haraya gedirəm, elə bu şeytan oğlunu görürəm. O sənin görüşündən aldığı bu zövqü büsbütün poza bilirdi.

Qrafinya (*Süzannanın səsilə*). Siz ümid edirsiniz?
Almaviva. Heç şübhəsiz! Xüsusilə sənin o əziz məktubundan sonra. (*Onun əlini tutaraq*.) Sən titrəyirsən?

Qrafinya. Mən qorxurdum.
Almaviva. Mən görə ki, sənə bir öpüş də borcluyam. (*Onun alından öpür.*)

Qrafinya. Nə edirsiniz?
Fiqaro (*öz-özünə*). Şeytan qız!
Süzanna. Vallahi qıyamətdir!

Almaviva (*qrafinyanın əllərini tutaraq*). Nə gözəl də əlləriniz vardır. İncə, zərif. Kaş qrafinyanın da əlləri belə gözəl olaydı! Barmaqlarımız daha gözəldir.

Qrafinya. Bəs sevgi?
Qraf. Sevgi nədir? Məni sənin ayağına gətirən səndəki nəşədir.
Qrafinya. Deməli, siz artıq qrafinyanı sevməyirsiniz?
Qraf. Sevirəm. Ancaq səndə gördüyüm zövqü onda görə bilməyirəm.

Qrafinya. Məsələn.
Qraf. Mən, Süzanna, yaxşı deyə bilməyirəm. Bu arvadlar bizim duyğularımızı davam etdirə bilməyirlər. Onlar həmişə dəyişiksiz olurlar.

Qrafinya. Bəs, siz?
Qraf. Bizim işimiz onları ələ almaqdır. Onlar isə bizi öz yollarında saxlamağı bacarmalıdırlar. Bunu onlar çox vaxt unudurlar.

Qrafinya. Mən bunu unutmaram.
Almaviva. Mən də unutmaram.
Fiqaro (*öz-özünə*). Mən də unutmaram.

Süzanna (*öz-özünə*). Mən də unutmaram.
Almaviva (*qrafinyanın əlini tutaraq*). Bura yaman səs salır, Süzanna! Yavaş danışmaq lazımdır. Sənin bu baredə fikrin yoxdur.

Azacıq sözə baxsan, dünyada ən gözəl bir oynaş olarsan (*alından öpür*). Mən sözümədən qaçan deyiləm. Al. Bu görüşdə mənə verdiyin nəşəyə qarşı söz verdim qızıllar. Ancaq sən bu görüşə xüsusi bir gözəllik verdiyindən, mən onların üstündə bir brilyantı da artırırım.

Qrafinya (*qalxıb təzim edərək*). Süzanna heç bir şeydən boyun qaçırmayır.

Fiqaro (*öz-özünə*). Yaxşı, şeytan qızı, şeytan!..

Süzanna. Yəqin onlar da bizə yetişəcəkdir.

Almaviva (*özünə*). Verimdən boyun qaçırmayır. O daha yaxşıdır.

Qrafinya (*baxınaraq*). Odur, məşəl yandırırılar!

Almaviva. Onlar sənəin toyuna hazırlaşırlar. Onlar gəlib keçincə girib bu otaqların birində oturaq.

Qrafinya. Ora qaranlıqdır.

Almaviva (*yavaşdan onu çəkərək*). İşiq bizim nəyimizə lazımdır? Biz orada kitab oxuyacaq deyilik ki?

Fiqaro (*öz-özünə*). Getdi zalımın qızı, zalım! Daha bunu heç gözləməyirdim (*yanaşır*).

Almaviva (*sərt bir səslə*). Kimdir o gedən?

Fiqaro (*acıqlı*). Gedən yox gələn!..

Almaviva (*yavaşdan qrafinyaya*). Gələn Fiqarodur (*qaçır*).

Qrafinya. Mən bu saat gələrəm. (*Sağdakı eyvana çıxır. Qraf isə məşəyə qaçır.*)

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Fiqaro, Süzanna qaranlıqda.

Fiqaro (*qraf ilə Süzanna bildiyi qrafinyanın haraya getdiklərini görməyə çalışır*). Yoxdurlar. Çıxdılar eyvana. Bu yaxşı. (*Sinirli bir deyişlə*.) Siz ey bir şübhə üçün xəbərçilər tutub aylarca öz arvadlarını təqib edən kişilər, siz məndən dərş alınız. Birinci gündən öz arvadımın ardınca baxdım və hər şeyi də öyrəndim. Hər halda, artıq şübhə yeri qalmadı. Hər şeyi öz gözümle gördüm.

Süzanna (*qaranlıqda ortaya çıxaraq öz-özünə*). Mən sənə göstərəm ki, şübhələnmək necə olar? (*Qrafinyanın səsilə*.) O kimdir orada?

Fiqaro. Kimdir? Bu gündə yaşamaqdansa ölmək istəyən birisi!

Süzanna (*qrafinyanın səsilə*). Ah, Fiqaro, sənəsen?

Fiqaro (*baxaraq*). Qrafinya?

Süzanna. Yavaş!

Fiqaro (*tez*). Ah, qrafinya! Lap yerində gəlmişsiniz. Siz necə bilirsiniz? İndi qraf həzrətləri haradadır?

Süzanna. Mən nə bilim haradadır? Ondansa...

Fiqaro (*tez*). Siz bilən Süzanna haradadır?

Süzanna. Yavaş danışın.

Fiqaro. Odur, hər ikisi bu eyvandır. Mən bu saat onları çağırım...

Süzanna (*əlilə onun ağzını qapayır və çaşdığından öz səsilə*). Sus, yavaş!

Fiqaro (*öz-özünə*). Aha!.. Süzanna!.. Lənət sənə kor şeytan!

Süzanna (*qrafinyanın səsilə*). Siz deyəsən həyəcanlısınız?

Fiqaro (*öz-özünə*). Haramzada məni aldatmaq istəyir.

Süzanna. Biz intiqamı almalyıq, Fiqaro!

Fiqaro. Siz intiqam almağı çoxmu istəyirsiniz?

Süzanna. İstəməsəydim, onda mən arvad olmazdım. Lakin intiqam almaq üçün kişilərin əlində vasitə çoxdur.

Fiqaro (*yavaşcadan*). Qrafinya, burada kimse yoxdur. Arvadların əlində olan vasitə bizim əlimizdə olan vasitələrin hamısına dəyər.

Süzanna (*özünə*). Nə qızıdıracağam qulaqlarımın dıblərini.

Fiqaro. Bu toydan qabaq olsaydı, qiyamət olardı.

Süzanna. Sevgi olmadan belə bir intiqam nəyə lazımdır?

Fiqaro. Vardır, vardır. Sevgi vardır. Ancaq o hörmət maskası ilə örtülmüşdür.

Süzanna. Sevginizin nə qədər səmimi olduğunu bilməyirəm. Ancaq sözlərinizdə bir yapmalığ hiss edilir.

Fiqaro (*gülməli bir görüşlə diz çökərək*). Ah, qrafinya. Bilsəniz mən sizi nə qədər sevirəm! Siz harada nə vaxt və nə vəziyyətdə olduğumuzu nəzərə alınız! Qoyunuz sizin nifrətiniz mənim yalvarışlarımı qüvvətləndirsin!

Süzanna (*özünə*). Əlim belə gicişir.

Fiqaro (*özünə*). Ürəyim elə döyünür ki.

Süzanna. Lakin siz düşünürmüsünüz ki...

Fiqaro. Düşünmüşəm, qrafinya. Hamısını düşünmüşəm.

Süzanna. Siz düşünmüşsünüzmü ki, sevgi və qəzəb...

Fiqaro. Hər şeydən qüvvətlidir. Düşünmüşəm, hamısını düşünmüşəm, qrafinya, hamısını! Rica edirəm, qrafinya, əlinizi mənə veriniz.

Süzanna (*silləni onun qulağının dibinə ilişdirərək öz səs ilə*).
Al! Bu da mənim əlim!

Fiqaro. Vay dedəm, vay! Nə yaman da şəppildadı... Bu sillə yaman tutdu...

Süzanna (*ikinci dəfə vuraraq*). Bəs bu necə və bəs bu necə? Yaxşıdır? Yaxşıdır?

Fiqaro. Lənət sənə kor şeytan! Görünür, bu gün sillə günüdür. Süzanna (*üst-üstə vuraraq*). Bu sənin şübhən, bu sənin intiqamın, bu sənin xəyanətin, bu sənin planların, bu da onun Allah payısı! Bax sevgi belə olar! Bu gün səhəri kimi yenə də dinməyirsən.

Fiqaro (*qalxıb gülərək*). Doğrudan da sevgi bax belə olar. Mən xoşbəxtəm. Şəppildat, gözəl, şəppildat! Nə qədər istəyirsən, qapazla! Ancaq nə qədər döyəşdysən, bütün dünyada arvad qapazı yeyənlər arasında mənim kimi bir xoşbəxt tapa bilməzsən.

Süzanna. Xoşbəxt! Haramzadının biri! Bayaq bəs burada qrafınıyaya eşqnamə oxuyan kim idi. Elə də şirin-şirin deyirdin ki, az qala onun yerinə mən təslim olacaqdım...

Fiqaro. Mən sənə o gözəl səsini o saatca tanımayla bilərdimmi?

Süzanna. Deməli, sən məni tanımışdın? Yaxşı. Mən də bunun hayfını səndən çıxaram.

Fiqaro. Bu yaxşı! Həm adamı döyür, həm də açıqlanır. Bax, bu lap arvadsayağı oldu! Yaxşı, de görüm sən burada nə gəzirsən? Mən səni onun yanında bilirdim. Bu paltarlarını deyirdim ki nə deməkdir?

Süzanna. Sən özün öz əl-ayağıyla gəlib özə üçün hazırlanmış tələyə düşmüşsən. Bir tülkü əvəzinə tələmizə iki tülkü buyurmuşsa daha o bizim təqsirimiz deyil ki...

Fiqaro. Yaxşı, bəs o biri tülkünü şəppildatan kimdir?

Süzanna. Öz arvadı.

Fiqaro. Arvadı?

Süzanna. Bəli, bəli öz arvadı.

Fiqaro (*dəlicəsinə gülərək*). Əh, Fiqaro! Get bir kəndir tap, asıl! Belə iş qiyamətə kimi sənə başına gəlməzdi. Onun arvadı! Ha-ha-ha! Bəs o buradakı marçılı nə idi?

Süzanna. Qraf öz arvadını öpürdü.

Fiqaro. Bəs Kerubino kimi öpdü?

Süzanna. Kerubino qrafı.

Fiqaro. Yazıq qraf, öz arvadını öpürmüş, ha-ha-ha!

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Süzanna.

Qraf (*arxadan çıxıb sağ əyvana yönələrək*). Nahaq yerə bütün bağı axtardım. Bərkə buraya girmişdir?

Süzanna (*yavaşdan Fiqaroya*). Gələn qrafdır.

Almaviva (*eyvana yanaşaraq*). Süzanna, buradasan?

Fiqaro. Başla, biz də səriyek. (*Süzannanın əlini öpür.*)

Almaviva (*qayıdaraq*). Bunlar kimdir? Qrafınanın yanında bir kişi (*yanaşır*).

Fiqaro (*qalxaraq dəyişik bir səsle*). Bağışlayınız, qrafınyaya. Mən bu görüşün toy münasibətilə olduğunu düşünməmişəm. Lakin belə əhəmiyyətsiz bir məncə bizim nəşəmizi poza bilərmi?

Almaviva. Lənət sənə şeytan!..

Fiqaro (*Süzannanı sol əyvana ötürərək öz-özünə*). Şeytan-meytəni yıxdı tökdü buraya. (*Bərkədən, gedərək.*) Qrafınyaya, səhər pəncərədən atılmağa məcbur oldum, heç olmazsa indi onun əvəzini çıxarıq. Almaviva. Aha, indi məsələ aydındır.

Süzanna (*sol tərəfdə əyvanın yanında*). Qabaqca gör dalımızca baxan yoxdur ki... (*Onun alnından öpür.*)

Almaviva. O... intiqam!

Süzanna sol əyvana qaçır.

ONUNCU GÖRÜŞ

Fiqaro, qrafın əlini tutur.

Fiqaro (*qorxmış kimi*). Qraf?

Almaviva (*onu tanıyaraq*). Aha! Yaramaz! Sənsən? Ey!.. Kim var orada? Buraya gəliniz!

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Qraf, Fiqaro, Pedrilyo.

Pedrilyo. Axır ki sizi tapdım, qraf həzrətləri!

Almaviva. Pedrilyo, sənsən? Təkmisən?..

Pedrilyo. Seviləyən bu saat qayıtdım, qraf həzrətləri! Atı lap yormuşam, tökmüşəm.

Almaviva. Buraya gəl və bütün səsinlə çıxır!..
Pedrilyo (*çığırır*). Kerubino oraya getməmişdir. Bu da kağız!
Almaviva (*onu itələyərək*). Heyvan!
Pedrilyo. Siz özünüzdən buyurdunuz ki, qışqırım, qraf həzrətləri!
Almaviva (*Figaronu bərk tutaraq*). Çığır, adamları köməyə çağır! Ey kim var orada? Hamınız buraya gəliniz!
Pedrilyo. Biz burada iki nəfərik. Fiqaro bir də mən. Nədən qorxursunuz, qraf həzrətləri?

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Briduazon, Bartolo, Bazil, Antonio,
Qripsoley və toya gələnlər məşəllərlə.

Bartolo (*Figaroya*). Gördün ki, çağıran kimi gəldik?
Almaviva (*sol eyvanı göstərərək*). Pedrilyo, keç dayan bu qapının qabağında.

Pedrilyo keçib qapıda dayanır.

Bazil (*yavaşdan Figaroya*). Onu Süzanna ilə bir yerdə tutmusan?
Almaviva (*Figaronu göstərərək*). Siz hamınız bunu araya alınız. Aradan çıxsə, başınızla cavab verəcəksiniz!

Bazil. Ha-ha-ha!

Almaviva (*acıqlı*). Səsinə kəs! (*Figaroya*.) Siz zəhmət çəkib mənim sorğuma cavab vermək istəmişsiniz?

Fiqaro (*soyuq bir deyişlə*). İstədim-istəmədim, çarə yoxdur, qraf həzrətləri, cavab vermək lazım gəlir. Burada sizin özünüzdən başqa hər bir şey sizin ixtiyarınızdadır.

Almaviva. Mənim özümədən başqa?

Antonio. Yaxşı dedi.

Almaviva (*daha artıq köpürərək*). Məni özümədən çıxaran onun bu qədər sakit dayanmasıdır.

Fiqaro. Biz bilmədiyi bir şey üçün ölümə gedən bir əsgər deyilik ki? Mənə nə olmuşdur ki, özümədən çıxım?

Almaviva. Lənət sənə! (*Özünü saxlayaraq*.) Yaxşı, özünü sədat mücəssəməsi kimi göstərmək istəyən hörmətli əfəndimiz, bu saat bu eyvana ötürdüyünüz qadının kim olduğunu lütfən buyura biləmişsiniz?

Fiqaro (*qəsdən o biri eyvanı göstərərək*). Ona?..

Almaviva (*tez*). Yox, buna!

Fiqaro. Aha! O başqa məsələ! Mənə xüsusi iltifat göstərən gənc bir qadın.

Bazil (*heyrlə*). A! Ha!..

Almaviva (*tez*). Əsəndirəsiniz?

Bartolo (*heyrlə*). Əsəndir.

Almaviva (*Figaroya*). Siz necə bilirsiniz? O gənc qadın üçüncü bir adamla əlaqədardır, ya yox?

Fiqaro. Mən ancaq onu bilərəm ki, əsilzadələrdən bir nəfər çoxdan bəri onun ardınca qaçırdı. Lakin görünür ki, o məni daha artıq bəyənmiş və ona görə də məni itixab etmişdir.

Almaviva. İtxab! (*Özünü saxlayaraq*.) Mən bunların hamısını onunla sevişən qadının ağzından öz qulaqlarımla eşitdim...

Briduazon (*heyrlə*). Onunla sevişən qadın!

Almaviva (*köpürmüş*). Bu iş hamının qabağında olmuşdur. İntiqam da hamının qabağında alınmalıdır! (*Sol eyvana çıxır*.)

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qrafdan başqa əvvəlkilər.

Antonio. Bax, bu doğru sözdür.

Briduazon (*Figaroya*). Burada kim-kimin arvadını mənimləmişdir?

Fiqaro. Heç kim. İstəyən olmuşdur, ancaq bir şey çıxmamışdır.

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, qraf, Kerubino.

Almaviva (*eyvandan birini sürüyərək*). Nahaq yerə çalışmıyınız, xanım əfəndi! Sizin işiniz artıq bitmişdir.

Fiqaro (*heyrlə*). Kerubino!

Almaviva. Kerubino?

Bazil. A... ha...

Almaviva (*öz-özünə acıqlı*). Bu məlun gədə hər yerdə mənim qabağıma çıxır! (*Kerubino*ya.) Siz burada nə gözirsiniz?

Kerubino (*qorxaraq*). Sizin əmrinizə görə gizlənmişdim.

Pedrilyo. Boş yerə atı yordum.

Almaviva. Antonio, sən içəri gir, o alçaq qadını bayıra çıxart!
O məni dünyada rüsvay etdi.

Briduazon. Siz orada qrafinyanı axtarırsınız?

Antonio. Dünyada heç kəs cəzasız qalmayı. Siz yazıq camaatın qızlarını o qədər rüsvay etmişsiniz ki...

Almaviva (*acıqlı*). Kəs sənə deyirəm!

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Antoniodan başqa əvvəlkilər.

Almaviva. Siz, əfəndilər, bu saat görəcəksiniz ki, orada bu çocuq tək deyilmiş.

Kerubino. Mərhəmətli bir xanım mənim günümə yanmasaydı, işim yaman olacaqdı.

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Əvvəlkilər, Antonio, Fanşetta.

Antonio (*kimi isə ardınca sürükləyərək*). Buyurunuz, xanım, çəkinməyiniz. Sizin buraya girmiş olduğunuzu hamı bilir. Odur ki, hamının yanında çıxmaq da olar.

Fiqaro. Bu ki mənim baldızcağazımdır?

Bazil. A... ha...

Almaviva. Fanşetta!

Antonio (*dönərək*). Tfu, kor şeytan. Qraf həzrətləri, görünür, siz məni qəsdən öz qızımın ardınca göndərmişsiniz ki, bu camaat içində rüsvay edəsiniz!

Almaviva. Onun orada olduğunu kim bilirdi? (*Özü getmək istəyir.*)

Bartolo (*irəli çıxaraq*). Qraf həzrətləri, bu cəlpəşik bir işdir. Mən soyuq qanlı bir adamam. Müsəidənizlə mən özüm gedim. (*İçəri girir.*)

Briduazon. Demək olar ki, dolaşıq işdir.

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Marselina.

Bartolo (*ardınca gətirdiyi qadına*). Siz heç rahatsız olmayınız, xanım! Sizə toxunan olmaz! Əmin ola bilərsiniz! (*Dönərək.*) Marselina!

Bazil. A... ha...

Fiqaro (*gülərək*). Anam da burada imiş ki.

Antonio. Hamısı biri-birindən beşbetəkdir.

Almaviva. Mənə nə!.. Qrafinya...

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və Süzanna. Süzanna yelpik ilə üzünü örtərək çıxır.

Almaviva. Aha, budur, axır ki özü çıxıb gəldi! (*Onun əlindən tutur.*) Həzərat! Sizcə belə yaramaz bir qadın nəyə layıqdır? (*Süzanna başını aşağı salıb dinnməz diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz! (*Fiqaro o biri tərəfdən diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz! (*Marselina diz üstə atılır.*) Yox, yox, olmaz deyirəm! (*Briduazondan başqa hamısı diz üstə yxılır.*) Yüz nəfər də gəlsəniz, olmaz deyirəm, olmaz!

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Əvvəlkilər və qrafinya.

Qrafinya (*sağ eyvandan düşüb diz üstə atılaraq*). Qoy daha da çox olsun!

Almaviva (*Qrafinyaya və Süzannaya baxaraq*). Bu nədir?

Briduazon (*gülərək*). Başınıza dönüm! Bu ki qrafinyadır!

Almaviva (*onu qaldırmaq istəyir*). Necə oldu ki, qrafinya, siz... Yalvarıram sizə, hamı biri-birini bağışlasın.

Qrafinya. Mənim yerimdə siz olsaydınız, deyəcəkdiniz ki, yox, yox, olmaz! Amma mən bu gün üçüncü dəfədir ki, heç bir şərt qoymadan sizi bağışlayıram! (*Qalxır.*)

Süzanna (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!

Marselina (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram!
Fiqaro (*qalxaraq*). Mən də bağışlayıram! Ancaq bura yaman səs salır.

Almaviva. Səs salır?
Fiqaro. Belə bir gün səfir əmələ gətirir.
Almaviva. Deməli, sancaqla sancılmış kağızı...
Süzanna. Qrafinya demişdi, mən yazmışdım.
Qrafinya. Hər kəs öz malını alacaqdır. (*Pulları Fiqaroya, briyantu isə Süzannaya verir.*)

Süzanna (*Fiqaroya*). Bu da bir cehiz!
Fiqaro (*pul kisəsini silkələyərək*). Bu üçüncüdür. Ancaq bunun üstündə çox zəhmət çəkdik.

Qripsoley. Gəlinin corab bağısını isə bizə veriniz!
Qrafinya (*lentini açib yerə atır*). Corab bağısı paltarının üstündə idi. Alınız! (*Çocuqlar atılıb lenti qaldırmaq istəyir.*)
Kerubino (*birinci atılıb lenti qapır*). Kim istəyir, buyursun alsın, görüm necə alır?

Almaviva (*gülərək*). Siz o qədər qəribəsiniz ki, bayaqkı sillədən də böyük bir ləzzət aldığınızı söyləyə bilərsiniz.

Kerubino (*əlini qılncına ataraq*). Sillə hansıdır? Zabıtə sillə?
Fiqaro (*gülməli bir qəzəblə*). O silləni mənim üzümdə almışdır. Zadəganların ədaləti belədir!

Almaviva (*Briduazonun çiyninə vuraraq*). Yaxşı, Don Briduazon, siz axır bir ağıllı adamsınız. Bu işlər haqqında sizin fikriniz nədir?
Briduazon. Bu gördüklərimiz işlər haqqındamı, qraf! Vallahi, qraf, heç bilməyirəm bu bərdə sizə nə deyim. Mənim fikrim belədir. Hamısı. Əhsən! Əsl fikir elə budur!

Fiqaro. Mən yoxsul idim. Hamısı mənə yuxarıdan-aşağı baxırdı. Mənə nifrət edirdi. Məni bir az ağıllı görüncə, bu nifrət daha da artdı. İndi mənim gözəl bir arvadım var və yaxşı da pulum!

Bartolo (*gülərək*). Bu bütün ürəkləri sənə cəlb edir. Mən hamısını tanıyıram və bilərəm.

Fiqaro (*tamaşaçılara baş əyərək*). Arvadımdan və pulumdan başqa hər bir şeylə qulluğunuzda hazıram!

Musiqi çalınır.

PƏRDƏ

ANRİ DÖ SEN-SİMON

(1760-1825)

TƏŞKİLATÇI

(*Əsərdən fraqmentlər*)

"...Təsəvvür edək ki, Fransa özünün əlində bir fizikini, əlində bir kimyaçısını, əlində bir fizioloqunu, əlində bir riyaziyyatçısını, əlində bir şairini, əlində bir rəssamını, əlində bir heykəltaraşını, əlində bir musiqiçisini, əlində bir ədəbiyyatçısını, əlində bir çilingərini, əlində bir mülki və hərbi mühəndisini, əlində bir topçusunu, əlində bir arxitektoru, əlində bir həkimini, əlində bir əczaçısını... itirir" (*sadalama uzundur, az qala bütün yaradıcılıq sahələri və sənətlərin adı çəkilir və nəhayət, belə bir nəticəyə gəlinir – H.Q.*).

"...Bu adamlar ən məhsuldar fransızlar olduqlarına, ən vacib şeyləri yaratdıqlarına, millət üçün ən vacib işləri idarə etdiklərinə və bu işləri elmin, incəsənətin və sənətkarlığın inkişafına istiqamət-ləndirdiklərinə görə fransız cəmiyyətinin ən gözəl hissəsi sayılırlar. Onlar bütün fransızlar arasında ölkəyə ən çox xeyir verən, ona ad-san qazandıran, onun tərəqqisinə və abadlaşmasına təkan verən adamlardır. Fransa onları itirə başsız bir bədənə dönər, elə həmin andanca onunla rəqabət aparən ölkələr qarşısında kiçilər, bu itkini bərpa edəne qədər, bədəndə yeni baş bitənə qədər rəqiblər qarşısında kiçik qalar. Belə bir bədbəxtliyi aradan qaldırmaq üçün Fransa tam yeni bir nəslin yaranmasını gözləməli olar. Çünki öz xeyirli işləri ilə fərqlənən adamlar qeyri-adi adamlardır, təbiət isə qeyri-adi adamları, ələlxüsus yaradıcılıqda qeyri-adi olanları az-az yetirir.

İndi isə başqa bir vəziyyəti təsəvvür edək. Təsəvvür edək ki, Fransa bütün bu dahi adamları, elm, incəsənət xadimlərini, öz yaradıcılarını qoruyub saxlayır, amma bədbəxtlikdən eyni gündə Kralın qardaşı cənablarını, Anqlem qrafını və qrafinyasını, Berri qrafını

və qrafinyasını, Orlean qrafını və qrafinyasını, Burbon qrafını və qrafinyasını və Madmazel Kondeni (*Bunların hamısı kral ailəsi və yüksək cəmiyyətin nümayəndələridir – H.Q.*) itirir.

Təsəvvür edək ki, Fransa eyni zamanda krala xidmət edən yüksək rütbəli zabıtlar, bütün dövlət nazirlərini, bütün dövlət müşavirlərini, dövlət şurası məmurlarını, bütün marşalları, kardinalları, arxiyepiskop və yepiskopları, yüksək rütbəli keçişləri, vilayət və əyalət rəhbərlərini, nazirlik məmurlarını, hakimləri və üstəlik də varlılar içindən on min ən varlı sahibkarını itirib.

Belə bir hadisə yəqin ki, fransızları rahatsız edərdi, çünki onlar mülayimdirlər, çünki onlar belə böyük bir sayda həmvətənlərinin qəfildən yoxa çıxmasına biganə qala bilməzlər. Amma bu otuz min adamın, dövlətin tanınmış məmurlarını itirmək onlara ancaq sentimental qüssə gətirərdi, çünki bu işin dövlətə heç bir siyasi zərəri dəyməzdi”.

KLOD JOZEF RUJE DÖ LİL

(1760-1836)

MARSELYEZA

İrəli, yurd oğulları!
Gəlib çatıb şöhrət anı.
Qoşun çəkir bizə sarı,
Qanlı bayraqlar tiranı.
Əsgərlərin vəhşi səsi
Dəlib keçir qulaqları,
Qadınları, uşaqları
Qorxudur ölüm hədəsi.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Bizlərdən nə istəyir ki,
Kölələr-krallar ordusu?..
Onlar qandal hazırlayırlar
Çoxdan fransız axı!
Qandal – rüsvayçılıq! Aman!
Ürəkdə qəzəb alışır.
Nə üçün qultək danışırlar
Onlar bizimlə hər zaman?!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Gəlmələrə arxalanıb,
Qanun yazır onlar bizə.
Satın alınmış gədalər
Sahib çıxır evimizə.
İlahi! Düşmüşük dara!
Qollarımız zəncirdədi –
Qul olaq deyər əbədi
Despotlara, tiranlara!

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Əsməcəyə düşsün tiran
Başının küt dəstəsiylə.
Məkrli məmləkət quran
Cəzalansın haqq səsiylə.
Əsgər olmuşuq hamımız,
Gənc igidlər həlak oldu.
İkiqat artıq doğulduq
Yenmək üçün sizləri biz.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Fransızlar! Böyük ürək
Döyüsdən bezmiş hər kəsi,
Siz mərdlərə göstərərək,
Amana çağırır sizi!
Amma qanlı və qəddardır
Buyeyə şərikinlər.
Bir yırtıcı kimi onlar,
Anaya da amansızdır.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Ey müqəddəs yurd sevgisi,
Apar bizi intiqama.
Azadlıq! Şəhid bil bizi,
Yox onlara xilas amma.
Qoy bayraq kimi yüksəlsin
Qələbənin qadir səsi.
Şöhrət olur yurd sevgisi,
Qoy müştəbəh düşməni bilsin.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

Yolda ki canlar qoyublar,
Biz o yolla gedəcəyik.
Mərdlər harda uyuyublar
Orada and içəcəyik.
Ölmək xoşdur igidlərtək
Dözmək alçaltmasın bizi,
Toplayaraq gücümüzü,
Təki qisas alıb ölək.

Silahlanın, vətəndaşlar!
Birləşin bir cərgədə siz!
İrəli! İrəli!
Düşmənlərin al qanıyla
Qoy boyansın çöllərimiz!

PYER JAN DÖ BERANJE

(1780-1857)

BÜLBÜLLƏR

Gecənin göylərə çökmüş pərdəsi,
Yalnız saatların gəlir zəng səsi,
Buraxmış gündüzün bəhsu cəhlini,
Mürğü basmış bütün Paris əhlini!
Aman oyanın, ey sevgili quşlar!
Nəğmənin aşiqin qəlbini oxşar.
Könül nemətidir bu vaxt düşünmək,
İsdir sevgini bu zaman ürək.
İnsan xoşbəxt olar etməsə qəflət,
Məni cəzb eləyir sizdəki sənət.
Gecə sükutunu ürəyim sevər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Ey vəfalı eşqin nəğməzənləri,
Frindən¹ qaçın ki, var tikənləri!
Hər gün aşiqini yalnız buraxır,
Hər gün aşiqini sevdəyə yaxır.

Uymayın ondakı əhdü peymanı,
Busələr bəxş edir yada məstana.
Qısa bir sövdadan hər kəs bəhs edər,
Verilən vədələr büsbütün hədər,

Vəfasız işvəkar şux nazəninlər,
İmandan uzaqdır bütün yeminlər.
Lakin mənim könlüm nəzakət sevər
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Təmizdir qəlbiniz, parlaq bülluru,
Eşqiniz həqiqi, yox bir qüsuru.
Lakin bu mizrabı-aşıqanəniz,
Dilruba nəğmənin, xoş tərənin
Xəsisin qəlbinə cəlməmi əsər?
O, yalnız varını artırmaq dilər!
Xəzinə saymaqda keçirir həyat,
Yabançıdır ona zövqi-kainat!
Bu ruh açan gecə onun düşmanı
– Oğru gələr, – deyər titrəyir canı.
Mənim yoxsulluğum şərə gülümsər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

Sizdən ucalmada hürriyyət səsi.
Sevməzsiniz əsarəti, qəfəsi!
Aman könül açan tərəninizi,
Bu nazlı nəğməyi-məstəninizi
Gəlin bəxş etməyin qəddar insana,
Odur əsarəti qoyan meydana,
Ürəkdə ədavət, əllərdə zəncir,
İllərlə dolaşmış toplayır əsir,
Yenə ovunmayıb gecə sübhədək,
Ayaq üstə çəkir krala keşik.
Mənim könlüm isə hürriyyət sevər,
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

¹ Frin – yunan əfsanələrində gözəl və oxlaqca yüngül bir qadın.

Nəğmənz bildirir zövqi-cənnəti,
Get-gedə çoxalır hüsnü-ləzzəti.
Xayır yabançıdır zalimlər sizə,
Layiq deyil onlar hörmətinizə.
Cəhcəhiniz soraq verir dildardan,
Müjdələr gətirir fəslə-bahardan,
Sizin nəğmənzin lətafətilə
Təbiət incəlik, olur füsunkar;
Gözəl şerininin məharətilə
Qəlbimdə gizlicə qanun yer salar,
Sınıq könlüm belə baharı gözlər.
Oxuyun mənimçün, nazlı bülbüllər!

KÜRƏN JANNA

Bir südəmər uşaq sinəsi üstə,
Digəri zarıyır çiyində xəstə,
Üçüncü yanında, əsir dodağı;
Donur başmağında yalın ayağı.
Ah! Məhbus atanı bunlar andırır,
Keşik çəkənləri acıqlandırır.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə!

Mən onu görmüşəm bərli-bəzəkli.
O bir müəllimin istəkli qızı.
Tikərdi, oxurdu, sadəürekli,
Mərhəmətli məftun cəldi bizi.
Oynayıb durardı çinar dibində,
Arabir əlini sıxardım mən də.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.

Özü yaşda, zəngin bir icarədar.
Ona eyləmişdi məhəbbət izhar.
Sonra dönük çıxdı qıza, kəndlilər
Kürən saç deyərək baxıb güldülər.
Çox elçilər etdi Janneti məyus,
Onun cehizi yox çünki bir fülus.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.

Nəhayət bir ovçu yapışdı ciddən
Dedi: "Nə fərqi var, sarışın, kürən?
Evlənirəm sənə istərsənsə gəl,
Mənzilim mağara, yatağım cəngəl!
Dörd yanımla olmuşsa bütün qoruqçu,
Üç tütəngim vardır, özüm də ovçu".
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.

Bir ər, bir də gözəl övlad həvəsi
Fərəh verdi qıza, gəldi nəşəsi...
Ovçu bir həzzilə yalnız guşədə,
Jannet ana oldu qalın meşədə.
Uşaqlar böyüdü, hər üçü lətif,
Baharın qönçəsi kimi tər, zərif.
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.

Ecəz deyilmidir, həqiqi aşiq?
Jannet buyruqlara olduqca sadiq.
Gülümseyib ona hər doğan uşaq,
Şəvə saç ataya oxşadı ancaq.

Jannetin rəhmdil, mülayim səsi
Məhbusa bəxş etdi ümid həvəsi;
Ey Tanrı! Sən özün yar ol Jannetə!
Saldılar ovcunu həbsə, zillətə.¹

AZAD İNSAN

Siz ey əsir olan şöhrətə, ada,
Hörmət eləyin bu hüriyyətimə,
Fəqirliklə onu tapdım dünyada,
O, səbəb şənimə, həm izzətimə.
Ülfəti xoş, şirin insandır fəqir.
Yoxsulluq eləmiş könlümə təsir,
Duyun siz bunları nəğmələrimdən,
Göy üzündə süzən gərgin pərimdən,
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Bu doğru ki, avam bir yoxsulam mən,
Cəmiyyət içində yerim, izim yox.
Əsarətə qarşı qolda gücüm çox.
Ehtiyatım çoxdur oxdan, nəşədən
Oxlarım həcvdir, hər zaman mənəm,
Bu məclisdə, qərrib, yad nəğməzənəm.
Atıram ox kimi kəskin sözümü,
Müdafiə edim daim özümü.
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Hər kəs gülür Luvrun² ləvəndlərinə
Üz üstə sürünən gəda yerinə,
Bu karvansarada bağlı qapılar.
Açılmaz gəlməyə ta bir tacdar.

¹ Lui Filippin taxta çıxmasından sonra, malikanələrinə qayıdan mülkədarlar öz torpaqlarında ovçuluq etməyi qadağan etmişdilər. Bu qanunu pozanları ciddi izləyirdilər. Beranje bu şerini o münasibətlə yazmışdır.

² Luvr Parisdə qədim padşahların sarayı olmuş, indi isə muzeydir.

Əbləh o kəsdir ki, əlində sazı
Bu qapıda edə razü-niyazı,
Dilənçilər kimi durub pay uma
Öz rəzaletinə gözünü yuma.
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə nədənsə Lizet.

Cahanda hər qüdrət bir sıxıntıdır.
Şahların halına qəlbim acıyır.
Kral nədir? O, bir zəncir gəzdirən,
Əsiri, özündən bəxtiyar və şən.
Hökmlərlik məni etməz bəxtiyar,
Varmıdır dünyada xoşbəxt hökmdar?
Mənim işim sevgi və məhəbbətdir,
Etdiyim təbliğat bir hüriyyətdir.
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

Bəxtimlə arada sülhümüz möhkəm,
Atıram yolumda sarsılmaz qədəm,
Bütün varım-yoxum: gündəlik çörək.
Sabaha ümidim: nə olur görək!
Hər gecə yatağa girirəm rahat;
Mən öz taleyimlə tutmuşam ülfət.
Yuxum şirin, qəlbim dolu iftixar,
Heç bir hadisəyə olmaram düşər.
Lakin mən edərkən bəhsi-hüriyyət,
Gülür sözlərimə hər zaman Lizet.

Ancaq bu nə sirdir, bu nə əlamət,
Başqa bir xislətə sahibdir Lizet?
Cazib bir işvəyə tamam bəzənmiş,
Məni ram etməyə cəlləyir yeriş,
İstər məni əsir etsin nikaha,

Sonra sürükləsin əqdi-nikaha,
Yox, onda gülüşə varsa ixtiyar,
Məndə də azadlıq olacaq şüar.
Lakin mən edərkən bəhşi-hürriyyət,
Gülsün istəyincə buraxın Lizet.

QOCA SƏFİL

Bu boş çuxurda deyək əlvida gəl ömrümüdə,
Həyat dedikləri seldən nə hasil oldu bizə?
Şikəstlik, qocalıq, ehtiyacla yorğunluq,
Ürəkdə qəmlə, həqarət, yanaqda solğunluq.
Görən bu yerdə məni etməz ehtimalı-əcəl,
Ötüb-keçən deyəcək: "Kefli, məsti-ləyəqəl!"
Bu xeyli yaxşı! Burax yanmasın da halətimə,
Sıxılmasın canı heç baxmasın səfalətimə.
Keçirkən üz çevirir kinlə yolçular məndən,
Ya rəhm edib mənə üç-dörd qəpik atır gəndən.
Əfəndilər, yüyürün. Gözləyir ziyafətlər!
Gedin! Siz olmasanız da, səfil zavallı ölər.
Bu gün ölüb gedirəm mən, sönür gözümdə cahan.
Bəli, səbəb qocalıq, insan ölməz acılıqdan.
Ümid edərdim əvvəl çəkdiyim bu zillətlər,
Bu tar-mar diləklər, bu daqi-həsretlər
Bir az yüngülləşəcək xəstəxanə küncündə.
O yer də dopdoludur, xəstə-xəstə üstündə.
Nə bəxtiqara cəməət bu bir yığın insan!
Nəsibi dərdü bəla, şüqlü giryə, virdi fəqan.
Mənim də oldu sokaklar anam, atam, vətənim,
Əvvəl zamanları dayəm, bu gün çörək verənim.
Gəl ixtiyar özünü sanma çox da əfsurdə,
Nə eybi var. Ölər isəm doğulduğum yerdə?

Cavanlığında düşərdim bütün günü bazara.
Ətəklilib, yapışib yalvarırdım ustalara!
Deyərdim: "Ay kişilər, öyrədin bir az sənət,
Ölünce, söz verirəm, eylərəm sizə xidmət".

– "İş hardadır?" – deyərək qovlayardılar hər an.
"Acam axı!" – "Nə edim, get dilən, o yolla dolan.
Get işlə, haydı!" – deyən daşürəkli zənginlər!
Səbəbsiz, inləyir, ölgün yazıq bu cinsi-bəşər,
Cəlallı sərfənizin çox sümüklerin yemişəm.
Yatıb küləşləriniz üstə sübhü gözləmişəm.
Nə qəm, ömür boyu çəksəm bəla, əzab, zillət,
Qoca səfil özümə etməyəm bu gün lənət.
Cahanda eyləməyib ehtiyac sirrimi faş,
Mən istəsəydim, oğurluqla saxlayardım baş.
Bilin, abırlı, ləyaqətli şey dilənməkdir.
Yemək güdüb qapılarda gəzib sülənməkdir.
Ömürdə bir dəfə yoldan bir almacıq dərdim,
Hökumətin o zaman mən "ədalətin" gördüm.
İyirmi dəfə mənimçün yazıldı fərmanlar,
İyirmi dəfə yerim oldu nəmli zindanlar.
Mənə cahanda təəllüq yeganə bir şey var,
O şey ki, bəzən əlimdən alırdı qandallar.
Bütün həyatıma olmuş o tək təsəllibəxş,
Qoca səfil, de kimindir, mənim deyilmi günəş?

Cahanda yoxsulun, əfsus, de varmı bir vətəni?
Gözüm bu qütbətə baxdıqca seyr edir keçəni.
Nə dəxli var mənə gülün şərabi-nabnizin,
O bollu bar gətirən bol taxıl hesabınızın?
Mənə təsəllimi yüksək sənaye qüdrətiniz,
Mənim də izzətimi artırımı şöhrətiniz?
Mənə səmərmi verir toplanan bu natiqlər,
Riya ilə dolu "şirinzəban" bu fəsiqlər?
O gün ki, düşməne təslim edildi hər bir yer,
Vətən içində yeyib yağlanırdı düşmənlər,
Mən axmaq onda tökürdüm dayanmadan qan yaş,
Mənimlə oldu o günlər kədər ənis, qardaş.
Ziyanlı bir həşəratam, xəlayiqi söyləyərəm.
Özüm çalışmayıram, özgenin malın yeyirəm.

Məni acəb nə üçün ey bəşər yaşatdın sən?
 Bu müftəxorları sən məhv edib də əzməlisən,
 Ümum üçün çalışıb mənfəət nə verdim mən?
 Yaman günün önünü qüdrətin gör alsaydı,
 Zıyanlı qurd dəyişib bir qarışqa olsaydı,
 Mənim həyatım əzəldən düşərdi doğru yola,
 Cahanda çəkməz idi heç başım bu qədər bəla.
 O vaxt sizləri qardaş bilər, sevərdim mən,
 Bu gün ölür qoca aləm gözündə bir düşmən.

İVTO KRALI

İvtoda bir kral vardı,
 Tarixdə az tanınardı,
 Tez yatardı, gec durardı,
 O hər şeyi unudardı...
 Pambıqdandı onun tacı,
 Toxumuşdu Janton bacı,
 Deyərdilər acı-acı:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Hər gün dörd yol o yeyərdi,
 Bəlim saray... əmri qəti.
 Eşşək üstə seyr edərdi
 Addım-addım, məmləkəti...
 Sadələvhdü, sadə, şəndi,
 Mühafizi, – deyim indi –
 Bir it idi:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Heç yanmazdı için-için,
 Tünd deyildi xasiyyəti,
 Xalqı xoşbəxt yaşatmaqçün
 Çatışmırdı qətiyyəti.

Yeyən yoxdu onun təkisi,
 Boşdu çəllək vardır nə ki,
 Necə qalsın axı vergi?!
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Yayınmazdı gözəl qızlar
 Gözlərindən... bir azardı.
 Ona ata deyib durar
 Dələduzlar, haqqı vardı;
 Hər il xalqı sürməz hər bə,
 Tir də atar o, hədəfə
 Düz dörd dəfə!
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral olar?
 Oyundur, vallah!

Kralların gözü idi,
 Qonşulara mehribandı.
 Böyütməzdi məmləkəti,
 Qanunpərəst bir insandı.
 Günahları bağışladı.
 Öldü, hamı yas saxladı,
 Ağladı:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral vardı?
 Oyundu, vallah!

Bu xeyirxah kralın
 Şəkli divarda durub, –
 Kənddə bir nəfər onu
 İckixanaya vurub...
 Bayram günləri gəlir,
 Hamı içib şənlenir,
 Deyir:
 – Oh! Oh! Oh! Oh! Ah! Ah! Ah! Ah!
 Belə gözəl kral vardı?
 Oyundu, vallah!

SARAY ŞAİRİ

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

A Məryəm, vəsfinə mən qələm çalım?
Yox, buna, doğrusu, çatmaz qüdrətim.
İstini-soyuğu dadıb ilhamım –
Üz tutub saraya, addımı qəti.

Bir Volter – istedad gəlsə həyata,
Pul ilə alırlar, anla bir kərə.
Hazıram özümü nazirə satam, –
Daha sənə şeir yazı bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

Bəli, deyəcəyim hər bir söz-sənət?
Gülərsən... eh, mənə yazığın gələr.
Bizimçün kiçilib indi məhəbbət,
Böyüklər dostluğu sürgün ediblər.

Adıçə söz olub vətənpərvərlik,
Hamı naqqallaşmış, hamı heyvərə...
Şəri eqoizmə həsr eyləyirik
Daha sənə şeir yazı bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

Mənə ilham verməz sənə avazın,
Yunan şerinin tərifı gərəkdir
Avropa bəhs edir... bir qulaq asın, –
Bu yolda hamını o ötsün, gərəkdir...

Saf, təmiz qəlbiniz şair əlindən –
Düzü, nəhaq yerdə çəkirsən qəm.
Xoşbəxt İspaniyanı vəsf edirəm mən,
Daha sənə şeir yazı bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

Nələr düşünürdüm, görürəm nələr,
Sən qəhrəmanın... nə deyim ki, mən?!

O vəd eyləmişdi min xariqələr –
Ta tənqə gəlmişik vədlər əlindən...

Dostunun büstünü sən bəzəyirsən,
Borcluyam şöhrətə hörmət eyləyəm;
Bir ali mənəbə yalmanıram mən, –
Daha sənə şeir yazı bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

Sevimli Məryəmim, şübhə edirsən
Ki, dostun dəyişib bu qədr... belə...
Nə deyim... Azadlıq, xoşbəxtlik, Vətən –
Ümidsiz, mənasız sözlərdir hələ...
Sənə həsr etdiyim şeirlər – şirin,
Həcvə təzə-təzə bəzək verirəm;
Yox, ürək son dəfə istəyir desin –
Daha sənə şeir yazı bilmərəm.

Alırlar, satırlar baxın, hər şeyi:
Həm tulıq zurnası, həm ilham neyi.
Bütün yazanların... eh, mən də biri,
Özümlə etmişəm saray şairi.

QOCALIQ

Dostlarıma

Zaman tələdirər, görürük yenə, –
Geniş alnımızda qırıqlar salar;
Gənclikdən nə qalır axı, bizə, nə?
Bəli, qocalıq, sevimli dostlar.
Hər addımbaşında görəndə ancaq
Əlim yetişməyən gül var, çiçək var;
Bilsəm ki, onlardan mənə çatacaq
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Şərabla, mahnıyla əbəş yerə biz, –
Ömrü əyləndirir, gülürük artıq.
Şənliyə səsləyir bizi qəlbimiz,
Üzə deyirlər ki, biz qocalıq.
Ömrün sonuncu anlarınadək,
Şərab içə-içə ruh qanadlanır
Titrəyə-titrəyə şeir söyləmək –
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

Bir incə canançün yanaq, yaxılaq,
Ən əvvəl biz udaq onun ətrini.
Yaman qocalmışıq, – söyləsin, – duyaq
Onun yerli-yersiz şikayətini.
Ancaq ehtiyatla ömür sürürsən,
Bunu "zövq almırıq" düşünən də var.
Bir nazlı dilbərcün qəlbə girəndə,
Yox, yox... bu, qocalıq deyil, a dostlar.

Kimə ki, bu qədər həyan olubdur, –
Qızgın ehtirasın anları artıq;
Lazımsa yaş artsın, axırı budur
Ki, biz heç olmasa bir qocalıq.
Ürəyə, arzuya yaxın qoymayaq, –
Bizə hücum çəkən fikirlər – idbar.
Hamımız birlikdə arzuya çatsaq,
Yox, yox... bu, qocalmaq deyil, a dostlar.

SINDIRILMIŞ SKRİPKA

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kətesindən qalır, ye sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim.

Düşmən min hiyləylə bu yerə girib,
Mənə ömr etdilər: "Bir çal, oynayaq!"
Mənsə rədd etdim, onlardan biri –
Qırdı skripkamı yerə çıxparaq.

Bu, orkestr idi kənddə-kəsəkdə,
A xoşbəxt, şən günlər, hardasan, harda?
De kim coşduracaq sevən ürəkdə
Eşqi-məhəbbəti doğma diyarda?

Onun simlərini mən kökləyərdim –
Elə ki üfüqün üzü allanır...
O, səhər dindimi, hamı bilərdi
Ki, sevən gənclərin toyu başlanır...

Oynaq rəqsimizi, şən mahnımızı
Keşislər qorxusuz hey dinləyərdi.
Alardı qoynuna biz hamımızı, –
Şənlik... kralın da üzü gülərdi.

Vətənin şəninə o kökləndimi,
Sən demə qəlblərə alov salarmış.
Ağlıma gəlməzdi heç zaman mənim, –
Düşmən, skripkadan qisas alarmış.

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kətesindən qalır, ye, sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim.

Xırmanda... kölgədə şənlikdir, hamı
Görür, sevənlərin qəlbi boşalsın...
Allah yol verərmə məhsul bayramı
Coşğun skripkasız işə başlasın?

Onu dinləyəndə hamı dincələr,
Vergini, açlığı unutturardı.
O dilə gəldimi, axışb gələr, –
Kəndin adamları... dövrə vurardı.

Kini, ədavəti o susdurardı,
Acı göz yaşları dayanıb durar...
Kabus, torpağımda nəfəs alardı?
Dinən əlimdəki yaydı o vaxtlar!

Düşməni qovlayaq doğma Vətəndən,
Çaxıb ildırımtək mən onu vurum!
Qırıq skripkanın əvəzinə mən, –
Əlimə götürüm dayandoldurum!!

Bir gün köçəcəyəm doğma elimdən,
Dostlar, son sözüme bir qulaq asın:
Heç vaxt istəmədim... istəmədim mən,
Ki, düşməni, qəbrimin üstə oynasın.

Gəl, mənim heyvanım, yazıq itim, ah, –
Ye, baxma halına mən ümitsizin.
Bayram kətasindən qalır, ye, sabah
Qara çörəyimiz olacaq bizim!

ANRİ MARİ STENDAL

(1783–1842)

VANİNA VANİNİ

182...-ci ilin bahar axşamlarından biri idi. Romada böyük canlanma vardı; məşhur bankir hersoq dö B... Venetsiya meydanında tikdirdiyi sarayda bal təşkil etmişdi. Bər-bəzəyində italyan incəsənətinin əzəməti ilə London və Paris ehtişamının vəhdəti duyulan bu təzə binaya ardı-arası kəsilmədən qonaqlar axışb gəlirdi. Nəcəbətlı ingilis xanımları belə, bankirin dəvətindən məmnun görünürdülər; sarışın, təkəbbürlü gözəllər şən bir dəstə ilə təşrif buyurmuşdular. Romanın seçmə gözəlləri cazibədarlıqda onlardan heç də geri qalmırdı.

Salonun qapısı ağzında atasının qoluna girmiş gənc bir qız göründü. Alışb-yanan gözələrindən, şəvə kimi qara saçlarından romalı olduğu açıq-aydın bilinirdi. Qızın hər bir hərəkətində qeyri-adi qürur nəzərə çarpırdı. Bütün baxışlar ona zillənmişdi.

Əcnəbi qonaqlar baldaki dəbdəbəyə heyran qalmışdılar. Onların dediyinə görə, Avropa monarxlarından heç birinin şənlik məclisi bu təmtəraqla müqayisə oluna bilməzdi.

Doğrudan da, Avropa hökmdarlarının italyan memarlığı üslubunda tikilmiş sarayları nə gəzir. Bir də ki, onlar hər bir məclisə saray xanımlarını çağırmağa məcburdurlar. Halbuki, hersoq dö B... yalnız gözəl qadınlara dəvətnamə göndərirdi. Bu axşamkı dəvətlərin uğurlu olduğu isə göz qabağında idi. Kişilərin gözü qamaşırdı. Füsunkar qız-gəlin o qədər çoxdu ki, bu bəhsə-bəhsdə kimin üstün olduğunu demək çətin məsələ idi. Lakin çox da uzun çəkməyən götür-qoydan sonra Vanina Vanini – alışb-yanan gözülü, qarasaçlı knyajna yekdilliklə balın şahzadəsi elan olundu. Dərhal bütün otaqlar boşaldı. Xarici qonaqlar və Roma cavanları rəqs salonuna axışdılar.

Knyaz Azdrubalo Vanini qızının bu vaxtacan iki-üç alman əyanı ilə rəqs etdiyinə yaman heyfşilənirdi. Bundan sonra Vanini bir neçə

yarışıqlı və adlı-sanlı ingilisin də dövrünü rədd etmədi. Ancaq onların quruluşu qızı çox tez bezikdirdi. Dəlicesinə vurulduğunu gizlədə bilməyən Livio Savelliyə əzab vermək deyəsən onu hər şeydən çox əyləndirirdi. Livio gəncdi, yüksək cəmiyyətdə sayılıb-seçilən cavanlardandı, həm də knyaz balası idi. Ancaq ona oxumaq üçün hər hansı bir roman versəydilər, yirminci səhifədə kitabı kənara atıb, baş ağrısından şikayətlənərdi. Vanina bunu çox ciddi qüsur sayırdı.

Gece yarıya yaxın bir sayı əhəmiyyətli üçün söz-söhbət mövzusu oldu. Həmin axşam Müqəddəs Məlakə qalasından gənc bir karbonari¹ paltarını dəyişib qaçmışdı. Deyilənə görə o, həbsxananın axırncı qapısında romantik qızgınlığını boğa bilmədiyindən xəncərlə keşikçilərin üstünə atılmış, ancaq özü də yaralanmışdı. Sbirler² onu qan izi ilə təqib edirlər, çox güman ki, qaçqın ələ keçəcək.

Bu hadisə barədə söhbətlərin qızgın vaxtında don Livio Savelli Vanina ilə son rəqsi başa vurdu. Qızın gözəlliyindən və bu axşamkı müvəffəqiyyətindən başı dumanlanmış gənc knyaz axır ki, dilə gəldi:

– Allah xatirinə, deyin görüm kim sizin xoşunuza gələ bilər?

– Bu gün qaladan qaçan cavan karbonari. Hər halda o özünə zəhmət verib dünyaya gəlməkdən başqa da bir iş görüb.³

Knyaz Azdrubalo qızına yaxınlaşdı. Bu varlı əsilzadə iyirmi il onları ki, təsərrüfatını idarə eləyən adamdan haqq-hesab istəmədi. O da tənbellik eləmir, knyazın öz pullarını çox yüksək sələmlə ödəmə borc verirdi. Azdrubaloya çöldə-bayırda rast gəlsəniz, knyazdan çox qoca aktyora oxşadınız; hətta barmaqlarını bəzəyən iri, brilyant üzüklər də nəzərinizi cəlb etməzdi. Vaxtilə knyazın oğulları yezuitlər ordeninə⁴ yazılmış, sonralar hər ikisi ağır ruhi xəstəlikdən ölmüşdü.

Knyaz onları unutsa da, qayğıdan azad deyildi. Gözünün ağır qarası Vanina artıq on doqquz yaşındaydı, ancaq ən yaxşı təkliflərə

¹ Karbonari – İtalyada XIX əsrin əvvəllərində meydana gəlmiş gizli inqilabi cəmiyyətin üzvü. Karbonarilər ölkəni fransız və Avstriya işğalından azad etmək üçün mübarizə aparırdılar.

² Sbir – keşikçi polis

³ “Özünə zəhmət verib dünyaya gəlmək” – XVIII əsr fransız yazıçısı Bomaşenin “Fiqaronun toyu” komediyasının qəhrəmanı şən, hazırcavab Fiqaronun atmacalarından biridir.

⁴ Yezuitlər ordeni – Orta əsrlərdə yaradılmış bu mühafizəkar ruhani təşkilatı papa hakimiyyətinin möhkəmlənməsi uğrunda mübarizə aparırdı.

məhəl qoymur, deyəsən, heç ərə gətmək barədə fikirləşmədi də. Görəsən, niyə? Nə səbəbə?

Bu səbəb vaxtilə Sullanı hakimiyyətdən əl çəkməyə təhrik edən səbəbin eyni idi: *romalılara nifrət*¹.

Balın şəhəri gün Vanina atasını dördüncü mərtəbəyə qalxan ensiz pilləkənin qapısını böyük cidd-cəhdlə qıfıllayan görəndə məəttəl qaldı. Knyaz dedikcə səhlənkar bir adamdı və ömründə açar-qıfıl əl vurmazdı. Dördüncü mərtəbədəki otaqların pəncərələri dibçəkə dəkilən portağal ağacları düzülmüş aynabəndə açılırdı.

Vanina şəhərə yollandı. Dövlət olunduğu bir-iki yerə dəyməli idi. Qayıdanbaş əlaqəsinin qarşısı rəngsazların taxta-tuxtası ilə kəsil-diyinə görə kərətdə dal həyətdən keçməli oldu. Vanina başını qaldırıb yuxarı baxanda üst mərtəbədəki otaqlardan birinin pəncərəsini açıq görüb təəccübləndi. Axı knyaz həmin mərtəbənin qapısını öz əli ilə qıfıllamışdı. O, rəfiqəsini tələsik başından ələyib sarayın damına qalxdı, portağal ağacları bəzəyən aynabəndə üzəüz barmaqlıqlı nəfəsliyi çətinliklə də olsa tapdı. Qızı bu qədər maraqlandıran açıq pəncərə iki addımlıqda idi. Otaqda kim isə vardı. Buna söz ola bilməzdi. Bəs, o, kim idi?

Vanina həmin aynabəndə açılan kiçik qapının açarını ertəsi gün ələ keçirə bildi. O, səssizcə pəncərəyə yaxınlaşdı. Pəncərə hələ də açıq idi. Şəbəkənin arasından gizləncə içəri baxmaq olardı. Otağın yuxarı başında çarpayıda kim isə uzanmışdı. Qız əvvəlcə utandı, döndüb qaçmaq istədi, ancaq birdən stulun üstünə atılmış qadın paltarı gözüne sataşdı. Bir az fəhmli baxandan sonra sarışın saçları və bəlinədən güclə seçilən zərif çöhrəni ayırd eləyə bildi. Vanina onun gənc bir qız olduğuna daha şübhə eləmədi. Stuldan sallanan don qana boyanmışdı. Mizin üstündəki qadın çəkmələrində də qan ləkələri vardı. Sarışın qız azacıq qımıldanan kimi, knyajna onun yaralı olduğunu başa düşdü. Sinəsini örtən kətan sarğıda da qırmızı ləkələr gözü dəyirdi. Səliqəsiz şəridlərdən hiss olunurdu ki, naşı əllə bağlanmış.

Vanina göz qoyub gördü ki, atası hər gün saat dördə yaxın öz otaqlarına çəkilir, sonra sarışın qızın yanına qalxır və orada çox ləngimir. Knyaz yarıya baş çəkib qayıdandan sonra dərhal kərətəyə

¹ Sulla – Romada amansız diktatura yaratmış konsul. Şöhrotinin ən yüksək zirvəsində hakimiyyətdən əl çəkmişdir. Kütələrlə nifrət və həqarətlə baxan Sulla deyirdi ki, qara camaat neinki idarə etməyə, heç idarə olunmağa da layiq deyil.

oyleşir və qrafinya Vitteleskagilə yollanırdı. Atası gedən kimi Vanina aynabəndə qalxıb pəncərədən içəri tamaşa edirdi. Bu gənc və bədbəxt qadının uğursuz taleyini düşündükcə knyajnanın ona daha çox yazığı gəlirdi. Kim onu bu kökə salıb? Axı nəyə görə? Paltarındakı qanlı şırımlar yəqin ki, xəncər zərbələrinin yeri idi. Vanina onları saya bilmişdi.

Bir dəfə knyajna onun üzünü əməlli-başlı gördü. Arxası üstə, hərəkətsiz uzanmışdı, baxışları səmaya zillənmişdi, elə bil dua eləyirdi. Birdən qəşəng, mavi gözləri doldu. Bu anda Vanina ona təskinlik verməkdən özünü güclə saxladı.

Həmin günün səhəri o, atasının gəlişindən qabaq aynabənddə gizlənməyi qərara aldı. Don Azdrubalo yarasının yatağına yaxınlaşdı. Əlində ayın-oyunla dolu zənbil vardı. Knyaz həyəcanlı idi; alçaqdan kəsik-kəsik danışdı. Vanina bütün bunları görürdü, ancaq otağın şüşəli qapısı açıq olsa da, heç nə eşidə bilmirdi. Knyaz həmişəki kimi yənə də içəridə çox qalmadı. O gedəndən sonra Vaninanı fikir götürdü.

“Qəribədir, indiyədək heç kimə, heç nəyə məhəl qoymayan atam kimşəyə ürək qızdırı bilmir, yüz iyirmi pilləni hər gün özü qalxır... Belə çıxır ki, bu yazığın düşmənləri çox güclüdür”.

Bir dəfə axşam knyajna ehməlcə pəncərəyə yaxınlaşıb içəri boylandı, baxışları onun baxışları ilə qarşılaşdı. Daha dayanmaq olmazdı. Vanina yerindəcə diz çöküb:

– Mən sizi sevirəm, – dedi. Mən sizin dostunuzam.

O, işarə ilə Vaninanı yanına çağırırdı. Knyajna susmaq bilmirdi:

– Bağışlayın məni, bağışlayın, siz allah. Yəqin mənim bu axmaq maraqlılığım təhqiramiz görünür. And içirəm ki, sirtiniz açılma-yacaq. İstəsəniz bir də heç vaxt bura ayaq basmamam.

Sarışın qız:

– Sizi hər görəndə kim özünü xoşbəxt hesab eləməz? – dedi.

– Siz burda, bu saraydamı yaşayırsız?

– Əlbəttə! Yəqin ki, tanıdırsız məni. Mən Vaninayam, knyaz Azdrubalonun qızı.

O, heyərlə knyajnanın üzünə baxdı, sifəti allandı:

– İzin verin, hər gün məni yoluxmağa gələcəyinizə ümid eləyim. Ancaq istəməzdim ki, knyaz bundan xəbər tutsun.

Vaninanın ürəyi həyəcanla çırpınırdı. O, adını bilmədiyi bu qızın hər hərəkətində, hər sözündə nəzakət və ləyaqət duyurdu. Bu bədbəxt yəqin ki, qüdrətli, nüfuzlu şəxslərdən birini təhqir eləyib,

ya da qısqanclıqdan sevgilisini öldürüb. Knyajna onun bədbəxtliyinin başqa, adi bir səbəbi barədə heç düşünmək də istəmirdi. Qız deyəndə ki, çiyindən və sinəsindən yaranalıb, ağrılar ona aman vermir, tez-tez də qan qusur, Vanina heyərlə səsləndi:

– Hələ də həkim çağırmaıblar?

– Siz ki bilirsiniz... Romadakı bütün cərrahlar müalicə elədikləri yaralıları barədə dərhal polisə məlumat verməlidirlər. Lütəkar knyaz yaralarını özü açib bağlayır. Bax, bu kətanla.

O, ağayana bir təmkinlə danışır, taleyindən gileylənməkdən özünü saxlayırdı. Qız Vaninanın yaman xoşuna gəlmişdi. Knyajnanı təkcə bir şey təəccübləndirirdi. Ciddi söhbət elədikləri yerdə birdən yarasının dodağı qaçır, gülmək istəyir, ancaq özünü ələ alırdı.

Vanina soruşdu:

– Sizin adınız nədir?

– ...Adım Klementinadır.

– Yaxşı, əziz Klementina, mən gedim. Sabah saat beşdə, sizə baş çəkəcəyəm.

Vanina ertəsi gün təzə rəfiqəsinin vəziyyətini pisləşmiş görüb əl-ayağa düşdü. Knyajna onu öpə-öpə:

– Mən sizin üçün cərrah çağıracağam, – dedi.

– Yox, Yox! Mən buna razılıq verə bilmərəm. Qanadı altına sığdığım adamları bəlaya salım? Ölüm bundan yaxşıdır.

Vanina onu dilə tutmağa başladı:

– Dayan görüm! Roma qubernatorunun, monsinyor Savelli Katantsaranın həkimi xidmətçilərimizdən birinin oğludur. O, bizim ailəyə yaxın adamdır, həm də hörmətinə, nüfuzuna görə heç kəsdən çəkinmir. Atam nəhaq yerə inanmır ona. Mən bu saat adam göndərəm...

– Lazım deyil, istəmirəm! – Qız Vaninanı heyərlə salan bir həyəcanla səsinə ıcaltdı. – Ayağınızı burdan kəsməyin, işdi, əgər Allah məni yanına çağırırsa, sizin qucağınızda xoşbəxt öləsiyəm.

Bir gün də keçdi. Yaralının halı lap xarablaşmışdı. Vanina onunla xudahafizləşib getmək istəyəndə dedi:

– Əgər, doğrudan da məni sevirsinizsə, həkim çağırmağa razılıq verin.

– Onun gəlişi mənim səadətimin sonu olardı.

Vanina inadından əl çəkmirdi.

– Mən mütləq cərrah çağırmalıyam!

O, cavab vermədi. Knyajnanın əlini ovcuna alıb öpüşlərə qərç etdi. Aralığa uzun bir sükut çökdü. Yaralının gözləri yaşarmışdı. Nəhayət, Vaninanın əlini buraxıb, elə bir görkəm aldı ki, deyerdin ölümə gedir. Ağır-ağır sözə başladı:

– Etiraf etməliyəm ki, mən sizi aldatmışam. Sırağagün, adım Klementinadır deyəndə. Mən bədbəxt bir karbonariyəm.

Vaninanın gözləri açılı qaldı, stulunu geri çəkdi və ayağa qalxdı.

– Ürəyimə damıb ki, bu etirafı məni həyata bağlayan yeganə sevincdən də özümü məhrum elədim, – deyə karbonari sözüne davam etdi. – Ancaq sizi aldatmışam da özümə layiq bilmirəm. Mənim adım Pyetro Missirillidir. On doqquz yaşım var. Atam kasıb bir cərrahdır, Sent-Ancello-In-Vadoda yaşayır. Özümse karbonariyəm. Bizim ventani¹ qəflətdən yaxaladılar. Məni qandallayıb Romanyedən Romaya gətirdilər, gecə də, gündüz də balaca bir çıraqla işıqlandırılan zirzəmiyə atdılar. On üç ay gün üzü görmədim. Xeyirxah bir qadın xilaskarım oldu. Mənə qadın paltarı geyindirildilər. Həbsxanadan çıxıb axırıncı qapıya çatmışdım ki, keşikçilərdən biri karbonarilərin ünvanına iyrənc söyüş söydü və cavabı sillə oldu. İnandırırıam sizi, bunu mənasız qoçaqlıq xatirinə eləmədim, sadəcə olaraq özümü unutmuşdum. Bu ehtiyatsızlıq ucundan süngü yarası aldım. Keşikçi əsgərlər dalımcı düşdülər. Qaranlıq küçələrlə qaçardım, çoxlu qan itirmişdim. Evlərdən birinin qapısını açıq görüb içəri cumdum. Pille-kənlərdə əsgərlərin addım səsləri eşidiləndə pəncərədən aşağı, bağa tullandım. Yıxıldım. Xiyabanda gezişən bir qadının iki-üç addımlığında.

– Qrafinya Vitteleskanın. Atamın dostunun, ələmi?

– Necə? O, hər şeyi sizə danışır? – Missirillinin həyəcədən səsi titrəyirdi. – Həmin qadın kim olursa olsun, gərək adı çəkilməsin. O, mənim həyatımı xilas edib. Hə, məni təqib edən əsgərlər onun evinə soxulanda artıq atanızın kəmərinə, təhlükədən uzaqda idim... İndi halım pisdir, çox pisdir, ciyimdəki süngü yarasının ağrısından neçə gündür nəfəsimi çəkə bilmirəm. Əcəl yaxınlaşıb. Bilirəm ki, öləcəyəm, əzab-əziyyətlə öləcəyəm, bir də sizi görə bilməyəcəyəm...

Vanina söhbətin axırını gözəlmirmiş kimi, tələsik otaqdan çıxdı. Missirilli knyajnanın qəşəng gözlərində mərhəmət nişanəsi axtarırdı, ancaq bu tutqun baxışlara təhqir olunmuş qururun kölgəsi çökmüşdü.

¹ Venta – Karbonarilərin gizli təşkilatı

Gecə cərrah gəldi, özü də tək. Missirilli Vaninanı bir də görə bilməyəcəyini düşündə dəhşətə gəlirdi. O, cərrahı çox sorğu-suala çəkdi. Həkim isə öz işində idi, yaralıdan qan aldı və dinməz-söyləməz çıxıb getdi. O biri günlər də elə... Pyetro yol çəkən gözlərini aynabəndin şüşəli qapısından ayıra bilmirdi; Vanina bu qapıdan keçib gəlirdi. O, indi özünü dünyanın ən bədbəxt adamı sayırdı.

Bir dəfə gecə yarıya yaxın ona elə gəldi ki, qaranlıq aynabənddə kimse dayanıb. Doğrudanmı o, Vanina idi?

Vanina hər gecə gəlir, üzünü şüşəli qapıya dayayıb ona tamaşa eləyirdi.

Knyajna düşündü: “Əgər mən onu danışdırsam, demək məhv oldum. Yox, bir də heç vaxt onunla görüşməməliyəm”.

Ancaq sən saydığını say... Vanina istər-istəməz olub-keçənləri xatırlayıb, gənc karbonarini qadın bilib onunla dostlaşdığı günlərdən, bu qərribə yaxınlığın ürəyindən oyatdığı xoş duyğulardan ayrıla bilmirdi. Belə səmimi yaxınlıqdan sonra onu necə unudasan? Soyucqanlı anlarında isə qız özündə hiss etdiyi dəyişiklikdən qorxuya düşürdü. Missirilli esil adını deyəndən bəri, əvvəllər ətrafda gördüyü və haqqında düşündüyü şeylərin hamısı xəfif dumanı bürünmüş, harasa uzaqlaşmışdı.

Vanina heç həftə tamam olmamış cərrahla birlikdə karbonarinin otağına gəldi. Rəngi avazımsıdı, həyəcədən titrəyirdi. Gəlmişdi Missirilliyə desin ki, ona qulluq etməyi nökrərlərdən birinə tapşırmaq üçün knyazı dilə tutmaq lazımdır. Knyajna sözünü deyib getdi, ancaq bir neçə gündən sonra cərrahla birlikdə yenə xəstəyə baş çəkdi. Əlbəttə, insanlıq naminə. Karbonarinin vəziyyəti yaxşılaşmışdı və onun səhhətindən narahat olmağa heç bir əsas yox idi. Buna baxmayaraq bir axşam Vanina xəstənin yanına gəldi. Missirilli qızı tək görəndə özünü göyün yeddinci qatında hiss elədi, ancaq sevincini bürüzə vermədi. O, hər şeydən əvvəl kişi kimi hərəkət etmək istəyir, öz ləyaqətini ayağa salmaqdan çekinirdi. Vanina içəri girən kimi utandığından pul kimi qızardı. Elə bildirdi ki, məhəbbət dolu sözlər başından aşağı səpiləcək. Missirilli onunla adı bir dost kimi danışanda qız çaşbı qaldı. Doğrudur, o, həmişəki kimi sədaqətli, alıcənab idi, ancaq sözlərində nəvaziş qıvcımları belə görünmürdü. Knyajna getmək istəyəndə Pyetro onu saxlamadı da.

Bir neçə gündən sonra qızın ürəyi durmadı. Bu görüş də əvvəlkinin eyni idi. Yenə də həmin hörmət-əhtiram, həmin sözlər, “ömrüm boyu borcluyam, həmişə sizə sadiq olacağam”. Vanina daha Missi-

rillinin nəvazişlərinə müqavimət göstərmək barədə düşünmürdü, əksinə, məhəbbətinin cavabsız qalacağından qorxurdu.

Knyajnanın əvvəlki məğrurluğundan əsər-ələmət qalmamışdı və qız bunu dərk etdikcə az qala dəli olurdu. Özünü şəhər göstərmək istəyir, bacarmırdı. Karbonarinin otağına az-az dəyir, saymazyanə hal-əhval tutub qayıdırdı. Ha istəyirdi özünü ələ alsın, bu mənasız görüşlərə son qoysun, olmurdu ki, olmurdu.

Məhəbbət Missirillini də yandırır-yaxırdı. Ancaq mənliliyini qoruyur, əsil-nəcabətini yadına salıb özünü yığışdırırdı. O, belə qərara gəlmişdi ki, bir həftə Vaninanı görməyə hər şeyi aça bilər.

Məğrur knyajna isə yumşalmağa bilmir, hərdən də özünə təskinlik verirdi: "Nə olsun ki, arabir mən ona baş çəkərəm. Bu mənim üçün xoşdur. Ancaq ürəyimdən keçənləri heç vaxt dilimə gətirməyəcəyəm".

O, saatlarla xəstənin yatağı başında əyləşir, karbonari isə onunla elə danışdı ki, elə bil iyirmi şahid qulağını şəkəldib.

Vanina Missirillini nifrətlə xatırladı ki, onunla həmişəkindən daha soyuq, daha sərt davranacağına söz verdiyi günün axşamı gözlemlənmədən ürəyini açdı. Bir azdan hər ikisi coşqun hissələrin ağuşunda idi.

Vaninanın çılğınlığı bütün qadağanlardan güclü çıxdısa da, deməliyəm ki, qız hədsiz dərəcədə xoşbəxt idi. Missirilli də daha ləyaqət qayğısından qurtarmışdı. O sevirdi; məhəbbət sevincini ilk dəfə duyan on doqquz yaşlı kimi, gənc italyalı kimi. Bu göydəndüşmə bəxtiyarlıq sadədil cavabı elə şehrəlməmişdi ki, ürəyində nə varsa, açılıb tökdü. Hətta məğrur knyajnanın ürəyini ələ almaq üçün necə bəxtli işlətdiyini də gizlətmədi. O, xoşbəxt idi. Bu qədər xoşbəxt olduğuna özü də heyran qalmışdı.

Dörd ay hiss olunmadan gəlib keçdi. Bir gün nəhayət cərrah xəstənin tamamilə sağaldığını bildirdi. Missirillini fikir götürdü: "İndi mən nəleyim? Yəni də Romanın ən gözəl qadınlarından birinin yanımda gizlənim? Bəs, on üç ay məni gün işığına həsrət qoyan müstəbidlər düşünməzlərimi ki, inadımı qırdılar. Əgər oğulların səndən belə asanlıqla üz çevirə bilirsə, demək, doğrudan da, bədbəxt-sən, İtaliya, bədbəxt!"

Vanina şübhə eləməirdi ki, həmişəlik onunla qalmağa Pyetro üçün ən böyük səadətdir. Karbonari, doğrudan da xoşbəxt görünürdü. Ancaq General Bonapartın məşum zarafatı ona rahatlıq vermir, acı

bir eyham kimi hey qulaqlarında səslənirdi. 1796-cı ildə¹ Bonapart Breşiyani tərk edərkən, onu zastavaya qədər ötürən şəhər şurası üzvləri demişdilər ki, breşiyalılar azadlığı bütün italyanların sevdindən daha çox sevirlər.

Bonapart:

– Bəli, bəli, – deyər cavab vermişdi. – Onlar bu barədə məşuqələri ilə laqırtı vurmağı çox sevirlər.

Pyetro çəkine-çəkine Vaninaya dedi:

– Bu gün hava qaralar-qaralmaz mən buradan çıxmalıyam.

– Çalış, işıqlaşana kimi qayıt ha, gözləyəcəyəm.

– O vaxtacan Romanın neçə milliyində olacağam, Allah bilir.

Vanina soyuqqanlıqla dilləndi:

– Belə de!.. Bəs səfəriniz haradı?

– Romanıya gedirəm. İntiqamımı almağa.

– Mən varlıyam, – knyajna çox sakitcə sözlərinə davam elədi. – Ümidvaram ki, məndən pul və silah götürürsünüz.

Missirilli bir neçə an baxışlarını qızın gözələrindən ayıra bilmədi, birdən qollarını açır onu bağrına basdı.

– Canım-ciyərim, həyatım mənim! Mənə hər şeyi unutturacağsan, ən müqəddəs borcumu da! Bu ürək ki, səndə var, gərək mənə başa düşsən.

Vaninanın göz yaşları qurumağa bilmirdi. Razılaşdılar ki, Missirilli bir gün sonra yola çıxsın.

Şəhəri gün Vanina dedi:

– Pyetro, əvvəllər tez-tez söz salardınız, deyərdiniz ki, Avstriya bir vaxt bizim sərhədlərdən uzaqlarda ciddi müharibəyə girişsə, adlı-sanlı bir adam, elə tutaq ki, Roma knyazı, üstəlik də əlində külli vəsait ola, hə, belə bir adam azadlıq işinə misilsiz xidmət göstərə bilər.

Pyetro döyükdü:

– Aydın məsələdir.

– Bax, belə... Siz qoçaq adamsız, yüksək mövqeyə də ehtiyacınız var. Mən sizə sədaqətli qəlbimi və ildə iki yüz min livr gəlir təklif eləyirəm. Atamın razılığını almaq da mənim boynuma.

¹ General Bonapartın (Napoleon) komandanlıq etdiyi respublikaçı fransız ordusu 1796-1797-ci illərdə Alpi keçərək, birləşmiş Avstriya – Pymonte qoşunlarını darmadağın etmiş və bu, İtaliyanın feodal zülmündən azad edilməsinin başlanğıcı olmuşdur.

Pyetro qızın ayaqlarına düşdü. Vaninanın üzü təbəssümlə işıqlanmışdı.

– Mən sizi ürəkdən sevirəm. – Missirillini qəhər boğurdu. – Ancaq mən vətənin xidmətçisiyəm, həm də miskin bir xidmətçi. İtaliya nə qədər bədbəxtdirsə, mən ona bir o qədər sadıq olmalıyam. Don Azdrubalonun razılığını almaq üçün kim bilir neçə il güllüncə rola girməliydim... Vanina, mən səndən imtina edirəm!

O, son sözləri birməfəsə dedi, canını dişinə tutub dedi və yenidən səsinə ucaltdı:

– Bədbəxtçilikdən, səni həyatımdan artıq istəyirəm, Vanina. Romanı tərk etmək mənim üçün ən dəhşətli əzabdır. Ah, niyə İtaliya hələ də barbarlardan yaxa qurtarmayıb, niyə?! Böyük sevinclə gəderdik Amerikaya, həmişəlik gəderdik.

Vaninanı soyuq tər basmışdı; onun təklifi rədd olunmuş, əsilzadə qüruru tapdalanmışdı. Ancaq bir dəqiqə keçməmiş qız yenə Pyetronun qoynuna sığınıb onu oxşayırdı:

– Sən hələ heç vaxt mənə bu qədər əziz olmamışan. Mən sənə-nəm, qiyamətəcən sənə-nəm. Mənim sevimli kəndli həkimim, sən böyüksən, əzəmətlisən, bizim qədim romalılar kimi.

Bütün gələcək qayğılar unuduldu, təkidlər, məsləhətlər, umuküsülər yaddan çıxdı. Saf məhəbbət anları idi, bu anlar... hər ikisi ağıllı-başlı söz deyib, söz eşitmək, tədbir tökmək iqtidarında olanda Vanina dilləndi:

– Mən təxminən sənənlə eyni vaxtda Romanyədə olacağam. Tapşırıram mənə Poretta sularında müalicə yazarlar. Orda, Forli yaxınlığında qəsrimiz var, San-Nikolo qəsri, qalaram orda...

Missirilli dedi:

– Orda ulduzumuz yenidən barışar.

– Daha mən heç nədən çəkinmirəm, – Vanina köksünü ötürdü. – Qismətim beləymiş. Sənin yolunda hər şeyi qurban verəcəyəm, ancaq nə mənası... Sən bakirəliyini itirmiş bir qızı sevmə biləcəksənmi?

Missirilli onun sözünü ağzında qoydu:

– Məgər sən mənim qadınım, sevimli ömür yoldaşım deyilsənmi? Son nəfəsimə qədər sevcəyəm səni, yeri gəlsə, məhəbbətimi müdafiə eləməyə də gücüm çatar.

Knyajnanı qonaq çağırmışdılar, getməli idi. Missirilli tək qalan kimi Vaninaya dediyi sözləri xatırlayıb özünü danlamağa başladı: “Bu

vətən deyilən şey nədir axı? Elə bir canlı varlıq deyil ki, yaxşılıqlarının müqabilində özümüzü borclu sayaq və qədrini bilməsək, bədbəxtliyini bizdən görsün, bizi lənətləsin... Yox, *vətən və azadlıq* mənim plashım kimi bir şeydir, lazımlı libasdır. Əgər atamdan miras qalmayıbsa, mən onu almıyım. Əslində vətəni və azadlığı ona görə sevirəm ki, hər ikisi mənə gərəkdir. Əgər onlar mənə lazım deyilsə, mənim üçün yayın istisində qalın plash kimirdisə, onda necə? Niyə mən onları almıyım, özü də bu cür ağlaşılmaz qiymətə? Vanina elə qəşəngdir, elə mələhətlidir ki... Yan-yörəsinə keçəcəklər, yağlı dilə tutacaqlar, unudacaq məni, gec-tez unudacaq. Hansı qadın ömrü boyu tək bir neferi sevir? Bu Roma knyazlarının hamısına bir vətəndaş kimi nifrət eləsəm də, onlar hara, mən hara! Qadınlar onlara biganə qala bilməzlər... Sözsüz ki, getmə unudulasıyam, onu həmişəlik itirəsiyəm”.

Vanina gecəyarı gəlib çıxdı. Pyetro məhəbbətin onu imtahana çəkməyindən, tərəddüdlərindən, müqəddəs “vətən” kəlməsini safçürük eləməyindən danışıqca qız uçmağa qanad istəyirdi.

“Əgər o, iki yol ayrıcında qalıb ya məni, ya vətəni seçəsi olsa, məni üstün tutacaq”.

Qonşuluqdakı qüllənin zəngləri üç dəfə səsləndi; vidalaşmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Pyetro birtəhər qızın qolları arasından çıxıb bildi. O artıq pilləkənlə aşağı düşürdü ki, ağlamaqdan özünü zorla saxlayan Vanina arxadan səsləndi:

– Bir ayaq saxla, Pyetro. – O, gülümsəyirdi. – Sən xəstə yatan vaxtlar bir kəndçi qızı qulluğunda dursaydı, xəcalətimdən çıxmazdınmı, bir şey bağışlamazdınmı ona? Gələcəyə etibar yoxdur. Gedirsən, yol çətin, düşmənlər çox... Mənə üç gün bağışla, üçcə gün, elə bil yoxsul bir qıza qayğılarının haqqını qaytarırsan.

Missirilli qalmalı oldu.

Nəhayət, xarici səfirlikdən pulla alınmış pasportun köməyi ilə o, Romanı tərk edib, sağ-salamat evlərinə çatdı. Ondən çoxdan əlini üzmüş ailə üzvlərinin sevinci nəhayətsizdi. Dostları Pyetronun gəlişini bir-iki karabinyer öldürməklə bayram eləmək istəyirdilər. (*Papa vilayətində jandarma karabinyer deyirlər.*) Missirilli razı olmadı:

– Əli silah tutan heç bir italiyalını lüzumsuz yerə öldürməyəcəyik. Bizə hələ bundan sonra əsgər lazım olacaq; vətənimiz bəxtəvar İngiltərə kimi ada deyil ki, Avropa cahangirlərinin qabağında duruş gətirə bilsin.

O, bu söhbətdən bir müddət sonra Vaninanın bağışladığı tapançaları işə salmağa məcbur oldu. Onu daban-dabana izləyən karabin yerlərin ikisi vuruldu. Missirillinin başına mükafat təyin edildi.

Vanina hələ də Romanyədə görünmürdü, heç bir xəbər-əter də yox idi. Missirilli qət etdi ki, qız onun unudub. Bu onun şəstinə yaman toxunurdu; hey sevgilisi ilə onun arasında uçurumlar yaradan icimai bərabərsizlik, ayrı-seçkilik barədə düşünürdü. Keçmiş səadətın həsrət ilə qovrulduğu anlardan birində könlünə Roma düşdü: "Görəsən, Vanina indi neyləyir?" Ürəyin dəliso v çağırışı ağılı üstələyirdi...

Birdən alatoran içərisindən dağlardakı kilsənin zəngləri sə-səse verdi. Axsam ibadətində çağıran zəng səsləri elə qərribə idi ki, elə bil zəngçalan huşuzlamışdı. Bu, Missirillinin Romanyeyə qayıdan kimi daxil olduğu ventanın toplanış işarəsi idi.

Həmin axşam karbonarilərin hamısı məşədə iki nəfər zahidin daxmasında görüşdülər. Tiryəkin təsiri altında çul düşmüş bu tərkdünyaların yuxusuna da girməzdi ki, onların sığınacaqlarından hansı məqsədlə istifadə olunub.

Missirilli çox kədərli görünürdü. Ona venta başçısının həbs olduğunu xəbər verdilər və dedilər ki, karbonarilər Pyetronu başçı seçməyi məsləhət bilirlər. Missirillinin ürəyi atlandı; ona, iyirmi yaşlı gəncə belə etimad... Axı karbonarilər arasında əlli yaşlı ağsaqqallar vardı, Müratın 1815-ci il həmləsi¹ dövründə təşkil olunan qəsdlərin iştirakçıları vardı. Pyetro yoldaşlarından ayrılan kimi özünə söz verdi ki, inndən belə, bu təzliklə onu unutmuş romalı qız haqqında düşünməyəcək və İtaliyanı barbarlardan azad etmək² yeganə məqsədi olacaq.

¹ Mürat İoa him (1771-1815) – Napoleonun sevimli marşallarından biridir. Sonralar Neapol kralı olmuşdur. Napoleonun süqutundan sonra 1815-ci ildə krallığı yenidən ələ keçirməyə cəhd göstərmiş, lakin İtaliya torpağına qədəm qoyan kimi həbs olunub güllələnmişdir. Müratın yalançı liberalizminə aldanan karbonarilər onun köməyinə ümid bağlayırdılar.

² "Liberal Italia de' barbari" – Petrarkanın mübariz çağırışı sonralar Yuli, Makievelli nə qraf Alfyeri tərəfindən təkrar olunmuşdur (*Qeyd Stendalındır*).

Böyük italyan şairi Françesko Petrarka (1304-1374) həmvətənlərini İtaliyanın birləşdirilməsi və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəyə çağırırdı. Petrarkanın ehtiraslı misraları əsrlər boyunca italyan vətənsəverlərinin dilindən düşməmiş, karbonariləri də mübarizəyə ruhlandırmışdır. Stendalın qeydində adları çəkilən tarixi şəxsiyyətlər də müxtəlif dövrlərdə həmin ideyaların həyata keçməsi yolunda çalışmışlar.

İki gün sonra Missirilli venta başçısı kimi ona təqdim olunan gəlib-gedənlər siyahısında Vanina Vaninin adına rast gəldi; o, San-Nikolo qəsridə idi. Missirillinin ürəyi sevinc qarışıq bir həyəcanla çırpındı. Cavan karbonari vəzifə borcunu düşünüb, həmin axşam Vaninanın qəsrinə çapmaq arzusunu nəhaq yerə cilovladı. Onsuz da diqqətini bir yerə cəm eləyə bilmirdi, öz əlində knyajnanın gəlişinə məhəl qoymasa da fikri-zikri onun yanında ydı.

Ertəsi gün onlar görüşdülər. Vanina məhəbbətinə sadıqdi. Romada da ona görə ləngimişdi ki, onu ərə vermək istəyən atası bu səfəri mümkün qədər gecikdirmək istəmişdi. Knyaginya özü ilə iki min sexin pul gətirmişdi. Bu gözənilməz kömək Missirillinin qolundan tutdu. İndi o, öz yeni, fəxri vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gələ bilirdi. Korfu adasında çoxlu xəncər sifariş olundu, Leqatın¹ karbonarilərin təqibinə rəhbərlik eləyən şəxsi katibinə rüşvət verildi və bu yolla casus ruhanilərin siyahısı ələ keçirildi. Elə bu zaman qəsd hazırlanırdı. Özü də başibəhlə İtaliyada təşkil olunan ən ağılsız qəsdlərdən biri... Mən yersiz təfərrüata varmayacağam, ancaq onu deməliyəm ki, əgər qəsdin üstü açılmasaydı, Missirilli böyük şöhrət sahibi ola bilərdi. Onun sayəsində minlərlə qiyamçı bir işarə ilə silaha sarılıb, başçıların gəlişini gözləyəcəkdi. Hələdici dəqiqə yaxınlaşırdı. Həmişə olduğu kimi yenə də qəfildən başçılar ələ keçdi, qiyam baş tutmadı.

Romanyeyə qədəm qoyan kimi Vaninaya elə gəldi ki, vətən məhəbbəti Pyetronun ürəyindən bütün ehtirasları sıxışdırıb çıxarmış. Yenə də qadın qüruru tüğyan eləyirdi. O, şübhəli fikirlərdən uzaqlaşmaq istədikcə daha çox sıxılır, qəhərdən boğulurdu; qız başa düşürdü ki, azadlığa nifrət edir. Onun dilini-ağzını bağlayan, dərini gizlətməyə kömək eləyən yeganə qüvvə və qüruru idi. O da etibarsız çıxdı. Bir dəfə Missirilli ilə görüşmək üçün Forliyə gələndə knyajna heç cür özünü ələ ala bilmədi:

– Siz, doğrudan da, mənə bir ər kimi sevirmissiz, – dedi. – Heç belə bilməzdim.

O, daha göz yaşlarını saxlamaq istəmirdi. Ağlayırdı, ləyaqətini ayağa saldıqına görə, giley-güzara qədər alçaldığına görə. Missirilli ona ürək-dirək verirdi, ancaq bu öz qayğıları ilə yaşayan bir adamın təskinliyi idi. Birdən Vaninanın ağına gəldi ki, onu atıb Romaya

¹ Leqat – Katolik kilsəsində yüksək mənəb sahibi, papanın xüsusi müvəkkili.

qayıtsın. Giley-güzardan nə çıxar? O, qəddar bir sevincle zəifliyinə görə özündən hayıf alacağını düşündü. İkisi də susurdu və bu sükut qızın qərarını bir az da möhkəmləndirdi. İndi o, Missirillini atmasaydı, özünü ona layiq hesab etməzdi. Vanina onun acı bir heyrat içəri-sində vurnuxacağını, gözləri yolda qalacağını düşündükcə qabaq-cadan ləzzət alırdı. Ancaq məhəbbətini qoruyub saxlaya bilmədiyi bir ədəm xatirinə nə qədər ağlısızlıqlar elədiyini fikirləşəndə onu dəhşət götürdü. Vanina cansıxıcı sükutu pozub, onun qılığına girdi. Heç olmasa birca kəlmə məhəbbətinə cavab olası söz çəitmək istəyirdi. Pyetro mehribanlıq göstərir, nəvəşilə cavab verirdi, di gəl, elə fikri dağınmıqdı ki... Karbonarilərin mübarizə planlarından, qarşıdakı sınaqlardan söz düşəndə isə onun səsi titrədi, ürekdən gələn bir kədərlə köks ötürüb dedi:

– Ah, işimiz yenə uğursuz olsa, bu qəsdin də üstü açılsa, baş götürüb İtaliyadan gedəcəyəm.

Vanina quruyub qaldı. Anbaan güclənən bir qorxu bütün varlığını bürüyürdü; sevgilisini həmişəlik itirmək qorxusu. Ürəyinə dammışdı ki, bu son görüşdür. Missirillinin sözləri onun qəlbində məşum bir fikrin ilk qığılcımını yandırdı: “Karbonarilər məndən neçə min sexin kömək alıblar. Onların qiyamına rəğbət bəslədiyimə heç kəs şübhə etməz...” – O, düşüncələrindən ayrılıb üzünü Pyetroya tutdu:

– Nə olar, gəl San-Nikoloya gedək. Xahiş eləyirəm, birca gün-lüyə. Bu axşamkı venta yığıncağında iştirak etməyə də bilərsiniz. Sabah tezdən biz artıq qəsrimizdə olacağıq. Yalda-yamacda gəzi-nərik, yaxşıca dincəlsən, rahatlanarsan. Qüvvə toplamaq, özünü ələ almaq bilirsən nə qədər lazımdır; axı çətin sınaqlar gözləyir səni.

Pyetro razılaşdı.

Vanina yır-yığış etmək üçün onu tək qoyub çıxdı və həmişəki kimi, Pyetronu gizlətdiyi otağın qapısını qıfılladı.

Vanina Forlidə xırdavat dükanı açmış köhnə qulluqçularından birini görməyə tələsirdi. Özünü həmin qadının evinə çatdıran kimi əlinə keçən dua kitabının ilk səhifəsinə bir neçə sətir yazıb, gecə karbonarilər ventasının yığılacağı yeri dəqiq göstərdi. O, çuğullu-ğunu bu sözlərlə qurtardı: “Vantanın on doqquz üzvü var. Adları və ünvanları...”

Missirillidən başqa bütün venta üzvlərinin siyahısını yazıb qurta-randan sonra o, inandığı qadına göstəriş verdi:

– Bu kitabı kardinal-leqata çatdır. Yazdıqlarımı oxuyub qaytarsın. Götür, bu da on sexin. Əgər leqat sənin adını dilinə gətirsə ölümünü gözlünü altına al. Ancaq bu səhifələri ona oxuda bilsən, həyatımı xilas etmiş olacağsan.

– Hər şey yaxşıqla qurtardı. Leqat qorxusundan kübar təşəxxüsünü elə unutmuşdu ki, onunla məxfi söhbət etmək istəyən adi bir qadını üzü maskalı qəbul etməyə razılıq verdi, ancaq tapşırıd ki, qolubağlı gətirsinlər.

Dükancı qadın bu görkəmdə ali rütbəli əyanla üz-üzə dayandı. Məmur yaşıl mahud örtüklü mizin arxasından qalxmağa cəsarət etmədi.

O, kitabın zəhərli olacağından bərk qorxduğuna görə yazılı səhifəni mümkün qədər özündən aralı tutub oxudu. Sonra dua kitabını dükancı qadına qaytardı, hətta onun arxasınca casus da göndər-mədi.

Evdən çıxdığı vaxtdan qırx dəqiqə də keçməmişdi ki, Vanina artıq Missirillinin yanında idi. O, keçmiş qulluqçusunun tapşırığı yerinə yetirdiyini biləndən bəri Pyetronun həmişəlik onunku olaca-ğına əmin idi. Vaninanın dediyinə görə şəhərdə qeyri-adi çaxnaşma vardı, hər yerdə patrullar gəzişirdi, hətta heç vaxt patrul görünməyən küçələrdə.

– Gəl sən mən deyənə qulaq as, – deyə, o, əlavə etdi, – dur, elə bu saat San-Nikoloya gedək.

Missirilli bir söz demədi. Onlar şəhərin yarım milliyindəki zast-vanın yanına qədər piyada getdilər. Vaninanın yaxın adamı – öz xidmətlərinə görə yaxşı haqq alan qaradınmaz ev qulluqçusu kare-tada əyləşib knyajnanı gözləyirdi.

San-Nikoloya çatan kimi Vanina nə qədər dəhşətli bir iş tutdu-ğunu yadına salıb vahimə içərisində Pyetroya qısıldı. O, mehri-banlıqla oğlanı oxşayır, elə bil qabaqcadan onun könlünü almaq istəyirdi. Vanina çuğulluq eləyəndə vicdan əzabı barədə düşünmə-mişdi. Misirillini əzizləyə-əzizləyə “sevirəm” dedi və birdən ona elə gəldi ki, rola girib. O, sevgilisinin boynunu qucaqlayıb fikirləşirdi: “İndi Pyetroya bir kəlmə, birca kəlmə çatdıran olsa ömürlük mənə nifrət eləyər. Taleyim bir kəlmə sözbə bənddir”.

Gecəyan Vaninanın nökrələrindən biri yataq otağına girdi. Knyaj-nanın heç yatma yuxusuna da girməzdi ki, həmin adam karbonaridir. Demək, Pyetro hətta belə xırda şeyləri də ondan gizlədirmiş.

Vaninanın canına üsütmə düşdü. Karbonari Missirillini xəbərdar eləməyə gəlmişdi. O dedi ki, bu gecə on doqquz nəfər karbonarinin evi mühasirəyə alınmış, onlar venta yığıncığından qayıdanda qəflətən yaxalanmışlar. Hücüm gözlənilməz olsa da karbonarilərdən doqquzu qaçıb canını qurtara bilməmişdir. Ələ keçmiş on karbonarini qalaya göndəriblər. Həbsxana həyatına girəndə dustaqlardan biri dərin quyuya atılıb özünü öldürmüşdür.

Vanina haldan-hala düşürdü. Bəxti onda götürmüşdü ki, Missirilli fikir vermirdi. Əgər o, qızın gözlərinə baxsaydı, cinayətin açıq-aydın izlərini oxuya bilərdi...

Nökr deyirdi:

– Qarnizon əsgərləri Forlinin bütün küçələrini zəncir kimi dövrəyə alıblar. Onlar bir-birinə o qədər yaxın düzülüblər ki, söhbət eləyə bilərlər. Şəhər camaatına küçəni ancaq zabıt dayanan yerdən keçməyə icazə verirlər.

O, sözünü qurtarıb otaqdan çıxdı. Missirilli fikrə getmişdi. Haçandan-haçana dilləndi:

– İndi heç nə eləmək olmaz...

Vanina nə ölü kimi ölü idi, nə diri kimi diri. Sevgilisinin hər baxışından diksinir, halı dəyişirdi.

– Sənə nə olub, Vanina? Bu gün gözümə birtəhər dəyirsən.

Missirilli cavab gözləmədən gözüünü ondan çəkdi, fikirlərinin axarı yenə səmtini dəyişdi.

Vanina ertəsi gün cəsarətə gəlib dedi:

– Bax, bir venta da ələ keçdi. Elə bilirəm bir müddət sakit yaşayaçaqsan.

– Çox sakit, çox...

Knyajna Missirillinin istehzal təbəssümündən ürəpsdi.

Vanina yezuitlərin casusu hesab elədiyi ruhani ilə görüşmək üçün San-Nikolo kəndinə yollandı. Nəhar vaxtına yaxın, saat yeddiddə qayıdıb gəldi və sevgilisini gizlətdiyi otağı boş görəndə əl-ayağa düşdü. Bütün qəsri ələk-vələk elədi, Pyetronu heç yerdə tapa bilməyib əlini ondan tamam üzdü və həmin otağa qayıtdı. Stolun üstündəki məktub ancaq indi gözüne sataşdı. Alıb oxudu:

“Özümü ləqata təslim eləməyə gedirəm. İşimizin müvəffəqiyyətinə inamımı itirmişəm; göylər özü bizə qarşıdır. Bizi kim elə verir? Yəqin özünü quyuya atan o yaramazın işidir. İndi mənim həyatım bədbəxt İtaliyaya görə deyil. Həm də istəmirəm ki, yol-

daşların təkə mənim həbs olunmadığımı görüb, ürəklərinə başqa şey gətirsinlər.

Əlvida! Əgər mənı sevirsinizsə, intiqam almaq üçün əlinizdən gələni əsirgəməyin. Rəzil satqını cəzasına çatdırın, məhv eləyin, lap doğma atam da olsa!”

Vanina kresloya çökdü. Ürəyini didib parçalayan əzabdan az qala huşunu itirəcəkdı. Nə dodadığından bir kəlmə qopdu, nə gözündən bir gile... Gözləri alışıb-yanırdı. Birdən qıçları büküldü; Vanina diz çöküb:

“Qadir Allah, – deyə fəryad qopardı. – Əhdimi qəbul elə. Bil ki, satqın cəzasına çatacaq. Ancaq möhlət ver mənə, Pyetronu qaladan qurtarmaqda köməyini əsirgəmə, İlahi!”

Bir saatdan sonra Vanina artıq yolda idi. Knyaz qızını Romaya qayıtmağa çoxdan tələsdirirdi, çünki ondan xəbərsiz Livio Savelli razılıq vermişdi.

Vanina evə çatan kimi atası ordan-burdan söz salıb çəkine-çəkine mətləbə keçdi. Vaninanın cavabı qocanı heyrətə saldı. Qız tərəddüdsüz razılığını bildirdi. Elə həmin axşam knyaz qrafinya Vitteleskanın qonaq otağında Livionu gələcək adaxlı kimi, demək olar ki, rəsmi şəkildə qızına təqdim elədi. Vanina onunla xeyli söhbət etdi. Gənc knyaz qəşənglik və zəriflik nümunəsi idi. Əla cins atları vardı, kübar cəmiyyətində hazır cavab bir gənc kimi tanınırdı. Həm də bir az yüngülxasiyyət olduğuna görə, rəsmi dairələrdə ondan heç vaxt şübhələnməzdilər. Vanina Livionun gözüünü qamaşdırıb, bu arxalı əsilzadədən bir alət kimi istifadə eləməyi qərara almışdı. Knyajna inanırdı ki, casuslar monsinyor Savelli Katantsaranın – Roma qubernatoru və polis nazirinin qardaşı oğlunu güdməyə cəsarət eləməzlər.

Bir müddət Vanina gənc knyazın lütfkarlığına biganə qalmadı, onunla mehriban davrandı, ancaq günlərin bir günü Livionun üzünə:

– Sənin kimi bir yelbeyinə ərə gedə bilmərəm, – dedi və macal vermədən sözünə davam elədi. – Uşaqxasiyyət olmasaydın, əmici-yezinin əlaltıları səndən heç nə gizlətməzdilər. Elə götürək bu yaxınlarda Forliddə tutulan karbonariləri... Onlara nə cəza vermək fikrindədirlər?

Livio iki gündən sonra gəlib xəbər verdi ki, Forliddə həbs olunmuş bütün karbonarilər qaçmışlar.

Vanina iri qara gözlərini qaldırıb həqarətlə onun üzünə baxdı, acı-acı gülümsündü. Qızın hər sözündə xoşbəxtlik qığılcımı axtaran knyaz bu axşam ondan bir kəlmə də qopara bilmədi.

Don Livio bir gün sonra qızara-qızara boynuna aldı ki, onu aldadıblar. Ancaq deməyə sözü vardı:

– Kabinetin açarını ələ keçirdim, əminin bütün kağızlarını ələk-vələk elədim. Öyrəndim ki, ən nüfuzlu kardinallardan və prelatlardan¹ ibarət konqreqasiya, yəni komissiya təyin edilib. Bu günlərdə onun çox məxfi bir şəraitdə toplaşib, Forli karbonarilərini harada, Ravennada yoxsa Romada mühakimə etmək məsələsinə baxacaqlar. Hazırda həbs olunmuş doqquz karbonari və onların başçısı, axmaq-lığı ucundan öz ayağı ilə gəlib təslim olmuş Missirilli deyilən bir nəfər San-Leone qəsridə saxlanılır.

Livio “axmaq-lığı ucundan” sözlərini deyib qurtarmamış Vanina onun qolundan bərk bir çimdik götürdü.

– Sizinlə birlikdə mən də əminizin kabinetində olmaq istəyirəm. İstəyirəm o kağızları öz gözlərimlə görüm. Yəqin səhv oxumusunuz.

Bu sözlər Livionu qorxuya saldı; Vanina az qala imkan xaricində olan bir şey tələb edirdi. Lakin qızın ərkyana şıltaqlığı onun istəyini daha da alovlandırırdı.

Bir neçə gündən sonra Savellilərin nöqərlərinin libası olan zərbaftalı qırmızı paltar geymiş Vanina polis nazirinin kabinetində yarım saat ən məxfi sənədləri nəzərdən keçirdi. Kağızlar arasında “Müttəhim Pyetro Missirilli haqqında məlumat gündəliyini” tapanda ürəyi quştek çarpındı, varacağı götürəndə əlləri əsirdi. O, neçə vaxtdan bəri həsrətini çəkdiyi adı bir də oxudu, gözləri qaraldı. Qız az qala huşunu itirəcəkdi. Qubernatorun iqamətgahından çıxanda knyajna don Livionun onu öpməyinə icazə verdi.

– Mən sizi nə qədər imtahana çəksəm də, bütün sınaqlardan ləyaqətlə çıxırsız.

Gənc knyaz belə tərifdən sonra Vaninanın xatirinə Vatikani² yandırmağa hazır idi.

Həmin axşam Fransa səfərxanasında bal təşkil olunmuşdu. Vanina hey rəqs edir, demək olar ki, həmişə Livio ilə oynayırdı. Knyaz səadətdən sərxoş idi, görəcəyini macal tapmayaydı.

Bir dəfə Vanina knyaza dedi:

– Atamın ələ bil tutması var. Hər dəfə qərribə işlər görür ki... Bu gün səhər nöqərlərdən ikisini qovub, onlar da mənim üstümə

gəliblər. Biri xahiş elədi ki, onu qubernatorun yanında işə düzəldim. O biri istefaya çıxmış topçudur. Fransızlar dövründə orduda olub. Hə, o da Müqəddəs Məlakə qalasında bir iş istəyir.

Livio cəld cavab verdi:

– Mən onların hər ikisini öz yanımda qulluğa götürərəm.

– Heç sizdən bunu xahiş eləyən oldu? – Vanina ötkəm bir ədə ilə onun sözünü ağzında qoydu. – Mən o yazıqların xahişini olduğu kimi sizə çatdırdım. Hər ikisi möhür istədiyi yerdə işləməlidir, başqa bir yerdə yox.

Livio yenə çətinə düşmüşdü, özü də bundan çətin bir şey təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Monsinyor Katantsara hər adamı yaxına qoymazdı. O, bir qayda olaraq yaxşı tanıdığı, etibar elədiyi adamlara öz sarayında iş verirdi.

Zahirən Vaninanın həyatı həmişəki kimi idi; rahatlıq, cəş-ışrət, cürbəcür əyləncələr... Lakin peşmançılıq ona dinclik vermir, vicdan əzabı qəlbini didib parçalayırdı. Hadisələrin ləng gedişi qızın lap axırına çıxmışdı. Atasının müvəkkili pul tapıb gətirdi. İndi neyləyəsən? Ata evindən baş götürüb gedərsən, Romanyeyə qayıdıb Pyetronu qaladan qaçırtmağa çalışasan... heç ağlabatan iş deyil. Vanina heç nəyə məhəl qoymadan yola çıxmağa hazırlaşırırdı ki, tələyin ona yazığı gəldi.

Don Livio ona xoş bir xəbər verdi:

– Bu yaxınlarda Missirilli ventasından olan on nəfər karbonarini Romaya gətirəcəklər. Əgər onlara ölüm cəzası kəsilsə, Romanyədə edam olunacaqlar. Əmin papadan bu axşam razılıq alıb. Bütün Romada bu sirri bir siz bilirsiniz, bir də mən. İndi məndən razısınızmı?

– Siz yavaş-yavaş əsil kişi olursunuz, – deyər Vanina cavab verdi.

– Lütfən, şəklinizi mənə bağışlayın.

Missirillinin Romaya gətiriləcəyi gün ərəfəsində Vanina Çitta-Kastellanoya getmək üçün fikirləşib bir bəhanə tapdı. Romanyədən Romaya göndərilən karbonarilər bu şəhərin həbsxanasında gecələməli idilər.

Səhər tezdən dustaqlar həbsxanadan çıxarılanda knyajna Missirillini gördü. Əl-ayağı zəncirlənmiş venta başçısını ayrıca arabada aparırdılar. Pyetronun rəngi ağappaq ağarmışdı, ancaq görkəmindən heç ruhdan düşənə oxşamırdı. Bir qarı ona bənövşə dəstəsi atdı. Karbonari gülümsündü, baş əyib təşəkkür etdi.

¹ Prelat – Katolik kilsəsində yüksək imtiyazlı ruhani vəzifələrdən biri.

² Vatikən – Katolik kilsəsinin başçısı olan Roma papasının iqamətgahı.

Vanina sevgilisini görəndə ürəyi toxtalıq tapdı; qız elə bil təzədən dünyaya gəldi. Knyajna bu görişdən çox-çox qabaq Müqəddəs Məlakə qalasında təsərrüfat işlərinə baxan abbat Karinin vəzi-fəsini böyütdürmüşdü. O, Missirillinin həmin kalaya gətiriləcəyini bildirdi və qabaqcadan bu xoşbəxt qocanı özünə ruhani ata götürmüşdü. Romada knyajnanın, həm də qubernatorun yaxın qohumunun ruhani qayyumu olmaq isə böyük şərəf sayılırdı.

Forli karbonarilərinin mühakiməsi çox uzanmadı. Qatı monar-xistlər partiyası məhkəmənin Romada keçirilməsinə mane ola bil-məsə də, komissiyanın ən şöhrətpərəst prelatlardan təşkil edil-məsinə müvəffəq oldu. Məhkəmə komissiyasının sədri polis naziri idi.

Karbonarilər əleyhinə qanun hər kəsə aydın idi. Forli qəsdçiləri də əllərini hər şeydən üzmüşdülər. Ancaq onlar ən kiçik imkan-dan belə istifadə edir, məharətlə müdafiə olunurdular. Buna baxmayaraq hamısına ölüm hökmü verildi. Bəzi hakimlər hətta karbonarilərin işgəncə ilə öldürülməsini istəyirdi, onların şaqqalanmasını tələb edənlər də vardı. Polis nazirinin vəzifə pilləkəninə növbəti yeri hazır idi, (onu qırmızı kardinallı papağı gözəlçiyirdi) buna görə də Savelli Katantsaranın karbonariləri şaqqalatmağa ehtiyacı yoxdu. Nazir fərmanı təsdiq etdirmək üçün papanın qəbulunda olanda onu dilə tutub ölüm hökmünü uzun müddətli həbs cəzası ilə əvəz etdi. Hökm təkəmə venta başçısı üçün qüvvədə qalırdı. Polis naziri onu təhlükəli fanatik hesab edirdi, həm də dediyimiz kimi, Missirilli iki jandarm öldürdüyünə görə, əvvəlcədən ölümə məhkum olunmuşdu.

Nazir papanın iqamətgahından qayıdandan bir neçə dəqiqə sonra Vanina hər şeydən xəbərdardı.

Monsinyor Katantsara ertəsi gün gecə yarıya yaxın evə qayıtdı və öz otaq xidmətçisini heç yerdə tapa bilməyib bərk təəccübləndi. O, zəngi bir neçə dəfə cingildətdi. Nəhayət, qocalıb əldən düşmüş və əməlli-başlı xəlifləmiş bir xidmətçi qapıda göründü. Kişi lap hövsələdən çıxıb özü soyunmağı qərara aldı. Bərk bürkü idi. O, qapını bağlayan sonra frakını soyundu, hirsli-hirsli bürmələyib stula tərəf fırlatdı. Frak stulun üstündən ötürüb muslindən tikilmiş boya-boy pəncərə pərdəsinə dəydi. Örtüyün arxasında kimsə gizlə-nmişdi. Nazir yatağına tərəf cumub tapançasını qapdı və ehtiyatla pən-cərəyə yaxınlaşdı. Pərdə arxasından zərbaftalı lakey paltarı geyinmiş əli tapançalı bir gənc çıxıb onun üstünə yeridi. İşi belə gören nazir nişan alıb tətiiyi çəkmək istəyirdi ki, gənc oğlan gülə-gülə dedi:

– Olmadı ki, monsinyor! Vanina Vaninini tanımadınız?

Nazir çıxmırdı:

– Bu axmaq hoqqabazlıq nə deməkdir?

Vanina özünü o yere qoymadı.

– Gəlin sakit danışaq. Əvvəla, sizin tapançanızda güllə yoxdur.

O, heyret içərisində tapançasını yoxladı, silahın yararsız olduğuna inanən kimi əlini jiletinin qoltuq cibinə atıb xəncərini sivirdi. Vanina amirənə, eyni zamanda işvəli bir ədə ilə:

– Öyləşin, monsinyor, – dedi və arxayın-arxayın divana yayxandı.

Nazir soruşdu:

– Heç olmasa deyin görüm təksinizmi?

– And içirəm ki, tamamilə təkəm.

Katantsara əlüstü bütün künc-bucağı yoxladı, otağı dörd dola-nandan sonra Vanina ilə üzbəüz kresloya əyləşdi.

Knyajna həlim və sakit bir səslə sözbəşladı:

– Axı mən nəyə görə ağıllı, fərasətli bir dövlət nümayəndəsinə əl qaldırmalıyam? Həm də çox güman ki, özünü və başqalarını güdazə verməkdən savayı heç nə bacarmayan əfəlin, çırtqozun biri ilə əvəz olunsa adama...

– Yaxşı, xanım qız, sizə nə lazımdır? – Nazir pərtliyini heç cür gizlədə bilmirdi. – Rica edirəm bu yersiz oyunu mümkün qədər tez qurtarasınız.

Vanina dərhal səsinin ahəngini dəyişib təkəbbürlə dedi:

– İndi eşidəcəyiniz sözlər məndən çox sizin üçün vacibdir. Mis-sirillinin həyatını qorumaq istəyən adamlar var. O, edam olunsə uzağı bir həftəyə sizinlə haqq-hesabı çürüdəcəklər. Onun taleyi mənə maraqlandırır. Hoqqabazlıq dediyiniz bu hərəkəti də birincisi əyləncə üçün, ikincisi də rəfiqələrimdən birinin xatirinə özümə rəva bildim. – Vanina yenidən əsilzadə xanımlara məxsus məlahətli sözbünə davam etdi. – Bir də ki, bu gün-sabah yaxın qohumu olaca-ğım ağıllı bir adama, özü də görünür Savellilərlə nəslini şöhrətləndi-rəcək bir adama qulluq göstərmək istədim.

Nazir o saat yumşaldı. Bu ani dəyişikliyin əsas səbəbkarı Vani-nanın gözəlliyi idi. Romada monsinyor Katantsara gözəl qadınların pərəstişkari kimi ad çıxarmışdı. Əli tapançalı knyajna isə Savellilər ailəsi lakeylərinin gəzinti paltarında par-par yanırdı; ayaqlarına kip yapışmış üzünboğaz ipək corablar, zərbaftalı qırmızı kamzol və gülmüşü işləməli mavi kaftan ona xüsusi yaraşlıq verirdi.

Kefi kökəlmiş nazir qımışa-qımışa:

– Evimizin gələcək gəlını, siz, doğrudan da, qərıbə hoqqa düzəltmisiz, – dedi. – Görünür, bu axırıncı oyununuz deyil.

– Ümidvaram ki, sizin kimi tədbirli bir adam bu sirri hamıdan, xüsüsən Liviodan gizlin saxlayar. Könlünüzü almaq üçün mən sizi öpərmə də, əlbəttə, əgər rəfiqəmin himayəçilik etdiyi karbonarını ölümdən qurtarsanız.

Ən vacib məsələləri belə zarafata salıb müzakirə etməyi bacaran bütün əsil-nəcəbətli Roma xanımları kimi Vanina da dilini dinc qoymurdu. O, silahlı hədə-qorxu ilə başlayan bir görüşü gələcək knyaginya Savellinin qayınata əvəzi təzə qohumu ilə, demək olar ki, rəsmi tanışlığına çevirə bildi.

Monsinyor Katantsara bir azdan üstünə silah çəkilib qorxudulduğu barədə bütün fikirləri özündən uzaqlaşdırıb, Missirillini xilas etmək istəse nə kimi çətinliklərlə qarşılaşacağından danışdı. O, söhbət cləyə-cləyə gənc knyajna ilə yanaşı otaqda gəzişirdi. Bir anlıq ayaq saxladı. Buxarının üstündən qrafını götürdü və billur stəkana limonad töküb içmək istədi. Vanina cəld stəkani onun əlindən aldı və guya saxlaya bilməyib pəncərədən həyəətə atdı.

Bir dəqiqə sonra nazir şirniyyat qutusunda şokoladlı konfet götürdü. Vanina ərklə konfeti də dartıb aldı və gülə-gülə dedi:

– Ehtiyatlı olun! Burda dişə dəyən nə varsa zəhərlənib. Sizi öldürmək istəyirdilər, mən qanınızın arasına girdim. Düşündüm ki, Savellilər ailəsinə sizin həyatınızdan qiymətli hədiyyə getirə bilərəm.

Həyret içərisində döyüknə monsinyor Katantsara minnətdarlığını bildirdi və söz verdi ki, Missirillinin əfv edilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək.

– Demək, sözüümüz sözdür. İndi sazişi təsdiq etmək olar. – Vanina naziri öpüb əlavə etdi: – Bu da sizin mükafatınız!

O, mükafatı məmnuniyyətlə qəbul elədi.

– Əzizim Vanina, onu da bilin ki, mənəm qan tökməklə aram yoxdur. Üstəlik, sizin nəzərinizdə nə qədər qoca görünəmsə də, hələ cavanam. Çox güman ki, bu gün tökülən qanların lənət damğasına çevriləcəyi günü öz gözlerimlə görəəcəyəm.

Monsinyor Katantsara gənc knyajnanı bağın küçə qapısına qədər ötürəndə gecə saat iki idi.

Ertəsi günün səhəri nazir papanın yanına minnətə getdi. O, sıxıla-sıxıla ürəyindən keçənləri götür-qoy cləyirdi ki, zati-müqəddəsləri gözənilmədən imana gəlirdi:

– Mən hər şeydən əfzəl sizi rəhmədillik işığına çağırıram. Forli karbonarilərindən birinin edam hökmü hələ də qüvvədə qalır. Onun fikri mənə yuxunu haram cləyib. O adam xilas olunmalıdır.

Nazir papanın onu qabaqladığını görüb xeyli nəmnüm elədi, cür-bəcür bəhanələr gətirdi və ən nəhayət *motu proprio*¹ qərarını yazmağa razılıq verdi. Zati-müqəddəsləri adətə xilaf olaraq fərmanı özü imzaladı.

Vanina düşündürdü ki, sevgilisini bəlkə də ölümdən qurtara bildi, ancaq bununla təhlükə sovuşmur, onu zəhərləməyə cəhd edəcəklər. Missirilli hələ papa fərmanından qabaq Vaninanın ruhani atası abbat Karidən bir neçə bağlama dəniz xusarısı və həbsxana yeməyinə toxunmamaq xəbərdarlığı almışdı.

Bundan sonra Vanina Forli karbonarilərinin San-Leone qalasına köçürülcəyini öyrəndi və beyninə düşdü ki, nəyin hesabına olursa olsun, yolda Missirilli ilə görüşməlidir. O, karbonarilərin Citta-Kastellanoya gətiriləcəyi gün ərəfəsində özünü həmin şəhərə çatdırıb abbat Kariyə baş çəkdi. Ruhani ata neçə gün qabaqdan burda idi. Nəzarətçi onun təkid ilə Missirillini gecə ibadəti zamanı həbsxana məhrabına gətirməyə söz vermişdi. Üstəlik bunu da boynuna götürmüşdü ki, karbonari əl-ayağının zəncirlənməsinə razı olsa onu tək buraxar, başı ilə cavabdeh olduğu dustağa müəyyən məsəfədən göz qoyar və görüşdüyü xanımla sərbəst söhbətləşməsinə imkan yaradar.

Nəhayət, Vaninanın taleyi həll olunası gün gəlib çatdı. O, səhər ertədən həbsxananın balaca kilsəsində gizlənmişdi. Kim bilir, uzandıqca uzanan bu gün ərzində onu düşündürən, həyəcanlandıran hansı fikirlərdir.

“Pyetro o qədər sevirimi ki, olub keçənləri başıqlaya? Düzdür, ventanı mən ələ vermişəm, ancaq onun həyatını da mən xilas etməmişəm”.

Hərdən tufan sakitləşir, ağıl ürəyə üstün gəlirdi. Belə anlarda Vanina inanırdı ki, Pyetronu yola gətirəcək, onlar birlikdə İtalyanı tərk edəcək, baş götürüb gedəcəklər. Axı o, Pyetronu çox sevdiiyə

¹ *Motu proprio (latınca)* – Papanın şəxsi təşəbbüsü ilə verilən qərar.

görə günah işlədib. Saat dördü vurdu. Uzaqda nal səsləri eşidildi; dostalarını götürən atlı karabinyerlər şəhərə çatmışdılar. Küçənin dəş döşməsindən qopan hər səs onun ürəyində əks-səda verirdi. Tezliklə təkər taqıltısı nal səslərinə qarışdı. Arabalar həbsxananın qarşısındakı meydançada dayandı. Vanina iki karabinyerin Missirillini qoltuqlayıb ayağa qaldırdığını gördü. Onu ayrıca arabada gətirmişdilər, əl-ayağı elə zəncirlənmişdi ki, qımıldana bilmirdi.

Vaninanın gözləri doldu.

– Hər halda o, sağdır! – deyə pıçıldadı. – Şükür sənə İlahi, onu hələ zəhərləməyiblər.

O axşamın hər anı əzabdı, əziyyətdi. Ala-qaranlıqda, mehrabın uca taqları altında tənha bir çırağ közərdirdi. Gözətçi yağa xəslik elədiyinə görə piltə tüstülənir, zəif işıq qara kölgələrə qarşıb divarlarda oynayırdı. Vaxtilə mehraba bitişik həbsxanada can çürütmüş orta əsr kübarlarının qəbrlərini nəzərdən keçirdikcə Vaninaya elə gəlirdi ki, daş heykəllərin kinli baxışları ona zillənib.

Ətrafda səs-səmir çoxdan kəsilmişdi. Vanina nəfəsini içinə çəkib dinşəyirdi. Qüllədəki zəng bir də səsləndi, gecədən xeyli keçmişdi. Bir azdan yüngül xışıltı eşidildi. Elə bil qaranlıqda yarasa şığırdı. Vanina çevrilib baxdı, qapıya tərəf bir-iki addım atıb dayandı və yarıhuşuz halda mehrabın məhəccərinə söykəndi. Birdən onun qarşısında iki kölgə peyda oldu. Onlardan biri həbsxana nəzarətçisi, o biri əl-ayağı çalın-çarpaq zəncirlənmiş Missirilli idi. Nəzarətçi əl fənerini məhəccərin üstünə qoydu. Işıq düz məhbusun üzünə düşürdü. Nəzarətçi qapıdan çıxan kimi Vanina Pyetronun boynuna sarıldı. Sevgilisini qolları arasında sıxdıqca canında zəncirlərin soyuq giziltisini hiss eləyirdi. Elə bil bir daş heykəli qucaqlamışdı. Knyajna – “onu kim belə qandallayıb” – deyə düşündü və bədənindəki üşütmə kəskin bir ağrı ilə əvəz olundu. Qıza elə gəldi ki, Pyetro onun işdəklərindən xəbərdardır. Yoxsa belə soyuq görüşərdimi?

Pyetro nəhayət dilləndi:

– Məni sevdinizizə ürekdən təəssüflənirəm, əzizim, özümü belə bir məhəbbətə layiq bilmirəm. İnanın ki, müqəddəs münasibətlərə, xristian hisslərinə qayıtsaq yaxşıdır. Olub-keçən günahları, gözü-müzü qamaşdıran duyğuları unudaq. Daha mən sizin ola bilmərəm. Daimi müvəffəqiyyətsizliklər məni qarabaqara izləyir. Bəlkə də bağışlanılmaz bir günah sahibi olduğuma görə... Taleyin hökmünə bir bax. Heç gör ağlasığan işdirmi? Niyə o məşum gecə yoldaşlarımla

birlikdə həbs olunmadım? Niyə ən təhlükəli anlarda mən öz yerimdə deyildim? Axı niyə dostlarımdan ayrı düşməyim ən ağlasığmaz şübhələrə gətirib çıxartdı?! Çünki mən təkəcə vətən eşqi ilə yaşamadım, özgə bir ehtirasın qurbanı oldum.

Vanina həyətədən özünə gələ bilmirdi. Missirilli necə də dəyişmişdi. O qədər də sınıxmamışdı, ancaq görkəmindən ona otuz yaş vermək olardı. Vanina bunun səbəbini həbsxanalardakı əzab-əziyyətlər olduğunu düşünüb, ağladı. “Ah! Aman Allah! Axı həbsxana nəzarətçiləri söz vermişdilər ki, sənənlə sət rəftar etməyəcəklər”.

O, hardan biləydi ki, ölümün yaxınlığı gənc karbonarinin qəlbində vətəni azad görmək arzusu ilə bağlı olan nə qədər mövhumi duyğular oyatmışdı.

Vanina yavaş-yavaş bu qəribə dəyişikliyin səbəbini dərk edirdi. Bütün bunlar ağır fiziki əziyyətlərdən çox, mənəvi sarsıntıların nəticəsi idi. Qızın onsuz da ağır olan kədəri bir az da artdı. Qəhərdən boğulan knyajna hönkürür, Missirilli susurdu. Vaninanın aramsız hiçqırqları ona da təsir etmişdi.

– Əgər bu dünyada bir nəfəri sevmişəmsə, o sizsiz, Vanina! Ancaq Allahın böyüklüyünə şükür ki, indi həyatda yeganə bir məqsədim var. Ya qaranlıq zindanlar qucağında, ya da İtaliyanın azadlığı uğrunda vuruşmalarda öləcəyəm.

Yenə susdular. Vanina bu sükutu pozmaq üçün heç olmasa bircə kəlmə danışmaq istədi, bacarmadı.

Missirilli bayaqkı söhbətinə qayıtdı:

– Bu müqəddəs borcun sət qanunları var, mənim əzizim. Onu qaytarmaq asan olsaydı, bəs qəhrəmanlıq nəyə deyərdilər? Söz verin ki, bir də mənimlə görüşməyə can atmayacaqsınız. – O, zəncirli əllərini bacardığı qədər irəli uzadıb sözüne davam etdi:

– Nə zamansa sizin üçün əziz olmuş bir adamın sözünə qulaq asın. Atanızın məsləhət bildiyi adama ərə gedin. Ancaq lüzumsuz etiaflarla könüllü qırmayın. Mənimlə görüşməyi də fikrinizə gətirməyin. Bu gündən bir-birimizə yad olmalıyıq. Siz vətənin azadlığı yolunda az pul xərcləməmişiz. Əgər bir gün o, müstəbidlərin pəncəsindən qurtulsa həmin pulları milli mülkiyyət hesabına son qəpiyinə qədər özünüze qaytararlar.

Vanina acığından dodığını gəmirirdi. Bayaقدan bəri Pyetronun baxışlarında tək bircə dəfə qılgıncı yanıb-sönmüşdü; “Vətən” kəlməsini dilinə gətirəndə...

Axır ki, qadınlıq qururu knyajnanın köməyinə gəldi. O, heç bir cavab vermədi. Özüylə getirdiyi almazları və balaca bıçqıları səssiz-səmirsiz Missirilliyə uzatdı.

Karbonari pıçıldadı:

– Mən bunları götürməliyəm. Qaçmağa cəhd etmək mənim borcumdur. Bu yeni alicənablığınıza baxmayaraq and içirəm ki, bir də heç vaxt görüşməyəcəyik. Əlvida, Vanina! Söz ver ki, bir də məktub yazmayacaqsan, görüşməyə yollar axtarmayacaqsan. İndən belə bütün varlığım ilə vətənin ixtiyarındayam. Məni özün üçün ölmüş bil. Əlvida!

Vanina çığlın bir səslə:

– Dayan, Pyetro! – dedi. – Bir dayan görüm!.. İstəyirəm biləsən ki, sənin xatirinə mən nələrlə yaşamışam!

O, Missirillinin San-Nikolo qəsrindən çıxıb getdiyi və özünü leqata təslim etdiyi gündən bəri sevgilisini xilas etmək üçün göstərdiyi bütün cəhdləri, bir-bir sadaladı.

Vanina nəfəsini dərdi, səsinə alçaldıb udquna-udquna dedi:

– Bunlar hələ nədir ki... Mən məhəbbətimizə naminə ən ağlasığmaz bir addım atmışam.

O, satqınlıq elədiyini də boynuna aldı.

– Ax, məlun ifritə! – Pyetronun sinəsindən vəhşi bir bağırçı qopdu. Birdən qızın üstünə atıldı, onu zəncirləri ilə boğmağa çalışdı. Qışqırığa özünü yetirən nəzarətçi araya girməsəydi o, Vaninanın nəfəsini kəsəcəkdik!

– Al, götür, ifritə! – Missirillinin boğuş səsi mehrabın divarlarında əks-əda verdi. – Mən sənə heç nə ilə borclu olmaq istəmirəm. – O, zəncirlərin imkan verdiyi qədər qolaylanıb, daş-qayı və bıçqıları Vaninanın ayaqları altına atdı. Dərhal dönüb kilsədən çıxdı.

Bu son zərbə Vaninanı tamamilə sarsıtdı. O, Romaya qayıtdı. Tezliklə qəzetlərdə onun knyaz Livio Savelli ilə nikahlanması haqqında xəbərlər dərc olundu.

1829-cu il

ALEKSANDR DÜMA

(1802-1870)

ALEKSANDR DÜMA AZƏRBAYCANDA

Aleksandr Dümanın "Qafqaz" adlanan kitabı nəinki tarixi bir əsər kimi çox əhəmiyyətli, həm də qafqazlıların özləri üçün belə qəribə təsadüflər, görüşlər, unudulmuş hadisələr, xatirələr mənbəyidir. Bu əsər XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş fransız tarixçisi, səyyah, yaxud ədiblərin yazdıqlarının ən maraqlısı sayıla bilər. Ona görə ki, Dümanın qələminə məxsusdur – dünyanı gəzib dolaşmış, tarix və fəlsəfə elmini yaxşı bilən, qədim ədəbiyyata, həmçinin öz dövrünün məşhur əsərlərinə bələd olan məşhur fransız yazıçısı A.Dümanın.

Əsəri oxuduqca onun üslubu, yazılış xüsusiyyətləri, oradakı dil kəskinliyi, xəfif yumor, lirik səhnələr, sərt ifadələr birliyi adamı valeh edir. Müəllif gördüyü və eşitdiklərini, keçən əsrin fransız oxucularına maraqlı görünəcək ən xırda təsadüfləri belə ətraflı şərh edir. Axı o, Qafqazdan yazırdı – həmin vaxtlar bütün Avropanı heyratə gətirən şamillərin vətəni, səyyahları valeh edən diyardan yazırdı.

A.Dümanın Azərbaycana səfəri Dərbənd şəhərindən başlayır. Dərbənddən Bakıya gəlib, Bakıdan Şamaxıya, Şamaxıdan Şəkiyə, Şəkiddən isə Tiflisə gedib. Olduğu şəhərlərin hər biri haqda geniş danışır, onların əhalisi, bazarları, adətləri haqda məlumat verməyə çalışır...

QAFQAZ SƏFƏRİ

(İxtisarlarla)

DƏRBƏND

Biz sübh çağı yola düşdük. Hava çox yaxşı idi. Buralarda nə şaxta, nə də qar vardı. Bu, Dərbəndə yaxınlaşdığımızı xəbər verirdi. Elli kəndini keçdik. Baqration bizi müşayiət edən polislərin başçısı İman Qazaləyvlə tatarca bir neçə kəlmə danışdı.¹ Hiss olunurdu ki, onun cavabı Baqrationu

¹ A.Düma bütün əsər boyu azərbaycanlıları on doqquzuncu əsrdə işlənən terminə əsasən tatar adlandırmışdır. Biz həmin sözləri azərbaycanlı şəklində işlətməmişik.

qane etmişdi. Söhbət mənim silahımdan getse də, dinib-danışmırdım. Qarabakənddə səhər yeməyinə dayandırıq. Faytonumuzda yemək üçün hər şey vardı. Moynə¹ fürsətdən istifadə edib üç tablonun eskizini çəkdi. Biz gözəlliklər ölkəsinə daxil olmuşduq. Odur ki, hər addımbaşı faytonu saxlayıb bu əfsuncudici mənzərələri seyr etməli olurduq.

Buynakda Baqrationun qulluqçusu bir neçə atla bizi gözləyirdi.

Mən Baqrationla onun faytonuna, Moynə ilə Kalino isə mənim faytonuma mindilər. Beş dəqiqə keçməmiş atları qoşdular və yola düşdük. Kənddən iki yüz metr aralanmışdıq ki, bir dəstə kəklik bizi görüb havaya qalxdı və uçduğu yerdən əlli metr aralıda təzədən yərə endi. Faytonları saxladırıq və onlara yaxınlaşdıq. Kəkliklər yenidən havaya qalxdılar. Mən onlardan birini vurdum. Qalanları başımızın üstündən uçub getdilər. Təpənin o tərəfində gözdən itincəyə qədər onları müşayiət etdim. Təpəyə tərəf getdik. Təpənin başına çatanda artıq kəklikləri unutmışdım. Çünki Xəzər dənizi ilə üz-üzə dayanmışdım. Ucsuz-bucaqsız hamar səhranı andıran bu ümman göy yaquta benzəyirdi. Qədimdə İrkani adlandırılan, Herodota qədər, demək olar ki, əfsanəvi hesab olunan dəniz mənə çox əzəmətli və məhzun göründü. İlk dəfə Herodot tərəfindən təsvir edilən, sahəsi haqqında məlumat verilən bu dəniz, əski zamanlarda olduğu kimi, indi də az bəllidir. Qədim tarixçilər onun gözəlliyindən ilhamla söz açmış və onu "sehrli möcüzə" adlandırmışlar. Ehtimal ki, gələcəkdə nəhayətsiz qum gölüne və ya sadəcə olaraq qırğız və noqay çöllərində gördüyümüz bataqlığa çevriləcəkdir. Suyu insanın heç vaxt dərk edə bilməyəcəyi hansı yeraltı yollarla axıb gedən, yoxa çıxan, yavaş-yavaş azalan, heç bir şey verməyən bu sehrli dəniz şərqdən qum, şimal, cənub və qərb tərəfdən bütün çayların suyunu udur. Yolboyu Dərbəndə qədər biz bu "sehrli möcüzəni" seyr edəcəyik.

Təpədən enərək faytonlara mindik və yolumuza davam etdik. Çətin yoxuş və enişlər bir-bir arxada qalırdı. Yerli olan faytonçular atları dörd-nəla çapırı, bu eniş-yoxuşların arasından axıb gedən iti dağ çaylarından belə ehtiyat etmirdilər. Doğrudur, ilin altı ayında bu çaylarda su az olur. Bununla belə daşqın vaxtı suyun gətirdiyi daşlar təhlükə törədir. Faytonumuz atılıb-düşür, böyük taqıqlı salırdı. bizdə belə yollara rast gəlinmir. Şübhəsiz ki, buralarda fayton düzəldərkən bu çətinliklər nəzərə alınır. İnsan oğlu həmişə çətinliklərə sine gerir, onun üzərində zəfər çalır. Belə yolda faytonun sıradan çıxması hər dəqiqə gözləyə bilər. Lakin tezliklə onu düzəldir və yollarına davam edirlər.

¹ Moynə – fransız rossamı. A.Dümanın dostu. Kitabda gedən şəkilləri, əsasən o çəkmişdir.

Biz də yolumuza davam etdik və günortadan sonra saatı dörd radələrində Qarabakəndə çatdıq. Azuqəmizi faytondan götürüb nahar etdik. Yeri gəlmişkən deyim ki, səyahət vaxtı, xüsusilə də belə səfərlərdə yemək məsələsi böyük problemə çevrilir. Odur ki, gələcəkdə bu yolla səyahətə çıxanların nəzərinə çatdırıram: Həştərxandan Qızlara¹ qədər özünüzlə hər şey götürün. Qızlardan Dərbəndə yola düşəndə bir daha yaxşıca bazarlıq edin. Çünki yolda bir şey ala bilməyəcəksiniz.

İtaliyalılar pis yeyirlər. İspanlar az yeyirlər. Düzenliklərdə məskən salanlar isə elə bil heç bir şey yemirlər.

Rusiyada yaşayanlar da yemək-İçmək qayğısında olan xalqlara bənzəmir. Bunlarda günün hansı vaxtı nə yemək məsələsi adət-ənənəyə çevrilməyibdir. Təki samovar qaynasın, stəkanlarda çay buğlansın. Fərq etməz, ister o Çin imperatorunun sarı çayından, istərsə də Kalmık şahzadəsi Tümenin çayından dənəlsin. Əsas məsələ budur ki, samovar həmişə dızıldasın, dəmde olsun.

Bir yana səfərə çıxanda da azuqə barədə o qədər fikirləşməzlər. Bu məsələdə onlar ərəblər kimi hərəkət edirlər. Elə bil ərəblərin bir xurmanı səhər, birini də axşam yeməklə günü başa vurmaları bunlara da sirayət edib. Bir yana gedəndə kəmərlərinin və xəncərlərinin bellərinə bərk bağlayıb yola düşər, zarafət edə-ədə, deyə-gülə gəlib mənzil başına çatırlar. Biz isə azuqə tədarük görmədən yola çıxırıq. Doğrudur, Fransada yaşamış, onun nemətlərini qiymətləndirən, bitkilərinə, heyvanat aləminə və insanlarına belə olan knyaz Baqrationla bir yerdə aclıq və ehtiyacdən qorxmağa dəyməz. Mən hələ də özüm özümdən sual edirəm: "Görəsən, Qarabəkənddən Dərbəndə qədər yolboyu yediyimiz ciyərdən hazırlanmış o dadlı və yağlı piroqları Baqration haradan əldə etmişdi? Axı, bura Strasburqdan ən azı min iki yüz mil aralı idi". Çin sərhədlərindən uzaqda olsa da, bizə pürəngi Çin çayı demləmişdilər...

BAKI

Səhər açılar-açılmaz yuxudan oyanıb ətrafa nəzər saldıq. Nə azərbaycanlılar, nə də onların dəvələri vardı. Lələ köçüb, yurdu qalmışdı. Çöl də dəniz kimi bəmboş idi. Gəmisiz dəniz nə dənizdir? Mən bundan ağır, bundan kədərli heç nə təəssvürümə gətirə bilmirəm. Biz hələ durmamış atları hazırlamışdılar. Bircə onları faytonlara qoşub yola düşmək qalırdı.

¹ Qızlar – indi Dağıstanda rayon mərkəzidir. 1785-ci ildən şəhərdir. Terek çayı sahilindədir. Kızılar kimi də tələffüz olunur.

Ətrafı bürümüş ağımtıl duman çox yaxşı hava olacağını xəbər verirdi. Dumanın arasından bərk qaçdıqlarından sanki ayaqları yere toxunmayan dağ keçiləri görünürdü. O qədr ürkək, o qədr qorxaq idilər ki, bir az yaxınlaşıb bircəciyini də vura bilmədim. Dağların güneyi çəhrayı, quzeyi isə bənövşəyi rəngə çalırdı. Qarıb bir mən-zərə ilə qarışmışdıq. Bir yanda qızıl kimi parıldayan qum səhrası, o yandan mavi Xəzər!

Biz Bakıya qədr bu mavi dənizi – gəliş-gedişi az olan, unudulmuş, itirilmiş, insanlara az bölli, ünvanına çox böhtanlar yağdırılan yazıq və məsum Xəzəri bir daha görməyəcəkdik.

Əslində isə Abşeron yarımadasının elə bir nöqtəsinə çatmışdıq ki, Qızılburundan bura qədr yol Xəzər dənizinin sahili boyu uzanıb gəlirdi. Buradan yol gözənilmədən sağa burulub çöllüyə sarı irəliləyir və sanki nizə şəkilli yarımadaı dənizdən asılı qoyurdu. Beş-altı kilometr hamar yoldan sonra enişlər, yoxuşlar gəlirdi. Hiss olunurdu ki, Qafqaz sıra dağlarının son aşırımlarını arxada qoyuruq. Bizim Burqund yaylasına bənzəyən bu yerlərdə yol boyu kiçik kəndlər var idi. Evlərin bacalarından tüstü çıxır, biçənəkdə sürülər otlayırdı. Arpa-buğda cücərib qalxmışdı. Orda-burda boz dağların döşünə elə bil qeyri-bərabər biçimdə xalılar döşənmişdi.

Hər halda, bu mədəniyyət idi. Əkin-biçin, qorxusuz otlayan sürülər, evlər, sakitlik insanların dinc həyat sürdüyünə dəlalət edirdi. Dərindən nəfəs aldım. Neçə vaxt idi ki, mədəniyyət barədə heç bir söz eşitməmişdim. Özümü rahat hiss etdim.

– Görəsən, yolun mənzərəli və təhlükəli hissəsi birdəfəlik arxada mı qaldı?

– Bəli, – deyər azərbaycanlı bələdçimiz cavab verdi. Lakin Qafqaz dağlarının o biri ətəyində biz gözəl mənzərələr və təhlükə məşhumlarının ikili xarakter daşdığını duyub razı qaldıq. Təhlükə, qorxu yolçunun qarıb bir yol yoldaşdır. Əvvəlcə adam çəkinir, çalışır ki, qorxuyla üz-üzə gəlməsin. Sonra ona alışır və nəhayət onun yaxında olmasına arzulayır. Bu elə bir təsiredici qüvvəyə malikdir ki, yaxında olanda insan hər şeyin qiymətini, dəyərini ikili duyur. Təhlükənin olmasına adam sevinir, o sovuşanda təəccüblənir. Hətta yolunu dəyişib təhlükəli, qorxulu yolla getmək istəyir.

Biz istəməzdik ki, onunla birdəfəlik vidalaşaq. Ona görə də “hələlik” deyirəm...

Yol elə bayaqdan gəldiyimiz kimi davam edirdi. Enişlər, yoxuşlar...

Birdən qarşımıza əvvəlkilərdən daha dik və çətin bir yoxuş çıxdı. Yoxuşda atların işini asanlaşdırmaq üçün yox, Bakını bizdən gizləyən bu axırıncı təpənin başına tez çatmaq üçün faytonlardan yerə tullandıq. Yoxuşun lap başına çatanda uzaqda Xəzər dənizini gördük. Bizimlə dəniz arasında bəzi yerləri çökəkliklərdə gizlənən Bakı şəhəri yerləşirdi. Lakin tezliklə Bakı bütün gözəlliyi ilə gözümüz önünə gəldi. Elə bil şəhərə göydən düşmüşdük. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, Bakı iki hissədən ibarətdir: Ağ şəhər, Qara şəhər. Bakı Rusiyanın tərkibinə daxil olandan sonra şəhər ətrafında meydana gələn tikililər Ağ şəhəri təşkil edir. Qara şəhər isə şəhərin qədim hissəsidir. Bu şəhər də Dərbənd kimi divarlarla əhatə olunmuşdur. Dərbənd qalasının divarları qədr gözəl və mənzərəli olmasalar da, bu divarların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Aydın məsələdir ki, bu divarlar artilleriyadan deyil, soyuq silahdan müdafiə olunmaq üçün ucaldılmışdır.

Şəhərin mərkəzində nəzəri Xan sarayı cəlb edirdi. Buradan qədim məscidin əyilmiş minaresini və ayağını Xəzərin suları yuyan Qız qalasını da görmək olur. Ucalığı və əzəməti ilə diqqəti cəlb edən Qız qalası qeyri-adi bir əfsanə ilə bağlıdır. Bakı xanlarından birinin çox gözəl bir qızı varmış. Qədim əfsanədə atasına vurulan Mirrin əksinə olaraq burada ata öz qızına vurulur. Qız dünyaya gəlməsində günahkar olan atasının cəzasından, çirkin əməlinə görə qurtarmaq üçün deyir ki, xanın sevgisinə bir şərtlə razılıq verə bilərəm: qoy xan məhəbbətini sübuta yetirmək üçün ən uca, ən möhkəm, şəhərdə tayı-bərabəri olmayan bir qala tikdirdirsin. Qala hazır olanda xanın arzusu yerinə yetiriləcək.

Xan o saat adam toplayıb qalanı sürətlə ucaltmağa başlamış, olin-dən gələnə əsirgəməmişdir. Hər dəfə xan “qala hazırdır” deyəndə qız qalanın bir mərtəbə də ucaldılmasını xahiş edirdi. Bu təkidlər olmasaydı Qız qalası bu qədr ucalmazdı.

Mərtəbələr biri-birini evəz edir, qala göylərə ucalırdı.

Qız qalası dəniz kənarında, yəni şəhərin aşağı hissəsində olsa da, yuxarıda yerləşən məscidlərin minarələrindən də yüksək görünmüş¹. Qala hazır olanda onu çox bahalı İran xalıları və s. ilə bəzəmişlər. Axırıncı xalı döşənəndə xan qızı möhtərəm qadınların müşayiəti ilə

¹ Kitabın ingiliscə çapında redaktor səhifə ayağında göstərir ki, Qız qalasından sonralar mayak kimi istifadə edilmişdir. (B a x: A.Düma. Qafqaz səfəri, Nyu-York, 1962, səh.140)

qalanın başına çıxmış, meydançada kəlmeyi-şəhadətini oxumuş və özünü dənizə atmışdır...

İsmət və bəkarət rəmzi olan Qız qalasına gəlməmişdən qabaq xəyanətdən söhbət açan başqa bir abidəyə də rast gəlmişdik. Bu, Gürcüstanın canişini general Sisianovun abidəsi idi. O, Bakını mühasirəyə aldıqda xan şəhəri təslim etməzdən əvvəl, guya öz şərtlərini bildirməkdən ötrü generala görüşmək arzusunda olduğunu bildirmişdir.

Ermənilər general Sisianovu xəbərdar etmişdilər ki, görüş zamanı onu öldürəcəklər. Sisianov özünü Sezar kimi cəsur göstərmiş və "Buna cürətləri çatmaz" demişdir. Xan görüşə gələn generalın başını qılıncı ilə vurmuşdur. Bakılılar bu işə mat qalmış, şəhərin və onların başının üstünü alan təhlükədən qorxub xanı ruslara təslim etmək istəmişlər. Lakin xan qaçıb İranda özünə sığınacaq tapmış, şəhər isə rusların əlinə keçmişdir.

İlk divarları II Abbas tərəfindən ucaldılan Bakı əsrlər boyu atəşpərəstlərin müqəddəs yeri olmuşdur. Əvvəllər müstəqil olan Bakı xanlığı sonralar İrandan asılı vəziyyətə düşmüşdür. İran onu 1723-cü ildə Rusiyaya güzəştə getmiş, 1735-ci ildə geri almış, axırncı xanın xəyanətindən sonra isə Bakını birdefələk itirmişdir.

General Sisianovun abidəsi şəhərə lap bitişikdir.¹ Qəbri isə Tiflisdədir.

Bakıya daxil olmaq orta əsrlərin alınmaz qalalarından birinə girmək təsiri bağışlayır. Divarları üçqat olan qalanın qapıları o qədər dardır ki, üç at qoşulmuş arabanı qapıdan keçirmək üçün yan atı açmalı olduq. Şəhərin Şimal qapıları yanında böyük bazar, Şərq memarlıq üslubundan daha çox Qərb memarlıq üslubuna yaxın, daha doğrusu, Avropasayağı tikilmiş binalar və sağ tərəfdə xristian kilsəsi vardır. Bizi birbaşa M.Piqulevskinin iqamətgahına apardılar. O, qapının ağzında bizi salamladı, lakin evə dəvət edə bilmədi. Çünki evində iki azərbaycanlı qadın qonağı vardı. Müsəlman dini qadınların yad kişilər yanında üzü açıq oturub söhbət etməsinə yol vermir. Bu yandan da bizə uzun səfərdən sonra yuyunub, rahatlanmaq vacib idi. Bizi öz adamlarından biri ilə yaşayacağımız "Avropa klubu"na yola

salan M.Piqulevski yuyunub-rahatlandıqdan sonra onunla nahar etməyimizi xahiş etdi.

Xristian kilsəsinin yanında şəhərin ən mənzərəli yerlərindən birində yerləşən bu klubun salon və otaqlarını mənim sərəncamıma vermişdilər.

Göstərilən qonaqpərvərlik üçün söz tapa bilmirəm. Bircə onu deyə bilərəm ki, bütün yol boyu bizə göstərilən qonaqpərvərlik göz-lədiyimizdən də üstün idi.

Yuyunub-rahatlanmaq üçün M.Piqulevskinin bizə çox vaxt verməsinə ürkədən sevinirdik. Lakin yenidən yuyunmuşduq ki, Piqulevski özü iki faytonla arxamıza gəldi. Azərbaycanlı xanımlar öz milli və dini qanunlarını pozaraq mütləq məni görmək istəyirdilər. Biz hazırlaşana qədər M.Piqulevski gözlədi.

O, gözəl adam idi. Onun haqqında bir neçə kəlmə deməyə dəyər.

O, Bakının həm bələdiyyə, həm polis rəisi, həm də hakimi idi. Bu ucaboy, enlikrək adamın qırx yaşı vardı. Əynində rus forması, başında azərbaycanlı papağı vardı. Xəz papağını gözlərinin üstünə elə basmışdı ki, alışıb-yanan və gülümsəyən gözlərini güclə görmək olurdu. Gözlərindən səmimilik oxunurdu. Dolu sifəti, mirvari kimi ağ dişləri, gözəl dodaqları gözlərilə ilə tamamilə həmahəng idi. Fransızca bir kəlmə də bilmirdi. Rusca isə elə aydın, elə ifadəli danışdı ki, nə demək istədiyini tamamilə başa düşürdük. Onun sifətindən xoşbəxtlik yağdı. Elə bil Babil qülləsinin dağıldığı gündən bu günə qədər alimlərin yaratmaq arzusunda olduğu beynəlxalq əlifbanın ilk hərfərini bu xoşbəxt adam kəşf etmişdi.

Faytonlara əyləşib M.Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Mən onun üz-gözündəki sevinci indi anladım. Onun on altı yaşında gül kimi zərif və gözəl qızı, otuz iki-otuz dörd yaşında, anadan çox öz qızının bacısına oxşayan çox cazibədar bir qadın əlimizi sıxaraq bizi salamladı. Ailənin iki-üç uşağı da vardı. Hec vaxt ağrı-acı dadmamış bu ailə həyatın pillələrilə dərsiz-qəmsiz irəliləyirdi.

Səbirsizliklə gözləndiyimiz, hörmətlə qəbul olduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. Çadra örtmüş bu xanımların biri Qarabağın axırncı xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri qızı idi.¹

¹ Xoş təsadüf nəticəsində A.Düma ilə görüşən Xurşidbanu Natəvan o vaxtlar yarıdcılığa yenidən başlamışdı. Mehdi buna görə də A.Düma onun yarıdcılığından xəbərsiz olmuşdur.

¹ Sisianov P.D. (1754–1806) – rus generalı. 1802-ci ildən Gürcüstanın baş komandanı. Gürcüstanda İmeretiyanın və Meqrelinin, Azərbaycanda Gəncə, Qarabağ, Şəki və Şirvan xanlıqlarının Rusiyaya birləşməsinə nail olmuşdur. Bakıda Hüseynqulu xanla danışıq zamanı öldürülmüşdür.

Anaya qırx, qızına isə iyirmi yaş vermək olardı. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən nazik paltarda cazibədar görünən gənc xanımın yanında iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşlı qız uşağı maraqlı dolu, böyük, qara gözlərini bizdən çəkmirdi. Beş-altı yaşlı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sıxılmış və sövqi-təbii ilə kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu. Mən mat qalmışdım. Bu, fransız qadının uşağın oynamasına icazə verə biləcəyi oyuncaq xəncər deyildi, oğlanın belindəki əsil iti xəncər idi. Azərbaycanlı qadınlar üçün bu birinci uşaq oyuncağı hesab olunur.

Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev¹ ürəyeyatan, gözəl insanlarla yolda baş çəkdiyimiz Andreyevə kəndində anadan olmuşdur. Otuz beş yaşlı Xasay xan qədd-qamətli idi. Alışb-yanan gözlərində nəse bir narahatlıq duyulurdu. Qapqara saqqalı onun dişlərini daha da ağ göstərirdi. Başına qıvrırcıq quzu dərisindən tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi cuxa geyinmişdi. Cuxaya qızılı sapla naxış vurulmuş, yaxasında ətrafı qızıl və gümüşlə həşiyələnmiş iki patrondaş, belində saf qızıldan olan gözəl kəmər vardı. Kəmərdən fil sümüyü və qızılla işlənmiş zərif bir xəncər asılmışdı. Əynindəki şalvar İran qumaşından tikilmişdi. Dağlılar arasında dəbdə olan qumaş şalvarı dizdən aşağı sıxılmışdı. Fransızca parisililərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağılına, fransızca təmiz danışmağına heyran qalmışdım. Sən demə, Xasay xan Peterburqda mənim köhnə dostum Marmye² ilə tanış olubmuş. O dostumun mənim fikirləşdiyimdən də üstün olan xüsusiyyətlərindən danışdı. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdan kimi alim və səyyah dostuma onun səmimi arzularını çatdırım, görüşlərini yada salım.

İndi Marmyenin dünyanın hansı guşəsində olduğunu bilmədiyimdən (bəlkə indi o, Tancerdə, Timbuktu, Meksikoda, Şam şəhərində və ya Maarif Nazirliyinin kitabxanasındadır) Xasay xanın səmimi

¹ Əsərdə Xasay xan Xəzər xan kimi verilmişdir. Ola bilsin ki, yazıçı bunu bilərəkdən etmişdir. "Qafqaz səfəri"ndə A.Düma Xəzər dənizinə neçə-neçə səhifə həsr etmiş, ona məftunluğundan əsər boyu söz açmışdır. O, Xasay xana da dərin hörmət bəsləmiş, onun savadına, ləyaqətinə, ağılına heyran olmuşdu.

² Xavye Marmye (1809-1892) – fransız yazıçısı. Öz səyahətləri barədə bir neçə kitab yazmış və çap etmişdir.

salamlarını burada yazıram. Güman edirəm ki, bir gün hardasa Marmye bu sətirləri oxuyacaq və köhnə dostunu yada salacaqdır.

Xanımlar əvvəlcədən nahar etmələrinə baxmayaraq, məclisi tərk etmədilər. Onlar bizim söhbətimizə diqqətlə qulaq asırdılar. Deyilənləri onlara hərdənbir Xasay xan tərcümə etsə də, nahar başlandıqdan qurtarana qədər dilmancımız M.Piqulevskinin gözəl qızı idi.

BAKININ ƏTRAF YERLƏRİ

Nahar qurtaran kimi qapıda hazır dayanmış faytonlara minib məşhur Atəşgaha getdik. Bakı Atəşgahı, az səyahət edən fransızlar istisna olmaqla, bütün aləmə məlumdur. Gecə-gündüz alovlanan bu yer – Atəşgah Bakının iyirmi altı kilometrliyindədir. Daimi alov yerin altında olan mazut və təmizlənməmiş neftdən baş alır. Bu neft təmizləndikdə durulsa da, yandırıldıqda bol tüstüsü və xoşagəlməz qoxusu olur. Bununla belə, ondan məişətdə çox istifadə edirlər. Hətta Lənkəran və Dərbənddə şərab tuluqlarını onunla yağlayırlar. Bu şərab xüsusi dad verir və şərab biliciləri bunu çox yüksək qiymətləndirirlər. Lakin mən ona heç cür alışa bilmədim. Mazut və nefti sürtkü yağ kimi də işlədirlər. Arabaların təkərlərini bununla yağlayırlar ki, arabacıların canı pis qoxusu olan donuz piyindən qurtarsın. Bir çox başqa müsəlman xalqları kimi azərbaycanlıların da piydən zəhləsi gedir. Daha doğrusu, piyə nifrət bəsləyirlər.

Nəhayət, mazut və neftdən sement düzəldirlər. Vaxtilə Roma sementi də onun əsasında düzəldilib. Deyilənlərə görə qədimdə, yeni eradan əvvəl Babil və Neynəva şəhərləri tikilərkən də belə sement işlənmişlər.

Neft yeraltı odları sayəsində bərk dağ qatranından əmələ gəlir. O, dünyanın bir çox nöqtələrində vardır. Bakı və onun ətraflarındakı qədər neft isə heç bir yerdə yoxdur. Şəhər ətrafında – Xəzər dənizinin sahili boyu dərinliyi üç metrədən iyirmi metrə qədər olan quyular qazılmışdır. Gil və əhəngdən ibarət cuxurların arasından qara və ağ neft çıxır. Hər il yüz min sentner neft çıxarılır. Çıxarılan neft İrana, Tiflisə və Həştərxana göndərilir.

Xəzərin xəritəsinə nəzər salaraq, Bakıya paralel qarşı sahilə qədər bir düz xətt çəksəniz, köçəri türkmənlərin yaşadığı yerlərə yaxın Çeleken adlı bir ada – neft adası görəcəksiniz. Abşeron yarımadasının

öks tərəfində beləcə bir yarımada şəkili sahədə çoxlu neft mədənləri vardır. Abşeronun qurtaracağı boğaz şəkillidir. Orada atəşpərəstlərin də, farsların da müqəddəs hesab etdiyi bir ada var. Bu adada yanar qaz və neft quyuları olduğuna görə o müqəddəsləşdirilmişdir. Beləliklə, düşünmək olar ki, dənizin altındakı böyük neft yatağı Türkmənistanə qədər gedib çıxır. Hal-hazırda böyük bir şirkət neftdən şam düzəltmək üçün fəaliyyətə hazırlaşır. Bizim ulduzlu şamlara bənzəyəcək bu şamların girvənəsi 75 santimə başa gələcək. Tiflisdə indi şamın biri 2 franka, Moskvada isə altmış santimə satılır. Buna görə də atəşpərəstlərin Bakını müqəddəs yer kimi seçməsi təəccüb doğurmur...

...Biz də indi atəşpərəstlərin müqəddəs məbədinə – Atəşgaha gəldik. İki saat yol gedəndən sonra (yolun birinci hissəsi dəniz sahilinin payına düşür) bir təpənin başına çıxdıq. Oradan bütün Atəşgah, onun od-alovu ovuc içi kimi aydın görünürdü. Böyüklüyü bir kvadrat lyelik¹ düzənliyi təsəvvürünüzə gətirin!

Yüzlərcə əyri-üyrü deşikdən alov lay-lay havaya püskürür, külək onu şaxələndirir, atır-tutur, əyir-düzəldir, yerlə-yeksan edir, göylərə qaldırır. Lakin söndürə bilmirdi. Orada böyük dördkünc bina görünürdü. Bina da alovla işıqlandırılmışdı. İşıq divarlara düşdükcə əks olunur və adama elə gəlirdi ki, bina hərəkət edir. Əhənglə ağardılmış bina içində qaz alovlanan buxarıcıqlarla əhatə olunmuşdu. Qaz elə gur yarırdı ki, bu buxarıcıqların hər biri nəhəng qaz borusuna bənzəyirdi. Buxarıcıqların arxasında isə günbəz yüksəlirdi. Günbəzin hər dörd küncündə gur alov şölə saçır. Lakin bu alov Şərqə baxan qapının yanındakı alovdan zəif idi.

Qərb tərəfdən gəldiyimizə görə Şərq tərəfdəki yeganə qapıdan içəri girmək üçün ibadətğahın başına fırlandıq. Qarşımızda qeyri-adi və çox gözəl bir mənzərə açıldı. Deyirlər ki, buralar yalnız bayram vaxtı belə çıraqban olur. Sən demə, bizim gəlişimiz barədə M.Piqulevski onlara xəbər göndərmiş, iki min ildən artıq təqiblərə məruz qalan atəşpərəstlərin bu yazıq nümayəndələri də ömrə mün-təzir duraraq, əllərindən gələni etmişdilər.

Məndən sonra atəşpərəstləri görmək istəyən həmvətənlərim tələsməlidirlər. Çünki ibadətğahda yalnız bir qoca və otuz-otuz beş yaşlı iki cavan adamdan başqa atəşpərəst qalmayıb. Cavanlardan

biri Hindistandan altı ay əvvəl gəlib. Deməli, ona qədər Atəşgahda ibadət edən ikinci nəfərmiş. Biz tamamilə alovla bürünmüş qapıdan həyəte girdik. Böyük dördkünc həyətin ortasında günbəzli səcdəgah ucalır, səcdəgahın tən ortasında əbədi alov şölələnir. Günbəzin hər dörd küncündə yerin altından qaz alovu püskürür. Səcdəgaha çatmaq üçün beş-altı pillə yuxarı qalxmaq lazım gəlir. Çöl divarı boyu tikilmiş iyirmiyə qədər hücrənin hamısı içəri açılır. Onlar zərdüştlüyə hazırlaşan tələbələr üçün inşa edilmişdir. Hücrələrin birinin divarında taxça düzəldilib və ora iki büt qoyulub.

Atəşpərəstlərdən biri kahin paltarını geydi. Başqa birisi, demək olar ki, tamamilə çıpaq olan adam öyninə köynək kimi bir şey keçirdi və ibadət başlandı. İbadət səslərin qeyri-adi şəkildə dəyişməsindən, dörd-beş xromatik qamma notundan artıq olmayan sol və mi arasında təkrarlanan və tez-tez Brahmanın adı çəkilən nəğmədən ibarət idi. Hərđən kahin üz-üstə yerə yığılanda digər atəşpərəstlərin əlində tutduğu siniləri biri-birinə vururdu. Yüksək və cingiltili səss çıxırdı.

Mərasim qurtaranda kahin hərəməz bir parça nabat uzatdı, əvə-zində ona hərəməz bir manat verdi.

Sonra böyük neft quyularına baxmağa getdik. Quyuların ən dərinini 18 metr idi. Bu əvvəllər şor su quyusu imiş. Bir gün su yoxa çıxdıqda lopa düzəldib quyunun dibinə baxmaq istəyirlər. Lopanın dərinliyə düşməsi ilə quyunun alovlanması bir olub. Deyirlər, o vaxtdan alov sönmür. Əyilib bu quyuya baxmaq çox qorxuludur. Qazın iyindən adamın başı hərlənə bilər. Baş ki, əldə olmadı, heç bir şey. Ayaqlar da yerədən üzüləcək və kəlləmayallaq olub alovun içinə düşəcəksən. Buna görə də quyunun ətrafını çəpərləyiblər. O biri quyuların üstünə elə-belə tor şəbəkələr, şəbəkələrin də üstünə daş qoyublar. Bu daşlar on iki saatın içində gipsə dönür. Daşın gipsə çevrilməsinə tamaşa etdiyimiz zaman Atəşgahın bir kilometrliyindəki Suraxanı kəndini idarə edən zabıt gəlib bizi evinə, çay dəsgahına dəvət etdi. Razılaşdıq və faytonları onun dalınca sürdük. Sən demə, çay bəhanə imiş. O hazırlığı ki, orada görmüşdülər, ona çay dəsgahı demək ən azı insafsızlıq olardı.

O bizi çox səliqəli bir otaqda (orada rahatca yatmaq da olardı) ələ Azərbaycan yeməklərinə qonaq etdi. Stolun üstündə plovdan, kababdan tutmuş, armud, üzüm və qarpıza qədər hər şey vardı.

Bir sözlə, Azərbaycan yeməklərindən əməlli-başlı bir süfrə açılmışdı. O, bizə evində gecələməyi təklif etdi. Mən böyük məmnuniyyətlə onun təklifini qəbul edərdim, di gəl ki, M.Piqulevskinin

¹ Lye – Fransada ölçü vahidi. Bir lye 4,5 kilometrdir.

səhər tezdən rəsmi işi vardı. Doğrudur, o, Bakıya tək qayıtmaq istədi, ancaq bu yaxşı çıxmırdı. Odur ki, gecə saat 11-də ev sahibinə təşəkkür edib çıxdıq.

Neapolun Solfatara vulkanından daimi yanması ilə üstün olan Bakı Solfatarasının – Ateşgahın yanından ötüb Bakıya qayıtdıq.

Səhəri gün saat doqquz tamamdə xəbər verdilər ki, Xasay xan Usmiyev gəlmişdir. Dəqiqliyi ilə avropalılardan da üstün olan Xasay xan bizim xidmətimizdə duracağını bildirmişdi. Parislilərin hər hansı bir azərbaycanlı bəy haqqında təsəvvürləri belədir: qaba, bir və ya iki qoyun dərisindən kürk və ya arxalıq geymiş, başında motal papaq, anlaşılmaz və boğaz səsləri ilə danışan, siyasətimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz haqqında təsəvvürü olmayan, təcədən-dımağa qılnc, xəncərə, tapança və s. ilə silahlanmış bir adam!

Qətiyyən belə deyilmis.

Azərbaycanlı Xasay xan Usmiyevdə¹ də yuxarıda saydıqlarımızdan əsər-ələmət yox idi. Xasay bəy, yuxarıda dediyim kimi, otuz beş yaşında, çox yaraşıqlı, üzünün cizgiləri gözəl, qaynar və ağıllı gözlərinin dərinliyində nəsə bir narahatlıq hiss olunan, sədəf kimi incə

¹ A. Dumanın Xasay xanı milliyyətə azərbaycanlı göstərməsi maraq doğurur. Bəzi tədqiqatçılar onun ləzgi, avar və ya osetin olduğunu göstərir. Başqaları isə onun milliyyətə qumuş olduğunu qeyd edirlər. Bu fikir həqiqətə daha uyğun gəlir. Məlumdur ki, Xasayyurd, Buynaksk və s. yerlərdə indinin özündə belə türkdilli xalq – qumuqlar yaşayırlar. Onların üç əsas dialektləri – Xasayyurd, Buynak və Qaytaq dialektləri vardır. Xasay xan da burada anadan olmuşdur. M. Rəfiyyə və B. Məmmədova görə Xasay xan qaraqaytaqlıdır. H. Zeynallı isə onun Tarku (Dargi) aulundan, Babayev isə onun Dağıstanın Yaxsay kəndindən olduğunu qeyd edir. Bakıda iki gün dalbadal Xasay xanla görüşən A. Duma isə Xasay xanın milliyyətə tatar (azərbaycanlı – Q.P.) olduğunu və Andreyev kəndində doğulduğunu göstərir. “Qafqaz səfəri”ndə oxuyuruq: “Xasayyurddan səkkiz-doqquz kilometr aralanmışdıq ki, birdən döngədən altmışa qədər atların bizə tərəf gəldiyini gördük.

Bu Əli Sultanın dəstəsi idi. Onun evinə qonaq gəldik. Bu, bizim qədim basdı-ğımız ilk xalis azərbaycanlı kəndi idi. Kənd nədənsə Andreyev adlı bir avropalının adını daşıyır. Sonralar Bakıda tanış olduğum milliyyətə tatar (azərbaycanlı – Q.P.) olan Xasay xan da bu kəndəndir”.

Maraqlıdır ki, A. Duma Çuxuryurd yaxınlığında Elli və s. kəndlərin də xalis tatar (azərbaycanlı – Q.P.) kəndləri olduğunu və bu yerlərdə hamının tatarca (azərbaycanca – Q.P.) danışdığını göstərir.

Məlumdur ki, XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili Dağıstan xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Məhz buna görə də A. Dumanın sözlərini qəribliyə salmaq olmur.

dişləri ağpapaq görünən bir adam idi. Azərbaycanlıların və farsların saqqala həna qoymaq adətində o da əməl etmişdi. Qara saqqalı bir az qırmızıya da çalır. Başına qıvrım quzu dərisindən tikilmiş, gürcülərin papağına oxşar ucu şiş, çox incə və gözəl bir qələmi papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkezi cuxa geymişdi. Cuxaya qızılı sapla naxış vurulmuşdu. Onun yaxasında gümüş güllə ilə dolu qızılla haşıyılmış iki patronaş, belində zərli kəmərdən bir. Belə bir kəmərlə yalın Şərqdə düzəldilə bilər. Çünki Şərqdə düzəldilən gözəl kəmərləri dünyanın heç yerində yada bilmirlər. Kəmərdən zərli xəncər asılmışdı. Xəncərin dəstəyi fil sümüyündən idi, qını və tiyəsi isə qızılla işlənmişdi. İran qumaşından tikilmiş şalvarını dizdən aşağı sıxan – qumaşın altından onun kiçik, nazik çəkmələri görünürdü. Elə bil bu çəkmələrin içindəki ayaqlar bir dəfə də yerə toxunmamış, həmişə yəhərin üzəngisində olmuşdu. Onun uşaq ayağına bənzəyən zərli, incə ayaqları geydiyi formanı daha da yaraşıqlı göstərirdi.

Xasay xan bütün şərqililər kimi möhkəm silah həvaskarıdır. Özü də yalnız əla dəstəyi və qaralmış tiyəsi olan yerli silahların deyil, eyni zamanda bizim sadə, davamlı və hədəfi düz vuran Avropa silahlarının da pərəstişkarıdır. O, mənim dörd-beş tufəngimə baxdı. Dəvim emalatxanasında düzəldilmiş tufəngin üstündə dayandı. Həmin tufəngin təsadüfən onların əlinə düşən başqa növlərdən fərqləndiyini bildirdi. Xahiş etdi ki, Parisə qayıdandan sonra, əgər mümkün olsa, Dəvim emalatxanasında istehsal olunan tapançalardan birini Bakıya – ona göndərim. Mən Parisdən səfərə çıxmağa hazırlaşanda, yuxarıda dediyim kimi, Dəvim mənə özünün istehsal etdiyi bir gödək lüləli tufəng və tapança gətirmişdi. Tufəngi Baqratona hədiyyə etmişdim. Tapançanı qədrini bilən bir adama bağışlamaq üçün münasib məqam idi. Mən tapançanı gətirib Xasay xana bağışladım. Bir saat sonra ondan bir məktub aldım. Fransızca yazılmış məktubda heç bir səhv yox idi. O yazırdı:

“Sizin elə gözəl, elə zəngin silah kolleksiyanız var ki, ora nəsə əlavə etmək mümkün deyil. Odur ki, bu pul kisəsini və iki arxalıq qəbul etməni xanımım xahiş edir. Pul kisəsini xanımım öz əlləri ilə tikmişdir!

Xasay xan Usmiyev”.

Bu qəşəng hədiyyəni xanım Freyqan gələ getmək üçün qapıdan çıxanda aldım.

Deməliyəm ki, admiral Maşinin gəmisi ilə Həştərxandan şahzadə Tümenin yay sarayına ziyafətə bizimlə Petreyenkova və Davidova fəmilli iki mehriban, cazibədar qadın, Vruble fəmilli cavan qız da gedirdi. Şənlik vaxtı da bu yazıq qız yas içində idi. Onun kazak qoşunları başçısı olan atası səkkiz ay bundan qabaq ölmüşdü. Dənizçi zabit arvadı xanım Petreyenkova iki il İranın Astarabad şəhərində, yarım ilə qədər isə xalis Şərqi şəhəri olan Bakıda yaşamışdı. Bakıda o, xanım Freyqanla tanış olmuş və onun müsbət cəhətlərindən mənə çox danışmışdı. Beləliklə, mən Bakıya gələndə xanım Freyqan ilə artıq qiyabi tanış idim. Xanım Petreyenkovadan Bakıya gəldiyimi xəbər tutan bu xanım fərsetdən istifadə edərək əri ilə – Bakı limanının rəisi kapitan Freyqanla Pıqlevskigilə görüşümə gəlmişdi. Xanım Freyqan fransızca çox gözəl danışdı. Biz onunla köhnə tanışlar kimi söhbətə girişdik. Elə oradaca gərtləşdik ki, səhəri gün o, mənə öz faytonunda bazara gəzməyə aparsın...

...O ki, qaldı azərbaycanlılara, biz onlar haqqında yuxarıda danışmışdıq. Qafqaz qəbilələri ilə qaynayıb-qarışması azərbaycanlıların təbiiliyini daha da artırmışdır. Bu xalq vaxtilə müzəffər olmuş, ürəyində indinin özündə də döyüşkən olaraq qalır. Bir vaxt köçəri həyat sürən azərbaycanlılar indi də, dağlarda, düzənlərdə azad yaşamağı üstün tuturlar. Onların çoxu məmnuniyyətlə atçılıqla, maldarlıqla, qoyunçuluqla məşğuldur. Yaz gələn kimi dağlara köçür, payıza qədər orada qalırlar. Qadınlar yun əyirir və xalça toxuyurlar. Onların toxuduqları Quba, Şamaxı və Şəki xalçıları rəng çalarlarına, naxışlarına və keyfiyyətlərinə görə İran xalçılarından heç də geri qalmır. Əksinə, İran xalçılarından bir üstünlüyü var: bu xalçılar yarı qiymətinə satılır. Eləcə də azərbaycanlılar ağzı ülgüc kimi iti xəncər düzəldirlər. Qını zinetli, dəstəyi fil sümüyündən və gümüşlə işlənmiş, belə bir silaha dağlıların başçısı dörd at və iki arvad verirmiş. Azərbaycanlı ilə bir şey bərdə sövdələşəndə ondan imzalanmış sənəd tələb etməyə ehtiyac yoxdur. Söz verdi, qurtardı.

Biz Dərbənddən başlayaraq bu üç millətin əhatəsində olmuşuq. Mən burada alicənab, vicdanlı, igid, bədxərc və mübariz gürcülər haqqında danışmadım. Çünki onlar Gürcüstandan kənarda yaşayırlar.

Bakıda ticarətin əsasını ipək, xalça, şəkər, zəfəran, İran qumaşı və neft təşkil edir. Neft haqqında bayaq danışmışıq. Şəki ipəyi ilə rəqabətə girə bilməyə də, burada ipək alveri əla gedir. İpəkdən sonra zəfəran gəlir. Zəfəranı küncüt yağı ilə qarışdırır və yastı qoğallar

bişirirlər. Yola çıxanda bu qoğal adamın hayına çatır. Bakı bazarlarında həm Avropa qəndinə, həm də Mazandaranda istehsal olunan kömbə boyda kəllə qəndə təsadüf edilir.

Nə gizlədim, mən ən çox xalçalar, İran qumaşı və müxtəlif silahlarla maraqlanırdım. Lakin xanım Freyqan o saat qadın olduğunu göstərdi. O, hər şeydən əvvəl mənə öz ustasının yanına apardı. Bu əla zərgərin adı Yusif idi.

Bir yazıçı tənəyyülü üçün bu daş-qaşdan, parçadan, xalı-xalçadan, Şərqi silahlarından gözəl nə ola bilər! Mən nəfsimi möhkəm saxlayaraq, mərcan və əqiqdən düzülmiş bir təbəş və mərcan boyunbağı almaqla kifayətləndim. Sonra isə arxama baxmadan qızıl çubuqlu “ovsuncudan” qaçıb aralandım. Hətta xanım Freyqanın arxamca gəlib-gəlmədiyinə belə məhəl qoymadım.

Ən maraqlısı budur ki, başında şiş papaq olan bu ləl-cavahir və almaz sahibləri kiçik daxmalarda işləyirlər. Daxmaya sınıq-salxaq pilləkənlərlə gəlirlər. Külək pəncərələrin sınıb-tökülmüş yerlərindən daxmaya soxulur, metalərdən cihazları yelləyir.

Xanım Freyqan qaça-qaça mənə çatdı. Ona elə gəlib ki, mənə əqrəb sancıb.

– Bazara, bazara gedək! Yoxsa sizin ustanızdan canımızı qurtara bilməyəcəyik, – dedim.

Doğrudan da o bizə yalnız “Min bir gecə” nağıllarında görünə biləcək pıyalələr göstərdi. Hələ mən qadınlar üçün baş örtüklərini, yalnız cənnət gözəllərinin – hürilərin taxa biləcəyi kəmərləri demirəm. Bütün bunlar sadə alətlərlə – çəkic, biz və qayçı ilə gözəl sənətkarlar tərəfindən düzəldilmişdir. Əlbəttə, bu incəsənət nümunələrini Janisə və Lemonyenin sexlərində hazırlanan mallarla müqayisə etmək olmaz. Bununla belə, burada gördüklərim nə qədər təzə və təkrarlunmazdır!

Burada hər şey biri-birinə qarışıb: bir yanda toz-torpaq, bir yanda tarakanlar, o yanda çirkab içində sürünən uşaqlar, başqa bir tərəfdə isə mis qabda dəmlənən yeməklərin ətrafa yayılan ətri.

Bəli, Şərqi bələdir. Ətirli yeməklər, daş-qaş, silahlar, çirkab, toz-torpaq – hamısı biri-birinin yanında.

Biz bazara yollandıq. Orada bir alış-veriş gedirdi ki, gəl görəsən! İran ipəkləri, türk məxmərləri, Qarabağ xalçıları, Lənkəran yastığı və balışı, gürcü tikmələri, erməni yapıncısı, Tiflis baftaları, nə bilim daha nə! Hər şey adama “gəl-gəl” deyir! Hər şey adamı valeh edir. Dayanıb hər şeyə baxmaq istəyirsən.

Ey mənim parisli dostlarım, mərhəmətli Allahın sizə verdiyi o işıqlı gözlərlə bir Şərq parçasına baxsaydınız, bir portreti yarı qiymətə satmağa həvəslənərdiniz. Əgər mən dövlətli olsaydım, sizin emalatxanalarınızın divarlarından o qədər cavahirət asardım ki, gəl görəsən! Siz qədəmlərinizin altında möcüzələr görərdiniz.

Mən Piqlevskigilə nahar vaxtı qayıda bildim. Bütün günü bərk xəzri əsmiş, Xəzər tələtümə gəlmişdi. İndi isə külək kəsmiş, dəniz sakitləşmişdi. Deməli, cənab Freyqan vəd etdiyi kimi bizə dənizdəki qərribə möcüzəni göstərə biləcəkdə. Biz bu möcüzəni görəcək, həm də Fatima məscidinə gedəcəkdik.

Axşamüstü saat beşdə xəbər gəldi ki, gəmi bizi gözləyir. Biz sahilə tələsdik. Bəzi yerləri işıqkən, bəzilərini isə qaranlıq düşəndə görməli idik.

Əvvəlcə bizə üç-dörd metr dərinlikdə suyun altında olan dağılmış karvansaranı göstərdilər. Karvansaranın qüllələri hava yaxşı olanda suyun səthində görünür. Qüllələri biri-biri ilə birləşdirən divar hələ də durur. Bu karvansara alimlər qarşısında həllini gözləyən qərribə bir sual qoymuşdur. Bir yandan deyirlər ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi ildən-ilə enir (Məs., 1824-cü ildə 18-20 fut, indi isə 12-15 fut), o biri yandan da suyun altında olan karvansara adamı qəşdindir. O suyun altında tikilə bilməzdi. Demək, nə vaxtsa Xəzərin səviyyəsi daha aşağı olmuş və o şəhərdən xeyli aralıda yerləşmişdir. Bəlkə dənizin səviyyəsi küləklə gətirilən qumun, Terek, Ural və Kür çaylarının suyunun və bu çayların gətirdiyi daş və lilin hesabına qalxmışdır. Belə olan halda, yeraltı kanalla Xəzərin sularının axıb Qara dənizə və İran körfəzinə axması ehtimalı da özünü doğrultmur. Hər halda, bunun mənə elə bir istiliyi-soyuqluğu yoxdur. Yazıq alimlərin halına acıyıram!

Dənizçilərdən biri içinə yanacaq yağ tökülmüş, qurğuşunla ağırlaşdırılmış bir işıqlandırıcı raketə bənzər patronu yandıraraq qüllələrin birinin dibinə atdı. O saat qüllələrin dibi işıqlandı və oradakı qorxmış balıqlar haradan çıxacaqlarını bilmədiklərindən özlərini ora-bura çırpmağa başladılar.

Suyun altında odun yanması mənim yadıma Juanvilin məlumatını saldı. Vuruşma zamanı türklər bu oddan Nil çayı üzərində istifadə etmişlər, düşmənlər od-alovun suda da sönmədiyini görüb dəhşətə gəlmişdilər. Yunan odu adlanan bu raketə türklər düzəltdirmişlər.

Yeri gəlmişkən deyim ki, bizimlə olan dənizçilər, əllərindəki qarmaqla nə qədər çalışsalar da, qüllədən bir parça belə qopara bilmədilər.

Kapitan Freyqanın yelkənli gəmisini sağ əldə qoyaraq, açıq dənizə tərəf irəlilədik. On dəqiqədən sonra Bayıl burnundan Şıx burnuna tərəf üzüdük. Kapitan Freyqan diqqətimizi qaynayan suya cəlb etdi. Sakit və üzü güzgü kimi hamar dəniz burada yeraltı kürədən tırayırdı.

Biz Fatimə məscidinin yüz addımlığında sahilə yan aldığımızı düşməsinə baxmayaraq biz onu minarəsindən tanımışdıq. Müəzzin mömin bəndələri namaz qılmağa səsləyirdi. Axşam düşməsinə baxmayaraq məscidin əsas qapısını bizə görə açdılar. Qədim neft çırıqlarını yandırıdılar. İki dərviş bizi müşayiət edirdi. Qapının ağzında ayaqqabılarımızı soyunmaq istədik. Dərbənddə olduğu kimi buna imkan vermədilər. Müqəddəs xalcanı o yana çəkildilər ki, biz gəvurlərin ayağı onu murdarlamasın.

Bizi Məhəmməd peyğəmbərin qızı Fatimənin məqbərəsinin üstünə apardılar. Yezidin təqiblərindən qaçıb bura gələn Fatimə elə burada da vəfat edib. Bu məscid uşağı olmayan qadınların ziyarətgahıdır. Onlar məscidə pənəh gətirir, yeddi gün burada qalır və uşaqları olacaq inamıyla evə qayıdırlar. Xasay Usmiyevin xanımı da bu müqəddəs məqbərəyə pənəh gətirmiş, sonra oğlu olmuşdur. Buna görə də Xasay xan Bakıdan bu məscidə yol çəkirmişdir.¹

Belə qüdrətinə baxmayaraq Fatimə məscidi çox kasıb idi. Yəqin bu ona görədir ki, Bakı və ətraf kəndlərdə yaşayan azərbaycanlı qadınlar ona çox nadir hallarda möhtac olurlar.

Yenidən bizi gözləyən qayıqlara minib Bayıl burnuna yollandıq. Sakit və çox qaranlıq bir gecə idi. Kiçik dalğa vardı. Bu, küləyin yenidən başlayacağından və görəcəyimiz mənzərənin daha təsirli olacağından xəbər verirdi. Lakin biz tələsməliydik. Külək güclənsə, möcüzəni görmək imkanını əldən verərdik. Su qaynayan yeri axtarmağa başladılar və oranı tapmaq çox da çətin olmadı. Neft və mazutun iyi elə bil bizə yol göstərirdi. Tezliklə dənizçilərdən biri cənab Freyqana dedi:

- Kapitan, elə buradır. Gəlib çatmışıq.
- Lap yaxşı. Məharətini göstər!

¹ A.Düma səhvə yol verir. Bakıdan Şıx kəndinə daş yolu Natəvan çəkirmişdir.

Dənizçi hər əlinə bir ovuc lif alıb yoldaşlarından birinin hazır tutduğu fanarla yandırdı və gəminin hər iki tərəfinə atdı. O saat ətrafımızda 250 metrə qədər məsafəni alov бүrdü. Buradan keçən nəbələd bir adam kağızla papiros yandırsa, yanan kağızı dənizə atması ilə dəniz dərhal alovlanır. Onun qorxudan düşdüyü halı gözlerimin önünə gətirirəm.

Biz alovun içində irəliləyirdik. Xoşbəxtlikdən alov zəif idi. Onun istiliyini zorla hiss edirdik.

Bizi çulğalayan həyəcan azaldıqdan sonra bu qərribə mənzərəni daha diqqətlə müşahidə edə bildik. Dəniz talacıqlar şəklində yanırdı. Bu talacıqların bəzisi ətrafında on iki nəfər otura biləcək dəyirmi stol boyda, o birlər isə nohur boyda idi. Biz talacıqların yanından ötüb keçirdik. Lakin avarçəkənlər kapitanın əmri ilə hərdən bizi bu alov nohurunun içindən aparırdılar. Məncə bu maraqlı və səhrli mənzərəyə dünyanın heç bir yerində rast gəlmək mümkün deyil. Küləyin və ləpələrin get-gedə gücləndiyini duymasaydıq bəlkə də bütün gecəni burada keçirə bilərdik... Külək gücləndikcə əvvəlcə xırda alov adacıqları, sonra isə böyüklər sönməyə başladı.

– Bakıya dönmək vaxtdır, – deyə kapitan Freyqan dilləndi. – Əks təqdirdə, indicə suyun üzərində gördüyümüz sirrini səbəbini axtarmaq üçün suyun dibinə getməli olacağıq.

Möcüzədən uzaqlaşmağa başladıq. Külək gəmimizi Fatimə məscidinə tərəf aparmaq istəyirdi. Ancaq külək alova üstün gələrək onu söndürdüyü kimi, bizim səkkiz nəfər avar çəkənimiz də küləyə üstün gəlib, onu dəf edirdi. “Yel kimi uç, götürül, sürətlə məni apar, mənim dəlisov köhlənim!! Bil ki, sənin belində oturub səni ram edən səndən də azğırdır” deyən Marlinskinin sözləri yadıma düşdü. Şairin sözlərini küləyə aid etdim. Külək axırıncı alov adalarını cilovlayıb söndürməyə cəhd göstərirdi.

Biz son alovun cidd-cəhdini izlədik. O gah dağların altında gözdən itir, gah da küləklə əlbəyaxa olub ləpələrin üstünə çıxırdı. Nəhayət ruh bədəndən çıxan kimi, dənizin üzərinə qalxıb havada yox oldu.

Biz də öz növbəmizdə küləyi ram etdik. Marlinski demişdir ki: “İnsan bütün canlıların ən amansızdır”. Mən isə təəddüd etmədən: “İnsan bütün təbii fəlakətlərin ən amansızdır” deyirdim.

Bakı limanına yaxınlaşanda dənizçilərdən biri fitil çubuğu yandırdı. Sən demə, bu işarə imiş. O saat cənab Freyqanın gəmisi, onun

arxasınca isə Bakı limanında lövbər salmış bütün hərbi gəmilər çıraqban oldu. Biz bu çıraqbandan keçib sahilə yan aldıq.

Belə təmtəraqla imperatoru qarşılayarlar. Moynə ilə mən isə adicə sənətkar idik. Şübhəsiz, dünyanın ən varlı, dövlətli hökmdarı da, II Aleksandr istisna olmaqla, öz ölkəsində bizim kimi sadə sənət adamları üçün belə bir əyləncəni təşkil edə bilməzdi. Bu incəsənətin təntənəsi demək idi. Belə çıxır ki, incəsənət imperatorların şahı və şahəşahıdır.

Bakı “küləklər məskəni” deməkdir. Avropada buna bənzər şəhər yoxdur. Torpağına, dənizinə, tikililərinə, istehsalına, balıqlarına, meşə heyvanlarına, həşəratlarına, sürünənlərinə, relyeflərinə görə Bakı Asiya şəhəridir.

Birinci növbədə pələngdən danışmalıyıq. Məsəl var, deyirlər: “Hərə öz adına layiq iş görər. Pələng olan yerə şir gəlməz”. Bu iki nəhəng nadir hallarda cəmi torpaqda ağalır edir. Bakıdan başlamış qədimdə Kirus, rusların Kura, bizim Kür adlandırdığımız çayın sahilələrinə qədər olan yeri pələnglər öz əraziləri hesab edirlər. Kür çayı öz mənşəyini Axaltisi dağlarından alır, Tiflisdən, Çemakidən, Axsabardan keçir, Muğan düzündən şimal hissəsində Araz çayı ilə birləşir. Muğan düzündə şəxələnlər və üç qola ayrılaraq Qızılağac buxtasında Xəzər dənizi ilə qovuşur. Salyan yaxınlığında Kür çayından bir qol da ayrılır və şərq tərəfdə dənizə tökülür.

Adətən Lənkəran və ona yaxın meşələrdə məskən salan pələnglər Araz çayından keçib Qarabağa qədər gedib çıxırlar. Bəzən də Gürcüstana qədər gedirlər. Kür çayını isə nadir hallarda keçirlər.

Beş-altı il bundan əvvəl Lənkəran tərəflərdə qərribə bir pələng peyda olubmuş. O adətən Xəzər sahilə boyunca dağın ətəyi ilə uzanıb gedən Lənkəran–Astara yolunun üstündə uzanıb yatırmış.

Bir gün Lənkəranda Astaraya gedən kazak yolun üstündə yatan bir vəhşi heyvan görünür. Heyvan başını qaldırıb nəriləyəndə kazak onun pələng olduğunu anlayır, qorxudan əsir, nə edəcəyini bilmir. Birdən əlindəki çörəyi ona atır. Pələng tənbel-tənbel pəncəsi ilə çörəyi özünə tərəf çəkir və yeməyə başlayır. Kazak qaçıb canını qurtarır. Astarada başına gələnə danışır. O birisi gün həmin yolu keçən bir tacir də həmin pələnglə rastlaşır. Pələng onun itin üstünə atılıb parçalayanadək, tacir qaçıb canını qurtarır. Tezliklə bu “yol-kəsən”, “quldur” pələngin söz-söhbəti hər yana yayılır. Elə o vaxtdan

heç bir yolçu Lənkərana və ya əksinə Astaraya gedərkən əliboş getməmiş. Ene cəhənnəmə gedərkən qapının ağzında duran əjdəhalara qoğal apardığı kimi, bunlar da bir şey götürməmiş yola çıxmazmışlar. Pələng əvvəlcə çörəklə kifayətlənirmiş, sonralar isə bu, azlıq edib. O özünü acıqlı göstərir və bununla da açıqca bildirmiş ki, çörəyin üstünə bir şey də qoysunlar. Əlbəttə, ciyət nəzərdə tutulmuş. Ondan sonra pələngə toyuq, hinduşka və ya bir parçaət aparılmış. O da yolçuları sağ-salamat buraxmış.

Bu hadisə hökumətə bəlli olanda, narazılıq sədaləri eşidilib. Necəyəni, dövlətin icazəsi olmadan bir "quldur" yolu kəsib, camaatı soyur?! Pələnglə hesablaşmaq üçün ovçular göndərilib. Pələng ağlına belə gətirə bilməzdi ki, onunla haqq-hesabı çürütməyə gəliblər, hər tərəfdən yağən və yanbızına dəyən güllələrin acısı onda şübhə yeri qoymayıb. Odu ki, pələng onun sakit həyat tərzi pozan bu "düşüncəsizlərin" üstünə atılıb, onlardan ikisinin işini elə oradaca bitirib. Başqa bir ovçu isə ağır yara alıb.

Qazı Molla və Şamil kimi adamlarla hesablaşmayan rus dövləti bir pələngin qarşısında əsir-yesir olub qala bilməzdi. Əmr verilib ki, pələngin üstünə həvəskar ovçular yox, bir əsgər bölüyü yerisin, onu mühasirəyə alıb öldürsünlər. Belə də ediblər. Bu qeyri-bərabər döyüşdə doqquz güllə yarası almış pələng beş nəfəri də parçalamışdır. Pələngə doqquzuncu gülləni vuran kazak qaçıb bir budağa çıxmış, lakin son anlarını yaşayan pələng bütün gücünü toplayıb, son sıçrayışla onun bağırsaqlarını yerə tökmüşdür.

Bu bədbəxt hadisə hələ yaddan çıxmamış, on iki ovçunun və böyük bir əsgər bölüyünün güclə gördüyü işi dörd il sonra tək bir qadın, özü də bircə zərbə ilə görüb. Bu, meşənin ortasında yerləşən Cəmqamiran kəndində baş vermişdir. Bu kiçik rus kəndinin və ya ruslaşmış kəndin hamamı varmı. Rus nə qədər kasıb olursa olsun, iki şeysiz keçinə bilməz: gün ərzində o iki dəfə çay içməli, həftədə bir dəfə hamama gətməlidir. Bir kişi öz arvadı ilə kəndin qurtaracağında, meşənin içində olan ictimai hamamda işləyirmişlər. Hamam günü, yeni şənə günü imiş. Kəndli ər-arvad odun yarıb hamamı qızdırmaqla məşğul imişlər. Birdən onlar bir pələngin asta addımlarına, gücünə arxalanaraq, özündən razı halda gəlib hamama girdiyini görüblər. O, gedib ən isti pillələrin birinin üstündə uzanıb. Demək lazımdır ki, pələnglər istini çox xoşlayırlar. Hamamçı hamamı onun üçün qızdırmamışdı. Kişi pələngi qovmaq fikri ilə hamama girib,

içəridəkinin pişik deyil, pələng olduğunu unudub. Hamamçı vedrəni qaynar su ilə doldurub pələngin başına töküüb; pələnglər istidən xoşhal olsalar da, qaynar su xoşlamırlar. Hirsələnmiş pələng onun üstünə yeriyib. Xoşbəxtlikdən əlibaltalı arvad kişinin dalınca gəlirmiş. Pələngin ərinin üstünə tullanmağa hazırlaşdığı görüb qeyri-ixtiyari olaraq var gücü ilə baltanı onun başına endirib. Balta pələngin başını alma kimi iki yerə bölmüş, beynini zədələmişdir. Zərbədən səndələ-yərək ər-arvadı da yıxan pələng ölmüş, ər-arvad isə azca zədə almışlar.

O vaxt Qafqaz canişinin olan knyaz Vorontsov pələng öldürən bu cürətli qadını Tiflisə çağırıdır.

Həmin arvadı əvvəlcə xanım Vorontsovanın yanına gətirirlər. Xanım özünü turşudaraq guya çox acıqlanmış bir tərzdə deyir:

– Bu nə işdir tutmusan? Bədbəxt qadın, sən nə cürətlə padşahın pələngini öldürməsin?

– Xanım, Allaha and olsun ki, mən onun padşahın olduğunu bilməmişəm!

Xanım Vorontsova qəhqəhə çəkib gülür. Ürəkdən gələn bu gülüş yazıq arvadı bir az sakitləşdirir. Elə bu dem içəri giren knyaz Vorontsov onu tamamilə arxayınlaşdırır. Cürətli hərəkətinə görə knyaz ona min manat pul və medal verir. Qadın həmin medalı əsgər kimi döşündə gəzdirir. Pələnglə olan hadisəni də igid arvad özü bizə danışdı.

O dedi ki:

– Camaatın təəccübü və qayğısı məni yaman çaşdırıb. Ərim pələngin başına qaynar su tökəndə, pələng də onun üstünə atılmağa hazırlaşanda və mən balta ilə pələngin başına zərbə endirəndə heç bu qədər həyəcanlanmamışdım.

Bu hadisədən ibrət dərsi alan pələnglər bir daha rus hamamına gəlməmişlər.

Şanaka kəndində baş verən hadisə də maraqlıdır. Evin yüz metrliyində olan bulağın başında bir qadın paltar yuyurmuş. On dörd-on beş aylıq uşağı da yanında imiş. Arvadın sabunu qurtarıb və evə sabun dalınca gedir. Uşağı isə bulağın başında çəmənləkdə qoyur. Sabun götürüb qayıdarkən o, dəhşətli bir mənzərənin şahidi olur. Meşədən bir pələng çıxaraq yolu keçir, uşağın yanına gəlir və pəncəsini uşağın sinəsinə qoyur. Qadın heykəl kimi donur, qar kimi ağappaq olur. Şəksiz, uşaq pələngi itə oxşadır, əllərini uzadıb pələngin qulağını

dartışdırır, onunla oynamağa başlayır. Pələng də uşaqdan geri qalır. Kəfi kök, şən xasiyyətli pələng uşaqda oynamağa başlayır. Bu dəhşətli oyun on dəqiqəyə qədər çəkibmiş. Sonra pələng yenidən yolu adlayıb meşəyə gedib.

Ana özünü itirmiş halda uşağın üstünə atılır. Uşağı sağ-salamat və üzgünlər görür.

Sizə nəql etdiyim bu üç hadisə Qafqazda o qədər məşhurdur ki, onu Romada baş verən "Androkız və şir" əhvalatı ilə yanaşı qoymaq olar.¹

Kür çayının sahillərində bəbirlər də çox yayılmışlar. Onlar qamışlıqlarda, kolluqlarda, cəngəlliklərdə yaşayır və suyu içməyə gələn qoyun, vəhşi keçi və hətta öküzlərə hücum edirlər. İnsanlar hazırda qızıl quşları əhliləşdirdikləri kimi, bir vaxtlar bəbirləri də əhliləşdirirlərmiş. Şahini qolları və ya çiyinləri üstündə tutub qırqovul ovladıqları kimi, bəbiri də yəhərin qaşına bağlayıb ceyran ovuna çıxarmışlar.

Gürcüstanın Cənub tərəfində İran hakimiyyəti zəiflədikdən sonra və müxtəlif xanlıqların tədricən Rusiyanın tərkibinə keçməsi xanların əyləncəsi olan bəbirlər ov etməyin dəbdən düşərək aradan çıxmasına gətirib çıxardı. Tiflis gömrükxanasının müdiri M.Çəlayev danışdı ki, cavan vaxtı Qarabağ xanı ilə belə bir ovda olduğu yadına

¹ A.Düma aşağıdakı əhvalata işarə edir:

Qədim quldarlıq dövləti Karfagendə zəlim bir kişinin Androkız adlı qulu varmış. Bir gün Androkız meşəyə qaçır və mağarada gizlənir. Aclıqdan və susuzluqdan çox əziyyət çəkir və get-gedə taqətdən düşür. Bir dəfə mağaranın ağzında şir nərilisi eşidilir. Androkız çıxıb qaçmaq istəyir. Şiri görüb qorxudan tərpənə bilmir. Şir əxsaya-əxsaya yaxınlaşır, lakin onu parçalamır. Androkız hiss edir ki, şirə nəse olub. Şirin ayağını qaldıranda onun pəncəsinə böyük bir mıx batdığını görür. Mıxı çıxarır. Şir o saat özünü yaxşı hiss edir və onun əlini yalamağa başlayır. O gündən sonra onlar həmişə bir yerdə olurlar. Şir ov vaxtında Androkızla da pay götürmüş. Bir gün Androkız meşədə gəzərkən, əsgərlər onu tutub şəhərə aparırlar. O vaxtın adətində görə öz sahibindən qaçan qul ələ keçdikdə ac şirə vuruşmalı imiş. Camaat toplaşmış, böyük bir çökəyin dibində tir-tir eşən Androkızla baxırdı. Birdən dəhşətli bir nərilə eşidildi və böyük bir şir onun üstünə atıldı. Ancaq şir birdən dayandı və uzanıb Androkızın ayaqlarını yalamağa başladı. Son demə meşədə homin şiri də tutulmuş. Hamı mat qalır. Şəhər valisi ömrü edir ki, Androkız camaatı məsələdən həli etsin. O, başına gələni danışır. Bu qəribə əhvalat camaata o qədər xoş gəlir ki, hamı bir nəfər kimi validən Androkızı azad etməsinə xahiş edir.

Vali deyir: "Bu gündən sən azadsan. Hara istəyirsən get. Vəfalı dostunu da sənə bağışlayıram. Onu da apara bilərsən".

gəlir. Sonralar da o iki-üç dəfə bəbirlə ova çıxıb. Bu ovların birində ovçu güllə ilə ona tərəf gələn başqa bir vəhşi bəbiri vurub yarasala da, ikinci gülləni atmağa macal tapmayıb. Bəbir bir sıçrayışla ona ələ bir pəncə ilişdirib ki, az qalıb başı bədənindən ayrılırsın.

Burada çaqqallar da çoxdur. Adətən onlar dağa yaxın kəndlərin ətrafında məskən salırlar. Bəzən o qədər çox olurlar ki, vaqqıltilərindən və ulaşmalarından camaat yata bilmir. Bu vəhşi heyvan nəinki adama xəsarət yetirmir, hətta çox qorxaqdır. Ancaq vaqqıltilə adamın tükünü ürpəşdirir. İstər yırtıcı, istərsə başqa vəhşi heyvan olsun, onların səsi adamda qorxu əhvali-ruhiyyəsi yaradır. Bu, yadıma Olearüsün danışdığı əhvalatı salır. Qraf Holsten tərəfindən İran şahının yanına göndərilən bir hörmətli almanın gəmisini Dağıstan yaxınlığında qəzaya uğrayır. Bu hörmətli adamın köməkçisi meşəyə bitkilərdən kolleksiya düzəltməyə gedir və orada azır. Vəhşi heyvanların onu parçalamasından qorxaraq bir ağaca çıxır və gecəni orada keçirir. Şəhər onu axtarmağa başlayırlar və özünü itirmiş bir vəziyyətdə ağacın başında tapırlar. Onun ağacın başında oturub qalmasının səbəbkarı çaqqallar imiş. Gecə çaqqallar ağacın dibinə toplaşaraq vaqqıldamış, ulaşmış, onu vahiməyə salmışlar.

İlanlara isə Bakı ətrafında hər addımbaşı rast gəlinir. Muğan düzündə isə Bakı ətrafında olduğundan daha çox ilan vardır. Mənim köhnə dostlarımdan biri Tiflisdə Fransanın konsulu olan baron Fino kazakların müşayiəti ilə Muğan düzündən keçərkən yüzlərcə ilan görüb. Kazaklardan biri çox yaraşlıq qızılı rəngli bir ilanı öldürüb nizesinə keçiribmiş.

İlanların əksəriyyəti qara və yaşıl rəngdə olurlar. 1800-cü ildə səhradan yalnız Kür çayı ilə ayrılan Salyanı mühasirəyə alan qraf Zubov qışı Muğan düzündə keçirməyi qərara alıbmiş. Onun əsgərləri çadır qurmaq, düşərgə salmaq üçün yeri qazarkən, yerin altından minlərlə donmuş ilan çıxır.

Qədim mənbələr də belə şeyin mümkün olduğunu təsdiq edir. Budur, Plutarkın yazdıqları: "Abbas çayının yanındakı son vuruşdan sonra Pompey İrəni ölkəsinə daxil olmaq və Xəzər dənizinə çatmaq üçün irəlilədi. Lakin öz planından əl çəkərək geri qayıtmalı oldu. Üç günə yaxın bir müddətdə gördüyü külli miqdarda ilanlara görə o, fikrindən daşındı".

Zəhər qanla axsa, yaranın üstünə yağ və ya piy çəkilsə xoşbəxtlikdən bu ilanların sancması öldürücü olmur.

İlanlarla əlaqədar adamı mat qoyan bir hadisə də baş verir. Yaz gələndə ilan dəstələri İran tərəfdən Araz çayını keçib Muğan düzünə yürüş edirlər. Onları bura çəkib gətirən nədir? Nifrət, ya məhəbbət? İlanların məhəbbəti daha çox nifrətə oxşayır. Məsələ burasındadır ki, bir-iki ay ərzində bu səhranı ilanların mələməsi və fit çalması başına alır. Bu səslər Evmenidanın¹ səsinə oxşayır.

Bu düzlərdəki qızılı və ya zümrüd rəngli ilanlar böyük dəstələrlə bir yerə toplaşır, təpəlikdə rəqs edirlər. Sonra quyruqları üzərinə qalxır, qara və ya od rəngli içiçə dillərini biri-birinə toxundururlar.

Belə məqamda kimse cürət edib Muğan düzünə ayaq basa bilməz. Çünki bu vaxt ilan çalan adamı ölümdən xilas etmək mümkün olmur.

İndi isə oxucuların inana bilməyəcəyi bir məsələdən söhbət açmaq istəyirəm.

Bəzi ailələrdə, gürcü knyazları və eləcə də Bakı, Quba, Qarabağ xanlarının nəslindən olan ailələrdə misli görünməmiş məşhur hind bezoarına bənzəyən daş vardır. Bu, ataların var-dövlətindən uşaqlarına verdikləri daş-qaşın ən qiymətlisidir. Adamı hər hansı zəhərli bir həşərat – əqrəb, qırxaq və ya gümrə çalanda həmin daşı yaranın üstünə sürtmək kifayətdir. O zəhəri maqnit dəmiri çəkən kimi çəkir. İlan vurmuş və ya əqrəb sancmış adam sağalır. Tiflisdə xanım Orbemanı ilə evlənmiş, Fransada xanım Qramonla qohum olan polkovnik Davidovda belə bir daş vardı. O, deşik-deşik, mavi rəngə çalan, bəzi yeri qaralmış, dadsız, bışmış lobyaya bənzər, qaratomyq yumurtası boyda bir daşdır.

Kimi ilan vursa, gəlib möcüzəli daşı aparır, yaranın üstünə qoyurlar. Daş yaranın üstündə olan vaxt rəngini dəyişir – bozumtul rəng alır. Sonra onu südün içinə atırlar. Daşda olan zəhər südə qarışır və daş əvvəlki rəngini alır. Mən polkovnik Davidova məsləhət gördüm ki, əgər Parisə gələcək olsa, özü ilə bu daşı gətirsin, alimlər onun tərkibini yoxlasınlar.

Başqalarını bilmirəm, mən bunun təbii bir daş olmasına inanmıram. Belə hesab edirəm ki, bu daş insan əli ilə qədim İran təbibləri tərəfindən zəhərə qarşı düzəldilmişdir. Bayaq dediyimiz kimi bu daş əqrəb və bövlərin sancmasında da zəhərə qarşı işlədilir...

¹ Evmenida – qədim yunan əsərlərində intiqam ilahisi. Yeraltı sülətnətdə yaşayır, cinayətkarları izləyir və ağilları onların əllərindən alır.

Bakıda iki görməli yerimiz qalırdı. Biri Xan sarayı, o biri isə şəhər kənarındakı “Qurd keçidi” idi. Xan sarayı təqribən 1650-ci ildə Şərq memarlıq üslubunda Şah Abbasın oğlu II Abbas tərəfindən tikilmişdir. O, Qəndəhari fəth edəndən sonra otuz altı yaşında vəfat etmişdir. Şarden və Taverniye onun haqqında yazmasaydılar, bu hökmdar haqqında heç bir məlumatımız olmazdı. İndi tərk edilmiş Xan sarayının adamı məftun edən dəhlizi və izahata ehtiyacı olan bir salonu vardır. Bu divanxanadır. Onun tən ortasında gizli zindana giriş vardır. Bu giriş sütunla örtülmüşdür. Lazım olanda kənarə çəkəmişlər. Siyasi səbəblərdən gizli ölüm hökmləri burada yerinə yetirilirmiş. Deyirlər ki, zindan yeraltı keçidlə Fatima məscidi ilə birləşdirilmişdir.

“Qurd keçidi”nə gəldikdə isə deməliyəm ki, bu da başqa bir aləmdir. Bu qəribə kaha Bakıdan beş kilometr aralıda bir qayanın döşündə yerləşir. Yöndü Etna vulkanının xarabazara çevirdiyi Siciliyə çökəkliyinə çox oxşayan bir dərəyə baxır. Təkcə Etna ətrafı yayılan lavaları ilə bu qəmgin, ürəksizici mənzərəni andıra bilər: boz və çıpaq torpaq, durğun su gölməçələri, iki uca dağ arasında vadi, uçurum, heç bir bitki izi görünməyən yerlər. Budur “Qurd keçidi”nin başından görünən mənzərə!

Bu göziyyə getmək üçün at gətirmişdilər. Atların biri ağ, ikisi isə kürən idi. Ağ atın rəngi məni valeh etdi. Mən onu seçdim. Lakin belinə minməyimlə yazıq heyvanın səndələməyi bir oldu. Ağırılığa tab gətirmədi. Atıdan düşüb onu M.Piqulevskinin yasovulunun atı ilə dəyişdim. Bu at ağırılığa yaxşı davam gətirdi. “Qurd keçidi”ni adlayıb aşağı enəndə ağ at bürədi və yasovulu on metr qabağa atdı. Azərbaycanlılar çox çevikdirlər. Bu mahir süvari cəld ayağa qalxdı. Ağrı hiss etmirdi.

Bu kiçik səyahətdən sonra Bakı ilə vidalaşmağa hazırlaşdıq. Axırıncı dəfə M.Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Nəhar etdik. Üç gün ərzində tanış olduğumuz, bizi yola salmağa toplaşan tanışlarla vidalaşıb yola düzəldik. Faytonlarımız get-gedə şəhərdən və dənizdən aralanırdı. Bir yüksəklikdə dönüb axırıncı dəfə Xəzəri seyr etdik. Bu dənizi qədim tarixçilərin hamısından yaxşı təsvir edən Herodotus, sonra isə Strabon, Ptolomey, Marko Polo, Jenkinson, Şarden və Strui kimi qədim müəlliflərin əsərlərini oxuyarkən onu görəəcəyimi ağlıma belə gətirməmişdim. İnanmazdım ki, dənizdən ayrıldığımı

görə belə dərindən təəssüflənə bilərəm. Ümumiyyətlə, dəniz mənim üçün nəhayətsiz cazibəyə malikdir. O, mənə öz dalğalarının təbəssümü və mavi sularının şəffaflığı ilə cəzb edir. Mən tez-tez dənizin coşduğunu da, şıltaqlığını da görmüşəm. Bəlkə elə buna görə də o mənə həmişəkindən daha gözəl görünmüş, tərslik edən sevimli qadının üzünə gülümsədiyim kimi ona gülümsəmiş, ona heç vaxt acıqlanmamışam. Əgər mən şahənşah olmuş olsaydım və o mənim bütün donanmamı sulara qorq etmiş olsaydı, yenə də acıqlanmazdım. Mən ona ürəkden vurulmuşam. İnanıram ki, dəniz mənim bu məhəbbətimdən heç vaxt üz döndərməyəcəkdir. Məgər bütün dalilələr¹ başlarını onların dizləri üstünə qoyub yuxuya getmiş sevgililərinin saçını kəsirlər? Başqaları cürət edib onun sularında üzmək istədikdə əvvəlcə Levyatani köməyə çağırırdı halda, mən Arion² birinci gələn delfinin belinə tullandığı kimi, özümü onun dalğalarının ağuşuna atardım. Neçə dəfə dənizlə mənim aramda ayaqlarımı dayadığım taxtadan başqa bir şey olmayıb. Nadir hallar nəzərə alınmazsa, həmişə mənə onun ucuz-bucaqsız və təlatümlü qoynunda aparən gəmidən aşağı əyilərək, onun şahənşah dalğalarının başını əllərimlə sığallamışam. Siciliya, Kalabr, Afrika, Elba adası, Piyanosa, Monte-Kristo, Korsika, Toskan arxipelaqı, bütövlükdə Liparyot arxipelaqları qayıqların onların sahillərinə gəldiyimin şahidi olublar. Mənə qarşılayanlar əvvəlcə gəmidə gəldiyimi, sonra qayıqla sahilə yan aldığımı zənn edirdilər. Sonra isə boş dənizə nəzər salıb təəccüblə deyirdilər: "Axı siz hansı gəmi ilə gəlmişsiniz?" Mən dalğaların üstündə atılıb-düşən zərif "dəniz quşu"mu – qayığımı göstərdikdə, hamı deyirdi: "Siz çox ehtiyatsız və ağılsız adamsınız".

Görünür onlar bilmirlər ki, təbiətdə tam ağılsızlıq mövcud deyildir. Duyğu və ehtirasları tərənnüm edən qədim yunan şairləri Nimfani³ məcbur edib Qelini oğurladanda və eləcə də Febi⁴ hər axşam Anfit-

ridin Sədef sarayına enməyə təhrik edəndə bunu çox yaxşı duymuşlar. Nə isə... Çətinliklə əldə edilən hər şey daha əziz olur.

Bəli, Xəzər mənim çox çətinliklə qazandığım yeni dostum idi. Biz bir aya yaxın vaxtı birgə keçirmişdik. Mənə ancaq onun fırtına və tufanlarından danışmışdılar. O isə əksinə, mənə öz təbəssümlərlə qarşıladı. Ancaq təkcə bir dəfə Dərbənddə işvəkarcasına qaşlarını oynadan gözəl kimi geniş sinəsini qabardaraq, üzünü bozardı.

Lakin ertəsi gün o daha gözəl, daha cazibədar, daha sakit, daha şəffaf və daha təmiz, aydın olmuşdu. Səni çox az şairlər görə bilmişdir, ey sirli, sehirli dəniz!

Orfey ancaq Kolxidaya qədər gəlmişdi; Homer sənin görüşünə gəlib çatı bilmədi; Apollon Rodoski heç Lesbosnu keçə bilmədi; Esxil öz Prometeyini Qafqaz qayalarında zəncirlədi. Virgili Dardanel boğazının girişində dayandı. Horasiy qaçıb canını qurtararaq qalxanını tulladı, sonra isə ən qısa yolla Avqust və Meseni tərənnüm etmək üçün Romaya qayıtdı; Ovidi sürgündə Evksin Pontu ilə ancaq görə bildi; Dante, Ariosto, Tass, Ropsar, Kornelin sənin haqqında heç təəvvürləri belə yox idi. Rasin Avliddə öz İfigenindən məhrab düşəldir, Gimon dola Tuş isə Tavriddə özünə məqbərə düzəltirir; Bayron öz lövbərini Konstantinopolda salır; Şatobrian müqəddəs Lüdviqin axırncı varisinin yuyunması üçün İordaniyadan so götürir. Lamartin öz səyahətini Asiya sahillərində əzab-əziyyətlə başa vurur; qaya kimi sakit və güclü Hüqo dalğaların qoynunda üzür, lakin o da yolunun üstündə qabağına çıxan birinci adada dayanır. Səni birinci dəfə görə və sevən, vətəndən sürgün olmuş şair Marlinski olmuşdur; sənin üçün Baykal gölünün püskürən bir alov idin. O da mənim kimi, bax, beləcə, səndən ayrılarda heyfşilənir və göz yaşları axırdı; sənin sahilin ona çox qonaqpərvərlik göstərmişdi; sənin sahillərində o həm sevmiş, həm də əzab çəkmişdi. O səni, göz-lərinin yaşını sel kimi axıda-axıda, Olqa Nestersovanın qəbrinin üstündən seyr etmişdi; səni tərk edərkən, o da mənim kimi, səninlə əbədi olaraq vıdalışırdı. Kim bilir, o, bəlkə də ölümə gedirdi. Ola bilsin ki, öz günahını yumaq üçün o, özünü Adler meşələrində məhv etmişdir. Hətta onun meyitini belə tapmadılar. Ey Atillanın, Çingiz xanın, Teymurləngin, böyük Pyotrun və nəhayət, Nadir şahın dənizi, sənin onun vıdalarından nə isə bir şeyi yaddaşında hifz edib saxlaya bilmisənmi? Mən bu saat sənin çox nadir hallarda eşitdiyən bir dildə onları sənə nəql edəcəyəm. Bəli, mən onları sənə təkrar edirəm.

¹ A.Düma qədim yunan dini əsərində rast gəlinən Samsonun filistinli məşuqəsi Dalilaya işarə edir. Dini rəvayətlərə görə o, Fələstinə gedib, yohudiləri oradan sıxışdırıb çıxarmış xalqdan – filistinlilərdəndir.

² Arion – qədim yunan şairi. Əfsanəyə görə nəğməsinə valeh olan delfin onu ölümdən xilas etmişdir. Onlarca şair bu əfsanədən təsirlənmişdir. A.S.Puşkin ona "Arion" adlı şeir həsr etmişdir.

³ Nimfa – qədim yunan əsərində təbiətin müxtəlif qüvvələrindən birini təmsil edən ilahi.

⁴ Febi – qədim yunan əsərində Günəş allahı Atillanın ikinci adı.

Ona görə ki, onlar bizdə – Fransada tanınmayan bir şairin sözləridir. Halal olsun ona! O, rus xalqının elə böyük yaradıcılarından idi ki, əlində eyni zamanda həm qələm, həm də qılınc tutmuş, həyatını siyasi məsələlərdə və döyüşlərdə keçirmişdi. O, bu günləri arzulaıyrdı. Yalnız otuz il gecikmiş bu günləri. Budur onun sözləri:

“Atımın şıltaqlıqlarına baxmayaraq sahil boyu çapırdım. Özü də yel kimi.

Yol verin! Yol verin! Qığılcımlar qalxır, toz göyə yüksəlir, ətraf görünməz olur.

Deyirəm adamın quş kimi qanadları olsaydı, nə yaxşı olardı, onda adam xəyaldan da bərk gedərdi! Vaxtı qabaqlayıb, səmanın dərinliklərinə uçduqca adam necə də yüngül nəfəs alardı! Sürətlə getməyin nə gözəl romantikası varmış! Bütün yaranmışlar gözünün qabağından yoxa çıxır. Məhəbbətdən vəcdə gələndə olduğı kimi, havamız çatmayanda ehtirasa bax!

Sürət – bu güc, qüvvət deməkdir, bütün əsrlərdə mexaniki güc, bizim mənəvi sərvətimiz olmuşdur.

Elə isə irəli, irəli, mənim gözəl Qarabağ köhərim!... Aha! Bəlkə sən mənim əlimdən canını qurtarmaq istəyirsən! Aha! Sən məni aparırsan! Yüyəni gəmir, qalx dal ayaqlarının üstə, atıl–düş; sən nə qədər çılğın olursan ol, sənin cilovunu asanlıqla yığacaq səndən daha güclü bir canlı tapılar.

Külək üzümə cırpa–cırpa, gözlerim od saça–saça, canımı dişimə tutub, atımın başını dənizə tərəf çevirdim.

Siz haçansa dağların qoynuna ildırımın düşdüyünü görmüsünüz mü? Mənim atım da onun kimi şığıdı və birdən dayandı, mən deyərdim ki, dalgaların tən ortasında, onların şahə qalxmasından qorxub dayandı. Dalgalar saça bənzər köpüklərini küləklərə verib, bir sürü vəhşi at kimi onun üstünə cumurdular və sonra yenə hürkmüş kimi geriye çəkilib, uzaqlaşdılar. O isə özünün od saçan təəcübü, utancaq və şübhəli, iri, qara gözleri ilə onların yaxınlaşmasına və uzaqlaşmasına tamaşa edirdi; o buğlanan burun deşiklərini açır, bu tanış olmayan vəhşi atların nəfəsini udur və hər dəfə dalğa gəlib mənim sinəmə cırpılıb sınıanda, o başını aşağı əyirdi ki, qulaqlarından və uzun yalından sel kimi axan köpük damcılarının canını qurtarsın. O, dəmir nallı ayaqlarını qumun üstünə çapır, dişlərini qıcaır, sanki ona düşmən kəsilen dalgaları qapmağa həzirləşirdi. Mən isə onun

boynunu sığallayırdım. O yavaş–yavaş sakitləşir, eyni zamanda hər dəfə dalgaların zərbələri ona dəyəndə titrəyirdi.

Güclü şimal küləyi qartal qu quşunun üstünə şığıyan kimi şiddətlənir, dalgaları sahilə tərəf qovurdu; göyün üzünü bulud almışdı. Günəşin şüaları vaxtaşırı küləyin o tərəf–bu tərəfə qovduğu buludların arasından boylanır və bəzən də öz yatağından göyə sovrulan suyu işıqlandırır; mən isə başımı onun qarşısına əyir və küləyin mənim Vətənimdən getirdiyi bu havadan sinədolusu alırdım. Mənə elə gəlirdi ki, küləyin ahəngdar vıyılısından lap çoxdan bəri görmədiyim, çox sevimli, mənim ürəyimə yaxın bir adamın səsinə eşidirəm.

Hər şey öz yerində idi; aləmə səs salan kilsə zəngləri də, Volqa sahillərində otlayan heyvanların səsləri də. Mənə elə gəlirdi ki, o, çox sevdiyim qarlı çöllərin sərin, təmiz havasını və mənim yağışlı–nəmli Rusiyanın gül–çiçəklərinin ətrini gətirirdi. Gənclik xatirələri məni çulğalamışdı. Nəsə, ürəyim hafizəmdən silinmiş bütün olub–keçənləri yada salmaq istəyirdi. Bütün bu azmış xəyalların ən qəminə dodaqlardakı təbəssümlər, ən sevinciricisi isə leysan kimi tökülən göz yaşları idi. Olub–keçənlər qaranquşlar kimi uçub gəlir, ulduzlar kimi parıldayır, güllər, çiçəklər kimi başlarını əyirdilər. Bu doğrudanmı siz idiniz, alovlu hissələrim, parlaq rəylərim, varlığımın işıq saçan hissəcikləri, keçmişimin səhrli səmləri? Mən sizinlə bir neçə anlığa ona görə sevindim ki, sizi həmişəlik itirirəm. Bu, doğrudanmı siz idiniz? Mən sizi yaman arzuladım və uzun zaman gözlədim. Nəhayət, bu da siz! Dayanın, birçə anlığa yanımda, ətrafımda dayanın. Gecələr uçan ruhlar kimi yerinizə qayıtmağa tələsməyin. Görürsünüzmü, mən sizin üçün qollarımı necə də əcmişəm, mənim gözə görünməz qonşularım! Yalvarıram! Hələ məndən qaçmayın! Amandır! Belə tez ötüb keçməyin! Mənə imkan verin, sizinlə vidalaşım!

Hər şey yox oldu. Tufan başlayır, dalgalar şahə qalxır, dəniz tələtümə gəlir.

Lakin yenə də, axı nədir bu xatirələr, küləyin dalgaları təsəvvürümüzdən silib aparmasını? Gənclikdə arzuları puça çıxmamış özü üçün Simurq quşunun lələyindən qoparan adam xoşbəxtdir.

İndinin unudulması mənim ürəyim üçün bir bayram idi. Bənövşənin təpəciklərin arasında bitdiyi kimi, bu acı xatirələrimdə dolayan şərin təəssürlər idi. Tərk edəcəyim Xəzər dənizini axırıncı dəfə seyr edirdim. Sabah mən ona axırıncı dəfə “Əlvida, Xəzər!”

deyəcəyəm. Ey qonaqsevmez tənha və dərli Xəzər! Səni təəssüflə tərk edirəm. Sən fikir və düşüncələrimin sədiq həmdəmi, hissələrimin yaxın və inanılmış sirdaşı idin. Sahilində olarkən sənin dalgaların göz yaşlarımı alıb hara isə aparırdı. Mən adamlardan uzaqlaşmaq istəyəndə, xüsusilə, qəhərlənəndə sənə pənah gətirirdim. Ürəyimdə qopan tufanı yalnız sənin fırtınalarının səsi sakitləşdirə bilirdi. Bəli, insan həmbətini özəmətli səsi qarşısında susur. Bu səs həm tanış, həm də anlaşılmazdır.

Yox, yox, mən burada Xəzər haqqında küfr danışdım. Lap pisi odur ki, bayağılığa uyuram. Mən səni çox gözəl başa düşürdüm, çox vaxt qəlbim sənin sularına baş vurur, sən isə onu nəvəzişlə, ana kimi ağuşuna alıb uyudurdun. Qulağışa qədim əfsanələr pııldayırdın. Gözlərim sularının dərinliyində sənin gizli sirlərini axtarırdı. Ləpələrin qumlu sahillərində və qayalarında yazdığı heroqlifləri çox rəvan oxuyurdum. Çox tərifi, lakin əbəz fikirlərimin, qürurumun baharı Xəzər! Səni müfəssəl öyrənməyib, fikirlərimi pünhan saxladım, sirlərini açmadan səni tərk edirəm. Sən ürəyini heç bir kəsə açmamısan. Sənin sirlərini öyrənmək istəyənlər mavi sularının dərinliklərində qorq olurlar. Göylər kimi, sən də elm aləmində öyrənilməmiş qalırsan. Onun kimi səni də bizi tez-tez çaşıdırən və hərdən bizə xəyanət eləyən idrakımız vasitəsilə öyrəne bilərdik. İnsan yer kürəsini öyrəndi və gözlərini teleskopla silahlandıraraq, fəzada köhkeşanları tədqiq etdi. Nəhəng Saturn planetinin parlaq hissəsini görə bildi. Bəs, hansı göz, ey dəniz, sənin dərinliklərinə baxa bilib? Sənin ismət çadranı qaldıran olubmu? Yazıq insan, bədbəxt və zəif məxluq, sən dəniz sahilindən balıqquლაğı yığır, mirvari və köhrəba tapmaq üçün baş sındırmalı olursan. Nə isə, hər yerdə, həmişə mən dənizi sevmişəm; onun sakitliyini, ulduzlu səmaları güzgü kimi əks etdirən ləpələrini sevmişəm. Mən sevirəm onun mavi sularının dərinliklərində həyat uğrunda gedən mübarizəni, onun hər şeyi cana gətirən, təmizləyən təlatümünü; mən sevirəm onun göylərdən yerə enən və orada öz acısını, kədərini unudan dumanı, çənini. Lakin onun fırtınasını, tufanını daha çox sevirəm.

Mən Günəşin qara buludları parçalayıb, çilçirəgə qorq etdiyi, nəm sahillərə qaçan və oradan döyüşüb yorulmuş kimi, acığından və ya hirsindən qızaran, alışıb yanan və od götürmüş saçlarını söndürmək üçün sənin dalgalarına baş vurmasını sevirəm. Dağ böyüklükdə olan bezi dalgaların delfinləri keçməyə çalışır, qaranquşlar

kimi qanadlanırlar. Elə dalgalar da var ki, torpaqdan ayrılıb gələn, suları yarib keçən gəmilərə paxıllıqdan qıqılıcm topası kimi hücum edir. Məğrur və nəhəng gəmi cəsarətlə irəliləyərək, dalgaları kəsir, sındırır, yox edir. Belə hallarda yaxınlaşan özəmətli gəminin qorxusundan dalgalar ram olur, gülümsəyir və öz qalibinin ayaqları altında toz kimi dağılır.

Mən həmbəcinin tufanı, Ay buludların arasından görünən gecələri sevirəm.

Bu vaxt Osyan qəhrəmanları özlərinin alınları almaz kimi parıldayan ağ və boz atlarının üstünə dəstə ilə dayandıqları kimi, dalgalar şahə qalxırlar. Onlar ölüm-dirim döyüşünə girir, biri-birini izləyir, birləşir, biri-birinin üstünə qalaqlanır, od saçır və qarşılmasına çıxan başqa dalgalara dəyib parçalanırlar. Bu dalgaların ortasından birdən-birə burulğan qalxır. Buluda bürünmüş bu dəhşətli təbii fəlakət dənizi ağ köpüklərə qorq edir. Sanki daha bir həmlə olsa fəlakətə uğrayacaqdır. Lakin sıx buludların arasında ildırım çaxır, göy guruldayır və bu maye nəhəng zərbədən iki yerə bölünür, sakitləşir və əvvəlki yerinə qayıdır.

Mən öz sahəsini genişləndirməyə ona mane olan sahil qayalarına qarşı dənizin acizəyə acıqlanmasını da sevirəm; qayalara qarşı fısqırılıqlı ilanlar kimi başlarını qaldıran dalgalar it kimi onların yamaclarını yalayaraq geriye çəkiliblər. Lakin az keçmir ki, onlar daha qeyzlə qayaların üstünə yenidən hücum çəkirlər: ulayaraq, pələng kimi nəre çəkərək onları parçalamaq istəyirlər. Sonra isə riyakar adam kimi, onu dağıdıb, parçalaya bilmədiklərini görüb, qayaları yuyub təmizləməyə başlayırlar; qoparıb, tökürlər, yonur, zamanın qayalarda açdığı yaraları bu dalgalar yenidən təzələyirlər. Dalgalar yorulmaq bilməyən bir qorq kimi arası kəsilmədən zərbələr endirir, Nuh əyyamında olduğu kimi, yer kürəsini mümkün qədər çox su altında saxlamağa çalışırlar.

Dayan, əl saxla, Saturn! Sən öz doğma balanı məhv etməyəcəksən ki? Sən ona ancaq bədən verməmiş. Yaradan isə ona can vermişdir, deməli, o, insandır. Bundan sonra o dönüb yenidən sənin qurbanına ola bilməzi?

Bəli, mən dünyaya göz açandan çox dənizlər görmüşəm; onların hamısını sevmişəm və heyran olmuşam. Lakin səni, ərköyün Xəzər, mən səni onların hamısından daha artıq bir məhəbbətlə sevcəyəm. Pis günümde mənim yeganə sirdaşım sən oldun; sən mənim həyatımı

və canımı qorudun. Sən olmasaydın mən qəzaya uğramış gəmi kimi, heç kəsə gerek olmayan bir şey kimi insan ayağı dəyməyən sahillərə atılıb qalardım. Kimsəsiz, gərəksiz tərəkölünmüş bir adam kimi düşündüm ki, meşələrdə ov etmək və ya biçinə getmək mənə bir daha müəssər olmayacaq. Ey dəniz! Mən buraya sənə inci və mirvarilərini axtarmağa gəlməmişdim. Mən sənə sahillərinə nə xəzinə xəzinə, nə də susuzluğumu söndürmək xəzinə gəlmişdim. Əsla yox! Mən səndən həyatı öyrənmək üçün məsləhət almağa, sahilində hissələrimi sakitləşdirməyə gəlmişdim. Mən, ümumiyyətlə, səni fəth etməyi yox, sənə yaxınlaşmağı arzulayırdım. Sən mənə elə şirin və böyük görünürdün ki, elə bil torpaq oğlu Ürək göylər qızı Xəyal ilə indicə birləşmişdir. Sən sahillərdə insan oğlu öz ələminə qapılmağına mane ola bilmir... Sən mənim ruhumu oxşayırdın, ürəyimdə xüsusi yerin vardı. Mən sənə sevinclərlə dolu sularına baxdıqca xəyala dalırdım. Sənənlə mənim aramdakı məsafə yox olurdu; həyatın şirin və təbii sevincləri arasında mən özümü unudmuşuqca döqəqlər saata döndürdü.

Həm də mən hiss edirdim ki, biz talelərimizə görə də biri-birimizə yaxın; sənənlə suların başqa okeanların suyundan daha acı və təlatümlüdür.

Ey qəfəsə salınmış quş kimi çırpınan Xəzər! Sən başqa dənizlərlə birləşə bilmədiyinə görə heyfslənir, köksünü ötürsən; sən kətilmə və qabarmanın nə olduğunu bilmirsən; ən güclü həmlələrlə belə yeraltı qayalarını dəf edib, köpüklərini əsrlərin səni saldıq çərçivədən kənara ata bilmirsən; bir Allah bilir, qarnına axan bu qədər çayların suyunu neyləyirsən? Əvəzində havaya az miqdarda od və palçıq atırsan. Bunlar heç vaxt qayıdıb sənənlə yeraltı vulkanlarına daxil ola bilmirlər; kim deyər bilər ki, adları belə unudulmuş neçə-neçə xalq sənənlə sahillərinə gəlməmiş və onu qarış-qarış görmüşdür? Neçə-neçə insanı öz qoynuna alıb onların izlərindən isə heç bir əsər-əlamət saxlamamısan; təkə hərəndə bir dalgaların sahillərinə atdığı şeylərdən bilmək olar ki, sənənlə qoynunda nə qədər qiymətli sərvətlər gizlənməmişdir.

Ey dəniz, sənənlə alındakı qırıqlar qətiyyənlə əsrlərin qırıqları deyil. Bunlar ilahi hissələrin təlatümləridir. Tufan başlayanda sən qaynayır, daşır və dənizə olursan; lakin hərəndə bir sən də sakitləşirsən. Belə hallarda Günəşin şüalarına və insan baxışlarına öz sularında çimməyə,

ləpələrinin pıçıldılarında, ana öz körpəsinə layla çalan körpə uyuduğu kimi yuxuya gətməyə imkan verirsən...

Bəli, qəmgin dəniz! Mənim də bir çox xasiyyətlərim sənənkinə oxşayır, elə sənənlə də mənimlə uyğun cəhətlərin vardır. Lakin sənənlə nə azad istiqamətin, nə də əşyalar haqqında təəvvürün vardır. Sən necə varsan, elə olmalısən, başqa cür ola da bilməzsən. Lakin mən olduğum kimi yox, döndüb başqa cür də ola bilərəm. Bayronun təbiriylə desək: "Topladığım böyütkənlərin hamısını mən öz əlimlə yetişdirmişəm. Onları yığarkən, əkdiiy böyütkənlər əllərimi yaralayır və qanımı axıdır. Mən əvvəlcədən bildirdim ki, əkdiiy bu ağac hansı meyvəni verəcək".

Ulduzların cazibədarlığı onların parlaqlığındadır. Dəfnə ağacı şərəf, palıd ağacı məğrurluq, gül-çiçəklər isə ətir saçmaq rəmzidir. Təkə mən bilərəm ki, kol-kosun bəhrəsi, böyütkənlərin çəngəli nədir.

Di yaxşı, əlvəda, Xəzər dənizi! Bir daha əlvəda! Mən səni görməyi o qədər arzulamışdım ki! Nəhayət istəyimə nail oldum. Səni təəssüflə tərk edirəm və səni bir daha ancaq və ancaq sahillərin genişləndirib, mənim vətənimə qədər uzananda görmək istərdim!

Mən axırıncı dəfə sənənlə özündən çıxmağını, təlatümlərini və dənizənlə mənzərəni gördüm. Gücünə heyran oldum. Sənənlə dalgaların şahə qalxıb, böyük və geniş axınla sahilə yuvarlanırdı, divarlara və sahil qayalarına çırpılıb, sahil qumlarını yuxarı qaldırırdı. Küləklərlə göyə sovrulan sənənlə o gözə görünməz zərəciklərin sıx parıldayan dumana çevrilərək dənizənlə üzərinə qalxır, bulud kimi rəngdən-rəngə düşür, gah yaşıl, gah mavi, gah da parıldayıb tutqunlaşırdı.

Mən axır ki, səni tərk etməyə özümde qüvvə tapa bildim, ey dəniz! Mənə elə gəldi ki, sənənlə pıçıldılarının küləyin səsi ilə birləşib mənə öz şikayətini ifadə edirdi; elə bil sənənlə dalgaların körpə qar-daşlar kimi xahiş edirdilər ki, onları tərkimə alıb özümə aparım.

Atın cilovunu buraxan kimi o, mənənlə bir sıçrayışla sahilə çıxardı. Ey dəniz, mən İskəndər və Xosrovun şəhərinə daxil olanda sifətim tutqun idi, lakin onun tutqunluğu sənənlə görə deyildi!"

Görəsən, bu sətirilərin Bayron tərəfindən yazıldığına deməyəcəkləmi? Lakin bu sətiriləri yazan adamın adı bizdə heç məlum deyil!

Haqqında ədalətsizlik edilib, yaddan çıxarılmış bu adamı tanımaq üçün mən əlimdən gələni edəcəyəm. O, buna layıqdır. O, Bestujev-Marlinskidir.

VİKTOR HÜQO

(1802-1885)

UŞAQLIQ

Uşaq mahnı oxuyurdu, heydən düşmüşdü ana, –
Can verirdi, baş enmişdi gen sinəsinə,
Ölüm başının üstə çapırdı dörd bir yana,
Qulaq verdim xırıltıya, mahnı səsine.

Uşaq beş yaşındaydı, pəncərənin önündə
Gülüş, oyun... unudurur olub-keçəni.
Bu tifilin, bu məxluqun mahnı dilində,
Ana isə öskürürdü bütün gecəni.

Sal, kilsə daşlarının altı udu ana,
Uşaq şən qəhqəhəylə mahnı oxudu yenə.
Kədər özü meyvədir, Tanrı qıymaz ki, ona –
Zəif budaq üstündə böyüyə, budaq sına...

ƏKİNCİ

Hələ ala-toran... qapı ağzında
Oturmaq qəlbimi qanadlandırır...
Gündüzün bu qısa, azacıq ömrü
İşin son ömrünü işıqlandırır...

Dumana bürünmüş gen tarlalarda
Baxıram, üst-başı nimdəş bir qoca
Səpir ovuc-ovuc arzularını –
Gələcək məhsulu şırım boyunca.

Onun hey uzanan qara kölgəsi
Şumluqda kök atmış sanki qovaqdır.
Səpin qurtarmasa, elə bilirsən
Gündüzü yolundan saxlayacaqdır.

Gah gedir, gah gəlir böyük səhrada,
Uzağa tullayır toxumluq dəni;
Əl-ayaq eyləyir... yenə işdədir
Sanki şahid tutub özünə məni...

Gecə örpəyini açdığı anda
Şən nəgmə aləmi başına alır.
Zəhmətkeş, işgüzar bu əkinçinin
Səsi ulduzlara qalxıb ucalır...

BARRİKADA ÜZƏRİNDƏ

Küçələrin daş gözündən insan qanı sellənir.
Barrikada qanla dolur, barrikada göllənir.
On iki yaşlı bir uşaq hiddətindən qaralmış...
– Kommunarsan?
– Kommunaram, səbrim daha daralmış!
– Hünərə bax, – zabıt coşur, – güllələyin tez bunu!
Uşaq duyur lülələrin qanlar saçan odunu.
Adamları basıb əzir uçurdu olmuş divarlar.
– Cənab zabıt, izin verin, bircə kəlmə sözüm var,
Anam gözü yolda qalıb, onu görüm, qayıdım.
Qolumdakı bu saatı ona verim, qayıdım.
– Aha!.. Qorxaq!..
– Mən qorxuram!..
– Bəs hardadır xaraban?..
– O fontanın yanındadır anam, cənab kapitan.
– Rədd ol, axmaq! Uşaq gedir bir dar küçə boyunca.
Kommunanın cəlladları qaqqıldayır boyunca.
Şəhidlərin ah-naləsi bu gülüşdə əriyir.
Uşaq gəlir, bu nəşəni arxasınca sürüyür:
Mən Viala¹ nəslindənəm, qorxudarmı söz məni?!
Divar uçsun qoy üstümə, güllələyin siz məni!..

¹ Viala – Paris kommunası rəhbərlərindən biri

Parisın yaxınlığında, Monfermeyl kəndində bir meyxana vardı. Tenardye familiyalı ər-arvad bu meyxananın sahibi idilər.

Bahar axşamlarının birində Tenardyenin meyxanası qarşısında bir araba dayanmışdı. Arabanın qabaq hissəsi iki böyük təkərə keçirilmiş ağır dəmir oxdan ibarət idi. Oxdan yarımdayrə şəklində yoğun bir zəncir sallanırdı. Zəncirin orta hissəsi az qala yerə deyirdi.

Bu zəncirin üstündə, ipdən düzəldilmiş yelləncəkdə olduğu kimi, bir-birini qucaqlamış iki balaca qız oturmuşdu. Onlardan biri iki yaş yarımında, o birisi isə yaş yarımında idi. Böyük qız balacanı qucaqlamışdı. Məharətlə bağlanmış dəsmal onları yıxılmaqdan qoruyurdu.

Uşaqların hər ikisini yaxşı, hətta çox yaraşıqlı geyindirmişdilər. Onların gözləri sevincdən alışıb-yanır, tər yanaqları güllürdü. Qızların birinin saçı xummay, o birininiki qara idi. Onların başları üstündən pasdan qapqara qaralmış arabanın ön hissəsi görünürdü.

Yaxınlıqda, meyxananın artırmasında bu qızların anası oturmuşdu. Bu qadının görkəmi o qədər də cəlbedici deyildi. O, zəncirə bağlanmış uzun ipin köməyi ilə qızlarını yırğalayır, yıxılmasınlar deyə, gözünü onlardan çəkmirdi.

Hər dəfə ip yırğalandıqca bu iyirənc zəncirin halqalarından bağırıya-bənər, qulaqbatırıcı bir səs eşidilirdi. Körpələr sevinirdilər.

Ana uşaqlarını yırğalaya-yırğalaya yalandan bir mahnı oxuyurdu. Mahniyə aludə olan və uşaqlarını müşahidə edən ana küçədə baş verən hadisələri nə görür, nə də eşidirdi.

O, mahnının yeni bəndini oxuyanda kimse ona yaxınlaşdı və birdən qulağının lap dibində dilləndi:

– Xanım, sizin nə qəşəng uşaqlarınız var!

Ana dönüb baxdı.

Qarşısında, onun iki addımlığında bir qadın dayanmışdı. Bu qadının da kiçik uşağı vardı. Uşaq qucağında idi.

Bundan başqa onun böyük, deyəsən, çox ağır bir yol torbası da vardı.

Onun uşağı çox gözəl idi. Bu, iki-üç yaşlı bir qız idi. Yaraşıqlı geyimi ilə o, həmin iki qızla bəhsə girə bilərdi. Krujevalı papağının üstündən nazik kətan ləçək bağlanmışdı, koftasının köbəsinə lent tikilmişdi. Qatlanmış yubkasının altından koppuş, ağ və sağlam ayaqları görünürdü. Üzünün rəngi çəhrayı, həm də sağlam idi. Yanaqları

almaya oxşayırdı. Qızın gözlərinə söz ola bilməzdi. Belə ki, bu gözlər nəinki çox böyük idi, həm də tutaş kırıqları onu kölgələndirirdi. Qız yatmışdı.

Anaya gəlincə, o, qəmgin görünürdü. Geyimindən təzadən kəndli olmaq istəyən fəhləyə bənzəyirdi. O, cavan idi. Gözəl idimi? Bəlkə də! Amma belə paltarda onun gözəlliyi bilinmirdi. Ləçəyin altundan çıxmış sarışın saçlarına baxanda güman etmək olardı ki, saç qalındır, ancaq başına örtüyü, o qədər də qəşəng olmayan və boğazının altında bağladığı ləçək saçlarını tamam görünməz etmişdi.

Gülümsəyən adamın dişləri görünür, onlar qəşəngdirsə, baxan adama xoş gəlir. Ancaq bu qadın gülümsəmirdi. Adama elə gəlirdi ki, onun göz yaşı heç vaxt qurumur. Onun bənizi solğun idi, çox yorğun və bir qədər də xəstəhal görünürdü. O, yalnız analara məxsus bir nəzərlə qucağında yuxuya getmiş qızına baxırdı. Üçkünc qatlanmış sürməyi şalı çox səliqəsiz bir halda çiyninə düşmüşdü. Qaralması əllərini çil basmışdı, tikiş tikməkdən dəşik-dəşik olmuş şəhadət barmağı lap kobudlaşmışdı. Onun əynində cod yun parçadan bürüncək, kətan paltar, ayaqlarında ağır başmaq vardı.

Bu gözəl yaz şəhərində uşağın qucağına alıb Parisi tərk edəndə onun iyirmi iki yaşı vardı.

Yolda bu iki zavallını görənlərin onlara yazığı gəlirdi. Qadının dünyada bu uşaqdan və uşağın da bu qadından başqa heç kəsi yox idi.

Tenardyenin meyxanasının qabağundan keçəndə öz qərribə yelləncəklərində yellənən bu iki qız onun gözlərini qamaşdırırdı və qadın bu gözəl mənzərənin qarşısında ayaq saxladılar.

Bu qızlar ananı valeh etdi. O, həyəcanla qızlara baxırdı. Balacalar, şübhəsiz, xoşbəxt idilər. Uşaqlara baxaraq heyran olan qadın o qədər həyəcanlanmışdı ki, ana oxuduğu mahnının iki bəndi arasında fasilə verəndə özünü saxlaya bilməyib dedi:

– Xanım, sizin nə gözəl balalarınız var?

Ən qəddar məxluqdan da balalarını oxşayanda yumşalır. Ana başını qaldırdı, razılığını bildirdi və bu qadına qapının ağzındakı skamyada oturmağı təklif etdi. Özü qapının astanasında əyləşmişdi. Arvadlar söhbətə başladılar. Qızların anası dedi:

– Mən xanım Tenardyeyəm. Bu meyxana ərimlə mənəndir.

Xanım Tenardye sarışın saçlı, kök və bir qədər kobud qadın idi. O, hələ cavan idi, yaşı otuzdan çox olmazdı. Bəlkə də astanada oturan bu qadın ayağa qalxsaydı, o vaxt onun uca boyu, yarmarka

balaqanlarındakı¹ pəhləvanlara məxsus enli çiyinləri yolçu qadını qorxudardı, onda bu qadına qarşı inamsızlıq yaranar və haqqında gələcəkdə söyləyəcəyimiz hadisə də baş verməzdi.

Yolçu qadın başına gələn əhvalatı danışmağa başladı. O, fəhlədir. Parisdə iş tapmaq çətin olduğundan, vətəninin başqa yerlərində iş axtarmağa gedir. O, Parisdən elə bu şəhər çıxmışdı, uşağını qucağında gətirdiyindən yorulmuş, yoldan keçən bir dilicana minmişdir. Sonra yenə piyada getmişdir; doğrudur, qızıcığaz hərdən qucaqdan düşüb azca yeriyirdi, axı o, çox balacadır. Ana yenidən onu qucağına almış və uşaq onun qucağında yuxuya getmişdir.

Bu sözləri deyəndən sonra o, qızını elə hərərlə öpdü ki, uşaq oyandı. Qız, anasının gözlərinə bənəyən iri, göy gözlərini açıb güldü, anasının onu saxlamaq cəhdinə baxmayaraq sürüşüb yerə düşdü.

Birdən o, yelləncəkdəki iki qızı gördü, düz onların qarşısında ayaq saxladı, heyrətdən hətta dilini də çıxartdı.

Xanım Tenardye ipi açdı, qızlarını yelləncəkdən düşürüb dedi:

– Üçünüz oynayın.

Bir dəqiqə sonra Tenardyenin uşaqları qonaq qızla oynayır, birlikdə çalalar qazır və bundan böyük ləzzət alırdılar.

Qonaq qız çox şən idi. O, yerdən kiçik taxta qırıqları tapır, ondan bel kimi istifadə edərək həvəslə çala qazırdı.

Qadınlar söhbətlərini davam etdirirdilər:

– Sizin körpənin adı nədir?

– Kozetta...

– Neçə yaşı var?

– Bu yaxınlarda üç yaşı tamam olacaq.

– Mənim böyük qızım kimi.

Bu zaman həmin üç qız bir yerə cəmləşdi. Onlar duruşlarından çox həyəcanlı, həm də məmnun görünürdülər. Qərribə bir hadisə baş verdi: torpağın altından yoğun bir soxulcan çıxdı, qızlar həm qorxudular, həm də sevindilər!..

Onların şən üzləri bir-birinə yaxınlaşdı.

– Bu uşaqlar nə tez dostlaşdılar, – Tenardye ana ucadan dedi, – onlara baxan deyər ki, üç bacıdır.

Bu sözləri eşidən o biri ana elə bil bir himə bənd imiş. Tenardyenin əllərindən yapışdı, gözlərini ona zilləyib dedi:

– Mənim uşağımı yanınızda saxlırsınız mı?

Tenardye təəccübləndi, nə razılıq verdi, nə də etiraz etdi.

Kozettanın anası sözüne davam edirdi:

– Bilirsiniz mi, qızımı özümle vətənimə apara bilmərəm. İş şəraitim buna imkan verməz. Uşaqla heç yerdə iş tapmaq olmur. Bizim diyarın belə qərribə işləri var. Allah özü mənə sizin meydanaya ürcah edib. Mən sizin uşaqlarınızı belə qəşəng, tərtemiz və məmnun görəndə ürəyim dağa döndü. Fikrimdən keçdi: “Bax, bu əsil anadır”. Hə, hə, qoy bunlar üç bacı olsunlar. Mən tezliklə onun dalınca gələm. Qızımın yanınızda qalmasına razırsınız mı?

– Fikirləşməliyəm, – deyə Tenardye cavab verdi.

– Mən ayda altı frank göndərəm.

Bu vaxt bir kişi meyxanadan qışqırdı:

– Yeddi frankdan az olmaz. Həm də altı aylıq pulunu qabaqca ödəməlisiniz.

– Altı dəfə yeddi – qırx iki edir, – deyə xanım Tenardye bildirdi.

– Yaxşı, verərəm, – ana razılaşdı.

– Bundan başqa on beş frank da ilkin xərclər üçün, – deyə həmin kişi səsi əlavə etdi.

– Cəmisi əlli yeddi frank, – xanım Tenardye haqq-hesabı bayaq oxuduğu mahnı ilə müşayiət etdi.

Ana dedi:

– Yaxşı, verərəm, mənim səksən frankım var. Yurduma gedib çıxana qədər mənə çatır, əlbəttə, piyada getsəm. Orada işləyəm, bir qədər pul toplayan kimi bura – əziz körpəmi aparmağa gələm.

– Qızın pal-paltarı varmı? – Yenidən kişi səsi soruşdu.

Tenardye dedi:

– Bu, mənim ərimdim.

– Əlbəttə, var. Mənim yazıq balamın xeyli üst-başı var. Xanım, mən o saat başa düşdüm ki, o, sizin ərinizdir. Görün paltarları necə-sindəndir, lap əlasındadır. Özü də dəstbədəst. Xanım qızlarını kiçik ipək paltarları da var. Onlar burada, mənim yol torbamdadır.

– Siz onların hamısını verməlisiniz, – yenidən kişinin səsi eşidildi.

– Başqa cür ola da bilməz! – ana təəccübləndi. – Mən öz qızımı lüt-ürvan qoysam, bu, çox qərribə görünər.

Meyxana sahibi başını qapıdan çıxarıb:

– Yaxşı, – dedi.

Sövdə baş tutdu. Ana gecəni meyxanada qaldı, pul verib uşağını orada qoydu. Kozettanın şeyləri çıxarılandan sonra xeyli yüngülləşmiş

¹ Balaqan – yarmarka tamaşaları üçün taxta tikili

torbasının ağzını bağladı. Tezliklə qayıdacağını nəzərdə tutaraq səhəri yola düşdü. Bu cür ayrılıq zahirən nə qədər sakit keçsə də, ümitsizliklə dolu olur.

Tenardylərin qonşusu küçədə bu ana ilə rastlaşdı, evə gəlib dedi:

– Mən indicə bir qadın gördüm. O elə ağlayırdı ki, adamın ürəyi parçalanırdı.

Kozettanın anası gedəndən sonra kişi arvadına dedi:

– İndi mən veksələ əsasən sabah vaxtı tamam olan borcumu ödəyəcəm. Mənim cəmi əlli frankım çatmırdı. Bilirsənmi, qızlarımızın sayəsində sən əla tələ qurdun.

Qadın cavab verdi:

– Amma mən belə şeyi fikrimə də gətirmirdim.

Meyxanada işlər pis idi.

Yolçu qadının verdiyi əlli yeddi frankla Tenardye borcunu vaxtında ödədi. Bir aydan sonra yenə pul lazım oldu; arvadı, Kozettanın bütün pal-paltarını Parisə aparıb lombarda qoydu, əvəzinə altmış frank aldı. Bu pullar xərclənib qurtaran kimi Tenardyeğil qızla istədikləri kimi rəftar etməyə başladılar, sanki ona mərhəmət göstərib evlərində saxlayırdılar.

İndi onun paltarları yox idi. Tenardyeğil ona uşaqlarının kiçilmiş yubka və köynəklərini geyindirirdilər, daha doğrusu, onu cır-cındır içində saxlayırdılar. Süfrədən artıq qalanı ona verirdilər, belə ki, yeməyi itkindən bir qədər yaxşı, pişiyinkindən bir qədər pis olurdu. Bir də ki, pişiklə it qızın süfrə yoldaşları idi. Çünki Kozettaya da yeməyi stolun altında, həm də onların kimi taxta qabda verirdilər.

Kozettanın anası Montreyl-Sahildə yer tapmışdı. O, hər ay Tenardyeğilə məktub yazaraq, daha doğrusu, yazdıraraq, qızının vəziyyətini xəbər alırdı. Hər dəfə Tenardye yazırdı: “Kozetta özünü əla hiss edir”.

Altı ay keçəndən sonra anası yeddinci ay üçün yeddi frank yolladı. Sonra hər ay müntəzəm olaraq pul göndərirdi.

Hec bir il keçməmiş Tenardye dedi:

– Guya bu qadın bizə iltifat göstərir! Bizim üçün yeddi frank nə puldur ki?

Odur ki, anaya məktub yazıb on iki frank tələb etdi.

Uşağının “əla böyüdüynə” və xoşbəxt yaşadığına inanana indi hər ay on iki frank göndərməyə başladı.

Elə şəxslər var ki, onlar bir adamı sevmək üçün görək mütləq həmin anda başqasına nifrət etsinlər. Ana Tenardye də öz qızlarını dəlicəsinə sevdirdiyəndən bu özgə uşağına nifrət edirdi. Kozetta Tenardyenin evində lap balaca bir yer tuturdu. Buna baxmayaraq, qadına elə gəlirdi ki, bu yer onun uşaqlarının əlindən alınmışdır və bu qız-cığaz onun uşaqlarına məxsus havanı oğurlayır. Bütün bu xasiyyətli qadınlarda olduğu kimi, bu qadının da gündəlik mehribanlıq, kötək və söyüş ehtiyatı vardı. Şübhəsiz, Kozetta olmasaydı, öz qızları analarından mehribanlıqla bərabər o biri ehtiyatdan da paylarını alardılar. Ancaq bu yad qız bütün zərbələrə dözməklə onların qanını satın alırdı. Kiçik Tenardylərə ancaq mehribanlıq qalmışdı. Kozettanın hər bir hərəkəti ağır və haqsız cəzaya səbəb olurdu. Bu zərif və zavallı məxluq!

Tenardye xala Kozetta ilə pis rəftar edirdi. Odur ki, onun qızları – Eponina və Azelma da Kozetta ilə heç yola getmirdilər.

Bir il keçdi, iki il də keçdi.

Kənddə deyirdilər:

– Tenardylər necə yaxşı adamlarmış. Özləri dövlətli deyillər, ancaq ata-anasız, zavallı bir qızı tərbiyə edirlər.

Hamı elə bilirdi ki, anası Kozettanı atıb gedib.

Bu arada Tenardye ayda on beş frank tələb etdi.

– Qoy mənə hövsələdən çıxartmasınlar! – deyər qışqırdı. – Pulu artırmaq lazımdır.

Ana da ayda on beş frank göndərməyə başladı.

İllər keçdikcə uşaq böyüyür, onunla bərabər dərdi də çoxalır.

Kozetta balacılığında iki qızın dilsiz-ağızsız qurbanı idi. Elə ki bir balaca böyüdü, daha doğrusu beş yaşına çatdı, evin qulluqçusuna çevrildi.

– Beş yaşında qulluqçu! – deyəcəklər. Bu ki inandırıcı deyil.

Əfsus ki, belədir.

Kozettanı bazarlıq etməyə göndərir, evləri, həyəti, küçəni süpürtdürür, qab yudurdur, hətta ağır şeylər də daşıdırırdılar. Tenardylər bu cür hərəkət etməkdə özlərini haqlı sayırdılar, çünki qızın əvvəlki kimi yenə də Montreyl-Sahildə yaşayan anası indi pulu vaxtılı-vaxtında göndərmirdi. O, bir neçə ayın pulunu borclu idi.

Kozettanın anası bu üç il ərzində Monfermeylə gəlseydi, əsla uşağını tanımazdı.

Bu evə qəşəng və sağlam gələn qız, indi arıqlamış, solmuşdu. Onun hər bir hərəkətində ehtiyat, qorxu var idi.

Tenardylər onun barəsində deyirdi:

– Azacıq aşın duzu deyil.

Haqsızlıq onu qaraqabaq, yoxsulluq çirkin etmişdi. Onun iri, qəşəng gözlərindən başqa bir şeyi qalmamışdı; bu gözlərə baxan adamın ürəyi ağrıyırdı, onlar kiçik olsaydı, yaqın ki, bu qədər dərdd-qəm orada yerləşə bilməzdi.

Qış səhərlərində titrəyə-titrəyə, əyin-başı cır-cındır içində, gözləri yaşlı, yekə bir süpürgəni soyuqdan gömgöy göyermiş balaca əllərində güclə saxlayan altı yaşlı tamam olmamış bu balaca zavallının görkəmi adamın ürəyini ağrıdırdı.

Məhəllədə hamı ona Torağay adı vermişdi. Camaat qıza bu adı ona görə qoymuşdu ki, bu kiçik məxluq quşdan çox yer tutmur, quş kimi titrək və qorxaqdı, evdə, bəlkə də bütün kənddə hamıdan tez durur, gün doğmamış küçəyə, yaxud tarlaya çıxırdı.

Ancaq bu yazıq torağay heç vaxt oxumurdu.

Tenardye çox sağlam olsa da, xəstə adamlar kimi üzəndən arıq, rəngi qaçmış, sümükləri çıxıq, cılız, üzgün idi, onun hiyləgərliyi elə bundan başlayırdı. O, arabaçılarla içki içməsi ilə fəxr edirdi. Heç kəs, heç vaxt onu sərxoş olana qədər içmədi bilməzdi. Uzun çubuğunu heç vaxt ağzından yerə qoymaz, əyninə köynək, onun altından isə qara, köhnə sürtük geyirdi. O, oxumuş adam təsiri bağışlamaq istəyirdi. Boşboğaz idi, amma özünü bilici göstərmək fikrinə düşürdü. Ancaq məktəb müəllimi naqis bir adamla söhbət etdiyini başa düşmüşdü. Müsafirlər üçün haqq-hesabı o, əla tərtib edərdi, ancaq təcürbəli göz hərdən orada imla səhvləri tapa bilirdi. Tenardye qaradınmız, acgöz, tənbel və hiyləgər idi. Bundan başqa o, qatı fırıldaqçı idi.

Tenardye arvadına deyirdi:

– Meyxana sahibinin vəzifəsi ötüb-keçən hər adama yemək, rahatlıq, işıq, isti yer, çirkli döşəkağı, birə, təbəssüm satmaqdır; o, yol keçənləri saxlamalı, boş pul kisəsini tamamilə boşaltmalı, pullu ciblərini yüngülləşdirməli, səyahət edən ailəyə rahatlıq yaratmalı, kişi-

dən pul qopartmalı, arvadın pul çəkməli, uşağı soymalıdır; o, açıq pəncərəni, örtülü pəncərəni, ocağı yaxın küncü, kreslonu, stulu, kətli, skamyanı, tük döşəyi, yun döşəyi, bir qucaq samanı da haqq-hesaba daxil etməlidir. O, gərəkləri qonaqların istifadəsindən güzğünün xarabəyə dərinləşməsinə bilsin və qonaqlardan buna görə pul alsın. Bir sözlə, müxtəlif yollarla səyyahı soyunsun, hətta onun itin udduğu mil-çəyə görə də ondan pul çəksin.

Bəlkə də oxucu Tenardyenin arvadı ilə görüşəndə bu qırmızısaflıq, kök, ötlü-əndamlı, enli çiyin, çox yekəpər və diribaş qadını yadında saxlayıbdu. O, yarmarka tamaşalarında saçlarına çay daşı bağlayıb əzilib-büzülən vəhşi nəhənglər nəslindən idi. Evdə hər işi görürdü, yer salır, otaqları yığışdırır, qab yuyur, xörək bişirir – bir sözlə, o həmişə idi, həmişə pəri. Onun təkə bir qulluqçusu vardı, o da Kozetta: şıcanı filə nökrəçiliyə vermişdilər.

Tenardye xalının enli, çil basması üzü kəfğiri xatırladırdı. Onun saqqalı vardı. O, qadın paltarları geymiş qarmaqçıya oxşayırdı. Söyüş söyməkdə mahir idi. Yumruğuyla qoz sındırırdı. Onun danışığına qulaq assanız, deyərdiniz: “Jandarmdır”; sərxoşluq etdiyini görsəniz, deyərdiniz: “Arabaçıdır”; Kozetta ilə rəftarına baxsanız, deyərdiniz: “Çəlləddir”. O, sakit dayananda dodaqlarının arasından bir diş qabağa çıxırdı.

Bu qadın çox dəhşətli idi; o, bircə öz uşaqlarını sevir və yalnız onlardan qorxurdu.

Ərinə gəlincə, onun bircə arzusu vardı: varlanmaq!

Bu kişi ilə qadın hiyləgərliklə qəzəbin kəbinli birləşməsi idi; bu çox iyrənc və dəhşətli bir ittifaq idi.

Bu iki vücut belə idi. Kozetta bunların arasında qalıb, ikiqat zülm çəkirdi. Ər və arvad – hər biri onu özü bildiyi kimi incidirdi: Kozettanın yarımcı olana qədər döyülməsində arvad, qışda ayaqyalın gəzməsində er günahkar idi.

Kozetta pilləkənlə yuxarı-aşağı qaçır, yuyur, təmizləyir, silib-süpürür, ora-bura yüyürür, əldən düşür, ağır şey daşımaqdan nəfəsi kəsilir, nə qədər zəif olsa da, ən ağır işləri görürdü. Ona bir damcı da rəhm etmədilər! Sahibəsi qəddar, sahibi zalım idi.

Tenardyenin meyhanası elə bil hörümçək toru idi. Kozetta bu hörümçək toruna ilişib çapalayırdı. O, hörümçəklərə xidmət edən milçək idi.

Yazıq uşaq hər şeyə dözü, əsla dinmirdi.

Bayram axşamı bir neçə arabaçı və gözərgi alverçi Tenardyenin meyxanasının alçaq zalında üstündə dörd-beş şam yanan stolun ətrafında oturmuşdu. Bu zal başqa meyxanaların zalından heç nə ilə fərqlənmirdi. Burada da stollar, qalaylı dolçalar, butulkalar, sərxoşlar, papirosçəkənlər vardı. İşiq az, səs-küy çox idi. Meyxanaçı qadın gur yanan peçin üstündə bişməkdə olan şam yeməyinə nəzarət edir, əri qonaqlarla içir, siyasətdən danışdı.

Kozetta özünün həmişəki yerində – mətbəx stolunun altına vurulmuş taxtanın üstündə, ocağın yanında oturmuşdu. Əynində cındır paltar, ayağında taxta başmaq olan bu qız ocaq işığında sahibinin uşaqlarına yun corab toxuyurdu. Pişik balası stulların altında oynayırdı. Qonşu otaqdan cingiltili gülüş səsləri və uşaq danışığı eşidilirdi: bunlar Tenardyenin qızları Eponina və Azelma idi.

Daha dörd səyyah gəldi.

Kozetta qəmli düşüncələrə dalmışdı; cəmi səkkiz yaşı olmasına baxmayaraq, o qədər iztirab çəkmişdi ki, acı düşüncələrə dalanda balaca qarıya oxşayırdı.

Kozetta fikirləşirdi ki, gecə düşmüşdü, qaranlıq gecə, tərs kimi, təzə gələn kirayənişinlərin otağındakı səhəng və qrafinləri təzə su ilə doldurmalıdır, heç çəlləkdə də su yoxdur. Yalnız bir fikir onu bir qədər sakitləşdirdi: Tenardyenin meyxanasında çox nadir hallarda su içirdilər. Burada ürəyi yanan kefin istəyən qəder idi, amma bu elə yangı idi ki, həmin adam çox həvəslə su parçındansa çaxır dolçasına tərəf uzadırdı. Hər kəs bir stəkan şərəb əvəzinə bir stəkan su istəseydi, onu vəhşi sanardılar.

Buna baxmayaraq qızın qorxduğu an gəldi: Tenardye xala ocağın üstündə, içində nəşə qaynayan qazanların birinin qapağını qaldırdı, sonra stəkanı götürüb cəld su çəlləyinə yanaşdı və onun kranını burdu. Uşaq, başını qaldıraraq onun hərəkətlərini izləyirdi. Krandan nazik şırımaqla axan su stəkanın ancaq yarısına qədər oldu.

Sahibə dilləndi:

– Buna bax da... Su da qurtardı.

Qız nəfəsini çəkmirdi.

Tenardye yarımçıq stəkana baxaraq sözüünə davam etdi:

– Baho, elə bu da bəsidir!

Kozetta yenə işə girişdi, ancaq ürəyinin çırpıntısını on beş dəqiqədən çox hiss etdi.

O, ötən hər dəqiqəni sayır və səhərin açılmağını səbirsizliklə gözləyirdi.

Handan-hana müştərilərdən kimse pəncərəyə baxaraq dedi:

– Nə qaranlıqdır! Belə vaxtda ancaq pişiklər həyətdə gəzərlər.

Bu sözləri eşidən Kozetta qorxudan titrədi.

Birdən meyxanada qalan gözərgi alverçi içəri girdi və kobud səslə qışqırdı:

– Mənim atım niyə sulanmayıb?

– Necə yəni sulanmayıb? Onu suvarmışıq, – deyə Tenardye cavab verdi.

– Sahibə, mən də sizə deyirəm ki, sulanmayıb.

Kozetta stolun altından çıxıb dedi:

– Ağa, sizin atınız su içib, o, bir vedrə, dolu bir vedrə içib, mən özüm ona su gətirdim və hətta onunla danışdım da?

Bu yalan idi. Kozetta yalan deyirdi.

Alverçi qışqırdı:

– Bu hardan çıxdı? Boyu bir qarış, dili on qarış, dağ boyda yalan deyir. – Yaramaz, sənə deyirəm ki, at su içməyib. Su içmək istəyəndə, o ayrı cür kişnəyir. Mən onun xasiyyətinə yaxşı bələdəm.

Kozetta qorxudan boğuc səslə öz dediyini deyir, güclə eşidiləcək səslə təkrar edirdi:

– İçib, lap doyunca içib.

– Bəsidir! – deyə alverçi acıqlı-acıqlı etiraz etdi. – Heç nə içməyib. Bu dəqiqə ona su verin, vəssalam.

Kozetta yenidən stolun altına girdi.

– Düz sözə nə deyəsən? – Meyxana sahibəsi dilləndi, – heyvan sulanmayıbsa, onu sulamaq lazımdır.

O, ətrafa baxdı:

– Bu qız hara getdi?

Stolun altına baxanda Kozettanı üzbəüz küncdəki stolun altında, demək olar ki, müştərilərin lap ayaqlarının yanında oturmuş gördü!

Meyxana sahibəsi:

– Çıx ordan görüm! – qışqırdı.

Kozetta öz sığınacağından çıxdı.

– Get, atı sula!

Kozetta qorxa-qorxa etiraz etdi:

– Xanım, axı su heç yoxdur!

Tenardye küçəyə çıxan qapını taybatay açdı:

– Get gətir! Di, cəld ol!

Kozetta məyus-məyus başını aşağı salıb küncdə, ocağın yanındakı boş vedrəni götürdü. Vedrə qızdan böyük idi, qız asanlıqla onun içinə yerləşərdi.

Meyxana sahibəsi yenidən ocağa yaxınlaşdı, əlindəki taxta qaşıqla ocağın üstündə qaynayan qazandan şorba götürüb dadına baxdı və donquldandı:

– Bulağın suyu hələ qurumayıb! Böyük şey olub, get gətir!

Stolun həmişə içərisində xırda pul, istiot, sarımsaq saxlanılan yeşiyini çələyərək əlavə etdi:

– Qayıdanbaşa bulka dükandan bir böyük kömbə çörək al. Bu da sənə on beş su¹.

Kozettanın əynində yanı cibli bir önlük vardı. O, pulu dinməzəcə alıb cibinə qoydu.

Qız, əlində vedrə taybatay açılmış qapının qabağında hərəkətsiz dayanmışdı, elə bil ki, kiminsə köməyə gəlməsini gözləyirdi.

– Di get! – deyə meyxanaçı qadın qışqırdı.

Kozetta yüyürüb çıxdı. Qapı çırpıldı.

Bayırda sıra ilə düzülmüş köşklər kilsədən başlayıb Tenardyenin meyxanası yanında qurtarırdı. Köşklərin hamısında işıq yanırı. Amma göydə bir dənə də ulduz görünmürdü. Meyxana ilə lap üzbeüz köşkdə oyuncaq satılırdı. Onun vitrinində məftillərdən əla düzəldilmiş xırda, qəşəng şeylər par-par parıldayırdı. Birinci sırada, lap qabaqda dükənçi iri bir kukla qoymuşdu. Kuklanın əynində çəhrayı rəngli ipək paltar, başında qızılı sünbüllər vardı. Saçları təbii idi. Gözləri minadan idi. Bu qərribə kukla bütün günü vitrindən tamaşa edir, ötüb-keçənlərdən on yaşa qədər olanların hamısının nəzərini cəlb edirdi. Ancaq bütün Monfermeyldə bir nəfər də dövlətli və ya bədxərcə ana tapılmırdı ki, bu kuklanı uşağına alsın. Eponina və Azelma saatlarla dayanıb bu kuklaya baxardı, elə Kozettanın özü xəlvətcə olsa da, ona tamaşa edərdi.

Hətta indi, çox qaşqabaqlı və pərt halda, əlində vedrə küçəyə çıxan Kozetta bu qərribə kuklaya, özünün dediyi kimi, “xanım”a baxmadan ötə bilmədi.

¹ Su – Fransada frankın iyirmidə birinə bərabər pul

Yazıq uşaq yerində quruyub qalmışdı. Kozetta hələ bu kuklanı yaxından görməmişdi. Dükən bütünlüklə onun nəzərində saray, kukla – əfsanəvi varlıq idi. Bu, balaca, yazıq məxluqun ehtiyaca çevrilmiş sevinci, əzəməti, dövləti, xoşbəxtliyi idi.

Kozetta özünü bu kukladan ayıran uçurumu dərk edirdi. O, öz-özünə deyirdi ki, belə şeylərlə oynamaqdan ötrü ya kraliçə, ya da heç olmasa, şahzadə olmaq lazımdır. O, kuklanın çəhrayı paltarına, çox qəşəng, parıldayan saçlarına baxaraq düşündü. “Bu kukla nə xoşbəxtkdir!” Qız bu sehirli dükandan gözünü çəkə bilmirdi. O, baxdıqca baxırdı.

Qız elə heyranlıqla baxırdı ki, hətta ona verilən tapşırığı da unutmuşdu. Meyxana sahibəsinin qəfil çıxan kobud səsi qızı xəyal aləmindən ayırırdı.

– Necə? Sən hələ də buralarda veyllənirsən, avara? İndi gör sənə başına nə oyun gətirəcəyəm! Bir buna baxın! Sənə nə lazımdır? Dayan, səni bir günə qoyum ki... Adama oxşamaz!

Kozetta vedrəni qapıb götürüldü.

Kozetta bundan sonra heç bir vitrinə baxmadı. Çörəkçilər küçəsi ilə gedəndə dükanlarda yanan işıq onun yolunu işıqlandırır. Ancaq tezliklə sonuncu dükanın da işığı söndü.

Yazıq qız qaranlıqda qaldı. Canına anlaşılmaz qorxu düşdü. Ona görə də gedə-gedə bütün qüvvəsi ilə vedrəni danqıldatmağa başladı. Bu səs-küy ona təkliyi unuttururdu.

O uzaqlaşdıqca qaranlıq qatlaşırdı. Küçələrdə bir adam da yox idi. Buna baxmayaraq onun qabağına bir qadın çıxdı, ayaq saxladı, qızın dalınca baxıb öz-özünə mızıldandı: “Bu körpə bala görəsən hara gedir?” Sonra qadın diqqətlə baxıb Kozettanı tanıdı. “Bir buna baxın, – dedi, – bu ki bizim Torağaydır!”

Beləliklə, Kozetta Şel tərəfdən, Monfermeylin qurtardığı ayrı-ayrı və boş küçələrdən keçirdi. Onun yolu evlərin, hətta çəpərlərin arasında olan qız çox cəsarətlə addımlayırdı. Hər dəfə bir o, pəncərə taxtalarının arasından şam işığı görünürdü. Bu – işıq, həyat demək idi, orada insanlar yaşayırdı və bu, onu sakitləşdirirdi.

Ancaq irəliyə getdikcə o, istər-istəməz addımlarını yavaşlıdır.

Sonuncu ev də qurtarandan sonra Kozetta dayandı. Axırınca dükandan o yana keçmək çətin idi: sonuncu evdən uzaqlaşmaq mümkün deyildi.

Monfermeyl qurtarır, tarlalar başlanırdı. Onun gözləri qarşısında ucu-bucağı görünməyən çöllük açılırdı. Qız ümitsiz laldə vəhşi heyvanlardan başqa kimsənin olmadığı zülmətə baxırdı.

Birdən o, otların üstündəki heyvanların ayaq səslərini eşitdi, ağacaların yarpaqları arasında tərənən kölgələrini aydınca gördü. Qız vedrəni götürdü, qorxu onu cəsarətləndirmişdi.

– Yaxşı! – ucadan dedi, – mən ona deyərəm ki, orada daha su yox idi.

O, qətiyyətlə Monfermeylə tərəf qaçmağa başladı.

Ancaq heç yüz addım getməmişdi ki, yenidən dayandı.

İyrənc, dəhşətli, hirsindən gözləri kəlləsinə çıxmış Tenardye xalanı təsvürünə gətirdi.

Uşaq aciz-aciz ətrafına boylandı. Görəsən nə etsin? Hara getsin? Qabaqda – sahibənin vahiməsi, arxada – meşənin dəhşətli qaranlığı. O, sahibənin vahiməsindən geri döndü, bulağa gedən yolla yüyürməyə başladı. Kənddən qaça-qaça çıxdı, heç nəyə baxmadan və heç nəyə qulaq asmadan, qaça-qaça meşəyə girdi. Yalnız təngnəfəs olmağa başlayanda addımlarını bir qədər yavaşladı, ancaq yenə də dayanmadı. Vahimə içində yoluna davam etdi.

O, hönkürtüsünü boğa-boğa qaçırdı.

Meşənin səsi-küyü onu hər tərəfdən araya almışdı.

Qız daha heç nə barədə fikirləşmir, heç nə hiss etmirdi. Nəhayətsiz gecə bu kiçik məxluqla göz-gözə dayanmışdı.

Taladan bulağa qədər yeddi-səkkiz dəqiqəlik yol olardı. Kozetta yola bələddi. Belə ki, gündə bir neçə dəfə həmin yolla gedib-gəlirdi. O, nə sağ, nə də sol tərəfə baxırdı, qorxurdu ki, ağacın budaqlarında və ya kolluqda dəhşətli bir şey görər. Beləliklə, o, bulağa çatdı.

Bu, təbii bir çuxur idi. Gilli torpağını su yumuş, ətrafını mamır və ot basmış, kənarlarına iri daşlar döşənmişdi. Bulaq da şırıltıyla bu daşların arasından axırdı.

Kozetta heç nəfəsini də demədi. Çox qaranlıq idi, ancaq o, bu bulağa, suya gəlməyə öyrəşmişdi. Sol əlini irəli uzadaraq bulağın üstünə əyilmiş və ondan ötrü dayaq nöqtəsi olan cavan palıd ağacını tapdı, onun budağından tutdu, əyilib vedrəni doldurmağa başladı. O, elə həyəcanlanmışdı ki, qüvvəsi üçqat artmışdı. Bulağa əyiləndə

döşlüyünün cibindəki pulun sürüşərək suya düşdüyünü hiss etmədi. Kozetta pulun suda batdığını nə gördü, nə də eşitdi. O, demək olar ki, dolu vedrəni bulaqdan çıxarıb otluğa qoydu.

Burada hiss etdi ki, yorğunluq onu əldən salıb. Çox istədi ki, geri qayıtsın, ancaq vedrəni doldurarkən o qədər əziyyət çəkmişdi ki, bir addım da ata bilmirdi. O, mütləq dincəlməli idi. Qız çöməlib otluqda oturdu və donub qaldı.

Kozetta gözlərini yumub yenidən açdı. Yanındakı vedrədə su yırğalanır, dairəciklər vedrənin kənarına doğru qaçırdı. Baş üstündəki göyün üzünü başdan-başa qara bulud örtmüşdü.

Düzenliyə bənzər soyuq külək əsirdi. Meşə qaranlıq idi, yarpaqlar xışıldayırdı. Dimdik dayanan böyük, quru budaqlar vahiməli idi. Taladakı qurumuş, yəndəmsiz kollar xışıldayırdı.

Hündür otlar şimal küləyindən ilanbalığı kimi qıvrılırdı. Cır göyüm ağacının budaqları öz ovunu tutmağa çalışan uzun caynaqlı ələ bənzəyirdi. Küləyin qovduğu ardıc ağacının quru budağı elə sürətlə onun yanından keçdi ki, elə bil hansı dəhşətdənsə canını qurtarmağa çalışırdı. Ətrafda sükut hökm sürürdü.

Kozetta titrəyirdi.

Qorxudan canını qurtarmaq üçün qız bərkdən saymağa başladı: “Bir, iki, üç, dörd”. Ona qədər sayır, sonra yenə də birdən başlayırdı. Bu, ona kömək etdi. O üşüyürdü. Su götürəndə əllərini islatdığından indi əlləri donurdu. O qalxdı. Qorxu onu yenidən bürüdü. Yalnız birçə fikir – qaçmaq, qaçmaq, heç yana baxmadan meşə ilə, tarla ilə evlərə, pəncərələrə, yanan şamlara tərəf qaçmaq fikri qəlbinə hakim kəsilmişdi.

Onun nəzərləri qarşısındakı vedrəyə sataşdı. Sahibədən o qədər qorxurdu ki, vedrəni burada qoyub qaçmağa da cəsarət etmirdi. Vedrənin qulpundan ikiəlli yapışıdı və çətinliklə yerdən qaldırdı.

Beləliklə, on iki addım yol getdi. Ancaq dolu vedrə ağır olduğundan qız onu yerə qoymağa məcbur oldu. Nəfəsini dərib yenidən vedrənin qulpundan yapışıdı. Bu dəfə bir qədər çox getdi. Ancaq yenə də dayanmalı oldu.

Bir neçə saniyə çöməlib sonra yoluna davam etdi.

Kozetta qoca qarı kimi başını aşağı salıb, əyilə-əyilə gedirdi; ağır vedrə onun arıq əllərini ağrıdır, keyləşdirirdi; vedrənin dəmir qulpu onun keyimiş barmaqlarını lap dondururdu.

Kozetta arabir dayanırdı, hər dəfə də soyuq su sıçrayaraq onun yalın ayaqlarını isladırıdı. Bu hadisə meşənin dərinliyində, qış gecəsində, ins-cins olmayan yerdə baş verirdi. Qızın səkkiz yaşı vardı.

Kozetta xəstə kimi xırıltıyla nəfəs alır, qəhər onu boğurdu. Ancaq o, ağlaya bilməzdi, çünki öz sahibesindən uzaqdan-uzağa da qorxurdu. O həmişə, hər yerdə onu öz yanında təsəvvür etməyə alışmışdı.

Lakin asta-asta yeridiyindən çox ləng irəliləyirdi. O, nəhaq yere dayanacaqların sayını azaldır, mümkün qədər çox gedib onların arasındakı məsafəni uzatmağa çalışırdı. Düşünəndə ki, Monfermeylə qayıtmaq üçün ona hələ bir saatdan çox vaxt lazımdır və xanım Tenardye onu yenə döyəcəkdir, həyəcanlanıb dəhşətə gəlirdi. Bu həyəcan onun gecə vaxtı meşədə tək-tənha çəkdiyi qorxuya qarışmışdı.

Yaxşı tanıdığı qoca şabalıd ağacına çatanda uzun müddət yol getməkdən ötrü son dəfə dincini almağa dayandı. Sonra bütün qüvvəsini toplayıb yoluna davam etdi. Ancaq yazıq körpə inildəməyə bilmədi.

Bu anda vedrənin xeyli yüngülləşdiyini hiss etdi. Kiminsə ona çox böyük görünən əli vedrənin qulpundan yapışb asanlıqla qaldırdı.

Kozetta başını qaldırdı. Qaranlıqda yanınca hündür, qəddini düz tutmuş, qara bir kölgə addımlayırdı. Bu, sakitcə ona gəlib çatan bir kişi idi. O, dinməzəcə vedrəni qızdan aldı.

Kozetta qorxmadı. Kişi onu dindirdi. Onun səsi alçaqdan çıxırdı, ciddiyyətlə dedi:

– Mənim balam, sənin yükün özündən böyükdür ki!

Kozetta başını qaldırıb cavab verdi:

– Bəli, ağa.

– Mənə ver, – dedi, – ver mən aparım.

Kozetta əlini vedrənin qulpundan çəkdi. Kişi onunla yanaşı gedirdi.

– Vedrə doğrudan da ağır imiş, – o, öz-özünə mızıldadı. Sonra soruşdu:

– Balaca, sənin neçə yaşın var?

– Səkkiz yaşım var, ağa.

– Hardan gəlirsən?

– Meşədəki bulağın üstündən.

– Uzağamı gedəcəksən?

– Hələ on beş dəqiqə də getməliyəm.

Yolçu bir qədər dinmədi, sonra birdən soruşdu:

– Deməli, sənin anan yoxdur?

– Bilmirəm, – deyər qız cavab verdi.

Kişinin söhbətinin davamını gözləmədən əlavə etdi:

– Mənə elə gəlir ki, yoxdur. Başqalarının anası var, amma mənimki yoxdur. – Bir qədər sakit dayanıb sonra davam etdi: – Yəqin ki, heç vaxt anam olmayıb.

Kişi dayandı. Vedrəni yerə qoydu. Aşağı əyildi, hər iki əlini qızın çiyəninə qoyub qaranlıqda üzünə baxmaq istədi.

Kozettanın arıq və acınacaqlı üzü göyün ağımtıl-boz rəngindən güclə seçilirdi.

– Adın nədir?

– Kozetta.

Yolçu diksindi.

O, bir də qızın üzünə baxdı, sonra əllərini onun çiyindən çəkdi, vedrəni götürüb irəlilədi.

Bir azdan sonra yenidən soruşdu:

– Səni bu gecə vaxtı meşəyə su gətirməyə kim göndərib?

– Xanım Tenardye.

Yolçu səsinin ahənginə laqeydlilik verməyə çalışsa da, yenə səsi titrəyirdi.

O soruşdu:

– Bəs xanım Tenardye nə ilə məşğul olur?

– O mənim sahibəmdir, – deyər Kozetta cavab verdi. – Onun mey-xanası var.

– Meyxanası? – yolçu təkrar soruşdu. – Yaxşı, mən gecəni elə orada qalaram. Məni ora apar.

– Biz elə ora gedirik, – deyər qız cavab verdi.

Yolçu tez-tez gedirdi. Kozetta onunla ayaqlaşırıdı. O, daha yorğunluq hiss etmirdi. Hərdən Kozetta arxayın-arxayın sözlər ifadə edilə bilməyən inamla yolçuya baxırdı.

Bir neçə dəqiqə keçdi. Yolçu yenidən danışmağa başladı:

– Məgər xanım Tenardyenin qulluqçusu yoxdur?

– Xeyr, mənim ağam.

– Bəs sən təksən?

– Bəli, mənim ağam.

Yenidən araya sükut çökdü. Sonra Kozetta dedi:

– Amma onun iki balaca qızı da var.

– Necə qızlardır?

– Ponina və Zelma?
 – Ponina və Zelma kimdir?
 – Tenardyenin xanımlarıdır. Daha doğrusu, onun qızlarıdır.
 – Bəs bu qızlar nə edirlər?
 – Eh! – deyər Kozetta ucadan dilləndi. – Onların gözəl kuklaları, hər cür işıldayan oyuncaqları var. Onlar oynayır, öylənirlər.
 – Bütün günü oynayırlar?
 – Bəli, mənim ağam.
 – Bəs sən?
 – Mən işləyirəm.
 – Bütün günü işləyirsən?
 Qız qaranlıqda yaşla dolduğu görünməyən iri gözlərini qaldırıb yolçuya baxdı və qısaca cavab verdi:
 – Bəli, mənim ağam.
 Bir dəqiqə dinməyib sonra əlavə etdi:
 – Bəzən işlərimi qurtarandan sonra mənə də oynamağa icazə verirlər.

– Necə oynayırısan?
 – Necə gəldi. Mənə mane olmurlar. Ancaq oyuncaqlarım lap azdır. Ponina və Zelma istəmərlər ki, mən onların kuklaları ilə oynayam. Mənim təkcə bax, bu uzunluqda bir balaca qılıncım var. – Qız çəcələ barmağını göstərdi.

Onlar kəndə çatdılar. Kozetta yolçuya bələdçilik edirdi. Onlar çörək dükanının yanından keçdilər. Kozetta çörək almalı olduğunu unutmuşdu. Yolçu daha onu sorğu-suala tutmurdu, kədərli sükut onun qəlbinə hakim kəsilmişdi. Onlar meyخانaya yaxınlaşanda Kozetta qorxa-qorxa onun əlinə toxundu.

– Ağsa.
 – Nədir, mənim balam?
 – Biz evə yaxınlaşmışıq.
 – Nə olsun ki?
 – İndi vedrəni mənə verərsinizmi?
 – Nə üçün?
 – Əgər sahibəm görse ki, siz mənə vedrəni gətirməkdə kömək edirsiniz, mənə döyər.

Yolçu vedrəni qıza verdi. Bir dəqiqədən sonra onlar artıq mey-xana qapısının yanında idilər.

Kozetta oyuncaq dükanın vitrinində hələ də küçədən keçənlərə tamaşa edəndə böyük kuklaya xəlvətcə baxmaqdan özünü saxlaya bilmədi.

Sonra meyخانanın qapısını döydü. Əlində şam tutmuş mey-xana sahibəsi astanada göründü.

– Hə... bu sənə, avara! Axır ki, gəlib çıxdın. Harada itib batmısan? Ora-bura boylana-boylana qalmışdım. Yaramaz!

– Xanım, – Kozetta titrəyə-titrəyə dedi, – bu cənab bizim mey-xanada gecələmək istəyir.

Mey-xana sahibəsinin üzündəki acıqlı ifadə dərhal mehribanlıqla əvəz olundu. Bu, mey-xana sahibləri üçün təbii halı. O, gələcək adamı hərisliklə nəzərdən keçirdi.

– Siz qalmaq istəyirsiniz, ağsa?

– Bəli, xanım, – deyər yolçu cavab verdi və əlini şlyapasına apardı.

Dövlətli səyyahlar bu qədər nəzakətli olmurlar. Onun bu hərəkətini eləcə də geyimini və yükünü tələsik nəzərdən keçirən sahibənin üzündəki mehriban ifadə dərhal yox oldu, yenidən qasqabağını tökdü. Soyuq tərzdə dedi:

– Buyurun, əzizim...

“Əzizi” içəri daxil oldu. Tenardye ikinci dəfə ona diqqət yetirdi. Onun sürülmüş, uzun pencəyinə, azacıq əzilmiş şlyapasına nəzər saldı. Başının hərəkəti ilə onu göstərən üz-gözünü turşutdu. Sualədi tərzdə arabaçılarla əyyaşlıq edəndə ərinə baxdı. Əri buna cavab olaraq xəlvətcə şəhadət barmağını tərpətdi, eyni zamanda dodaqlarını büzdü. Bununla demək istədi ki, lütün biridir.

Mey-xana sahibəsi dedi:

– Cənab, çox təəssüf edirəm, bir dənə də boş otağım yoxdur!

– Mənə harda olsa yer verin, çardaqda, tövlədə fərqi yoxdur.

Mən ayrıca bir otağın pulunu verərəm, – deyər yolçu cavab verdi.

– Qırx su!

– Qırx su? Yaxşı.

– Onda buyurun.

– Qırx su! – arabaçılardan biri mey-xana sahibəsinə pıçıldadı, – otağın qiyməti iyirmi sudur ki.

Qadın da pıçıldı ki:

– O qırx su verəcək. Kasıblardan ondan az almıram, – dedi.

– Elədir, – deyər əri mülayim səslə dilləndi, – belə adamları içəriyə buraxmaq mey-xanayı hörmətdən salmaqdır.

Bu dəmdə yolcu d y n sini v  ağacını skamyanın  st n  qoydu, stolun arxasında oturdu. Kozetta tələsik bir     çaxır v  stəkan gətirdi. Atı üçün bir vedrə su tələb ödün alverçi atını sulama a  z  g tdi. Kozetta yenidən  z yerinə – mətbəx stolunun altına girib corab h rm y  basladı.

Yolcu  z   z n stəkana çaxır t kd , qurtum-qurtum içərək qəribə nəzərlərlə u  a baxmağa basladı.

Kozetta gözəl deyildi. Bəlkə də x  b xt olsaydı, g z    ir n görünərdi. Kozetta cansız, z  if bir qız idi, səkkiz ya ı olmasına baxmayaraq, ona ancaq altı ya  vermək olardı. Ətrafı kölgə salmış iri g z ləri h m    ağlamaqdan solğun görünürdü. C h ngl r  sallaq idi,  ll r  şaxtadan cadar-cadar olmuşdu.

Bu an Kozettanın  z n  d   en işıq onun çıxış s m kl r ni, d    tli açıqlığını daha çox nəzərə  arpdırırdı. H m     sdiyind n dizl r n  büküb oturmaq onda bir  d t halını almışdı.

 st-ba ı cır-cındır içəndə idi. Bu geyim yayda adamın ürəyini yandırırdı. Qışda isə d    t  g t rirdi. Əynində yırtıq kətan paltar vardı. Bir parça da olsa, yun yox idi. Y rtıqlardan bədəninin d y l-m kd n g y rm   və ya qaralmış yerlərə görünürdü. Yalın ayaqları soyuqdan qıpqırmızı idi. Sin sinin batıqlı ını g r nd  adamı ağlamaq tuturdu. Bu uşağın yerisi, hərəkəti, səsi, qırıq-qırıq danışığı, baxışı, sükutu, kiçik bir hərəkəti ancaq hər     – qorxu bildirirdi.

Kozetta bu qorxunun içəndə itib-batmışdı,  l  bil ki, bu qorxu onu tamam b r m   d . Qorxudan dir  kl r ni bədəninə möhkəm sızır, ayaqlarını yubkasının altında gizlədir, nəfəsini i  n  çəkir, bacardı ca az yer tutmağa çalışırdı. G z l r nin dərinliyində d    t duyulurdu. Bu qorxu hissi o qədər çox idi ki, tamam islanmış halda evə gəlməsinə baxmayaraq, ocağa yaxınlaşıb əyin-başını qurutma a cəsarət  tm di, yavaşca  z yerinə keçib i  n  basladı.

Sarı s rtuklu yolçu gözünü Kozettadan   kmirdi.

Birdən meyxana sahibəsi ucadan dedi:

– Dayan, b     r k hanı?

Sahibə səsini ucaldan kimi Kozetta,  d t  tdiyi kimi, cəld stolun altından çıxdı.

  r k almağı qız tamam unutmuşdu. O, h d l n n uşaqlar kimi hiyl y   l  tdi. Yalandan dedi:

– Xanım,   r k dükanı bağlı idi.

– Qapını d y ydin.

– D yd m, xanım.

– H , nə oldu?

– A madılar.

Tenardye dedi:

– Sabah sənin doğru danışıb-danı madı ını yoxlayaram. Yalan dem   olsan, sənə bir toy tutaca am ki... – Hələlik on beş sunu bura ver.

Kozetta  lini  nl y n n cibinə saldı v  sapsarı saraldı. On beş su cibində yox idi.

Meyxana sahibəsi qışqırdı:

– H , nə oldu? Karsan, nədir?

Kozetta cibini çevirdi. Boş idi. B   bu pul necə oldu? Yazıq qızın matı-mutu qurudu. Donub qaldı.

– Deməli, sən pulu itirmisən, on beş suluq pulu itirmisən?

– Tenardye xırıltılı səslə qışqırdı. – Bəlkə də sən o pulu məndən oğurlamaq fikrinə d   m  n?

O,  lini ocağın yanında mıxdan asılmış  alla a uzatdı.

Onun belə acıqlı hərəkətini g r n Kozetta fəryad qopartdı: “Bağışlayın. Bağışlayın. Bir də  l m r m”.

Tenardye  alla ı divardan aldı.

Bu dəmdə sarı s rtuklu yolçu jiletinin cibl r ni xəlvətcə      yirdi. Ancaq o biri səyyahlar yeyib-içir, açıq-açıq oynayır və heç nəyə fikir vermirdilər.

Kozetta qorxudan ocağın o biri tərəfindəki k nc  qısılıb, yumaq kimi b z  m  , yarı ılpaq bədənini zərbələrdən qorumağa çalışırdı.

Meyxana sahibəsi qolaylandı.

Yolçu m   l y  qarışdı:

– Xanım, bağışlayın. Mən indicə gördüm ki, bu balacanın cibindən n    düşüb diyirl ndi. Bəlkə həmin puldur?

O  yildi v   z n   l  g   rdi ki, guya yerdə n  isə axtarır.

– Budur, özüdür ki var, – deyə qalxdı v  əlindəki gümüş pulu Tenardye xalaya uzatdı.

– Bəli,  z d r, – Tenardye ucadan qışqırdı.

Onun “ z d r” dediyi pul iyirmi su idi, ancaq sahibə üçün bu  lver  li idi. O, pulu cibn  qoydu və bundan razı qaldı. Uşağın  z n  acıqlı-acıqlı baxıb dedi:

– Bu, axırıncı dəfə olsun.

Kozetta yenidən  z “yuvasına” çəkildi. Tenardye xala buranı belə adlandırdı. Uşağın yad adama zill nm   iri g z l   z n  xas olmayan

bir ifadə almışdı. Bu, hələlik təəccüb olsa da, yavaş-yavaş qeyri-adi inama çevrilirdi.

– Siz şam edəcəksinizmi? – Meyxana sahibəsi yolçudan soruşdu.

O, cavab vermədi. Deyəsən, dərin fikrə getmişdi.

“Görəsən, bu necə adamdır? – sahibə dodaqaltı mızıldandı. – Əminəm ki, şam etmək üçün pulu yoxdur. Heç olmasa yatmaq pulunu verəydi. Amma bəxtim gətirdi ki, yerə düşmüş pulu oğurlamaq ağılına gəlmədi”.

Bu ara qapı açıldı, Eponina və Azelma içəri girdilər.

Onlar çox gözəl, kəndlidən çox şəhərliyə oxşayan, sevimli qızlar idilər. Birinin ısıldayan xurmayı hörükləri çələng kimi başına dolanmış, o birinin qara saçları kürəyinə düşmüşdü. Diribaş, tərtəmiz, kök, tərəvətli və sağlam olan bu qızlar xoşagəlimli idilər. Qızlar qalın geyinmişdilər. Onların paltarları qışa uyğun olsa da, yaz paltarı kimi bər-bəzəkli idi. Bu iki balaca buranın hakimi idi. Qızlar otağa girəndə meyxana sahibəsi deyinə-deyinə, cyni zamanda mehriban səslə dedi: “Siz də tərif gətiriniz”.

Hər birini tək-tək dizi üstünə alaraq ana nəvazişi ilə saçlarını tumarlayıb, lentlərini düzəltdi, sonra da bərkədən dedi:

– Pis deyilsiniz!

Qızlar küncdə, ocağın qırağında oturdular. Onlar iri bir kuklanı o tərəf-bu tərəfə dartışdırır, gah bu qız, gah da o biri qız kuklanı dizinin üstündə yatırır, şən-şən gülişürdülər. Hərdən Kozetta göz-lərini toxuduğu corabdan çəkib, qəmli-qəmli onlara tamaşa edirdi.

Eponina və Azelma Kozettaya baxmırdılar. Qız onların nəzərində balaca kiçik kimi bir şey idi.

Tenardye bacılarının kuklasının əyin-başı tamam köhnəlmişdi, rəngi solmuş, özü də qırıq-qırıq idi. Ancaq bununla belə həmin kukla Kozettaya çox cazibəli görünürdü, çünki onun heç vaxt kuklası – həqiqi kuklası olmamışdı.

Birdən Tenardye xala gördü ki, Kozetta toxuduğu corabı yarımçıq qoyub, oynayan uşaqlara tamaşa edir.

– Aha, səni yaxşı tutmuşam! – deyə bağırırdı. – Sən, demək, belə işləyirsən? Dayan, şallağı götürürəm, onda işləməyə məcbur olarsan.

Yolçu yerindən qalxmadan meyxana sahibəsinə tərəf çevrildi.

– Xanım, – deyə təbəssümlə astadan dilləndi, – burada nə var ki, qoyun oynasın.

Bu xahiş burada bir parça qızarmış ət yeyib, iki şüşə şərab içən kasıba oxşamayan müştəri tərəfindən edilsəydi, əmrə bərabər olardı. Ancaq indi, belə bir şlyapanın sahibi və əyninə bu cür sürtük geyinmiş təsadüfi bir adamdan eşitdiyi təklifə meyxana sahibəsi əhəmiyyət vermədi. O, çox kobud tərzdə etiraz etdi:

– Qız mənim çörəyimi yediği üçün işləməlidir. Mən onu ona görə yedirtmərim ki, avaralansın.

– Bəs, o nə edir? – deyə yolçu hambalların kiçikimi enli çiyinlərinə və dilənçilərə məxsus cındır paltarına uyşmayan, mülayim səslə soruşdu.

Sahibə iltifat göstərib cavab verdi:

– Bilmək istəyirsinizsə, qız corab toxuyur. Mənim qızlarım üçün corab toxuyur. Corabları lap köhnəlib, tezliklə uşaqların ayaqları yalın qalacaq.

Yolçu Kozettanın arıq və qızarmış ayaqlarına baxıb davam etdi:

– Bu bir cüt corabı o, nə vaxt toxuyub qurtaracaq?

– O, bu corabların üstündə ən azı üç, bəlkə də dörd gün əlləşəcək, elə tənbəldir ki...

– Bu corablar hazır olandan sonra necəyə dəyər?

Meyxana sahibəsi nifrətlə ona baxaraq dedi:

– Otuz sudan az olmaz.

– Siz onu beş franka satarsınızmi? – deyə yolçu yenidən soruşdu.

– Bir buna bax! – Bu söhbəti eşidən arabaçı bərkədən gülərək qışqırdı: – Beş frank? Lənətə gələsən! İşə bax a! Düz beş!

İşi belə gören Tenardye söhbətə qarışdı:

– Yaxşı, ağa, istəsəniz, bu bir cüt corabı sizə beş franka satarıq.

Biz səyyahlardan heç nəyimizi əsirgəmirik.

– Amma pulunu nəqd ver, – sahibə kəskin və qəti tövrlə bildirdi.

Yolçu cibindən beş frank çıxarıb dedi:

– Mən bu corabları alıram, bu da onun pulu.

O, sonra Kozettaya tərəf döndü:

– İndi sənəin əməyin mənimdir. Oyna, mənim balam.

Arabaçı beşfranklığı görüb elə sarsıldı ki, içkini qoyub pula baxmaq üçün qaçıb gəldi.

– Doğrudan da bir bax! – deyə ucadan bağırırdı. – Həqiqi, gümüş beşfranklıqdır! Qəlp deyil!

Tenardye yaxınlaşdı, pulu dinməzce jiletinin cibinə qoydu. Arvadı etiraz edə bilmədi. O, dodaqlarını gəməirdi, acığından üz-gözü tanınmaz şəkildə dəyişildi.

Kozetta titrəyirdi, bununla belə cürətlənib soruşdu:

– Xanım, bu doğrudur? Mən oynaya bilərəmmi?

Tenardye xala hirsle dedi:

– Oyna!

– Sağ olun, xanım! – Kozetta təşəkkür etdi.

Dodaqları sahibəyə təşəkkür etdiyi halda, qız bütün körpə qəlbi ilə yolçuya minnətdarlığını bildirirdi.

Tenardye yenidən oturub içməyə başladı. Arvadı onun qulağına pıçıldadı:

– Bu sarı geyimli adam kim ola bilər?

Tenardye vüqarla cavab verdi:

– Mən cənibə bu cür sürtük geyinmiş milyonerə çox rast gəlmişəm.

Kozetta daha corab hörmürdü, ancaq öz yerindən də çıxmırdı. O, həmişə bacardıqca az hərəkət etməyə çalışırdı. Qız arxa tərəfindəki qutudan köhnə parça qırıqlarını və xırdaca qılıncını çıxartdı.

Eponina və Azelma ətrafda baş verən hadisələrə fikir vermindilər. Onlar daha vacib bir işlə məşğul idilər – əllərinə pişik düşmüşdü. Nisbətən böyük olan Eponina kuklanı yerə atmışdı, pişik balasının miyoldamasına, titrəməsinə əhəmiyyət vermədən onu göy və qırmızı parça qırıqlarına bələyirdi. Bu ciddi və çətin işlə məşğul olduğundan bacısı ilə danışdı:

– Bilirsənmi, bacı, bu kukla o birindən gülməlidir. Bax, bu tər-pənir, miyoldayır, özü də istidir. Bilirsən, bacıcan, gəl onunla oynayaq. Qoy o mənim qızım olsun. Mən xanım olum. Mən sizə qonaq gələm, sən də ona baxarsan. Yavaş-yavaş onun bığlarını görüb təəccüblənersən. Sonra sən onun qulaqlarını, daha sonra quyuğunu görüb lap təəccüb edərsən. Mənə deyərsən: “Ay aman!” Mən də sənə deyərəm: “Bəli, xanım, mənim balaca qızım belədir. İndi bütün balaca qızlar bu cürdür”.

Azelma heyran-heyran Eponinaya qulaq asırdı.

Tenardyenin qızları pişik balasını bələdikləri zaman Kozetta da öz xırdaca qılıncını bələyirdi. Sonra o, qılıncını qucağına aldı, həzin səslə layla çalıb körpəsini yatırtmağa başladı.

Bu vaxt Tenardye xala sarı sürtüklü adama yaxınlaşdı. “Ərim haqlıdır, – deyər fikirləşdi, – bəlkə də bu adam çox dövlətlidir. Həyatda istədiyini edən axmaq dövlətliyə də olur”.

O, stola dirşəkləndi.

– Ağa, – Tenardye dilləndi.

Kişi “ağ” sözünü eşidib döndü. Meyxana sahibəsi bu vaxta qədər onu ya “əzizim”, ya da “sevimli” deyə çağırırdı.

– Bilirsinizmi, ağa, – deyər o, kobudluqdan daha çox nifrət oyadan yaltaq bir nəzakətlə sözünə davam etdi, – mən çox istəyirəm ki, bu uşaq oynasın, siz belə alıcənabsınızsa, etiraz etmərəm, ancaq belə bir mərhəmət bir dəfə yaxşıdır. Bilirsinizmi, axı onun heç kəsi yoxdur. O, işləməlidir.

Yolçu soruşdu:

– Deməli, bu, sizin uşağınız deyil?

– Allah köməyiniz olsun, ağa! O, dilənçidir. Biz mərhəmət edib onu saxlarıq. Biz ondan ötrü əlimizdən gələni edirik, axı özümüz də o qədər dövlətli deyilik. Budur, altı aydır ki, biz nəhaq yerə onun vətəninə məktub yazırıq, bizə cavab verən yoxdur. Bizə elə gəlir ki, onun anası ölüb.

– Belə de, – yolçu cavab verdi və fikrə getdi.

Bu söhbət zamanı Kozetta gözlerini sahibəsindən çəkirdi. Amma fikri dağımıq halda qulaq asırdı, bəzi ifadələr qulağına qırıq-qırıq gəlir çatırdı.

Bu vaxt bərk keflənmiş müştərilərin demək olar ki, hamısı mahnı oxumağa başladı. Meyxana sahibəsi ümumi şənlikdə iştirak etmək üçün onların yanına getdi.

Kozetta stolun altında oturub alovu gözələrində əks olunan ocağa tamaşa edirdi; o, yenidən öz balaca qılıncını yırğalayıb yatırdı və həzin-həzin zümzümə edirdi.

Meyxana sahibəsinin təkrar təkidindən sonra sarı sürtüklü adam – “milyoner” nəhayət şam etməyə razılıq verdi.

– Nə yemək istəyirsiniz, ağa?

– Pəndir-çörək, – deyər o cavab verdi.

Tenardye xala belə qərara gəldi ki, “yəqin dilənçinin biridir”.

Sərxoşlar öz mahnılarını oxumaqda davam edir, qız da stolun altında öz laylasını çalırdı.

Birdən Kozetta səsinə kəsdi: ətrafına baxarkən balaca Tenardyelerin kuklasını gördü; başları pişiklə oynamağa qarşıdığından onlar kuklanı mətbəx stolunun bir neçə addımlığında atıb getmişdilər.

Qız əlindəki xırdaca qılıncını yerə qoyub otağa göz gəzdirdi. Tenardye xala pıçıltı ilə ərinə nəşə deyir, pulları döndə-döndə sayırdı; Eponina ilə Azelma pişiklə oynayırdılar; müştərilərdən kimisi şam

edir, kimisi çıxır içir, kimisi də oxuyurdu, – heç kəs ona fikir vermirdi. Hər dəqiqə qiymətli idi.

Kozetta iməkləyə-iməkləyə stolun altından çıxdı, bir daha əmin oldu ki, heç kəs ona baxmır, sonra kuklaya tərəf süründü və onu cəld götürdü. Bir andaca öz yerinə qayıtdı və elə oturdu ki, qucağında tutduğu kukla qaranlıqda qaldı.

Öz kasıbyana yeməyini yeyən səyyahdan başqa heç kəs heç nə görmədi.

Bu səadət on beş dəqiqə çəkdi.

Kozettanın ehtiyatla hərəkət etməsinə baxmayaraq kuklanın bir ayağı işıqda qalmışdı: ocağın işığı üstünə düşmüşdü.

Qaranlıqdan çıxan bu cəhrayı rəngli parıldayan ayaq birdən Azelmanın təəccübünə səbəb oldu.

Eponinaya dedi:

– Ay bacıcan, bir ora bax!

Qızların hər ikisi quruyub qaldı: Kozetta onların kuklasını götürməyə cəsarət etmişdi!

Eponina ayağa qalxdı, pişiyi qucağından buraxmadan anasının yanına gəldi, onun tumanını dartışdırmağa başladı.

– Əl çək məndən! Nə istəyirsən? – deyə anası soruşdu.

Qız dedi:

– Ana, bir ora bax!

Sonra barmağı ilə Kozettanı göstərdi.

Kozetta sevincindən heç nə görmür, heç nə eşitmirdi.

Meyxana sahibəsinin üzündə qəzəb sezilirdi. Kozetta həddini lap aşmışdı! Kozetta “xanımların” kuklasına əl vurmağa cəsarət etmişdi! Tenardye qəzəbdən xırıldayan səslə qışqırdı:

– Kozetta!

Kozetta elə diksindi ki, elə bil yer titrədi. O, çevrilib baxdı.

– Kozetta! – sahibə təkrar etdi.

Kozetta kuklanı götürdü, məftunluqla həm də məyus-məyus yerə qoydu. Sonra kuklaya baxa-baxa əllərini düyünlədi və yumruqlarını bir-birinə sıxıb barmaqlarını şaqqıldatdı. Səkkiz yaşlı bir uşağın belə hərəkəti dəhşət idi. Nəhayət, nə meşəyə göndərilərkən, nə dolu vedrənin ağırlığından, nə pulun itməsindən, nə şallaqdan, nə də sahibənin acıqlı sözlərindən ağlamayan qız göz yaşını tökməyə məcbur oldu.

O, elə hıçqırırdı ki, az qalırdı boğulsun.

Yolçu stolun dalından qalxdı.

– Nə olub? – deyə soruşdu.

– Məgər görmürsünüz? – Meyxana sahibəsi ucadan bağırırdı və barmağı ilə cinayətin maddi sübutu kimi, Kozettanın ayaqlarının yanında atılıb qalmış kuklanı göstərdi.

– Hə, nə olub ki? – yolçu yenidən soruşdu.

Tenardye cavab verdi:

– Bu avara mənim qızlarımın kuklasına əl vurmağa cəsarət edib.

Yolçu dedi:

– Elə bu? Qızcığaz kuklanı oynadıbsa, nə böyük iş olub ki?

– Axı o, öz çirkli əllərini, öz kifir əllərini kuklaya vurub, – deyə sahibə cavab verdi.

Bu sözləri eşidən Kozetta daha bərkdən hıçqırmağa başladı.

Tenardye bağırırdı:

– Sən səsinə kəsəcəksən, ya yox?

Yolçu qapıya doğru getdi, onu açıb bayıra çıxdı.

Onun otaqdan çıxdığını görən meyxana sahibəsi stolun altından Kozettaya elə bir təpik vurdu ki, qız bərkdən qışqırdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra qapı yenidən açıldı, həmin yolçu gəldi. O, qucağından kənd uşaqlarının bütün günü tamaşa etdikləri və haqqında əvvəllər bəhs etdiyimiz həmin gözəl kuklanı tutmuşdu. O, kuklanı Kozettanın qarşısına qoyub dedi:

– Götür, bunu sənə almalısam.

Kozetta gözlərini qaldırdı. Əlində kukla yaxınlaşan adamı hərəkət edən günəşə bənzətdi, qulağına indiyə qədər eşitmədiyi sözlər gəldi:

– Bunu sənə almalısam!

O, bir kuklaya, bir naməlum adama baxdı, yavaşca geri çəkildi, stolun altına girib onun ən uzaq divara yaxın küncünə qısıldı.

O, daha nə ağlayır, nə də qışqırırdı, sanki nəfəs almağa da qorxurdu.

Meyxana sahibəsi, Eponina və Azelma heykəl kimi dayanmışdılar. Hətta sərxoşlar da səslərini kəsmişdilər. Meyxanada görünməmiş sakitlik hökm sürürdü.

Təəccübünə nitqi qurumaq və donub qalmış Tenardye xala düşünməyə başladı: “Bu qoca kimdir? Kasıbdırımı, milyonerdimi? Bəlkə də hər ikisindəndir – yəni oğrudur?”

Meyxana sahibi gah kuklaya, gah da yolçuya baxırdı; sanki bu adamı pul kisəsini yoxlamaq istədiyi kimi yoxlayırdı. Lakin bu, bir an çəkdi. Arvadına yaxınlaşıb pıçıltı ilə dedi:

– Kuklanın qiyməti ən azı otuz frankdır. Axmaq olma. Bu adamın ayağına döşən.

Xanım Tenardye özünü mehriban göstərmək istəyən cadugər qarıya məxsus riyakar səslə dedi:

– Hə, Kozetta, bəs niyə kuklanı götürmüşsən?

Yalnız bundan sonra Kozetta öz yerindən çıxmağa cəsarət etdi.

– Kozettacan, – deyə Tenardye arvadının sözlünə qüvvət verdi, – ağa sənə kukla bağışlayır. Götür. O, sənindir.

Kozetta bu sehrli kuklaya qorxa-qorxa baxırdı. Onun üzündəki göz yaşları hələ qurumamışdı, amma yavaş-yavaş parlayan gözlərindən xoşbəxtlik yağdı.

Ona elə gəlirdi ki, kuklaya əlini toxunduran kimi ildırım çaxacaq.

Müəyyən mənada bu, düz idi, belə ki, o, şübhə etmirdi ki, sahibsi onu danlayacaq və döyəcək.

Nəhayət, Kozetta kuklaya yaxınlaşdı, üzünü sahibəyə çevirib çəkina-çəkina pıçıldadı:

– Xanım, olarmı?

Onun səsindeki ümidsizliyi, qorxunu və heyranlığı heç bir sözlə ifadə etmək olmazdı.

– Əlbəttə olar, – sahibə cavab verdi, – o sənindir. Axı cənab onu sənə bağışlayıb.

Kozetta yenidən soruşdu:

– Doğrudur, ağa? Bu doğrudur? Bu xanım mənəmdir?

Yolçunun gözləri dolmuşdu. Deyəsən, o, elə həyəcanlanmışdı ki, hönkürtü ilə ağlamamaq üçün sakit dayanmışdı. O, başı ilə təsdiq etdi və “xanımın” əlini qızın balaca ovcuna qoydu.

Kozetta tez əlini çəkdi, elə bil ki, “xanımın” əli onun əlini yandırdı, tez başını aşağı saldı.

Qəflətən döndü və çevik hərəkətlə kuklanı götürdü.

O dedi:

– Kuklanın adını Katerina qoyacağam.

Kozettanın cır-cındırı, kuklanın lentləri və tünd-çəhrayı paltarları ilə qarışaraq çox qərribə görünürdü.

O, xəbər aldı:

– Xanım, kuklanı stulun üstündə oturtmaq olarmı?

– Olar, mənim balam, – deyə meyxana sahibəsi cavab verdi.

İndi isə Azelma və Eponina Kozettaya həsədlə baxırdılar.

Kozetta Katerinanı stulun üstündə oturtdu, özü isə onun qarşısında döşəmədə hərəkətsiz, dinməz oturdu və tamaşa etməyə başladı.

Yolçu dedi:

– Kozetta, oyna da!

Qız cavabında:

– Mən oynayıram, – dedi.

İndi sahibə həyatda hər şeydən artıq bu yolçuya nifrət edirdi. Buna baxmayaraq səbir etməli idi. O, uşaqlarını yatmağa göndərdi. Sonra isə sarı geyimli adamdən “icazə alıb” Kozettanı yatmağa yollamaq istədi. Ana qayğıkeşlikliyi ilə dedi:

– Qız bu gün çox yorulub.

Kozetta Katerinanı qucağına alıb yatmağa getdi.

Hərden Tenardye xala ərinin oturduğu üzbəüzdəki küncə gedərək “ürəyini boşaldırdı”:

– Qoca kələkbaz! Bilmirəm buna nə azar dəyib? Bizi təşvişə saldı. Bir buna bax, istəyir ki, bu balaca adama oxşamaz oynasın! Ona kukla bağışlayır! Dərisi qırx su olmayan bu yaramaz küçüyə qırx franklıq kukla alır! Bir az da keçsə onu şişirdib “şahzadə” adlandıracaq. Bu qoca kaftar qudurub nədir?

– Niyə qudurub? Bunun səbəbi çox sadədir, – deyə Tenardye etiraz etdi. – Bəlkə bu onu əyləndirir? Qız işləyəndə sənin xoşuna gəlir. Bəlkə qızın oynamağı da ona xoş gəlir? Onun buna ixtiyarı var. Əgər yolçu pul verirsə, onun hər bir şey etməyə ixtiyarı var. Əgər bu qoca xeyirxahdırsa, sənə nə borcuna? Əgər o, axmaqdırsa, bunun da sənə dəxli yoxdur. Pulu ki var, nə demək olar?

Bunlar ailə başçısının və meyxana sahibinin sözü və dəlili idi. Heç birinə etiraz etmək olmazdı.

Naməlum adam stola dirsəklənib yenidən fikrə getdi.

Digər müştərilər, alverçilər və arabaçılar yavaş-yavaş stoldan uzaqlaşdılar, daha mahnı oxumurdular. Onlar bu adama hörmətqarışıq qorxu içində baxırdılar. Cibindən sərbəst şəkildə beşfranklıq çıxaran, ayağı taxta başmaqlı, pinti uşağa böyük bir səxavətlə iri kukla bağışlayan bu sadə geyimli şəxs çox qərribə, həm də qorxulu adam idi.

Bir neçə saat keçdi. Müştərilər dağıldı, meyxana bağlandı, aşağı zal boşaldı, ocaq söndü, naməlum adam isə öz yerində, həmin vəziyyətdə oturub qalmışdı. Hərden o, dirsəkləndiyi qolunu o biri ilə əvəz edirdi. Vəssalam. Ancaq Kozetta gedəndən bəri o bir söz də deməmişdi. Ər-arvad Tenardyələr maraqlandıqları üçün və nəzakət xatirine zalda qalmışdılar.

Xanım Tenardye donquldandı:

– Deyəsən o, bütün gecəni beləcə oturub qalmaq istəyir?

Saat ikini vuranda ərinə dedi:

– Mən yatmağa gedirəm. Sən bil, o bilsin.

Əri stolun yanında, küncdə oturdu, şamı yandırır “Fransız xəbərləri”ni oxumağa başladı.

Düz bir saat da beləcə keçdi. Ləyaqətli sahib qəzeti ən azı üç dəfə oxudu. Yolçu yerindən tərpənmirdi.

Tenardye qurdalandı, öskürdü, tüpürdü, burnunu sildi, stulu cırıldatdı. Yolçu hərəkətsiz oturmuşdu.

“Deyəsən, o, yuxuya gedib”, – deyə Tenardye düşündü.

Naməlum adam yatmamışdı, ancaq heç nə onu xəyaldan ayıra bilmirdi.

Nəhayət, Tenardye təsəyini başından götürdü, yolçuya yaxınlaşdı, ürəklənib soruşdu:

– Cənab, yatmaq istəmirsinizmi?

Naməlum adam dedi:

– Bəli. Siz haqlısınız. Tövləniz haradadır?

Tenardye gülümsəyərək dedi:

– Cənab, mən sizi ötürərəm.

O, şamı götürdü, yolçu öz düyünçəsini və ağacını əlinə aldı. Tenardye onu birinci mərtəbədəki otağa apardı. Otaq dəbdəbəli şəkildə bəzədilmişdi: burada bahalı qoz ağacından düzəldilmiş mebel, qayıq formalı çarpayı, qırmızı qalın parçadan pərdələr vardı.

– Bu nədir? – deyə yolçu soruşdu.

– Bu bizim yataq otağımızdır, – deyə sahib cavab verdi. – Arvadımla mən indi başqa otaqda yatırıq. Bura ildə iki-üç dəfədən çox girmirlər.

– Tövlə mənim üreyimə daha çox yadır, – deyə naməlum adam qeti bildirdi.

Tenardye özünü elə göstərdi ki, guya bu nəzakətsiz sözü eşitmədi. O, gur yanan buxarının üstünə qoyulmuş və ona gözəllik verən iki təzə şamı yandırdı.

Yolçu üzünü çevirib baxanda sahib artıq çıxıb getmişdi.

Meyxana sahibi öz otağına çəkildi. Ərinin addım səslərini eşidən arvad dedi:

– Bilirsənmi, mən sabah Kozettanı qovacağam. Qoy cəhənnəm olsun.

– Yaman qoçaqsan! – deyə Tenardye çox soyuqqanlıqla cavab verdi.

Daha danışmadılar, bir neçə dəqiqədən sonra şam söndü.

Sahib gedən kimi yolçu ağacını və düyünçəsini küncə atdı, özünü kresloya saldı, bir neçə dəqiqə fikirli-fikirli oturdu.

Sonra ayaqqabılarını çıxartdı, şamın birini götürdü, o birini üfürüb söndürdü, qapını itələyib açdı və otaqdan çıxdı. Ətrafına elə baxırdı ki, elə bil nə isə axtarırdı. O, dəhlizi keçib pilləkənin yanında dayandı. Qulağına uşaq mışılıtsını andıran və güclə eşidilən səs gəldi.

O, səse tərəf gedərək pilləkənin altında düzəldilmiş, üçbucağa bənzəyən bir oyğun yanına gəlib çıxdı. Daha doğrusu, bu oyğu pilləkənin özü yaratmışdı. Bu oyğu – pilləkənin altı idi.

Orada – müxtəlif köhnə zənbil və sınıq qab-qacağın arasında, toz-torpaqlı hörmüçək toru basmış bir yerdə içinin samanı çıxmış cırıq döşək və cırıq yorğan vardı. Yorğan o qədər köhnə idi ki, yırtıqlarından döşək görünürdü. Döşəkağı yox idi. Bu yorğan-döşək daş döşəmənin üstünə atılmışdı. Belə bir yatacaqda Kozetta yatırdı.

Yolçu yaxınlaşdı və qıza baxmağa başladı.

Kozetta dərin yuxuya getmişdi. Paltarlı yatmışdı: qışda paltarını soyunmazdı ki, canı bir qədər qızsın.

O, qaranlıqda iri gözləri ışıldayan kuklanı bağrına basmışdı. Kozetta hərdən dərindən nəfəs alır, elə bil ki, ayılmaq istəyirdi, sonra əsəbi halda kuklanı qucaqlayırdı. Taxta başmaqlarının biri yorğan-döşəyinin yanında idi.

Kozettanın bu danışqal otaqçıığının yanındakı qapıdan çox geniş və qaranlıq bir otaq götüründü. Yolçu ora girdi, şüşəli qapıdan otağın o başında qoyulmuş iki balaca, ağ çarpayı görünürdü. Bu Epolina və Azelmanın çarpayıları idi.

Yolçu təxmin etdi ki, bu otaq Tenardylərin otağına bitişikdir. O, çıxıb getmək istəyirdi ki, gözləri buxarıya sataşdı. Bu buxarıda heç kül də yox idi; amma onun üstündəki şeylər yolçunun diqqətini cəlb etdi.

Bu, müxtəlif ölçülü, çox gözəl iki uşaq başmağı idi. Yolçunun yadına uşaqların çox qədim və gözəl bir adət düşdü: bayram axşamı hər uşaq öz ayaqqabısının bir tayını buxarının üstünə qoyur və ümid edir ki, xeyirxah pəri onun ayaqqabısının içinə çox qəribə bir hədiyyə qoyacaqdır.

Yolçu əyildi.

Pəri, daha doğrusu uşaqların anası burada olmuşdu və hər başmağın içində dəyəri on su olan təzəcə pul parıldayırdı.

Yolçu qalxdı və getməyə hazırlaşdı ki, kənarda, buxarının ən qaranlıq yerində bir şey gördü. O baxdı, üstündə palçığı qurumuş və külə bulaşmış, yarısı sınıq, cybəcər taxta başmağı tanıdı. Bu, Kozettanın başmağı idi.

Bu başmağın içində heç nə yox idi.

Yolçu ciblərini eşələdi, aşağı öyildi və Kozettanın başmağının içinə bir luidor¹ qoydu.

Sonra səssiz addımlarla öz otağına qayıtdı.

* * *

Ertəsi gün, səhərin açılmasına ən azı iki saat qalmış meyxana sahibi əlində qələm, üstündə şam yanan stolun arxasında oturub sarı sürtüklü yolçunun xərcini hesablayırdı.

Onun başı üstündə durmuş arvadı azca öyilərək ərinin yazdıqlarını gözəndən keçirirdi. Onlar qətiyyənlə danışmırdılar. O, fikrini bir yerə cəmləşdirərək düşünürdü. Evdə xışıltı eşidilirdi. Kozetta pilləkəni süpürürdü.

On beş dəqiqə keçdi. Bir neçə düzəlişdən sonra Tenardye belə bir sənəd əsəri yaratdı:

1 №-li otaqdakı cənabın haqq-hesabı:

Şam yeməyi	– 3 frank
Otaq	– 10 frank
Şam	– 5 frank
Ocaq	– 4 frank
Başqa xidmətlər	– 1 frank
Cəmi:	– 23 frank

“Xidmətlər” əvəzinə “xidmətlər” yazılmışdı.

Meyxana sahibəsi bərkən dilləndi:

– İyirmi üç frank! Əslində, Tenardye, sən haqlısan, o, doğrudan da bizə bu qədər pul borcludur. – Onun, qızların yanında Kozettaya kukla bağışlamasını xatırladı.

– Bu düzdür, ancaq bir qədər çoxdur. O, bu qədər pulu verməz. Tenardye özünəməxsus laqeydliklə gülüb cavab verdi:

– Verər.

Arvad etiraz etmədi. O, stulları qaydaya salmağa başladı; əri otaqda vargəl etdi. Bir qədər keçəndən sonra dedi:

– Axı mənmin min beş yüz frank borcum var!

O, küncdə buxarının qabağında oturdu, ayaqlarını isti külün üstünə qoyub fikrə getdi.

– Yaxşı yadıma düşdü, – deyər qadın yenə dilləndi, – Kozettanı bu gün qovmaq istədiyimi unutمامısan ki? Yaramazın biridir! Onun kuklası lap ürəyimi deşir. Mən bu qızı görmək istəmirəm.

Tenardye çubuq çəkə-çəkə dedi:

– Haqq-hesabı o adama sən verərsən.

Sonra o, otaqdan çıxdı.

O, otaqdan çıxan kimi yolçu zala girdi.

Tenardye o saat qayıtdı, onun arxasında, yarıaçıq qapının arasında elə dayandı ki, ancaq arvadı onu görə bilirdi.

Sarı geyimli adam ağacını və düyünçəsini əlində tutmuşdu.

– Nə tezəndə durmusunuz? – deyər sahibə ucadan soruşdu. – Cənab, məgər siz gedirsiniz?

Bu sözləri deyər-deyər özünü itirmiş halda haqq-hesab kağızını əlində fırladırdı.

Yolçunun görkəmi qayğılı və fikri dağınıq idi.

– Bəli, xanım, gedirəm.

– Deməli, cənab, sizin Monfermeyldə heç bir işiniz yox imiş?

– Yox, mən buradan yol keçirdim. Vəssalam. Xanım, sizə nə qədər borcluyam?

Tenardye qatlanmış haqq-hesab kağızını dinməzəcə ona verdi.

Yolçu açığ baxdı, amma deyərsən, fikri başqa yerdə idi.

– Xanım, – deyər soruşdu, – işləriniz yaxşımı gedir?

Yolçunun haqq-hesabı alarkən hiddətlənməməsindən təəccüblənən sahibə cavab verdi:

– Belə də, cənab! Eh... – deyər kədərli və məyus halda davam etdi,

– indi çətin zamandır. Üstəlik, ətrafımızda dövlətli adam da azdır. Hamısı xırda adamlardır. Yanımıza hərdənbir sizin kimi səxavətli və dövlətli ağalar gəlir, cənab: Biz xeyli vergi veririk. Bilirsinizmi, bir yandan da bu qız bizə baha başa gəlir.

– Hansı qız?

¹ Luidor – Fransada iyirmi franklıq qızıl pul

– Özünüz ki bilirsiniz. Kozetta. Kəndlilərin dediyi kimi – “Torağay”.

Naməlum adam səsinə uzada-uzada dedi:

– Hə-ə!

O davam etdi:

– Bu avam kəndlilər də axmaq ləqəblər verirlər! Bu qız torağaydan çox yarasaya oxşayır. Bilirsinizmi, ağa, biz özümüz dilənmirik, amma başqasına da sədəqə verməyə imkanımız yoxdur. Biz heç nə qazanmırıq, ancaq çox pul verməliyik. Patent, sədəqə, vergi. Bundan başqa axı mənim öz qızlarım var. Özgə uşağını yemləmək mənim nəyimə gərəkdir?

Səsi titrəsə də, laqeyd danışmağa çalışan naməlum adam soruşdu:

– Sizi ondan xilas etsələr necə olar?

– Kimdən? Kozettadan?

– Hə.

Meyxana sahibəsinin qırmızı və qəddar üzünə iyrənc bir təbəssüm yayıldı:

– Aparın, cənab, aparın, nə istəyirsiniz edin.

– Yaxşı.

– Doğrudan? Siz onu aparırsınız?

– Mən onu aparacağam.

– İndi?

– Lap elə indi. Uşağı çağırın.

– Kozetta! – Tenardye onu çağırırdı.

Yolçu davam etdi:

– Hələlik isə mən sizin haqq-hesabı verim. Nə qədərdir?

Haqq-hesaba baxarkən o, təəccübünü gizləyə bilmədi.

– İyirmi üç frank! – O, meyxana sahibəsinə baxdı və təkrar etdi:

– İyirmi üç frank!

Sahibənin zərbə endirmək üçün xeyli vaxtı vardı. O qəti tərzdə dedi:

– Bəli, cənab! İyirmi üç frank!

Naməlum adam stolun üstünə beş dəne beşfranklıq qoydu.

O dedi:

– Körpəni gətirin!

Bu vaxt Tenardye özə otağın ortasında dayanıb dedi:

– Cənabın borcu iyirmi altı sudur!

– Necə yəni iyirmi altı su? – deyər arvadı bağırdı.

Tenardye soyuqqanlılıqla dedi:

– İyirmi su otaq üçün, altı su yemək üçün. Körpəyə gəlincə isə, mən bu cənabla bir qədər söhbət etməliyəm. Arvad, bizi tək burax.

Tenardye xala heç bir söz demədən çıxıb getdi.

Tək qalan kimi Tenardye səyyaha stul təklif etdi. Səyyah oturdu, Tenardye ayaq üstə dayanmışdı, onun üzündə heç zaman görünməyən xeyrxah və sadəlvəh bir ifadə vardı.

– Cənab, – dedi, – qulaq asın, doğrusu, bu uşağı mən həddən artıq sevirəm.

Yolçu diqqətlə onun üzünə baxdı:

– Hansı uşağı?

Tenardye davam etdi:

– Lap gülməlidir. Ona öyrəmişəm. Pul mənim nəyimə lazımdır? Pullarınızı geri götürün. Bu uşağı mən çox istəyirəm.

– Axı kimi? – deyər naməlum adam bir də soruşdu.

– Bizim balaca Kozettanı. Deyəsən, axı siz onu aparmaq istəyirsiniz? Bax, sizə doğrusunu deyirəm: mən bu uşağdan ayrılmağa razı deyiləm. Bu, sizin namuslu adam olduğunuz kimi doğrudur. Mən buna razı ola bilmərəm. Bir vaxt gələr ki, qız məni məzəmmət edər. Mən onu lap körpəlikdən götürmüşəm. Doğrudur, o, bizə baha başa gəlib, onun çatışmayan cəhətləri var; bir də biz dövlətli deyilik, amma o, xəstə olanda mən onun tək-cə dərmanlarına dörd yüz frankdan çox pul xərcləmişəm. Axı bu yazığın nə atası var, nə anası, onu mən böyütmüşəm. Mənim çörəyim həm ona, həm də özümə çatır. Bir sözlə, mən bu uşağa bağlanmışam. Bilirsiniz, adam onu yavaş-yavaş sevməyə başlayır. Mən sadə adamam, mühakimə yürüdə bilmirəm; mən bu uşağı çox istəyirəm, arvadım bir qədər tündməcəzdir, ancaq o da bu qızı sevir. Bilirsinizmi, biz bu qızı öz uşaqlarımız kimi sevirik. Mən onun səsinə öyrəmişəm.

Naməlum adam gözünü ondan çəkirdi.

– Xahiş edirəm, məni bağışlayın, cənab, – deyər Tenardye davam etdi: – adam öz uşağını tanıyıb-bilmədiyi şəxsə verməz. Düz demirəm? Doğrudur, siz dövlətlisiniz, görkəminizdən ləyaqətli adama oxşayırsınız. Bəlkə də bu, ona xoşbəxtlik bəxş edərdi. Ancaq mən öyrənməliyəm. Başa düşürsünüzmü? Fərz edək ki, mən canımı dişimə tutub onu buraxdım, ancaq bilməliyəm ki, onu hara aparacağsınız. Mən onu gözümdən qoya bilmərəm. Mən istərdim ki, onun kimin yanında qaldığını bilərəm, aradır ona baş çəkəm; qoy uşaq hiss

etsin ki, onun xeyirxah ata əvəzi uzaqda deyil, onu qoruyur. Bir sözlə, elə şeylər var ki, bizim qüvvəmiz xaricindədir. Mən heç sizin adınızı da bilmirəm. Siz onu aparacaqsınız. Mən isə öz-özümə deyəcəyəm: "Bəs bizim Torəgəyimiz hani? O, hara uçub gedib?" Mənə heç olmasa ya bir parça kağız, ya da pasportunuz göstərin, belə deyilmi?

Gözlərini ona zilləyən, sanki qəlbini dərinliklərinə nüfuz etməyə çalışan naməlum adam ciddi və qəti səsle dedi:

– Cənab Tenardye, Parisdən beş lyeden¹ uzağa getməyən şəxslər özləri ilə pasport götürümlər. Kozettanı aparsam, aparacağam – vəssalam! Siz nə mənim adımı, nə yaşayış yerimi biləcəksiniz. Siz qızın harada olduğunu bilməyəcəksiniz. Məqsədim budur ki, o heç vaxt bir daha sizi görməsin. Mən onu bu evlə bağlayan ipi kəsəcəm və qız yox olacaq. Razısınızmı? Ya hə, ya yox!

Tenardye başa düşdü ki, qarşısındakı bu adam çox qüvvətlidir. Bir gün əvvəl o, arabaçılarla içəndə, papiros çəkib mahnı oxuyanda bütün axşamı naməlum adamı pişik kimi marıtlamış, riyaziyyatçı kimi öyrənməyə çalışmışdı.

Sarı sürtüklü şəxsin bir tərponəsi, bir hərəkəti Tenardyenin nəzərindən qaçmırdı. O, bunu çoxdan – naməlum adamın hələ Kozettaya maraq göstərməsindən keyli əvvəl duymuşdu. Tenardye, qocanın uşağa zillənmiş dalgın baxışlarını tutmuşdu. Ancaq bu şəfqət nə ilə əlaqədar idi? Bu adam kim idi? Nə üçün bu qədər çox pulu olan adam dilənçi kimi geyinmişdi? Tenardyenin öz-özünə verdiyi və cavabını tapa bilmədiyi suallar bunlardan ibarət idi və bunlar onu əsəbiləşdirirdi. O, bu suallar ətrafında bütün gecəni düşünmüşdü.

Naməlum adam Kozettanın atası ola bilməzdi. Bəlkə də babası idi? Belədirsə, onda nə üçün o saat hər şeyi açıb demədi? İxtiyarın çatırsa, sübut elə! Bu adamın Kozettanı aparmağa ixtiyarı yoxdur. Onda bəs bu adam Kozettanın nəyidir? Tenardye baş sındırırdı. O hər şeyi təxmin edir, ancaq heç nə bilmirdi. Hər halda o əmin idi ki, burada bir sırt var və yolçu meyxanada qəsdən daldalanır. Tenardye özünü qüvvətli sanırdı. Ancaq elə ki naməlum adamın aydın və qəti cavabını eşitdi, başa düşdü ki, burada heç bir anlaşılmazlıq yoxdur. O, özünün gücsüz olduğunu dərk etdi. Əlindən heç bir şey gəlmirdi.

Birbaşə və tez hərəkət etmək vaxtı çatmışdı:

– Cənab, – dedi, – mənə min beş yüz frank lazımdır.

Naməlum adam yan cibindən köhnə, qara rəngli, meşin bumajnikini¹ çıxartdı, oradan üç bank bileti götürüb stolun üstünə qoydu. Sonra iri, yoğun barmağını pulun üstünə qoyub dedi:

– Kozettanı getir!

Bəs, bu vaxt Kozetta nə edirdi?

Kozetta oyanan kimi başmağının yanına qaçdı. Başmağının içindən qızıl tapdı. Pul təpəzə iymirmifranklıq idi!

Kozettanın gözləri qamaşdı. Taleyi onu məst etdi. O, qızılın nə olduğunu bilmirdi, onu heç vaxt görməmişdi. Pulu tez önlüyünün cibində gizlətdi, elə bil ki, oğurlamışdı. Bununla belə o, hiss edirdi ki, bu pul onun xüsusi mülkiyyətidir. Bu bəxşişin kim tərəfindən verildiyini başa düşsə də sevincqarışıq bir qorxu hissi keçirirdi. Bu hadisə onu nə qədər sevindirsə də, ondan çox heyrətləndirmişdi. Ona elə gəlirdi ki, belə gözəl, belə parlaq hədiyyələr xalis ola bilməzlər. Kukla da, qızıl da onu həyəcana gətirmişdi. Belə təmtəraqlı hədiyyələr onun canına vəlvələ salmışdı.

Təkcə naməlum adam onu qorxutmuşdu. Əksinə, onun barəsində düşünərkən qız sakitləşirdi. Dünəndən bəri keçirdiyi sarsıntı, yuxunun içində belə öz uşaq ağı ilə bu qoca, yazıq görkəmli və qəmgin, əslində isə bu qədər dövlətli və xeyirxah adam haqqında düşünmürdü. Meşədə bu qocaya rast gəldiyi andan onun üçün hər şey başqalaşdı.

Kozetta ana qayğısının, ana himayəsində yaşamağın nə demək olduğunu bilmirdi. Beş yaşından, daha doğrusu həyatı yavaş-yavaş dərk edəndən yazıq qız həmişə qorxudan və soyuqdan titrəmişdi. O, həmişə kasıblığın iliyə atılan soyuq küləyi qarşısında dayanmışdı; indi isə ona elə gəlirdi ki, artıq himayə edilmişdir. Onun qəlbindəki əvvəlki soyuqluğu indi hərarət əvəz etmişdi. İndi o, Tenardyedən əvvəlki kimi qorxmurdu. İndi o, yalnız deyildi: yanında kimsə vardı.

Qız tələsik özünün gündəlik işlərini görməyə başladı. Bir gün əvvəl on beş sunu salıb itirdiyi cibinə qoyduğu luidor onun fikrini yayındırırdı. Əlini pula vurmağa cürət etməsə də, hər beş dəqiqədən bir dilini çıxararaq ona baxırdı. Pülləkəni süpürərkən Kozetta birdən dayandı, yerindən qimildanmadı, nəinki süpürgəsini, həyatda hər şeyi unudub, cibinin dibində parıldayan bu ulduza tamaşa etməyə başladı.

Elə bu vəziyyətdə Tenardye xala onu yaxaladı.

¹ Lyе – Fransada təqribən 4,5 km-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

¹ Bumajnik – pul və kağız qoymaq üçün cib kisesi, portmanet.

Ərinin əmrinə görə qızı aparmağa gəlmişdi. Qərribə işdir! Sahibə onu nə kətəklədi, nə də danladı.

Tenardye xala mülayim səslə dedi:

– Kozetta, tez bura gəl!

Bir dəqiqədən sonra Kozetta alt mərtəbədəki zala girdi.

Naməlum adam gətirdiyi bağlamanı açdı. Bağlamada yun parçadan tikilmiş uşaq donu, önlük, bambazı lifçik, alt tumanı, ləçək, yun corab, ayaqqabı – bir sözlə, səkkiz yaşlı qız uşağına lazım olan hər cür geyim var idi. Bu geyimlərin hamısı qara rəngdə idi.

Naməlum adam dedi:

– Mənim balam, bunları götür, tez get, paltarını dəyiş.

Səhər yenidən açılırdı. Monfermeylin sakinləri qapılarını açanda Paris küçəsi ilə balaca bir qızın əlindən tutmuş kasıb geyimli bir qocanın addımladığını gördülər. Qızın qucağında kukla vardı.

Bu, naməlum adamla Kozetta idi.

Bu kişinin kim olduğunu heç kəs bilmirdi. Kozettanı da öz cındır geyimini çıxardığından çoxları tanımırdı.

Kozetta gedirdi. Ancaq kiminlə? Ona aydın deyildi. Hara? Bu da naməlum idi. O yalnız bunu bilirdi ki, Tenardyenin meyxanasını tərk edirdi.

Səyyahla Kozetta gedəndən sonra Tenardye on beş dəqiqə gözlədi, sonra arvadını bir kənara çəkib min beş yüz frankı göstərdi.

– Vəssalam? – deyər arvadı təəccübləndi.

Birgə yaşadıkları bütün vaxt ərzində ilk dəfə cəsarətlənərək ərinə danlamağa başladı. Zərbə hədəfə dəymişdi!

– Sən, əlbəttə, haqlısan! – deyər kişi cavab verdi. – Mən axmağam. Şlyapamı gətir görüm.

Üç kağız pulu qatlayıb cibinə qoydu, tələsik otaqdan çıxdı. Qonşulardan xəbər aldı, onlar naməlum adamın getdiyi səmti göstərdilər: Torağayla onun Livri tərəfə getdiyini görmüşdülər.

O, cəld göstərilən tərəfə getməyə başladı. Öz-özünə düşündü: “Bu sarı sürtük geymiş adam yəqin milyonerdir, mən isə axmağam. O əvvəl iyirmi su, sonra beş frank, sonra əlli, daha sonra min beş yüz frankın hamısını çox asanlıqla verirdi. Sözsüz ki, on beş min frank da verərdi. Mən mütləq ona çatmalıyam. İçində qız üçün pal-paltar olan bağlamanın əvvəlcədən hazırlanması çox qərribədir. Burada nəse bir sirr var. Dövlətinin sirri qızıl hopdurulmuş lif kimidir. Ancaq sıxmağı bacarmalısan”.

Bu fikirlər onun başında qasırga kimi fırlanırdı. “Mən axmağam” sözlərini təkrar edirdi.

Birdən o dayandı, vacib bir şeyi unudub geriye qayıtmağa hazırlaşan adam kimi alnına döyməyə başladı.

– Gərək tufəngi özümmlə götürəydim, – deyər donquldandı.

Onun qəlbi fitnə-fəsad yuvası idi.

Bir dəqiqəlik təəddüddən sonra Tenardye düşündü: “Yox, onlar qaçıb gizlənə də bilərlər!”

O, cəld və qəti addımlarla yoluna davam etdi.

Gölməçələrin yanından ötür, böyük talanı çəpinə keçərkən, gözləri kolluqda qalmış şlyapaya sataşdı. Bu, naməlum adamın şlyapası idi.

Kolluq alçaq idi. Tenardye başa düşdü ki, səyyahla Kozetta burada oturub dincəlirlər. Uşaq o qədər balaca idi ki, heç görünmürdü. Təkcə kuklanın başı görünürdü.

Tenardye səhv etməmişdi. Naməlum adam ona görə burada oturmuşdu ki, Kozetta bir qədər dincini alsın. Meyxana sahibi kolluğun ətrafına dolanıb qəflətən axtardığı adamların qarşısında dayandı:

– Bağışlayın, cənab, – deyər nəfəsi kəsilə-kəsilə dilləndi, – xahiş edirəm ki, min beş yüz frankınızı geri alasınız.

Bu sözləri deyib naməlum adama üç bank bileti uzatdı.

Yolçu onun üzünə baxdı:

– Bu nə deməkdir?

Tenardye hörmətlə cavab verdi:

– Cənab, bu o deməkdir ki, mən Kozettanı geri aparıram.

Kozetta diksindi və qocaya sığındı.

Səyyah isə diqqətlə Tenardyenin gözlərinin içinə baxaraq hər bir sözü hecalarla təkrar etdi:

– Siz Ko-zet-ta-nı ge-ri apa-rır-sı-nız?

– Bəli, cənab, mən onu geri aparıram. İndi səbəbini sizə izah edə-rəm. Mənim, əslində, onu sizə verməyə ixtiyarım yoxdur. Bilirsinizmi,

mən təmiz adamam. Bu, mənim uşağım deyil, onun anası var. Anası bu uşağı mənə etibar edib. Mən bu uşağı yalnız anasına verə bilərəm. Bilirəm mənə deyəcəksiniz: “Anası ölüb”. Fərz edək ki, belədir. Bu halda uşağı mən, anasının imzası ilə məktub təqdim edən şəxsə verə bilərəm. Məktubda göstəriləlidir ki, mən uşağı bu məktubu təqdim edən şəxsə verməliyəm. Aydındır?

Səyyah heç bir söz demədən ciblərini axtardı və Tenardye yenidən onun əlində içi pulla dolu bumajniki gördü.

Meyxana sahibi sevincindən titrəməyə başladı:

– Əla, – deyə düşündü, – sayıq olmaq lazımdır. O məni ələ almaq istəyir.

Bumajniki açmazdan əvvəl səyyah ətrafa baxdı. Ətraf sakitlik idi. Nə meşədə, nə vadidə bir nəfər də gözə dəymirdi. O, bumajnikini açdı, oradan, Tenardyenin, gözlədiyi kimi, bank biletləri deyil, bir parça kağız çıxardıb açdı və meyxana sahibinə uzadıb dedi:

– Siz haqlısınız. Alın oxuyun.

Tenardye kağızı alıb oxudu:

“Monfermeyl-Sahil, 25 mart 1823-cü il.

Cənab Tenardye,

Kozettanı bu məktubu təqdim edən şəxsə verin. Bütün xırda xərcləriniz ödəniləcək.

Hörmətlə Fantina”.

– Bu imza sizə tanışdırmı? – deyə yolçu soruşdu.

İmza doğrudan da Kozettanın anasının idi. Tenardye imzanı tanıdı.

Etiraz etmək mənasız idi.

Tenardye nəzərdə tutduğu pulu ala bilmədiyi və məğlub olduğu üçün pərtləşdi.

– Siz bu kağızı təsdiqedicə sənəd kimi özünüzdə saxlaya bilərsiniz.

– İmza çox gözəl saxtalaşdırılıb, – deyə Tenardye burnunun altında donquldandı. – Yaxşı, olsun!

Sonra o bir ümitsiz təşəbbüs də etdi:

– Cənab, siz ki məktubu təqdim etdiniz, qoy belə olsun, – dedi.

– Ancaq bütün “xırda xərcləri” ödəməlisiniz. Borcunuz isə kifayət qədərdir.

Səyyah ayağa qalxdı, pencəyinin sürtülmüş qolunun tozunu təmizləyə-təmizləyə cavab verdi:

– Cənab Tenardye, anası yəni yəni hesablamışdı ki, sizə yüz iyirmi frank borcu var; fevralda ona beş yüz franklıq haqq-hesab göndərmisiniz. Siz fevralın axırında üç yüz frank, martın əvvəlində də üç yüz frank almısınız. O vaxtdan doqquz ay keçib. Şərtinizə görə siz hər ay on beş frank almalısınız. Cəmi otuz beş frank borcunuz qalır. Mən elə indicə sizə min beş yüz frank verdim.

Tenardye düşündü: “Bu nə bəzi adamdır”.

– Adını öyrənmək şərəfinə nail olmadığım, cənab, – deyə o, bütün xoş sözləri bir kənara qoyaraq qətiyyətlə dilləndi, – mən ya Kozettanı aparacağam, ya da siz mənə min ekü¹ verəcəksiniz.

Naməlum adam sakitcə dedi:

– Gedək, Kozetta.

O, sol əlini Kozettaya uzatdı, sağ əli ilə ağacını yerdən götürdü.

Tenardye o saat dərk etdi ki, dəyənək çox ağırdır, ətrafda isə kimse yoxdur.

Səyyahla qız meşənin dərinliyində gözəndi. Özünü itirmiş meyxana sahibi yerindən tərpənmədi.

Onlar getdikcə, Tenardye onun enli, azca donqarlaşmış çiyinlərinə və qüvvətli yumruqlarına baxırdı.

Sonra Tenardye özünə, özünün zəif və arıq əllərinə baxmağa başladı.

“Belə çıxır ki, mən doğrudan da islaholunmaz axmağam, ova tufəngsiz çıxmışam”, – deyə düşündü.

Hər halda o, tamamilə məğlub olmaq istəmirdi.

– Onun hara gedəcəyini bilməliyəm, – deyə donquldandı, – onların gözəllərini görmədən, dallarınca düşdü. Əlində iki şey qalmışdı: istehza əlaməti kimi “Fantina” imzalı məktub və min beş yüz frank.

Naməlum adam Kozettanı Livri və Bondi tərəfə aparırdı. O, asta-asta, başını aşağı salaraq fikirli halda yeriyirdi. Qış meşəni seyrəkləşdirmişdi, ona görə də Tenardye xeyli aralı olmasına baxmayaraq onları gözdən qoymurdu. Səyyah hərdən bir geriye çevrilir, onları izləyən olub-olmadığını yoxlayırdı. Birdən o, Tenardiyeni gördü.

Onda səyyah Kozetta ilə pöhrəliyə girdi. Burada gizlənmək çox asan idi.

¹ Ekü – qədim fransız gümüş və ya qızıl pulu.

– Tfu, lənət sənə, kor şeytan! – deyə Tenardye addımlarını yeyinlətdi. Pöhrəliyin sıx olması Tenardiyeni onlara yaxınlaşmağa məcbur etdi.

Naməlum adam cəngəlliyin sıx yerinə girdi. Yenidən ətrafına baxanda meyxana sahibini gördü. Bu dəfə onun Tenardiyə zillənmiş baxışları elə tutqun idi ki, Tenardye artıq onu izləməyin “faydasız” olduğunu dərk etdi.

Tenardye birdən evinə sarı döndü.

Naməlum adamla Kozetta Monso darvazasından Parisə girdilər. Burada onlar kabriolet¹ minib Observatoriya meydanında düşdülər. Arabaçının haqqını verib, Kozettanın əlindən tutdu. Hər ikisi gecə yarısı Parisin boş küçələri ilə addımladılar. Bu gün Kozetta üçün qeyri-adi və təəssüratla dolu bir gün idi. Onlar xəlvət aşxanalardan aldıkları pendir-çörəyi yedilər. Gah miniklə gedir, gah piyada addımlayırdılar.

Kozetta şikayətlənmirdi, ancaq o, yorulmuşdu. Yolçu bunu öz əlindən his edirdi. Belə ki, Kozetta gedə-gedə onun əlini geriye dartırdı. O, Kozettanı dalına aldı. Kozetta Katerinin əlindən qoymayaraq, başını yolçunun çiyinə söykəyib yuxuya getdi. Səkkiz yaşlı qız özünə beləcə ata tapdı. İki kimsəsiz adam beləcə rastlaşdı və bir-birinin sevinci oldu.

JORJ SAND

(1804–1876)

İNDİANA

(*Romandan fraqmentlər*)

BİRİNCİ HİSSƏ

I FƏSİL

Payızın axırlarında, yağmurlu və soyuq bir axşam çağı kiçik De-la-Bri qəsrinin üç sakini dalgın halda buxarının qarşısında əyləşib, közərən kömürlərə baxır və özləri də hiss etmədən saatın aramla hərəkət edən əqrəbini izləyirdilər. Buradakıların ikisi dinməz-söyləməz oturub çox darıxdığı halda, üçüncüsü açıqdan-açığa hirsələndiyini bürüzə verirdi. O, özünü bərkdən əsnəməkdən güclə saxlayır, elə hey stuldan qalxır, çırt-çırt salmış kəsövləri buxarı maşası ilə əzir – bir sözlə, hər vəchlə onlara hakim kəsilmiş darıxmaqdan can qurtarmağa çalışırdı.

Həmin adam – evin sahibi polkovnik Delmar – otaqdakı digər iki nəfərdən xeyli yaşlı idi. Vaxtı ilə gözəl, igid hərbiçi olmuş polkovnik indi artıq ağırlaşmış, başı dazlaşmış, bığları çallaşmış, baxışları sərtləşmişdi, bu şəxs istefaya çıxandan sonra çox əla, lakin zabitəli bir sahibkara çevrilmişdi; indi onun qarşısında hamı: arvadı, nökrələr, atlar və itlər də tir-tir əsirdi.

Nəhayət o, cansıxıcı sükutu bir növ pozmaq üçün nahaq yərə fikirləşib hövsələdən çıxdığını hiss edərək, stuldan qalxdı və qonaq otağında ağır addımlarla var-gəl etməyə başladı: onun bütün hərəkətlərindən keçmiş hərbiçiyə məxsus bir qıvrıqlıq hiss olunurdu – o, qamətini şax saxlayır, bütün həyatı boyu rəsmi-keçidlərdə özünü gözə çarpdırmağa adət etmiş nümunəvi zabiti heç vaxt tərk etməyən təkəbbürlə bütün bədənini ilə çevrilirdi.

¹ Kabriolet – təkətli, ikitəkərli, birməhrlik yüngül minik arabası.

Lakin leytenant ikən döyüş meydanındakı ləqəblərdən həzz aldığı şən-söhreli günləri artıq arxada qalmışdı. İndi o, istefaya çıxmış, qədir-qiyət bilməyən vətəni tərəfindən unudulmuşdu, o ancaq ailə həyatı və onun fərehi ilə kifayətlənməli olmuşdu. O, cavan və gözəl bir qadınla evlənmiş, bütün təsərrüfatı ilə birlikdə yaxşı bir malikanəyə sahib olmuşdu, üstəlik öz fabrikində də işləri müvəffəqiyyətlə idarə edirdi. Buna baxmayaraq polkovnikin qanı həmişə qara olurdu; həmin axşam o, xüsusilə dilxor idi, çünki hava rütubətli idi, polkovnikin isə yel xəstəliyi var idi.

Delmar XV Lüdovikin stilində bəzədilmiş köhnə qonaq otağında təmkinlə var-gəl edir, ara-bir gah qapının üstündə çılpaq amurların¹ nəcib xallı maralları və xeyirxah qabanları çələnglə bəzədiklərini təsvir edən naxışların, gah da şəkəli pannonun qarşısında ayaq saxlayırdı. Pannondakı şəkillər o qədər yapışıqsız və qarma-qarışığı idi ki, onların əcaib və yəndəmsiz hörgüləri adamın gözlərini yorurdu. Lakin bu cüzi və mənasız məşğələ yalnız müəyyən müddətə onu fikirdən ayırırdı və polkovnikin özünün lal-dinməz əyləşmiş həmsəhbətlərinin yanından keçəndə, hər dəfə onlardan gah birinə, gah da digərinə nüfuzedicə nəzər salmasına mane olmurdu. Artıq üç il idi ki, o, arvadını ısrarla güdür, özünün çox zəif və qiymətli xəzinəsini qısqançlıqla qoruyurdu.

Onun arvadının od doqquz yaşı var idi və əgər siz onu, zərli naxışlarla bəzədilmiş ağ mərmər buxarının qarşısında dizlərinə söykənil əyləşən bu nərmenazik, solğun və güssəli çöhrəsi olan qadını görmüş olsaydınız, əgər siz onu – hələ dünən işığa boylanən, lakin artıq dərilib qədim vazaya qoyulmuş bir çiçəyə bənzəyən lap gənc qadını bu köhnə evdə qoca əri ilə yan-yana görmüş olsaydınız, onda polkovnik Delmarın arvadına və bəlkə də elə polkovnikin lap özünə, onun arvadından da çox rəhminiz gələrdi.

Bu tənha evin üçüncü sakini də elə buradaca – alovlanmaqda olan buxarının o biri tərəfində əyləşmişdi. O, gəncliyi və qüvvəsinin tam çiçəklənən çağında olan bir kişi idi; al yanaqları, qızılı sıx saçları və qalın tüklü xəbəsi ev sahibinin ağ saçları, solğun və sərt siması ilə ciddi təzad təşkil edirdi. Lakin bədii zövqü çox zəif inkişaf etmiş bir adam belə, polkovnik Delmarın ciddi və sərt çöhrəsini bu ailənin üçüncü üzvünün düzgün, lakin ifadəsiz cizgiləri olan çöhrəsindən

üstün tutardı. Buxarının içərisindəki çuqun plitədə təsvir edilən və nəzərləri yanmaqda olan odun parçasına dikilmiş adamın şişman sifəti də olsun ki, haqqında danışdığımız, ocağa baxan sarışın və çəhrəysifət qəhrəmanın üzündən daha mənalı idi. Hərçənd, onun qüvvətli mütənəşib qaməti, qara qaşlarının sivriliyi, hamar alının ağılığı, aydın gözlərinin sakitliyi, əllərinin gözəlliyi, hətta çox zərif olmayan ovçu kostyumunun qəşəngliyi də onu məhəbbət baxışlarında keçən əsrin, necə deyirlər, “fəlsəfi zövqünə” riayət etməyi üstün tutan hər bir qadının gözündə “gözəl kişi” dərəcəsinə yüksəldirdi. Lakin, çox güman cənab Delmarın cavan və sadə arvadı hələ heç vaxt kişilərə həmin nöqteyi-nəzərdən baxmamışdı və çox güman ki, bu zərif, xəstəcanlı qadınla yeməyi və yatmağı xoşlayan həmin kişini bir-birinə bağlayan heç bir ümumi cəhət yox idi. Hər halda ev arqusunun¹ qırğı nəzərləri nəhaq yerə bütöyün başqa-başqa adamlar olan bunların baxışlarında, ah-ufırlarında bir şey sezməyə çalışır və ya onların arasında cılığın məftunluq axtarırdı. Qısqançlıq üçün heç bir bəhanə olmadığını yəqin edəndən sonra polkovnik daha çox darıxmağa başladı və kəskin hərəkətlərlə əllərini ciblərinin lap dərin yerinə soxdu.

Buradakıların arasında yeganə xoşbəxt və gözləri oxşayan məxluq, başını oturmş kişinin dizi üstünə qoyan, qrifon cinsindən olan qəşəng ov iti idi. İt iri şaqqaşı, uzun tüklü pəncələri, tüklü sifətinə bənzəyən ağıllı, uzunsov sifəti, pırtlaşıq tükləri arasında iki topaza² bənzəyən qızılı rəngə çalan iri gözləri ilə fərqlənirdi. Ova aludə olanda tutqun görünən və qan çökən bu it gözlərində indi kədər və sonsuz bir məhrəbanlıq duyulurdu. Buna görə də sahibi barmaqları ilə onun ipek kimi zərif gümüşü tüklərini tumarlayanda, yiyəsinə qeyri-şüuru – bəzən insanın şüurlu məhəbbətindən də qiymətli olan – məhəbbət bəsləyən itin sevincdən gözləri parlayır və o, uzun quyruğunu ahəngdarlıqla bəzəkli parket döşəməyə çırpır, bu vaxt tükləri ocağa toxunub küllü ətrafa səpələyirdi.

Bəlkə də buxarının alovu ilə zəif işıqlandırılan bu məişət səhnəsi Rembrandtın əsərlərinə bənzər lövhələrdən ötrü süjet ola bilərdi. Hərçənd bir alov parlaq şölə saçır, otağı və adamların üzünü işıqlandırır, sonra isə qırmızımtıl parlıtma çevrilərək asta-asta sönüb gedirdi. Bu vaxt böyük zal da tədricən qaranlığa qər q olurdur. Hər dəfə c-b

¹ Arqus – yunan əsərinə yüz gözəl nəhəng.

² Müxtəlif rəngə çalan qiymətli daş.

¹ Roma əsərinə eşq allahı

Delmar buxarının yanından ötüb keçəndə o, bir kölgə kimi görünür və elə o saat da qonaq otağının əsrarəngiz zülməti içərisində yoxa çıxırdı. Şəbəkəli naxışlar, medalyonlar və bantlarla bəzədilmiş oval mebelə və hətta taxta panelik sınıq karnizlərində də ara-sıra qızılı işıq zolaqları əks edirdi. Lakin buxarıdakı kösövlərdən biri sönəndə, digəri isə lazımınca alışımdıqda elə indicə üstlərinə parlaq işıq düşən əşyalar qaranlığa qorq olur, digərləri isə qaranlıqdan çıxaraq parıldamağa başlayırdı. Beləliklə evin içərisindəkilərin hamısını: qızıl suyuca çəkilmiş üç iri triton¹ üzərində dayanmış divarın qabarıq hissəsini, buludlu və ulduzlu səmanın şəkili çəkilmis tavanı, uzun saçaqları olan, buxarının titrək işığı düşəndə enli büzmələri dalğalanan kimi nəzərə çarpan qırmızı rəngli ağır ipək pərdəni tədriclə bütün təfərrüatı ilə görmək olardı.

İki adamın buxarının fonunda aydın görünən hərəkətsiz fiquruna nəzər salanda elə düşünmək olardı ki, onlar ətrafdakı şeylərin hərəkətsizliyini pozmaqdan qorxurlar. Qədim nağıllardakı qəhrəmanlarsayağı daşa dönmüş kimi əyləşən və azacıq belə tərpənməyən bu adamlar sanki bir kəlmə söz deyən tək, kiçik bir hərəkət edən kimi hansı tilsimli qəsrin günbəzlərinin uçub onların üzərinə töküləcəyindən qorxurdular. Alnı düyünlənmiş ev sahibi isə öz tilsimi ilə onları əsirlikdə saxlayan cadugəri xatırladırdı. Otağa çökmüş sakitlikdə və yarıqaranlıqda yalnız onun eyni biçimli addımlarının səsi eşidilirdi.

Nəhayət, it ağasının mərhəmətli baxışlarını hiss edib, insan gözünün ağıllı heyvanlara təsir etdiyi maqnetizə məruz qaldı. It, ürəkəcsinə və astdan hürdü, misilsiz bir zərif və incəliklə hər iki pəncəsini pərestiş etdiyi sahibinin çiyinlərinə qoydu.

– İtil, Ofeliya, rədd ol!

Cavan adam da itətkar itə ingilis dilində ciddi tərzdə açıqlandı; utandırılmış it günahkar görkəm alıb xanım Delmara tərəf süründü və bununla da sanki ona pənəh apardı. Lakin xanım Delmar əvvəlki kimi dalğın halda əyləşmişdi. İtin başını onun dizlərində çarpzaladığı ağ əllərinin üstünə qoyduğuna əhəmiyyət vermirdi və onu oxşamırdı.

– Bu nədir? Görünür, it həmişəlik olaraq qonaq otağında özünə məskən salıb, hə? – deyər polkovnik hirsini birisinin üstünə töküb

vaxtı birtəhər qısaltmaqdan ötrü bəhanə tapa bilməsindən daxilən razı qaldı və əlavə etdi. – Ofeliya, birbaşa it damına! Səfeh köpək, itil buradan!

Əgər həmin anda xanım Delmara göz qoyan olsaydı, elə bu kiçik epizodla onun bütün həyatının qəmli sirlərini anlaya bilərdi. Qadının bədənindən yüngül bir üşütmə keçdi, o, sevdiyi heyvanı getməyə qoymamaq üçün, mühafizə etmək məqsədi ilə başı dizlərinin üstündə olan itin tüklü boynunu əsəbi halda qucaqladı. C-b Delmar qısa ovçu qamçısını gödəkçəsinin cibindən çıxarıb, təhdidedici bir görkəmlə onun ayaqları altına sürülmüş zavallı Ofeliyaya yaxınlaşdı. It qorxudan gözələrini yumub zingildəməyə başladı. Xanım Delmarın rəng-ruhu həmişəkəndən daha çox qaçdı, o, qəhərdən boğularaq iri göy gözələrini ərinə zilləyib təsvirəgəlməz müdhiş bir tərzdə dedi:

– Allah xatirinə, onu öldürməyin!

Polkovnik bu sözləri eşidib səksəndi. Onun hiddəti təəssüf hissi ilə əvəz olundu. O dedi:

– Xanım, sizin eyhamınızı yaxşı anlayıram. Hövsələdən çıxıb ovda tulanızı öldürdüyüm gündən siz elə hey məni danlayırsınız. Guya böyük bir itgi-zad imiş! Bir it ki, pusquda dayana bilmir və quşun üstünə atılmaq istəmir! Bu, kimi hövsələdən çıxarmazdı? Bir də ki, nə qədər ki sağ idi siz ona mərbutiyyət göstərmirdiniz, lakin indi bu sizin əlinizə məni məzəmmət etmək üçün bəhanə verib deyə...

– Məgər mən sizi heç məzəmmət etməmişəm? – deyər xanım Delmar ancaq sevdiyin adama mərhəmətdən, sevmədiyin adam olanda isə öz-özünə bəslədiyin hörmətdən doğan mülayimliklə diləndi.

– Mən belə demədim, – deyər polkovnik ərdən daha çox ata ədəsə ilə etiraz etdi. – Lakin bəzi qadınların göz yaşlarında başqaların lənətlərindən də acı tənə gizlənmiş olur. Lənət şeytana, xanım, siz çox gözəl bilirsiniz ki, mən ətrafımda göz yaşı axıdılmasını xoşlamıram.

– Görək ki, siz heç vaxt mənəim ağladığımı görməmişiniz.

– Ah, məgər gözələrinizin həmişə qızarmış olduğunu görmürəmmi?! Bu isə, düzü, daha pisdir!

Ər ilə arvad çənə-boğaz edərəkən, cavan adam yerindən qalxıb Ofeliyanı sakitcə otaqdan çıxardı. Sonra o, xanım Delmarla üzbəüzdə öz yerinə qayıtdı, lakin əvvəlcə şamı yandırdı və onu buxarının üstünə qoydu.

¹ Qədim yunan əsatinə görə yarı balıq, yarı insan bədənli allah.

Belə bir kiçik hadisə gözlənilmədən c-b Delmarın əhvali-ruhiyyəsinə təsir etdi. Otağın hər tərəfinə cəyni dərəcədə yayılan işıq, buxarının gah zəifləyən, gah da şölələnən alovunu əvəz edib, arvadını nura qərq edəndə polkovnikin nəzərləri onun iztirablı, üzgün görkəminə, yorğun simasına, uzun qara tellərlə haşıyənmiş ariq sifətinə, parlıtısını itirmiş, şişmiş, qızarmış gözlərinə sataşdı. O, otaqda bir neçə dəfə o tərəf-bu tərəfə getdi, sonra birdən arvadına yanaşdı və bəsbütün söhbəti dəyişdi.

– İndiana, özünü necə hiss edirsiniz, – deyə o, qəlbi ilə xüsusyyəti arasında həmişə ixtilaf olan bir adama məxsus pərtliklə soruşdu.

– Təşəkkür edirəm, həmişə olduğu kimi, – deyə İndiana təəccüb və ya inciklik ifadə etməyən bir tərzdə cavab verdi.

– “Həmişə olduğu kimi” – bu cavab deyil, daha doğrusu bu, qadınlara məxsus qeyri-müəyyən cavabdır. Belə cavab heç nə: nə “hə”, nə “yox”, nə “yaxşı”, nə “pis” ifadə etmir!

– Elə esləndə də belədir. Özümü nə yaxşı hiss edirəm, nə də pis.

– Necə də yalan danışsınız, – deyə polkovnik yenə də kobudcasına dilləndi, – mən bilərəm ki, özünüzü pis hiss edirsiniz. Siz bu haqda burada olan ser Ralfa deyirdiniz. Məgər düz demirəmmi? Ralf, cavab verin, o, sizə deyirdi, yoxsa, yox?

Ser Ralf İndiananın tənəli baxışlarına əhəmiyyət vermədən key-key cavab verdi:

– Dəmişdir.

Elə bu vaxt dördüncü şəxs – ev sahibinin sağ əli sayılan və vaxtı ilə c-b Delmarın polkunda xidmət etmiş olan serjant Lelyevr otağa daxil oldu.

O, bir neçə kəlmə ilə gördüklərini polkovnikə məlumat verdi ki, onların kömürünü oğurlayan dələduzlar ötən gecə də elə bu vaxtlar parka soxulmuşdular, buna görə də gəlir ki, tufəng aparsın, darvazanı bağlamazdan əvvəl parkı gəzib-dolaşsın. C-b Delmar bu hadisədə nə isə davakar bir macərə gördüyündən, ov tufəngini o saat götürdü, o biri tufəngi isə Lelyevrə verib, qapıdan çıxmaq istədi.

– Necə? – deyə xanım Delmar dəhşət içərisində çığırdı. – Siz bir kəsə kömürə görə zavallı kəndlini öldürmək istəyirsiniz?

– Kim gecələr mənim mülkümə ayaq bassa, onu lap it kimi öldürürəm, – deyə arvadının sözlərindən əsəbiləşmiş Delmar cavab

verdi. – Bir də ki, xanım, əgər siz qanunlardan xəbərdarsınızsa, bil-məlisiniz ki, bunun üstündə qanunda cəza nəzərdə tutulmayıb.

– İyrənc qanundur, – deyə İndiana qətiyyətlə öz etirazını bildirdi. Lakin elə o saatda özünü ələ alıb bir qədər yumşaqlıqla əlavə etdi: – Bəs sizin yel xəstəliyiniz? Yağış yağdığını unutmuşsunuzmu? Əgər bu axşam bayıra çıxsanız, sabah xəstələncəksiniz.

– Görünür, siz qoca ərinizə qulluq etmək lazım gələcəyindən çox qorxursunuz, – deyə Delmar cavab verdi və yaşının çoxluğundan və arvadının sözlərindən şikayətlənə-şikayətlənə qapını çırpıb otaqdan çıxdı.

II FƏSİL

İndiana Delmar və ser Ralf (və ya, istəsəniz, onu c-b Rudolf Braun da adlandırı bilərik) evin kişisi onların yanında imiş kimi, üzbəüz sakit və təmkinlə əyləşməkdə davam edirdilər. İngilis əsla özünə bəraət qazandırmaq fikrində deyildi. Xanım Delmar isə hiss edirdi ki, Ralfi ciddi surətdə məzəmmət etməyə əsası yoxdur, çünki o, xoş niyyətlə danışmışdı. Nəhayət, xanım Delmar birtəhər sükutunu pozub, onu yüngülcə danlamaq istədi.

– Əziz Ralf, siz yaxşı eləmədiniz, – deyə o, sözbə başladı. – Əzab çəkdiyim anlarda ağzımdan qaçan sözləri təkrar etməyi sizə qadağan etmişəm. O ki qaldı, xəstəliyəmə, bilin ki, bu barədə ən çox danışmaq istəmədiyim adam c-b Delmardır.

– Əzizim, sizi başa düşə bilmirəm, – deyə ser Ralf cavab verdi. – Siz xəstəsiniz, öz də müalicə olunmaq istəmirsiniz. Mən sizi itirmək və ya ərinizə xəbərdarlıq etmək lüzumundan birini seçməli oldum.

– Elədir, – deyə xanım Delmar kədərli halda gülümsədi. – Buna görə də siz “ali hakimiyyətə” xəbərdarlıq etmək qərarına gəldiniz.

– Mənə inanın ki, siz nəhaq yerə, tamamilə nəhaq yerə polkovnikə pis münasibət bəsləməyə çalışsınız; o, namuslu və ləyaqətli adamdır.

– Ser Ralf, buna kim etiraz edir ki?..

– Elə siz özünüz, həm də bunu hiss etmədən. Kədəriniz, xəstə vəziyyətiniz və indi onun özünün dediyi kimi, qızarmış gözləriniz hamıya və hər kəsə sizin bədbəxt olduğunuzu söyləyir.

– Ser Ralf, susun, sizin fikriniz çox uzaqlara gedir. Mən sizə günün etdiyiniz şeylər haqqında danışmağa icazə vermərəm.

– Görürəm ki, sizi əsəbiləşdirdim, ancaq əlac nədir. Mənim üçün çətindir, fransızca danışığın incəliklərini bilmirəm, həm də ərinizlə məndə oxşar cəhətlər çoxdur; onun kimi, mən də nə fransız və nə də ki, ingilis dilində qadınlara təskinlik verməyi bacarmıram. Bəlkə də başqaşı indi mənim deyə bilmədiyim sözləri elə sözsüz də başa sala bilərdi. Həmin adam hiss olunmadan sizin etimadınızı qazanmaq üçün vasitə tapar və ola bilsin ki, mənə qarşı amansız və qapalı olan qəlbinizi rıqqətə gətirə bilərdi. Artıq birinci dəfə deyildir ki, mən xüsusən, Fransada sözün fikrə nisbətən daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini hiss edirəm. Bəli, qadınlar daha çox istəyirlər ki...

– Ah, əziz Ralf, siz qadınlara dənir nifrət bəsləyirsiniz. Mən burada təkəm, siz isə iki nəfərsiniz, buna görə də özümün həmişə haqsız olmağım razılaşımaqdan savayı başqa əlacım qalmır.

– Əziz xalaqızı, haqsız olduğumuzu sübut et, əvvəlki kimi yenə də sağlam, şən, şux və gümrəh ol! Burbon adasını, füsunkar Bernika guşəsini, şən uşaqlığımızı, sənin yaşın qədər yaşı olan dostluğumuzu xatırla.

– Mən atamı da xatırlayıram... – deyər İndiana kədərlə Ralfə nəzər salaraq onun əlindən tutdu.

Onlar yenə də dərin sükuta qərq oldular.

Bir qədər keçəndən sonra ser Ralf dedi:

– Görürsənmi, İndiana, səadətimiz həmişə özümüzdən asılı olur. Çox vaxt da onu əldə etməkdən ötrü təkə əlimizi uzatmağımız kifayət edər. Axı nəyin çatmır? Hər şeyin var. Bu isə bəlkə elə var-dövlətdən də yaxşıdır. Çox yaxşı, səni bütün qəlbi ilə sevən ərin var, cəsarətlə də deyə bilərəm ki, sənin etibarlı və sədaqətli dostun var...

Xanım Delmar yüngülcə onun əlini sıxdı, lakin əvvəlki oturuşunu dəyişmədi, kədərlə başını aşağı salaraq yaşarmış gözlərini közərən kömürün üstündə oynayan tilsimli işığa dikmişdi.

– Əziz dost, sizin kədəriniz, – deyər ser Ralf sözüne davam etdi, – xəstə vəziyyətdə olmağınızın nəticəsidir. Bizim hansımızın dərdi, qüssəsi olmur? Ətrafınızda olan adamlara nəzər salın: onların bir çoxu haqlı olaraq sizə qibtə edir. İnsanın təbiəti belədir: o, həmişə sahibli olmadığı şeylərə can atır...

Biz ser Ralfin İndianaya təsəlli verməkdən ötrü özünün anlaşılmaz fikirlərinə tam uyğun olan yeknəsəq və cansıxıcı bir səsle dediyi

çeynənmiş məlum şeyləri təkrar edib, oxucuların vaxtını almaya cayıq. Ser Ralfin özünü belə aparması heç də səfəhliyinə dəlalət etmirdi, yox, bunun səbəbi o idi ki, hissiyyatın bu sahəsi onun üçün tamamilə əlçatmaz sahə idi. O, sağlam düşüncəyə malik idi, həyatdan da yaxşı baş çıxarırdı, ancaq qadınlara təsəlli verməyə gəldikdə isə, özünün itiraf etdiyi kimi o, bunu bacarmırdı. Üstəlik o, başqasının dər-dərinə çətin anlayırdı, buna görə də o, hətta birisinə ürəkdən kömək etmək istəyəndə belə dərindən közünü qoparırdı. O, öz acizliyini çox yaxşı dərk etdiyindən dostlarının kədərinə görməməyə çalışırdı. Odur ki, indi o, dostluqdan ötrü başlıca şərt hesab etdiyi borcu yerinə yetirmək üçün çox böyük qüvvə sərf etməli olmuşdu.

Xanım Delmarın, onu əsla dinləmədiyini görüb susdu, indi otaqda ancaq buxarıdakı odunların min bir ahəngə çatırdaması, yanan ağacların iniltisi mahnısı, ağacların qabığının büzüşüb qoparkən çıxardığı fişiltısı, mavi alovla yanan quru budaqların şaqqıltısı eşidilirdi. Hər dərin itlərin ulaşması qapının yarıqlarından içəri soxulan küləyin zəif viyılına, pəncərəni döyəcələyən yağışın səsinə qarışırdı. Xanım Delmar hələ heç vaxt öz malikanəsində bu cür qəm-qüssəli bir axşam keçirməmişdi.

Bundan başqa, onun həssas qəlbi nə isə bir bədbəxtlik baş verəcəyini qabaqcadan duyduğundan, sıxılmağa başlamışdı. Zəif adamlar daim vəhimə içərisində yaşayırlar və onlar hər şeyi qabaqcadan hiss edirlər. Bütün kreol¹ qadınlar kimi, xanım Delmar da mövhumatçı, üstəlik də çox əsəbi və xəstəhal idi. Gecələr eşidilən səslər, ay işığının oynamaşması, – bütün bunlar ona fəlakətli hadisələrdən, gələcək bədbəxtliklərdən xəbər verir, sirlər və vəhimələrlə dolu olan gecələr bu xəyalpərəst və qüssəli qadınla nə isə xüsusi, ancaq onun özünə məlum olan bir dildə danışdı, ürəyinə damanları özü bildiyi kimi yozur, həm də bundan əzab çəkirdi.

– Siz məni yəqin səfəh bir qadın hesab edəcəksiniz, – deyər xanım Delmar əlini Ralfin əlindən çəkərək, danışmağa başladı, – lakin mən hiss edirəm ki, bizi bədbəxtlik gözləyir. Burada, kiminsə, görünür ki, mənim başımın üstünü təhlükə almışdır... Ralf, bilirsənizmi, elə həyəcanlanmışam ki, guya həyatımda böyük dəyişiklik baş verəcəkdir... Mən qorxuram, – deyər o, titrəyər-titrəyər sözüne davam etdi, – özüm pis hiss edirəm.

¹ Avropadan Cənubi Amerikaya köçmüş ilk müstəmləkəçilərin nəslə, mələz.

Xanım Delmarın dodaqlarının rəngi qaçdı, üzü ölü rəngi aldı. Ser Ralf onun hissə qapılmasından deyil, – o bunu ruhu sarsıntının nəticəsi hesab edirdi – rəng-ruhunun qaçmasından qorxuya düşərək, köməyə adam çağırmaq üçün cəld zəngin qaytanını dartdı. Heç kəs gəlmədi, İndiananın halı isə getdikcə pisləşirdi. Qorxuya düşmüş Ralf onu oddan uzaqlaşdırdı, aparıb taxtın üstünə əyləşdirdi, özü isə xidmətçiləri, su və qoxulamaqdan ötrü duz axtarmaq üçün qaçdı; lakin o, heç bir şey tapa bilmədi, bir-birinin ardınca bütün zənglərin qaytanını var gücü ilə dartışırdı, qaranlıq otaqların arasında vurnuxdu, səbri tükəndiyindən və öz-özünə acığı tutduğundan barmaqlarını dartıb şaqıldatdı.

Nəhayət, ağlına gəldi ki, parka baxan aynalı qapını açsın, o, qapını açdı və növbə ilə gah Lelyevri, gah da kreol qız Nunu – xanım Delmarın xidmətçisini səslədi.

Bir neçə dəqiqədən sonra Nun parkın qaranlıq xiyabanları tərəfdən qaça-qaça gəlib: “Nə olmuşdur, bəlkə xanım Delmar özünü həmişəkəndən pis hiss edir?” – deyər narahatlıq içərisində xəbər aldı.

Ser Braun dedi:

– O özünü çox pis hiss edir.

Hər ikisi tələsik zala gedib, huşsuz halda uzanmış xanım Delmarı ayılmağa başladılar; Ralf yöndəmsiz və aciz halda vurnuxur, Nun isə sədaqət qadın çevikliyi və qabiliyyəti ilə öz xanımına qulluq edirdi.

Nun xanım Delmarın süd bacısı idi, onlar bir yerdə böyümüşdülər, bir-birlərini çox əzizləyirdilər. Uca qamətli, güclü, gümrə, şən və çevik bir qız olan, damarlarında ehtirash kreolkun hərərətli qanı axan Nun özünün göz qamaşdırıcı gözəlliyi ilə solğun və zərif xanım Delmarı kölgədə buraxırdı. Lakin hər ikisinin təbii səmimiyyəti və bir-birlərinə qarşılıqlı məhəbbətləri onların arasında hər cür qadın rəqabəti hisslərini məhv edirdi.

Xanım Delmar özünə gəldikdə, əvvəlcə gözlərinə sataşan xidmətçi qızın dağınıq saçları və bütün hərəkətlərindən əks olunan həyəcanlı siması oldu.

– Zavallı qız, sakit ol, – deyər xanım Delmar məhrəbanlıqla dilləndi. – Mənim xəstəliyim özümədən də çox səni əldən salmışdır. Nun, bir özün haqqında düşün, əsil həyat sürməli vaxtında sən arıqlayırsan və ağlayırsan. Özümün Nun, sənəin xoşbəxt və gözəl həyatın hələ qarşıdadır!

Nun coşqun hərəkətlə xanım Delmarın əlini dodaqlarına yapışdırdı, sayıqlayırmış kimi, qorxu içərisində ətrafa boylanıb ucadan dedi:

– İlahi, xanım, cənab Delmarın parka nə üçün getdiyini bilir-sinizmi?

– Nə üçün getmişdir? – deyər İndiana onun ardınca təkrar etdi və çöhrəsində görünməyə başlamış zəif qızartı anı olaraq çəkildi.

– Dayan, yadımda deyil... Məni qorxudursan! Nə olub?

Nun titrək səslə dedi:

– Cənab Delmar yəqin edib ki, parka oğru girib. Onlar Lelyevrlə parkı gəzib-dolaşırlar, hər ikisinin də əlində tüfəng vardır.

İndiana nə isə dəhşətli bir yenilik eşidəcəyindən qorxurmuş kimi soruşdu:

– Nə olsun ki?

– Necə nə olsun, xanım? – deyər Nun həyəcan içərisində onun əllərini sıxa-sıxa davam etdi. – Deməyə də qorxuram: axı onlar adam öldürə bilərlər!

– Adam öldürərlər! – deyər xanım Delmar, dayənin danışdığı nağıldan qorxmış uşaq kimi, dəhşət içərisində çığırdı.

Nun hicqırtısını güclə saxlayaraq dedi:

– Bəli, bəli, onu öldürərlər.

Bu qəribə mənzərəni heyrət içərisində müşahidə edən ser Ralf: “Deyəsən, bunların hər ikisi ağllarını büsbütün itirmişlər” – deyər düşündü və xəyalən: “Bir də ki, elə onsuz da qadınların hamısı delidir” sözlərini əlavə etdi.

– Nun, sən nə danışırısan? – deyər xanım Delmar sözə başladı. – Məgər sən də orada oğru olduğunu düşünürsən?

– Ah, kaş oğru olaydı! Yox, yəqin ki, hər hansı bir yoxsul kəndlidir, gizlincə ailəsindən ötrü bir qucaq çırpı yığmaq istəyib.

– Doğrudan da gör bir necə dəhşətdir!.. Yox, ola bilməz! Burada, Fontenebloda, meşənin kənarında çırpı yığmaq bu qədər asan bir iş olduğu halda, nə üçün bundan ötrü başqasının parkının çəpərini aşasan? Sakit ol, cənab Delmar heç kəsə rast gəlməyəcək.

Lakin elə bil Nun onun sözlərinə məhəl qoymurdu. O, kiçik bir həntəri eşidən kimi, pəncərənin yanından xanımın uzandığı taxta tərəf qaçırdı, sanki o, tərəddüd içərisindəki və nə edəcəyini bilmirdi. Bilmirdi ki, c-b Delmarın yanına qaçsın və yoxsa xəstənin yanında qalsın.

Onu bürüyən vahimə c-b Brauna elə qəribə və mənasız göründü ki, o, adi təmkinliyini unudub, qızın əlini möhkəm sıxaraq dedi:

– Ağlınızı itirmisiniz, nədir! Məgər başa düşmürsünüz ki, xanım Delmarı qorxudursunuz və sizin axmaq vahiməniz onu həyəcanlandırır.

Nun onu eşitmirdi. O, qəflətən, sanki elektrik cərəyanının təsiri ilə diksənən sahibəsinə baxırdı. Elə həmin an qonaq otağının şüşələri atəş səsndən titrədi və Nun dizi üstə yerə çökdü.

– Qadınların belə vahiməyə düşmələri nə qədər də mənasızdır! – deyər onları bu cür həyəcanlanmalarından əsəbiləşən ser Ralf uca-dan danışmağa başladı. – İndi tənənləli surətdə sizə ovlanmış dovşan təqdim edəcəklər və özünü öz hərəkətlərinizə güləcəksiniz.

Xanım Delmar qətiyyətlə qapıya tərəf gedərək dedi:

– Yox, Ralf. Mən insan qanı axıdıldığına əminəm.

Nun tükürpədicə bir səslə bağırdı və üzüqoylu yerə yığıldı.

Parkdan Lelyevrin səsi eşidildi:

– Deydi, deydi, əzizim! Cənab polkovnik, əla atəş idi, siz oğrunu lap yerində vurdunuz!

Ser Ralf da narahat olmağa başladı. O, xanım Delmarın ardınca otaqdan çıxdı. Bir neçə dəqiqədən sonra binanın girəcəyindəki sütun tağının altına qana bulaşmış bir adam gətirildilər. Onun sağ olmasına heç bir əlamət yox idi.

Polkovnik yaralının ətrafında vurnuxan qorxmış xidmətçilərə sevinclə dedi:

– Nə səs-küy qoparır, çıxır-bağır salırsınız? Zarafat etmişik. Tüfəngə duz doldurulmuşdu. Deyəsən, heç mən onu vura bilmədim, o, qorxusundan yığılıb.

– Qanı da qorxudan axır? – deyər xanım Delmar dərin məzəm-mət duyulan bir səslə soruşdu.

– Xanım, nə üçün bura gəlmişsiniz, bir də ki, sizə nə lazımdır? – deyər c-b Delmar onun üstünə çıxdı.

– Sizin bəd əməlinizi doğrultmaq üçün gəlmişəm, çünki bu mənim borcumdur, – deyər xanım Delmar soyuq cavab verdi.

Sonra da o, buradakıların heç birində olmayan bir cürətlə yaralıya yaxınlaşıb əlindəki şamı onun üzünə tərəf tutdu. Hamı əynində cird-cird paltar olan bir yoxsul görəcəyini guman edirdi, halbuki, onların qarşısındakı – üzündə zərif və nəcib çizgilər olan bir gənc idi, əynində də yaraşığıl ovçu kostyumu var idi. Gəncin əli yüngül yaranlanmışdı,

lakin paltarının cırılması və huşunu itirməsi onun yığılarkən bərk əzildiyini göstərirdi.

Lelyevr dedi:

– Bəs necə, o azı iyirmi fut¹ hündürlyü olan bir yerdən yığılmışdır. Polkovnik ona atəş açanda o, artıq hasardan aşmaqda idi; görünür, onun sağ əlinə bir neçə seçmə, bəlkə də sadəcə olaraq bir neçə duz dənəsi dəymişdir, o da divarın üstündə özünü saxlaya bilməyib. Mən əlinin divardan necə üzüldüyünü və yerə necə yığıldığını gördüm, – bundan sonra o, zavallı daha qaçmağa çalışmadı!

– Bu cür yaxşı geyinmiş bir adamın oğurluq etməsinə heç inanmaq olmur! – deyər xidmətçi qadınlardan biri qeyd etdi.

Başqa bir xidmətçi uydurma oğrunun jiletinin yaxasını aç-aça dedi:

– Onun cibi qızılla doludur.

– Bütün bunlar çox qəribədir, – deyər polkovnik qarşısında uzanmış adama nəzər sala-sala böyük həyəcan içərisində sözə başladı. – Əgər o, ölmüşsə, onda mən bunun üçün günahkar deyiləm. Xanım, onun əlinə baxın, görün orada bir dənə də olsa seçmə tapa bilərsinizmi?..

– Cənab, mən sizə inanmaq istədim, – deyər xanım Delmar göz-lənilməz qeyri-adi bir soyuqqanlılıq və rəhmdilliklə yaralının nəbzini və boyun arteriyasını diqqətlə yoxlaya-yoxlaya cavab verdi və: – siz haqlısınız, – deyər əlavə etdi, – o, sağdır, buna görə də ona tezliklə yardım göstərilməlidir, bu adam oğruya oxşamır və bəlkə də qulluq göstərilməyə layiq adamdır. Əgər o, qulluq göstərilməyə layiq olmasa da, hər halda biz qadınlar ona payğı göstərməyə borcluyuq – bu, bizim borcumuzdur.

Xanım Delmar yaralını sütunlu tağa daha çox yaxın olan bilyard otağına aparmaq üçün göstəriş verdi. Bir neçə skamyanı yan-yanə düzüb üstünə dşək saldılar. İndiana xidmətçi qadınların köməyi ilə yaranı sarımaqla məşğul oldu, cərrahlıqda seriatəsi olan ser Ralf isə yarıdan qan aldı.

Pərt olmuş və bir yerdə qərar tuta bilməyən polkovnik, özünü istədiyindən də qəddar tanıtmış bir adamın halına düşmüşdü. O, özünü buradakıların yanında doğrultmağa və ya, daha doğrusu, buradakıların ona bəraət qazandırmaqlarına ehtiyac duydu. O, sütunların

¹ 30,479 sm-ə bərabər rus və ingilis uzunluq ölçüsü.

yanında, öz xidmətçilərinin arasında dayanıb, adətən olan kimi, baş vermiş hadisədən sonra gedən uzun-uzadı və gərəksiz söhbətdə qızgın iştirak edirdi. Lelyevr azı iyirminci dəfə idi ki, hadisənin necə baş verdiyini bütün təfəslatı ilə danışdı: atəşin necə açıldığını, adamın necə yıxıldığını və sonradan nələr baş verdiyini təsvir edirdi; ev adamları arasında yenidən mülayim görkəm almış, – acığını bir adama tökəndən sonra, o, həmişə belə olurdu, – polkovnik isə gecə vaxtı hasarı aşıb başqasının mülkünə düşmüş cavan adamın guya ən pis məqsədlər güddüyünü bildirirdi. Hamı ev sahibi ilə razılaşırdı. Lakin bağban başqalarına hiss etdirmədən onu bir tərəfə çəkib inandırmağa başladı ki, oğru bu yaxınlarda qonşuluğa köçmüş cavan mülkədara çox oxşayır. O, üç gün bundan əvvəl həmin adamın Rübeldə kənd bayramı zamanı Nunla söhbət etdiyini görmüşdü.

Bu izahat c-b Delmarın fikirlərinə yeni istiqamət verdi. Polkovnikin parıldayan geniş daz alınıdakı damarlar qabardı. O, hər dəfə bərk əsəbiləşəndə belə olurdu.

“Lənət şeytana! – deyər o, yumruğunu düyünləyib düşündü. – Xanım Delmar mənim hasarımı aşan bu şıq cavana çox maraqla göstərir”.

O, rəngi qacmış halda və qəzəbdən əsə-əsə bilyard otağına daxil oldu.

III FƏSİL

İndiana ona dedi:

– Cənab, toxdayın. Güman edirik ki, hələlik özünə gəlməyə də, sizin az qala öldürəcəyiniz adam bir neçə gündən sonra sağalacaq...

– Xanım, məsələ heç də bunda deyildir, – deyər polkovnik boğuz səslə sözə başladı. – Mən sizdən bu qəşəng xəstəninizin adını öyrənmək istərdim. Öyrənmək istərdim ki, nə səbəbə bu qədr huşu dağılıb ki, parkın hasarını evinin qapısına gedən xiyaban hesab edib?

– Heç cür ağıma batmır ki, – deyər xanım Delmar elə bir etinasız təbəbbürlə cavab verdi ki, onun qəzəbli əri bir anlığa yerində donub qaldı.

Lakin qışqıncıq şübhəsi çox tez bir zamanda yenidən ona hakim kəsildi və o, alçaqdan dedi:

– Xanım, əmin olun, əmin olun ki, mən bunu mütləq öyrənəcəyəm...

Xanım Delmar özünü elə göstərdi ki, guya onun qəzəbləndiyini hiss etməz və yaralıya qulluq etməkdə davam edirdi; belə olduqda polkovnik xidmətçi qadınların yanında özündən çıxmasını deyər, otağı tərk etdi və yenidən bağbanı yanına çağırırdı.

– Sənin deməyinə görə bizim bu fırıldaqçıya oxşayan o mülkədarın familiyası nədir?

– Cənab dö Ramyer. O, bu yaxınlarda cənab dö Sarsinin şəhər kənarındakı evini almışdır.

– Necə adamdır? Zadəgandır, modabazdır, qəşəng kişidir?

– Çox gözəl kişidir, güman edirəm ki, zadəgandır...

– Demək, belə: “Cənab dö Ramyer!” – deyər polkovnik ibarə ilə təkrar etdi. Sonra o, səsinə alçaldıb əlavə etdi: – Lui, de görək, sən modabazın bizim evin həndəverində gəzib-dolaşdığını görməmişən ki?

Lui karıxmış halda cavab verdi:

– Cənab, dünən gecə mən həqiqətən kimisə görmüşdüm... Ancaq həmin adamın bu modabaz olduğunu söyləyə bilmərəm... Lakin gördüyüm adam şübhəsiz ki, kişi idi.

– Onu sən özün görmüşdün?

– Öz gözlərimlə, həm də oranjeriyanın pəncərələrinin altında görmüşəm.

– Bəs, niyə onu bel ilə əzişdirmədin?

– Cənab, elə əzişdirmək istəyirdim də. Ancaq birdən ağ paltarlı bir qadının oranjeriyadan çıxıb ona yaxınlaşdığını gördüm. Öz-özümə fikirləşdim: “Yəqin ağalar sübh çağı gəzişmək fikrinə düşüblər”. Buna görə də təzədən uzanıb yatdım. Bu gün səhər isə Lelyevrin hansısa dələduzun haqqında danışdığını eşitdim – guya o, parkda kiminsə ayaq izlərini görmüşdür. Bunları eşidəndən sonra mən də qət elədim ki, burada nə isə əngəlli bir iş var!

– Ay axmaq, bəs nə üçün bu barədə elə o saat mənə xəbər verməmişən?

– Cənab, necə bilirsiniz, axı nəzakət qaydalarından biz də az-çox baş çıxarıyıq. Bir də görürsən elə hadisələr olur ki...

– Aha, cəsarətə bax, deyəsən, nəyə isə şübhə edirsən? Axmaq! Əgər bir də bu cür səfeh iddiada olsan, qulaqlarını yerindən çıxaram. Mən bu fırıldaqçının kim olduğunu və bağına nə üçün təşrif gətirdiyini çox yaxşı bilirəm: sənə də ona görə sual verdim ki,

oranjereyanı necə qoruduğunu yoxlayam! Yadında saxla ki, məndə nadir bitkilər vardır, xanım Delmar da onların üstündə çox əsir. Elə gic həvəskarlar olur ki, həmin çiçəkləri öz qonşularının isti şitilliklərindən ogurlamaq fikrinə düşürlər. Dünən axşam isə sən mənimlə xanım Delmarı görmüştün.

Zavallı polkovnik bayaqkıdan da çox həyəcanlanmış və əsəbiləşmiş halda çıxıb getdi. Həm də o, öz bağbanını əsla inandırma bilmədi ki, guya hər hansı bir nadir bitkinin qələmini ələ keçirə bilmək xatirinə həyatını təhlükə qarşısında qoymağa hazır olan hər bir bağbanlar da mövcuddur.

C-b Delmar bilyard otağına qayıtdı və yəralının, nəhayət, yavaş-yavaş özünə gəlməsinə məhəl qoymadan onun stulun üstündə qoyulmuş gödəkəsinin ciblərini axtarmaq istədi; lakin elə bu vaxt naməlum adam əlini uzadıb zəif səslə yalvardı:

– Mərhəmətli cənab, siz mənim kim olmağımı öyrənmək istəyirsiniz? Nahaq yerə zəhmət çəkməyin. Biz ikilikdə qalanda, bunların hamısını sizə özüm danışaram. Hələlik isə icazə verin düşüydüm gülcünc və kədərli vəziyyəti nəzərə alaraq kim olduğumu söyləməyim.

Polkovnik acı cavab verdi:

– Bu hadisəyə çox təəssüflənirəm. Ancaq etiraf edirəm ki, bu mənə az təsir edir. Lakin gümanım var ki, təkliddə sizinlə görüşəcəyik, buna görə də tanışlığı həmin görüşdə təxirə salmağa hazıram. Hələlik isə, lütfən mənə deyən görüş sizi hara aparmaq lazımdır?

– Əgər sizə zəhmət olmasa, yaxındakı kəndin karvansarasına.

Xanım Delmar tez etiraz etdi:

– Lakin xəstə elə vəziyyətdədir ki, onu hələlik narahat etmək olmaz, elə deyilmi, Ralf?

Polkovnik dedi:

– Xanım, görürəm ki, xəstənin vəziyyəti sizi həddindən çox narahat edir. Siz isə, – o, xidmətçi qadınlara müraciət etdi, – buradan rədd olub gedin. Çağırılmamış qonağımız özünü yaxşı hiss edir. Yəqin ki, indi o, mənim mülkümə necə gəlib çıxdığını izah edə bilər.

– Bəli, – deyər yəralı cavab verdi, – həm də mənə belə bir səmiyyətlə yardım göstərmiş olan adamların hamısından xahiş edirəm ki, etirafımı dinləsinlər. Burada hərəkətlərimizin başqa cür yozulmamasının nə qədər də əhəmiyyətli olduğunu hiss edirəm; şəxsən özümdən ötrü bu da çox vacibdir ki, mənə həqiqətdə olduğum kimi tanıyasınız. İndi isə bura nə üçün gəldiyimi deyim. Cənab, siz yalnız

özünü bəlli olan son dərəcə sadə vasitələrlə öz fabrikinizin işini elə təşkil etmişsiniz ki, o mahallınızdakı digər belə fabrikələrə nisbətən xeyli çox məhsul istehsal edir. Qardaşımın Fransanın cənubunda sizin fabrikeyə bənzər bir müəssisəsi vardır. Lakin həmin fabrikin saxlanması çoxlu vəsaitə başa gəlir. Qardaşımın işləri son dərəcə pis gedir; buna görə də işlərinizin yaxşı getdiyini öyrənən kimi məsləhət üçün sizə müraciət etməyi, mənafeyinizə əsla ziyanı dəyməyəcək bir məsələdə sizdən lütfkarlıqla yardım istəməyi qətd etdim, çünki qardaşım tamamilə başqa mallar istehsal edir, lakin sizin fabrikin qapıları üzümə bağlı idi; sizə müraciət etmək istəyəndə isə dedilər ki, fabrikinizə baxmaq üçün mənə icazə verməzsiniz. Belə qeyri-səmimi rədd cavabından özümü itirdim və şəxsi həyatımı, şərafətim təhlükə qarşısında qoyaraq qardaşımın həyatını və şərafətini xilas etməyi qətd etdim. Mən gecə hasarı aşırıb həyətinizə ona görə girmişdim ki, fabrikinizə daxil olub, maşınlara tamaşa edim. Bir tərəfdə gizlənməyi, sonradan isə fəhlələri ələ almağı, bir sözlə, sirrinizi öyrənməyi və sizə ziyan vurmada pak bir adama kömək etməyi qərara almışdım; bəli, təqsim bundan ibarətdir. Cənab, əgər indicə dediklərim sizi qane etməsə və əlavə izahata ehtiyac olarsa, onda sağalan kimi qulluğunuzda hazır ola bilərəm; bəlkə də bu barədə elə özüm sizdən xahiş etdim.

– Mərhəmətli cənab, elə düşünürəm ki, biz əvəz-əvəz olduq, – deyər polkovnik bu sözlərinə onu narahat edən şübhələri müəyyən qədər dağıtdığını hiss edib, cavab verdi. – Sizin hamınız isə burada deyilənlərin şahidi olacaqsınız. Əgər mənə qisas almaq lazım idisə, onda elə çox amansızlıqla qisas almışam. İndi isə siz gedin və mənim müəssisəmə barədə danışmağa bizi imkan verin.

Xidmətçilər çıxdılar, həm də bu barışıqla təkcə onları aldatmaq mümkün oldu. Uzun-uzadı danışandan sonra heydər düşmüş yəralı polkovnikin son sözlərinin hansı bir ahənglə deyildiyini anlamaq iqtidarında deyildi. O, xanım Delmarın qolları üstünə yıxıldı və ikinci dəfə huşunu itirdi. Yəralıya tərəf əyildiyindən o, ərinin qəzəbləndiyinə məhəl qoymadı, c-b Delmarla c-b Braun isə – onlardan birinin qəzəbindən rəngi qamış və üzü cybəcər hala düşmüşdü, digəri isə sakit, həmişəki kimi şövqsüz görünürdü – lal-dinməz bir-birlərinə sualedici nəzər salırdılar.

C-b Delmarın vəziyyəti, elə sözsüz də ser Ralfa bəlli idi, buna baxmayaraq polkovnik onu bir tərəfə çəkdi, əlini möhkəmcə sıxaraq dedi:

– Dostum, əntiqə intriqadır! Mən çox razıyam, məmnunam ki, bu cavan adam xidmətçilər qarşısında mənim şərəfimi məhərrətlə qoruya bildi. Ancaq, lənət şeytana, məni təhqir etməsi ona çox baha oturacaq! Sən arvadıma bir bax, gör ona necə qulluq edir... Özünü də elə göstərir ki, guya onu əsla tanımır! Ah, bu qadınlar nə qədər də hiyləgər olurlar! – Bu sözləri deyəndə, polkovnik qəzəbdən dişlərini qıcıtırdı. Heyrətlənmiş ser Ralf aram addımlarla üç dəfə zalı hərləndi. O, birinci dövrədən sonra: heç inanılacaq şey deyil, ikinci dövrədən sonra: mümkün olan iş deyil, üçüncü dövrədən sonra isə: sübut olunmuşdur, – deyər qət etdi. Sonra özüne məxsus bir laqeyidliklə polkovnikə yaxınlaşdı və barmağı ilə üzü ölü rəngi almış halda xəstənin yanında dayanıb əllərini ovuşduraraq tam ümitsiz, dəhşət və tələş dolu baxışlarını yarıladan ayırmayan Nuna işarə etdi.

Həqiqət özündə elə naqafil və amansız bir inam qüvvəsi gizlədir ki, ser Ralfın hətta ən inandırıcı sübut-dəlili belə, onun bu kəskin işarəsi qədər polkovnikə heyrrətə sala bilməzdi. İlə düz düşdüüyü qənaətinə gəlmək üçün c-b Braunun başqa əsasları da var idi. O, Nunu axtararkən qızın parkdan qaça-qaça gəldiyini, suya batıb islanmış palçıqlı ayaqqabısını, saçlarının yaş olmasını, guya gecə vaxtı yağış altında parkda gəzməsi haqqında özünü ifşa edən uydurmasını və digər cüzi şeyləri xatırladı. Xanım Delmar özündən gedəndə diqqətini cəlb etməyən bütün bunlar indi onun yadına düşürdü; hələ qızı bürüyən anlaşılmaz qorxu, tələş içərisində olması, atəş səsi eşidilərkən çıxırması...

Cənab Delmar bütün bu təfərrüatı bilməsə də, hər şeyi başa düşdü, məsələ bilavasitə onun özüə aid idi, buna görə də çox fərasətli tərpəndi, elə qıza ilk nəzər salan kimi, başa düşdü ki, günahkar qızıdır. Hərçənd arvadının, bu məhəbbət macərasının qəhrəmanına bu cür diqqət göstərməsi onun qətiyyəyən xoşuna gəlmirdi.

– İndiana, – deyər polkovnik arvadına müraciət etdi, – buradan gedin, artıq gecdir, həm də xəstəsiniz. Nun gecə xəstənin yanında qalar, sabah isə əgər özünü yaxşı hiss eləsə, onda fikirləşərik görək onu evlərinə necə aparaq.

Məsələnin, gözənilmədən bu cür həllinə heç cür etiraz etmək olmazdı. Ərinin kobudluğuna qarşı müqavimət göstərməkdən ötrü həmişə özündə qüvvə tapan xanım Delmar hər dəfə polkovnik onunla məhriban rəftar edəndə, güzəştə gedirdi.

O, bir qədər də xəstənin yanında qalmasını ser Ralfdan xahiş edib, yataq otağına getdi.

Belə tədbir tökməsindən polkovnikin məqsədi vardı. Hamı yuxuya gedəndən və evdə tam sakitlik hökm sürməyə başlayandan bir saat sonra o, sakitcə c-b Ramyerin yatdığı zala keçdi və pərdənin arxasında gizləndi, cavan adamla xidmətçi qızın söhbətindən başa düşdü ki, onlar bir-birlərini sevirlər. Cavan kreol qızın nadir gözəlliyi qonşu kəndlərdəki bayramlar zamanı hamıya çox böyük təsir bağışlayırdı. Mahalda ən görkəmli adamlar belə, onun dalına düşürdülər. Melyun qarnizonundan olan qəşəng əsgərlərin çoxu Nunun diqqətini cəlb etməyə çalışırdı. Lakin Nun ilk dəfə idi ki, sevirdi, buna görə də onun üçün yalnız bir nəfərin – c-b Ramyerin etinası qiymətli idi.

Polkovnik Delmar daha onları güdmək fikrində deyildi. Yerli Almavivanın onun arvadı ilə əsla maraqlanmadığını yaqın edən kimi, çıxıb getdi. Buna baxmayaraq onun eşitdikləri, zavallı Nunun qızğın, qəlbədən gələn atəşin məhəbbəti ilə aqlını itirməyən və bu eşq macərasına ani bir əyləncə kimi baxan gənc zadəganın hissləri arasındakı fərqi başa düşməkdən ötrü kifayət idi.

Xanım Delmar yuxudan ayılanda pərt və kədərli Nunu yatağının yanında gördü. O, c-b Ramyerin izahatına sadələşləklə inanmışdı, çünki kommersiya ilə məşğul olan adamların dəfələri ilə hiylə və yalanla ərinin fabrikinin sirlərini öyrənməyə cəhd etdiklərini bilirdi. Buna görə də İndiana xidmətçisinin pərtliyinin səbəbini onun keçən gecə yorulmasında və həyəcanlanmasında görürdü. Nun isə öz növbəsində, polkovnik şən və məhriban halda arvadının yataq otağına girib onunla dünənki hadisə barəsində ən adi bir iş haqqında danışmış kimi söhbət edəndə, sakit oldu.

Ser Ralf səhər xəstəni müayinə etdi. Yıxılma elə bir ciddi iz buraxmamışdı, əlindəki yara isə artıq bitişmişdi. C-b Ramyer təcili olaraq Melyuna köçürülməsini rica etdi. O, bütün pullarını xidmətçilərə paylayıb baş vermiş hadisə barədə heç kəsə bir söz deməməyi onlardan xahiş etdi, guya bundan da məqsədi, özü demişkən, buradan bir neçə lye aralıda yaşayan anasını qorxutmaq istəməməsi idi. Başqaları bu əhvalatdan gec xəbər tutdu, həm də hərə bir fikir söylədi. C-b Ramyerin qardaşının fabrikinin olması xəbəri onun bacarıqla uydurduqlarını təsdiq etdi. Polkovnik və ser Braun ədəb qaydalarını güdərkə susur, sirlərindən xəbərər olduqlarını hətta Nunun öz yanında belə bürüzə vermirdilər, sonralar isə çox tez bir zamanda Delmarların evində bu əhvalatı unutuldu.

Yəqin Raymon dö Ramyer kimi hər cür istedadla və ləyaqətlə malik olan, yüksək cəmiyyətdə və nəzakət macəralarında müvəffəqiyyət qazanmağa adət etmiş gözəl və fərasətli bir cavanın De-la-Bridəki fabrikin o qədər də varlı olmayan sahibinin evində yaşayan xidmətçi qıza belə məftun olması çoxlarına bir qədər qəribə görünəcək. Lakin c-b dö Ramyer nə özünə vurğun ədəbsiz, nə də ki, pozğun adam deyildi. Söylənildiyi kimi o, ağıllı adam idi, demək, o, əsil-nəcəbətin bütün üstünlüklərini qiymətini bilirdi. Onun hətta, məlum prinsipləri də var idi, lakin bəzən ehtiras alovu onu həmin prinsiplərin ziddinə hərəkət etməyə məcbur edirdi. Belə hallarda o, düşüncəsini itirir və öz vicdanının səsinə boğmağa çalışırdı. Bəzən o, sanki qeyri-şüuru olaraq səhvə yol verir, sonradan isə özünü aldatmaqla öz-özünə bəraət qazandırmağa cəhd edirdi. Bədbəxtlikdən onda öz prinsipləri deyil, öz hərəkətlərindəki qeyri-ardıcılıqdan əzab çəkən digər ağ əlcəkli filosoflar kimi, prinsiplərə tabe olmayan çilgün ehtiras üstünlük təşkil edirdi; bütün bunlar isə onu gülünc görünmədən orijinallıq etməyin mümkün olmadığını yekrəng cəmiyyətdə fərqləndirirdi. Raymon nə işə xüsusi bir qabiliyyətə malik idi: o, tez-tez günah işləyir, lakin heç kəsən qəzəbinə düşər olmurdu, tez-tez özünü qəribə aparır, lakin heç kəsi pört etmirdi. Çox vaxt hətta ondan şikayətlənməyə tam əsas olan adamlarda belə özünə qarşı mərhəmət hissi oyatmağı bacarırdı. Elə xoşbəxtlər var ki, təmasda olduğu adamların hamısı onları əzizləyir. Xoşagələm xarici görkəmləri və şirin dilləri onlardan ötrü səmimi qəlbi əvəz edir. Biz əməlləri ilə tanış olmadan c-b Raymon dö Ramyeri kəskin tənqid etmək və ya onun portretini təsvir etmək fikrində deyilik. İndi biz ona kənardan, camaat küçədən keçən adama baxan tək nəzər salırıq.

Bəli, demək, c-b Ramyer Rübeldəki kənd bayramı zamanı iri qara gözləri ilə hamını heyran etmiş olan gənc kreol qıza vurulmuşdu, lakin bu, əyləncədən başqa bir şey deyildi. Ola bilsin ki, o, qızla sadəcə olaraq bekarlıqdan tanış olmuşdu, ancaq müvəffəqiyyəti arzusunu alovlandırmışdı. O, istədiyindən də çox şey əldə etmişdi və qızın hiylə bilməyən qəlbini fəth edən günü o, öz qələbəsindən qorxmış halda evə qayıtmış və narahat halda düşünmüşdü: "Əgər mənə ürəkdən sevsə, necə olar?"

Yalnız qızın məhəbbəti haqqında tam yəqinlik hasil edəndən sonra o, Nunun hissələrinin nəyə qadir olduğunu anladı. Bu zaman o, baş vermiş əhvalata təəssüfləndi, lakin artıq gec idi: gələcəkdə, onun verəcəyi bütün nəticələrlə razılaşmalı, ya da qorxaqcasına geri çəkilməli idi. Raymon tərəddüd etmədi. O, sevimləsinə icazə verdi, özü də ürəkdən onu sevdi. Ehtiyatlı məhəbbəti onu Delmarın mülkünün hasarından aşmağa sövq etdirdi, lakin o, acizliyi üzündən yuxulub ağır surətdə əzildi. Cavan və gözəl sevgilisinin kədəri ona o qədər güclü təsir buraxdı ki, Ramyer bundan sonra özü-özünə bəraət qazandırdı və özü də hiss etmədən Nunun mütləq yuvarlanmalı olacağı uçurumu qazıb dərinləşdirməkdə davam etdi.

O, sağalan kimi yenə də heç nəyə məhəl qoymadı: nə qışın soyuğu, nə qaranlıq gecənin özündə gizlətməmiş olduğu təhlükə, nə də vicdan əzabı, – bir sözlə, heç bir şey onun qarşısını kəsə bilmədi. O, meşə yolu ilə kreolkasının görüşünə gəldi, yalnız onu sevdinə, onun hətta kraliçaya belə dəyişməyəcəyinə and içdi. Yoxsul və sadəlövh cavan qızların əbədi olaraq xoşladığıları inamla dolu çoxlu lətafətli sözlər pıçıldadı.

Yanvar ayında xanım Delmar ərli ilə Parisə getmiş, onların ləyaqətli qonşuları ser Ralf isə öz malikanəsinə köçmüşdü, evin sahibəsi kimi qalmış Nun müxtəlif bəhanələrlə evdən çıxı bilirdi. Bu vəziyyət ondan ötrü fəlakətli oldu: sevgili ilə tez-tez görüşməsi onun payına düşmüş ödərgi xoşbəxtliyin ömrünü xeyli qısaltdı. Qırov düşmüş meşənin şairinə mənzərəsi, ay işığı, gizli darvaza qapısı, səhər tezdən xəlvəti getmək, qar basmış yolda Nunun kiçik ayaqlarının izləri məhəbbət macəralarının bu təsirli mühiti c-b dö Ramyeri məst edirdi. Başdan-ayağa bəyaz libasdan olan, qara saçları çiyinlərinə tökülmüş Nun orta əsr qadını, kraliçanı, əfsanəvi gözəlləri xatırladırdı. Nun qırmızı kərpic evdən – memarlığında cəngavərlik dövrünün əlamətləri olan Regentlik üslubunda tikilmiş iri dördkünc binadan çıxanda, Ramyerə elə gəlirdi ki, o, feodal qəsrinin sahibəsidir; Nun ekzotik çiçəklərlə bəzənmiş pavilyonda öz gəncliyinin və çilgünlüyünün ovsunu ilə onu məst edəndə, Ramyer sonralar haqqında düşünməli olduğu bir çox şeyləri çox asanlıqla unudurdu.

Lakin heç bir şeydən ehtiyat etməyib, öz növbəsində təhlükəyə məhəl qoymayıandan sonra Nun onun yanına özünün ağ önlüyündə və kreol qadınların milli baş geyimi olan bəzəkli madrasında gələndə, o, artıq ancaq gözəl qadının yanında qulluq edən xidmətçi bir qıza

çevrilirdi, elə xidmətçi qıza ki, yaxşı paltarı olmadığından, elə əynindəkilərlə də qane olurdu. Buna baxmayaraq, Nun bu geyimində də çox qəşəng görünürdü. Ramyer onu bu qiyafədə ilk dəfə kənd bayramında görmüşdü, o zaman Ramyer maraqla tamaşa edən adamları itələyə-itələyə qıza yaxınlaşmış və Nunu iyirmi rəqibinin əlindən almaqla kiçik bir qələbə qazanmışdı. Nun bir neçə dəfə lütfkarlıqla bunu Ramyerə xatırlatmışdı. O, zavallı Nun, heç xəyalına da gətirməzdi ki, hələ o vaxtda Raymon onu sevmirdi. Nunun çox qürurlandığı həmin günü Raymon ancaq şöhrət naminə çalınmış bir qələbə kimi xatırlayırdı. Nunun təmiz adının ləkələnməsinə belə dözüb cəsurluq göstərməsi də azacıq da olsa, onun hissələrinin güclənməsinə səbəb olmurdu və bu, əsla c-b bə Ramyerin xoşuna gəlmirdi. Əgər Fransa perinin¹ arvadı özünü belə ləkələsəydi, bu onun üçün çox qiymətli bir qələbə hesab edilə bilərdi, Nun isə xidmətçi idi!.. Birindən ötrü qəhrəmanlıq hesab edilən bir şey, digəri üçün həyasızlıq sayılırdı. Birinci halda size qısqanc rəqiblərin bütöv bir dəstəsi qibtdə edir; ikinci halda isə sizi bir yığın qəzəblənmiş nökrərlə ittiham edir. Adlı-sanlı qadın sizin yolunuzda özünün övvəlki iyirmi məşuqəsinə, xidmətçi qız isə ancaq birini – gələcək ərinə qurban verir.

Nə etmək olar! Raymon kübar ədəb-ərkanlı, nərmənəzik həyat sürmüş, şairənə məhəbbəti olan bir adam idi. O, zəhmətlə özünə çörək pulu qazanan adi qadını heç qadın yerinə də qoymurdu. Nuna gəldikdə isə, bu qız Raymonu o el şənliyinə qoşulmaq istəyənin gün ancaq qeyri-adi gözəlliyi ilə özünə cəlb edə bilmişdi. Nə isə Raymonda təqsir yox idi: o, kübar dairələrdə yaşamaq üçün tərbiyə edilmişdi, gələcək haqqında ona şöhrətpərəst arzularda, ancaq dəbdəbəli həyatdan ötrü dünyaya gəlməsi haqqında inam təlqin etmişdilər, hərərətli qəlbi isə onu gözəlnilmədən meşşan məhəbbəti yoluna gətirib çıxarmışdı. O, həmin məhəbbətə qane olmaqdan ötrü hər cür cəhd etmiş, ancaq bacarmamışdı. Nə etmək olardı? Onun beynində comərd və nəcib fikirlər dolaşırdı. Məşuqəsinə daha çox məftun olduğu ilk günlərdə o, Nunu öz səviyyəsinə qədər uraltmaq və onunla əlaqələrini qanuniləşdirmək barədə düşünürdü... Bəli, inanın o, bu haqda düşünürdü. Lakin hər şeyə bəraət qazandıran məhəbbət get-gedə zəiflədi, macəranın təhlükələri və sirləri cəzbedici qüvvələri ilə birlikdə yoxa çıxdı. Nikah namümkün oldu. Ancaq qərībəd

ki, Raymon ümumiyyətlə götürüldükdə öz sevgilisinin mənafeyi naminə məntiqi fikir yürüdüdü.

Əgər Nunu ürəkden sevsəydi, onun yolunda hər şeydən, gələcəyindən, ailəsindən və mövqeyindən əl çəkər, onunla xoşbəxt olardı, demək, onu da xoşbəxt edərdi – çünki məhəbbət də nikah kimi qarşılıqlı müqavilədir. Bəs, indi daha ondan soyuduğu bir vaxtda, həmin qadın nə kimi bir həyat görəcəkdə? Ancaq ona görə evlənməliydimi ki, qız hər gün onun pərişan simasını görüb ondan soyuduğunu, onların ailə həyatının mənasızlaşdığını hiss edib əzab çəksin? Ancaq ona görə evlənməliydimi ki, ailəsinin ondan zəhləsi getsin, oturub-durduğu adamlar onu alçaltsınlar, ev qulluqçuları onu lağa qoysunlar, onu elə kübar cəmiyyətinə xıjarsınlar ki, özünə yer tapmasın, orada ona yuxarıdan baxsınlar. Sevgilisini məruz qoyduğu bütün bədbəxtliklərin müqabilində vicdan əzabından üzlülb taqətdən düşsün?

Siz də etiraf edərsiniz ki, bu həqiqətdən də mümkün olan şey deyil, nəticəlikdir. Cəmiyyətlə bu cür mübarizə aparmaq olmaz, belə bir comərdlik, nizesini yel deyirmanının pərinə vurub sındıran Don-Kixotun döyüşlərini xatırladılar, bu qəhrəmanlıq keçən əsrin heç kəsə lazım olmayan cəngavərliyi bizim dövrümüzdə gülünc görünə bilər.

Raymon hər şeyi götür-qoy edəndən sonra başa düşdü ki, bu mənfur əlaqəni mütləq qırmaq lazımdır. Nunla görüşləri onu tənəge gətirirdi. Qışı Parisdə keçirmək üçün getmiş xanım Ramyer ailəsində baş vermiş qalmaqaldan yəqin ki, tezliklə xəbər tutacaqdı. Onsuz da oğlunun tez-tez evdən gətməsi və həftələrlə Sersidə düşüb qalması onu təəccübləndirirdi. Doğrudur, Raymon həmişə ciddi işi olduğunu və bu işi kəndin sakitliyində başa çatdırmaq istədiyini bildirirdi. Lakin bu bəhanə get-gedə daha az inandırıcı olurdu. Raymonun çox yaxşı anası vardı, onu aldatmaq və uzun müddət qeydinə qalmamaq Raymona ağır gəlirdi. Bütün bunlara daha nə əlavə etmək olar? Raymon Sersini tərk etdi və bir daha oraya qayıtmadı.

Nun ağlamış, gözlemiş, ümidisizləşmiş və vaxtın keçdiyini görüb, Raymona məktub yazmağı qətd etmişdi. Zavallı qız! O, bununla da öz eşqinə sonuncu zərbəni endirmiş oldu. Xidmətçi qızdan məktub! O, xanım Delmarın atlas poçt kağızından və ətirli sürgücündən istifadə etsə də, bu məktub onun qəlbinin fəryadı olsa da... ancaq orfoqrafiya hər şeyi alt-üst edirdi! Bəzən artıq bir hecanın belə, hissini

¹ Yüksək zadəgan titulu.

qüvvəsinə necə təsir etdiyini bilirsinizmi? Təəssüf! Burbon adasından olan kəmsavad zavallı qızın qrammatika qaydaları haqqında heç bir təəvvürü yox idi. O, elə güman edirdi ki, xanımından heç də pis danışib-yazmır. Raymonun qayıtmadığını görəndə isə belə düşündü: "Məktubum elə gözəl yazılmışdır ki, o, mütləq qayıtmalıdır!"

Lakin Raymon məktubu hətta axıradək oxumadı da, buna cəsarət çatmadı. Amma yəqin bu, özünün sadəliyi və təsiredici atəşinliyi ilə çox gözəl bir məktub imiş, hətta Virginiya belə, vətəni tərk edəndə Pavelə bu cür gözəl məktub yaza bilməzdi. C-b Ramyer həmin məktubu tələsik ocağa atdı. O, öz-özündən xəcalət çəkəcəyindən qorxdı. Bir daha təkrar edirəm: bəs siz nə istəyirsiniz? Bütün təqsirlər tərbiyə ilə bizə aşılınmış xurafətdədir. Bir də ki, dostluqda şəxsi maraq olduğu kimi, sevgidə də xudbinlik vardır.

C-b Ramyerin yüksək cəmiyyətdə iştirak etməməsi hiss olunmuşdu. Bu isə çox şey deməkdi, çünki kübar cəmiyyətdə hər şey iki damla su kimi bir-birinə bənzəyir. Ağıllı adamın kübar cəmiyyətini seçməsi mümkün olduğu kimi, səfeh adamın bu cəmiyyətə nifrət etməsi də mümkündür. Raymon kübar cəmiyyəti sevirdi və o haqlı idi. Başqaları onunla tanış olmağa can atırdı, o xoşa gəlirdi və adətən, laqəyd və istehzal olan salon manekenləri də ona qarşı diqqətli və mehriban olurdular. Bədbəxt adamlar asanlıqla insanlara nifrət bəsləyirlər, lakin hamı tərəfindən sevilən adam çox nadir halda nankor olur. Hər halda, Raymon belə fikirləşirdi. Azacıq belə onun qeydinə qalana minnətdarlığını bildirirdi. Həmin hörmətini qazanmağa çalışır və çoxlu dostu olması ilə fəxr edirdi.

Xurafata və yanlış qənaətdə əsaslanan kübar cəmiyyətində o, hər şeydə müvəffəqiyyət qazanırdı, onun qüsurları belə, başqalarına xoş gəlirdi. Raymon həminin, həm də həmişə ona yaxşı münasibət bəsləməsinin səbəblərini araşdırmağa başlayanda müəyyən edirdi ki, səbəb elə onun özüdür. Raymon başqalarının ona yaxşı münasibət bəsləməsinə çalışır, bundan fərəh duyur, özü də şəxsən adamlara tükənməz bir mehribanlıq göstərirdi.

O, kübar cəmiyyətindəki müvəffəqiyyətlərinə görə anasına – çox ağıllı, söhbətçil və təmiz qəlbli qadına da minnətdar idi. Raymon anasından elə gözəl əxlaqi keyfiyyətlər əxz etmişdi ki, bu keyfiyyətlər həmişə onu doğru yola çəkir və gənclik çılğınlığına baxmayaraq, cəmiyyətdə hörmətdən düşməsinə qoymurdu. Doğrudur, başqalarına nisbətən ona qarşı münasibətdə güzəştə gedirlər, çünki

anası ona məzəmmət edəndə belə, Raymona bəraət qazandıрмаğı bacarır və özünün təsirli sözləri ilə oğluna qarşı mərhəmətli olmağı tələb edirdi. O, həyatı rəngarəng dövrlərdə keçmiş qadınlardandı, bu isə onları taleyin kəşmə-kəşlərinə dözməyə alışdırmışdı. İndi Fransa cəmiyyətində saysız-hesabsız bədbəxtliyə məruz qalmış və müəyyən təcrübə qazanmış, 1793-cü ildə dar ağacından, Direktoriyanın əxlaqsızlığından, İmperiyanın faniliyindən və Restavrasiyanın qəzəblərindən xilas olmuş bu cür qadınlara get-gedə daha az rast gəlmək olur.

Raymon uzun fasilədən sonra ilk dəfə İspaniya səfirinin keçirdiyi bal zamanı aristokratlar arasında göründü.

– Əgər səhv etmirsənsə, cənab Ramyerdir? – deyər qonaq otağındakı gözəl bir qadın yanındakı başqa bir qadından soruşdu.

Həmin qadın belə cavab verdi:

– Cənab dö Ramyer ara-sıra bizim üfqişdə görünən kometadır. Artıq uzun müddət idi ki, bu qəşəng cavanın səs-səda yox idi.

Bu sözləri deyən yaşlı əcnəbi qadın idi. Onun müsahibi azca qızaranaq öz fikrini bildirdi:

– Çox qanışırındır, düz deyilmi?

– Bəli, qəşəngdir, – deyər qoca siciliyalı qadın cavab verdi.

– Mərc edə bilərəm ki, siz ən mötəbər salonlarımızın qəhrəmanı qarasaç, qəşəng oğlan Raymon barədə danışsınız, – deyər şux görkəmli qvardiya polkovniki söhbətə qarışdı.

Cavan qadın sözünə davam etdi:

– Etüddən ötrü necə də gözəl başı vardır.

Polkovnik dedi:

– Məncə, sizə ən çox onun dəlisovluğu xoş gələr.

Cavan qadın onun arvadı idi.

– Nə üçün dəlisov olur? – deyər əcnəbi qadın soruşdu.

– Xanım, onda Palermo günəşinə layiq cənub çılğınlığı vardır.

Bir neçə cavan xanım çiçəklərlə bəzədilmiş yaraşıqlı başlarını çevirib, polkovnikin sözlərinə qulaq asmağa başladılar.

– Bu il o, qamizonumuzdakı bütün zabitləri kölgədə buraxmışdır. Ondan yaxa qurtarmaq üçün savaşamaq lazım gələcəkdir.

– Əgər qadın düşgünüdürsə, çox pis, – deyər üz-gözündən istehza yağan cavan bir qadın öz fikrini bildirdi.

İtaliyalı qrafinya, polkovnik onlardan aralandıqdan sonra yelpincinin ucu ilə madmazel dö Nanjinin barmaqlarına toxunub dedi:

– Belə deməyin, siz bilmirsiniz ki, başqaları tərəfindən sevlilməyə cəhd edən kişi bizim cəmiyyətdə necə yüksək qiymətləndirilir.
 Badamı gözələrində istehza görünən cavan qız belə cavab verdi:
 – Sizcə, kişilərin ancaq arzu etməsi kifayətdir, hə?
 Polkovnik rəqsə dəvət etmək üçün qıza yaxınlaşıb dedi:
 – Madmazel, ehtiyatlı olun, birdən gözəl Raymon sizi eşidər.
 Madmazel dö Nanji güldü, lakin onun mənsub olduğu gözəl qadınlar dəstəsindən heç kəs həmin axşam bir daha c-b-b Ramyerdən söz salmağa cəsarət etmədi.

V FƏSİL

C-b dö Ramyer şən, geyimli-kecimli adamların arasında gəzib-dolaşırken nə dəyir, nə də ikrah hissi duyurdu.

Buna baxmayaraq həmin axşam o, qəm-qüssəsini heç cür dağıda bilmirdi. Adət etmiş olduğu cəmiyyətə yenidən düşəndə, nə isə vicdan əzabı çəkdi, daha doğrusu, ləyaqətsiz vurgunluğu ilə əlaqədar olaraq başında dolaşan qarma-qarışıq fikirlərdən nə isə xəcalət çəkdi. O, bal şənliliyinin parlaq işıqlarında daha cazibədar görünən qadın-lardan həzz alır, onların lətif, məzəli söhbətlərinə qulaq asır, istedadının necə də tərif edildiyini eşidirdi, buna görə də bu seçmə gözəllərə, onların şahənə geyimlərinə baxanda, şux söhbətlərinə diqqət yetirəndə – bir sözlə, hər şeyin onu ləyaqətsiz hərəkətləri üçün məzəmmət etdiyini görür və hiss edirdi. Lakin xəcalətdən başqa, çox haqlı olaraq çəkdiyi vicdan sarsıntıları da Raymona əzab verirdi. Bəli, qəlbinin bu cür işlərdə kifayət qədər bərkidiyinə baxmayaraq o, hər halda, qadınların göz yaşlarına qarşı son dərəcə həssas idi.

Həmin axşam həmin nəzəri heç kəsə tanış olmayan, kübarlar arasında ilk dəfə görünən və məhz buna görə də xüsusi maraq oyadan cavan qadına dikilmişdi. Brilyantlarla, lələklərlə və çiçəklərlə bəzənmiş digər xanımlardan, o, elə özünün sadə geyimi ilə fərqlənirdi. Onun yeganə bəzəyi, qara saçlarına hördüyü bir neçə sap mirvaridən ibarət idi. Boyunbağısının tutqun ağ rəngi, ağ ipək paltarı və çilpaq çiyinləri uzaqdan tam vəhdət təşkil edirdi, otaqlarda istəməsinə baxmayaraq, onun yanaqlarında öz zərifiyliyi ilə qarın içində açılmış Benqal qızıl gülünü xatırladan incə bir qızırtı görünürdü.

O, son dərəcə incə, miniatür və gözəl bir məxluq idi. Qonaq otağında – çilçırağın parlaq işığında onun gözəlliyi füsunkar görünürdü, bu gözəllik ancaq günəşin şüalarından sola bilirdi. O, çox yüngül rəqs edirdi, adama elə gəlirdi ki, ani bir külək onu götürüb apara bilər. Lakin bu yüngüllükdə coşqunluq və fərəh hiss edilmirdi, əyləşəndə mütənəşib bədəni əylirdi, elə bil qəddini düz saxlamağa gücü çatmırdı; danışanda və gülümsəyəndə isə təbəssümü qüssəli görünürdü. O vaxt nağıl çox yayılmışdı. Nağılçılar bu cavan qadını fəvqəladə cadunun gücü ilə peyda olunan, səhər açılarda isə yuxu kimi çəkilib gedən valehedici xəyalla müqayisə edirdilər.

Hələlik isə kişilər cavan qadının yanında vurnuxur və rəqsə dəvət edirdilər.

Bir romantik modabaz öz dostuna dedi:

– Tələsin, xoruz banına az qalır, xanımınızın ayaqları artıq parketin üstü ilə güclə sürünür. Mərc gələ bilərəm ki, siz onun ölinin bədəninizə toxunmasını belə hiss etməyəcəksiniz.

Rəssam xanımlardan biri yanındakına dedi:

– Görün, cənab Ramyerin necə də qarabuğdayı və orijinal çöhrəsi var. Düz deyirəmmi, baxın, onun comərd xarici görkəmi bu solğun, zərif xanımın yanında necə də gözəgəlimlidir.

Bütün xanımları tanıyan və buna görə də axşam məclislərində xəbərçilik eləyən qadın əlavə etdi:

– Bu cavan xanım özünü jozefinçi kimi qələmə verən, iflasa uğrayandan sonra isə ölmək üçün Burbon atasına gedən qoca dəlisov Karvaxalın qızıdır. Bu qadın füsunkar ekzotik çiçəkdir, lakin deyəsən, özünə layiq ər seçə bilməyib. Halbuki əmisi arvadı indi sarayda böyük iltifat sahibidir.

Raymon gözəl kreolkaya yanaşdı, hər dəfə o, cavan qadına baxanda, onu qərribə bir həyəcan bürüyürdü. O, bir dəfə yuxusunda artıq, bu kədərli və solğun simanı görmüşdü; o, bu cizgiləri, bu baxışları harada isə görmüş olduğunu bilir və xatırlayırdı. Buna görə də baxışları İndianaya sataşanda, fərəh içərisində onun yanında dayandı, o, əbədi olaraq itirdiyi əziz və məhrəbən simanı yenidən görmüş bir adamı xatırladı. Onun səbatlı baxışları göz dikdiyi adamı təşviş salırdı. Kübar cəmiyyətinə az alışmış mərifətli və utancaq bir qadın olduğuna görə o, öz müvəffəqiyyətinə sevinmək əvəzinə sıxılırdı. Raymon qonaq otağında o tərəf-bu tərəf gəzdi, həmin qadının xanım Delmar olduğunu öyrənib onu rəqsə dəvət etdi.

Onlar digər rəqs edənlər arasında gözdən itəndə, Raymon dedi:
– Məni xatırlamırsınız, mən isə sizi unuda bilmirəm, xanım. Sizi ani, həm də duman içərisində olduğu kimi görmüşəm, buna baxmayaraq həmin anda o qədər mehribanlıq göstərdiniz, mənə elə şəfqət bəslədiniz ki...

Xanım Delmar diksindi.

– Bəli, yadıma düşdü, cənab, – deyə o, şux bir ədə ilə cavab verdi.
– O, sizsiniz! Mən də sizi tanıdım.

Qəbid kübarlara məxsus ədəb qaydalarını pozmasından qorxuya düşübmiş kimi pörtüdü, başqalarının onu eşidib-çitmədiyini yəqin etmək üçün ətrafa boylandı. Utandığından daha mehriban oldu. Raymon isə xanım Delmarın guya ibadət və xeyir-dua üçün yaranmış incə və zərif səsinə bütün varlığı ilə məftun olduğunu hiss etdi.

– Mən sizə təşəkkür etmək üçün heç vaxt imkanım olmayacağından çox qorxurdum. Evinizə gələ bilməzdim və kübarlar arasında olmadığınızı da bilirdim. Mən həm də cənab Delmarla görüşmək istəmirdim; bizim münasibətlərimiz elə deyildir ki, bu görüş xoşagələnlə olsun. Nəhayət, öz borcumu yerinə yetirmək və sizə dərin minnətdarlığımı bildirmək üçün ani fürsət tapdığımından çox xoşbəxtəm.

– Əgər cənab Delmar burada olsaydı və sizin sözlərinizi eşitsəydi, mənim üçün daha xoş olardı, – deyə İndiana cavab verdi. – Əgər siz onu daha yaxşı tanımış olsaydınız, yəqin edərdiniz ki, hövsələsizliyinə baxmayaraq çox mehriban adamdır. Təsadüfən sizi öldürə biləcəyi üçün onu bağışladınız. Şübhəsiz ki, o, sizin yazarlarınızdan çəkdiyiniz əzabdan daha çox əzab çəkmişdir.

– Xanım, cənab Delmar barəsində danışmayaq, mən qəlbən onu əfv edirəm. Mən onun qarşısında günahkar idim, buna görə də layiqli cəza aldım. Bunları unutmmaq lazımdır. Ancaq xanım, siz mənə elə incəliklə və cəmərliklə qulluq etdiniz ki, mənə münasibətinizi, sizin gözəl çöhrənizi, sizin mələk səmimiyyətinizi və yazarlarınıza məlhəm qoyan bu əllərinizi, hətta öpə bilmədiyim bu əlləri həyatım boyu yadda saxlayacağam.

Raymon bu sözləri deyəndə xanım Delmarın əllərindən tutmuş halda onunla kadril rəqsinə başlamağa hazırlaşdı. O, incəliklə İndiananın barmaqlarını sıxdı və cavan qadının üreyi bərk döyündü.

Raymon İndiananı yerinə götürəndə, xanım Delmarın əmisi arvadı xanım Karvaxal harasa getmişdi; rəqs edənlərin sıraları seyrəlmişdi. Raymon İndiananın yanında əyləşdi. İndiana ilə rəftarında sevgi

məsələlərində təcrübəsi olan bir adam kimi, sərbəst rəftar edirdi: adətən coşqun arzular, məhəbbət məsələlərində tələsmək kişilərin özlərini səfeh kimi aparmağa vadar edir. Məhəbbət məsələlərində təcrübəsi olan adam isə sevməkdən daha çox, xoşa gəlməyə cəhd edir. Lakin c-b Ramyer bu sadə və səmimi qadının yanında dərin həyəcan keçirməmişdi. Bəlkə də bunun səbəbi onun İndiananın evində keçirdiyi həmin gecənin xatirələri idi. Hər halda bir məsələ tamamilə aydın idi; o, indi yalnız qəlbindəkiləri dilinə gətirirdi.

Öz məhəbbətini qadınlara izhar etmək təcrübəsi onun nitqinə böyük qüvvə və inam verirdi, təcrübəsiz İndiana isə bu sözləri artıq bir neçə dəfə təkrar edilməsindən şübhələnməyərək onlara uyurdu.

Əgər kişi öz məhəbbəti barədə ağıllı danışa bilirsə, bu həqiqətdir ki, deməli, o, ürəkdən vurulmamışdır, qadınlar da bunu çox yaxşı bilirlər. Amma Raymon bu məsələdə müstəsnaqlıq təşkil edirdi. O, öz hissələrini gözəl ifadə etməyi, həmin hissələrə qapalı qızgın həyəcan keçirməyi bacarırdı. Lakin Raymonu nətiq edən onun çılğınlığı deyildi. Əksinə, natiqliyi onda çılğınlıq oyadırdı. Hər hansı bir qadını xoşlayanda onu alovlu nitqləri ilə ələ almağa cəhd edirdi, bu cür cəhdlər göstərəkən, özü də həmin qadına vurulurdu. O, qan-tər içində başqalarının qəlbini rıqqətə gətirmək istəyərkən, özləri göz yaşı axıdan vəkilləri və ya vaizləri xatırladırdı. Əlbəttə, ona kifayət qədər arif olan qadınlar da rast gəlirdilər, belələri onun coşqun məhəbbət səhnələrinə inanmırdılar, ancaq Raymon məhəbbət naminə ağılsız hərəkətlər də etməyə qadir idi: bir dəfə o, yaxşı bir ailədən olan cavan qızı özü ilə aparmış, bir neçə dəfə cəmiyyətdə yaxşı mövqeyi olan qadını bədmən etmişdi. Üç dəfə həya-küyə səbəb olmuş, duclə çıxmışdı. Bir dəfə isə rautda,¹ ağzınadək qonaqla dolu olan zalda hamının gözləri qarşısında həyəcanlı hissələrini, çılğın məhəbbətindən doğan ağılsız hərəkətlərini nümayiş etdirmişdi. Əgər adam gülünc vəziyyətə düşəcəyindən və başqalarında özünə qarşı kin oyadacağından çəkinməyərək bu cür hərəkətlərə yol verirsə və bunu bacarırsa, demək, o, möhkəm adamdır. Öləndən hər şey gələr, hər işdə riskə gedər və hər dəfə müvəffəqiyyət qazanacağına ümid bəsləyə bilər. Beləliklə, Raymon ən məhərtli müqaviməti qıra bilərdi, çünki o, qızgın məhəbbətinin gerçəkliyini inandırıla bilirdi. Məhəbbət naminə ağılsız hərəkət etməyə qadir olan kişi kübar

¹ Burjua məişətində tənənəli ziyafət.

cəmiyyətində nadir olur, buna görə də adətən qadınlar belə kişilərin məhəbbətinə laqeyd qalmırlar.

Buna necə müvəffəq olduğunu bilməsəm də, hər halda o, xanım dö Karvaxalı və xanım Delmarı karetya əyləşdirəndə İndiananın kiçik əlini dodaqlarına sıxa bilmişdi. Cənubda doğulmasına, on doqquz yaşı olmasına baxmayaraq – Burbon adasında isə on doqquz yaş bizim iqlimdə iyirmi beş yaşa müvafiq gəlir – indiyədək heç zaman kişi xeylağı İndiananın barmaqlarına bu qədər gizli və atəşin bir öpüşlə təmas etməmişdi.

İndiananın hirs beyninə elə vurdu ki, həmin öpüşdən az qala çığıracaqdı, buna görə də karetya əyləşməkdə Raymon ona kömək etməli oldu. O, hələ heç vaxt bu cür həssas adam görməmişdi. Kreol qız Nun çox sağlam idi, parisli qadınlar isə onların əllərini öpəndə bihüş olurlar. Raymon həmin yerdən uzaqlaşarkən, öz-özünə belə düşündü: “Əgər bir daha onu görsəm, lap ağılımı itirəcəyəm”.

Ertəsi gün o, Nunu büsbütün yadından çıxardı, o, yalnız bir şey xatırlayırdı: Nun xanım Delmarın solmətçisidir. Onun fikirlərinə, onun xəyallarına ancaq İndiananın solğun çöhrəsi hakim kəsilmişdi. Adətən Raymon vurulduğunu hiss edəndə, hər vəchlə onu unutmğa çalışırdı, həm də bunu baş qaldırmaqda olan ehtirasını boğmaq naminə yox, əksinə, o, təzə məftunluğunun aqibəti haqqında ağıllı dəlillərlə düşünmək istəmədiyi və bundan qorxduğu üçün belə edirdi. Raymon həris nəşə dalınca qaçarkən qarşısındakı məqsədə doğru inadla gedirdi, sönməkdə olan hissələrini yenidən alovlandırma bilmədiyi kimi, o, qəlbində tüğyan edən ehtiras tufanını da sakitləşdirməyə qadir deyildi.

Ertəsi gün, o, c-b Delmarın ticarət işləri ilə əlaqədar olaraq Brüsselə getdiyindən xəbər tutdı. Polkovnik gedəndə arvadını xanım dö Karvaxalın himayəsində qoymuşdu. Polkovnik həmin qadını əsla xoşlamırdı. Lakin o, İndiananın yeganə qohumu idi. C-b Delmar adı əsgər olmuş, özü də kasıb, adlı-sanlı olmayan ailədən çıxmışdı. Polkovnik öz ailəsi üçün xəcalət çəkmədiyini daim iddia etmə də, belə bir ailəyə mənsub olduğu üçün çox utanırdı. Polkovnik elə hey onun qohumlarına haqarətli münasibət bəsləməsi üstündə – əslində bu, heç də həqiqətə uyğun deyildi – arvadına irad tutsa da hər halda hiss edirdi ki, İndiananı az tərbiyə görmüş bu adamlarla yaxınlığa vadar etmək lazım deyil. Xanım Karvaxalı xoşlamasa da aşağıdakı səbəblərə görə ona hörmət etməyə bilməzdi: İspaniyanın məşhur

ailələrindən birində doğulmuş xanım Karvaxal bütün həyatı boyu mühüm rol oynamağa cəhd edən qadınlardan idi. Napoleonun Avropadakı hökumranlığı dövründə xanım Karvaxal onun şöhrəti qarşısında baş əymiş, əri və qayını ilə birlikdə jofefinçilər partiyasına qoşulmuşdu. Əri qəsbkarın uzun sürməyən sülaləsinin süqutu zamanı öldürülmüşdü, İndiananın atası isə Fransa müstəmləkəsinə qaçmışdı. Bu zaman zirek və enerjili xanım dö Karvaxal Parisə köçmüş, qalan var-dövlətindən istifadə edərək, hansı bir birja alverinin köməyi ilə isə özü üçün yeni sərvət toplamışdı.

Ağlının, intriqalarının və burbonlara sonsuz sədaqəti sayəsində o, sarayda da özünə hörmət qazanmışdı və onun evi bir o qədər cəh-cəlalı olmasa da, kral xəzinəsindən ianə alan adamlardan ötrü ən hörmətli evlərdən biri hesab edilirdi.

Atası öləndən, İndiana polkovnik Delmara ərə gedib Avropaya qayıdandan sonra xanım dö Karvaxal heç də qibətə layiq olmayan bu nikahdan razı qalmadı. Lakin c-b Delmar cüzi vəsaitini artırma bildiyini, əmlaksızlığının müqabilində əməli bacarığa və enerjiyə malik olduğunu yəqin edəndə, Lanyədə İndianadan ötrü kiçik bir torpaq sahəsi və həmin sahədəki fabriki aldı. C-b Delmarın texniki biliyini və arvadının uzaq qohumu ser Ralfin verdiyi pulların köməyi nəticəsində iki ildə polkovnikin işləri elə qaydaya düşdü ki, o, borclarını ödəməyə başladı, belə olduqda var-dövləti insan üçün ən yaxşı zamanət hesab edən xanım dö Karvaxal qayını qızı ilə nəzakətli davranmağa başladı və onu özünün varisi edəcəyini vəd etdi. Şöhrət-pərəst olmayan İndiana qərəzlə deyil, minnətdarlıq əlaməti olaraq əmisi arvadına qayğı göstərməyə, onun hörmətini saxlamağa başladı. Lakin polkovnikin xanım Karvaxala hörmət göstərməsində bu hissələrin hər ikisi rol oynayırdı. Polkovnik möhkəm siyasi etiqada malik idi. O, sevimli imperatoru barədə pis bir söz deyilməsinə yol vermir və altmış yaşında onun şəərəfini uşağa məxsus kor-koranə bir inadla müdafiə edirdi. Xanım dö Karvaxalın qonaq otağında ancaq Restavrasiyanın tərəfləndiyini eşidəndə, qəzəbini güc-bəla ilə gizlədə bilirdi. Zavallı c-b Delmarın bir neçə qoca riyakarın üzündən nələrə dözdüyünü təsvir etmək çətindir. Bu iyrənc sözlər onun qanını qaraldır və o da tez-tez acığını arvadının üstünə töküürdü.

Bütün bu təfərrüatı təsvir edəndən sonra c-b Ramyerin üstünə qayıdaq. Üç gündən sonra o, artıq Delmarlar ailəsinin bütün ev işlərindən xəbərdar idi. İndianaya yaxınlaşmaqdan ötrü o, belə inadla

cəhd edirdi. O anlayırdı ki, xanım dö Karvaxalın rəğbətini qazandıqdan sonra İndiana ilə görüşməyə imkan tapa bilər. Üçüncü gün o, xanım Karvaxalın dəvəti ilə onlara getdi.

Qonaq otağında əynində moddan düşmüş nimdaş paltar olan və lovğalıqla kart oynayan bir neçə qonaq və tamamilə miskin görünən bir-iki zadəgan oğlu vardı – üçyüzlük zadəganlığın nümayəndələri ancaq bu görkəmdə olur. İndiana gərgahda əmisi arvadının başladığı naxış aramla tikməkdə idi. O, işdən ayrılmırdı, sanki bütün fikri bu mexaniki işin yanında idi. Hətta bu işin ona buradakıların cəfəng danışdıqlarına qoşulmamaq üçün fürsət verdiyindən razı idi. Uzun, qara telləri onun çəkiyə tərəf əyilmiş kədərli çöhrəsini örtmüşdü, bəlkə də İndiana onu yeni həyata qovuşdurmuş həmin qısa və həyəcanlı anı bir də təzədən yaşayırdı. Elə bu vaxt xidmətçi xəbər verdi ki, onlara bir neçə qonaq gəlir. İndiana gələnlərin fəmiliasına məhəl qoymadan və demək olar ki, gözlərini əlindəki işdən ayırmadan qeyri-ixtiyari olaraq yerindən qalxdı. Lakin gələnlərdən birinin səsinə eşidəndə, elektrik cərəyanından diksinən kimi bədəni ürپşədi və yixilmamaqdan ötrü özünün iş stoluna söykənməli oldu.

VI FƏSİL

Raymon belə cansıxıcı qonaq otağına və bu qədər az adam olan sadə bir cəmiyyətə düşəcəyini gümanına gətirə bilməzdi. Dedi ki, sözlər otağın bütün bucaqlarında eşidilirdi. Adama elə gəlirdi ki, kart oynayan möhtərəm matronalar¹ burada ancaq gənclərin söhbətinə mane olmaq üçün əyləşmişlər. Raymon onların donuq simalarında başqalarının nəşəsini pozmaqdan həzz alan qocalara məxsus gizli bir bədxahlıq görürdü. O, bu görüşə çox ümid bəsləmişdi, ona elə gəlmişdi ki, balda mümkün olmayan incə söhbəti bu görüş zamanı edə biləcəkdir, lakin hər şey əksinə oldu. Gözlənilməz çətinliklər onun arzularını daha da coşdurur, baxışlarını daha da alovlandırır, dolayı yolla xanım Delmara daha düşünmüş və şux suallar verirdi. Zavallı İndiana isə bu cür strategiyada tamamilə məharətsizdi. O, müdafiə oluna bilmirdi, əslində müdafiə olunmağa da bir əsas yox idi. Lakin o, istər-istəməz qızgın bir məhəbbətlə səvildiyi barədə atəşin sözlər eşitməyə, şirnikləndirici təhlükəli bir tora salınmasını

hiss etməyə məcbur olmuşdu, halbuki, müqavimət göstərməyə də heç bir imkanı yox idi. Raymon cəsarətləndikcə, İndiana daha çox part olurdu. Haqlı olaraq özünü ağıllı və gözəl həmsöhbət hesab edən və c-b dö Ramyerin də eyni keyfiyyətlərə malik olduğunu müşahidə edən xanım dö Karvaxal kart oynamağı buraxıb, onunla məhəbbət haqqında incə mübahisəyə başladı və bu söhbətdə həm sırf ispan ehtirası, həm də alman fəlsəfəsi özünü büruzə verdi. İndiana bu dəvəti qəbul etməyə tam hazır idi və guya xanım dö Karvaxala cavab vermiş kimi, əks təqdirdə İndiananın qulaq asmayacağı sözləri ona çatdırdı. Bu qədər çəvik və güclü hücumu məruz qalan zavallı, imdadsız gənc qadın bu incə söhbətdə iştirak edə bilməkdən ötrü özündə qüvvə tapmırdı. Özünü göstərmək üçün İndianaya imkan vermək istəyən əmisi arvadı nahaq yerə onu hissini müxtəlif incəlikləri haqqında nəzəri mühakimələr yürütməyə dəvət etmək istəyirdi. O, qızara-qızara bu məsələlərdə naşı olduğunu etiraf etdi və Raymon onun pörtmüş çöhrəsini və güclü gizlətdiyi həyəcanını görəndə, sevincindən məst oldu və onun təlimi ilə məşğul olacağına üreyyində and içdi.

Həmin gecə İndiana əvvəlki gecələrə nisbətən daha pis yatdı. Biz artıq demişdik ki, o, hələ heç kəsi sevməmişdir. Halbuki, onun qəlbi məhəbbət hissləri üçün çoxdan hazır idi, ancaq indiyədək rast gəldiyi kişilərdən heç biri İndiananın qəlbinə yol tapa bilməmişdi. Tüdməcaz və qərribə adam olan atası tərəfindən tərbiyələndirilmiş İndiana yaxın adamlarını sevmək xoşbəxtliyindən məhrum idi. Siyasi ehtiraslarla çulğalanan və şöhrətpərəstlik azarına tutulmuş c-b dö Karvaxal müstəmləkəyə gələndən sonra ən qəddar plantasiya sahiblərindən və pis qonşulardan biri olmuşdu. Onun bədxasiyyət olmasından qızının başı çox bəlalara çəkmişdi. Kələliyin törətdiyi dəhşətli mənzərələri gördüyünə, tənhalıqdan və asılılıqdan əzab çəkdiyinə görə o, özündə zəhəri sakitlik, asılı adamlara qarşı son dərəcə məhrəbanlıq və rəhmədilik, eyni zamanda möhkəm iradə, azadlığını təhdid edən hər şeyə çox ciddi müqavimət göstərmək qüvvəsi aşlamışdır. O, c-b Delmara ələ getməklə ancaq sahibini dəyişmiş, Lanyeyə keçməklə isə bir həbsxananı digəri ilə əvəz etmişdi. O, ərinə sevmirdi. Bəlkə də elə ona görə ki, ərinə sevməyə vadar edilmişdi və hər cür mənəvi təzyiqə qəlbən müqavimət göstərmək ondan ötrü ikinci xasiyyətə, əxlaq zəmininə və daxili qanuna çevrilmişdi. Tənha yaşaymış, lakin ondan kor-koranə itaətdən savayı heç nə tələb olunmurdu.

¹ Qədim romalılarda böyük ailə anası

Demək olar ki, atasından heç bir qayğı görməyən, göz yaşından və şəfqətdən savayı heç bir şeylə kömək göstərə bilmədiyi qulların arasında tərbiyə almış İndiana özünü belə bir gizli ümidlə sakitləşdirməyə adət etmişdi: "Bir gün gələcək ki, mənim həyatım da dəyişəcək; mən adamlara yaxşılıq etməyə qadir olacağam, məni sevvəclər və mən qəlbimi, öz ürəyini mənə verən adama tapşıracağam, hələlik isə dözmək lazımdır. Susacaq və öz məhəbbətimi bir təhfə kimi məni azad edəcək adam üçün qoruyub saxlayacağam". Lakin bu xilaskar, bu Məsiyə¹ peyda olmadı. İndiana həтта xəyalən belə buna inanmasa da hər halda xilaskarının intizarında idi. O, anlayırdı ki, burada budanmış fistiq ağaclarını yaradan xiyabanlar arasında, o, fikrən belə, Burbon adasının kimsəsiz palmalarında olduğu kimi də azad deyildir. Adət etdiyi: "Bir gün gələcək ki, o, peyda olacaqdır" – arzusu yadına düşəndə o, hər dəfə bu cəsarətli həvəsi boğmağa çalışır və belə düşündü: "Mənim ölməkdən savayı əlacım yoxdur!"

Beləliklə, zavallı İndiana heqiqəten sönməkdə idi. Naməlum xəstəlik onu için-için üzüb taqətdən salırdı, yuxusu yox idi, heydən düşürdü. Həkimlər nəhaq yerə onun naxoşluğuna məlum səbəblər axtarırdılar. Belə bir səbəb yox idi, ancaq onun bütün orqanizmi yavaş-yavaş zəif düşürdü: daxili hərəkət onu üzürdü; onun baxışları sönükləşmişdi, ürəyi gah sürətlə döyünür, gah da nəbzi itirdi – bədbəxt tərkdünya qadın ölüm ayağında idi. Lakin taleyə boyun əysə də, büsbütün ruhdan düşsə də, onun daxilində məhəbbətə ehtiyac hissi yaşamaqda idi. İndiananın parçalanmış qəlbə əvvəlki kimi yenə də qızgın hisslərə malik idi, onu isindirə biləcək cavan bir adamın intizarını çəkirdi. İndiyədək o, hamıdan çox şən, kədərli günlərinin cəsarətli həmdəmi olan Nunu sevirdi: ona isə ən çox yaxınlıq göstərən laqeyd xalası oğlu Ralf idi. Ancaq onun özü kimi aciz, sadə və avam bir qız və yalnız tülkü ovu ilə maraqlanan ingilis İndiananın imdadına yetişib ona əzab verən qəm-qüssəni dağıda bilərildirməyi!

Xanım Delmar son dərəcə bədbəxt idi. Onu sıxan buz kimi soyuq mühitdə ilk dəfə cavan adamın odlı nəfəsini və atəşin məhəbbətini hiss edəndə, ilk dəfə sərməst edən zərif və nəvazişli sözlər eşidəndə, Raymonun titrək dodaqları közməmiş dəmir kimi onun əllərini yandıranda İndiana indiyədək ona təlqin edilənləri: – qadınlıq borcunu, ehtiyatlılığı və öz gələcəyini korlaya biləcəyini unutdu. O, yalnız

ağır keçmişini, uzun illər ərzində çəkdiyi əzab-əziyyəti, atasının və ərinin qəddarlığını xatırlayırdı. O, Raymonun yalançı və ya yelbəyin ola biləcəyi haqqında da fikirləşmirdi. O, Raymonu görmək istədiyi, xəyalında canlandırıdığı bir adam kimi görürdü və əgər Raymon özü səmimi olmasaydı, o, İndiananı çox asanlıqla aldada bilərdi.

■ Məgər o, belə gözəl və onu bu qədər sevən bir qadına qarşı səmimi olmaya bilərdimi? O, bu cür pak və məsum bir məxluq daha harada tapa bilərdi? Gələcəkdə bundan da çox, bundan da möhkəm xoşbəxtliyi ona daha kim bəxş edə bilərdi? Məgər İndiana onu sevmək üçün doğulmamışdı, məgər bu kölə qadın öz zəncirini qırıb atmaq üçün yalnız bir söz gözləməirdimi? Hələ heç kəsi sevməyən, sevgisiz isə mütləq məhvə yuvarlanacaq Burbon adasından olan bu kədərli tifli Raymondan ötrü elə göylərin özü xəlp etmişdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, xanım Delmarı bürüyən sonsuz xoşbəxtlik tezliklə dəhşət hissi ilə əvəz olundu. İndiana qısqanc, vasvası və kinli ərinə xatırlayanda, onu dəhşət bürüdü – o, özü üçün qorxmurdu – təhdidlərə artıq alışmışdı. Yox, İndiana onun zalım hökmdarı ilə ölüm-dirim mübarizəsi aparmalı olacaq adamdan ötrü qorxurdu. O, cəmiyyətin əxlaq qanunları ilə o qədər az tanış idi ki, həyat ona faciəli sonluqla bitən bir roman kimi görünürdü. O, sevgilisini məhv edə biləcəyindən qorxduğu üçün sevmə bilmir, buna cəsarəti çatmırdı. Bununla bərabər o, şəxsən özünün başına gələcək təhlükə haqqında əsla fikirləşmirdi.

■ İndiananın müqavimət göstərməyə, bununla belə ləyaqətini itirməməyə təhrik edən gizli səbəb də elə bundan ibarət idi. Ertəsi gün o c-b Ramyerin gözələrinə görünməməyi qət etdi. Elə həmin gün axşam Parisin iri bank sahiblərindən birinin evində bal şənliyi olmalı idi. Qoca qadın olan və heç bir şeyə meyil salmayan xanım dö Karvaxal kübar cəmiyyətində olmağı sevirdi, buna görə də İndiananın onu bal şənliyinə müşayiət etməsini istəyirdi. Lakin onlar orada Raymona rast gələ bilərdilər, bu səbəbdən də İndiana şənliyə getməməyi qət etdi. Xanım Delmar tutarlı dəlil olmadan əmisi arvadının xahişini rədd edə bilməyəcəyindən, onun təkidlərindən yaxa qurtarmaqdan ötrü özünü elə göstərdi ki, təkliflə razılaşıb. O, bal paltarını hazırlamağı xidmətçi qadına tapşırırdı, özü isə kapotunu geyib buxarının qabağında əyləşərək əmisi arvadının nə vaxt hazır olacağını gözlədi. Van-Deykin portretindəki xanım kimi, belinə qurşaq bağlayıb, özünə bəzək-düzək vermiş qoca ispaniyalı qadın onun dalınca

¹ Xristianlarda İsanın ləqəbi. Burada nicatverən mənasındadır.

gələndə, İndiana bildirdi ki, özünü pis hiss edir və gedə bilməyə-cəkdir. Əmisi arvadı nahaq yerə onu dilə tutub nasazlığını unutmasını xahiş edirdi.

İndiana dedi:

– Mən çox getmək istərdim. Ancaq görürsünüz ki, ayaq üstə güclə dururam, getsəm sizə yük olaram. Əziz əmidostum, bal şənliyinə mənənsiz gedin. Əgər yaxşı əylənə bilsəniz, mən bundan çox məmnun qalaram.

– Sənsiz şənliyə gedim! – deyə xanım dö Karvaxal təəssüflə dilləndi. O, bəzənib-düzənmək üçün göstərdiyi səyin boş çıxmasını əsla istəmədi, bir tərəfdən də şənlikdə yalnız qala biləcəyi onu qorxudurdu.

– Mənim orada nə işim var? Qoca arvadam, yalnız sənə, sənənin qəşəng gözlərinə görə mənimlə maraqlanırsan və məni qiymətləndirirlər.

İndiana cavab verdi:

– Bu nə sözdür, əmidostu?! Məgər sizin ağılınız mənim qəşəng gözlərimdən qiymətli deyilmir?

Əslində Indiananın təkidli xahişini gözləyən markiza dö Karvaxal, nəhayət getdi. İndiana əlləri ilə üzünü qapayıb ağladı. Bal şənliyinə getməməklə o, çox şey itirmişdi, ona görə də bu hərəkəti ilə bir gün əvvəl qurub yaratdığı şəhri qəsrə artıq uçurmuşdur.

Lakin Raymon başqa cür düşünmüşdü. Bal şənliyində onun gördüyü ilk şey qoca markizanın təkbəbüllü eqreti oldu. O, gözlərini gəzdirib nahaq yerə Indiananın bəyaz donunu və qara saçlarını axtarırdı. Raymon markizaya yaxınlaşanda, onun öz tanışına astadan belə dediyini eşitdi:

– Qaynım qızı nasazlayıb. – O, özünün balda iştirakını doğrultmaq üçün əlavə etdi: – Əslində bu, cavan qadının şıltaqlığıdır. Tək qalmaq, kitab oxuyub xəyalə dalmaq istəyirdi, o, böyük xəyalpərəstdir.

“Doğrudanmı o, məndən qaçır?” – deyə Raymon fikirləşdi.

Raymon elə o saat bal şənliyindən markizanın evinə getdi, dinməz-söyləməz qapıcının yanından keçdi və dəhlizdə ilk rast gəldiyi yuxulu xidmətçidən xahiş etdi ki, gəlişi haqqında xanım Delmara xəbər versin.

– Xanım Delmar nasazdır.

– Bilirəm. Mən xanım dö Karvaxalın tapşırığı ilə gəlmişəm ki, onun özünü necə hiss etdiyindən xəbər tutam.

– Bu saat xəbər verərəm...

– Zəhmət çəkməyin, xanım Delmar məni qəbul edər.

Raymon onun haqqında məlumat verilməsini gözləmədən, otağa daxil oldu. Boş otaqlarda kədərli sükut hökm sürürdü. İri qonaq otağını yaşıl rəngli ipək abajurun altında yanan yeganə lampa zəif işıqlandırmaqda idi. İndiana arxası qapıya tərəf əyləşmişdi, kreslo çox dərin olduğundan o, demək olar ki, görünmürdü. Raymon Lanyədə hasarı aşıb parka düşdüyü gecədə olduğu kimi, İndiana yenə də dərddi halda közərən kömürlərə baxırdı. Lakin indi o, qəlbində daha ağır sarsıntı keçirirdi; lakin bu əvvəlki iztirablı kədəre, mənasız arzuya bənzəmədi, yox, indi o, həyatını parlaq şüalarla nurlandıran anı xoşbəxtliyini itirməsinə heyifsilənirdi.

Ayağında yaraşıqlı tufli olan Raymon qalın, yumşaq xalının üstü ilə səssizcə ona yaxınlaşdı. O, Indiananın ağladığını gördü. İndiana dönüb geriye baxan kimi Raymon onun ayaqları tuşunda diz çökdü və əllərindən yapışdı. İndiana əllərini Raymonun əllərindən qoparmağa nahaq yerə cəhd edirdi. O, müqavimətin əbəss olduğunu görəndə, hədsiz sevinc hiss etdi. İndiana məncələrdən qorxmıdan, onun iradəsi ziddinə olaraq xoşbəxtlik bəxş etməyə gəlmiş bu adamı qızğın bir məhəbbətlə sevdiniyi başa düşdü. O, qurbanından imtina etmiş olan göylərə öz razılığını bildirdi, Raymonu isə məzəmmət etmək əvəzinə, az qala ona təşəkkürünü bildirəcəkdə.

O ki qaldı, Raymona o, artıq sevildiyini bildirdi. Göz yaşlarına baxmayaraq, Indiananın çöhrəsini bürüyən fərəh hissini görməyə də bilərdi, Raymon onsuz da Indiananın üzərində qeyri-məhdud bir hakimiyyətə malik olduğunu və onunla istədiyi kimi rəftar edə biləcəyini anlamışdı. O, Indianaya heç nə barədə soruşmağa imkan vermədi, onunla rolunu dəyişib, özü sual verməyə başladı və bu vaxt həтта gözlənilmədən gəlməsinin səbəbini izah etməyə də cəhd etmədi.

– İndiana, siz ağlayırsınız? Nə üçün ağladığınızı bilmək istərdim.

İndiana Raymonun onu adı ilə çağırmasını eşidəndə diksindi və bu gözlənilməz səbirsizlikdən qəlbi fərəh hissi ilə doldu.

– Niyə görə soruşursunuz? – deyə cavab verdi. – Mən bunu sizə deməməliyəm.

– İndiana, elə-belə, nə üçün ağladığınızı bilirəm. Mən bütün həyatınızdan, bütün başınıza gələnlərdən xəbərdaram. Sizə aid olan

heç nəyə yabançı ola bilmərəm, heç bir şeyə biganə qala bilmərəm. Mən sizin haqqınızda hər şeyi öyrənməyə cəhd etmişəm, lakin sizin evinizdə keçirdiyim qısa vaxt ərzində mənə aydın olanlardan savayı, başqa bir şey öyrənə bilmədim. Hələ o vaxt – mənə qana bulaşmış və əzilmiş halda gətirib ayaqlarınızın altına atanda, əriniz mehriban və gözəl bir qadının mənə zərif əlləri üzərində saxladığını, öz nəfəsi ilə yaralarımı məlhəm səpdiyini görüb qəzəblənəndə, mən hər şeyi başa düşmüşdüm. O, qışqanırdı. Mən onu başa düşürdüm; mən də onun yerinə olsaydım, sizi, İndiananı qışqanırdım və ya daha doğrusu, onun yerində olsaydım özümə qəsd edərdim, çünki sizin kimi bir qadının eri, sahibi ola-ola, sizi ağuşunda saxlaya-saxlaya sizə layiq olmamaq, qəlbinizə hakim kəsilməmək – bu, kişilərin ən bədbəxt və miskini olmaq deməkdir.

– Siz allah, susun, – deyər İndiana əli ilə onun ağzını tutdu. – Susun, mən sizi dinləməklə cinayət işləyirəm. Nə üçün mənə onun barəsində danışsınız? Nə üçün mənə ona nifrət etməyi öyrədirsiniz? Əgər o, sizi eşitsəydi!.. Axı mən onun barəsində sizə pis bir şey deməmişəm və sizin də pis şey söyləməyinizə icazə verməmişəm. Mən ona nifrət etmərəm; mən ona hörmət bəsləyirəm, onu sevirəm.

– Yaxşısı budur, deyən ki, siz ondan dəhşətli dərəcədə qorxusunuz. Bu zalım qəlbinizi parçalayıdır, onun əmlakına çevrildiyiniz andan qorxu bir an belə sizi tərk etmir. İndiana, siz bu kobud adama təhqir olunmaq üçün verilmişsiniz, o, öz dəmir əlləri ilə sizin iradə-nizi qırılmış və həyatınızı məhv etmişdir! Zavallı qızıcgaz! Belə cavan və gözəl olduğunuz halda, bir görün artıq nə qədər əzab çəkməli olmuşsunuz! İndiana, sizi aldada bilmərəm, mən sizə başqalarının gözü ilə baxmıram. Həyatınızın bütün sirləri mənə məlumdur və mənəndən bir şey gizlədə biləcəyinizə ümid etməyin. Qoy sizin gözəlliyinizdən həzz alan adamlar solğun simanızı və qüssəli olduğunuzu görəndə: “O, xəstədir” – desinlər. Eybi yoxdur, qoy desinlər! Lakin mən – bütün qəlbi ilə sizi sevir və bütün varlığı ilə sizə sadıq olan bir adam xəstəliyinizin nədən ibarət olduğunu bilərəm. Bilərəm ki, əgər tale sizi mənə, yolunuzun üstünə çox gec çıxdığı üçün başını divara belə vurmağa hazır olan mən bədbəxtə qismət etsəydi, onda siz xəstə olmazdınız! İndiana, həyatıma və içirəm ki, olmazdınız! Sizi elə sevərdim ki, siz də mənə vurular, bizi – bir-birimizlə bağlayan tellərə xeyir-dua verərdiniz. Ayaqlarınız yaralanmasın deyər sizi əllərimin üstündə gəzdirər və öz nəfəsimlə onları isindirərdim.

Sizi bütün əzablardan qorumaq üçün bağrıma basar, qüvvənizi qaytarmaq üçün bütün qanımı verərdim. Əgər yata bilməsəydiniz, bütün gecəni qulaqlarınıza şirin sözlər pıçıldayar, əzab çəkdiyinizi görəndə ağlasaydım belə, sizi ruhlandırmaq naminə gülümsəyərdim. Nəhayət, yuxu zərif göz qapaqlarınıza qonanda, mən dodaqlarımı yüngülcə toxundurmaqda onları örtər, səhərdək başınızın üstündə diz üstə oturub ayıq qalardım. Mən havanı sizi oxşamağa, sizə şirin yuxular gördürməyə vadar edərdim. Mən ehtiyatla qara hörüklərinizi öpər və həyəcanla necə nəfəs aldığınızı izləyərdim. Siz yuxudan ayılındə mənə sizin qulluğunuzda durmağa hazır olan qışqac bir hökmdar kimi, ilk təbəssümünüzün, ilk fikrinizin, ilk baxışınızın və ilk buse-nizin keşikçisi kimi ayaqlarınızın altında görərdiniz...

Özünü itirən və tır-tir əsən İndiana dedi:

– Yətər, yetər. Siz mənə əzab verirsiniz.

Əgər xoşbəxtlikdən ölmək mümkün olsaydı, onda İndiana elə o an ölərdi.

– Mənə belə sözlər söyləməyin, – deyər İndiana davam etdi. – Mən xoşbəxt ola bilmərəm. Ölümə məhkum olmuş bir adama bu dünyada cənnət vəd etməyin.

– Ölümə məhkum olmuş! – deyər Raymon İndiananı qucaqlayıb sözə başladı. – Sən ölümə məhkumsan?.. Sən, hələ əsil həyatın və məhəbbətin nə demək olduğunu bilməyən İndiananı ölümə məhkumdur?.. Yox, sən ölməyəcəksən, mən səni ölməyə qoymayacağam, çünki bundan sonra həyatım sənə həyatınla bağlıdır. Sən daim xəyalımda canlandırırdığın elə bir pak qadınsan ki, onun qarşısında həmişə səcdə etmişəm, sən indiyədək mənəndən yan keçmiş bir arzusən, sən həmişə qaranlıqda yolunu işıqlandıran bir ulduzsən, elə bir ulduz ki, sanki mənə belə demişdir: “Bu yeni dünyada həyat yolunu davam etdir. Vaxt gələr ki, göylər öz mələklərindən birini sənə göndərər”. İndiana, doğulduğun gündən tale səni mənim üçün ayırmışdır; sənə qəlbin mənimki ilə nişanlanmışdır. İnsanlar və onların dəmir kimi möhkəm qanunları sənə hakim kəsilmiş, əgər vədini xatırlasaydı, elə Allahın özü də mənim üçün ayrılacağı rəfiqəmi mənəndən ayrı salmazdı. Lakin bir halda ki, mən səni sevirəm və sən də başqasına mənsub olmağına baxmayaraq, səni itirmiş mən zaval-lını sevirsən, onda daha adamlarda, onların qanunlarında nə işim var. İndiana, özün də görürsən ki, mənimdən, biz çoxdan bəri bir-birilə qovuşmaq istəyən eyni bir qəlbin iki parçasıyıq. Sən Burbon

adasında dost haqqında düşünəndə mənim haqqımda düşündün. Gələcək ərin barədə həyəcan və ümid hissi ilə düşündün, deyilmi? Bax, həmin ər mən olmalı idim. Məgər məni tanımadın? Məgər sənə belə gəlmirmi, biz uzun ayrılıqdan sonra yenidən görüşmüşük? Mənim mələyim, məgər duvağınla qanımla siləndə və məni həyata qaytarmaq üçün əlini dayanmaqda olan ürəyimə qoyanda səni tanımamışdımı? Ah, hər şey yadımdadır!.. Gözlərimi açanda, mən belə fikirləşdim: “Bu odur! Mən onu xəyalımda elə belə də təsəvvür edirdim: solğun, kədərli və mehriban. O, mənimdir. O, mənə misilsiz bəxtəvər bir həyat verməlidir”. Mənim sağ qalmağıma da elə sən səbəb olmusan. Özün də görürsən ki, bizi qeyri-adi bir həyat şəraiti birləşdirmişdir! Qarşımda yeni həyatın qapısını təsadüf və şıltaqlıq deyil, tale və ölüm açmışdır! Ərinin, hökmdarının özü taleyin hökmü ilə məni qana bulamış halda gətirib: “Götürün onu, o sizindir!” sözləri ilə sizin ayaqlarınızın altına atmışdır. İndi daha bizi heç bir şey bir-birimizdən ayıra bilməz.

Ona məftun olmuş Raymonun atəşin nitqinə ləzzətlə qulaq asan xanım Delmar tələsik onun sözünü kəsdi:

– Bizi o, məhz o, ayıra bilər! Təəssüf ki, siz onu tanıyırsınız; bu adam heç bir şeyi əfv etmir, onu aldatmaq olmaz. O, sizi öldürər!

İndiana bu sözləri deyib, qəhər içərisində Raymonun sinəsinə qısıldı. Raymon onu çılğınlıqla qucaqladı.

– Qoy gəlsin, – deyə o, həyəcanla danışmağa başladı. – Qoy gəlsin görək səadətimi əlimdən necə ala biləcək! Mən ondan qorxmuram! İndiana, burada, ürəyimə başında dayan. Qoy ürəyim sənə istinadgahın və müdafiəçin olsun. Məni sev, onda mənə heç kəsə gücün çatmaz. Özün çox yaxşı bilirsən ki, o adam məni öldürməyə qadir deyildir; bir dəfə artıq mən silahsız halda onun atəşi altında olmuşam. O vaxt sən, İndiana – mehriban mələyim, başımın üstündə uçub öz qanadlarınla məni qorudun. Heç nədən qorxmam, biz onun qəzəbinin qarşısını ala bilərik, indi daha sən tərəfdən də qorxum yoxdur: axı mən sənə inləyəm. İşdir, bu müstəbid sənə zülm etməyə başlasa, onda mən sənə müdafiəçin olacağam. Əgər lazım gəlsə, səni onun əmansız qanununun əsarətindən xilas edərdəm. İstəyirsənsə, onu öldürüm? Məni sevdiyini söylə, əgər onun ölümünü arzu etsən, mən onu öldürərəm.

– Susun, siz məni dəhşətə gətirirsiniz. Əgər kimi isə öldürmək lazımdırsa, onda elə məni öldürün, sizin sayənizdə bir gündə bütün bir ömür qədər yaşaya bildim. İndi daha mənə heç bir şey lazım deyil.

– Onda öl, xoşbəxtlikdən öl! – deyə Raymon dilləndi və dodaqlarını İndiananın dodaqlarına yapışdırdı.

Bu, İndiana kimi son dərəcə zəif bir məxluqdan ötrü çox güclü sarsıntı idi. Cavan qadının rəngi qaçdı və o, əlini ürəyinə sıxaraq huşunu itirdi.

Əvvəlcə Raymon elə fikirləşdi ki, onu nəvazişləri özünə gətirə biləcəkdir; lakin o, nəhaq yərə İndiananın əllərini öpüşə qorq edir, nəhaq yərə onu ən zərif adlarla çağırırdı: yox, İndiananın ürəkkeçməsi bəzi qadınlarda tez-tez baş verən yalançı ürəkkeçmələrdən deyildi. Xanım Delmar uzun müddət idi ki, xəstə idi – bir neçə saat dalbadal davam edən əsəbi ürəkkeçmə xəstəliyinə düşmüşdü. Raymon özünü itirərək evdəkiləri köməyə çağırırdı. Zəngi çaldı. Xidmətçi qız içəri girdi; əlində gətirdiyi dərman şüşəsi birdən qızın əlindən sürüşüb düşdü və o, ucadan çıxdı – xidmətçi Raymonu tanıyırdı. Raymon tez özünü ələ alıb, qızın qulağına dedi:

– Sakit ol, Nun, burada olduğuna bilib yanına gəldim. Lakin burada xanımına rast gələcəyimi heç cür gözləməyirdim – elə düşündüm ki, o, baldadır. Mən burada görünəndə qorxdı və o, huşunu itirdi. Ehtiyatlı ol, mən gedirəm.

Raymon hər iki qadını bir yerdə qoyub tələsik çıxdı. İndi qadınların hər biri digərini məyus edə biləcək sərə malik idi...

JERAR DÖ NERVAL

(1808-1855)

DAYANACAQ

Səfər vaxtı ən gözəl yer dayanacaqdır,
İki mənzil arasına aləm düzülür.
Atlar çəkir, yol uzanır, qamçı səslənir,
Göz görməkdən doyrur, bədən üzülür.

Dayanacaq – göz oxşayan gözəl bir çəmənlər,
Əlvan gül-çiçəyə bürünüb aləm.
Qovaq kölgəsində bulaqlar sızır,
Yolun yorğunluğu uçur gözündən.

Uzan bu çəməndə, həyatı dinlə,
Ləzzət al güllərin tərəvətindən,
Göyü heyran-heyran süzdüyün zaman
Bir səda gələcək yerdəkilərdən:
“Yolçu yolda gərək, getdik, ay adam!”

LÜKSEMBURQ XIYABANI

Bir qız çıxdı yoluma,
Süzdü qaranquş kimi.
Əlində əlvan çiçək,
Dilində şirin nəغمə,
Oda saldı qəlbimi.

Bəlkə onu görmişəm,
Sınayıb nəçəsini.
İndi bircə baxışla,
İşığa qərqr edəcək
Ömrümün gecəsini.

Heyif, keçib gəncliyim,
Çoxdan vidalaşdığım
Şirin bir xəyaldı bu.
Gənclik, gözəllik olur
Qocalığın arzusu...

SONET

Bir sığırçın kimi o, kefə uydu –
Qayğısız, incəqəlb, həyata vurğun.
Gah da qəmə batdı fikirlər, durğun
Və bir gün qapının zəngini duydu...

O möhlət istəyib zalım ölümdən
Bitirdi yarımçıq qalan nəğməni
Və soyuq tabuta uzanıb həmənlər
Titrədi, əbədi susdu bədəni.

Çalışdı çox bilsin, heç nə bilmədi
Tarix şahiddir ki, o, tənbel idi –
Tez-tez quruyardı mürəkkəb qabı.

Nəhayət həyatdan bezdi, yoruldu,
Son sözü “mən niyə gəlmişdim?” oldu –
Köç etdi dünyadan bir qış axşamı.

QÜSTAV FLOBER

(1821-1880)

MADAM BOVARI

(*Romandan fraqmentlər*)

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Direktor, şəhərli kimi geyinmiş yeni bir tələbə və əlində böyük püpitər¹ gətirən sinif xidmətçisi ilə bərabər içəri girərkən, biz oturub dərs oxuyuruq. Yatanlar ayıldılar və dik atıldılar, sanki qızgın iş zamanı üstlərinə çıxmışdılar.

Direktor oturmamıza işarə etdi; sonra sinif müəlliminə müraciət edərək, yavaşca:

– Cənab Roze, – dedi, – bu tələbəni sizə tapşırıram. Beşinci sinifə girir. Əgər öz məşğuliyyəti və rəftarı ilə etimad qazanarsa, yaşına müvafiq olaraq yuxarıya keçiriniz.

Qapı dalında bucaqda dayanaraq bizə güclə görünən yeni tələbə, on beş yaşlarında bir kənd uşağı idi. Boyda o, bizim hamımızdan uca idi. Saçları kənd xanəndələri kimi, çiğə halında alnında düz kəsilmişdi. Ağıllı bir görkəmi vardı, çox sıxıldığı görünürdü. Kürəyi çox enli olmasa da qara düyməli yaşıl mahit jaketi, yəqin ki, onun qollarının altından sıxır və kəsirdi; çiynilərindən isə, ehtimal ki, çılpaq qalmağa adət etmiş, qırmızı qolları çıxmışdı. Mavi corablı ayaqları isə, aşırma ilə möhkəm çəkilmiş sarımtıl şalvarından sallanmışdı. Pis təmizlənmiş qaba, mıxlanmış bir ayaqqabı geymişdi.

Biz dərsə cavab verməyə başladığımızda, O, diqqətlə, vəz dinlər kimi qulaq asır və hətta ayağını ayağının üzərinə aşırmağa və ya masaya dirsəklənməyə belə cəsarət etməyirdi. Saat ikidə zəng çalındıqda, müəllim onu bizimlə bir sərəya durması üçün səsləməyə məcbur oldu.

Əllərimizi dərhal boşaltmaq üçün, sinifə girərkən şapkalaramızı yerə atmaq bizdə adət olmuşdu. Qapı ağzından şapkanı skamya altına elə tullamaq lazım idi ki, əvvəlcə divara dəysin və mümkün qədər çox toz qaldırsın. Bunun başqa bir “dadi” vardı.

Lakin o, ya bu hərəkətimizi görmədi, ya da bizim yolumuzla getməyə cəsarət etmədi. Artıq dua bitmişdi, yeni tələbə isə hələ də şapkasını dizləri üstündə tuturdu. Onun şapkası çox mürəkkəb bir baş geyimi idi, bu şapkada dəri papağın, kiverin¹, dairəvi şlyapanın, pişik dərilə papağın və gecə kolpakinin hissələrini bulmaq olardı, bir sözlə, bu şapka öz eybəcərliyi ilə bir axmaq adam siması kimi dərin ifadələr daşıyan gülünc şeylərdən biri idi. Bu yumurtavari və balina bığı kimi uzanmış papaq, üç bir-birinə bitmiş kolbasdan təşkil olunmuşdu, bunların arxasınca bir-birindən aralı, qırmızı bir lent ilə, məxmər və dovşan dərisindən romblar düzülüb gəlirdi. Onun üzərində torbaya bənzər bir üçbucaq şey vardı, altından kardonla bərkidilərək üzəri ensiz qaytanla işlənmişdi, qərribə naxışlarla dolu idi, oradan uzun və çox nazik bir ipdə, palıt qozası şəklində, güləbətinlə işlənmiş, balaca bir qotaz sallanırdı. Şapka təzə idi. Siperi işıldaırdı.

Müəllim:

– Qalxınız, – dedi.

O, qalxdı, şapkası yerə düşdü. Bütün sinif gülüldü.

Şapkanı götürmək üçün yerə əyildi, lakin qonşusu dirsəyiylə vurub saldı.

O, yenə də şapkasını qaldırdı.

Hazırcavablıq edən müəllim:

– Əl çəksəniz o şapkadan, – dedi.

Tələbələrəndən elə qulaqbatırıcı bir şaqquiltı qopdu ki, yazıq oğlan çaşdığından bilmədi ki, şapkanı əlində saxlasın, yerə atsın, yoxsa başına qoysun. O, öz yerinə oturaraq şapkanı dizi üstünə qoydu.

– Qalxınız, – deyər müəllim təkrar etdi, – adınızı söyləyiniz.

Yeni tələbə titrək səslə anlaşılmaz bir ad mızıldadı.

¹ Üzərinə oxunmaq üçün kitab, not və başqa şeylər qoyulan kətil.

¹ Qədim hərbi bir kalpakdır.

– Təkrar ediniz.

Yenə də sinifin hırıltısı içində itən, anlaşılmaz hecaların mızıltısı eşidildi.

Müəllim:

– Bərkdən! – deyə bağırırdı, – bərkdən!

Yeni tələbə əndişəli bir qətiyyətlə böyük ağzını açdı və birisini çağırırmış kimi var qüvvəsilə bərkdən bağırırdı:

– Şarbovari.

Səs-küy qalxaraq, getdikcə artan qulaqbatırıcı bir gürultuya döndü; kəskin qışqırıqlar eşidilirdi; hürürdülər, ulayırdılar, ayaqlarını yerə döydürdülər və “Şarbovari”, “Şarbovari” deyə təkrar edirdilər.

Sonra gürultu ayrı-ayrı notlara parçalandı, güclə susdu və yenidən bütün bir skamyaya sırasını əhatə etdi, güclə boğdurulmuş qəhqəhə gah bəridə, gah ötədə yaxşı söndürülməmiş fişəng kimi birdən alışırdı.

Buna baxmayaraq, dolu kimi yağan cəza nəticəsində yavaş-yavaş sinifdə intizam bərpa olundu və müəllim, Şarl Bovari adını ucadan heca-heca söyləməyə məcbur etdikdən sonra anlamağa başladı. Müəllim, dərhal zavallı gəncə, kafedraya yaxın qoyulmuş tənbellər skam-yasına oturmağını əmr etdi. O, hərəkət etmək istəyirdi, lakin birdən yerində qurdalanmağa başladı.

– Nə arayırsınız? – deyə müəllim sordu.

Yeni tələbə ətrafına baxınaraq qorxa-qorxa:

– Şapka...mı, – deyə cavab verdi.

Qəzəbli bir səslə cınlayan: “Bütün sinifə beş yüz şeir” nidəsi, “Quos ego”¹ kimi yeni fırtınanın qarşısını aldı.

Müəllim cibindən indicə çıxardığı əl dəsmalı ilə alınının tərinə silərək:

– Sakit oturunuz, – deyə həyəcanla davam edirdi.

– Siz isə, yeni tələbə, ridiculuz sum feilini iyirmi dəfə təsif etməlisiniz.

Sonra daha mülayim səslə əlavə etdi:

– Yaxşı, yaxşı! Şapkanızı taparsınız. Oğurlayan olmaz.

Yenə hamı sakit oldu. Başlar dəftərlər üzərinə əyildi, yeni tələbə qələm ucunda ona atılan çeynənmiş kağız yumrularına bax-

mayaraq tam iki saat özünü yaxşı apardı. Atılan çeynənmiş kağız yumruları onun üzünə dəyirdi, lakin o üzünü əli ilə silir və aşağı dikilmiş gözlərilə, hərəkətsiz otururdu.

Axşam, məşğuliyyətdən sonra o püpitərdən qolçaqlarını çıxardı, şeylərini nizama saldı və diqqətlə kağızı cizgilədi. Biz onun vicdanla çalışdığını və zəhmətə qatlaşaraq hər bir sözü lüğətdə aradığını görürdük. Yalnız, hamının gözü qarşısında göstərdiyi bu səy və çalışqanlığına görə onu aşağı sinifə keçirmədilər.

O, sərf qaydalarını pis bilməyə də, danışdığı və cümlə quruluşu o qədər də gözəl deyildi.

Latıncanı ona kəndlilərinin kyüresi¹ öyrətməyə başlamışdı. Valideyni artıq xərcdən çəkinərək onu mümkün qədər gec gimnaziyaya vermək istəyirdi.

İstefa vermiş hərbi feldşer olan atası, cənab Şarl-Deni-Bartolome Bovari, təqribən 1812-ci ildə küre əsgəri toplanışında rüsvətxorluqda şübhə oyatdığından istefa verməyə məcbur olmuşdu. O, xidmət rüt-bəsini dəyişərkən, öz görkəminin üstünlüyündən istifadə edərək, boy-buxununa aşiq olmuş şlyapa taciri qızından ona düşən altmış min frank cəhzi almağa tələsdə. Özünü tərifləyən, məhmuzlarını bərkdən cingildədən qəşəng bir kişi idi, barmaqlarını üzükə bəzəyir və bığlarla birləşən bir bakenbard qoyurdu. Açıq rəngdə paltar geyinməyi sevər və özündə igid hərbi boy-buxunla bir siyasətçi açıq-saçıqlığını birləşdirməyi bacarırdı. Evləndikdən sonra ilk illəri arvadının sayəsində yaşadı, yaxşı nahar edir, çox yatırı, uzun fakfur çubuq çəkir, axşamlar evə yalnız tamaşa bitdikdən sonra qayıdır və gününü daima kafelərdə keçirirdi. Qayınatası öldü və özündən sonra az bir dövlət buraxdı. Bu hal onu əsəbiləşdirdi, o, “fabrik istehsalatına” girişdi, lakin bu işdə pulunu batıraraq kəndə çəkildi və “özünü göstərməyi” qət etdi. O, kənd təsərrüfatına, fabrik toxumalarından çox tanış olmadığından, atlarını çölə işə göndərmək əvəzinə onları minib gəzdirdi, alma şerabını boçkalarla satmaq əvəzinə özü butulkalarla içdi, toyuq-cüclərin ən yaxşılarını kəsib yedi və ov çəkmələrini öz donuzlarının piyi ilə yağladı və tezliklə qazanc ümidindən əl çəkməyin daha yaxşı olduğunu anladı.

¹ “Men sizi!” – Virgilinin “Eneida” hekayəsində bu sözlərlə dəniz tanrısı Neptun coşan küləkləri sakit edərmiş.

¹ Kyüre – kənd keşişi (Fransada).

İldə iki yüz franka Qo və Piqardi sərhəddindəki bir kənddə yarı ciftliyə, yarı malikanəyə bənzər bir mənzil kirayə götürdü və bu evdə onu gəmirən peşimançılıqla kədərənərək, fələkə darqın, hamıya həsəd apararaq, qırx beş yaşında ikən guşənişin oldu və özünün dediyi kimi, insanlardan məyus olaraq, tək və sakit həyat sürməyi qəet etdi.

Arvadı, vaxtilə onun dəlisi idi. Onu sonsuz bir itaətlə sevir, buna görə onun ondan daha da zəhləsi gedirdi. Bir zamanlar şad, gülərlü və nəhayətsiz dərəcədə sevən bu qadın ağzı açıq qalaraq sirkəyə dönmüş şərab kimi, davakar, çığırqan, acıqlı bir qadına döndü. Ərini kənddə hər yetən qızın dalınca düşən görərkən və ya şərabla qoxuyaraq zəif düşmüş bir halda, axşamlar müxtəlif meyxanalardan evə gətirilərkən, səsinə çıxarmadan nə qədər iztirablara dözmüşdü. Nəhayət onun qururu üsyan etdi. Acığını udaraq lal bir dayanıqla susdu və ölənin gününə qədər belə qaldı. O daima ora-bura qoşmaqda, əndişə və qayğı içində idi. Vəkillərə, məhkəmə sədrlərinə müraciət edir, vaxtı çatan veksəllər üçün möhlət almağa müvəffəq olurdu. Evdə isə bütün gün paltar ütüləyir, tikir, yuyur, işçilərə göz gözdürür, hesabları ödəyirdi, halbuki, “ağa”, yalnız onu acılamaq üçün ayıldığı, mırıltılı bir mürgüyə cumaraq, buxarı yanında oturub çubuq çəkər və külə tüpürərdi.

Onun uşağı olarkən, dayəyə vermək lazım gəldi. Çocuq evə dönan kimi onu prins kimi şımartmağa başladılar. Anası ona mürebbə yedizdirir, atası isə yalın ayaq yüyürməyə məcbur edir və çocuğun heyvan balası kimi tamamilə çılpaq gözə biləcəyini də bir filosof kimi söylərdi. Ananın niyyətinin əksinə olaraq, o, uşağa bir kişi tərbiyəsi vermək istəyirdi, ona görə də oğlunu buna müvafiq yetişdirmək fikr ilə çocuğun spartalılar kimi sərt tərbiyə ilə böyüdülməsini, bədəninin möhkəmlənməsini tələb edirdi. O, çocuğu qızdırılmamış evdə yatırırdı, ona böyük ümüdlərlə rəm içməyi və kilsə mərasimlərinə istehza etməyi öyrədirdi. Lakin dinc təbiətli bu çocuq, bu öyütlərə çətin qapılırdı. Anası onu daima öz dalınca gözdürirdi. O, çocuğa kordondan şəkillər kəsir, hekayələr söyləyir və onunla melanxolik nəşə və boşboğaz nəvazişlərlə dolu sonsuz monoloqlarla söhbət edirdi. Yalnızlıq və kimsəsizlik keçirən bu qadın tapdanmış ümüdlərinin canlanması çocuqda gördü. Çocuğun cəmiyyətə yüksək mövqə tutmasını arzu edir və onu, artıq böyümüş, gözəl və ağıllı bir

gənc olaraq, yollar nazirliyində və ya məhkəmə idarəsində bir mövqə tutmuş görürdü. O çocuğa oxumağa öyrətmiş və hətta köhnə royalda onunla bir-iki balaca romans çalmışdı, çocuq bu romansları oxuyurdu.

Lakin təhsil ilə az maraqlanan cənab Bovari “bunlar boş-boş şeylərdir!” – deyərdi. Öz oğullarını hökumət məktəblərində oxumağa, ya onun üçün bir mövqə və yaxud ticarət işində bir pay almağa imkanları və qüvvələri olacaqmı idi? Heç bir şey lazım deyil: “Bacarıqlı insan həyatda daima özü yüksələr”. Madam Bovari dodaqlarını cəynəyir, çocuq isə kənddə veyillənirdi.

O, əkinçilərin dalınca avara-avara gəzir və kəsəklə çöllərdən qarğa qovurdu. Xəndəklərdəki böyürtikənlərdən bol-bol yeyir, çubuqla hind toyuqlarını qoruyur, biçin zamanı ot yığır, meşədə sərsəri kimi dolaşır, yağışlı günlərdə kilsə damı altında yoldaşları ilə çocuq oyunlarını oynayır, böyük bayramlarda keşiş yalvarır ki, kilsənin zəngini çalmağa ona icazə versin, zəngin qalın ipdən bütün ağırlığı ilə asılaraq, ipin onu boşluqda yelləndirməsindən həzz alardı.

O, beləcə, cavan bir palıd ağacı kimi yetişdi. Əlləri bərkidi, üzün sağlam bir rəng olaraq qırmızılaşdı.

İki yaş tamam olarkən, anası onun təhsili ilə məşğul olunmasını təkid etdi. Bu iş yerli ruhaniyə tapşırıldı. Lakin dərslər elə qısa və təsadüfi oldu ki, ona çox fayda verə bilmədi. Dərslər, doğulma və dəfn mərasimi arasında, asudə zamanlarda, kilsə otağında, tələsik bir surətdə keçilirdi; bəzən keşiş bir yerə gedəsi olmadıqda Angelusdan sonra da şeyirdinin dalınca adam göndərirdi. Yuxarı, onun otağına qalxar və orada yerləşərdilər. Yeganə şamın ətrafında xırda milçəklər və pərvanələr dolanardı. Getdikcə hava istiləşər, çocuğu yuxu tutardı, mərhəmətli keşiş isə əllərini qamı üstə qoyaraq yuxuya gedər və açıq ağzı ilə xoruldamağa başlardı. Bəzən keşiş yaxın kəndlərdən, xəstə dualamaqdan dönərkən, çöldə nadinclik edən Şarla rast gələr, onu çağırır yarım saata qədər danlar və fürsətdən istifadə edərək elə oradaca ağac altında fikrinə gələn bir fəli təsərif etməyə məcbur edərdi. Yalnız yağış və ya yanlarından ötən bir tanış onlara mane olardı. Lakin bununla belə, keşiş çocuqdan razı idi və hətta deyirdi ki, “bu oğlanın” yaxşı hafizəsi var.

Şarlin tərbiyəsi bununla bitməməli idi. Madam Bovari səbətli çıxırdı. Artıq utanmış, daha doğrusu, qadınının əzmindən yorulmuş

ər, müqavimət göstərməyib güzəştə getdi, lakin çocuğun birinci imtahanı hazırlanması üçün daha bir il gözləmək qərara alındı.

Altı ay daha keçdi. İl tamam olandan sonra, Şarlı, nəhayət, oktyabrın sonunda, Sen-Romen yarmarkası zamanı, atası Ruan gimnaziyasına getirdi.

İndi bu məktəblinin xüsusiyyətlərini xatırlamaq çətindir. O, dinc bir oğlan idi, hər kəs kimi, oynayır, tənəffüs zamanı səy ilə dərs hazırlayır, sinifdə diqqətlə dinləyir, yataq odasında şirin yatır və yeməxanada möhkəm nahar edirdi. Şəhərdə, Ganteri küçəsində, dəmir alverçisi olan bir tanış vardı, o, dükanı bağladıqdan sonra Şarlı hər ay bazar günləri məzuniyyətə götürürdü. O, Şarlı limana gəzməyə, gəmilərə baxmağa göndərirdi, sonra isə saat yeddiyə yaxın, şamdan qabaq onu gimnaziyaya gətirirdi. Hər pəncşənbə günü axşam Şarlı anasına qırmızı mürəkkəblə uzun bir məktub yazır və paketi üç etikətlə yazıdırırdı. Sonra tarixə aid qeydlərini təkrar edən və ya sinifdə atılıb qalmış "Anaxarsiz"¹-in köhnə cildini oxuyardı. Gəzinti zamanlarında isə, o, özü kimi kədli olan gənc qapıcı ilə söhbət edərdi.

Çalışqanlığı nəticəsində o, yaxşı sayılırdı və orta tələbələr səviyyəsində dururdu, bir dəfə, hətta tarixi-təbii dərslərdə mədhnəyə də alınırdı. Lakin üçüncü sinifi bitirərkən, valideyni, onun tələbə dərəcəsinə öz gücü ilə əldə edəceyini zənn edərək, tibb öyrənməyi üçün onu gimnaziyadan götürdü.

Anası ona O-de-Robek küçəsində, dördüncü mərtəbədə tanış rəngşayın yanında otaq tapdı. Oğlunun xərcini təyin etdi, onun üçün ev əşyası düzəldi – bir masa, iki kürsü aldı; giləs ağacından olan köhnə çarpayılarını yazıb kənddən gətirdi.

Bundan başqa, yazıq oğlunu isitmək üçün bir balaca çuqun soba və odun ehtiyatı aldı. Həftənin sonunda isə, oğluna, indi ixtiyarı öz əlində olduğu üçün özünü yaxşı aparması haqqında uzun-uzadı nəsihət etdikdən sonra çıxıb getdi.

Divardan asılmış elanda oxuduğu leksiyalar siyahısı Şarlın başını gicəlləndirən kimi oldu. Anatomiya kursu, patoloji kursu, fizioloji kursu, farmakoloji kursu, kimya kursu, botanika kursu, klinika işləri, terapiya (gigiyena və təbabət buraya daxil deyildi), bütün bu, kökü

məchul və anlaşılmaz sözlər, ona, əzəmətli zülmətlərlə dolu olan müqəddəs bir binanın qapıları kimi göründü.

O, heç bir şey anlamadı. Nə qədər dinləsə də yenə bir şey qavraya bilmədi. Buna baxmayaraq, o, işləyir, bir-neçə dəftər saxlayır, bütün leksiyalarda bulunur, bütün praktiki məşğuliyyətlərə gedirdi. O, gündəlik adı işlərini, gözübağlı olaraq bir dairə içərisində hərəkət edərək nə üçün fırlanıb durduğunu anlamayan bir at kimi, yerinə yetirirdi.

Onu xərcə salmamaq üçün, anası hər həftə ona qovrulmuş dana eti göndərirdi; o, hər şəhər xəstəxanadan dönerək qızınmaq üçün təpiklərini divara döyərək bu ət ilə şəhər yeməyini yeyərdi. Daha sonra leksiya dinləmək üçün anatomik teatr və klinikaya gedirdi, sonra isə, bütün şəhəri dolanaraq evə qayıdırdı. Axşam, ev sahibinin evindəki yoxsul nahardan sonra, o yenə öz otağına qalxır və qızmış soba qarşısında buğlanan islaq kostyumunda işə başlayırdı.

Gözəl yay axşamları, ilıq küçələr boşalarkən və qapı ağzlarında xidmətçi qızlar volan oyununu oynarkən, o, pəncərəni açaraq oraya söykənərdi. Bu Ruan məhəlləsinin balaca və zavallı bir Venetsiyaya döndərən nəhr, onun qarşısında, aşağıda, sarı, bənövşəyi və mavi cüvərlər, körpülər barmaqlıqlar arasından axırdı. Sahildə işçilər çömbəlib oturaraq əllərini yuyurdular. Çardaqlardan asılmış ağaclarla iplik yumaqları qurudurdular. Evlərin damı arxasından, batan qırmızı günəşlə şəfəqlənmiş böyük, təmiz bir səma parlayırdı. "Ora indi nə gözəldir! Qayın ağaclarının altı nə qədər sərinidir!" Şarlı çölün rayihələrini udmaq üçün burun dəliklərini qabardır, lakin qoxu ona yetişməyirdi.

O, arıqladı, uzandı və üzündə, onu gözəl göstərən kədərli bir ifadə zahir oldu. Bir gün, öz-özünəmi və ya qayğısızlığındanmı, o, birdən özünü, qəbul etdiyi bütün qərarlardan azad hiss etdi. Bir gün klinikaya getmədi, o birisi gün leksiyanı buraxdı və tənbəlliklə nəslənərək yavaş-yavaş məşğuliyyətlərə davam etməməyə başladı.

O, meyxanalara gedərək, domino oyununa alışdı. Hər axşam kirlə meyxanaya girərək, mərmər masalar qara nöqtəli qoyun sümükləri ilə döymək, ona azadlığın qiymətli bir sübutu kimi gəlir və onu öz fikrində yüksəldirdi. Sanki bu, ictimai həyata bir ithaf, qapalı nəşələrə bir yol idi. O, meyxananın qapısı ağzında, əlini qapı dəstəsinə

¹ Yunanların IV əsrdəki həyatını təsvir edən bir kitab

uzadarkən ruhani bir həzz alırdı. Bu zamandan başlayaraq özündə böğduğu bir çox şeylər zahirə çıxdı.

O, meyxanaya gələn qadınlara oxumaq üçün bir neçə kuplet əzbərlədi. Beranje ilə maraqlandı, punş qayırmağı öyrəndi və nəhayət sevgini də daddı.

Belə hazırlıq məşğuliyyətləri apardığı üçündür ki, o, feldşer imtahanlarını tuta bilmədi. Halbuki, həməm gecə onun müvəffəqiyyətini bayram etmək üçün onu evdə gözləyirdilər.

O, piyada kəndə getdi və kəndin kənarında duraraq anasını çağırırdı və vəziyyəti ona söylədi. Anası onu əfv edərək, müvəffəqiyyətsizliyini imtahan tutanların haqsızlığı ilə izah etdi və işi yoluna salmağa söz verdi. Cənab Bovari ancaq beş ildən sonra həqiqəti bildi. Lakin hamısı keçib getmişdi, o, hekayəni sakitcə dinlədi, çünki ondan olmuş bir adamın axmaq olması güman edə bilməzdi.

Beləliklə, Şarl yenə də çalışmağa başladı və yorulmadan bütün sualları əzbərləyərək, imtahana hazırlaşdı. O, çox yaxşı imtahan verdi. Bu, anası üçün nə qədər bəxtiyar bir gün idi! Bu münasibətlə təntənəli nahar verildi.

Lakin o, öz sənətini harada tətbiq edəcəkdə? Tostda. Orada yalnız bir qoca həkim vardı. Madam Bovari onun ölümünü çoxdan arzu edirdi, lakin qoca hələ yığışmağa macal tapmamış, Şarl oraya köçərək onun yaşadığı evin qarşısında, bir varis kimi yerləşdi.

Oğlunu tərbiyələndirmək, ona təbabəti öyrətmək və praktika ilə məşğul olmaq üçün Tostu bulmaq kifayət deyildi. Onu evləndirmək də lazım idi. Anası ona arvad da tapdı: diepp məhkəmə pristavının dul arvadını. Bu qadının qırx beş yaşı və ildə min iki yüz livr gəliri vardı.

Madam Dyubekin cybəcərliyinə, talaşa kimi quruluşuna və üzündə, ağaclardakı tumurcuq qədər sızacaq olmasına baxmayaraq, onu əldə etmək ucuz başa gəlmədi. Məqsədinə yetişmək üçün madam Bovari bütün rəqibləri kənar etməli və hətta keşişlərin himayəsindən istifadə edən bir kalbascının kələyini böyük ustalıqla alt-üst etməli oldu.

Şarl bu izdivacdan vəziyyətinin yaxşılaşacağını gözləyirdi, o azad olacaq, istədiyi kimi öz arvadı və pulu ilə rahatlıq edəcəkdə. Lakin arvad ona üstün gəldi.

O, camaat içində bir sözü deyib, o birini gizləməli oldu, hər cümə oruc tutmağa, arvadın zövqü ilə geyinməyə məcbur oldu və arvadın təkidi ilə borclu xəstələri pul verməyə tələsdirməyə vadar edildi. Arvadı onun məktublarını açır, onun hərəkətlərini təqib edir və kabinetində xəstə qadınları qəbul etdiyi zaman divar dahından xəlvətcə qulaq asırdı.

Hər səhər ona şokolad lazımdı, ümumiyyətlə, onun şiltaqlarının sonu yoxdu. O, daima əsəblərindən, döşündəki ağrıdan və pis əhvali-ruhiyyədən şikayət edərdi. Ayaq səsidən acığı gəlirdi. Hamı getdikdən sonra isə təklikdə təhəmmül edə bilməyirdi. Yanına gələnlərin isə yalnız onun nə cür sızlayıb öldüyünü görmək üçün gəldiklərini zənn edirdi. Axşamlar Şarl evə dönərkən, arvadı yorğan altından uzun və arıq əllərini uzadaraq onu qucaqlayıb və yatacağının kənarına oturmağa məcbur edərək, öz dərdlərini ona danışmağa başladılar: sən artıq arvadını unutmuşsan, başqasını sevirsen! – deyərdi. Onun bəd-bəxt olacağını əbəş yerə söyləməmişdilər. Bütün bu şikayətlər onunla bitirdi ki, o bir dərman istər və bir qədər artıq məhəbbət dilərdi.

II

Bir dəfə gecə vaxtı, saat on birə yaxın, evləri qarşısında dayanan at ayaqları səsidən oyandılar. Xidmətçi qadın çardaqdakı balaca pəncərəni açaraq, aşağıda, küçədə dayanan adamla bir qədər danışdı. O, doktor üçün gəlmişdi. Məktubu vardı. Nastazi, soyuqdan titrəyərək pillələri endi, qıfılı və sürgüləri açmağa başladı. Gələn adam atını küçədə buraxıb xidmətçini izləyərək, birdən otağa girdi. O boz qotazlı yun papağından dəsmala bükülü bir məktub çıxararaq nəzakətlə yastığa söykənmiş Şarla uzatdı. Nastazi, əlində şam çarpayı yanında durmuşdu. Madam arxasını çevirərək, darıxmış bir halda üzü divara sarı yatırdı.

Balaca göy surqucla möhürlənmiş bu məktubda, cənab Bovariden, tez Berto fermasına gələrək, sınımış bir ayağı düzəltməsi rica olunurdu. Əgər Longevildən və Sen-Viktordan gecilib gədisə idi, Tostdan Bertoya altı kilometr olardı. Qaranlıq bir gecə idi. Madam Bovari erinin başına bir iş gələcəyindən qorxurdu. Nəhayət, qabaqca mehterın getməsi, Şarlin isə üç saat sonra, ay doğarkən yola düşməsi

qərara alındı. Onun qarşısına, fermanın yolunu göstərmək və darvazanı açmaq üçün uşaq göndərməli idilər.

Səhər saat dördə yaxın, Şarl bərk-bərk plaşa bürünüb Berto fərmasına yola düşdü. Hələ yuxudan və yatağın istisindən ayılmadığı halda atın sakit yürüşü ilə müntəzəm surətdə yırğalanırdı. At birdən mərzlər boyu qazılmış və çəpər çəkilmiş xəndək qarşısında dayanmışdı, Şarl diksinib ayıldı, sınmış ayağı xatırladı və bütün bildiyi sınıma təsadüflərini yadına salmağa çalışdı. Yağış kəsildi. Hava işıqlanmağa başlayırdı. Alma ağaclarının çılpaq dallarında, soyuq səhər küləyi ilə tükələri qabarmış hərəkətsiz quşlar oturmuşdu. Hamvar çöllər ucu-bucağı bitmədən uzanıb gedirdi, ferma ətrafında, bərabər məsafələrdə düzülmüş ağac yığınları isə üfəqdə, tutqun göylə birləşən bu böyük düzənəhdə, tünd bənövşəyi ləkələrə bənzəyirdilər. Hər də Şarl gözlərini açırdı. O, fikirdən yorularkən onu yuxu tutdu, yenə də bir donuqluğa daldı, yaxın təsirət uzaq xətlərə qarışırdı, şüuru iki yerə bölünürdü, o özünü, cəmi zamanda, həm tələbə, həm də evli bir kişi görürdü, həm bir az əvvəl həqiqətdən yatağında yatmış, həm də bir vaxtlar olduğu kimi operasiya salonundan keçən hiss edirdi. Onun şüurunda kompressin isti buxarı, sərin şəbnəmlərə qarışırdı. O arvadının yanında nəfəs aldığı kimi eşidirdi... Vassonvili keçərkən xəndək kənarında ot üstündə oturmuş bir uşaq gördü.

– Doktor sizmisiniz? – deyərək uşaq sordu.

Şarlin cavabını eşidən kimi, uşaq, ağacdən qayırılmış kənd ayaq-qabalarını əlinə alaraq irəliləyərək yüyürdü.

Yol uzunluğunu bələdcisilə söhbət edən feldşer, cənab Ruonun, çox ehtimal ki, ən varlı kənd sahibkarlarından biri olduğunu anladı. O, ayağını xaç bayramı axşamı qonşudakı qonaqlıqdan qayıdarkən sındırmışdı. Arvadı iki il əvvəl ölmüşdü. Onunla, yalnız təsərrüfatda ona kömək edən “Xanım-qızı” yaşayırdı.

İzlər getdikcə dərinləşirdi. Onlar Bertoya yaxlaşırdılar. Uşaq çəpərdə açılmış deşiyə soxularaq birdən yox oldu və az keçmədən darvazanı açmaq üçün həyətdə görünürdü. At yaş ot üzərində sürüşürdü. Şarl öyilərək budaqlar altından keçirdi. Qoruqçu itlər damlarından hürərək zəncirlərini qırırdılar. Bertonun lap gərəcəyində Şarlin atı ürəkək kənara sıçradı.

Ferma, deyəsən, çox zəngin idi. Açıq qapıdan, tələlə, təzə axurlardan, sakit-sakit yulaf göyşəyən qüvvəli işlək atlar görünürdü.

Bütün binalar boyu qalın peyin layları buxarlanaraq uzanırdı, toyuq və hinduşkalar arasında, normand quş həyətlərinin zینəti olan beş-altı tovuş dənəyirdi. Qoyun ağılı uzun idi, ovuc içi kimi hamar divarları olan samanlıq isə çox uca idi. Talvar altında iki böyük araba və qamçı, xamut və bütün başqa qoşqu təqimilə bərabər dörd kənd durmuşdu. Onların göy yun örtükləri anbardan gələn xəfif tozla örtülmüşdü. Bir az eniş olan həyətdə, bərabər məsafələrdə ağaclar ekilmişdi, kiçik durqun göldən qazların şad qıyılırları gəlirdi.

Mavi yun paltarlı gənc bir qadın, evin astanasında görünərək, cənab Bovarini qarşıladı və böyük buxarı yanan mətbəxə dəvət etdi. Hər tərəfdə irili-xırdalı qazanlarda xidmətçilər üçün yemək bişirilir və buradaca ocaqda yaş paltar qurudulurdu. Böyük xəkəndaz, maşa və körük – öz ağırlıqları və cıllanmış metal hissələrilə, güzgü kimi parlayırdı; divar boyu, ocağın parlaq alovunu və pəncərəyə düşən günəşin ilk şüalarını müxtəlif işıqlarla əks edən, saysız-hesabsız mətbəx əşyaları asılmışdı.

Şarl xəstənin otağına qalxdı. O, xəstəni yataqda, yorğan altında tər içində gördü. Çit gecə qaplağı bir tərəfə fırladılmışdı. Xəstə, əlli yaşlarında, ağdərili, göy-gözlü, başında böyük bir daz olan, şişman, balaca bir adamdı. Qulaqlarından sırqalar asılmışdı. Buradaca kürsü üstündə bir qrafın araq qoyulmuşdu və xəstə tez-tez araq vasitəsilə özünü cana gətirirdi. Həkimin görünməsi kimi, həyəcanı yatdı və on iki saatdan bəri məşğul olduğu söyüşü buraxıb, ahu-zarla inildəməyə başladı.

Sınıq sadə və yüngül idi. Şarl bundan daha yüngülünü heç təsəvvürünə belə gətirməzdi. O, müəllimlərinin xəstə yatağı yanında özlərini nə cür apardıqlarını xatırlayaraq, o da öz xəstəsinə müxtəlif nöqtələrlə, cərrah bıçağına sürülmən yağ kimi cərrahi oxşamalarla ürk verməyə çalışırdı. Sınığı sarımağ üçün anbardan nazik taxta gətirməyə adam göndərdilər. Şarl birisini seçərək, bir neçə hissəyə böldü, xidmətçi qadın döşək ağlarını cırayaraq bint hazırlayınca və məd-mazel Emma kiçik yastıqlar tikincə, o, şüşə qırığı ilə taxta parçalarını yonub hamarladı. Emma əl işi qutusunu çox aradı. Atası üstünə hirsələndi. Qız heç bir söz demədi. Lakin tikməyə başlayarkən o, bir-neçə dəfə iynəni əlinə batıraraq, qanını sormağ üçün barmağını ağzına apardı.

Qızın dırmaqlarının ağılığı Şarlı heyrətə saldı. Bu dırmaqlar işıldayı və barmağın ucuna doğru daralaraq Dieppdən gətirilmiş fil sümüyündən də hamar nəzərə çarpırdı, onlar badam şəklində kəsilib düzəldilmişdi. Buna baxmayaraq, qızın əlləri qəşəng deyildi, barmaqlarının bəndləri quru, əlləri isə olduqca ağ idi. Bundan başqa, o özü son dərəcə uzun və qeyri elastiki çevrəyə malik idi. Lakin Emmanın gözləri doğrudan da gözəl idi. Qonur gözlər, kirpikləri sayəsində qara görünürdü, onun baxışları sadətil bir cəsarətlə düz müsahibinə dikilmişdi.

Sarğı bitəndən sonra, cənab Ruo, feldşeri, yola düşmədən “qamını bərkitməyə” dəvət etdi.

Şarl aşağı mərtəbənin salonuna endi. Balaca masa üzərində, gümüş qablı iki tağım yemək hazırlanmışdı. Masa enli çarpayıya yaxın qoyulmuşdu, çarpayının üzərinə salınan çit örtüydə türklər təsvir edilmişdi. Pəncərə qarşısındakı hündür palıd şəkafdan iris və nəm döşək ağı qoxusu gəlirdi. Bucaqlarda döşəmə üzərinə dənə dolu kisələr qoyulmuşdu. Bu, üç daş pillə ilə keçilən qonşu anbarda yerləşməyən artıq məhsul idi. Otağın bəzəyi, divarın ortasında mıxdan asılmış, kömürlə çəkilmiş və yaşıl rənglə rənglənmiş, lakin güharcirlərin təsirindən rəngi qopmuş Minerva başı idi. Şəkil qızıl çərçivəyə alınmış, aşağısında isə qot hərfilərlə “Əziz atama” sözləri yazılmışdı.

Əvvəlcə xəstədən, sonra havadan, şiddətli soyuqlardan, gecələr çöllərdə ulayan canavarlardan söhbət etdilər. Madmazel Ruo, fermada, xüsusən indi, tək başına təsərrüfatla məşğul olması lazım gələrkən, çox da şad yaşamayırdı. Otaq soyuq idi, qız yemək zamanı titrəyirdi, onun, söhbət kəsilərkən adəti üzrə gəimirməyə başladığı dolğun dodaqları, bir az qalxmışdı.

Onun boynu, ağ qatlama yaxalıqdan görünürdü. İki sıx hörük ilə başında toplanmış qara saçları, bir maddədən yapılmış kimi idi; saçları o qədər hamar idi ki, başın ortasında incə xətlə ikiye ayrıldığı yerdə başının dərisini gözə çarpdırırdı. Qulaqlarının ucunu azca açan saçları şaqəqlarını dalğavari hörüklərlə sararaq ənsəsində topa saça qarışırdı. Kənd feldşeri belə saç dararışını, ömründə ilk dəfə görürdü. Qızın yanaqları çəhrayı idi. Bağa canağından qaynalmış ipli gözlüyü, kişilər kimi, döşündəki düymələrin arasına taxmışdı.

Şarl yuxarı qalxıb qoca Ruo ilə vidalaşdıqdan sonra yola düşmədən əvvəl yenə salona girdikdə, onu pəncərə yanında gördü. O, alnını şüşəyə dayayaraq, bağda, küləkdən devrilmiş lobyə dayaqlarına baxırdı. Qız döndü və:

– Siz bir şeymi arayırsınız? – deyərək sordu.

– Bağışlayınız, mən qamçımı itirmişəm.

O, çarpayını qapıların dalını, kürsülərin altlarını araşdırmağa başladı. Madmazel Emma qamçıyı görərək, dən kisəsinin üzərinə əyildi. Şarl nəzakət gözləyərək, ona doğru yüyürdü, əlini o istiqamətə uzatdı və göyüsünün gənc qızın əyilmiş çiyninə toxunduğunu hiss etdi. Qız doğruldu və bərk qızarmış bir halda, çiyni üzərindən ona bir nəzər salaraq, qamçını uzatdı.

Vəd etdiyi kimi, Bertoya üç gün sonra qayıtmaq əvəzinə, Şarl ertəsi gün səhər yenə oraya döndü. Özünü təsadüfən gəlmiş kimi göstərən ziyarətlərindən başqa, o müntəzəm olaraq həftədə iki dəfə xəstənin yanına gəlirdi.

Amma hər şey öz yolunda idi. Xəstə yavaş-yavaş sağalırdı, qırx altı gündən sonra qonşular, Ruo atanın öz “damxasında” özü hərəkət etdiyini gördükdən sonra cənab Bovariyə mahir bir həkim kimi baxmağa başladılar. Qoca Ruo deyirdi ki, İvetonun və hətta Ruanın yaxşı həkimləri, mənə bundan artıq müvəffəqiyyətlə müalicə edə bilməzdilər.

Şarl isə, Bertoya belə həvəslə gəlməsinin səbəbini düşünməyirdi, düşünsəydi də, şübhəsiz ki, bunu, sınığın ciddiliyinə və bəlkə də yaxşı əmək haqqı almaq ümidinə isnad edərdi. Bununla belə, hər nə cür olsa, fermaya olan bu səfərlər, onun yoxsul və boz həyatında çəzib istisnalar idi. Bu günlər o, tezdən qalxar, tələsər, atı dörd nala çapar, ayaqlarını ota silər, içəri girmədən əvvəl, qara əlcəklərini geyərdi. O, ferma həyətinə girərkən, içəridən açılan qapıya çiynilə toxunmağı, çəpər üstündəki xoruzun banlamasına qulaq asmağı, qarşısına qaçan uşaqları qarşılamayı sevərdi. Əlinə şappıltı ilə döyərək, onu öz xilaskarı adlandıran qoca Ruonu da sevərdi. O, madmazel Emmanın, yuyulmuş mətbəx döşəməsini taqqıldadan, balaca taxta qaloşlarını da sevərdi. Qaloşların yüksək dabanları, quru bir tiqqıltı ilə çəkmenin dərisinə toxunurdu.

Qız onu daima səkinin birinci pillələrinə qədər ötürərdi. Atı hələ hazır olmadığı zamanlarda, birlikdə atı gözləndilər, vidalaşdıqdan

sonra onlar artıq danışmazdılar. Külək onu hər tərəfdən sararaq, ənsəsindən çıxan saç qıvrımlarını açar və ya döşlüyünün, işarət bayrağı kimi uçuşan bağlarını ətrafa qaldıraraq yellərdədi. Bir gün mülayim hava vardı, ağacların qabıqları nəm idi, damlarda qar əriyirdi. Qız səkidə durmuşdu. Sonra o gedib çətiri gətirdi və açdı. Günəşin şüalarını buraxan mavi ipək çətir onun ağ derisi üzərində oynayan rənglər çalırdı. O, bu yumşaq isti havaya gülümseyirdi, damlaların bir-bir gərgin çətir üzərinə düşdüyü eşidilirdi.

Şarl Bertoya getməyə başladığı ilk zamanlar madam Bovari demək olar ki, hər gün xəstə haqqında ondan sorğu-sual edərdi, hətta idarə etdiyi gəlir–çıxar kitabında cənab Ruo üçün təmiz, gözəl, bir səhifə də ayrılmışdı. Lakin Ruonun qızı olduğunu bildikdə, o, daha müfəssəl məlumat toplamağa başladı. O, madmazel Ruonun ursulilər monastirində tərbiyələndiyini və “gözəl təhsil aldığını” öyrəndi: rəqs öyrənmişdi, coğrafiyanı bilirdi, rəsm çəkirdi, sırma işləməyi bacarır və fortepiyano da çalırdı. Elə bu kafi idi.

O, öz-özünə: “İndi bildim ki, qızın yanına getməyə hazırlanarkən o nə üçün şadlanır, indi bildim ki, nə üçün yağışdan xarab olmasından qorxmayaraq, təzə jiletini geyir. Ah, qadın! Qadın!” deyirdi.

O, sevgi–təbii ilə madmazel Ruodan nifrət etdi. İlk əvvəl, müxtəlif kinayələrlə üreyini boşaldırdı, lakin Şarl bunu anlamadığından, o bəzən Şarlin qulaq ardına vurduğu təsadüfi sözlərlə təsəlli tapırdı. Nəhayət o, açıq–açığına söyüşə girişdi. Şarl nə cavab verəcəyini bilmədi.

O, nə üçün Bertoya qayıtmalı idi? Axı cənab Ruo sağalmış və onlar hələ bunun haqqını da verməmişlər. Ah, yəqin ki, orada “laqırdı vurmağı bacaran bir adam, sırmalar işləyən, oxumuş bir qız var”. Onun xoşuna gedən də budur. Ona şəhər qızı lazımdır. Madam Bovari beləcə, usanmadan davam edirdi.

– Ruo atanın qızı – şəhər xanımdır! Bəs belə! Onların babası çoban idi, onların əmisi oğlu dalaşma üstündə az qalmışdı həbsxanaya düşsün. Sir–sifətini düzəldərək, bazar günləri kilsədə bir qrafinya kimi ipək paltarlarda özünü nahaq yerə gözə soxur. Ruo yoxsuldur, əgər keçən ilki şalqam məhsulu olmasa idi, bəlkə heç borclarını ödəyə bilməyəcəkdi.

Bu sözlər Şarlı bıqdırdı, o, Bertoya getməkdən əl çəkdi. Eloiza, artıq ora getməyəcəyi üçün dua kitabı qarşısında, ona and içdirdi. Qadın ovunmadan hıçqıraraq ağlayır və çılğın bir məhəbbətlə Şarlı

sansız öpüşlərə qərq edirdi. Şarl itaət etdi. Lakin arzusunun kəşginiyi belə bir itaətə qarşı, sanki üsyan etdi, o sadətil bir riyakarlıqla qət etdiyi qızı görmək ona mən edildiyi üçün onun qızı sevməyə haqqı var. Bundan başqa, dul qadın ariq, dişləri isə uzun və iti idi. O, bütün ili, qara bir şal örtərdi, şalın ucları onun küreyinin ortasında sallanırdı; incə belini və yastı qalcasını kip bir surətdə sarmış, qutuya bənzər dar paltarı, boz corab üstündən geyilmiş, şəridli enli başmaqdağı topuğunu açıqda buraxırdı.

Şarlin anası tez–tez onlara gəlirdi. Bir–neçə gündən sonra artıq gəlin onu da öz tərəfinə çəkmişdi. Hər ikisi, iki bıçaq kimi Şarlı öz söhbətləri və tənbihlərlə sancırdı. Bu qədər çox yemek olmaz! Hər rast gələni şəraba qonaq etmək nə üçün? Fufajqa geyməmək nə höcətlikdir?

Baharın əvvəllərində elə oldu ki, dul Dyubekin əmanətini mühafizə edən inguvil notariusu, əmanət pulları götürərək birdən dəniz seyrinə çıxdı. Doğrudur, Eloizanın, ticarət gəmisində, altı min franka qiymət olunmuş payından başqa, Müqəddəs Françisko küçəsində daha bir evi qalmışdı; lakin haqqında çox danışılan bütün bu vardan, əslində bir neçə mebel və cır–cındırdan başqa heç bir şey ortaya çıxmıdı. Dieppdəki evi isə o qədər girov qoyulmuşdu ki, girov xərci onu sonuncu tirinə qədər yeyib bitirmişdi. Onun notariusu nə qədər pul verdiyi, bircə Allaha məlumdu. Gəmidəki pay isə min ekyudan artıq deyildi. Demək ki, o, bu əziz xanım yalan demişdi. Bovari–ata qəzəblə, kürsünü qaldırma cırpıb sındıraraq, oğlunu məhv etməkdə, onun həyatını, qoşqusu derisinə dəyməyən bir yabıya düşər etməkdə arvadını təqsirləndirirdi. Valideyni Tosta gəldi. İzahat başlanıldı. Dəhşətli bir səhnə açıldı. Floiza hıçqıraraq, ərinin qucağına atılır, onu ata–anasından mühafizə etmək üçün yalvarırdı. Şarl özü ata–anası ilə məsələni aydınlaşdırmağı qərara aldı. Onlar hirsələnərək çıxıb getdilər.

Lakin təkan verilmişdi. Bir həftə sonra Floiza həyətdə paltar sərərkən, ondan sinədoluşu qan gəldi, o birisi gün, Şarl üzünü pəncərəyə çevirib pərdəni çəkdiyi zaman o, “ax, İlahi!” – deyə qışqıraraq huşsuz halda yıxılıb qaldı. O, ölmüşdü. Gözlənilməyən bir hal!

Qəbiristanda hər şey bitəndən sonra Şarl evinə döndü. Aşağıda heç kəs yoxdu. O, birinci mərtəbəyə qalxaraq otağa girdi və hələ də alkodan asılı qalan paltarı gördü. Buradaca dolaba söykənərək iztirablı düşüncələrə daldı və axşama qədər belə oturdu. Hər nə cür olsa, arvadı onu sevirdi.

Bir dəfə səhər, qoca Ruo sınımış ayağının müalicə haqqını Şarla gətirdi: yetmiş beş frank (hamısı qırx suluq) pul və bir hinduşka. O, Şarın başına gələn bədbəxtliyi eşitmişdi, ona bacardığı kimi təsəlli verməyə çalışırdı.

– Mən bunun nə olduğunu bilirəm, – deyə o, Şarın çiyinə vururdu, – mənim də başıma gəlib. Mən öz zavallı arvadımı itirərkən, tək qalmaq üçün çölə qaçırdım. Ağac altına yığılaraq ağlayır, Allahı çağırır və ona cürbəcür sarsaq sözlər deyirdim. Ağacın budaqlarından asılmış ölü köstəbəkləri görürdüm, onların qamında artıq qurd-lar çşələnirdi, bunları görür və mənimlə də elə olmasını istəyirdim, bir sözlə mən də ölmək istəyirdim. Başqalarının bu dəqiqə, öz sevimli balaca arvadlarını ağuşlarında tutduqlarını düşündükdə isə, od tutaraq ağacla torpağı didirdim. Az qalmışdı, dəli olacaqdım, heç nə yeməyirdim. İnanmırsınız ki, kafeyə getmək fikri məndə nifrət oyadırdı. Hə, nə olsun ki, yavaş-yavaş günlər keçdikcə bahar qışı, payız yayı izlədi beləcə o da getdi. Yavaş-yavaş, damla-damla dörd çəkildi, uzaqlaşdı, elə bil ki, dibi çökdü. Doğrudan da dibi, çünki necə deyər-lər, içəridə nə isə daima qalır, nə isə bir ağırlıq qalır, bax burada, göyüşdə yərləşir. Lakin bu hamımızın başına gələcək bir işdir, baş-qaları öldüyü üçün insan özünə ölüm arzu edərmə... cənab Bovari, siz bu dalğınlıqdan çıxmalısınız. Keçər gedər. Bizə gəliniz. Bilirmi-siniz qızım da bəzən sizi yad edərək deyir ki, siz onu unutmuşsunuz. Bax, artıq bahar gəlir, fikrinizi dağıtmaq üçün, sizinlə dovşan ovla-mağa çıxmalıyam.

Şarın onun məsləhətinə qulaq asdı. O, Bertoya qayıtdı. Orada hər şey dünənki kimi, yəni eynilə, beş ay əvvəlki kimi idi. Armut ağac-ları çiçək açmışdı və indi ayaq üstə duran, mərhəmətli Ruo fermada dolasıır və ətrafı canlandırırdı.

O, doktora, onu yaxalamış olan fəlakətə görə, xüsusi bir diqqət yetirməyi özünə borc hesab edərək, daima ondan şlyapasını götürmə-məsini rica edir, onunla xəstə ilə danışmış kimi pıçılı ilə danışır və hətta onun üçün xüsusi olaraq daha yüngül bir yemək, məsələn: krem, ya armut kəmpotu hazırlanmışdıqda bir qədər hirsələndirdi də. O, müxtəlif söhbətlər edərdi və Şar bir neçə dəfə özünün güldüyünü müşahidə etdi. Lakin arvadının xəti-rəsi birdən qalxır, yenə onu kədərləndirirdi. Qəhvə gətirirdilər, onun da qüssələri buxar olub gedirdi.

Tək yaşamağa öyrənərək, arvadı haqqında az-az düşündürdü. Azad olmağın başqa gözəllikləri vardı, o, yalnızlığa asanlıqla dözürdü. O, öz arzusu ilə səhər yeməyi və nahar saatlarını dəyişdirə bilir, gedib-gələ bilir, heç kəsə hesab verməyir və yorğunluq hiss etdikdə enli çarpayı boyu sərilib uzanırdı. O, nazlanır, tənbelləşir və hər bir təsəllini həvəslə dinləyirdi. Digər tərəfdən arvadının ölümü onun şöhrətinə belə kömək etdi, belə ki, bir ay ərzində hamı: “Yazıq adam, bu nə bədbəxtlikdir”, – deyə təkrar etməyə başladı. Onun adı daha da məşhur oldu, yanına gələn xəstələrin sayı çoxaldı. Bundan başqa, o, istədiyi zaman Bertoya gedirdi. Qəlbində nə isə qeyri-mü-əyyən bir ümüd, nə isə tutqun bir səadət həsrəti bəsləyirdi. Şotka ilə bakenbardını tumarlayarkən o, özünün gözəlləşdiyini görmüşdü.

Bir dəfə, saat üçə yaxın fermaya gəldi. Hamı çöldə idi. O, mətbəxə girdi. Pəncərə bağlı idi, ilk əvvəl Emmanı görmədi, günəşin pəncərə arasından düşən uzun, nazik şüaları, döşəmə üzərilə uzanırdı. Bu şüalar tavanda əks edir və möblələrin künclərində sınırıdılar. Masa üstündə yuyulmamış stəkanların üzərində milçəklər gəzirdi. Milçək-lər vızıldayıb və alma şərbəti artığında batırıdılar... İşıq, buxarı borusun-dan keçərək, tavanı qaplamış hissə məxmər rəngi verir və soyumuş küllü göyümsoy rəngdə göstərirdi. Emma pəncərə ilə buxarı ara-sında oturmuşdu. O, tikişlə məşğul idi. Başında dəstəməli yoxdu, tər damlaları onun çılpaq kürəyindən axırdı.

Kənd adətinə görə, qız ona şərbət təklif etdi. O, istəmədi. Qız isə ısrar edirdi, nəhayət gülərək onunla bərabər bir qədəh likor içmək istədiyini bildirdi. Şkafdan bir butulka portağal likoru çıxardı, iki qədəh götürdü, birisini ağzına qədəh doldurdu, digərinə isə bir-iki damla tökdü. Şar ilə qədəh-qədəh vuraraq öz qədəhini dodaqlarına apardı. Lakin qədəh, demək olar ki, tamamilə boşdu, Emma qədəh-dəkini içə bilmək üçün, başını şiddətlə geriye atdı. Boyunu uzanmış halda boğazına heç nə düşmədiyinə gülərək, xırda dişləri arasından görünən dilinin ucu ilə, qədəhin dibini bir neçə dəfə yalamaq istədi.

Sonra öz yerinə oturaraq işini götürdü – ağ iplek corabı közməyə başladı. Qız başını yerə dikərək oturmuşdu. Hər ikisi susurdu. Qapı altından otağa soxulmuş külək, döşəmədən toz qaldırırdı. Şar toza baxır və yalnız şaqəqlərindəki qan döyüntüsü ilə uzaqda həyətdən gələn toyuq qaqqıldılarını eşidirdi, Emma sərinlənmək üçün yanaq-larını ovucu içinə alır, sonra yenə əllərini buxarı barmaqlığının dəmir kürəciklərində soyudurdu.

O, bahar girəndən bəri tez-tez baş gicəllənməsinə tutulduğundan şikayət edərək, dənizdə çimmənin ona xeyirli olub-olmadığını sordu. O monastırdan, Şarl isə – gimnaziyadan danışmağa başlayaraq söhbətə girişdilər. Yuxarı, Emmanın otağına qalxdılar. Emma ona, öz köhnə not dəftərlərini, mükafat olaraq aldığı kitablarını və şkaflın dibinə tullanmış palıt yarpaqlarından hörülmüş ikilliləri göstərdi. Bundan başqa, qız ona anasından və qəbiristandan danışdı və hətta, hər ayın ilk cüməsi, qəbir üstünə aparmaq üçün çiçək qopardığı ləkləri də Şarla göstərdi. Lakin onların bağbanı heç nə anlamayır. Xidmətçiləri o qədər pisdir ki! O, heç olmasa qışda, şəhərdə məmnuniyyətlə yaşamaq istərdi, lakin yayda kənd, olsun ki, daha da cansıxıcı olur; çünki gün nəhayətəz bir surətdə uzanıb gedir. Onun səsi, nə haqqında danışmasına baxaraq, gah təmiz və açıq olaraq yüksəlir, gah yorğunluğa çulğalanaraq süzülür və birdən daşaraq pıçıltya dönürdü. Sanki o, məsud və şad, məsumcasına açılmış gözlərilə, yaxud pərişan və dalgın yerə dikilmiş cansıxıcı baxışlarla, öz-özünə danışdı.

Axşam Şarl onun yanından qayıtdıqdan sonra qızın söylədiyi cümlələrin hamısını bir-bir yadına salır, onları olduğu kimi xatırlamağa, mənalarını tamamlamağa çalışaraq, hələ tanımadığı zamanlar, bu qızın nə cür olduğunu təsəvvür etməyə çalışdı. Lakin o, Emmanı, ilk dəfə və ya bir neçə dəqiqə əvvəl gördüyündən başqa cür təsəvvür etməyə müvəffəq olmayırdı. Sonra o, öz-özündən onun kimə ərə gedəcəyini və ərə gedərkən onun başına nələr gələcəyini sorurdu. Heyhat! Qoca Ruo çox zəngin, o isə... qızı isə belə gözəl idi. Lakin qızın siması daima onun gözü qarşısına dikilir və fırfıra vızılıtsı kimi yeknəsək bir səs onun qulağına bu sözləri pıçıldayırdı: “Evlənsə idin, evlənsə idin pis olmazdı!” Gecə yata bilmədi, nə isə onu boğurdu, su içmək istəyirdi. Qrafından su içmək üçün qalxdı və pəncərəni açdı. Göy ulduzlarla bəzənmişdi, ılıq külək əsirdi, uzaqda itlər hürüşürdülər. O, Bertoya tərəf baxdı.

Nəhayət heç bir şey itirməyəcəyini düşünərək, Şarl ilk firsətdə qızı istəməyi özünə söz verdi. Lakin firsət düşdükdə o, lazımı sözü tapa bilməyəcəyindən qorxaraq ağzını açmayırdı.

Qoca Ruo, evdə xeyir gətirməyən qızından çox həvəslə azad olmaq istədi. Qəlbində isə o, qıza haqq verirdi. Onu kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmağa layiq görməyirdi, Emmanı bu iş üçün çox ağıllı bulurdu, bu vaxta qədər torpaq sahiblərindən kimse milyonçu olma-

mışdı, o rəncəbərliyə lənətlər oxuyurdu. O, özü, nəinki varlanmayıb, hətta hər il zərəmə düşürdü. Doğrudur, o daha müvəffəqiyyətlə alver edə bilirdi və bu peşəyə məxsus müxtəlif hiylələr ona xoş gəlirdi. Torpaq sahibkarlığı və ferma saxlamaq ona çox az yaraşdı. O, əllərini cibinə qoyaraq gəzməyi sevər və heç bir vaxt öz xərcləri üçün pula heyfi gəlməzdi. O, yaxşı yemək, rahat yaşamaq və yumşaq çarpayıda yatmağı sevirdi. Tünd alma şərabı, qanlı qoyun eti, yaxşı hazırlanmış romlu qəhvə sevirdi. O, mətbəxdə, ocaq yanında, yalnız olaraq, teatrda olduğu kimi, hazır bir halda qarşısına gətirilən balaca masa dalında yeyib içərdi.

O, qızının yanında Şarlin qızardığını müşahidə edərkən (bu isə, yaxın günlərdə qızına elçilik edəcəyini bildirirdi). Əvvəlcədən bu iş haqqında ətraflı düşündü. O, Şarlı bir qədər “yüngül” bulurdu, o, belə bir küreken arasında deyildi. Lakin Şarlı, namuslu, qənaətkar və yüksək təhsilli bir adam hesab edirdi. Ehtimal ki, o cəhiz üstündə çox da alver etməz, qoca Ruo isə bənnəllərini və sərracları borcunu vermək üçün öz “mülkündən” iyirmi iki akr satmağa məcburdu, bundan başqa hələ yaxın zamanda yeni bənd də qurmalı idi.

O, öz-özünə:

– Əyər o, istəsə, – dedi, – qızı verəcəyəm.

Mixayil-Arxangel bayramında Şarl iki-üç günə Bertoya qonaq gəldi. Sonuncu gün də əvvəlkilər kimi keçdi, o isə hər dəqiqə izahatını təxirə salırdı. Qoca Ruo onu ötürməyə çıxdı. Onlar çala-çuxurlu bir yolla gedirdilər. Bu dəqiqə ayrılmaq lazım idi. Qəti an yetişdi. Şarl çəpərin sonuna qədər özüne vaxt verdi, çəpəri ötən zaman:

– Cənab Ruo, mənəm sizə bir neçə sözüm vardı, – deyə, mırıldadı.

Onlar dayandılar. Şarl susurdu.

– Hə, deyiniz! Siz elə zənn edirsiniz ki, mən bilməyirəm? – deyə, qoca Ruo yavaşca güldü.

– Ruo ata... Ruo... ata... – deyə Şarl kökələdi.

– Hə nə olar? Mən bundan yaxşısını arzu etməyirəm, – deyə fermer davam etdi, – qız da yaqın ki, mənəm kimi düşünür, lakin yenə də onun razı olub-olmadığını sormağ lazımdır. Hə, gediniz! Mən evə dönürəm. Məni diqqətlə dinləyiniz. O “Hə” desə, siz bir də qonşuların gözü qarşısında geri qayıtmayınız, bu onu çox həyəcanlandıra da bilər. Sizin özünüzdü nigaran qoymamağ üçün mən pəncərələri geniş surətdə açar və tay-ba-tay qoyaram. Çəpərdən bir az boylanıb baxsanız görərsiniz.

O, getdi.

Şarl atını ağaca bağlayaraq kolluğa yüyürdü. Gözləməyə başladı. Yarım saat keçdi. O, gözlərini saatından ayırmayaraq on doqquz dəqiqə də saydı. Birdən divara taqılıqlı ilə bir şey dəydi. Pəncərə açılaraq bir neçə dəfə divara dəydi və sürmənin səsi uzun müddət havada titrədi.

Ertəsi gün, səhər saat doqquzda, o, artıq fermada idi. O, içəri girərkən Emma qızardı və nəzakət gözləyərək gülməyə çalışdı. Qoca Ruo gələcək kürəkənini qucaqladı. Pul işləri haqqında söhbət başlandı. Lakin toya qədər hələ çox vardı. Toy, Şarlın yası bitmədən, yeni gələn ilin yazından əvvəl ola bilməzdi.

Bu intizarla qış keçdi. Madmazel Ruo öz cehizi ilə məşğuldu. Cehizin bir hissəsi Ruanda sifariş edilmişdi, o, müvəqqəti olaraq əldə etdiyi moda jurnalları üzrə özünə kömlək və gecə ləçəkləri tikirdi. Şarl fermaya gələrkən, onlar toy hazırlıqlarından danışır və hansı binada nahar veriləcəyini müzakirə edirdilər. Veriləcək yeməklərin sayından, mey-mezələrin növündən danışır və xəyala dalırdılar.

Emma gecə məşəllər işığında nikahlanmaq istəyirdi. Qoca Ruo bu fantaziyanı heç anlaya bilməyirdi. Nəhayət toy quruldu. Qırx üç adam dəvət edilmişdi. On altı saat süfrə başında oturdular. Ertəsi gün səhər şənlik yenidən qurularaq bir neçə gün davam etdi.

IV

Qonaqlar erkən yığıldılar. Onlar arabalarda, iki təkərli şarabarlarda, köhnə, örtüksüz qazalaqlarda, dəri pərdəli karetalarda gəlmişdilər; qonşu kəndlərdən gələn gənclər isə, dörd təkərli arabalarda gəlmişdilər; atlar bərk qoşduğundan və silkələndiyindən onlar, yolda yıxılmamaq üçün, bir-birindən və arabanın kənarından yapışırdılar. Qonaqların bəziləri on kilometr məsafədə olan Godervil, Normanvil və Kaniden gəlmişdilər. Hər iki ailənin bütün qohumları dəvət olunmuşdu, küsülü olan dostlarla barışdılar, çoxdan gözə dəyməyən tanışları da çağırdılar.

Hər yarım saatdan çəpərin o üzündə qamçı saqqılıtsı eşidilirdi. Tez darvazalar açılırdı. Araba həyəte girir, sürətlə səkinin pillələrinə qədər qoşaraq asansız dayanırdı; içərisindən dizlərinin ovuşduran, ciyirlərini doğruldan miniklər düşürdü. Xanımlar çutqu və şəhər

biçimli paltarlar geymişdilər, üstlərində isə qızıl zəncirli saatlar, ucu bel bağlarında cərpazlanmış pələnlər və ya kürəklərində sancaqla bənd edilərək daldan boyunlarını açıq buraqan rəngli yaylıqlar var idi. Ataları kimi geyinmiş gənclər yeni paltarlarında çox sıxılmış gəzinirdilər (çoxusu o gün, ömürlərində ilk dəfə olaraq çəkmə geyirdi). Onlarla bir sırada isə, on dörd, ya on altı yaşlarında, əmi qızları, ya böyük bacıları olan qızlar, nəfəslərini belə çəkmədən dururdular. Çəhrayı rəngli pomada ilə yağlanmış saçları, əyinlərində bayram münasibətilə tikilmiş və toya görə uzadılmış ağ paltarları vardı. Qızlar əlcəklərini bulamaqdan qorxur, utanır və həyəcədən qızaranaqlarını itirirdilər. Arabaların hamısını açmaq üçün mehtər çatma-
dığında, ağalar qollarını çırmayaraq, özləri işə girişdilər. İctimai vəziyyətlərinə müvafiq olaraq, ağalar syurtuq, jaket və pəncək geymişdilər (bu paltarların hamısı bütün ailənin səliqə ilə qoruduğu və yalnız xüsusi təntənəli təsadüflərdə şəkəfdən çıxardığı yeni paltarlar idi). Silindrə bənzəyən yaxalıqlı, torba kimi enli cibləri, uzun ətkələri küləkə yəllənən syurtuqlar. Qalın mahit pəncəkər və adətən bu pəncəkərlə geyilən mis nişanlı furajkarlar. Arxasında iki göz kimi bir-biri yanına tikilmiş iki düyməli və ətkələri dülgər baltası ilə kəsilmiş kimi görünən yarım fraklar. Qonaqlardan bəziləri isə rəsmi bluzlarda, yəni kürəyində xırda qatları olan, qatlama yaxalıqlı və aşağıdan qumaş təkbəndə qurşaqlanmış bluzlarda idilər (aydın şeydir ki, bunlar naharda masanın lap axırında oturmalı idilər).

Kömləklərin göyüşləri isə zireh kimi qabarmışdı! Hamısı saçlarını yenidən düzəltmişdi, qulaqları qabarmış, yanaqları isə səliqə ilə qırılmışdı. Bəzisi saqqalını qırmaq üçün, işıqlanmadan qalxaraq, qaranlıqda, burunlarını və yanaqlarını kəsib üzlerini cizgilərlə bəzəmişdilər. Dərilərindəki üç franklıq böyüklüyündə olan sıyrıntılar, yolda küləkədən soyuq almış və bütün bu ağ, kök, şişmiş sifətlər, mərmər daşındakı damarlar kimi, çəhrayı ləkələr xallanmışdı.

Fermadan bələdiyyəyə qədər yarım kilometrden artıq deyildi. Oraya piyada getdilər, kilsədən mərasim bitəndən sonra da piyada geri döndülər. Əvvəlcə çöl ilə, yaşıl taxıl arasılə, ensiz bir mərəz üzərilə, rəngli bir lenta kimi qıvrılaraq getdilər sonra uzanaraq, bir-birilə söhbət edən dəstələrə bölündülər. Öndə çalğıçı gedirdi. Skripkasi ala-bəzək lentalarla bəzənmişdi. Onun dalınca yeni cvlənlər, sonra – qohumlar, tanışlar, hamı nəvbə ilə yürüyürdü, daldə isə, gicizlə nadinclik edib yulaf sünbüllərini qıraraq böyüklərin nəzərindən

sürüşməyə çalışan çocuklar gəlirdi. Emmanın həddindən ziyadə uzun paltarları yerlə sürünürdü. O, tez-tez şeyini qaldırmağa məcbur olurdu. Ələkdəki nazik barmaqları, ehtiyatla, əyəinə yapışmış tikənləri və quru otları qoparırdı, Şarl isə yanında dayanıb onu göz-ləyirdi. Yeni silindr və qolları əllərini dirəklərinə qədər örtən bir fraq geymiş qoca Ruo madam Bovarinin qoluna girərək aparırdı. Cənab Bovari – ata isə lap qəlbinin dəriniyindən bu xalqa nifrət edərək sadəcə hərbi biçimli syurtukunda gəlmişdi; o, sarı saçlı gənc kəndli qadınına yüngül zarafatlar ataraq dilkoşluq edirdi. Qadın reverans edir, qızırır və nə cür cavab verəcəyini bilməyirdi. Başqa qonaqlar öz işləri haqqında söhbət edir və ya çiynilərlə bir-birini itələyərək özlərini nəşələnməyə təhrik edirdilər. Əgər diqqətlə qulaq asılsa idi, çöldə çalmaqda davam edən skripkaçının zırlıtısını eşitmək olardı. Çalğıçı camaatın geri qaldığını müşahidə edəndə, dayanaraq dincini alır, tellərin daha yaxşı səslənməsi üçün kəmənin uzun müddət qanifola sürtür və yenə yola düşərək skripkanın dəstəsini gah qaldıraraq, gah salaraq, takt ilə yürüyürdü. Skripkanın zırlıtısı hələ uzaqdan quşları hürküdürdü.

Süfrə anbar binasında açılmışdı, masa üzərində dörd cür isti yemək, çolpadan hazırlanmış altı firiqasse, bişmiş dana ətə, üç qoyun budu, ortada isə – üç sıra turşu kolbasla əhatə edilmiş, qızardılmış gözəl bir donuz potası qoyulmuşdu. Bucaqlarda araq dolu qrafinlər düzülmüşdü. Butulkalardakı şirin alma şərbəti, mantarların dövrəsində kəşif köpük ilə qaynayır, bütün istəklilər əvvəlcədən ağzınadək şərbətlə doldurulmuşdu. İri nimçələrdəki sarı krem, masaya bir az toxunan kimi titəyirdi. Kremın hamar səthində, nobat şəkəri ilə yeni evlənənlərin adlarının baş hərfləri neşə edilmişdi. Tort və badam xamırı üçün İvetodan xüsusi şirniyyatçı gətirilmişdi. O, bu yerlərdə öz məharətini ilk dəfə nümayiş etdirdiyinə görə, işə çox səylə yanaşdı. Çərəzdən sonra hamının heyretinə səbəb olan toy tortunu o, öz əlilə süfrəyə qoydu. Tortun qədəsi dörd bucaqlı göy kardondan ibarətdi. Burada – sıra sütunları ilə, taxçalarda yerləşdirilmiş heykəl modellərlə bir məbəd təsvir olunurdu. Üzərinə zərli kağızdan qaynalmış ulduzlar səpəlmişdi. İkinci mərtəbədə şəkərlənmiş meyvələrdən, badamdan, kişmişdən və portaqal parçalarından qayrılmış bacalarla əhatə olunmuş bir qala təsvir edilirdi. Nəhayət, üçüncü üst qat gəlirdi ki, burada yaşıl bir çəmənin təsvir olunurdu, qayaları, mürebəddən gölləri, fındıq qabığından qayıqları vardı, şokoladdan qayrılmış yellən-

cəkdə balaca bir eşq mələyi yellənirdi. Yelləncəyin balaca sütunla-rının başına kürəciklərə bənzər həqiqi gül qönçələri qoyulmuşdu.

Gecə keçənə qədər yeyib içdilər. Uzun müddət oturmaqdan yorularaq, qalxır, həyətdə gəzişir, samanlığa girərək bir əl probka oyunu oynayır və yenə süfrə başına qayıdırırdılar. Bir neçəsi mürgü-ləyərək xoruldamağa başladı. Lakin qəhvə verilərken yenə hamı özünə gəlirdi. Nəgmə oxumağa başlayaraq, güc və cəldliklərlə müsə-biqəyə girir, fokus çıxarır, böyük barmaqları ilə ağır şeylər qaldırır, arabaları çiynlərinə almağa təşəbbüs edir, nalayiq hərəkətlər göstərir və qadınları öpürdülər. Getmək lazım gəldikdə, çox yulaf yeyərək toxluq etmiş atlar qoşulmaq istəməyirdilər. Təpik atır, dal ayaqları üstə qalxır, qoşqu təqimini qırırdılar, sahibləri isə onları söylər və güldürdülər. Bütün gecə arabalar çaparaq çuxurları aşır, qaçıl daşı komaları üzərindən sıçrayır və yol kənarındakı kollara çarparaq ay işığında qəsəbələrin yollarında qoşurdular. Qadınlar isə pərdə dalın-dan boylanaraq cilovu tutmağa çalışırdılar.

Bertoda qalanlar, bütün gecəni mətbəxdə içdilər. Çocuklar isə talvar altında yatışdılar.

Emma atasından, adi toy zarafatlarına yol verməməsini rica etdi. Buna baxmayaraq əmi oğlanlarından biri, balıq alverçisi (o, hətta toy hədiyyəsi olaraq iki qalqan balığı gətirmişdi), ağzına su doldurub qapının açar deliyindən içəriyə püskürtməyə hazırlanmışdı; qoca Ruo öz vaxtında yetişib onu saxladı. Ruo ona, kürəkəninin ali rütbə-sinin belə nalayiq hərəkətlərə yol vermədiyini anlatdı. Lakin əmi oğlu çox çətinliklə bu bəhanələrlə razılaşdı. O, qəlbində, qoca Ruonu yersiz məğrurluqla təqsirləndirirdi və təsadüfən nahar zamanı qarşı-larına pis tikə çıxan üç-dörd nəfər qonağın yanında, küncdə oturdu. Bu qonaqlar da özlərini pis qəbul olunmuş sayır, ev sahibi haqqında pıçıldasır və gizlində onun iflas etməsini arzulayırdılar.

Madam Bovari (ana) bütün gün ağzını açmadı. Onunla, nə gəlinin tualeti, nə də bayram mərasimi haqqında məsləhət etməmişdilər. O, tez çıxıb getdi. Əri onu təqib etmək əvəzinə, siqar üçün Sen-Viktora adam göndərdi və səhərə qədər, albalıdan qayrılmış və oradakılardan bilmədiyini bir içki içərək, papiros çəkməkdə davam etdi. Bu onun hörmətini daha da qaldırdı.

Hazır cavab olmayan Şarl, qonaqlıq zamanı heç bir şeylə özünü göstərmədi. Sup verilərək qonaqlar onu iti zarafatlar, cinaslar, iki

mənəli sözlər, təbrik və təklifsiz zarafatlarla qarşıladılar, o isə bunlara birtəhər cavab verirdi.

Lakin ertəsi gün o, tamamilə başqa bir adam kimi görünürdü. O, Emmadan daha çox, ilk dəfə evlənən bir adama oxşayırdı. Emmada isə heç bir dəyişiklik yoxdu. Ən hazır cavab olanlar belə nə deyəcəklərini bilməyirdilər və qız onların yanından keçərkən əbəz yerə özlərindən bir şey sıxıb çıxarmağa çalışırdılar. Lakin Şarl heç bir şey gizlətmək istəməyirdi. O, qızı öz arvadı adlandırırdı, ona "sən" deyir, hamıdan onu soruşur, onu hər yerdə arayır və həyəətə aparırdı; uzaqda, ağaclar arasında qızın belini qucaduğu və başını onun qara saçının bükümlərinə dayayıb əylənərək onunla bir sıra da yurüdüyü görünürdü.

İki gündən sonra ər-arvad yola düşdülər; Şarl uzun müddət xəstələrini ata bilmədi. Qoca Ruo kalyaskasını onlara verərək, Vassen-vilə qədər ötürdü. Orada, o, sən dəfə qızını öpdü, kalyaskadan düşərək evinə tərəf yönəldi. Təxminən yüz addım getdikdən sonra dayandı və təkerlərindən toz qoparaq uzaqlaşan arabani görüb dərin-dən bir ah çekdi. O, öz toy gününü, gəncliyini, arvadının birinci hamiləliyini xatırladı. O da, arvadını atası yanından öz evlərinə apardığı gün çox nəşəli idi. Arvadı at üstündə onun tərəfində oturmuşdu, at qar üzərillə yorturdu: miladi-İsa bayramı qabağı idi, çöllər qar ilə örtülmüşdü. Arvadı bir əlilə onu qucaqlamış, digərillə zənbili saxlayırdı. Külək, onun normand baş örtüsünün uzun krujevalarını yellə-dirdi; krujevalar Ruonun dodaqlarına toxunurdu, o, dala çevrilərək öz yanında, çiyni arxasında, qızıl çutqusu altından sakit-sakit gülüm-sünən al rəng almış balaca sifəti görürdü. Əllərini qızdırmaq üçün arvadı əllərini onun qoynuna soxurdu. Bütün bunlar nə qədər çoxdan olub getmişdi. Onların oğullarının indi otuz yaşı olardı. O yenə də ətrafa baxındı, artıq yolda heç bir şey görmədi. O, tərək edilmiş bir ev kimi özünü kədərli hiss etdi. Dimağında əziz xatirələr, qonaqlığın dumanlı buxarları, qara düşüncələrlə qarışdı; o, birdən kilseyə getmək istədi. Lakin o, daha çox qüssələnəcəyindən qorxaraq evinə sarı yönəldi.

Cənab və madam Bovari saat altıya yaxın Tosta yetişdilər. Qonşular feldşerin yeni arvadına baxmaq üçün pəncərələrə qoşdular.

Köhnə xidmətçi qadın evdən çıxaraq, onları təbrik etdi, nahar hələ hazır olmadığına görə üzr istədi və madama, nahara kimi öz evini seyr etməyi təklif etdi.

Kərpic fasad düz küçəyə, daha doğrusu, yola baxırdı. Giriş qapısı dalında balaca yaxalıqlı bir plaş, yüngən və qara dəri furajka asılmışdı; bucaqda, döşəmə üzərində isə, hələ də üzəri qurumuş palçıqlı bir cüt çəkmə boğazı tullanmışdı. Sağda salon, yəni yemek yeyilən və boş vaxt keçirilən otaq yerləşmişdi. Yuxarıdan saman rəngli çiçək hörüyü ilə bəzənmiş sarı rəngli divar kağızları, pis çəkilmiş kədən üzərində yellənirdilər. Ağ kalenkordan tikilmiş qırmızı təsmalı pərdələr, pəncərələrdə çarpazlanmışdılar; buxarının ensiz taxtası üstündə iki süni gümüş şamdan arasında, oval şüşə kalpaq altında bir saat qoyulmuşdu, üzərində Hippokratın başı olan bu saat göz qamaşdıraraq işıldaırdı. Koridorun o biri tərəfində, altı addım eni olan balaca bir otaqda Şarlin kabineti yerləşirdi. Orada yazı masası, kreslo və üç sandalya qoyulmuşdu. Kəsilməmiş, lakin əldən-ələ keçərək dəfələrlə satılma-dan didilmiş "Tibbi elmlər lüğəti" cildləri, demək olar ki kitabxananın şam ağacından yapılmış altı xanasını tamamilə doldurmuşdu. Xəstələri qəbul zamanı mətbəx qoxusu, divardan keçirdi, mətbəxdə isə kabinetdəki xəstələrin öskürməsi eşidilirdi, buradan onların xəstəliklərinin bütün tarixinə qulaq asmaq mümkündür. Mətbəxin yanında, içərisində çörək sobası olan böyük boş bir otaq vardı. Qapısı düz, töylə olan həyəətə açılırdı. Bu otaq indi, odun sarayı və hər cür kəm-köhnə qoymaq üçün anbar vəzifəsini görürdü. Buraya dəmir-dümür, boş bocqa, xarab olmuş kənd-təsərrüfat alətləri və nəyə lazım olduqları məlum olmayan, toz basmış bir çox şeylər atılmışdı.

Uzun, lakin çox enli olmayan bağ, ərlik ağacları cərgələri, palçıqdan yapılmış iki divar arasılə hasara qədər uzanırdı, bu hasar bağı çöldən ayırırdı. Ortada daş masa üzərində şist günəş saati qayrılmışdı. Dörd cılız yabani gül cərgəsi, daha faydalı bitkilər əkilmiş, bir kvadrat yeri simmetrik bir surətdə əhatə etmişdi. Lap içəridə, balaca şam ağacları altında gipsdən qayrılmış kiyürə öz dua kitabını oxuyurdu.

Emma yuxarıya qalxdı. Birinci otaq boşdu, ikincidə isə (bu ər-arvad yataq odası idi) yataq bucağındakı qırmızı pərdə altında qızıl ağacdən qayrılmış bir çarpayı dururdu. Balıq qulağından olan balaca qutu komodu bəzəyirdi, pəncərə yanında, masa üzərindəki qrafidə aqı atlas lent ilə bağlanmış narıncı çiçəklər dəməti qoyulmuşdu. Bu, izdivac dəməti, toy dəməti idi. Emma çiçəklərə baxdı. Şarl onun baxışlarını müşahidə edərək, dəməti götürüb çardağa apardı. Bu vaxt

Emma kreslo üzərində oturaraq (onun yanında şeylərini açdılar) kardon qutudakı toy dəməti haqqında düşünür və o, öləndən sonra bu çiçəkləri nə edəcəklərini, öz-özündən sorurdu.

İlk günlər o, evdəki dəyişiklər və müxtəlif işlərlə məşğul oldu. Şamdanların şüşə qalpaqlarını çıxardı, salona yeni kağızlar çəkməyi, pilləkəni rəngləməyi və bağdakı günəş saatları ətrafına skamyalar qoyulmasını tapşırırdı. O, hətta, bağda fantanlı, xırda balıqlı bir hovuz tikdirmək fikrinə düşdü. Əri, onun gəzməyi sevdiyini bildiyindən, ilk təsəddüfə onun üçün bir şaraban aldı. Ona yeni fanarlar qoyduqdan və sırımışı qalın oturaq yeri qayırıqdan sonra, şaraban iki təkrərli bir faytona oxşadı.

Beləcə, Şarl bəxtiyardı və heç bir şeyin qayğısını çəkməyirdi. İkilikdə etdikləri nahar, böyük yoldakı axşam gəzintiləri, saçlarını düzəldərkən Emmanın əllərinin hərəkəti, pəncərə sürməsindən asılan həsir şlyapa və əvvəllər haqqında düşünmədiyi bir çox başqa, xırda şeylər indi ona nəhayətsiz bir xoşbəxtlik bəxş edirdi. Səhərlər çarpayıda Emma ilə bir bəlişdə uzanır və onun gecə çutqusunun ucu ilə örtülmüş yanağındakı yüngül tükləri, günəş şüalarının necə yaldızladığına baxırdı. Yaxından, xüsusən, ayırlaraq bir neçə dəfə gözələrini açıb yumarkən, Emmanın gözələri Şarla çox iri görünürdü. Kölgədə – qara, günəş şüalarında – tünd mavi olan bu gözələr, dərinə qonur göründükləri halda getdikcə şəffaf bir rəng alırdılar. Şarlin baxışları bu dərinliklərdə itirdi, o, özünü Emmanın bəbəkələrində yaxası açılmış kömləkdə, başı ipək qumaşa sarılmış bir halda əks etmiş görürdü. O, ayağa qalxırdı. Şarl evdən çıxarkən Emma adəti üzrə pəncərə qarşısında dayanırdı. O, geniş, ağ paltarda, iki ətir çiçəyi dibçəyi arasında pəncərə ağzına dirşəkənirdi. Şarl küçədə, dirəyə söykənərək məhmuzlarını düymələdi. Emma isə onunla söhbət edərək ağzı ilə ot və ya çiçək yarpaqlarını qoparar və ona sarı üfürərdi, yarpaq havada quş kimi yarım dairelər cızaraq uçar və yerə düşmədən, səki yanında hərəkətsiz dayanmış qoca ağ madyanın daranmamış yalına ilişib qalırdı. Şarl, ata minərək ona hava öpüşü göndərirdi, o da pəncərəni qapayaraq eyni hərəkətlə ona cavab verərdi, sonra Şarl uzaqlaşardı. Sonsuz tozlu bir lenta kimi uzanan böyük yola çıxaraq, üzərinə ağacların başı əyilmiş ensiz kənd ciğirlərini, dirseyinə qədər taxla girdiyi əkin mərzlərini ötür keçərdi. Günəş onun kürəyini yandırır qavurar, o isə keçən gecənin sevincilə dolu bir qəlb ilə burun dəşiklərini geniş açaraq səhər havasını ciyərlərinə çəker və bütün vücudunda

rahatlıq duyaraq sakit-sakit yol gedərdi. O, nahardan sonra hələ çox zaman yedikləri yer alması dadını hiss edərək, dodaqlarını yalayın adamlar kimi, öz xoşbəxtliyindən həzz alaraq yoluna davam edərdi.

Bu vaxta qədər onun həyatında yaxşı deyiləcək nə vardı? Məktəbdə dörd yüksək divar arasında bağlı, danışığına gülən, kostyumuna istehza edən və hamısı ondan dövlətli və yaxud istedadlı olan, gimnaziyada görüş zamanı analarından şirin qutablar alan o yoldaşlar izdihamı içərisində tənha qaldığı o illəri xoş idi? Yoxsa, sonralar təbəbət öyrəndiyi və məşuqəsi olan balaca tikişçi qızla rəqs etmək üçün cibində lazımı qədər pul bulmadığı zamanlarını yaxşı idi? Sonra on dörd ay, yataqda belə ayaqları buz kimi soyuq olan bir dul qadınla yaşadı. Lakin əvəzində, indi pərəstisi etdiyi bu gözəl qadın bütün həyatı uzununu onun idi. Dünya, onun üçün Emmanın yubkasının ipək ətkələrində bitirdi. O özünü, onu lazımı qədər sevməməkdə təqsirləndirirdi. O daima yenidən Emmanı görmək istəyirdi. O, evə dönməyə tələsir və ürək döyüntüsü ilə pillələri qalxırdı. Emma öz otağında oturub geyinirdi. O, səssiz addımlarla gizlicə yaqlaşaraq onun çiynindən öpərdi. Emma diksinərək çıxırdı.

O, hər dəqiqə Emmanın üzüyünə, darağına, ləçəyinə toxunmaqdan özünü saxlaya bilməzdi. Bəzən o, ağzını geniş açaraq Emmanın yanağından qaba öpüşlər alardı, çox vaxt onun çılpaq qolunu, barmaq-larının ucundan ta çiyninə qədər sansız xırda öpüşlərlə bəzəyərdi. Emma, adama sırmaşan körpəni kənar edən kimi ərinə usanmış gülüşlərlə özündən kənar edərdi.

Ərə getməmişdən Emmaya elə gəlirdi ki, o, Şarlı sevir. Lakin sevgidən sonra, onu izləməli olan bəxtiyarlıq gəlmədi. O, səhv etdiyini qət etdi. Emma, kitablarda oxuduğu və çox gözəl bulduğu “bəxtiyarlıq”, “ehtiras”, “nəşə”, sözlərinin həqiqətdə nə demək olduğunu bilmək istəyirdi.

O “Pavel və Virginya”nı¹ oxuyurdu, qamışdan tikilmiş – kuma, zənci Dominqo, Fideli adlı bir it və hamısından çox – onun üçün zəng quillələri qədər yüksək ağacların dəymiş meyvələr dərən və yaxud quş yuvası tapmaq üçün ayaqyalın qum üzərilə qoşan balaca əziz bir qardaş dostluğu haqqında xəyala dalırdı.

¹ “Pavel və Virginya” – fransız yazıçısı Bernarden dö Sen-Pyerin (1737-1814) məşhur romanıdır.

On üç yaşı tamam olarkən, atası onu monastıra vermək üçün, özü şəhərə getirdi. Onlar Sen-Jerye məhəlləsində karvansarada dayanaraq, üzərində madmazel de-Lya-Valterin tarixini təsvir edən şəkilli boşqablarda şam elədilər. Müxtəlif yerləri bıçaqla cızılaraq xarab olmuş şəkil yazıları hamısı bir ağzıdan, saray həyatının alıcə-nablığını, həssaslığını və ehtişamını mədh edirdi.

İlk zamanlar o monastırda əsla dərxişməyirdi. Bacılar cəmiyyəti onun xoşuna gəldi. Onu məşğul etmək üçün, bacılar Emmanın uzun bir koridorla yemək otağı ilə birləşmiş, təkəyəyə aparırdılar. O, tənəffüs zamanı az oynayır, dini dərslərini yaxşı mənimsəyir və daima keşiş müavininin çətin suallarına özü cavab verməyə təşəbbüs edərdi. Sınıfların isti havasında, balaca mis səlibli təbəhələr daşıyan solğun qadınlar içərisində, qapalı bir halda yaşayaraq, Emma abdan sərinlikləri və mum şamların titrək işıqları altında, mehrabdan axan gözəl qoxulardan xumarlanaraq məvhum bir mürgüləməyə daldı. İbadətə qulaq asmaq əvəzinə, o dua kitabındakı, ətrafı lacivərd rənglə boyanmış müqəddəs şəkillərə baxardı, bu şəkillərdən o, zəif quzunu, iti oxlar sancılan müqəddəs qəlbi və səlibin ağırlığı altında yığılan bədbəxt İsanı sevirdi. Bəzən, o nəfsini boğmaq üçün, bütün günü yeyib- içməyi təcrübə etmək istədi. O, müxtəlif ayinlər icra etməyi düşünürdü.

Tövbə və günahları ictiraf etməyə gedərkən əlləri göysün də dizi üstə üzünü barmaqlığa dayayaraq, keşişin mızıltsı altında bir kənarda daha çox qalmaq üçün, o, kiçik günahlar uydurardı. Vəzlərdə təsadüf olunan nişanları, ər, ilahi, məşuq və əbədi nikahla edilən müqayisələr qəlbinin dərinliklərində, anlaşılmaz bir nəşə oyadırdı.

Axşamlar, duadan qabaq, sinifdə dini qiraət icra edilirdi. Adı günlərdə, müqəddəs tarixdən qısa hekayələr və yaxud rəhbir Freysin "Ruhani söhbətləri", bazar günləri isə əyləncə üçün "Xristiyanlıq dəhəsi" –ndən parçalar oxunardı. İlk zamanlar o, romantik bir qüssə ilə dolu olan və sanki yerin və əbədiyyətin bütün səslərini təkrarlayan bu ahəngdar oxşamaları diqqətlə dinlərdi. Onun çocuqluğu ticarət məhəllələrində keçmiş olsa idi, yəqin ki, adətən, yazıçıların təsvirlərində tanış olduğumuz təbiəti o lirik bir məftunluqla sevirədi.

Lakin o, kəndi çox yaxşı tanıyırdı. Qoyunların mələməsi, bədyalar, kotanlar ona tanışdı. O, dinc təbiətə alışmışdı, macəralara can atırdı. Dənizi, yalnız onun fırtınalarına görə sevirədi, yaşıllıqlar isə yalnız xarabalar üzərində bitdiyi zaman onu cəzb edirdi. O, mühitdəki şeylərdən özü üçün faydalı olan bir şey axtarırdı və onun qəlbinə bilavasitə qida verməyən şeyləri gərəksiz bir şey kimi rədd edirdi. Məzəcinə görə o, bədihi hissiyyətə mayıl bir təbiətdən çox, sentimental bir əhvali-ruhiyyəyə malikdi və o təbiət gözəlliklərini duyaraq onlarla ruhən yaşamaqdan çox, mənzərələri sevirədi.

Alt paltarları yamamaq üçün hər ay bir həftəliyə monastıra yaşlı bir qız gələrədi. O, inqilab zamanı iflas etmiş əski mülkədar cəmiyyəsinə mənsub olduğundan ruhani müdiriyyət onu himayə edirdi. Bu yaşlı qız yemək odasında, bacılarla bir masa daldına oturur və nəhərdən sonra işə başlamadan əvvəl, onlarla söhbət edərədi. Monastır qızları tez-tez sinifdən qaçaraq onunla oturmağa gəlirdilər. O, keçən əsrin əşiqənə nəğmələrini əzbər bilir və iynədən ayrılmaıaraq, ahəstə-ahəstə oxuyurdu. O, müxtəlif hadisələr nağıl edir, yeniliklərdən məlumat verir, şəhərdə verilən tapşırıqları yerinə yetirir və döşlü-yünün ciblərində gəzdirdiyi roman kitablarını gizli olaraq böyük qızlara verirdi. İş arasındakı tənəffüs zamanı isə, o özü romanın fəsil-lərini bir-biri daldınca çevirərək oxuyardı. Bu romanlarda yalnız sev-gidən, əşiqlərdən, məşuqələrdən, təqib olunan və tənha qəməriy-lərdə hissiz olaraq yığılan xanımlardan, stansiyalarda öldürülən arabaçılardan, hər səhifədə yorğunluqdan yığılan atlardan, keçilməz ormanlardan, könül həyəcanlarından, yeminlərdən, hıçqırıqlardan, göz yaşlarından, öpüşlərdən, ay işığı altında üzən çay sandallarından, meşələrdə saqrayan bülbüllərdən, aslan kimi cəsur, quzu kimi dinc olduqca mərhəmətli, daima gözəl əlbəmələr geyən və məzar daşları kimi göz yaşlarına səbəb olan kişilərdən danışıldı. Altı ay müddə-tində on beş yaşlı Emma əski kitabların bu tozlu səhifələrilə əllərini buladı. Daha sonra Valter-Skott' onu keçmişlə tanış etdi; Emma basdırılmış xəzinələr, qarovulxanalar və el əşiqləri haqqında xəyala daldı. O da, qübbələrin yosunları altında günlərini keçirən və daş pən-cərəyə dirəksəklənib başlarını əllərinə doğru əyərək çölün dərinlik-lərindən çıxacaq ağ lələkli, qara atlı süvarini gözələnən uzun korsajlı

¹ Valter Skott – məşhur ingilis yazıçısıdır (1711-1832) dünya ədəbiyyatında tarixi romanları ilə tanınmışdır.

¹ Mürtoce və klerikal fransız yazıçısı Şatobriannın (1768-1848) əsəri

feodal xanımları kimi, qədim şatolarda yaşamaq istəyirdi. O zamanlar Emma Mariya Styuarta pərəstiş edir və öz bədbəxt həyatları ilə şöhrət qazanmış məşhur qadınlar qarşısında heyran qalırdı. Janna d'Ark, Eloiza, Aqnesa Sorel gözəl Ferroner, Klemensiya, İzora kimi qadınlar ona tarixin qara göylərində parlayan quyruqlu ulduzlar kimi gəlirdi; göylərin qaranlığından, bir-birilə rabitəsi olmayan, daha çox itib gedənlər zahir olurdu; Bearnese¹ başı üstündə divan quran müqəddəs Lyudoviq, Varfolomeyev gecəsindən bəzi şeylər, Lyudoviq XIV səltənətini mədh edən boşqab şəkilləri haqqındakı daimi xatirələr. Musiqi dərslərində oxuduğu romanslarda balaca qızıl qanadlı mələkciklərdən, madonnalardan, sahil göllərindən, qayıqçılardan bəhs edilirdi və bütün bu məsum bəstələr, musiqi nöqsanları və üslub sadəlikləri içərisindən, onun gözü qarşısında sevgi həyatının vahimələrini canlandırır. Onun rəfiqələrinin bəziləri hədiyyə olaraq aldıkları kitabları özləri ilə bərabər monastıra gətirirdilər. Bu kitabları oxumaq yasaq edildiyinə görə, gizləmək lazım gəlirdi. Onları ancaq yataq odasında oxuyurdular. Emma gözəl atlas cildlərə ehtiyatla toxunaraq gözlərini heyrtlə tanıdığı müəlliflərin adları üzərində saxlardı; bu müəlliflər əksəriyyətlə qraf və vikond adlanaraq öz adlarını əsərlərin sonunda yazırdılar.

Emma qıvrıqlar üzərindəki ipək kağızı üfürüb qaldıraraq titrəyirdi. Kağız sıçrayıb qalxar və iki qat bükülərək səhifəni açardı. Eyvanın surahısı dalında qısa pləşli bir gənc bir qızı qucaqlamışdı; qızın kəməmindən sədəqə vermək üçün balaca bir torba asılmışdı, eynində ağ paltar vardı. Bəzən bunlar tanınmayan sarı saçlı ingilis lediləri olurdular, onlar dairəvi həsir şeypəllərinin altından, işıqlı gözlərlə baxırdılar. Onlar parkda gözən kalyaskalarda uzanmışdılar, ov iti də bu karetanın dalınca qaçırdı, bu karetanı ağ sığın dərisi geymiş iki balaca onbaşı idarə edirdi. Başqaları divan üzərində açıqları məktub qarşısında düşüncəyə dalmış və yarı açıq, qara pərdə ilə azacıq örtülmüş pəncərədən ayı seyr edirdilər. Yanaqlarında göz yaşları olan sadədil qızlar, qotik çərçivəli pəncərələrdən qumru quşunu öpürdülər, yaxud başlarını çiynlərinə əyərək, gülümseyir və əyri başmaq ucuna bənzər nazik, iti uclu barmaqları ilə, papatya çiçəkləri yarpaqlarını qırıb tökürdülər. Ey, uzun çubuq çəkərək qübbələr altında rəqqasələrlə əl-ələ gəzən soltanlar, gavurlar, türk qılınc-

ları, yunan fəsləri, siz də orada idiniz, xüsusən siz, ey əsrarəngiz ölkələrin dumanlı mənzərələri, bizə cyni zamanda, xurma və cam ağaclarını sağda pələngləri, solda aslanları, üfüqdə tatar minarələrini və ön sırada istirahət edən dəvələrə bir cərgədə Romanın xarabazarlığını təsvir edən mənzərələr, siz də orada idiniz! Bütün bunlar qalın, diqqətlə təmizlənmiş bir meşə ilə əhatə olunmuşdu: günəşin şaqul şüaları sularda titrəyirdi, boz-çəlik fonlu sularda ağ cızıntılar halında ötə-bəridə durnalar üzürdü.

Emmanın başı üzərində asılmış divar lampasının abajuru yataq odasının sakitliyində, bulvar boyu qoşan gecikmiş bir kira arabası təkərlərinin uzaq taqquqlu altında, bir-biri arxasınca onun qarşısından keçən bu mənzərələrə işıq salırdı.

Anası ölərkən, Emma ilk günlər çox ağladı. O, mərhumənin saçları üçün ramka sifariş etdi və Bertoya yazdığı, həyatın faniyi haqqında kədərli düşüncələrlə dolu məktubda, sonralar, özünü də həmin məzarlıqda dəfn etmələrini rica edirdi. Mərhəmətli ata qızın xəstə olduğunu düşünərək onu görməyə gəlirdi. Emma, qaba qəlblərə yabancılıq olan yüksək bir qüssənin nadir idealına yaxınlaşdığını hiss edərək, qəlbində razı idi. O həvəslə, Lamartin¹ həssaslığı dalgalarında üzür, göl dibindən gələn arfa sədalarını, ölən bir durnanın nəğməsini, düşən yarpaqların xışıltısını, göylərə yüksələn məsum bakiyələrin səslərini və dərələrin sükutunda cınlayan hər şeydən yüksək nidaları dinləyirdi. Bütün bunlar onu bezdirdi, lakin o, bunu etiraf etmək istəməyirdi, o, beləcə, əvvəllər adət üzrə, sonralarsa məğrurluğundan belə yaşayıb dururdu. Nəhayət o, təəccüblə özünü tamamilə sakit hiss etdi və qəlbindəki qüssələrini, alnındakı qırıqlardan çox olmadığına qane oldu.

Onun arzularını səhsiz olaraq təyin etmiş mərhəmətli rahi-bələr, birdən-birə madmazel Ruonun, onların əlindən sürüşdüyünü görərək az təəccüb etmədilər. Onlar, doğrudan da, Emmanı ibadətərlə, dualarla, pəhrizlərlə, vəzlərlə o qədər incitmiş, müqəddəs məzlumları ixlaskar bir hörmət təlqin etmək üçün o qədər cidd-cəhd etmiş və nəfsi öldürüb ruhu xilas etmək üçün ona o qədər gözəl məsləhətlər vermişdilər ki, cilovundan çəkilərək aparılan atlarda baş verən bir hal, onda da əmələ gəlirdi. O, birdən dayandı və yüyənə ağzından buraxdı. Kilsəni – zənginə, musiqini – romansların sözlə-

¹ Bearnese – Henri IV, fransız kralı

¹ Lamartin – lirik fransız şairidir (1790-1869).

rinə və ədəbiyyatı – könüldə doğurduğu incə hisslərə görə sevən bu qızın müsbət zəkası, keçirdiyi nəşə və həyəcanlara baxmayaraq, etiqadın sırrlarına qarşı üsyan etdi və onun təbiəti əleyhinə olaraq bir çox şeylər yaşadın intizamla heç bir yolla bərişə bilmədi. Atası onu monastırdan götürərək onun getməsinə heç kəs kədərilmədi. Hətta monastır başçısı, onun son zamanlar lazımı qədər hörmətəkar olmadığını da söyləyirdi.

Emma öz evinə döndü. Övvəllər xidmətçilərə əmr etmək ona xoş gəlirdi, lakin kənd onu tez bezdirdi, o monastır üçün heyifsilənməyə başladı. Şarl ilk dəfə Bertoya gələrkən Emmaya elə gəlirdi ki, artıq onun həyatında xülya olmayacaq, o daha heç bir hisslə yaşamayacaq, heç bir şey hiss etməyəcək.

Lakin başqa cür yaşamaq arzusu və bəlkə də kişi yaxınlığından doğan bir həyəcan onu inandırdı ki, bu vaxta qədər füsunkar göylərin nurlarında qızıl lələkli böyük bir quş kimi süzən acib bir cəhirsə artıq malik olmuşdur. İndi o, hiss etdiyi sakit həyatın, həsrətində olduğu o səadət olduğunu, özünə təsəvvür edə bilməzdi.

VII

Emma, bal ayı adlanan bu günlərin, əslində, onun həyatının ən gözəl zamanı olduğu haqqında tez-tez düşünərdi. Lakin onun şirinliyini dımağa üçün, toydan sonrakı ilk günləri nəşədə keçirmək üçün gurultulu adları olan ölkələrə uzaqlaşmaq lazımdı. Göy ipək pərdəli posta karetasında dik bir yolla addım-addım qalxır və karetasının dağlarda əks edərək, keçilərin zıncıqları ilə şölalənin boğuş gurultusuna qarışın nəğməsinə dinləyirdilər. Günəş üfufə enərək körfəzin sahilində limon ağacları rayihələrilə nəfəs alırdılar. Axsamlar isə qəsrin səkisində, xülyalar içərisində əl-ələ tutaraq ulduzlarla baxır və gələcəyə fal açırdılar. Emmaya elə gəlirdi ki, dünyada bəzi yerlər öz-özünə bəxtiyarlıq doğurur və bu bəxtiyarlıq, başqa torpaqlarda quruyan bitkilər kimi yalnız o yerlərdə yaşayır. Nə üçün o bir İsvəçrə daxması eyvanında surahıya söykənərək otura bilməyir və ya iti uclu şlyapa, yumşaq çəkmə və ağ manjetli qara məxmər palto geymiş ərilə, Şotlandiya köşklərində dərdlərini dağda bilməyir.

Olsun ki, o bu xülyalarını birisinə açmaq belə istədi. Lakin buludlar kimi qərarlısız və küləklər kimi coşqun olan bu ani təlaşları nə cür ifadə edə idi? O, nə söz tapırdı, nə fürsət, nə də cəsarət.

Lakin əgər Şarl buna səy etsə idi, əgər o, arzu etsə idi, əgər onun nəzərləri heç olmasa bir dəfə qızın düşüncələrini qarşılamğa can atsa idi, Emmaya elə gəlirdi ki, o vaxt qəlbinin tükənməz dövləti, meyvə ağaclarındakı daymış meyvələr, toxunarkən töküldüyü kimi, dərhal tökülərdi. Lakin onlar daha çox yaxınlaşdıqca, Emmanı ondan uzaqlaşdıran daxili bir soyuqluq artırdı.

Şarlin sözləri, küçə səkiləri kimi yastı idi, onun misgin fikirləri də bu səkidə öz adı paltarlarında həyəcan, sadlıq və arzu oymatmadan dolaşb dururdular. Ruanda gəlidiyi zaman ərzində teatra gedərək Paris aktyorlarına baxmaq üçün bir dəfə də olsun maraqlanmadığını özü söyləyirdi. O üzmək, qılınc oynatmaq, tufəng atmaq bacarmayırdı, bir dəfə, hətta Emmaya romanda rast gəlmiş at miniciliyinə aid bir termini izah edə bilmədi.

Kişi hər bir şeyi bilməyə, özünün cürbəcür fəaliyyəti ilə qadına üstün gəlməyə, onu həyatın bütün sırrlarına aşina etməyə, ona cəhirsənin əzəmətinə və incəliyini açmağa məcbur deyilmədi. Lakin o! O, Emmaya heç bir şey aça bilmədi, o, heç bir şey bilməyir, heç bir şey istəməyirdi. O, elə zənn edirdi ki, Emma xoşbəxtədir. Emma isə onun bu soyuqqanlı sakitliyinə, buludsuz, sarsılmaz kütlüyünə və həmçinin ona verdiyi bu bəxtiyarlığa görə, Şarla hirsələnirdi.

Bəzən Emma rəsm çəkməyi təcrübə edirdi. Şarl onun yanında duraraq Emmanın kağız üzərinə əylərək oturduğunu, çəkdiqlərini yaxşı görmək üçün gözələrini qıyıldığını və ya rezin əvəzini görə çörək yumrusunu baş barmağı ilə özdiyi seyr edərək, həzz alardı. Emma royal başında oturarkən barmaqları nə qədər cold hərəkət edirdisə, Şarl da bir o qədər artıq heyərlənirdi. O, arxayın bir halda royalın dillərinə vurur və əlləri maneəsiz bir surətdə dillər üzərilə üstədən aşağı hərəkət edirdi. Emmanın narahat etdiyi əski royal, bütün tellərlə səslənirdi. Onun səsi açıq pəncərədən, kəndin o biri başında cəşidilirdi və çox vaxt, böyük yoldan keçən, ayağında tufli, şlyapasız məhkəmə pristavı mirzəsi əlindəki kağız vərəqi ilə dayanaraq diqqətlə qulaq asardı.

Eyni zamanda Emma evi yaxşı dolandırırıd. O, xəstələrə müalicə üçün hesab vərəqəsi göndərirdi, onun məktubları yaxşı üslubda yazılaraq, dükənçi hesabına benzəməyirdi. Bazar günləri qonşulardan birisi onlarda nahar etdikdə, o, qərribə yeməklər hazırlamaq, üzüm yarpaqları ilə döşənmiş boşqaba sarı gavalı piramidlərini qəşəng bir surətdə düzmək, meyvə jelsi qabını boşqaba çevirmək kimi fəndlər

qurar və hətta çərəzdən sonra ağır yaxalamaq üçün xüsusi fincanlar hazırlamaqdan danışırdı, bütün bunlar Bovari ailəsinin hörmətini artırırdı.

Şarl, nəhayət, belə bir arvadı olduğuna görə, özünə hörmət etməyə başladı. O, enli bir ramkaya qoyaraq salonda, divardan yaşıl qaytanla asmış olduğu karandaşla çəkilmiş iki balaca eskizi loğalıqla göstərirdi. Qonşular günorta duasından qayıdarkən feldşeri qapıda, üzü işləməli gözəl tülflərdə gördülər.

O, evə gec olaraq saat ondan sonra, çox vaxt isə gecəyarısı döndürdü. O, ac gəlirdi, bu vaxtlar xidməti qadın yatdığından, Emma özü ona qulluq edirdi. O, yemək zamanı özünü sərbəst hiss etmək üçün syurtukunu çıxarır, gün ərzində gördüyü bütün adamlardan, getdiyi kəndlərdən, yazdığı ilaclardan nağıl edirdi. Özündən məmnun bir halda xörəyin artığını yeyir, pendir çeynəyir, alma dişləyir və qrafindəki ərəqdan doyunca içirdi. Sonra çarpayuya uzanır, arxası üstə çevrilir və xoruldayırdı.

O, çoxuqluğundan kalpaqda yatmağa adət etmişdi, ipək dəsmal onun başında durmayırdı. Səhərlər saçları qarışmış, pırtlaşmış bir halda, gecə bağları açılmış balıxdan çıxan tük içərisində olardı. O, daima, iki qat qalın quncu olan və ağac bir ayağa geydirilmiş kimi nəzərə gələn uzun boğazlı, möhkəm bir çəkmə geyirdi. O deyirdi ki, “bu, əsil kənd malıdır ki, var”.

Anası belə qənaətkarlığı bəyənirdi. Evində ailə firtınası qoparkən o, oğluna qonaq gəlirdi. Buna baxmayaraq, deyəsən, madam Bovari (ana) əvvəldən gəlinin əleyhinə idi. O, “Emmanın keçirdiyi həyatın onların vəsaitinə müvafiq olmadığı” fikrində idi. Odun, qənd və şam “varlı evində olduğu kimi iyrirdi”, mətbəxdə yandırılan kömür iyirmi beş boşqablıq nahar bişirməyə yetişirdi. O, onların alt paltarlarını qatlaraq şkafa yığır və Emmaya, qəssab ot gətirərkən, ondan nə təhər göz-qulaq olmağı öyrədirdi. Emma itaətlə bu dərsləri dinləyirdi. Madam Bovari daha artıq həvəslə onu öyrədirdi və bütün gün ərzində “qızım” və “ana” nidaları ara vermədən eşidilirdi. Bu sözləri yüngül dodaq titrəyişləri müşayiət edir və bu nəvazişli ləqəblər, qəzəbdən titrəyən bir səsə söylənirdi.

Madam Dyubek zamanları, qarı özünü birinci adam hiss edirdi. Lakin indi Şarlin Emmaya olan məhəbbəti qarıya ona aid bir şeyin oğurlanması, ona xain çıxılması kimi gəlirdi, o, oğlunun səadətinə, iflas olmuş bir adamın pəncərədən əvvəlki evində sərəncamlar verən

adamlara baxması kimi kədərli bir sükutla seyr edirdi. Xatirələrini nağıl etmək bəhanəsilə o, Şarl öz zəhmət və fədakarlıqlarını sayır və onları Emmanın qayğısızlığı ilə müqayisə edərək arvadını belə müstəsna bir sevgilə sevməyin ağıllı bir şey olmadığı nəticəsini çıxarırdı. Şarl ona nə cavab verəcəyini bilməyirdi. O, öz anasına hörmət bəsləyir, arvadını isə nəhayətsiz dərəcədə sevirdi. Birincinin mülahizələrini günahsız hesab edərək, eyni zamanda, ikincini qüsur-suz bilirdi. Madam Bovari (ana) gedəndən sonra, Şarl anasının ağzından eşitdiyi ən günahsız tənbehlərdən birisini, eyni ifadə ilə, qorxa-qorxa təkrar etməyə təşəbbüs etdi. Lakin Emma elə buradaca onun haqsız olduğunu isbat etdi və onu xəstələrin yanına yola saldı.

Öz nəzəriyyələrini təqib edərək və onları düzgün sayaraq Emma özündə sevgi oymatmağa təşəbbüs edirdi. Ay doğarkən, bağda əzbər bildiyi bütün sevgi nəğmələrini ərinə deklamasiya edə və ah çəkərək melanxolik həzin şeirlər oxuyardı. Lakin o öz-özünü həyəcanlandıрмаğa müvəffəq olmayırdı, Şarl da nə həyəcanlanır, nə də Emmaya qarşı məhəbbəti artırdı. Bu surətlə, onun qəlbində heç olmasa kiçik bir qığılcım alışdırmağa təşəbbüs etdikdən sonra, məsrut şəkildə zahir olmayan şeylərə inanmağı bacarmadığı kimi, duymadığı şeyləri anlamaq bilməyən Emma Şarlin məhəbbətinin çox da qüvvətli olmadığına qane oldu. Şarlin məhəbbəti çox müntəzəm bir hal alırdı. O, Emmanı müəyyən saatlarda öpürdü, bu öpüş, tamamilə bir vədiş, nahardan sonra gözələnən bir çərəz halını alırdı.

Cənab Bovari tərəfindən sətəlcəmdən sağaldılmış meşə qoruq-cusu, madama balaca bir italyan küçüyü hədiyyə etdi. Gözməyə gedərkən Emma onu özülə bərabər aparırdı, Emma, müvəqqəti olsa belə, yalnız qalmamaq və daima qarşısında cyni bağı və tozlu yolu görməmək üçün tez-tez gözməyə gedirdi.

O, Vanvil qayın ağaclığına gedir, daş divar yanındakı boş qəməriyyəyə yaqlışırdı, bu divarın o tərəfi çöl idi. Xəndəkdə otlar arasında sivri yarpaqlı hündür qamışlar bitmişdi.

Son dəfəki ziyarətindən sonra burada heç bir şeyin dəyişməmiş olduğunu yəqin etmək üçün o, daima ətrafına baxınırdı. Lakin həmin yerdə çiçəklər, çadır otları və mixək gülləri bitmişdi. Gicitcan kolları daş yığınıni əhatə etmiş, çürümüş qapılar və paslanmış dəmir sür-güllərle möhkəmcə bağlanmış pəncərələri isə əvvəlki kimi yosun basmışdı.

Onun düşüncəsi ilk əvvəl, çöldə dolaşan sarı kəpənlərə hüən, çöl sıcaqları dalınca qoşan və taxıl zəmisini kənarında lələ çiçəklərini qırpan küçük kimi, məqsədsiz və pərişan bir halda dolaşır, sonra bir nöqtəyə toplaşır. Ot üzərində oturaraq və çetirinin ucu ilə otları darayaraq Emma təkrar edirdi:

– Neçin... ilahi! Neçin mən əre getdim?

O, özündən sorurdu ki, həyat təsadüfən başqa cür cərəyan etsə idi, digər bir kişiylə rast gələ bilirdimi. Emma, o başqa həyatın nə cür ola biləcəyini, vüqu bulmayan hadisələrin nə cür keçiriləcəyini və tanımadığı o ərin nə təhər ola biləcəyini təsəvvür etməyə çalışırdı. Həqiqətən, bu feldşer o kişilərin heç birinə bənzəməyirdi. O da, Emmanın monastır rəfiqələrinin getdikləri kişilər kimi gözəl, hazır-cavab, cazibəli ola bilirdi; şübhəsiz ki, onlar hamısı belə idilər. Görəsən, onlar indi nə edirlər? Onun rəfiqələri indi şəhərdə, gurultulu küçələrdə, teatrlarda, zəngin balolarda həyat sürürlər; bu gözəl həyatdan könül fərəhlənir, duyğular çiçəklənir. Onun həyatı isə, pəncərəsi şimala açılan bir daxma kimi soyuq idi və qüssə, sakit bir hürümçək kimi qəlbinin bütün guşələrində öz torlarını hörürdü.

Mükafatını almaq üçün səhnəyə çıxdığı gün – hədiyyə paylayan günləri xatırladı. O zaman onun hörükləri, ağ paltar, açıq prunel tuffiləri və qəşəng görkəmi vardı; o öz yerinə qayıdarkən yaşlı kişilər kompliment söyləmək üçün ona doğru əyilirdilər. Monastır həyatı arabalarla dolu idi. Onunla, kareta qapısı ağzında salamlashırdılar, musiqi müəllimi isə öz skripka qutusu ilə keçərək ona baş əymişdi. Bütün bunlar nə qədər çoxdan olmuşdular, nə qədər uzaqda qalmışdılar.

O, Calini çağırırdı, dizləri üstünə aldı, onun nazik çənəsini barmaqları ilə oxşadı və:

– Ey, kədər nə olduğunu bilməyən heyvan, xanımını öpsənə! – dedi.

Sonra bərkdən əsnəyən çevik itin kədərli üzünə baxaraq, rıqqətə gəldi və onun taleyini öz təleyilə müqayisə edərək, sanki birisinin acılarını ovudurmuş kimi, bərkdən onunla söhbət etməyə başladı.

Bəzən dənizdən əsən coşqun külək, bütün Qo yaylaları üzərindən çapıb keçir və uzaq çöllərə qəder şor bir sərinlik yayırdı. Qamışlar fit çalaraq yerə sərilir, qaynağacları yarpaqları ani bir titrəyişlə xışıldayır, təpələr isə yeknəsək bir səslə dalğalanıb dururdu. Emma bərk-bərk şala bürünərək qalxdı. Sənən günəşin yaşıl şüaları yarpaqlar

arasından keçərək seyrək yosunlar bitmiş xiyabanı işıqlandırır, yosunlar Emmanın ayaqları altında xışıldayırdı. Günəş batırdı. Budaqlar arasından qırmızı, göy görənirdi, uca boylu, sıra ilə düzülmüş ağaclar, qızıl bir fon üzərində əks edən qara sütun sıralarına bənzəyirdi. O, vahimələndi, Calini çağıraraq böyük yolla cəld Tosta döndü. Evdə yorğun bir halda kresloya oturdu və bütün axşamı bir kəlmə də olsun danışmadı.

Sentyabrın əvvəllərində onun həyatında gözənilməyən bir hadisə baş verdi: o, Vobessara, markiz d'Andervillyegilə dəvət olundu.

Keçmiş nazir, restavrsiya zamanı markiz, siyasi həyata qayıtmaq arzusu ilə yavaş-yavaş vəkillər palatasına namizədliyini hazırlayırdı. Qışda o səxavətlə yoxsullara yanacaq paylayır, oblast qurultayında daima, öz mahalında yollar inşa edilməsini şiddətlə tələb edirdi. Yayda bərk istilər düşərkən onun boğazına çiban çıxdı. Şarl şişi nəştlərlə dəşərək onu, bir ecaz göstərmiş kimi sağaltdı.

Operasiya üçün mükafat verməkdən ötrü Tosta göndərilmiş işlər müdiri, şatoya dönərək, elə o axşam, doktorun bağında yaxşı giləs ağacları gördüyünü danışdı. Vobessarda giləs ağacları pis yetişdiyinə görə, markiz Boveridən calaq üçün bir neçə çilik istədi. O, şəxsən feldşərə təşəkkür etməyi lazım bildi, Emmanın gördüyü və onun gözəl fiqurası olduğunu və tərzi-hərəkətlərinin kəndə uyğun olmadığını kəsdirdi. Gənc ər-arvadı dəvət etməklə nəzakət dairəsindən kənara çıxmayacaqlarını və böyük münasibətsizlikdə olmayacaqlarını şatodakılar yəqin etdilər.

Çərşənbə günü, gündüz saat üçdə cənab və xanım Bovari öz kalyaskalarına minərək şatoya yola düşdülər. Dala böyük bir çamadan bağlanmışdı, ayaq örtüyü altına isə şlyapa qutusu qoyulmuşdu. Bundan başqa, Şarlin ayaqları yanına daha bir qutu qoyulmuşdu. Qaranlıq qarışarkən onlar gəlib çatdılar; gələn arabaların yollarını işıqlatmaq üçün parkda qəndillər yandırılmışdı...

MÜNDƏRİCAT

Ön söz4

Jan Batist Molyer

Skapenin kəloyi (*tərcümə edəni Elçin*)13

Şarl Perro

Büllur başmaq (*tərcümə edəni Xəlida Həslova*)58

Çəkməli pişik(*tərcümə edəni Şəfiqə Ağayeva*)64

Qırmızıpapaq (*tərcümə edəni Şəfiqə Ağayeva*)68

Fransua Mari Volter

Kandid, yaxud optimizm (*tərcümə edəni Nəzakət Ağazadə*)71

Abbat Prevo

Manon Lesko (*tərcümə edəni Cabbar Cabbarov*)91

Deni Didro

Ramonun qardaşı oğlu (*tərcümə edəni Aslan Aslanov*)117

Pyer Oqüsten Karon dö Bomarşe

Fiqaronun toyu (*tərcümə edəni Cəfər Cabbarlı*)136

Anri dö Sen-Simon

Təşkilatçı (*tərcümə edəni Hamlet Qoca*)225

Klod Jozef Ruje dö Lil

Marselyeza227

Pyer Jan dö Beranje

(*tərcümə edəni B.Behbudov*)

Bülbüllər230

Ey vofalı eşqin nəğməzənləri230

Təmizdir qəlbiniz, parlaq bülluru231

Sizdən ucalmada hürriyət səsi231

Nəğməsiz bildirir zövqi-cənnəti232

Kürən Janna232

Mən onu görmüşəm bərli-bəzəkli232

Özü yaşda, zəngin bir icarədar233

Bir ər, bir də gözəl övlad həvəsi233

Ecəz deyilmidir, həqiqi aşiq?233

Azad insan234

Bu doğru ki, avam bir yoxsulam mən234

Cahanda hər qüdrət bir sıxıntıdır235

Bəxtimlə arada sülhümüz möhkəm235

Ancaq bu nə sirdir, bu nə əlamət235

Qoca səfil236

Cavanlığında düşərdim bütün günü bazara236

Cahanda yoxsulun, əfsus, de varmı bir vətəni?237

İvto kralı238

Saray şairi240

Qocalıq242

Sındırılmış skripka243

Anri Mari Stendal

Vanina Vanini (*tərcümə edəni Vidadi Paşayev*)245

Aleksandr Düma

Qafqaz səfəri

(*tərcümə edənlər Qəzənfər Paşayev, Həmid Abbasov*)271

Viktor Hüqo

Uşaqılıq (*tərcümə edəni Şamil Zaman*)304

Əkinçi (*tərcümə edəni Şamil Zaman*)304

Barrikada üzərində (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	305
Kozetta (<i>tərcümə edəni Zəminə Cavanşirova</i>)	306

Jorj Sand

İndiana (<i>tərcümə edənlər Cəmil Əlibəyov, Zeynal Babayev</i>)	347
---	-----

Jerar dö Nerval

Dayanacaq (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	388
Lüksemburq xiyabanı (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	388
Sonet (<i>tərcümə edəni Hamlet İsxanlı</i>)	389

Qüstav Flober

Madam Bovari (<i>tərcümə edəni Ənvər Məmmədşanlı</i>)	390
---	-----

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ
I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ
2007

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Leyla Hüseynova</i> <i>Zeynəb Əmirəliyeva</i>

Yığılmağa verilmişdir 31.03.2007. Çapa imzalanmışdır 25.06.2007.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 27. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 53.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

U6(4)
F81

